

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

8. A verbális szövegek szemiotikai
megközelítésének aspektusaihoz (III)

B 150304

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA**

**PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ**
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)

Nóé

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1995

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA KÖRÉBŐL**

JATE Egyetemi Könyvtár

J000098388

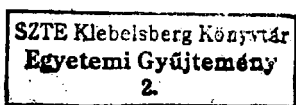
**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Az ábrákat készítette
PITRIK JÓZSEF**

**Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ**

Ez a kiadvány az OTKA támogatásával (T 4736) jött létre.

B150304

**HELYBEN
OLVASHATÓ**

**HU ISSN 0236—7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. — Litt. — Aesth.
ISSN 0865—5960
ISBN 963 7171 61 4**

TARTALOM

Előszó	7
Tanulmányok	9
BENCZE LÓRÁNT: Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus	9
DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján	35
TÖRÖK GÁBOR: A kérdésszerű nyelvi információ igazsága	81
ÁRPÁS KÁROLY: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére	89
KOLTAY TIBOR: A hipertext szövegségéről	115
TÓTH SZERGEJ—VASS LÁSZLÓ: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	127
SZABÓ ZOLTÁN: A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje	145
PETŐFI S. JÁNOS: A hipertextuális irodalom a perszónál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában	153
 Diszkusszió. A szövegtani kutatás néhány aktuális kérdése	173
1. A tömbösödés vizsgálatának néhány aspektusa	173
1.1. NAGY L. JÁNOS: Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján	174
1.2. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: ÉS	176
1.3. BÉKÉSI IMRE: Válaszok	181
1.4. BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból	183
2. A szemiotikai textológia felépítésének és alkalmazásának néhány aspektusa	189
2.1. MÁTÉ JAKAB: A szemiotikai textológia néhány kérdése a viták tükrében	190
2.2. SZABÓ ZOLTÁN: Szemiotikai textológia és stilisztika	196
2.3. BENCZE LÓRÁNT: Segédtelemek Petőfi S. János szövegsemiotikai rendszeréhez	201
2.4. WACHA IMRE: Kérdések Petőfi S. Jánoshoz	206
2.5. BERSZÁN ISTVÁN: Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz	207
2.6. RAISZ RÓZSA: Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban	209
2.7. PALOTÁS NÉ NAGY ÉVA: A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól	209
2.8. BÓKAY ANTAL: Kérdések a szemiotikai textológiai szöveg megközelítés irodalmi szövegekre való alkalmazásával kapcsolatban	212
2.9. PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra	212
2.10. BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra	227
2.11. PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: Válaszok, megjegyzések az analitikus szemiotikai textológiai szöveg megközelítéssel kapcsolatos megállapításokra, kérdésekre	233
 Áttekintések, recenziók	237
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 3. 1970—1971. Egy nyelvészeti megalapozású kontextuális szövegelmélet globális koncepciójának felvázolása	237
Nyelvészet (szövegtan) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára) (MÁTÉ JAKAB)	248
Deme László: Szónokok, előadók kézikönyve (TÓTHNÉ SZÜCS ÉVA)	265
Voigt Vilmos—Szépe György—Szerdahelyi István (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	267
Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I—II. (Esettanulmány Karancseszki példáján) (SZ. BOZÓKI MARGIT)	272

Béládi Miklós—Jankovics József—Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (JOÓ ETELKA)	276
Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. (VIDRA KLÁRA)	279
Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondat-tagolásra) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	287
Horváth Iván: A vers. Három megközelítés (FARKAS EDIT)	289
Literatura, 1991. 2. Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség (BENKES RÉKA)	291
Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (PAPPNÉ NAGY ÉVA)	299
Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához (VASS LÁSZLÓ)	302
Petőfi S. János—Bácsi János—Benkes Zsuzsa—Vass László: Szövegten és verselemzés (JENEI TERÉZ)	305
Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata — angol/német/francia/országi fordítástechnikai példatár (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	310
Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegek világa (SZABÓ ZOLTÁN)	314
Tóth Szegej—Vass László: Pápuaktól a Pioneerig (D. TAKÁCS RÓZSA)	316
Duchesne, Alain—Thierry Leguay: Petite fabrique de Littérature (TERRY OLIVI [Olaszból fordította PETŐFI S. JÁNOS])	321
Petőfi János S.—Sergio Cicconi (a cura di): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale. (= Quaderni di ricerca e didattica XIV.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (PETŐFI S. JÁNOS)	328
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	331
(A) Bibliográfiák	331
Bibliográfiák bibliográfiája	331
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1990—1991.	331
Speciális bibliográfiák	352
Anafora és fókusz	352
Hipertextus, hipermédium	356
(B) Repertóriumok	358
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	358
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	358
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	360
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	363
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	367
Speciális repertóriumok	370
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	370
Antalné Szabó Ágnes és Madarász Ágnes (szerk.): Szövegtani szemelvénygyűjtemény	375
OuLiPo. Atlas de littérature potentielle	378
Miscellanea	379
Sophia. European Databases in the Humanities (PETŐFI S. JÁNOS)	379
Virtual College — die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg (PETŐFI S. JÁNOS)	380
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	381
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	395
A kötet munkatársai	401

CONTENTS

Introduction	7
Papers/Essays	9
LÓRÁNT BENCZE: Memory, text-constitution, text-type	9
ÁGNES DÁNIEL: Identification of the author by means of comparative analysis of text-organization and of various semantic relations	35
GÁBOR TÖRÖK: Truth in question-like linguistic information	81
KÁROLY ÁRPÁS: A verse-composing principle. An attempt to define and systematize the verse-composing poetic types	89
TIBOR KOLTAY: About textuality in hypertext	115
SZERGEJ TÓTH—LÁSZLÓ VASS: A creative-productive approach to foreign language texts. 1. Russian exercises with Hungarian linguistic and socio-cultural background	127
ZOLTÁN SZABÓ: A text theoretical model of stylistic analysis	145
JÁNOS S. PETŐFI: The hypertextual literature in the epoch of the wide-spread use of personal computers	153
Discussion. Actual problems in textology researches	173
1. Some aspects of researches in grouping	173
1.1. JÁNOS L. NAGY: Along the way of linguistic (and of logic?)	174
1.2. GÁBOR TOLCSVAI NAGY: AND	176
1.3. IMRE BÉKÉSI: Answers	181
1.4. IMRE BÉKÉSI: Methodological consequences of double syllogisms	183
2. Some aspects of the structure and application of semiotic textology	189
2.1. JAKAB MÁTÉ: Some debated problems of semiotic textology	190
2.2. ZOLTÁN SZABÓ: Semiotic textology and stylistics	196
2.3. LÓRÁNT BENCZE: Additional items of the semiotic textological system by János Petőfi S.	201
2.4. IMRE WACHA: Questions to János S. Petőfi	206
2.5. ISTVÁN BERSZÁN: Remarks to the sign of concept (used in semiotic textology)	207
2.6. RÓZSA RAISZ: Some problems concerning the creative-productive method	209
2.7. ÉVA PALOTÁS-NAGY: Some experiences in applying the creative-productive method in primary school teaching	209
2.8. ANTAL BÓKAY: Questions concerning the application to literary texts of semiotic textology approach	212
2.9. JÁNOS S. PETŐFI: Answers and remarks on questions and statements about the construction of semiotic textology	212
2.10. ZSUZSA BENKES—JÁNOS S. PETŐFI: Answers and remarks on statements and questions about creative-productive exercises	227
2.11. JÁNOS S. PETŐFI—LÁSZLÓ VASS: Answers and remarks on statements and questions about an analytic semiotic textology approach	233
Overviews, Reviews	237
JÁNOS S. PETŐFI: My way towards a semiotic textology 3. 1970—1971. An attempt to form a global concept of cotextual textology on linguistic basis	237
Linguistic (textology) in the process of education (Marginal remarks on a series) (JAKAB MÁTÉ)	248
László Deme: Orators' and lecturers' handbook (ÉVA TÓTH-SZÜCS)	265
Vilmos Voigt—György Szépe—István Szerdahelyi (eds.): Sign and community. Collected works on semiotics (ERZSÉBET CS. JÓNÁS)	267

Zoltán Fejős: Superstition, text, community I—II. (Case study on Karancseszsi's example (MARGIT SZ. BOZÓKI)	272
Miklós Béládi—József Jankovics—Judit Nyerges (eds.): The Hungarian verse. Lectures at the I International Congress on Hungarology (ETELKA JOÓ)	276
László Grétsy (ed.): Linguistics and mass communication I—II. (KLÁRA VIDRA)	279
László Elekfi: Syntactic and formal composition in Petőfi's poetry (With special regard to the actual division of sentences) (ESZTER SZIKORA-KOVÁCS)	287
Iván Horváth: The verse. Three approaches (EDIT FARKAS)	289
Literatura, 1991. 2. Literary text as a linguistic phenomenon (RÉKA BENKES)	291
József Szili (ed.): After structuralism. Value, verse, effect, history, language in literary theory (ÉVA PAPP-NAGY)	299
Imre Békési: Interpreting structures of meaning. A model-study of argumentative texts (LÁSZLÓ VASS)	302
János S. Petőfi—János Bácsi—Zsuzsa Benkes—László Vass: Textology and analysis of verse (TERÉZ JENEI)	305
Kinga Klauudy: Theory and practice of translation (with a compilation of examples in English, German, French and Russian) (ERZSEBET CS. JÓNÁS)	310
Gábor Tolcsvai Nagy: The word of texts (ZOLTÁN SZABÓ)	314
Szergej Tóth—László Vass: From the Papuans to the Pioneer (RÓZSA D. TAKÁCS)	316
Duchesne, Alain—Thierry Leguay: Petite fabrique de Littérature (TERRY OLIVI [JÁNOS S. PETŐFI])	321
Petőfi János S.—Sergio Cicconi (a cura di): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale. (= Quaderni di ricerca e didattica XIV.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (JÁNOS S. PETŐFI)	328
Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	331
(A) Bibliographies	331
Bibliography of Bibliographies	331
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics—Linguistique du Texte—1990—1991	331
Special Bibliographies	352
Anaphora and Focus	352
Hypertext, Hypermedia	356
(B) Repertories	358
Journals, Periodicals, Series	358
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	358
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	360
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	363
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	367
Special Repertories	370
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	370
Ágnes Antal—Szabó and Ágnes Madarász—Marossy (szerk.): Book of textological passages	375
OuLiPo. Atlas de littérature potentielle	378
Miscellanea	379
Sophia. European Databases in the Humanities (JÁNOS S. PETŐFI)	379
Virtual College — die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg (JÁNOS S. PETŐFI)	380
Subject index. Ed. by ZSUZSANNA GULYÁS	381
Name index. Ed. by ZSUZSANNA GULYÁS	395
List of Contributors	401

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotikai szöveg*tan jelen kötetében egyrészt a periodika 4. és 6. kötetének általános tematikáját folytatjuk, másrészt a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola 1994. július 10—16 között megrendezett „A kreatív-produktív szövegmegközelítés iskolai alkalmazásának metodológiája” című, XXIII. Nyári Akadémiájának vitaanyagát tesszük közzé. Bár jelen kötetünkben is az irodalmi művek nyelvészeti megközelítésének, illetőleg a nyelvészeti eszközök alkalmazásának aspektusai dominálnak, mind a *Tanulmányok*, mind az *Áttekintések*, *recenziók* részben talál az olvasó más jellegű problematikával foglalkozó írásokat éppúgy, mint a nem magyar nyelvű szövegkutatásra és szöveg-tani munkákra vonatkozókat. Már itt szeretnénk jelezni, hogy következő kötetünket a multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris kérdéseinek szenteljük.

1. E kötet első része nyolc tanulmányt tartalmaz. BENCZE LÖRÁNTÉ különböző szövegek interdiszciplináris elemzésével az önkorrekciónak kognitív sémájának működésébe nyújt betekintést. DÁNIEL ÁGNES tanulmánya a Romain Gary és az Emile Ajar néven megjelent szövegek karakterisztikumainak összehasonlításával tesz kísérletet szerzőjük hitelt érdemlő azonosítására. TÖRÖK GÁBOR a kérdésszerű nyelvi információ igazságát, annak előfeltevéseit kutatja. ÁRPÁS KÁROLY elsősorban Baka István verseinek vizsgálatával a verskompozíciós verstípusok meghatározására és rendszerezésére tesz kísérletet. KOLTAY TIBOR tanulmánya a szövegnyelvészeti paradigma egyik korszerű eszközének, a hipertextusnak az alkalmazási lehetőségeit vizsgálja. TÓTH SZERGEJ és VASS LÁSZLÓ közösen írt tanulmánya orosz nyelvű szövegek felhasználásával végzett kreatív-produktív gyakorlatokat elemez és mutat be. SZABÓ ZOLTÁNÉ eddigi kutatásai összegzéseképpen és kitekintésként a stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modelljét vázolja föl. PETŐFI S. JÁNOS tanulmánya egy, a KOLTAY TIBORéhoz hasonló tematikát taglal, azokat az alapvető kérdéseket foglalja össze, amelyeket a perszónál komputernek elterjedt alkalmazásának korszakában a hipertextuális irodalmi alkotások vetnek föl.

2. A kötet második része az 1994-es szegedi nyári akadémia vitaanyagát egyrészt a 'tömbösödés', másrészt a 'szemiotikai textológiai szövegmegközelítés' tematikája köré csoportosítva mutatja be.

3. Az *Áttekintések*, *recenziók* című rész egyrészt PETŐFI S. JÁNOS sorozat jellegű visszatekintő írásának harmadik fejezetét, másrészt a szövegkutatás különféle kérdéseit vizsgáló, főként magyar művek recenzióit tartalmazza. Ezek a recenziók (hasonlóan az előző kötetekéhez) elsődlegesen informatív jellegűek.

4. A kötet *Bibliográfiák*, *repertóriumok* című részében folytatjuk az eddigi bibliográfiai és repertorizált tájékoztatók kibővítését, illetőleg kiterjesztését, figyelemmel a kötet tematikus organizációjára is.

5. *Miscellanea* részben egyrészt a „Sophia” (egy CD-ROM Disk) elnevezésű szemiotikai adatbázisról, másrészt a „Virtual College” (egy 'telekooperatív' felsőoktatási keret) tervéről nyújtunk alapinformációkat.

Kötetünk első három részét tárgymutatóval és névmutatóval is elláttuk.

Szeged, 1995. július 8.

P. S. J.
B. I.
V. L.

EMLÉKEZÉS, SZÖVEGALKOTÁS, SZÖVEGTÍPUS

BENCZE LÓRÁNT

1. Bevezetés

Az elemzésre kiválasztott szövegek különböznek nyelvben (koiné görög, magyar), keletkezésük idejében (i. sz. I. század, XX. század), témájukban (csodaelbeszélés, karácsonyi ünnepség, kirándulás). A különbség látszólag igen nagy, mégis az elemzés során kiviláglik az, ami bennük egyetemes, egy bizonyos kognitív séma. Hogy ehhez a közhöz eljussunk, a szövegek kognitív interpretációján túl a szociointerpretációval kell lehántanunk mindazt, ami a különbségeket okozza. A vizsgálat modulrendszerben folyik, azaz több tudományág szempontjából elemzem ugyanazt a jelenséget.

(...) καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον . καὶ κραιήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου λέγει αὐτῇ ταλιφα κουμ , ὃ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔχειρε. καὶ εὐφρὺς ἀνέστη τὸ κοράσιον καὶ περιεπάτει ἦν γὰρ ἑτῶν δώδεκα. (...) bement oda, ahol a gyermek feküdt. Megfogta a gyermek kezét és így szólt hozzá: „Talita kum! — vagyis: Kislány, mondom neked, kelj föl!” A kislány fölkelt és járni kezdett. Tizenkét éves volt. (Márk 5, 40—42.)

A karácsonyt a hajón tartották. Bort is kaptak. Francia vörösbort. Az aluminium kulacspoharak fenekére ülededett a festék. Talán senki sem ivott még közülük francia vörösbort. Valószínűleg pohárköszöntő is volt. Erre nem emlékszik. De ha bort kaptak, pohárköszöntő mindig volt. Bort pedig évente háromszor kaptak (...) (Örsi: 1983. 15.)

Míg az utolsó szakasz árnyas kaptatóját elértem, jócskán megizzadtam, annyira, hogy az inget is levetettem magamról. Árnyas kaptatót mondok, de másféle árnyék volt ez, mint az egymásra hajló bükköké: félszeg facsoportok kúsztak fel a lejtőn, ostor hajtotta nyáj mindegyik, jelleg és arculat nélkül, kőris meg cser, a bükk is még itt-ott. Másfajta, mint amarra, lejjebb, görcsös, magasra nőni nem tudó (...) (Sarbu: 1983. 19—20.)

2. A szövegek filológiai és irodalomtörténeti megközelítése

A koiné görög idézet részlet Márk evangéliumából, Jairus leányának története. Tudomásom szerint a szöveget kimondottan nyelvészeti szempontból még nem elemezték.

* Dr. Konrad Baumgartner (Regensburgi Egyetem), Dr. Daniel Rees OSB (Downside Abbey, Anglia) és elsősorban Maurice B. Line, a British Library Lending Division főigazgatója 45 monográfiának és folyóiratcikkeknek e szövegrészletre vonatkozó elemzését küldték meg másolatban. Egyikben sem szerepelt kimondottan nyelvészeti elemzés.

A *talita* szó a görög szövegbe ágyazott arám vendégszöveg része. Ennek a szónak különféle alakváltozatai megvannak az arámmal rokon nyelvekben is. Ezért a szó jelentését a rokon nyelvekben meglévő jelentésárnyalatok nyomán próbálom rekonstruálni.

Újhéber és káldeus: *Jüngling, junger Mann, Knappe, puer; Jungfrau, juvenis* (LEVY: 1879. 160). Héber: *Jüngling, Lamm /in male version/ Junges der Gazelle oder Wildkuh, zartes Lamm* (GESENIUS: 1915.). Targumin szótár: *tender, young, young man, servant ... boys and girls ... young girls* (JASTROW: 1903/1967. 537). Szír: *adolescens, posterior ... puer, ancilla, puella* (BROCKELMANN: 1928. 276); *... jeune, young ... né plus tard, dernier, later born, last ... nouveau, recent, new, recent ... servant ... infant, boy, girl, little children ... little child* (COSTAZ: 1963. 127). Modern arab (*talán* alakban): *the young one of any or cloven-hoofed animals ... or the young one of the gazelle, when just born ... according to Freytag ... an infant until a month old or more* (LANE: 1874.).

Az arám nyelv történeti időben és földrajzi térben nagy kiterjedésű volt, és sok dialektusa létezett. Ezért fontos, hogy a rendelkezésünkre álló (rokon nyelvi) anyagban a jelentésjegyeket megvizsgáljuk. A héberben, arámban és arabban megtalálható közös jelentésjegyek a fenti szótárak alapján nyilvánvalóak (*Wildkuh—Lamm* és *cloven-hoofed animals*). Ami azonban fontos itt számunkra, az az életkor jelentésjegye, pontosabban a korai szakasz: zsenge (*tender*) a héberben, újszülött (*just born*) és egyhónapos (*a mounth old*) az arabban. Az idézett bibliai rész pedig kimondja, hogy ez a bizonyos *talita* tizenkét éves volt. Tehát a *talita* jelentése lehetett *lány a születéstől a felnőtté válásig*, azaz az ókori és közel-keleti viszonyok között a születéstől körülbelül a tizenkét éves korig (vö. DERRETT: 1982. 484). E feltételezésemet a szövegnek még két másik ténye is alátámasztja. A kódexekben rendszerint a *kelj föl* imperativus mezopotámiai *kum* alakját találjuk, és csak néhány kézirat őrizte meg a palesztinai *kumi* alakot. Ha a mezopotámiai alak használatra volt elterjedve Palesztinában, amikor ez a szöveg elhangzott, akkor a *talitanak* lehettek a fentebb vázolt tágabb életkori jelentésjegyei. A másik tény, hogy a görög szövegben a *paidion* alak szerepel, amelyik szintén kicsinyítő alak, és arra utal, hogy a *talitát* a szöveg szerzője egyrészt a csecsemőkortól kezdve értelmezte, másrészt a jelen esetben kedveskedő akart lenni (vö. TAYLOR: 1966. 296; CRANFIELD: 1959. 190 stb.). Ez a további elemzésben lényeges mozzanat, vagyis hogy miért ad további tájékoztatást a szöveg szerzője a kislány életkorára vonatkozóan: *... fölkelt és jární kezdett ...* Majd következik a magyarázat, hogy miért tudott jární: *Tizenkét éves volt*. Azaz bár kisgyermek volt — a *talita* jelentésjegyei alapján akár csecsemő is —, mégis tudott jární, hiszen a *talita* lehetséges életkorán belül ő éppen tizenkétéves volt, nem pedig csecsemő (vö. SALMOND: 1901. 179). Ha a szöveg szerzője csak a *paidon*, a *koraszion* és a *talita* szavakat használta volna, nem tudnánk, hogy a születéstől a felnőtté válásig éppen melyik szakaszban leledzett ez a bizonyos leányka.

A *talita* szó *kisbárány* (*little lamb*) jelentése az arámban szintén kedveskedő. Használóan a görög *koraszion* ismét csak kicsinyítő és köznyelvi alakja a *koré* — *leány* szónak. Itt az alanyesetben áll névelővel a vocativus helyett, és ez semizmus a görögben (vö. GOULD: 1896. 101; GNILKA: 1978. 218). A semizmus is alátámasztja, hogy a történet elbeszélője, az adatszolgáltató arám anyanyelvű volt — a keresztény hagyomány szerint Péter apostol —, és hogy a szöveget diktálta valakinek, aki ezt görögül lejegyezte. A lejegyző Márk evangélista a keresztény hagyományban.

Az esemény annyira megrázó és különleges volt az adatközlőnek, hogy ami a lánykát feltámasztó szavakat illeti, az eredeti arám mondatot tartotta meg emlékezteté-

ben, vagyis azt az ismeretszeletet hívta elő emlékezetéből és aktivizálta, amelyik az eredeti, arám nyelven hangzott el (vö. GRUNDMANN: 1980. 154).

Nemcsak a fenti evangéliumi szövegrészlet tartozik a „memoire-irodalomhoz”, hanem a vizsgálandó másik két szépirodalmi szövegrészlet is. Az egyik a *Zöld notesz* című regényből való. Szerzője Őrsi Ferenc dráma- és regényíró (1927–1944), akinek forgatókönyve (*Epeios akció* televíziós film) nyerte az első Aranynimfa díjat Magyarországnak, és aki József Attila-díjat kapott 1984-ben. A regény szépirodalmi visszaemlékezés. Egy tizenhét éves kadétiskolás története, aki feljegyzéseit zöld noteszébe írta bele (*Notiz Kalender für das Jahr 1945* — gótikus betűkkel!). A noteszt egy németországi kisvárosban vásárolta 1944 végén, miután az egész magyar kadétiskolát hajóra rakták, és Németországba hurcolták. A háborús kalandok az 1945. május 8-i bejegyzéssel érnek véget. A regényt az 1950-es évek elején írta a szerző, de kéziratban hanyódott harminc éven át, míg nyomtatásban megjelenhetett 1983-ban.

A másik szövegrészlet is naplóregény. *Töredék. Egy pártember emlékirataiból* címmel jelent meg ugyancsak 1983-ban. Szerzője Sarbu Aladár egyetemi oktató, irodalomtörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol Tanszékének tanára (szül. 1940.). A bemutatott történelmi időszak az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének a háborúhoz hasonló lelki és társadalmi pusztításáról szól a pártiskolás szemével. Az ebből idézett szövegrészlet csak egy belföldi kirándulás idilli képe, egy pártüdülőben tartott marxista-leninista fejtágítás alkalmával. A regény sajátos stílusa a magyar irodalomban, úgy tűnik, a klasszikus és XX. századi angol és amerikai irodalom egyes stilisztikai hagyományainak átültetése.

3. A kommunikációs viszony feltérképezése

Mind a három szövegrészlet közlési szituációjában vannak hasonló elemek: valaki beszámol korábbi eseményekről, megpróbál visszaemlékezni eseményekre, olyan hűen, amennyire csak tud. Történeteket mondva el, az elmondók a referencia parole oldalához tartoznak (vö. HARWEG: 1975. 166). Mai alakjában mindegyik írásos műfajú szöveg, mind szépirodalmi igénnyel készült, kivéve talán az elsőt. Az első azonban ókori történetírói műfaj, és mai műfaji fogalmaink szerint ez a dokumentumregényhez állna közel. Ezért egyrészt mindegyik fikció, de mindegyik dokumentum is. Mindegyik szerző küszködik azzal, nehogy pusztá fikcióvá legyenek a valóban megtörtént események, ugyanakkor a szépirodalmi igény a fikció világa felé taszítja őket. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy küzdelmüknek más-más az oka. Az arám és a görög nyelv és kultúra különbségei az első szövegben, a kadétiskola és a pártiskola sajátos belső, sokak számára ismeretlen világa a másodikban, illetőleg a harmadikban.

A mai olvasó részletesebb magyarázatot igényel, miért soroltam be ilyen bátran az első szöveget a második és harmadik szöveggel csaknem azonos műfajba, azaz valóságos eseményeken alapuló fikcióba. Milyen alapon írtam azt, hogy az ókori történetírói műfaj ehhez a műfajtípushoz áll közel. Amint ezt DELEHAYE (1905/1955. 62) összefoglalja, „néhány ritka kivételt nem számítva, például a közönség nem élvezett Polübioszt”, aki a *παραμυτική ιστορία* művelője volt, „az ókor alig tett különbséget a történelem és a retorika között”. CICERO a történelmet *opus oratorium maximumként* emlegeti. A történetírásról így nyilatkozik: (...) *huic generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur, interponuntur etiam contiones et*

hortationes (CICERO: 1980. *Orator*, 66), vagyis a történetírás a színesen elbeszélő retorikával rokon műfaj, hiszen még buzdító beszédek is vannak beleszöve. „A történész bizonyos mértékben a szónok és a költő között áll” (DELAHAYE: uo.), és QUINTILIANUS véleménye szerint inkább az utóbbihoz áll közel. A történetírás egyfajta prózában írt költészet, amelyet a mesélés kedvéért írnak, nem valaminek a bizonyításául. Mindenesül arra szolgál, hogy az utókor emlékezetében megmaradjanak események, és dicsősége legyen a történetírónak, nem pedig azért, hogy közvetlenül hasson, és kielégítse az adott törvényszéki vita szükségleteit, mint azt a retorikus próza teszi. Hogy a történeti elbeszélés ne legyen unalmas, a történetírás szokatlan szavakat használ, és szabad folyást enged a képes beszédnek: *Est enim [historia] proxima poetis et quodammodo carmen solutum, et scribitur ad narrandum non ad probandum, totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur; ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat* (QUINTILIANUS: *Institutio Oratoria*, X. I. 31). „Ha arra gondolunk, hogy a szónokoknak milyen tág volt a lelkiismeretük az igazmondást illetően” (DELAHAYE: 1905/1955. 62), amelyre őket a cicerói elv buzdította, „könnyen felmérhetjük azt a távolságot, amely minket elválaszt az ókortól a történetíró feladatáról és kötelességeiről vallott felfogásban” (DELAHAYE: 1905/1955. 62). DEZSÉNYI LÓRÁNT hívta fel a figyelmemet e hagyomány jóval korábbi tanújára is, THUKÜDIDÉSZre (szóbeli közlés alapján). Jóllehet THUKÜDIDÉSZ elveti a retorikai történetírást, de ugyanakkor bevallja, hogy a hadvezérek csata előtti beszédeit maga költötte. Ha elveszett volna az első könyvből ez a rész, és miután egyébként mai történettudományi szemmel is megbízható történetíró, azt vélhetnénk, hogy a hadvezérek beszédei is hitelesek: „(...) nem ad semmit azokra, amiket felőlük [történeti személyiségekről akár a költők daloltak, akik tárgyük előterjesztésében a művészi nagyítással élnek, valamint azokra sem, amiket a logographusok adnak elő, mivel ezek inkább a szórakozni vágyó közönség meghódítását, mint a tiszta valóság feltüntetését tűzték maguk elé feladatul, s adataik olyneműek, hogy sem valótlanágukat nem lehet bebizonyítani, sem hitelességüket igazolni, s jórészek azáltal, hogy sok időn át volt forgalomban, a legképtelenebb mesékké torzult (...) amelyeket előadtam, a legszembetűnőbb nyomok után, amennyire csak oly régi kor dolgairól lehet, elegendőképpen megállapítva vannak. (...) Ami már azokat a beszédeket illeti, amelyeket a háború előestéjén, majd folyama alatt tartottak, énnekem azokat, amelyeket fülem hallatára mondtak el, valamint másoknak, akik nem máshonnan ilyenekről tudósításokat küldtek, bajos volt szóról szóra egészen megtartani s feljegyezni. Úgy beszéltem tehát a szónokokat, amint kellett minden egyesnek mindannyiszor a szóban forgó ügyben nyilatkoznia, hogy szavai mennél tárgyhoz illőbbek legyenek, s emellett tartottam magam a lehető legszorosabban a valósággal elmondott beszéd lényeges tartalmához” (THUKÜDIDÉSZ: 1887. Zsoldos B. fordítása, I. 21–22). Tehát még ő is a retorika egyik alapelve, azaz az illőség szerint írt (vö. azzal, hogy az illőség később, ARISZTOTELÉSZ retorikájában is kulcsfogalom, *Rétorika*, 1408a). CICERO szerint a szónokok a történetekben meg van engedve a hazugság azon célból, hogy valamit élesebben, világosabban tudjon megfogalmazni: *At ille ridens: Tuo vero, inquit, arbitrato; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius* (Brutus 42). Ez a humoros megjegyzés egyrészt arra utal, hogy CICERO pontosan tudta a különbséget a retorikai történetírás és az úgymond valódi történetírás között. Másrészt tudta, mi a különbség a történetírás és a politikai propaganda között (lásd CICERO: 1996.

Commentary, 32). Ez látszik abból is, amikor éppen különbséget tesz a történetírás és a költészet között, mondván, hogy más törvényeket kell megtartani az egyikben, és másokat a másikban. Az egyikben minden az igazsághoz viszonyítottatik, a másikban pedig többnyire a gyönyörködtetéshez: *Intellego te, frater, alias in historia leges observandas putare, alias in poemate. Quippe cum in illa ad veritatem cuncta referantur, in hoc ad delectationem pleraque* (CICERO: 1879. *De legibus*, I. 2, 4–5). Természetesen már annak is gyanakvást kell keltenie bennünk, hogy miért kellett ezt a különbséget egyáltalán kiemelni. Ennek okát ő is rögtön megadja THUKÜDIDÉSZhez hasonlóan, amikor azzal folytatja, hogy Hérodotosznál, a történetírás atyjánál, és Theopomposznál, aki híres szónok is volt, számtalan mesét találunk: *Quamquam et apud Herodotum patrem historiae et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae* (uo. I. 2, 5).

A médiaretorika és a médiakezelés oktatásában is valahol itt kellene kezdeni. A médiaretorika még az ókori retorikánál is nagyobb mértékben engedni meg magának, hogy hazudjék egy adott esemény tálalásakor. Többnyire nem azzal a céllal, mint az ókori történetírás, hanem sokszor pusztán azért, hogy felhívja magára a figyelmet, sokszor pedig politikai okokból és a félreinformálás, a nem informálás határozott szándékával (vö. a *broadcasting-narrowcasting-noncasting* terminusokkal a médiaretorikában, a gyakori hiperbolákkal, eufemizmusokkal és kakofemizmusokkal a médianyelvben). A média műfajaira és retorikájára azért is kell ügyelni, mert jórészt újak azokkal a műfajokkal és nyelvvel szemben, melyeket az iskolában tanítanak. Az ókori történetírás műfajaira pedig azért kell tekintettel lenni, mert nem tanítják az iskolákban kellő hangsúllyal, vagy egyáltalán nem tanítják azt, hogy kihalt műfaj. Amit tanítanak, az a felvilágosodás racionalizmusának és a múlt századi pozitívista történetírásnak egyfajta naivitása. Ezek többek között a bibliai történetírás műfaji sajátosságait figyelmen kívül hagyva, azt kéri számon a bibliai történetekben az esetleges szerényebb műveltségű szerzőktől, amit még a legműveltebb és legnagyobb antik szerzőktől sem lehet, sőt nem is szabad megkövetelni. Ez is kézenfekvően mutatja, mennyire szükséges minden írott és beszélt szöveg megközelítésénél a műfaj, és annak kognitív és szociointerpretációs szemlélete. Jelen szövegünket illetően ugyanis, ami „számunkra mellékes, azt a régiek első helyre tették. Az ő történészeik elsősorban irodalmi hatásra törekedtek, a tények igazsága már kevésbé foglalkoztatja őket, a pontosság is alig, a forráskritikáról pedig a legtöbbször fogalmuk sincs. Elsősorban tetszeni kell az olvasónak az elbeszélés érdekességével, a leírások szépségével, a stílus ékességével” — olvassuk a hasonló műfajú hagiográfiáról (DELEHAYE: 1905/1955. 62). A médiában is az első helyre teszik sokszor azt, ami mellékes, de megint csak más céllal. Az érdekes, a botrányos, a különleges kerül előre (és/vagy a címbe). Az a fontos, hogy az információözöntől már-már közömbössé vált hallgatót/olvasót/nézőt nehogy békén hagyják, különben az nem veszi (meg) a médiainformációt. A tények igazsága politikai okokból teljesen mellékessé válik, hiszen a hatalom minden áron való megszerzésére törekszenek, és nemigen lehet felelősségre vonni, korlátozni a médiát. A pontosságról, szakszerűségről, kritikáról fogalmuk sincs, mert kevés kivétellel a riporterek műveletlenek, és sokszor iskolázatlanok is. A fentiekből és a következőkből az is kiviláglik, hogy azonos vagy hasonló eszközök és technikák — más céllal, más szituációs kontextusban (ki, kinek, miről, mikor, hol stb. — *circumstantiae* az ókori retorikákban), más műfajban — mennyire eltérő következményekkel járnak társadalmilag, erkölcsileg stb. a szövegbefogadóban.

A költői elbeszélő szöveg költőisége valóságos történet terméke lehet (vö. HARWEG: 1975. 167). A mi szövegeink esetében, és általában a memoire-okban a költői elbeszélésnek megvan az az ereje, hogy a jelenben, az olvasó/elemző idejében, életre keltsen múltbeli eseményeket nyelvi jeleknek és rendszerüknek a segítségével. A nyelvi jeleknek és rendszerüknek pedig van mind referenciája (denotációja), mind pedig konnotációja, azaz sajátos érzelmi, hangulati többlete. A múltbeli eseményeknek ez a „feltámasztása”, életre keltése a szemiotikai és nyelvi szinteken végrehajtott válogatás eredménye. Ez a válogatás az emberi elme azon logikai és ismeretelméleti eljárás módjának az ellenpontja, amelyben egyes mozzanatok, dolgok járulékos összetevői nagyobb jelentőséget kapnak, mint mások. Ennek a célja a szépirodalmi szövegekben elsősorban esztétikai, tömörítő (vö. a művészi gazdaságossággal). Ezért is van az, hogy például a műalkotások sohasem a valóságot jelenítik meg, hanem annak „égi mását”, azaz bizonyos tulajdonságokat kiemelnek, másokat elhanyagolnak. Ezért lehetséges, hogy egy költőről többet elárul a jó művész készíttette portré, mint a (valóságos) halotti maszkja (vö. a választás és kombináció szakkifejezésekkel: JAKOBSON: 1960. 350—377; BENCZE: 1983. 4—5).

Elemzett szövegeinkben az aktuális jelentés korlátozva van a *tizenkétéves lánya*ra, a *francia vörösbóra* és a „másfajta” *árnyas kaptató*ra. A szövegekben lévő magyarázatoknak az a célja, hogy a szavak köznyelvi jelentéséből adódó két-/többértelműségnek, kétségeknek még az leghalványabb lehetőségét is elkerüljék. A szemantikai emlékezet mindegyikben összeütközésbe kerül az epizódemlékezettel. Az önjavító magyarázat (*tizenkét éves leány, francia bor, árnyas... de másféle...*) csak a szerzőnek fontos és szükséges követelmény, nem maga a szöveg igényli. A szöveg világa az olvasó szempontjából enélkül is lefedné a való világot, amelyről a szöveg beszámol. A szerzők azok, akik úgy gondolják, hogy valami megbicsaklás történhet az olvasóban. Ezért mintegy hozzáfűzi az egyik, hogy természetes, hogy a leány járt tudott, hiszen tizenkét éves *talita* volt, nem csecsemő, mert akkor az lett volna a csoda, hogy jár, márpedig itt a csoda az, hogy halottnak tudtuk, és mégis él. Mintha így gondolkodna a másik: mi, tizenéves fiúk, francia bort ittunk, életünkben először, ráadásul a háború végén, amikor már alig volt enni- és innivaló. Ezért kell magyarázkodni a harmadiknak is: kedves olvasó, ha netán azt gondolnád, hogyan is izzadhattam meg, amikor árnyas kaptatón mentem, nos hát azért izzadtam, mert ez másfajta árnyékot adó ösvény volt stb. A szerzőknek ez az aggályossága, amely stilisztikai-esztétikai jelenségeként értékelhető ezekben a szövegekben, sajátos szituációs önellenőrzést (*situation monitoring*) eredményez. A hozzáadott (többször)magyarázat következtében, amely az olvasónak végül is fölösleges, az olvasó is többször szituációkezeléssel (*situation managing*) szembesül.

Mindhárom szerzőnk úgy véli, hogy az elbeszélés várhatósági láncában (vö. LONGACRE—LEVINSOHN: 1978. 108) szakadás van, és hogy elkerüljék még a leghalványabb lehetőségét is a kommunikáció megghiúsulásának, mintegy a következőképpen okoskodnak: ... tudott járni, hiszen tizenkét éves volt, a *talita* jelentése itt korlátozva van erre az életkorra; ... *francia bort* ittunk a háború szörnyűségei közepette; ... ez valami egészen különleges *árnyas kaptató* volt. Feltehetően azt posztulálják a szerzők, hogy a befogadó/olvasó döntés elé kerül az extenzionális értelmezést illetően, amikor intenzionálisan értelmezi az adott nyelvi jelek jelentésszerkezetét, illetve jelentésjegyeit. Vajon a befogadó/olvasó ekkor referenciálisan egy valós világhoz tudja-e kötni a mondottakat, vagy pedig pusztán egy fiktív világhoz: ... járt a csecsemő, ... az éhhalál szélén

a francia bor (netán csak a fantázia szülötte), ... csak vágyott az árnyék után, csak nézte a kis árnyékokat (és azt hitte, hogy majd a látvány hűsít). „Az extenzionális és az intenzionális értelmezés folyamatai szolgáztatják azt a tájékoztatást, amelyiket a befogadó jelentéssel bíró struktúrává szervez, más szóval az olvasó számára koherens világgá” (SCHMIDT: 1978. 57). Az intenzionális és az extenzionális értelmezést ki lehet terjeszteni akár az intenzionális, akár az extenzionális értelmezést kommentáló műveletekkel. Ez akkor történik meg, ha probléma merül föl az értelmezési folyamatban, vagy ha bizonyos értelmezéseket igazolnia kell a befogadónak (vö. SCHMIDT: uo.). Az elemzett idézetekben a szerzőkben merült fel a félelem, amelyet SCHMIDT PETŐFI nyomán leírt. Ezért tudattalanul is az olvasó helyett, az olvasót figyelembe véve, olvasóként gondolkodva alkotják meg szövegüket, és végrehajták helyettük az értelmezéseket. Szövegtani szempontból ezt a jelenséget kohézió- és koherenciajavításnak hívhatnánk (lásd még alább a retorikai megközelítést).

4. Logikai és nyelvtani kérdések

Mint már láttuk, az eseményeknek van pragmatikai oldala is. Ez megköveteli annak hangsúlyozását, hogy a kislány tudott járni, de nem annak a természetfölötti eseménynek a következtében, amely a történet középpontja, hanem egy természetes ok miatt, vagyis mert tizenkét éves volt. Ezért érzi szükségét a szerző, hogy a *talita* szokásos extenzióját korlátozza, amely egyébként 0—12 éves korig terjedt. Ezt úgy éri el, hogy külön mondatban hozzáad a jelentéséhez egy intenzionális elemet, vagyis hogy *tizenkét éves volt*. A görögben ez nyelviattributum possessivum, pontosabban genitivus quantitatis, és ugyanakkor elliptikus szerkezet, hiszen a *koraszion-kislányt* nem isméli meg. A mondat mellérendelő magyarázó, appozíciós egység. Érdekes, hogy angol leíró nyelvtan hasonló mai angol nyelvi jelenségeknek részletes és pontos leírását nyújtja a *reformulation* szakkifejezést bevezetve: *Reformulation is a rewording in the second appositive of the lexical content of the first* (QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK: 1972. 9. 144). A reformulázásnak három típusát különbözteti meg: a nyelvi ismereteken alapulót, a tények ismeretén alapulót és a pontosabb formulázást. A harmadik típusú reformulázásban kijavítjuk a korábban mondottakat. A reformulázásra utaló gyakori nyelvi elemek, indikátorok: *más szavakkal, jobban mondva, egyszerűbben szólva, egyszóval, szakkifejezéssel élve, ugyanis, nevezetesen* stb. „A korrekció tulajdonítható annak a törekvésnek, hogy fogalmazásunk gondosabb és pontosabb legyen” (uo. 9. 147). A *correction* szakkifejezés itt nem ugyanabban a jelentésben szerepel, mint ahogy azt a klasszikus retorika használta (lásd BENCZE: 1991. ELTE *Nyelvtud. Dolg.* 38.). Első szövegrészletünk pontosan megfelel ennek a leírásnak, még az indikátort is megtaláljuk: *γάρ — ugyanis, tudniillik*.

A reformulázás mögött azonban állhat pusztán retorikai szándék. Az ismétlésnek és a névszói szerkezet kiterjesztésének szerepe lehet fokozás is (uo. 9. 147). Ezt sem lehet kizárni második és harmadik szövegrészletünkénél. Őrsi korlátozza a *bor* extenzióját intenzionális elem hozzáadásával (*francia*), amely nyelvtanilag melléknévi jelző. A *Francia vörösbort* mondat szintén elliptikus szerkezet, lévén hiányos mondat, és szintén appozíciós kiegészítése a korábban mondottaknak (*Bort is kaptak*). Ezután következik a hosszabb magyarázata a szituációnak (fiatalok, háború stb.). Miután regényrészletről van szó, nem egyszerűen jól emlékezés kérdése a magyarázat, hanem retoriki-

kai-esztétikai „fogásnak” is minősíthető. Hasonló a helyzet Sarbunál. Ő egyszerűen megismétli a melléknévi jelzős szerkezetet (*árnyas kaptató*), majd *de* ellentétes kötőszóval következik a magyarázat. A magyarázatban nála több appozíció (... *ostor hajtott nyáj mindegyik, jelleg és arculat nélkül, kőris meg cser, a bükk is még itt-ott ... görcsös, magasra nőni nem tudó ...*) és elliptikus szerkezet van (... *annyira [megizzadtam], ... mint az egymásra hajló bükköké [bükkök árnyéka]...*). Ezeknek a mondatoknak egyúttal megvan ugyanaz a kiigazító szerepe is, mint az *ugyanis tizenkét éves volt* szintén appozíciós mondatnak.

5. A logika és az emlékezet szerinti modell

FREUD mindenféle emlékezethibát részletesen leír (*Vergessen, Verlesen, Verschreiben, Vergreifen, Versprechen*). A tévedés folyamatának rendszere arra utal, hogy a lelki tevékenység valamilyen zavaró befolyással küszködik (*Der Mechanismus des Irrtums scheint der lockerste unter allen Fehlleistungen, das heißt das Vorkommen des Irrtums zeigt ganz allgemein an, daß die betreffende seelische Tätigkeit mit irgend einem störenden Einfluß zu kämpfen hatte, ohne daß die Art des Irrtums durch die Qualität der im Dunkeln gebliebenen störenden Idee determiniert wäre... Das Entgegenkommen des sprachlichen Materials ermöglicht erst die Determinierung des Fehlers und setzt derselben auch die Grenze*; FREUD: 1955. 247). A vizsgált szövegekről is elmondhatjuk, hogy valamiféle sajátos, végső fokon nemcsak valóságos, hanem esztétikai célzatú emlékezethiba van bennük. Vizsgálódásom céljai közé tartozik az is, hogy ezt a jelenséget minél több oldalról megvilágítsam, és mint nyelvi jelenséget meghatározzam (lásd még alább a tévedés másfajta megközelítését a 8–9. pontban). Röviden tehát vizsgálnunk kell az emlékezetet mint a szövegalkotás tényezőjét, ahogy arra már fentebb utaltam az emlékezet fajtáinak felvázolásával. Az elemzett idézetek jó példájául szolgálnak a következő axiómának: *pontatlan vagy téves emlékezet csak a helyes emlékezet kontextusában lehetséges* (MALCOLM: 1963. 190). Márk evangéliumában két olyan emlékezetformát találunk, amelyet BERGSON különböztet meg (BERGSON: 1956. 83; idézi MALCOLM: uo.). Az informáló emlékezik a mondatra arámul, és emlékezik arra a partikuláris eseményre, amikor a mondat elhangzott. Ellentmondást lát a kettő között (*kislány versus jár*), és ezért kijavítja saját magát (*ugyanis tizenkét éves volt*). Örsi, illetve Sarbu szövegében ez a két tényező ellentétes sorrendben jelenik meg. Először emlékeznek az eseményekre, és csak azután a szavakra, amelyekkel le szokás írni az ilyen eseményeket. Ez a különbség a logikai oldala lehet annak a különbségnek, amely Márk informálója, az ő „közönséges”, „mindennapi” beszámolója és a másik két szerző művészi visszaemlékezése között van. Mindegyik szöveg mögött azonban ott van az eseményekhez és a nyelvi megfogalmazáshoz kötődő, adott „társadalmi emlékezet”, vagyis hogy ez és ez a hétköznapi tapasztalatban náluk így és így szokott lenni, és ezt és ezt így és így szoktuk elmondani.

A szerzők emlékeznek, és beszámolnak *paidon-talitaról, francia vörösbortól*, illetőleg *árnyékos kaptatóról*. Ezt nevezhetjük faktuális emlékezetnek (*factual memory*; vö. MALCOLM: 1963. 204–205). De emlékeznek egy partikuláris személyre (a feltámasztott tizenkét éves leánykára), partikuláris eseményre (francia vörösbort ivására karácsony este a háború alatt), partikuláris helyre (árnyékos kaptatóra sajátos árnyékkal). Ez a perceptuális emlékezet (*perceptual memory*). Mindhárom szövegben a faktuális emléke-

zetet kijavítja és kiegészíti a perceptuális emlékezet. „Mivel a perceptuális emlékezet nem létezhet faktuális emlékezet nélkül, de az utóbbi létezhet az előbbi nélkül, igazolva van az a nézetünk, hogy a faktuális emlékezet logikailag elsődlegesebb, és hogy a perceptuális emlékezet az emlékezet másodlagos formája” (MALCOLM: 1963. 214). Valószínű, hogy amit RUSSELL „igaz” emlékezetnek, BERGSON pedig „spontán” emlékezetnek nevez, az ugyanaz, mint a perceptuális emlékezet (uo. 210). Elemzett szerzőink nyelvi viselkedése pontosan megfelel ezeknek a leírásoknak.

„A kontextus hatása a válaszadásra elvben azonos az ingerhatással” (NORMAN: 1970. 208). A kontextus és a szituáció itt magában az elemzett szerzőkben váltja ki a stimulust az olvasó várható válasza helyett. A szerzők gondosak, óvatosak, sőt aggályosak, nehogy nem kívánt választ váltsanak ki az olvasóban. Magyarázatukkal, illetve önjavításukkal ki akarják zárni az adott nyelvi jelekkel adódó többértelmység lehetőségét is, hiszen a legtöbb szó minden nyelvben többjelentésű (poliszémia). Mindhárom szövegben maguk a szerzők végzik el a megfelelő visszacsatolást. Mintha az emberi agy és elme minden kommunikációban szimulátorként is működne, mindenekelőtt az írásos kommunikációban, és olyan jelenségeket hoznak létre, amelyek elsősorban az élőbeszéddel történő kommunikációban fordulnak elő. Az aktuális kommunikációban mintegy párhuzamosan az elme teszteli az elhangzottakat minden szemiotikai és nyelvtani szinten. Itt most bennünket a jelentés szintje érdekel elsősorban. Természetesen ennek ellenőrzése után a javítás különféle nyelvi formulázásokkal történik meg. Ez a szimulátor meghibásodik patológus esetekben (lásd alább a 10. pontot). A kimenetnél (szövegalkotásnál) a szimulátor a bemenet (szövegfeldolgozás) szerepét látja el. Ez a megközelítés már egy újabb megvilágításba helyezi a tárgyalt kérdést.

6. Keretelméleti megközelítés

A keretelmélet az egyik legkézenfekvőbb és legkönnyebb megközelítés lehetőségét nyújtja a fentebb tárgyalt jelenség leírásában (vö. METZING: 1980.). „A keret tartalmazhat nagyon sok olyan részletet, amelynek feltételezését kifejezetten nem indokolja a szituáció” (MINSKY: 1980. 1). A keret szilárd „legfelső szintje” az evangéliumi szövegben a 0–12 éves életkorú lánykára vonatkozó, kedveskedő szó, a *talita* használata. Ezen az egyetlen szón belül az alsóbb szinteken több végállapot lehetséges. Ezek mindegyikét az éppen hozzájuk rendelhető sajátos adatokkal kell betölteni. Az első történetben ez a *tizenkét éves*. Részletesen taglaltam már fentebb, hogy miért és hogyan választható ki, és kerülhetett elő az adott nyelv adott beszélőjének emlékezetstruktúrájából a *talita* szó akkor, amikor a történet más nyelven (görög) foglaltatott írásba, mint amely nyelvi környezetben elhangzott (arám). Hogy a nyelvi leírás megfeleljen a valós történetnek, szükséges volt további információval alkalmazni a szót. A szöveg szerzője, azaz nyilván a történetet elbeszélő, félt attól, hogy a hallgató/olvasó hibás végállapotnál köt ki, mondjuk például, hogy egy éves a kislány (vö. MINSKY: 1980. 2), vagyis a kislány a csodatett következtében kezdett el járni. Hasonló gondolati séma követhető végig a másik két szövegen is. Mindegyiknél a szerzőben az információs visszacsatolás hálója gondoskodik a szó megfelelő, az adott, partikuláris történethez való alkalmazásáról.

7. A klasszikus retorika modellje szerint

Hiányos nyelvtani kohézió és annak tolerálása gyakori a hétköznapi beszédben (vö. BEAUGRANDE—DRESSLER: 1981. 9, 119). Ha ilyen hibát szándékosan ejt a szerző, például költői szövegben azzal a céllal, hogy ezáltal valamilyen mozzanatra felhívja a figyelmet, valamilyen eszmét hangsúlyozzon, akkor ezt a klasszikus retorika következtelen mondatszerkesztésnek, *anakoluthon*nak hívta abban az esetben, ha egy körmondaton (*perióduson*) belül nem a várt viszonyyszó következett. (LAUSBERG: 1960/1973. 527 és 924). Ha eltekintünk a központoszástól, márpedig el kell, hiszen az egyrészt eléggé mesterséges, mégha az újkorban az író stílusára jellemző is lehet, másrészt első szövegünkben utólagos, mert a szöveg keletkezésének idején (i. sz. I. század) nemigen létezett még központoszás, akkor mindhárom szövegnél beszélhetünk *anakoluthon*ról. A hiányos kohéziót a szövegalkotó sajátos szituációja kényszeríti ki a szövegalkotóból (az elsőben a két nyelv, visszaemlékezés stb.). A másik kettőben minden bizonnyal művészi és szándékos. Ha valódi hibák volnának, akkor a klasszikus retorika *soloecismus*nak címkézné őket (vö. LAUSBERG: 1960/1973. 502—527). Mindegyik szerző mintegy fél a *soloecismus per detractio*emtól, és ezért, e fölállásban *soloecismus per adiectione*met követ el. Magyarán fél attól a hibától, hogy hiányos lesz a szerkesztése, s ezért a bőbeszédűség hibájába esik. A 3. és 4. pont alapján nyilvánvaló, hogy itt nem lehet szó *soloecismus*ról. Mégis mindhárom szövegben találunk formálisan ilyen jelenségeket, de ezek többnyire valójában hasonló és különböző típusú *figurae per adiectionem* (LAUSBERG: i. m. 607—687). Ezen a kategórián belül a következő nagyobb alkategória, amelybe e jelenségek tartoznak, a *geminatio*. Ez utóbbin belül az *iteratio* alkategóriáját találjuk meg. Ez megfelel a teljes rekurrencia fogalmának a szövegtanban. Márk szövegében a *kisgyermek* [*paidon*] ismétlődik meg többször, valamint a *kislány* [*korasion*]. Ez utóbbi elliptikusan is az idézett utolsó mondatban (*tizenkét éves* [*kislány*]). A *kislány* a *kisgyermek* szinonimája stilisztikailag — nem teljes, illetve szemantikai rekurrenciája szövegtani szempontból —, lexikológiai jelentéstani szempontból pedig viszonyuk hiponima-hiperonima (vö. LYONS: 1977. 291). *Variation*nak is fölfogható a klasszikus retorika szerint, logikailag pedig a *kislány* extenziója szűkebb mint a *kisgyermeké*, illetve a *kislány* mint *species* alkategóriája a *kisgyermeknek* mint *genus*nak. Az a tény, hogy Márk előbb *kisgyermeket* ír, és csak azután *kislányt*, egyúttal *correctio* is a klasszikus retorika szakkifejezés-rendszerében (vö. LAUSBERG: 1960/1973. 621 és 784). Hasonló vagy ugyanez Örsi és Sarbu eljárása. Örsi a *bor* szót ismétli meg ötször (!) tárgyesetben ezen a rövid szövegrészleten belül, és egyszer szemantikai rekurrenciaként, amely itt metafora is egyben (*piros festék*). Sarbunál a *bükk* ismétlődik, valamint a *másféle- más-fajta* mint *variatio*k és mint szemantikai rekurrenciák. Valójában *repetitio*ról is beszélhetünk a szövegekben ott, ahol nemcsak egy szó, hanem szókapcsolatok ismétlődnek (*francia vörösbort, árnyas kaptató*). Örsi ugyancsak szűkíti az extenziót, mégpedig nyelvileg két lépcsőben, logikailag háromban, miután először *bort* említ, majd utána *francia vörösbort*, azaz nemcsak a *vörösbort*a korlátozza a *bort*, hanem ezen belül még tovább a *francia vörösbort*a. Ezek retorikai *correctio*k is egyben. Nyelvtanilag van különbség is természetesen a három szerző eljárás módja között. Márk egyszerűen más szóval szűkíti a fogalom kiterjedését (*kisgyermek*>*kislány*), Örsi jelzővel és jelzős összetétellel (*bor*>*francia vörösbort*), míg Sarbu körülírással szűkíti tovább a már [*árnyas*] jelzővel is szűkített *kaptató*t. Ugyancsak közös mindegyik szövegben, hogy a visszatérő

elemek anaforikusak is, a korábbi szövegrész értelmezései vagy rövidebb-hosszabb körülírásai is (vö. LAUSBERG: i. m. 1100). Funkciójuk mindenképpen egyfajta (ön)javítás, amint már fentebb láttuk (vö. a 4. ponttal). Míg Márk, illetve az ő adatközlője, feltehetően valóban félt a szójelentés (*talita*) referenciájának félreértelmzésétől, Őrsi és Sarbu szövege művészién imitálja ugyanezt a félelmet, pontosan úgy, azaz úgy írnak, ahogy a visszaemlékezők szoktak beszélni, és ahogy Márk visszaemlékező adatszolgáltatója valóban beszélhetett.

8. A játékelméleti megközelítések néhány lehetősége

A játékelmélet XX. századi sikeres pályafutása a matematikában akkor kezdődött, amikor NEUMANN alaptéorémáját igazolta (NEUMANN: 1928.). Csaknem ezzel párhuzamosan, illetve nem sokkal később kapott fontos szerepet a filozófiában (a késői WITTGENSTEINNél és HINTIKKÁnál), a pszichológiában és a szociológiában (vö. RAPOPORT: 1974.; SHUBIK: 1964.). A játékelmélet tudomásom szerint alig jutott el a nyelvészethez, jöllehet alkalmazhatósága a nyelvtanban, jelentés tanban és szövegtanban aligha kétséges (vö. WIENOLD: 1978.). A nyelvészet e miatt a „hanyagsága” miatt, úgy vélem, nem ítéendő el jobban, mint RUSSELL, aki amikor a nyelv különféle problémáiról ír, megemlíti a pszichológiát, episztemológiát és a logikát, de egyszerűen kihagyja a nyelvészetet (RUSSELL: 1922. 7. Bevezetés a *Tractatus*hoz). Finom visszavágásként nyelvésznek kellene értekeznie mondjuk a számtani műveletek fontosságáról a házaszszony bevásárlásakor vagy a ritmikus gyermekversekben anélkül, hogy a matematikára utalna. Az egész kérdés abszurditása abban van, hogy a XX. századi nyelvészet főbb irányzatainak (például a strukturalizmusnak, a generatív grammatikának, sőt a szöveg-tannak is stb.) a mögött az elképzelése mögött, hogy a nyelvi jel szemantikailag nem természetes vagy ikonikus, hanem önkényes és konvencionális, — mely elképzelést kategorikusan tagadni magától értetődően nem is lehet —, mindig valamiféle ideális nyelv létezésének a feltételezése áll, akárcsak a korai WITTGENSTEIN, RUSSELL és az analitikus iskola filozófiájában. RUSSELL ex cathedra kijelenti: „A nyelv egész funkciója abban áll, hogy jelentése van, és csak abban a mértékben tölti be ezt a funkcióját, ha afelé az ideális nyelv felé közeledik, amelyet posztulál” (RUSSELL: 1922. 8). Csakhogy ez az ideális nyelv pusztán valamiféle olyan statikus világ leírására alkalmas, mint az eleai Zenóné volt. Az általános emberi tapasztalat mégis inkább amellett szól, hogy a világnak vannak statikus és dinamikus jelenségei, és a nyelv is ezt követi a maga természetében. Ezért van az, hogy a nyelv RUSSELLnek „a gyakorlatban mindig többé-kevésbé meghatározhatatlan” (*vague* — uo.). Csakhogy ez a tulajdonsága a nyelvnek nem feltétlenül kiírtandó, mint ahogy azt RUSSELL és az analitikus filozófusok vélik, hanem éppen annak a jele, hogy a nyelv az adott használatban mindig be tudja tölteni szerepét, az ember-ember közti partikuláris kommunikációt az adott esetben ugyancsak partikuláris, statikus és dinamikus világról. Ez az egyetlen módja annak, hogy valami közös megmaradjon a mondat és a valóság struktúrája között (uo. 8). Ez esetben viszont a nyelv egyrészt ikonikus, másrészt nem csak absztrakt jelentést hordoz. Nem egyetlen és kizárólagos funkciója ugyanis a nyelvnek, hogy állítson vagy tagadjon valamit, ahogy RUSSELL vélte (uo. 8). A nyelv az a faji invariáns jelenség az emberben (*species invariant phenomenon* — MORAVCSIK: 1979. 14), amellyel alkalmazkodik az állandóan változó világhoz. Az ember állandó *stressz* és nyomás alatt van a túlélésért. A világ állandó és

változó jellegét valahogy tükröznie kell a nyelvnek is, ennek az emberi fajra kizárólagosan jellemző túlélési eszköznek. A változó és az állandó katexochén megvalósulása a nyelvben a metafora. Az ember-ember közti (személyes) nyelvi kommunikáció pedig mindig több, mint logikai jelentések átvitele. Érzelmi, indulati és ösztöntényezők szerepe néha nagyobb, mint a jelentéseké. Úgy tűnik, hogy a késői WITTGENSTEIN mintha tudomásul vette volna ezt, és bevezette a játékelméletet a nyelvfilozófiába (vö. *Das Blaue Buch*, WITTGENSTEIN: 1970.; *Philosophische Untersuchungen*, WITTGENSTEIN: 1960.). Így nem kellett feladni korábbi axiómáját, hogy „a nyelv korlátai világom korlátai” (*Tractatus* 5.6), mivel a játék kiterjeszti és folyamatosan változtatja a korlátokat.

Ha az embert *homo ludens*ként határozzuk meg, akkor nem csupán gyermeklélektani, kultúrtörténeti, etnográfiai, kultúrantropológiai stb. szempontból lehet megközelíteni (vö. HUIZINGA: 1938/1944.), hanem a játékelmélet többek között lehet matematikai, logikai, nyelvfilozófiai és játékelméleti szemantikai, közgazdaságtani, politikai, szociológiai, pszichológiai és szövegtani. Miután a játék alapelemei a véletlen és a szabály, valamint a valódi döntéssorozat és ezek stratégiája, illetve más döntésektől függő sorai, ezért a szövegek játékelméleti elemzéséhez ki kell emelni néhány mozzanatot a fentiekből.

I. A matematikai játékelmélet. A matematikai játékelmélet az úgynevezett stratégiai játékokkal foglalkozik, vagyis amikor

a) a játékosoknak a játék kimenetelére a fennálló játékszabályok keretei között van befolyásuk; ily módon fölfogható a *langue* és a *parole* viszonya is (ezt és a következő alpontok matematikai megfogalmazásait lásd SZIDAROVSKY: 1977. 5);

b) ez nem áll a szerencsejátékokra — ott csak valószínűségszámítás lehetséges; a negentrópia jelensége a nyelvi és szemiotikai szinteken mutatja, hogy a nyelvre nézve nem a szerencsejáték valószínűségszámítása a mérvadó, hanem a szabályok általi kiszámíthatóság;

c) a játékosok érdekei ellentétesek, ebből konfliktushelyzet keletkezik, miközben mindegyik játékos a legelőnyösebb kimenetelt keresi, akárcsak a beszélők (és a hallgatók is) a (retorikus) beszédsszituációban, illetve minden beszélő a nyelv retorikai összetevőivel;

d) minden játékosnak egy függvénnyel (= kifizetőfüggvény) jellemezhetjük a játék kimenetelét, amint a beszéd és annak funkciója és sikeressége is függvénye a beszédsszituáció paramétereinek (ki, kinek, mikor stb.) és a szemiotikai és nyelvi szinteken lehetséges változatokból való választásoknak;

e) a játékosoknak/beszélőknek/szövegalkotóknak a játék kimenetelét befolyásoló tevékenysége a *stratégia*;

f) a *stratégiahalmaz* azoknak az előre rögzített magatartásterveknek a halmaza, amelyek a konkrét játék során fellépő szituációkban a játékosok viselkedését irányítják; ezek lehetnek az adott beszédaktusban nyelvi természetűek, a nyelvet kísérő nem nyelvi természetűek, és egyszerűen nem nyelvi természetűek;

g) *determinisztikus* a játék akkor, ha a kifizetőfüggvények értékeit a stratégiák egyértelműen meghatározzák; a nyelvi megnyilatkozások többé-kevésbé determinisztikus jellege (vö. ismét a negentrópiával) teszi lehetővé például a preszkriptív-normatív nyelvtanokat, stilisztikákat, retorikákat, poétikákat stb.;

h) *sztochasztikus*, azaz statisztikai valószínűségeen alapul a játék akkor, ha kimenelete a választott stratégiáktól sztochasztikusan függ; a nyelvet illetően utalni lehet ezzel

kapcsolatosan a műfajok/szövegtípusok létezésére és a g) pontban mondottakra, hiszen a determinizmus nem kizárólagosan ható tényező;

i) *kooperáció* lehet a játékosok között — együttműködés a beszédpartnerek között mindig van. Emellett még érdekes volna az elméleti és az általános nyelvészetben foglalkozni az úgynevezett mátrixjáték alkalmazásával. Ez olyan kétszemélyes játék, amelyben az egyik megnyeri azt, amit a másik elveszt. Ez a kétszemélyes nulla összegű játék (vö. KEMÉNY—SNELL—THOMPSON: 1971.).

II. A logikai (vagy dialektikai) játék. A dialektika itt, akárcsak az ókorban és a középkorban körülbelül a mai logikának felel meg. Mint a gondolkodás szabályaival foglalkozó tudomány, vizsgálja elsősorban a kijelentés igaz vagy hamis voltát. Eredete köztudomásúan a szokratészi vitamódszer, melynek összetevői

a kérdés-felelet,

ennek, azaz a vitának a szabályai,

valamint az igaz vagy hamis. Nem erkölcsileg, hanem például úgy, hogy a kijelentések logikai szerkezete kizárja együttes igazságukat (vö. RUZSA: 1987. 3).

A kijelentés igaz—hamis voltának az adott nyelvi megnyilatkozásban van a logikai és erkölcsi vonatkozása mellett nyilván több más vonatkozása is. Például lélektani és szociológiai, ha Talleyrand-nal úgy fogalmazunk, hogy a beszéd nem arra való, hogy gondolatainkat kifejezzük, hanem hogy eltakarjuk vele gondolatainkat. Ismeretelméleti vonatkozásban, WITTGENSTEINnek látszólag ugyanilyen megfogalmazásában, a nyelv eltakarja a gondolatot (*Tractatus*: 4.002). Ismét csak látszólag hasonló a goethei stilisztikai megfogalmazás, hogy a stílus a gondolat ruhája (MÜLLER: 1981.), amely mintegy betakarja a gondolatot és változtatható.

ARISZTOTELÉSZ a dialektikai játékról — anélkül természetesen, hogy ezt a terminust használná — a *Topikában* ír (*Topika*: I. 1., 100a 20—24; KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 239), amikor szól a módszerről, hogyan érveljünk (szillogizmus) általánosan elfogadott véleményből (endoxosz). A játék a kérdés lépéseiből, a felelet lépéseiből és a kettő birkózásából (δύω) áll. A kérdező akkor nyer, ha a felállított kezdő tézis ellenkezőjére jut. Ehhez stratégiára van szükség aszerint, hogy

a) honnan indul ki a másik tézise;

b) mik az elfogadható kérdések — lehetőleg eldöntendő kérdések;

c) az érvelés és következtetés biztos előzményekből fakad, vagy pedig endoxoszból; ez utóbbi esetben általánosan ismert, elismert és elfogadott nézetekre támaszkodunk;

d) ha formában a szillogizmus egyik vagy másik vagy mindkettő praemissája hiányzik, illetve tartalmában az endoxoszra támaszkodik a szillogizmus, akkor az az enthüméma;

e) ellentmondásba kell keverni a válaszadót a kérdésekkel;

f) ha a másik fél ellenérvet hoz fel, a kérdezőnek módosítani kell álláspontját;

g) meglepetésszerű a győzelem a játékban, ha adott időhatáron belül jut a kérdező a másik fél tételének ellenkezőjére, vagy ha a válaszadó nem látja át, hogy a kérdések mennyire relevánsak vagy irrelevánsak;

h) a másik fél válaszai lehetnek:

igen—nem,

nem értem,

secundum quid, azaz részben, bizonyos szempontból elfogadja, *sed simpliciter non*, de valójában véve vagy más szempontból nem, további érvet kér (vö. azzal, hogy további lapot kér a játékos a kártyajátékban), visszautasítja az általa el nem fogadott érvet, javítást kér a kérdezőtől, például hogy kijelentése egy korábbinak a tagadása stb. i) a játékot berekesztik (vö. a beszédnek/szövegnek vége van), ha nem felel a másik, nem érvel, nem kérdez, megszegi a szabályokat.

Ez a fajta logikai játék életbevágóan fontos az (európai) tudományos kutatásban. Különösen a humán kutatás dialógus jellegű (vö. GADAMER: 1960/1975., idézi KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 268). A disputációs modell a természettudományokban is elengedhetetlen. Ez formálisan nem feltétlenül a középkori disputákat jelenti, hanem a tudományos konferenciák és publikációk disputáit. A dialektikus játék biztosítja a tudományokban az immanens kritikát. Ezt utánozzák a katekizmus jellegű, kérdés-felelet feldolgozásai is egy-egy témának, és a programozott oktatásnak is ez a gyökere. Dialektikus játék folyik az új és a hagyományos iskolák között minden tudományágban, és az összeütköző nézetek közül hol az egyik oldalon, hol a másik oldalon jelenik meg az igazság (vö. KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 276). Ezekben a tudományos megfigyelés is lehet nézőpont kérdése, a kifejezés pedig nyelvhasználat kérdése.

III. Nyelvfilozófiai játékelmélet és játékelméleti szemantika. A korai WITTGENSTEIN (*Tractatus*) a jelentéshez a képelméletet dolgozta ki, azaz

- a tényeket képekbe fogjuk föl,
- a tények logikai képe a gondolat,
- a gondolat értelemmel bíró kijelentés,
- a kijelentés a körülmények fennállását és fenn nem állását ábrázolja,
- a kijelentés az elemi kijelentések igazságfüggvénye.

A kései WITTGENSTEIN (*Philosophische Untersuchungen I—II.*) szerint a nyelv használata nyelvi játék. A szó sakkfigura, szabályok szerint lehet vele lépni, a cél pedig mattot adni. A nyelvhasználat szabályközvetítő emberi tevékenység. A nyelvhasználat, azaz a játék teremti meg a reprezentatív viszonyt a nyelv és a valóság között. Ennek a játéknak a kritériumai a szokás, az életforma közössége, a társas helyzet. WITTGENSTEIN nem dolgoz ki elméleti rendszert a nyelvi játékokra. Egyértelmű azonban a mondottakból, hogy a kognitív és szociointerpretációs stilisztikai elemzést, amelyet követni próbálunk, nyilván határozottabban körvonalazzák a wittgensteini axiómák. Ezen nem változtat az, hogy az elemzés az ókori retorikák eredményiből indul ki, amikor hangsúlyozza a szituációs kontextus paramétereinek meghatározó szerepét.

HINTIKKA és iskolája ötvözi a wittgensteini gondolatokat a matematikai játékelmélet bizonyos eszközeivel az 1960-as évek végétől (vö. HINTIKKA: 1979.; 1983.). Ennek azonban más előzményei is voltak, elsősorban a szemiotika és a nyelvi szemantika XX. századi kutatásai. PEIRCE szerint a jel kimondója átadja az interpretálónak a feladatot, hogy meghatározza, mit ért a jel jelentésén. (PEIRCE: 1931/1935.) A sokrateszi kérdező-válaszoló szembenállásnak felel meg ez a kimondó-interpretáló ellentét, amelyre már ARISZTOTELÉSZ is alapozta dialektikus játékát. Itt azonban a szemiotikai-szemantikai megközelítés lép előtérbe. A XX. században FREGE, TARSKI, CARNAP ÉS MONTAGUE

igazságfeltétel-szemantikát művelnek (vö. ZSIGMOND: 1986. 3—4 stb.). Ebben a kijelentések jelentését igazságfeltételükkel azonosítják.

Bennük is a fregei funkcionalitási vagy kompozicionalitási elv érvényesül, azaz az összetett kijelentés jelentése részei jelentéseinek függvénye. Vagyis egy kijelentés szemantikai tulajdonságai megadhatók alkotórészeinek szemantikai tulajdonságaiból. Ezzel szemben AUSTIN és SEARLE szerint bizonyos kijelentéseknek van jelentésük, pedig sem nem igazak, sem nem hamisak, hanem például performativok, mint a *megígérem* ige (lásd ZSIGMOND: 1986.). Ha a nyelv ábrázoló és denotáló funkcióját vesszük figyelembe, MONTAGUE keretelméletét kapjuk, ha viszont a nyelv kommunikatív funkcióját, és ebből magyarázzuk a jelentést, HINTIKKA játékelméleti szemantikájához (*GTS*, azaz *Game Theory Semantics*) juthatunk el. A *GTS* mintegy azért született, hogy a diszkurzusra (beszéd/szöveg) alkalmaztassék, nemcsak az egyes mondatokra egymás után. Ezért fontos és ismét csak meghatározott körvonalakat és háttérrel nyújtó elmélet lehet a *GTS* a szövegstilisztikához. A másik tényező, ami miatt fontos a *GTS*, hogy HINTIKKA elmélete nem csupán a formális nyelvekre, hanem a természetes nyelvekre is alkalmazható. Két játékos van, az *ÉN* és a *Természet*. A *Természet* az elképzelt ellenfél neve. A tét az igazságérték. Nyer az *ÉN*, ha igaz elemi kijelentést képes megalkotni bármit lépjen is a *Természet*. A *Természet* nyer, ha a kijelentés hamis. Az igazság tehát azt jelenti, hogy nyerő stratégiája van az *ÉN*nek, a hamisság pedig, hogy nyerő stratégiája van a *Természet*nek (HINTIKKA: 1979.; HINTIKKA: 1983.; ZSIGMOND: 1987., 19—20 stb.). „A játékszabályok szerint folytatott játék egyben a mondatok szemantikai analízisének is tekinthető” (ZSIGMOND: uo. 20). A megértés szemantikai magyarázat, a referencia pedig az igazságfeltétel ismerete. A megértés és a referencia kognitív és szociointerpretációs folyamat eredménye (vö. BENCZE: 1991.). HINTIKKA játékelméletét csupán az angol nyelv kvantifikátoraira alkalmazta (*minden, némelyik, egyik, bármelyik* stb., vö. HINTIKKA: 1983. 204 stb.). Például a kijelentésben, hogy *Az egyik lány, aki szövegtant tanul, nagyon tehetséges*, a formula *X az egyik Y, aki Z—W*. Az *X* üres, *Y* lány, *Z* szövegtant tanul, *W* nagyon tehetséges. Alkalmazva a játékot, az *ÉN* választ egy nevet, mondjuk *Fruzsina*t, és behelyettesíti (az atomi mondatokba): *Fruzsina nagyon tehetséges — Fruzsina lány — Fruzsina szövegtant tanul*. Ha e három atomi mondat mindegyike igaz, a játék nyertese az *ÉN*, ha valamelyik hamis, az *ÉN* veszített.

Elemzett szövegeinket, amelyekben a szövegalkotók appozíciós önkorrekciója valahol e körül az igaz—hamis feltételrendszer körül is forog filozófiai szemantikai szempontból, érdekes megvilágításba helyezi a ROSS-paradoxon megoldása HINTIKKÁNÁL (1979.). Vegyük azt a mondatot, hogy *Balambér postára viszi vagy összetépi a levelet*. Kétféle választás lehetséges az értelmezésben. Az első esetben az alternatív cselekvések között adódik a választás lehetősége, ekkor Balambér választhat. A második esetben, a nyelvi játékban, az *ÉN* választhat, vajon melyik igaz, *postára viszi* vagy *összetépi*. Ha *Balambér=ÉN*, az első kettő különbsége akkor is fennmarad. Az alternativitás elemzett szövegeinkben fennállhatna a cselekvések között (mondjuk a csecsemő jár, és ez a csoda, vagy 6—8—12 éves kislány jár, és a halálból visszatért a csoda), és fennállhat az szövegbefogadó választásában (hány éves kislánynak veszi a *talitát*).

HINTIKKA foglalkozott az anaforikus határozott névelővel is, amely a szövegtannak is egyik kiemelt és hálás témája manapság. Az egymást követő mondatokat úgy tekinti a szövegalkotó/szövegbefogadó, mint együttest, összekapcsoltat, s ez megint a nyelv egyik nem önkényes, hanem ikonikus jellegzetessége (vö. HINTIKKA: 1983. 143). A

visszaulások rendszere nyelvtanilag igen különböző lehet, hiszen amint elemzett szövegeinkben is láttuk, nemcsak a névelő, de az ismétlés és a szinonima, a nyelvtanilag különféle kategóriájú proformák és forikus elemek, a teljes és nem teljes rekurrencia is anaforikusak. Ezek már kimondottan szövegtani kérdések.

IV. Szövegtani játékelmélet. A szövegtan feladata megmagyarázni, mi teszi a szöveget összefüggő, jelentéssel bíró egésszé. CARLSON az 1980-as években kezdi alkalmazni a szövegtanra részben a matematikai, részben a hintikkai játékelméletet, amikor a párbeszédet játéknak fogja föl (CARLSON 1983.; 1984.). Ebben is van cél, eszköz, stratégia és választás. Ennek a játékelméletnek a célja, hogy megoldást találjon a különböző dialógusjátékokra, meghatározza bennük az optimális stratégiát, és le tudja írni a játékot lépésről lépésre. A játékszituáció a kiindulástól a lehetséges alternatívák sorozata (vö. ismét a negentrópiával, illetve a bináris osztásokkal a különféle nyelvi szinteken, mint például a zöngés-zöngétlen a hangok szintjén, hímnemű-nőnemű jegyek a *fiú-lány* szavakban a jelentés szintjén stb.). Minden szituációban alternatív lépésekből választhat a játékos, de a választás bizonyos mértékig már determinálja a játék folytatását. Mint amikor valaki kimegy a pályaudvarra, kiválaszt egy vonatot, mondjuk a Bécs felé indulót. Szabadsága attól kezdve korlátozódik, mert már nem tud például Kiev felé menni. Ugyanakkor megmarad a szabadsága, hogy — ha tovább akarja folytatni az útját nyugati irányban — akkor Bécsből Párizsba menjen-e vagy Madridba. Vagy ahogyan a bogár elindul a fa törzsén fölfelé, ha a jobb oldali főágon halad tovább, a további elágazások közül ismét választhat irányt minden alkalommal, de az első elágazásnak bal oldali vagy másik főágát már nem választhatja. Ha az egészet bináris osztásokban képzeljük el az egyszerűség kedvéért, akkor pontosan azt az elágazási rendszert kapjuk, mint ami a Tabula Porphyriana. A nyelvi játéknál azonban a játékos stratégiai hajlékonyságát még az is korlátozza, hogy az adott játékszituációra vonatkozóan nem tökéletes a tájékozottsága. Nem biztos, hogy tudja, mit fog tenni a másik. CARLSON elméletében a játékosok nem az *Én* és a *Természet*, hanem a beszélgetők, *Én* és *Te*. Természetesen ez is egyfajta idealizált játék, de meglehet a természetes nyelvi megvalósulása. A játékosok együttműködnek a párbeszédben, amely előzőleg elfogadott, őket érdeklő témáról szól. A témák kérdésekként merülnek föl a játékosok elméjében. Megpróbálnak közös nevezőre jutni a kérdésekre adott, optimális feleleteket illetően, mégpedig megfigyelés, következtetés és véleménycsere segítségével. Az idealizált párbeszédjáték vezérelvei (maximái):

- a) az igazság elve — csak azt fogadd el, ami igaz;
- b) az információ elve — részesítsd előnyben a teljes, informatívabb feleletet, szemben a részlegessel;
- c) a következetesség elve — ne törd el az ellentmondást;
- d) az egyetértés elve — részesítsd előnyben az egyetértést (a beszédpartnerek között);
- e) az óvatos magatartás indexe — ez befolyásolja a stratégiát és a döntést, hogy a fenti elvek közül éppen melyik fontosabb. Ismét csak magától értetődő, hogy a természetes nyelvben, az adott nyelvi megnyilatkozásban nemcsak a fenti kognitív sémák vannak meg, hanem a külső, lélektani, társadalmi-történeti stb. motivációk is, például a remény, a félelem, a szeretet, az utálat stb., és ezek is befolyásolják a stratégiát. Elemzett szövegeink sajátos megfogalmazásának paraméterei hasonlóan külsők és belsők (nyelviek).

Ebben a nyelvi játékban ezért három tényezőt is fölvehetünk, a szövegalkotót, a szövegbefogadót és magát a világot, amelyre a beszéd vonatkozik, és amelyben a beszéd

létrejön mint paraméterek halmaza. Minden szemiotikai és nyelvi szinten megvan a választás lehetősége, és megvannak a szabályok, amelyek minden nyelvhasználatot köteleznek. A legkézenfekvőbb és a leggyakrabban elemzett szint a lexémák szintje, magyarul a szókészlet. A szövegalkotásban a beszélő/író igyekszik maximálisan figyelembe venni a másik, a hallgató/olvasó várható igényeit. Köztük van még a beszélő által úgy megragadni készült valóságdarab, hogy azonos legyen a hallgató által megragadandó valóságdarabbal. Ez is kicsúszhat a kezükből, mint valami aktív játékos. Ezért dolgozta ki olyan részletesen a klasszikus retorika azokat a paramétereket, amelyeknek alapján az optimális választási stratégia kialakítható, a játék mintegy megnyerhető (*circumstantiae* — vö. LAUSBERG: 1960/1973. 328). A *continuum* jellegű világot *contiguum*ként, azaz egymással érintkező diszkrét elemekként tudjuk csak megragadni, más szóval részletekben. Ezért kategorizálunk a kognitív sémák szerint, de az adott társadalmi-történeti-földrajzi viszonyoknak megfelelően, illetve a minket körülvevő statikus és a dinamikus világnak megfelelően. A világ vagy világtöredék éppen dinamizmusa, változásai és partikularitása miatt tud aktív játékosként részt venni a nyelvi játékban, s tud kisiklani a beszédbeli és különösen a fogalmi megragadás elől. Bennünk van a félelem, mint a három szövegünk szerzőjében, hogy veszítünk. Ezért még kihasználhatjuk a játékban azt, amivel a játékelméletek eleve nem foglalkozhattak, de ami a játék kísérelője szokott lenni, a becsapás stratégiáját is. Ennek biológiai alapjai is vannak (vö. a mimikrirel stb.; SEBEOK: 1975. 235; MACLEAN: 1978. 323). A becsapó viselkedés fajtái széles körűek az élőlények világában. Lehetnek öröklöttek, lehetnek tanultak, vagy mindkettő egyszerre. A becsapás itt nem erkölcsi kategória, de nyilván lehet erkölcsi vonzata, mégpedig különböző. A becsapásba beletartozik az embernél a vicctől kezdve a hadicselig minden, egészen addig, hogy a bérnyilkos kiszemeli áldozatát, heteken át követi, becserkész és törbe csalja. Nyelvi szempontból a legjelentősebbként fogható föl a metafora, mint amelyik látszólagos másságával valójában új ismeret forrása is, és amelyik mindig látszólag az, ami, vagy látszólag nem az, ami. A nyelvnek ez a tulajdonsága végleg ellentmond RUSSELL idézett véleményének a nyelvről. Szövegeinkben metaforikus a *talita*, mint kisbárány a lánykára vonatkozóan, a *piros festék* a francia vörösbor helyett, a *fél-szeg facsoport*, az *ostor hajtott nyáj* (= fák).

Márk szövegében a beszélő azt hiszi, hogy rosszul választott, amikor a *talita* szót használta, hogy hibát követett el. Ráadásul

a*. nem is az ő választása, hanem idézet az esemény főszereplőjétől (*Talita kumi*),

b*. más a beszámoló nyelve, és más az a nyelv, amelyet az elbeszélő esemény szereplői használtak, s a fordítás újabb hibalehetőség, hiszen

c*. nemcsak 0—12 éves kort felölő kislányra vonatkozhatott, hanem lehetett kedveskedő metaforikus is a kislányra utalva (*báránka, kisbárány*). Ez esetben az életkor ismét teljesen meghatározatlan maradhat.

Miután az elbeszélő nyilvánvalóan szemtanúja volt az eseményeknek, és ezért, megmaradván benne a döntő mondat, hirtelen elkezd keresgélni, nem volna-e lehetőség, nem kellett volna-e az adott (akkori arám) szókincsből valami más szót kiválasztani, hiszen a szemtanú látta, hogy az a *talita* tizenkét éves, éppen a felnőtté válás előtti „nagykisbárány” volt, de a hallgató/olvasó nem látja, csak a leírásra hagyatkozhat (vö. a *lányokra* vonatkozó III. századbéli részletes kategorizálással, DERRETT: 1982. 484). Az elbeszélő által feltételezett és a hallgató által is lehetséges félreértést hivatott kiküszöbölni az appozíciós elliptikus mondat: *Ugyanis tizenkét éves volt*. Hasonlóan cselekszik

Örsi és Sarbu, illetve az ő regényszereplőik. Feltétlenül „nyerni” akarnak, mindenképpen meg kell lennie számukra az igazságfeltételnek, annál is inkább, mert műalkotásról van szó, ahol a fikciónak valóságúnak kell lennie, nem ahogy megtörtént, hanem ahogy meg szokott történni (vö. Arany János ARISZTOTELÉSZ és Horatius poétikáján alapuló *Vojtina ars poétikájával*). Ez azért is szükséges, mert mind a három egyúttal valami egészen új, váratlan információt nyújt a befogadónak (csodás gyógyulás — különleges, híres bor a háborúban — árnyas út, mely megizzaszt). Egy pillanatig, egy adott fázisban mindegyiknél (költői) feszültség, bizonytalanság is támad a hagyományos nyelvi jel és az adott egyedi szituációban való használat között. Ezt küszöbölik ki a hozzáadott információkkal.

9. Rövid szemantikai és stilisztikai áttekintés

BERSTEIN írta, hogy egyetlen nyelvész sem kerülheti el a jelentéstan előre nem látható nehézségeit (BERNSTEIN: 1976. 3. fejezet). A szemantika a XX. század második felében a nyelvészet megoldatlan gordiusi csomója (összefoglalását lásd SEBEOK: 1975.).

Tegyük föl, hogy a *talitára* eredetileg azért esett a választás, mert kedveskedően *báránkyát* is jelentett a kislányra utalva. A kedvesség konnotációját a szó pontosan kifejezte, de nem az életkort. Erre nem is volt szükség az esemény alkalmával, hiszen mindenki látta, tudta, hány éves a kislány. Amikor azonban ezt az eseményt emlékezetben felidézik, a felidézendő valóságnak egyszerre több „konfigurációját” teszi lehetővé a *talita* szó az eseménynél jelen nem lévő hallgatónak/olvasónak. A pragmatikai operátort itt egy hozzáadott nyelvi információ, szemantikai többlet helyettesíti. Az informáló választhatott volna a tizenkét éves lányt jelölő sajátos arám szót (vö. DERRETT: 1982. 484), de akkor másik két követelményt nem elégített volna ki: az esemény gyűjtőpontjában elhangzott mondat pontos idézését és annak kedveskedő konnotációját.

Hasonló módon Örsi és Sarbu az adott egyedi, különleges konfigurációt igyekszik visszaadni, az anyanyelvi beszélő számára szokásos jelentésű nyelvi jelek halmazával. Ezt az adott szituációs kontextusba ágyazott kommunikációt igyekszik létrehozni a hozzáadásokkal. Ugyanaz a beszédaktus, azaz hogy *vörösbor* ittak, más paraméterekkel rendelkezik más szituációban. Például természetes a francia vörösbor fogyasztása Magyarországon előkelő környezetben (vö. SZENDE: 1982. 219).

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *talita* nyelvi jel designatuma a 0–12 éves *báránky-leányka*, a jelen eseményben, illetve szövegben a jel denotátuma/referenciája egy bizonyos *tizenkét éves leányka* (vö. SEBEOK: 1975. 234). Hasonlóan a *bor*, illetőleg a *kaptató* denotátuma/referenciája a *francia vörösbor a háborúban*, illetőleg a *sajátosan árnyékos kaptató*. Ironikusan szólva mindhárom szövegalkotó pontosan tisztában volt a fregei kérdésfeltevéssel (*Abendstern* vs. *Morgenstern* vs. *Venus*; BENCZE: 1991.) anélkül, hogy netán valaha olvasták vagy olvashatták volna őt. Ám ha olvasták volna is, nem jöttek volna létre ezek a (művészi) szövegek, ha a szövegalkotás közben filozófiai kérdésekkel bajlódva próbálták volna ezeket megalkotni. Az adott nyelvi jel designatuma és az adott sajátos, különleges denotátuma/referenciája teremti meg azokat a nyelvi megoldásokat, amelyek ezekre a szövegekre jellemzők.

Stilisztikai szempontból a kérdést áttehetjük a deviáció/anomália/eltérés területére, illetve ENKVIST stílusfelfogását követve az összehasonlítások komplex hálójának a terü-

letére (ENKVIST: 1978. 174—175). A nyelvi norma, ha van egyáltalán, be van ágyazva a társadalmi-kulturális hálóba, attól el nem választható, hiszen azzal együtt sajátítjuk el a nyelvet (vö. WILKS: 1980. 137). Ezért a normával való bajlódás helyett mindhárom szöveg és általában minden szöveg felmérésében jobb, ha a stílust szövegtenikailag közelítjük meg, és a szemiotikai (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) szinteken meglévő összefüggéseknek, a konnexitásnak, kohézióknak és koherenciának az egyensúlyát tekintjük irányadónak. Hiányozhat például a kohézió, azaz a szemantikai összefüggés — sőt adott esetben a nyelvszókás szerint hiányoznia is kell a kohézióknak — az adott szövegben olyan mértékig, ameddig a konnexitás és koherencia, azaz a szintaktikai és a pragmatikai tényezők ezt pótolják. Az elliptikus szerkesztés lehet kötelező is az adott nyelvben (például a magyarban: *Megvetted az újságot?* — *Meg[vettem az újságot]*, vö. KERKOVITS: 1985. 167—186). A nyelvi ökonómia is megköveteli ezt. Csak a nyelvleccékben vannak olyan párbeszédok, ahol ezeket — didaktikai céllal — nem veszik figyelembe, például az ilyen mondatoknál: *Megvetted már a vasúti jegyed?* — *Igen, én már megvettem a vasúti jegyemet.* Normális (magyar) anyanyelvi beszélők így nem társalognak. A válasz egyszerűen *Meg* vagy *Nem*, más nyelv esetében másmilyen, az egész mondatot helyettesítő proforma. Adott esetben a kérdés is csak annyi, hogy *Megvetted?* A pragmatikai tényezők viszonya, a szituációs kontextus (ki, kinek, mikor stb.) tényezői, vagyis a koherencia biztosítja a megértést és az azonosítást ezekben az elliptikus kérdésekben és válaszokban, amelyekben hiányos a konnexitás és a kohézió is. A nyelvet kísérő nyelven kívüli, a koherenciát biztosító elemek egy része ráadásul velünk született (például a sírás), másik része tanult és az adott kultúra függvénye (például a fejbólintás mint igenlés; vö. FÓNAGY: 1966. 75). A visszaemlékezés műfajának, a memoire-nak kognitív jellemzője az önjavítgatás, és az olyan adatok közlése, amelyek az olvasónak/hallgatónak látszólag lényegtelenek. A visszaemlékező mintegy ezzel az önjavítgatással biztosítja mondanivalójának hitelességét. Adott nyelvi megvalósulása az önjavítgatásnak függ az adott nyelvtől, kultúrától stb.

10. A kérdés szemlélete az ontogenezis, a filogenezis és a patológikus jelenségek oldaláról

A tárgyalt jelenségek, akár korrekciónak, akár reformulációnak stb. nevezzük, számtalan módon megjelennek a nyelvhasználatban, egyik szélső oldalon RUSSELL ideális nyelvében nemkívánatosként, a másik szélső oldalon a valóságos nyelvhasználat egyes eseteiben betegséggént. A kérdés tárgyalását megkönnyíti többek között a gyermeknyelv vizsgálata. A gyermek a nyelv elsajátítása közben számtalanszor kerül olyan helyzetbe, hogy a meglévő, a felnőttekhez képest csekélyebb nyelvtudásával kell olyan közléseket tennie, amelyekhez neki még nincs meg például a megfelelő szókincse. Köztudomású, ahogy növekszik a gyermek szókincse, úgy finomodnak a világra vonatkozó felosztásai, kategóriái. Eközben az anya, a szülők, a felnőttek folyton javítják: *Ez nem az, hanem ez, ezt nem így mondjuk, hanem úgy kell mondani* stb. (vö. SALUS: 1980. 117). Ezt a folyamatot sokan tanulmányozták (vö. BEARDSLEY: 1958.; BROWN: 1958.). Ez a folyamat hasonlít a metaforikus gondolkodáshoz, mint ahogy a három szövegrészlet eljárása a sajátos értelemben vett metaforákon túl is valamiféle átvitele a meglévő szókészletnek olyan egyedi, egyszeri jelenségek, események megragadására, amelyekre az adott nyelvben nincsenek külön szavak, csak körülírások, és ezek a körülírások utalnak

arra, hogy nem „eredeti” jelentésében, tehát nem az adott közösség nyelvszokásának megfelelően használták az adott szavakat.

Az újszülöttnak vagy nincsenek, vagy alig lehetnek kategóriái (vö. BROWN: 1958. 280). Ahogy fejlődik, tapasztalata, földrajzi és társadalmi környezete, a keretek, forgatókönyvek és sémák differenciálják egyre jobban a világdarabok megragadásának kategóriáit. Összehasonlításokat tesz, és egyre inkább tudatosítja a dolgok egymással való viszonyrendszerét. Ennek kifejlesztése lesz a stílus is mint maga is vonatkoztatottság és viszonyrendszer (vö. még a „sémákkal”, PIAGET: 1967.). A szülőknak a gyermek kategóriái hol talányosak, hol érthetetlenek, hol zseniálisan eredetiek. Az eredetiség az átvitelekben a gyermeknél sokszor, sőt talán többnyire nem művészi-költői, hanem az alkalmazkodási kényszer eredményei. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy az úgynevezett nehezen kezelhető gyerekek között sok a merész átviteleket használó, tehetségesen, költőien is beszélni és írni tudó. Stílusuk élénkebb, találékonyabb és kreatívabb, mint az úgynevezett jó gyerekéké. A másik tapasztalat, hogy az iskola kiűrtja belőlük néhány év alatt ezt a másságot, és elszegényíti nyelvüket. A tizenéves korban viszont, amikor kezdenek lázadni, újra színesebbé válik a beszédük, írásuk (vö. POLLIO—BARLOW—FINE—POLLIO: 1980.). Mindkét tapasztalatnak egy az oka. A nevelés folyamán a világ és benne a társadalmi tényezők interiorizációjában mindig ott a lehetősége, hogy a hagyományos normákra igent vagy nemet mondjon a fejlődő személyiség. Aki nemet mond, abban a nyelvi másság is erőteljesebb, vagyis a saját, új kategóriák megalkotásának igénye, illetve az adott világ saját, önálló felosztásainak és ezek kifejezésének az igénye. A nyelv is alapvetően a hagyományon és konvención alapul, s ha ezeket igyekszik valaki elvetni, mert az ő világlátásának nem felelnek meg, akkor kénytelen átvitelekkel élni (vö. INHENDER—PIAGET: 1955/1967. 321—328).

Ha egy adott nyelv történetét vizsgáljuk, megtaláljuk ezeket a jelenségeket, és jelentésváltozásnak nevezzük a nyelvészetben. Ezek köztudomásúan nem mások, mint az egyedi partikuláris használat általánossá, „normává” válásai. Ha a változások még élnek a nyelvtudatban (például a mai nyelvben a *marha* mint szarvasmarha és mint idióta), akkor az átvitel és a korrekció lehet szándékos, stilisztikailag lehet tréfás, és lehet sértő is az adott szituációtól függően (vö. FÓNAGY: 1959.; 1963.; 1982.). Ilyen diakrón változatok szinkrón is együtt élhetnek az iskolázottság miatt, és esetleg megtalálhatók a különféle nyelvi rétegekben (szleng, köznyelv, tudományos nyelv stb.) szétoszolva. Például a fizikusok egy időben négyféle kvarkot különböztettek meg, jobb híján azért, mert a tudományos nyelv tele van metaforákból lett terminus technicusokkal (*fűrészszezés* stb.), különösebb megokolás és hasonlóság nélküli metaforákkal: *meztelen kvark*, *bájos kvark*, *fenékkvark*. Egy nemzetközi elméleti fizikai kongresszus anyagában találtam ilyen kifejezéseket a képletek között, hogy „a meztelen fenék bája”. Az egyik helyen idézőjelben volt, a másikon nem. Az a szerző, aki idézőjelbe tette a fenti szerkezetet, elemzett szövegalkotóinkhoz hasonlóan járt el. Jóllehet biztosan tudta, hogy nem bulvárlapként fogják emberek milliói olvasni a kongresszus anyagát, hanem csak néhány száz fizikus a világon, mégis félt, túlságosan is, nehogy félreérthető legyen. Ezt küszöbölte ki nála az idézőjel, vagy netán épp erre hívta föl tréfásan a figyelmet. Ebben a szövegben az idézőjel töltötte be azt a szerepet, amelyet három szövegünkben másfajta, nyelvtani eljárások, az appozíciós szerkezetek, illetőleg magyarázatok (LÉVY: 1979. 445 stb.).

Ha a váratlan átvitelek felnőttkorban vagy az öregkorban jelentkeznek, gyakran betegség jelei, és parafráziának hívják (vö. DRESSLER—GLONING: 1980.). Egy idő

tanár megkért egyszer, hogy hozzam el neki a könyvtárat. Megleپődtem, ő is megleپődött, de nem tudta megmondani, mit akart, mígnem azt mondtam, hogy ugye egy könyvet hozzak el. Ez egyfajta patológikus metonímia volt, hiszen a helyet mondta meg az ott lévő tárgy helyett, illetve a *könyvtár* referenciája az volt, amit általában *könyvnek* nevezünk, a metonímiához hasonlóan, de patológikus tévesztés miatt. Majd megkérdeztem, hogy ki a könyv szerzője, és mi a címe. Nem tudta sem a szerzőjét, sem a címét, de a végén mégiscsak meglett a könyv, a *könyvtár-könyv* átvitelhez hasonló és különböző, de minden esetben hibás tévesztések-átvitelek értelmezése nyomán.

Kelet-nyugati, észak-déli politikai tárgyalásokon lehet észrevenni, hogy az egymás meg nem értése nem egyszerűen abból fakad, hogy más-más a tárgyalók anyanyelve, hanem abból, hogy más-más kultúrához tartoznak, a társadalmi keret más és más. Ezért a fordításban jelentkező jórészt kognitív interpretáció mellett (mi milyen nyelvtani szerkezetnek, mi milyen szónak a megfelelője az egyik és a másik nyelvben), szükség van, sőt hangsúlyozottan szükség volna a tárgyalásokon egyfajta szociointerpretációra is. Más-más a referenciája egy-egy szónak, jöllehet a jelentése esetleg mindkét félnek ugyanaz. Az összeütközés itt is szinkrón nyelvi jelenségekben zajlik le, mint amikor megkérdeztek egy embert, hogy miért nem sír a prédikációtól, amikor körülötte mindenki könnyezik a templomban. Azt felelte, „azért, mert nem ehhez a gyülekezethez tartozom”. Ezt a történetet BERGSONTól idézi JAKOBSON, amikor arról ír, mennyire fel voltak háborodva Husz János és más reformátorok a középkori vallási szokásokon, vagyis azon, hogy gúnyliturgiákat tartottak székesegyházakban, a betlehemi történetet rabló házaspár helyettesítette, s a jászolban a lopott bárány (!) feküdt, amit a (rend)őrség keresett stb. Nem a szent eseményeket gúnyolták ők ki, hanem egyszerűen és élesen szembeállították az emberi gyarlóságot az isteni tökéletességgel, a hiábavalót és gyarlót a fenségessel (vö. JAKOBSON: 1958. 245). A korai reformátorok, Wyclif és Husz új korszak előfutárai voltak. „Nem tartoztak ahhoz a gyülekezethez”, azaz a középkorhoz. Ők már az újkor entellektüeljei voltak, akik nem értették az *elvetemült tömeget* (*profanum vulgum*), mint ma is megesik. Ezekben az esetekben nem történt meg az a korrekció és reformulázás, amelyre a reformátoroknak szükségük lett volna.

Az ilyen, tágabb értelemben vett átvitelekkel kapcsolatosan az egyik irányban szélsőséges jelenség ismét csak a patológikus szóhasználat. Ilyenkor valójában képtelen a beteg arra a korrekcióra és reformulázásra, amit a fenti szövegekben láttunk, és amely lehetővé teszi a változó világhoz való alkalmazkodást. Autista gyermekek beszéde egyrészt tele van különleges, úgy tűnik, teljesen megokolatlan átvitelekkel (RUTTER—HERSOV: 1977. 729). Másrészt a hallott szavak ismétlésére hajlamosak (echolália), valamint az *Én* és a *Te* személyes névmások, illetve a cselekvések felcserélésére (uo. 728).

Hasonló jelenséget találunk skizofrén betegeknel is, s ezt paralógiának hívják (NYÍRŐ: 1962. 601). Közvetlen válaszukból teljesen hiányzik a koherencia. Nem tudni mi a mondottak referenciája, oly nagy az „átvitel”. Máskor viszont átvitelnek vesznek olyat, ami nem az. Például fél a beteg a Szabó doktortól, mert az őt *felszabja*. Hogy a határ nem mindig merev, mutatja az az eset, amikor az elegáns és sovány orvost a skizofrén beteg *szürke agárnak* titulálta (vö. uo. 603), s ez nemhogy a költői, hanem köznyelvi metaforaként is elfogadható. Olyannyira, hogy ez a jelenség kisgyermeknél is megvan, de nyilvánvalóan náluk nem beteges, hanem még nem fejlődött ki bennük az átvitel lehetősége adott esetben. Nem érzékelik azt a korrekciót, amelyet a szituációs kontextus nyújt az átvitelhez, a sajátos szóhasználatához. Nem is szólva arról, hogy a

szépirodalomban, főként a költészetben is találunk hasonló jelenségeket. Ott is alapvető a szituációs kontextus valamely elemének a jelentősége. Ha egy verseskötetben találjuk azt a kifejezést, hogy „Napoleon vagyok”, teljesen másképpen értelmezzük — költészetnek —, mintha valakinek a naplójában találjuk ezt — elmebetegnek. Itt a korrekciót nem értelmezői mondatok biztosítják, mint három szövegünkben, nem is központosítás (idézőjel), mint a kvarkok osztályozásában, hanem a műfaj, mint ahogy az az első szöveg értelmezésében is kell hogy tényező legyen („ókori történetírás”).

Látjuk tehát, hogy a szövegalkotásban a fentebb elemzett tényeknél is a kognitív és a szociatív mozzanatok és ezek sajátos egyensúlya, illetve értelmezése eredményezi a hatékony kommunikációt. Az önjavítás az adott sajátos műfajban (visszaemlékezésben) egyrészt öröklött, az emberi fajra jellemző egyetemes kognitív eljárás, de adott megvalósulása lélektani megfigyelés és nyelvi hagyomány következménye.

Irodalomjegyzék

ARISZTOTELÉSZ:

1982. *Rétorika*. Ford. ADAMIK TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1961. Aristotelis opera ex rec. Immanuelis Bekkeri ed. Acad. Regia Borussica. Ed. altera quam curavit Olof GIGON. I—4. Berlin.

AUSTIN, J. L.:

1962. *How to Do Things with Words*. Oxford.

BAEUGRANDE, Robert-Alain—DRESSLER, Wolfgang Ulrich:

1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 18.).

BENCZE L.:

1983. A metafora meghatározása és helye az arisztotelészi fogalomrendszerben. I—4. *Filológiai Közlöny*. XXIX. 1—18. 273—284.

1991. „A macskának nyolc lába van”. A referencia mint társadalmilag meghatározott ismeret. In: BALÁZS G. (szerk.): *Hagyomány és újítás a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. *Nyelvtudományi Dolgozatok*, 38. 161—175.

BERGSON, H.:

1956. *Matière et Memoire*. 46th ed. Paris.

BERNSTEIN, L.:

1976. *The Unanswered Question. Six Talks at Harvard*. Cambridge, Mass. — London, Engl.

BROCKELMANN, C.:

1928. *Lexicon Syriacum*. Halis Saxonum.

BROWN, R. W.:

1958. *Words and Things*. Glencoe.

CARLSON, L.:

1983. *Dialogue games. An approach to discourse analysis*. Reidel, Dordrecht.

1984. *Well in dialogue games. Pragmatics and Beyond*. 5:5.

CICERO:

1879. M. Tulli Ciceronis De legibus libri tres. Erklärt von Adolf du Mesnil. Teubner, Leipzig.

1965. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Fasc. 4. Brutus. Recognovit H. Malcovati. Teubner, Lipsiae.

1966. M. Tulli Ciceronis Brutus. Edited by A. E. DOUGLAS. Clarendon Press, Oxford.

1980. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Fasc. 5. Orator. Edidit Rolf Westman. Teubner, Leipzig.

COSTAZ, L.:

1963. *Dictionnaire Syriac-Français*. Beyrouth.

CRANFIELD, E. E. B.:

1959. *The Gospel according to Saint Mark. An introd. and comment*, by Cranfield, E. E. B. Cambridge.

- DELEHAYE, H.:
1905/1955. Les légendes hagiographiques. Bruxelles.
- DERRET, J. D. M.:
1982. Mark's Technique: the Haemorrhaging Woman and Jairus' Daughter. *Biblica*. 63/4. 475—505.
- DRESSLER, W. U. (ed.):
1978. *Current Trends in Textlinguistics*. De Gruyter, Berlin.
- ENKVIST, N. E.:
1978. Stylistics and Text Linguistics. In: DRESSLER (ed.): 1978. 174—190.
- FÓNAGY I.:
1959. *A költői nyelv hangtanából*. Budapest.
1966. A beszéd kettős kódolása. *ÁNyT*. IV. 69—76. Budapest.
1982. He is only joking. Joke, metaphor and language development. In: *Hungarian Linguistics*. Ed. by F. KIEFER. Amsterdam—Philadelphia.
- FREUD, S.:
1955. *Gesammelte Werke*. Bd. 4. Zur Psychopathologie des Alltagslebens. London.
- GADAMER, H.—G.:
1960/1975. *Wahrheit und Methode*. Mohr, Tübingen.
- GESENIUS, W.:
1915. *Hebräisches Handwörterbuch*. 16. Auflage. Leipzig.
- GLONING, K.—DRESSLER, W. U. (eds):
1980. Paraphasie. Untersuchungen zum Problem lexikalischer Fehlleistungen. München (*Patholinguistica* 11).
- GNILKA, J.:
1978. *Das Evangelium nach Markus*. I. Teilband. Zürich.
- GOULD, E. A.:
1896. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. Mark*. Edinburgh.
- GRUNDMANN, W.:
1980. *Das Evangelium nach Markus*. Berlin.
- HARWEG, R.:
1975. Präsuppositionen und Rekonstruktion. Zur Erzählsituation in Thomas Manns *Tristan* aus textlinguistischer Sicht. In: *Textgrammatik. Beiträge zum Problem der Textualität*. Hrsg. von M. SCHECKER—P. WUNDERLIN. Tübingen. 166—185.
- HINTIKKA, J.:
1978. Language-Games. In: *Game-Theoretical Semantics. Essays on Semantics by Hintikka, Carlson, Peacocke, Rantala and Saarinen*. Ed. by E. SAARINEN. Dordrecht—Boston—London.
1983. The Game of Language. *Studies in Game-Theoretical Semantics and Its Applications*. In collaboration with Jack KULAS. Reidel, Dordrecht—Boston—Lancaster.
- HUIZINGA, J.:
1938/1944/1990. *Homo ludens*. Atheneum, Budapest.
- INHOLDER, B.—PIAGET, J.:
1955/1967. *A gyermek logikájától az ifjú logikájáig*. Budapest.
- JAKOBSON, R.:
1958. Medieval Mock Mystery. *Studia Philologica in honorem L. Spitzer*. Bern.
1960. Linguistics and Poetics. In: *Style in Language*. Ed. Th. A. SEBEOK: Cambridge, Mass. 350—377.
- JASTROW, M.:
1903/1967. *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. Philadelphia, Repr. Brooklyn.
- KAKKURI—KNUUTTILA, M.-L.:
1987. Aristotelian games of dialectic. In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 4. 239—291. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.
- KEMÉNY, J. G.—SNELL, J. L.—THOMPSON, G. L.:
1958/1971. Introduction to finite mathematics. Englewood Cliffs, N. J. — *A modern matematika alapjai*. Fordította VARGA Tamás. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- KERKOVITS Andrea:
1985. Ellipsos. In: *Approaches to Hungarian. I. Data and Description*. Ed. by István KENESEI. Szeged, 167—186.
- KISS SÁNDOR:
1983. *Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat*. 2. kiadás. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- LANE, W. E.:
1874. *An Arabic-English Lexicon*. London.
- LAUSBERG, Heinrich:
1960S/1973. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Zweite, durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. Hueber, München.
- LEVY, J.:
1879. *Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmud und Midraschim*. Leipzig.
- LÉVY, M. etc. (eds.):
1979/1980. Cargese. 1979. New York—London, 1980. *Lexikon zur Bibel*. 1967. Herg. von RIENECKER. Wuppertal.
- LONGACRE, R.—LEVINSOHN, S.:
1978. Field Analysis of Discourse. In: DRESSLER (ed.): 1978. 103—122.
- LYNCH, Gary:
1986/1987. *Synapses, Circuits, and the Beginnings of Memory with commentaries by Gordon M. SHEPHERD, Ira B. BLACK, and Herbert P. KILLACKEY*. MIT Press: Cambridge, Mass. 2nd printing 1987.
- LYONS, J.:
1977. *Semantics*. Vol. I. Cambridge.
- MACLEAN, P. D.:
1978. A Mind of Three Minds; Educating the Triune Brain. In: *Education and the Brain. Seventy-seventh Yearbook of the National Society for the Study of Education. Part II. Ch. IX. 308—342*. Chicago.
- MALCOLM, N.:
1963. *Knowledge and Certainty*. Englewood Cliff.
- METZING, D. (ed.):
1980. *Frame Conceptions and Text Understanding*. Berlin—New York.
- MINSKY, M.:
1980. A Framework for Representing Knowledge. In: METZING (ed.): 1980.
- MORAVCSIK, J. M. E.:
1979. Grammar and Meaning. In: *Essays in Honour of J. Hintikka*. Ed. by E. SAARINEN etc. Dordrecht etc.
- MÜLLER Wolfgang G.:
1981. Topik des Stilbegriffs. Zur Geschichte des Stilverständnisses von der Antike bis zur Gegenwart, Wissenschaftliches Buchgesellschaft, Darmstadt (Impulse der Forschung Bd. 34).
- NEUMANN, J.:
1928. Zur Theorie des Gesellschaftsspiele. *Mathematische Annalen*. 100. 295—320.
- NORMAN, D. A. (ed.):
1970. *Models of Human Memory*.
1969. *Novum Testamentum Graece et Latine. Utr. textum cum apparatu critico imprimandum curavit E. Nestle*. Ed. vicesima secunda. London.
- NYÍRŐ, Gy.:
1962. *Psychiatria*. 2. kiad. Budapest.
- ÖRSI Ferenc:
1983. *Zöld notesz*. Regény.
- PEIRCE, Ch. S.:
1931/1958. *Collected Papers*. 1—8. vols. 2. print. Ed. by Ch. Hartshorne and P. Weiss. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- PIAGET, J.:
1967. *Six Psychological Studies*. Transl. A. Tenzer. New York.

- POLLIO, H. R.—BARLOW, J. M.—FINE, H. J.—POLLIO, M. R.:
1977. *Psychology and the Poetics of Growth*. Hillsdale. Quoted by SAMPSON, G.: *Making Sense*. Oxford, 1980. 79—82.
- QUINTILIANUS:
1953. *The Institutio Oratoria of Quintilian with an English Translation by H. E. Butler in four volumes*. Harvard University Press —Heinemann, Cambridge, Mass. — London.
- RAPOPORT, A. (ed.):
1974. *Game theory as a theory of conflict resolution*. Dordrecht—Boston.
- RUTTER, M.—HERSOV, L. (eds.):
1977. *Child Psychiatry. Modern Approaches*. Oxford etc.
- RUZSA I.:
1987. *Logika és nyelvészet: Két szomszédvár?* In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 4. 3—28. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.
- SAARINEN, E.—HILPINEN, R.—NIINILUOTO, I.—HINTIKKA, M. P. (eds.):
1979. *Essays in Honour of Jaakko Hintikka*. Reidel, Dordrecht etc.
- SALMOND, S. D. F. (ed.):
1901. *St. Mark. Introd. authorized version with notes, illustrations. The Century Bible: A Modern Commentary*. Ed. by W. F. Adeney. New Testament. Vol 2. London.
- SALUS, P. H.:
1980. *Semantische Paraphrasie und normales Wortassoziieren*. In: GLONING, K.—DRESSLER, W. U. (eds.): 1980. 115—120.
- SARBU Aladár:
1983. *Töredék. Egy pártember emlékirataiból*. Budapest.
- SCHMIDT, S. J.:
1978. *Some Problems of Communicative Text Theories*. In: DRESSLER (ed.): 1978. 47—60.
- SEBEOK, Th. A.:
1975. *Six Species of Signs: Some Propositions and Structures*. *Semiotica*. 13/3. 233—260.
- SHUBIK, M. (ed.):
1964. *Game Theory and Related Approaches to Social Behavior Selections*. New York.
- SZENDE T.:
1982. *Többértelműség és célzás*. *NyK*. 84. 203—220.
- SZIDAROVSKY F.:
1977. *Játékelmélet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TAYLOR, V.:
1966. *The Gospel according to St. Mark. The Greek text with introduction, notes, and indexes*. 2nd. ed. London.
- THUKÜDIDÉSZ:
1887. *Thukydides*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. I—II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- WIENOLD, G.:
1978. *Textlinguistic Approaches to Written Works of Art*. In: DRESSLER (ed.): 1978. 133—154.
- WILKS, Y.:
1980. *Frames, Semantics and Novelty*. In: METZING (ed.): 1980. 134—163.
- WITTGENSTEIN, L.:
1922. *Tractatus Logico-Philosophicus*. With an Introduction by Bertrand RUSSELL. London.
1960. *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt/Main.
1970. *Das Blaue Buch. Eine philosophische Betrachtung*. Hrsg. v. R. Rees. Zettel. Hrsg. v. G. E. ANSCOMBE u. G. H., v. WRIGHT. Frankfurt/Main.
- ZSIGMOND A. Madarász né:
1986. *Modális és intenzionális logika új megközelítésben*. In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 3. 3—28. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.

MEMORY, TEXT-CONSTITUTION, TEXT-TYPE

LÓRÁNT BENCZE

The paper analyzes passages of narrative texts (written in various languages and in various periods, i.e. Greek koine Bible text 1st century A. D., Hungarian novel text from 20th century) by means of various methods. The various methods result in a module-system of analysis, i.e. the same phenomenon of text and text-constitution is studied through the different approaches of various disciplines, such as philology, linguistics, rhetoric, stylistics, psychology etc. In this way both the general properties of narrative texts and the efficiency of the various approaches can be followed and proved. The final conclusion of the paper is that cognitive and social factors as well as memory and text-type basically define text- and discourse-constitution and the consistency of a text, especially the grammar and style of the text in question. Yet it is the truth-value of the message of the text/discourse both in oral and in written language that is interesting for writers/speakers and for readers/hearers, and it is the truth-value that is the main coordinator and the final moderator in text- and discourse-constitution.

A SZERZŐ AZONOSÍTÁSA A SZÖVEG KONSTITÚCIÓJÁNAK, TARTALMI-LOGIKAI- ÉS SZEMANTIKAI-KOMMUNIKATÍV ÖSSZEFÜGGÉSEINEK ELEMZÉSE ÚTJÁN

DÁNIEL ÁGNES

I. Az elemzés célja és menete

1.1. A hosszadalmas, aprólékos elemzésbe azért fogtam bele, hogy kitapintsam, vannak-e szövegtani módszerekkel megragadható hasonló jegyeik azoknak a szövegeknek, amelyeket ugyanaz a szerző egyszer *Romain Gary*, másszor *Emile Ajar* néven tett közzé.

A vizsgálódás azért is érdekelt, mert annak idején sokan — eredménytelenül — próbálták azonosítani a titokzatos szerzőt, azt a bizonyos Ajart, akit soha senki nem látott, akiről soha fénykép nem készült. A világ csak Gary öngyilkossága után, 1980-ban tudta meg, ki rejtőzködött a Goncourt-díjas Ajar mögött, kinek sikerült olvasókat, kritikusokat, irodalmárokat másfél évtizeden át az orruknál fogva vezetnie.

Aragon szerint „a regény a nyelvnek a magam számára szervezett használata”. Ha feltételezem is, hogy Gary másképpen szervezi kifejezőeszköz-állományát, ha a saját neve alatt ír, és másképpen, ha Ajar néven, mégis bizonyosra vehető, hogy a kétféle kifejező-szokásrendszer valahol, valahogyan mégiscsak kompatibilis. De ha Gary és Ajar írásaiknak vannak közös jellemzői, ezek csak szerveződésük, konstitúciójuk mélyebb szintjeiből, textúrájuk finomabb megfeleléseiből bányászhatók ki.

A furfangos szerző hitelt érdemlő azonosítására alkalmasnak véltem azt a — más-kor is kipróbált — eljárást, amely a szembesített szövegek egyes szerkezeti egységei és/vagy elemei között kialakuló/kialakított viszonylatok megoszlásának hasonlóságán alapszik.¹

1.2. Módszeres eljárásom közvetett szakirodalmi háttere az a sokféle szöveg-szemantikai tanulmány, amellyel az elmúlt évek, évtizedek folyamán ismerkedtem meg.

Ha megkísérlem, hogy kicövekeljem gondolatmenetem kialakulásának útját, olyan szerzők jutnak eszembe, mint a kezdetek kezdetén VINOGRADOV, majd a francia szövegsemantika képviselői — A. J. GREIMAS és köre —, vagy később T. A. VAN DIJK, FR. MIKO, és nem utolsósorban PETŐFI S. JÁNOS; olyan tanulmányok, amelyekre szakfolyóiratok — az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, a *Szemiotikai szövegtan* — hívták fel figyelmemet. Sokat tanultam KANYÓ és CSÚRI, az ún. szegedi iskola irodalmi szövegekre alkalmazott szemiotikai elemzéseiből is, vagy — különösen francia nyelvű — kommunikációelméleti, pszicho- és szociolingvisztikai publikációkból.

Azt azonban, hogy valamely szembesítő elemzés során milyen izotóp-lánc/izotópláncok vizsgálata lehet célravezető, valójában csak az aktuális cél és az adott szövegek függvényében jelölhettem ki. Csupán a szövegek alaposabb ismerete segíthetett hozzá ahhoz, hogy bizonyos feltárásra érdemes összefüggéseket posztuláljak. Az elemzés azután vagy igazolta munkahipotézisemet, vagy nem. Amikor pedig előzetes feltételezésem helytelennek bizonyult, maga a tévedés vezetett rá arra, miben és hogyan ragadhatom meg a helyes összefüggést.

1.3. Tévútra vitte volna az elemzést, ha Gary, illetve Ajar regényei konstitúciójának, textúrájának különös jegyei közé olyan összefüggések, sajátosságok is belekeverednek, amelyek valójában egy egész szövegcsoporthoz közösen jellemzőek. Ezért hat kontrollszöveget választottam ki, mégpedig olyan írásokat, amelyeknek

- szerzője kortársa Garynak,
- cselekménye nagyjából egyidejű a mű keletkezésének időpontjával,
- szereplői időnként párbeszédet folytatnak egymással,
- szociokulturális környezete Gary/Ajar valamelyik regénye hőseinek szociokulturális környezetére emlékeztet.

1.4. Lehetetlen lett volna arra vállalkoznom, hogy teljes szövegeket elemezzek, ezért összesen tíz regény két-két autonóm részletét dolgoztam fel. Ezeket általában a művek elejéből és második feléből emeltem ki.

Bár szerettem volna azonos számú bekezdést, többé-kevésbé azonos számú mondatot tartalmazó szövegeket elemezni, szembesíteni és értelmezni, szándékomról végül azért tettem le, mert a numerikus egyezésnél fontosabbnak véltem, hogy egységes egészet alkotó fejezeteket (fejezetrészeket) boncolgassak.

A vizsgált szövegananyag fontosabb adatait táblázatban összesítettem.

A szöveg			A megvizsgált bekezdések, mondatok száma	
szerzője	jеле	címe		
R. Gary (1975)	G/1	Au-delà de cette limite votre ticket n'est plus valable	59	205
R. Gary (1979)	G/2	Les clowns lyriques	71	183
E. Ajar (1974)	A/1	Gros-Câlin	57	177
E. Ajar (1975)	A/2	La vie devant soi	73	228
R. Queneau (1959)	Q/1	Zazie dans le métro	130	218
R. Queneau (1962)	Q/2	On est toujours trop bon avec les femmes	136	224
Cl. Roy (1972)	R/1	Nous	47	201
Cl. Roy (1979)	R/2	La traversée du Pont des Arts	91	247
Ph. Sollers (1984)	S/1	Portrait du joueur	61	257
Ph. Sollers (1989)	S/2	Le Lys d'or	53	219

2.1. A korpusz összeállításakor azért tartottam fontosnak, hogy olyan szövegeket válogassak össze, amelyekben az elbeszélő és a párbeszédes szakaszok váltakoznak, mert még mielőtt a tüzetesebb elemzést megkezdtem volna, feltűnt, hogy Gary/Ajar regényeiben mennyire különbözik egymástól az elbeszélő és a párbeszédes szakaszok elrendeződése, szerveződése.

Ez a felismerés indított arra, hogy úgy építsem fel az elemzés menetét, hogy a Gary/Ajar szövegekből kiemelt hasonló jegyek az írásoknak azokon a pontjain váljanak érzékelhetővé, amelyek — legalábbis látszólag — a leginkább különböznek egymástól. Ez határozta meg az elemzés — szembesítés — értelmezés menetét. Szakaszait az 1. táblázaton mutatom be.

1. táblázat

A.

A konstitúció szerveződésének jellemzői

<i>az elbeszélő</i>	<i>és</i>	<i>a párbeszédes</i>
	<i>szakaszokban</i>	

— a bekezdések, a mondatok és a mondatoknál alacsonyabb szintű egységek megoszlása;
 — a meghatározó funkció értelmezése.

B.

A textúra tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségének jellemzői

<i>az elbeszélő</i>	<i>és</i>	<i>a párbeszédes</i>
	<i>szakaszokban</i>	

— az expliciten jelölt és az impliciten jelzett konnektív elemek megoszlása;
 — a kapcsolatos, az ellentétes és az okadó, illetve következtető kapcsolásfajták megoszlása.

C.

A textúra szemantikai-kommunikatív összefüggőségének jellemzői

<i>az elbeszélő</i>	<i>és</i>	<i>a párbeszédes</i>
	<i>szakaszokban</i>	

— az aktuálisan konkrét : aktuálisan absztrakt vonatkoztatási alapú főnévi és melléknévi, továbbá a személyre : nem személyre referáló predikatív elemek megoszlása;
 — a tartalmi/logikai-szemantikai és kommunikatív összefüggőség főbb jellemzőinek megoszlása szövegpáronként.

D.

Az egymást követő, illetve megelőző

<i>elbeszélő</i>	<i>és</i>	<i>párbeszédes</i>
	<i>szakaszok/bekezdések között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív összefüggőség jellemzői</i>	

— az előre- és visszautaló és a
 — jelölt és jelzett relációk megoszlása;

- a kommunikáció szaggatottságának és a
- kommunikáció folyamatosságának/folytonosságának megoszlása szövegpáronként.

E.

A szemantikai-kommunikatív összefüggőség jellemzői a párbeszédes szakaszokat alkotó bekezdések között

- emotív töltésű és fatikus funkciójú bekezdések,
- a különböző fatikus funkciójú bekezdések megoszlása és kapcsolódásuk,
- a velük határos fatikus funkciójú (EB) bekezdésekhez;
- a szemantikai-kommunikatív szempontból főhangsúlyos elemek megoszlása szövegpáronként.

F.

Tíz szöveg — négy szerző

- a szövegcsoportha jellemző állandó jegyek;
- a négy szerző szövegeinek sajátos jegyei;
- a négy szerző szövegalkotó és nyelvi megjelenítő eljárásainak 'mintája';
- amit Garyról/Ajarról meg lehetett tudni.

2.2. A dolgozatomban felhasznált terminusok többségének értelmezése megtalálható a VASS LÁSZLÓ által összeállított szójegyzékben (Terminológiai szótár, *Szemiotikai szövegtan* 1. Szeged, 1989. 85—115).

Előfordult azonban, hogy olyan fogalmakat kellett jelölnöm, amelyek meghatározása nem szerepel a szójegyzékben, vagy amelyeket nem közkeletű szakszó értelmükben, vagy ellenkezőleg: köznyelvi értelmükben használtam.

Célszerűnek látszott, hogy magyarázatukat előljáróban adjam meg:

disztribúción/megoszláson az egy vagy több jellemzőjük szerint csoportosított és rendezett adatok eloszlása értendő;

elbeszélő szakaszon (a továbbiakban: EB szakasz) azoknak az elbeszélő/leíró bekezdéseknek a láncát értem, amelyeknek egységei közé nem ékelődik párbeszédes bekezdés/bekezdéslánc;

a *gyakoriság* főnevet köznyelvi értelemben használok ('ismételt előfordulás'); az elemzés folyamán nem tudtam az ismertebb gyakorisági számítások egyikét sem alkalmazni;

hasonlóságon két vagy több azonos szintű elemnek/relációnak a megfelelő azonos szintű elemhez/relációhoz viszonyított, megközelítőleg azonos megoszlását értem;

*jelölés*en a szöveg bizonyos elemei között létesült/létesített explicit szemantikai-kommunikatív viszonyt,

*jelzés*en pedig a közöttük létesült/létesített rejtett (ki nem fejezett), azaz implicit szemantikai-kommunikatív viszonyt értem;

mondatnál alacsonyabb szintű egységen (a továbbiakban: ASZE) az egy konnex szintaktikai-szemantikai relációt tartalmazó egység értendő;

párbeszédes szakaszon (a továbbiakban PB szakasz) azoknak a bekezdéseknek a láncát értem, amelyek kvázi-szószerint adják vissza valamelyik szereplő közlését, anélkül, hogy egységeik közé elbeszélő bekezdés/bekezdéslánc ékelődne;

szóráson az a viszonzszám értendő, amely a magasabb szintű egységbe foglalt alacsonyabb szintű egységeknek a középértéküktől való eltérését jelöli;

szóródáson pedig az adott magasabb szintű egységbe foglalt legtöbb és legkevesebb alacsonyabb szintű egység különbözőzete értendő.

2.3. Francia szövegeket elemeztem. Azok a számok, amelyekkel az egyes szövegek elemeinek, relációinak megoszlását jellemzem, hol kisebb, hol nagyobb mértékben a francia nyelv rendszerével, használatával vannak függőségi viszonyban.

Amikor az A/2 és a Q/1 jelű szöveg nyomtatásban megjelent magyar szövegének jellemzőit az eredeti szövegek jellemzőivel vetettem össze, olyan eltéréseket észleltem, amelyekből világossá vált, amit előre is sejteni lehetett: a francia szövegek egyes jellemzőit a magyar szöveg elleplezte, a magyar szövegek bizonyos jellemzőinek viszont nyoma sem volt a francia szövegekben.

A forrásnyelvű és célnyelvű szövegek összevetésével nem foglalkoztam. Másféle vizsgálati eljárásokat kíván meg annak kiderítése, hogy mi felel meg, vagy mi felelhetne meg a magyar szövegekben a francia szövegek bizonyos jellemzőinek, hogy a francia szövegek feltárt jellemző jegyei hogyan tükröződnek, hogyan tükröződhetnének a magyar szövegekben.

A megfelelés : nem megfelelés gyakorlati kérdéseivel akkor kellett szembenéznem, amikor francia példamondatokat mutattam be. Ahhoz, hogy érzékeltessem, hogy egy-egy részelemzés folyamán melyek az aktuálisan kiemelt relációk, ritkán használhattam fel a nyomtatásban megjelent magyar fordítások megfelelő mondatait. Gyakran kényszerültem arra, hogy olyan mondatokat alkossak, amelyek nemcsak stílári szempontból, hanem szintaktikai szempontból is erősen kifogásolhatók.²

II. A konstitúció szerveződésének jellemzői az elbeszélő és a párbeszédes szakaszokban (A.)

3.1. Minthogy az volt a benyomásom, hogy Gary és Ajar szövegei legfőképpen a dialogikus részek szerveződésének és elrendezésének módjában különböznek egymástól, először arra kerestem választ, vajon a két-két szövegnek ezek a feltűnő eltérései nem EB, illetve PB szakaszaik eltérő funkciójára vezethetők-e vissza, arra, hogy a két G jelű szövegben az EB szakaszok funkciója a meghatározó, a két A jelűben pedig a PB szakaszoké, vagy viszont.

Meghatározónak akkor mondom valamely szövegben az EB szakaszok funkcióját, ha a PB szakaszok szerepe pusztán arra korlátozódik, hogy az elbeszélés (a leírás) menetét illusztrálják. A PB szakaszokét pedig akkor, ha az EB szakaszok szerepe mindössze

arra korlátozódik, hogy bevezessék, kommentálják vagy összekössék a szereplők között kialakuló/kialakított párbeszédek láncolatát.

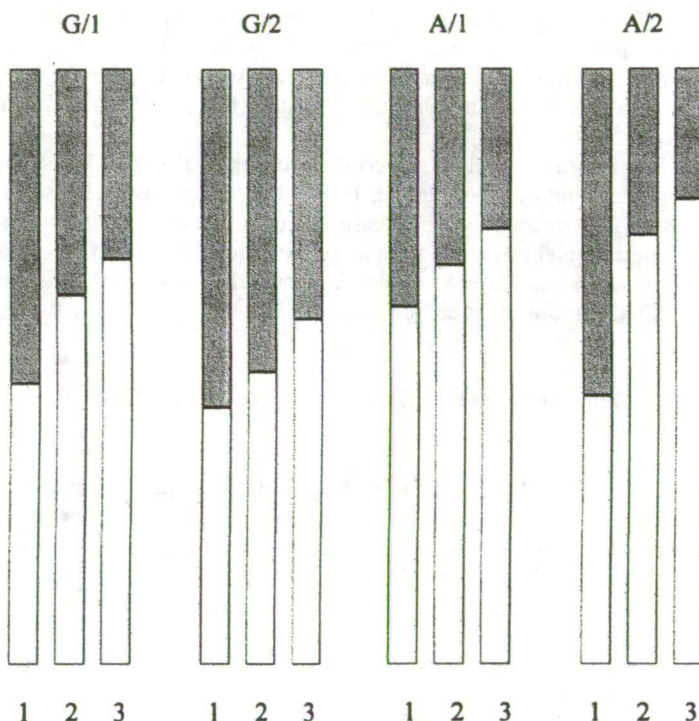
Ahhoz, hogy az egyik vagy a másik szakasz meghatározó voltára vissza lehessen következtetni, úgy vélem, hogy először is azt kell tisztázni, hogyan oszlik meg a két G és a két A jelű, illetve a hat kontrollszövegben az EB és a PB szakaszokba foglalt bekezdések, mondatok és ASZE-k száma.

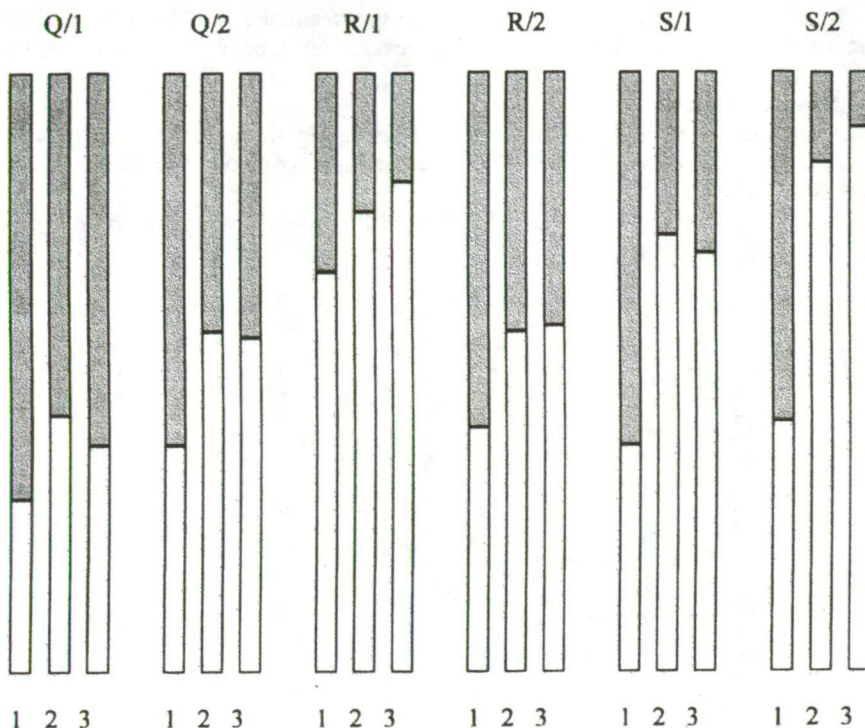
Minthogy azt szeretnénk megtudni, mit tekint maga a szövegalkotó tipográfiai jelölésekkel elkülönített EB, és mit a PB szakaszok részének, nem számoltam az EB szakaszok mondatai/ASZE-i közé a PB bekezdésekbe foglalt ún. idéző mondatokat. Éppígy nem számoltam a PB szakaszok mondatai/ASZE-i közé az EB bekezdésekbe foglalt azon mondatokat/ASZE-ket, amelyek valamelyik szereplő szavait kvázi-szószerint adják vissza.

Először is azt kellett kiszámítanom, hogy a tíz szöveg összes bekezdésének, mondatának, ASZE-jének számához viszonyítva, hány bekezdést, mondatot, ASZE-t foglalnak magukban EB, illetve PB szakaszaik.

Ezt az eloszlásukat szemléltetem az 1. ábrán.

1. ábra

A szövegek jelével megkülönböztetett három-három oszlopot vízszintes egyenes osztja ketté. Az oszlopok bevonlatatlan részei arányosak a szövegek EB, a bevonlatozott részek a szövegek PB szakaszait alkotó (1) bekezdések, (2) mondatok, illetve (3) ASZE-k számával.

A tíz szöveg egyetlen közös jellemzője az, hogy EB szakaszaik kevesebb bekezdésből állnak, mint PB szakaszaik, amelyek azonban kevesebb mondatot foglalnak magukban, mint az EB bekezdések.

A két G, de főleg a G/2 jelű szöveg PB mondatai több ASZE-t foglalnak magukban, mint a két A, de főképpen az A/2 jelű PB mondatai.

A G/2 és a Q/1 jelű szöveg közös jellemzője, hogy PB mondataik több ASZE-ből állnak, mint EB mondataik, a Q/2 és az R/2 jelű szöveg ASZE-inek száma viszont nem különbözik jelentősen az EB mondatokba foglaltakétól. Az R/1 és az S/2 jelű szöveg abban különbözik a többi nyolctól, hogy PB mondataik feltűnően kevesebb ASZE-ből állnak, mint EB mondataik.

3.2. Az 1. ábráról azt olvashattuk le, hogy a G/2 és a Q/1 jelű szöveg összes mondatának nagyobbik felét a PB bekezdések, az ezekben foglalt mondatokat teszik ki.

Most azt kellene tisztáznunk, vajon ez azt jelenti-e, hogy a két szöveg konstitúciója, ha nem azonos is, de talán hasonló, és hogy a két szövegben a PB szakaszok funkciója a domináns.

Megvizsgáltam, majd a 2. ábrán grafikusán szemléltettem, hogyan rendeződnek sorba a G/2 és a Q/1 jelű szöveg EB és PB bekezdései, a bekezdéseiket alkotó mondatok.

A mondatok jele: _/

A jelek száma megfelel az egyes bekezdésekbe foglalt mondatok számának.

A függőleges tengely mentén elhelyezett számok az ábrázolt szövegrészletek egymást követő bekezdéseit jelölik.

A beljebb elhelyezett jelek a PB bekezdésekbe foglalt mondatok számát mutatják meg.

2. ábra

G/2	Q/1
1. _/	1. _/ _/ _/ _/ _/ _/ _/
2. _/	2. _/
3. _/	3. _/
4. _/ _/ _/	4. _/
5. _/ _/ _/ _/ _/	5. _/
6. _/	6. _/
7. _/ _/ _/ _/ _/ _/ _/	7. _/ _/
8. _/ _/	8. _/ _/
9. _/	9. _/ _/
10. _/	10. _/
11. _/	11. _/ _/ _/ _/ _/ _/
12. _/ _/ _/ _/	12. _/
13. _/ _/ _/ _/	13. _/
14. _/ _/ _/	14. _/
15. _/	15. _/ _/
16. _/ _/	16. _/
17. _/ _/	17. _/ _/ _/
18. _/	18. _/
19. _/	19. _/
20. _/	20. _/ _/ _/ _/ _/
21. _/	21. _/
22. _/	22. _/
23. _/ _/	23. _/
24. _/ _/	24. _/
25. _/	25. _/
26. _/ _/ _/ _/ _/ _/ _/	26. _/
27. _/ _/ _/ _/ _/ _/ _/ _/	27. _/
28. _/ _/ _/ _/ _/ _/	28. _/ _/
29. _/ _/	29. _/
30. _/ _/	30. _/ _/
31. _/ _/ _/ _/	31. _/
	32. _/
	33. _/
	34. _/ _/
	35. _/
	36. _/ _/
	37. _/ _/
	38. _/
	39. _/
	40. _/ _/
	41. _/

A két szöveg rajza között az a legszembevetőbb különbség, hogy a G/2 jelű szövegben több hosszabb mondatláncot tartalmazó PB bekezdést is találunk, a Q/1 jelű PB bekezdései között azonban egyetlen olyat sem, amely két mondatnál többet foglal magában.

Az ábra azt sejteti, hogy a Q/1 jelű szövegben az EB szakaszoknak valóban bevezető, kommentáló, összekötő funkciójuk van, és a szöveg dinamizmusát a PB szakaszok elrendeződése, szerveződése adja meg.

De hogyan értelmezzük a G/2 jelű szöveg PB szakaszainak funkcióját? Ha illusztratív, miért áll egy-egy szakasz nyolc, hat vagy öt mondatból, alig többől, mint egy-egy EB bekezdés.

Vagy tételezzük fel azt, hogy Gary/Ajar szövegeire éppen PB szakaszaik elrendeződésének, szerveződésének ez a változatossága a jellemző, esetleg az, hogy funkciójuk egy-egy szövegen belül is változó?

Megnéztem hát, hogyan alakul például a G/1 és az A/2 jelű szöveg néhány EB és PB szakaszában az egy bekezdésbe foglalt mondatok és az egy mondatba foglalt ASZE-k száma, hátha a nyomára bukkanunk valamilyen, nemcsak a két szövegre, hanem magára a szerzőre jellemző írói eljárásnak.

A két szöveg vázát a 3. ábrán szemléltetem.

A két szöveg váz rajza annyiban különbözik a 2. ábrán bemutatott két szöveg vázétól, hogy a mondatok jele fölött számjegyek láthatók. Ezek azt jelölik, hogy melyik mondat hány ASZE-t foglal magában.

3. ábra

G/1	A/2
1. <u>1/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>2/</u> <u>4/</u> <u>3/</u> <u>2/</u>	1. <u>4/</u> <u>3/</u> <u>4/</u>
2. <u>2/</u> <u>2/</u> <u>2/</u>	2. <u>2/</u> <u>2/</u> <u>2/</u>
3. <u>4/</u> <u>1/</u> <u>3/</u> <u>1/</u>	3. <u>2/</u> <u>5/</u> <u>2/</u>
4. <u>2/</u> <u>4/</u> <u>3/</u> <u>2/</u> <u>1/</u> <u>2/</u> <u>2/</u> <u>11/</u> <u>5/</u> <u>2/</u> <u>3/</u> <u>3/</u> <u>2/</u> <u>2/</u> <u>1/</u> <u>2/</u> <u>4/</u>	4. <u>3/</u> <u>4/</u> <u>3/</u> <u>2/</u>
<u>3/</u> <u>1/</u> <u>2/</u> <u>4/</u> <u>3/</u> <u>3/</u> <u>4/</u> <u>5/</u> <u>2/</u> <u>2/</u> <u>3/</u> <u>6/</u>	5. <u>8/</u> <u>6/</u>
5. <u>5/</u> <u>5/</u> <u>3/</u> <u>3/</u>	6. <u>4/</u> <u>2/</u> <u>3/</u>
6. <u>3/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>2/</u> <u>5/</u> <u>2/</u> <u>3/</u> <u>3/</u> <u>2/</u> <u>5/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>1/</u>	7. <u>1/</u>
7. <u>1/</u> <u>1/</u>	8. <u>1/</u>
8. <u>1/</u>	9. <u>3/</u>
9. <u>2/</u>	10. <u>5/</u> <u>4/</u> <u>2/</u> <u>1/</u> <u>5/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>2/</u>
10. <u>2/</u>	11. <u>3/</u>
11. <u>2/</u>	12. <u>2/</u>
12. <u>1/</u>	13. <u>1/</u> <u>2/</u> <u>3/</u> <u>2/</u> <u>4/</u> <u>7/</u>
13. <u>1/</u>	14. <u>2/</u>
14. <u>2/</u> <u>7/</u>	15. <u>3/</u>
15. <u>2/</u> <u>2/</u> <u>2/</u> <u>1/</u> <u>1/</u> <u>1/</u>	16. <u>2/</u>
16. <u>1/</u>	17. <u>4/</u>
	18. <u>1/</u>

A G/1 jelű szöveg rajzán 16 bekezdés látható. A nyolc EB bekezdésbe foglalt mondatok száma 1 és 29 között váltakozik (lásd a 12. és 16., illetve a 4. sort); a nyolc PB bekezdésbe foglaltaké 1 és 6 között.

A nyolc EB mondatba foglalt ASZE-k számának középértéke 21,2; a nyolc PB mondatba foglaltaké mindössze 3,1.

Az ábra azt sejteti, hogy a szövegben az EB szakaszok funkciója a domináns, és a PB szakaszoké inkább kiegészítő, élénkítő jellegű.

Az A/2 jelű szöveg sémája nem emlékeztet sem a G/1, sem a G/2 jelű szövegnek a 2. ábrán bemutatott sémájára. Tíz EB bekezdése összesen 27 mondatot (és 87 ASZE-t) foglal magában; nyolc PB bekezdése 15 mondatot (és 36 ASZE-t). Középértékük 2,7, illetve 1,9.

Ha összevetjük egymással a G/1, a G/2 és az A/2, illetve a Q/1 jelű szöveg sematikus vázát, könnyen megállapíthatjuk, hogy a két G jelű szöveg kevésbé hasonlít egymásra; hogy az A/2 jelű váza valamelyest emlékeztet a G/2 jelűre, de egyikük rajza sem hasonlít a Q/1 jelű rajzához.

A négy szöveg sematikus rajzából önként adódik az a következtetés, hogy a G/1 jelűben az EB, a Q/1 jelűben pedig a PB szakaszok funkciója a meghatározó. Nem tudjuk azonban egyértelműen meghatározni sem a másik két szöveg domináns funkciójú szakaszát, sem a négy szöveg egyéb, akár eltérő, akár hasonló jellemzőit. De a szöveg-vázák erre már csak azért sem lehettek alkalmasak, mert a konstitúciónak csupán néhány sajátos jegyét szemléltették.

3.3. A konstitúció másféle jellemzőinek meghatározása végett megvizsgáltam — és a függelékben mellékeltem 4. ábrán szemléltettem —, hogyan oszlik meg valamennyi szövegben az EB és PB bekezdéseikbe foglalt mondatok és a mondataikba foglalt ASZE-k száma, hogyan aránylik számuk az egyes szövegek összes mondatának/ASZE-jének számához.

A 4. ábra néhány relevánsabb adatát a 2. táblázatban összesítettem.

Az EB és a PB oszlopokba írt első számjegy azt jelöli, hogy az egyes szövegek bekezdéseinek/mondatainak többsége hány mondatból/ASZE-ből áll. A második azt mutatja meg, hogy ezek a mondatok/ASZE-k az egyes szövegek összes bekezdésének/mondatának hány százalékát teszik ki. Az egyenlőségjellel elválasztott számjegyek azt jelölik, hogy az adott szövegben két, egyformán domináns számú mondat/ASZE fordul elő.

2. táblázat

A szöveg jele	mondat bekezdés				ASZE mondat			
	EB		PB		EB		PB	
G/1	1	17	1	26	1	21	1=2	18
G/2	1	16	1	21	4 –	21	2	18
A/1	4 –	23	1=4 –	11	1=4 –	18	1=2	13
A/2	4 –	21	1	34	4 –	29	1=2	9
Q/1	1	15	1	52	1	15	2	23
Q/2	1	17	1	53	1	25	2	24
R/1	4 –	35	1	18	1	30	1	8
R/2	1	22	1	36	1	22	1	20
S/1	4 –	22	1	41	1	45	1	15
S/2	1	32	1	24	1	40	1	9

A két *G* jelű szöveg közös jellemzője, hogy EB és PB bekezdéseikben az egy mondatból álló bekezdések száma/aránya a meghatározó;

a két *A* jelű szöveg EB bekezdéseiben a 4 vagy ennél több mondatból álló bekezdések száma/aránya a meghatározó;

a két *G* és a két *A* jelű szöveg közös jellemzője, hogy több EB, mint PB bekezdésük áll 4 vagy ennél több mondatból, és több EB, mint PB mondatuk foglal magában 4 vagy ennél több ASZE-t (lásd a 4. ábrát);

a két *Q* jelű szöveg közös jellemzője, hogy EB és PB szakaszaiban az egy mondatból álló bekezdések száma/aránya a domináns. Arányuk a PB szakaszokban egyedülállóan magas. EB szakaszaira az egy, PB szakaszaira a két ASZE-ből álló mondatok dominanciája a jellemző.

A két *R* jelű szövegnek mind EB, mind PB szakaszaiban az egy ASZE-ből álló mondatok a dominánsak, de az egy mondatból álló bekezdések meghatározóan magas aránya csak PB szakaszaira jellemző.

A két *S* jelű szöveg PB bekezdéseinek többsége is egy mondatból áll, mind EB, mind PB mondataik többsége pedig egy ASZE-ből.

3.4. Végül azt is megvizsgáltam, hogy milyen értékek jellemzőek a tíz szöveg EB, illetve PB szakaszait alkotó bekezdések, a bekezdéseikbe foglalt mondatok, a mondataikba foglalt ASZE-k szóródására és szórására.

Az adatokat a függelékben mellékelt 3. táblázatban összesítettem.

Az ábrák és táblázatok alapján könnyen értelmezhetővé válik a konstitúció jellemzőinek megoszlása.

3.4.1. *Gary/Ajar* szövegeinek konstitúciójára az *EB szakaszok funkciójának meghatározó volta* a jellemző. Mind a négy szöveg EB bekezdései és mondatai több mondatot, illetve ASZE-t foglalnak magukban, mint PB bekezdéseik és mondataik. Csakhogy a rájuk jellemző disztribúció eltérően oszlik meg egyszer két, másszor három szöveg hol EB, hol PB szakaszaiban.

3.4.2. *Queneau* két szövegének konstitúciójára a *PB szakaszok meghatározó funkciója* a jellemző. Vizsgált relációik megoszlása a szövegek különböző szintjein állandó és hasonló. Egyenetlenebb és változatosabb ellenben a háttérrel adó EB szakaszok bekezdéseinek, mondatainak és ASZE-inek megoszlása.

3.4.3. *Cl. Roy* két szövegének konstitúciójára szintén az *EB szakaszok funkciójának meghatározó volta* a jellemző, mert az EB bekezdéseket alkotó alacsonyabb szintű egységek disztribúciójának valamennyi értéke magasabb, mint a PB bekezdésekbe foglaltaké, csakhogy a PB szakaszok illusztratív funkciója a két szöveg PB szakaszaiban igen eltérő módon realizálódik.

3.4.4. *Sollers* két szövegében is az *EB szakaszok funkciója a meghatározó*. A két szöveg EB bekezdéseit alkotó mondatok, az ezekbe a mondatokba foglalt ASZE-k disztribúciójának különböző értékei között azonban nagyobb a különbség, mint akár a két *R* jelű, akár a másik hat szöveg megfelelő értékei között.

Sollers két szövegében az EB szakaszok, *Queneau* két szövegében a PB szakaszok funkciójának meghatározó volta határozottabban jut kifejezésre, mint *Cl. Roy* szövegében az EB szakaszok meghatározó funkciója. Ami pedig *Gary/Ajar* négy szövegét illeti, EB szakaszaik meghatározó funkciója még kevésbé jut kifejezésre, mint *Cl. Roy* szövegeiben. Másképpen fogalmazva: *Queneau* és *Sollers* szövegszervező eljárásai állandók, *Gary/Ajar* eljárásai azonban különösen képlékenyek.

III. A textúra tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségének jellemzői az elbeszélő és a párbeszédes szakaszokban (B.)

4. A szövegek lineáris folytonosságát biztosító konnektív elemek megoszlásából — és ezek közé most csak a kötőszavakat sorolom —, egyes kapcsolásfajtáknak feltűnően gyakori előfordulásából nemcsak a vizsgált írásmű műfajára, keletkezésének korára lehet visszakövetkeztetni, hanem a szerző gondolkodásának grammatikájára is.³

Ezért gondoltam arra, hogy a szövegek textúrájának, az EB és a PB szakaszok tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségének egymással megegyező vagy egymástól különböző jellemzőiről hasznos információkat szerezhetünk, ha a konnektív elemek megoszlását közelebbről is megvizsgáljuk.

Feleslegesnek tartottam volna, hogy a szövegekbe foglalt valamennyi kapcsolásfajta részletesen elemezzem. Ezért a szövegek ismeretében négy — egyrészt explicit formában jelölt (a továbbiakban: *E*), másrészt implicit módon jelzett (a továbbiakban: *I*) — konnektív elemet választottam ki: (1) az általában sűrűn ismétlődő kapcsolatos és (2) ellentétes (megszorító), továbbá a ritkábban előforduló, de a gondolkodás grammatikájára igen jellemző (3) okadó, illetve (4) következtető konnektív elemek csoportját.

4.1. Először is pontosan meg kellett ismernem, melyik szöveg EB és melyik szöveg PB szakaszra jellemző a kapcsolatos vagy az ellentétes, az okadó vagy a következtető kapcsolásfajták gyakoribb előfordulása, melyikük EB és melyikük PB szakaszára jellemző, hogy az ASZE-ik közötti kapcsolódásokat valamilyen explicit forma jelöli-e, vagy csak a szövegösszefüggés implikálja-e a kapcsolatosságot, az ellentétet (a megszorítást), az okadást, illetve a következtetést.

A tíz szövegben lényegesen különbözik a jelölt és a jelzett kapcsolódásoknak a szövegek összes ASZE-jéhez viszonyított aránya. Ezt mutatom be három szempont szerint a 4. táblázatban.

4. táblázat

A szöveg jele	1/a	1/b	2/a	2/b	3
G/1	27,7	9,9	24,6	13,—	37,6
G/2	35,4	7,4	30,2	12,6	42,8
A/1	35,8	8,6	32,7	11,7	44,4
A/2	43,5	3,3	34,8	12,—	46,8
Q/1	9,8	11,5	12,4	8,9	21,3
Q/2	21,8	9,2	23,—	8,—	31,—
R/1	47,2	3,3	24,5	26,—	50,5
R/2	29,8	17,8	16,2	31,4	47,6
S/1	35,2	12,3	13,4	34,1	47,5
S/2	39,5	9,—	21,—	27,5	48,5

A táblázat 1/a oszlopában feltüntetett számok azt mutatják be, hogy — a szövegek összes ASZE-jének számához viszonyítva — az EB szakaszokba foglalt kapcsolódások hány százaléka van explicit formában jelölve, illetve hány százalékuk van implicit módon jelezve, az 1/b oszlopában feltüntetett számok pedig azt, hogy a PB szakaszokban hogyan oszlanak meg a jelölt, illetve a jelzett kapcsolódások; a 2/a oszlopban feltüntetett számok az EB és a PB szakaszokba foglalt explicit formában jelölt konnektív elemek arányát mutatják be, a 2/b oszlopban feltüntetett számok az EB és PB szakaszok szövegösszefüggéséből kikövetkeztethető implicit viszonylatok megoszlását, végül a 3. oszlop számsorából azt tudjuk meg, hogy az egyes szövegek ASZE-i közötti relációk hány százaléka van explicit formában jelölve és implicit módon jelezve.

A szövegek EB szakaszaiban a legtöbb kapcsolatos, ellentétes, okadó és következtető kapcsolásfajtát az R/1 jelű, a legkevesebbet a Q/1 jelű szöveg foglalja magában; PB szakaszaikban a legtöbbet az R/2 jelű és a legkevesebbet az A/2 és az R/1 jelű.

A négy kapcsolásfajta legmagasabb aránya az A/2 jelű szövegre jellemző, legalacsonyabb aránya a Q/1 jelűre. A legtöbb impliciten jelzett kapcsolásfajtát az S/1 jelű, és a legkevesebbet a Q/2 jelű szöveg foglalja magában.

A szövegek összes ASZE-jének számához viszonyítva a négy — akár jelölt, akár jelzett — kapcsolásfajta a leggyakrabban az R/1 jelű szövegben, a legritkábban pedig a Q/1 jelű szövegben található. Abban a nyolc szövegben pedig, amelyben az EB szakaszoknak van meghatározó funkciójuk, relevánsan magasabb az összes — jelölt és jelzett — kapcsolódás aránya, mint a két Q jelű szövegben, amelyben a PB szakaszoknak van meghatározó funkciójuk.

4.2. Többet is megtudhatunk azonban a négy szerző gondolkodásának grammatikájáról, a tíz szöveg tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségéről, ha részletesebben ismerkedünk meg az explicit formában jelölt és az implicit módon jelzett kapcsolásfajták megoszlásával.

Kiszámítottam és a függelékben mellékeltem 5. táblázatban úgy összesítettem a szövegek EB és PB szakaszaiból kiemelt E és I kapcsolódások megoszlását, hogy a viszonyítás alapja ezúttal az egyes szövegekből kiemelt összes vizsgált kapcsolódás száma volt.

Hogy áttekinthetőbb képet kapjunk az expliciten jelölt és az implicit módon jelzett kapcsolásfajták megoszlásáról, a 6. táblázatban úgy csoportosítottam át az 5. táblázat adatait, hogy csak azt tüntettem fel, melyik szöveg (1) EB szakaszai és melyiknek a (2) PB szakaszai foglalnak magukban több

- (a) expliciten jelölt, illetve impliciten jelzett,
- (b) kapcsolatos, illetve ellentétes,
- (c) okadó, illetve következtető kapcsolásfajtát.

4.3. A táblázatokban bemutatott adatok elleplezik ugyan a tíz szöveg EB és PB szakaszaiba foglalt kapcsolódások megoszlásának hol ilyen, hol olyan különbségét, azt azonban lehetővé teszik, hogy segítségükkel a textúra tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségének néhány általánosabban jellemző jegyét értelmezzük.

1. A PB szakaszok egyik jellegzetessége, hogy a belőlük kiemelt kapcsolódások többsége valamilyen *ellentétre* (megszorításra) referál. Feltételezhető, hogy a két Q jelű szöveg EB szakaszaiban — és csak ennek a két szövegnek az EB szakaszaiban — azért

fordulnak elő az ellentétes kapcsolásfajták a kapcsolatosaknál gyakrabban, mert a két szövegben — és a tíz szöveg közül biztosan csupán ebben a kettőben — meghatározó funkciójuk a PB szakaszoknak van.

6. táblázat

A szöveg jele	1			2		
	a	b	c	a	b	c
G/1	E	kapcs.	ok	E	ell.	ok=köv.
G/2	E	kapcs.	ok	E	ell.	ok
A/1	E	kapcs.	ok	E	ell.	ok
A/2	E	kapcs.	ok	E	ell.	ok
Q/1	E	ell.	ok	E	ell.	ok
Q/2	E	ell.	ok	E	ell.	ok
R/1	I	kapcs.	ok	E	ell.	köv.
R/2	I	kapcs.	köv.	I	kapcs.	ok
S/1	I	kapcs.	ok	E	kapcs.	ok
S/2	I	kapcs.	ok	E	ell.	ok

2. A szövegalkotó gondolkodásának grammatikájára jellemző, hogy az EB, illetve a PB szakaszok ASZE-i közötti relációkat szívesebben (gyakrabban) jelöli-e explicit formában, vagy ellenkezőleg: implicit módon. Csak *Cl. Roy* és *Sollers* gondolkodásának grammatikájára jellemző, hogy szövegeik összes konnektív elemeinek többsége *implicit* módon van jelezve.

3. Az is jellemző a szövegalkotó gondolkodásának grammatikájára, hogy az oksági viszonylatokat szívesebben (gyakrabban) jelöli-e vagy jelzi-e induktív vagy deduktív módon. Csak *Cl. Roy* gondolkodásának grammatikájára jellemző egyfajta, az okra visszafordított, egyszersmind implicit módon jelzett deduktív gondolatmenet. Ez a következtető gondolkodásmód azonban vagy *csak* az EB, vagy *csak* a PB szakaszok textúrájából tapintható ki. (Vö. 7.2.3.)

4. Az EB és PB szakaszok tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségének az egyes szerzőkre sajátosan jellemző jegyei a *legstabilabban a két Q és a két S jelű* szövegben tükröződnek (vö. még 7.2.3. alatt is). Sajátosan jellemző jegyeiket tüzetesebben csak akkor lesz módunkban értelmezni, amikor már többet tudunk arról is, milyen jellemzői vannak szemantikai-kommunikatív összefüggőségüknek.

IV. A textúra szemantikai-kommunikatív összefüggőségének jellemzői az elbeszélő és a párbeszédes szakaszokban (C.)

5. A textúra tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségére jellemző néhány jegyet az ASZE-k közötti relációkat jelölő, illetve jelző konnektív elemek megoszlásából igyekeztünk kifürkészni. Most az ASZE-k két pillérelmének megoszlásából — az igei és a névszói elemekéből — kíséreljük meg kihüvelyezni, mi jellemző az egyes szövegek EB

és PB szakaszainak szemantikai-kommunikatív összefüggőségére, és hogy összefüggőségük jellemzői mennyire különböznek egymástól az egyes szövegekben, vagy mennyi hasonló jegyük van az egyes szerzők két vagy több szövegében.

5.1. A névszói elemek közé (a továbbiakban: *N*) a közneveket, a személyneveket és a melléknéveket soroltam, az igei elemek közé pedig a ragozott igei alakokat és a predikatív funkciójú igeneveket (jelük a továbbiakban: *V*).

Először is ki kellett választanom az *N* és *V* elemek szemantikai-kommunikatív szempontból releváns összetevői közül azokat, amelyek megoszlása kitűzött célom elérésére a legalkalmasabbnak látszott.

5.1.1. A korpusz összeállításakor azért esett választásom Queneau két regényére, hogy legyen mivel szembesítenem a két *A* jelű szöveg egymással rokonítható jellemzőit. Az *A/1* és a *Q/2* jelű szöveg szereplői más-más okból marginalizálódott felnőttek, az *A/2* és a *Q/1* jelű szöveg szereplői pedig ilyen vagy olyan okból „rendhagyó” gyerekek (vö. 8.1. és 8.3.4.).

Bár elemzésemnek nem az volt a célja, hogy a szövegeket stílusregiszterük — szóállományuk stílusminősítésének — jellegzetességei szerint vessem egybe, mégis meg akartam bizonyosodni arról, vajon a négy regény szereplőinek, környezetüknek szociokulturális meghatározottsága nem hat-e valamiképpen vissza a szövegek szemantikai-kommunikatív összefüggőségére.

Ezért kigyűjtöttem a tíz szöveg *EB* és *PB* szakaszainak azokat az *N* és *V* elemeket, amelyeket az ismertebb (francia) szótárak *argotique/populaire* stílusminősítéssel tartanak számon.

Kiszámítottam, hogy az ún. vaskos szavak az *EB*, illetve a *PB* szakaszok valamenyny szavának hány százalékát teszik ki, és hogy hány százalékuk névszói, illetve igei elem.

A számítás eredményét a 7. táblázatban összesítettem.

7. táblázat

A szöveg	az EB szakaszok		a PB szakaszok		a szöveg összes	
	N	V	N	V	N	V
	szövegszavának arányában					
G/1	0,15	0,04	2,—	1,07	0,57	0,27
G/2	0,39	---	0,14	0,14	0,34	0,03
A/1	0,19	0,09	---	0,47	0,14	0,18
A/2	0,62	0,40	---	---	0,53	0,34
Q/1	2,30	0,80	1,80	1,80	1,40	0,92
Q/2	0,70	0,50	0,85	1,10	0,76	0,72
R/1	0,22	0,12	0,46	0,46	0,23	0,15
R/2	---	---	---	---	---	---
S/1	0,20	0,07	0,14	---	0,18	0,04
S/2	0,05	0,14	0,33	1,—	0,08	0,25

A táblázat adataiból azt tudhatjuk meg, hogy az ún. vaskos szavak a G/1 és az A/2, illetve a G/2 és az A/1 jelű szövegben szinte azonos arányban fordulnak elő, de sem az A/1 és a Q/2, sem az A/2 és a Q/1 jelűben nem mondható el erről az arányról, hogy bármilyen hasonlóságról árulkodnék.

Azt is megtudhatjuk a táblázat adataiból, hogy Gary/Ajar gyakrabban merít az argó/durva/népies stílusminősítésű szókészlet elemeiből, mint Cl. Roy vagy Sollers.

A vizsgált szókészleti elemek többsége névszói, és csak az S/1 és az S/2 jelű szövegben igei.

Mindent egybevetve elég egyértelmű, hogy a szövegek szemantikai-kommunikatív összefüggőségének jellemzői aligha vezethetők vissza a szövegekben foglalt argó/durva/népies stílusminősítésű szavak számára, számuk megoszlására.

5.1.2. Ígéretesebbnek látszott viszont egy olyan eljárás, amely azt vizsgálja, hogyan oszlik meg a tíz szöveg EB és PB bekezdéseinek két pilléreleme referenciaazonosságuk függvényében.

Ezért az EB és a PB szakaszokba foglalt N és V elemeket aktuális kontextuális vonatkoztatási alapjuk szerint két-két nagyobb csoportra osztottam.

1. A *névszói* elemeket aszerint osztottam két nagyobb csoportra, hogy melyikük aktuális vonatkoztatási alapja konkrét (a továbbiakban: K), és melyiküké elvont (a továbbiakban: A). A párbeszédes szakaszok textúrájának részletesebb elemzése (lásd 7.3.) szükségessé tette azonban azt is, hogy külön gyűjtsem ki a személyneveket.

a) Aktuálisan konkrét az alábbi mondat ritkítottan szedett főnévénél vonatkoztatási alapja:

Son visage se figea. ('Arca megmerevedett.') (G/1)

b) Aktuálisan elvont az alábbi mondat ritkítottan szedett két N elemének vonatkoztatási alapja:

C'est mon côté monstrueux. (Szó szerint: 'Ez az én elképesztő oldalam' — azaz: Éppen ez bennem az elképesztő.) (A/2)

2. Az *igei* elemeket aszerint osztottam két csoportra, hogy melyikük aktuális vonatkoztatási alapja/szubjektuma személy (a továbbiakban: P), és melyiküké nem személy (a továbbiakban: nP).

a) Aktuálisan személyre referál az alábbi mondat ritkítottan szedett két V eleme:

Willie se leva et lui baisa les deux mains. ('Willie felkelt és mindkét kezét megcsókolta.') (G/2)

b) Aktuálisan nem személyre referál az alábbi mondat ritkítottan szedett V eleme:

[...], il avait cru que le boulot était terminé. (Szó szerint: '[...] azt hitte, hogy a melő be van fejezve' — azaz: befejeződött.) (G/1)

5.2. Ahhoz, hogy megtudjam, melyik szöveg EB és melyik szöveg PB szakaszára jellemző általában az N elemeknek, ezen belül az aktuálisan konkrét, illetve absztrakt vonatkoztatási alapú főneveknek és mellékneveknek, személyneveknek és általában a V elemeknek, ezen belül a személyre, illetve nem személyre referáló ragozott igei alakoknak és predikatív funkciójú igeneveknek az átlagosnál gyakoribb előfordulása, először is ki kellett gyűjtenem valamennyi N és V elemet, és valamennyit megfelelően kellett csoportosítanom.

Az elemek átlagosnál magasabbnak tekinthető előfordulására ez után úgy következtettem vissza, hogy a különböző csoportokba sorolt elemek számát az EB, illetve a PB szakaszokba foglalt összes szövegszó számához viszonyítottam, majd a középérté-

kükből, illetve a szóródásuk értékéből kiindulva közelítettem meg gyakoriságuknak az egyes szövegekre jellemző, átlagosnak tekinthető százalékarányát.

Valamennyi adatot a függelékben mellékeltem 8. táblázatban összesítettem.

A 9. táblázatban már csak azt mutatom be, hogy melyik szöveg EB és melyik szöveg PB szakaszában melyik elem fordul elő az átlagosnál gyakrabban, illetve melyik szöveg melyik szakaszára jellemző a személynevek (jele: SzN) viszonylagos gyakorisága.

9. táblázat

A szöveg jele	EB szakaszok				PB szakaszok			
	N:V	K:A	SzN	P:nP	N:V	K:A	SzN	P:nP
G/1	N	K	---	P	N	K	---	P
G/2	N	K	SzN	nP	V	K	---	P
A/1	N	A	---	P	N	K	---	nP
A/2	V	K	---	nP	V	K	SzN	nP
Q/1	V	K	SzN	nP	N	K	SzN	nP
Q/1	V	K	SzN	nP	N	A	SzN	nP
R/1	N	A	SzN	P	V	K	SzN	nP
R/2	N	A	SzN	P	N	K	SzN	nP
S/1	N	A	---	P	N	A	---	P
S/2	N	A	---	P	N	A	---	P

A táblázat adataiból arról kapunk tájékoztatást, hogy

— a két *Q* jelű szövegben azonosak az EB és a PB szakaszok szemantikai-kommunikatív összefüggőségére jellemző jegyek,

— de csak részlegesen azonosak a két *R* és a két *S* jelű szövegben. Az *R/1* és az *S/2* jelű szöveg PB szakaszaiban ugyanis nem az *N*, hanem a *V* elemek fordulnak elő az átlagosnál gyakrabban. Ez a különbség azt sejteti, hogy az *R/1* és az *R/2*, illetve az *S/1* és az *S/2* jelű szöveg PB bekezdésein belül és/vagy PB bekezdései között létesülő/létesített relációk egymástól különböznek (lásd 7.2.);

— az EB és PB szakaszok szemantikai-kommunikatív összefüggőségére jellemző jegyek a két *G* jelű szöveg EB és PB szakaszaiban még jeleznek valami hasonlóságot, de semmiféle hasonlóságot nem jeleznek a két *A* jelű szöveg akár EB, akár PB szakaszaiban. Gary/Ajar szövegszervező és nyelvi megjelenítő eljárásainak képlékenysége jellemző például az is, hogy azokban a szövegekben, amelyekben az EB szakaszoknak van meghatározó funkciójuk, EB szakaszaikban az *N* elemek fordulnak elő az átlagosnál gyakrabban, kivéve az *A/2* jelű szöveget, amelynek EB szakaszaiban az átlagosnál gyakrabban a *V* elemek fordulnak elő, ugyanúgy mint a két *Q* jelű szövegben, amelyben viszont a PB szakaszoknak van meghatározó funkciójuk (vö. 8.3.4.).

5.3. A sokféle adat ismeretében most már együttesen értelmezhetjük azokat a jegyeket, amelyek a szövegek EB és PB szakaszai textúrájának (tartalmi/logikai-)szemantikai és kommunikatív összefüggőségére jellemzőek.

Hogy világosabban lássuk, milyen közös jellemzői vannak Gary/Ajar négy szövegének, szövegpáronként csoportosítottam az EB, illetve a PB szakaszok hét-hét jellemzőjét.

A 10. táblázatban azt tüntettem fel, hogy ugyanannak a szerzőnek melyik szövegére jellemző az EB, illetve a PB szakaszokba foglalt

(1) explicit : implicit	}	kapcsolásfajták dominanciája;
(2) kapcsolatos : ellentétes		
(3) okadó : következtető		
(4) az N : a V	}	elemek dominanciája;
(5) a konkrét : az elvont		
(6) a személynevek viszonylagos gyakorisága;		
(7) a személyre : nem személyre referáló V elemek dominanciája.		

10. táblázat

EB szakaszok	G	A	G/1— A/1	G/1— A/2	G/2— A/1	G/2— A/2	Q	R	S
1	E	E	E	E	E	E	E	I	I
2	kapcs.	kapcs.	kapcs.	kapcs.	kapcs.	kapcs.	ell.	kapcs.	kapcs.
3	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	—	ok
4	N	—	—	—	N	—	V	N	N
5	K	—	—	K	—	K	K	A	A
6	—	—	—	—	—	—	SzN	SzN	—
7	—	—	P	—	—	nP	nP	P	P
PB szakaszok									
1	E	E	E	E	E	E	E	—	E
2	ell.	ell.	ell.	ell.	ell.	ell.	ell.	—	—
3	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	—	ok
4	—	—	N	—	—	V	N	—	—
5	K	K	K	K	K	K	—	K	A
6	—	—	—	—	—	—	SzN	SzN	—
7	p	nP	—	—	—	—	nP	nP	P

A táblázat adataiból többféle következtetést vonhatunk le.

1. Gary/Ajar négy szövege tartalmi/logikai-szemantikai és kommunikatív összefüggőségére olyan sajátos jegyek együttese jellemző, amely egyértelműen megkülönbözteti a négy szöveget a másik három szerző szövegeitől: valamennyi szövegében több az ASZE-k közötti relációkat explicit formában jelölő, mint az implicit módon jelző konnektív elem; valamennyi szövegének EB szakaszaiban több a kapcsolatos, mint az ellentétes, és több az okadó, mint a következtető kapcsolásfajta; valamennyi szövegének PB szakaszaiban több az aktuálisan konkrét, mint az aktuálisan absztrakt vonatkoztatási alapú N elem.

2. Queneau két szövegére másféle sajátos jegyek együttese jellemző: a két szöveg

EB szakaszaiban több az ellentétes, mint a kapcsolatos kapcsolásfajta, és több a V, mint az N elem, több a nem személyre, mint a személyre referáló V elem.

3. Egyedül *Cl. Roy* két szövegére jellemző, hogy szövegeinek egyszer EB, másszor PB szakaszaiban több a következtető, mint az okadó kapcsolásfajta, hogy az EB szakaszokban több az absztrakt, a PB szakaszokban viszont több a konkrét vonatkoztatási alapú N elem, hogy az EB szakaszokban több a személyre, a PB szakaszokban viszont több a nem személyre referáló V elem.

4. *Sollers* két szövege tartalmi/logikai-szemantikai és kommunikatív összefüggőségére sajátosan jellemző, hogy mind EB, mind PB szakaszaiban több az elvont, mint a konkrét vonatkoztatási alapú N elem, és több a személyre, mint a nem személyre referáló V elem.

Vannak az összefüggőségnek olyan jegyei is, amelyek több szerző két-két szövegére, vagy Gary/Ajar négy szövegére egyformán jellemzőek. Például:

a) *Gary/Ajar* mindegyik, *Cl. Roy* és *Sollers* mindkét szövegének EB szakaszaiban több a kapcsolatos mint az ellentétes kapcsolásfajta (lásd 4.3.);

b) *Gary/Ajar* — éppúgy mint a másik három szerző — szövegeinek PB szakaszaiban több az ellentétes, mint a kapcsolatos kapcsolásfajta (lásd uo.);

c) A *G* és a *Q* jelű szövegpár EB szakaszaiban több a konkrét, mint az absztrakt vonatkoztatási alapú N elem.

Vannak azonban az összefüggőségnek kevésbé jellemző, valamilyen korrelációt sejtető jegyei is.

A két *R* és a két *S* jelű szöveg EB szakaszaiban több az implicit módon jelzett, mint az explicit formában jelölt kapcsolásfajta. És mind a négy szöveg EB szakaszaiban több az elvont, mint a konkrét vonatkoztatási alapú N elem, egyszersmind több a személyre, mint a nem személyre referáló V elem.

Az absztrakt vonatkoztatási alapú N és a személyre referáló V elemek az A/1 jelű szöveg EB és a két *S* jelű szöveg PB szakaszaiban szintén együttesen fordulnak elő. Bár több az elvont, mint a konkrét vonatkoztatási alapú N elem a Q/2 jelű szöveg PB szakaszaiban is, ezekben a PB szakaszokban azonban több a személyre, mint a nem személyre referáló V elem.

Vajon az absztrakt vonatkoztatási alapú N és a személyre referáló V elemeknek az az együttes előfordulása, amely a két *R* és a két *S* jelű szövegre jellemző, nem függ-e össze azzal, hogy mindkét szövegben több az impliciten jelzett, mint az expliciten jelölt konnektív elem? A kérdésre megnyugtató választ csak akkor lehetne adni, ha kellő számú példán igazolni lehetne, hogy az impliciten jelzett kapcsolásfajták, az absztrakt vonatkoztatási alapú N és a személyre referáló V elemek között van bizonyos kölcsönös összefüggés. Márpedig az elemzett néhány példa alapján mindössze felvethetem azt a kérdést, nem a gondolkodás valamilyen sajátos grammatikája húzódik-e meg ezek mögött a korrelációk mögött?

5.4. Miután feltártuk azokat a relevánsnak ítélt jegyeket, amelyek a szövegek EB és PB szakaszai textúrájának tartalmi/logikai-szemantikai és kommunikatív összefüggőségére jellemzőek, most már átfogóbban tudjuk értelmezni a négy szerző sajátos szövegszervező eljárásait.

5.4.1. Ha a különböző táblázatokat végignézzük, azt látjuk, hogy a két *G* és a két *A* jelű szöveg között a legfeltűnőbb különbségek az EB és a PB szakaszok szemantikai-kommunikatív összefüggőségének jellemzői között bújnak meg. A tíz szöveg közül csak

erre a négyre jellemző, hogy EB szakaszaik valamennyi N és V eleme jobban különbözik egymástól, mint a PB szakaszaikba foglalt összes N és V elem. Nem különbözik azonban egymástól a négy szöveg egyetlen olyan jegye sem, amely akár az EB, akár a PB szakaszokban a textúra tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségére jellemző.

Bár nem kétséges, hogy Gary nagyon tudatosan törekedett arra, hogy a saját nevének megjelentetett regények ne hasonlítsanak az Ajar-regényekre, gondolkodásának grammatikáját mégsem tudta megváltoztatni. Nem is képzelhetjük el, hogy ezt a konnektív elemek gyakoriságából, megoszlásából kihüvelyezhető — BÉKESI IMRE szavaival — objektívalódott gondolatot az önellenőrző tudat képes volna vezérelni.

Végül, ha átfutunk a 10. táblázat G/1—A/1, G/1—A/2, G/2—A/1 és G/2—A/2 jelű oszlopán, és visszagondolunk arra, hogy az A/1 jelű szöveg 1974-ben, a G/1 és az A/2 jelű 1975-ben jelent meg, a G/2 jelű pedig négy évvel később, óhatatlanul felmerül a kérdés: nem azért van-e több hasonló jellemzője a G/2 és az A/2 jelű szövegnek, mint a három másik szövegpárnak, mert 1979-ben Gary már nem igazán tartott attól, hogy leleplezik, ezért éber figyelme is alábbhagyott. Ezért fordulhat elő az, hogy a G/2 jelű szövegben viszontláthatjuk az A/2 jelű egyik-másik szövegszervező és kifejező eljárását. (Erről részletesebben lásd a 8.3.4. következtetéseit.)

5.4.2. *Queneau* két szövegének legsajátosabb jellemzője a PB szakaszok meghatározó funkciója: az EB és a PB szakaszok szerveződésének dinamikus volta (a V elemeknek az N elemeknél gyakoribb előfordulása), a konkrét és közvetlen személyközi kapcsolatteremtés (a személynevek nagy száma).

Ezzel a (stilizált) közvetlenséggel függ össze az argó/durva/népies stílusminősítésű szavaknak a 7. táblázatban bemutatott magas aránya is. Szintén ezzel függ össze az, hogy a szereplők között kialakuló/kialakult viszony az ASZE-k közötti relációk jelölését/jelzését is gyakran feleslegessé teszi (vö. 4.1.).

A két szöveg, ugyanúgy mint a két A jelű, magán viseli a naiv beszélők gondolkodás- és kifejezőmódjának lenyomatát. A két A jelű szövegre különösen a narratív bőbeszédűség a jellemző (vö. a különböző táblázatok adatait). A két Q jelű szövegnek ellenben az a feltűnő sajátossága, hogy minden szintjén váltakoznak egymással a redundáns és az elliptikus kifejező eljárások (lásd még 7.1.2.).

5.4.3. *Cl. Roy* két szövegének sajátossága, hogy mind az EB és a PB szakaszokba foglalt ASZE-k közötti relációk, mind az ASZE-k két pillérelmének koreferenciális viszonylatai nemcsak ellentétesen, hanem szimmetrikusan ellentétesen oszlanak meg (vö. az E:I, az okadó: következtető kapcsolásfajták és az N:V, a K:A, az nP:P elemek megoszlásának adatait). A két szöveget elsősorban a textúra elvontabb szerveződése különbözteti meg a két A és a két Q jelű szövegtől; a két G jelű szöveg egyik-másik jellemzője azonban hol az egyik, hol a másik R jelű szöveg jellemzőjével rokonítható (vö. 7.2.1—2. és 7.3.1.).

5.4.4. *Sollers* szövegének textúrájára szintén jellemző az impliciten jelzett konnektív elemeknek az expliciten jelölteknél magasabb aránya. A tíz szöveg közül csak erre a kettőre jellemző azonban, hogy mind az EB, mind a PB szakaszokban több az absztrakt, mint a konkrét vonatkoztatási alapú N elem, és több a személyre, mint a nem személyre referáló V elem. Ezeknek az elemeknek az összes szövegszóhoz viszonyított aránya a két szöveg PB szakaszaiban egyedülállóan magas. Ebből pedig máris levonhatjuk azt a következtetést, hogy Sollers másképpen szervezi szövegeit, elsősorban szövegei PB szakaszait, mint a másik három szerző (vö. 7.2.1—2. és 7.3.1.).

V. Az egymást követő, illetve megelőző elbeszélő és párbeszédes bekezdések között kialakuló/kialakított szemantikai-kommunikatív összefüggőség jellemzői (D.)

6. Az előző részekben elemeztük, szembesítettük, majd értelmeztük a tíz szövegnek azokat a jegyeit, amelyek az EB és PB szakaszaikba foglalt ASZE-k között kialakuló/kialakított tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségekre jellemzőek, ez után pedig azokat, amelyek ASZE-ik fontosabb névszói és predikatív elemei szemantikai-kommunikatív összefüggőségének sajátjai.

Most először azokat a jegyeiket fogjuk elemezni, szembesíteni, majd értelmezni, amelyek az egymást követő, illetve megelőző EB és PB bekezdések között kialakuló/kialakított szemantikai-kommunikatív összefüggőségre jellemzőek, ez után pedig azokat, amelyek a PB szakaszokat alkotó bekezdések szemantikai-kommunikatív összefüggőségének sajátjai.

6.1. Az EB és PB, illetve a PB és az EB szakaszok/bekezdések kommunikatív összefüggőségét nem jellemezhetjük aszerint, hogy melyik szövegnek hány EB, illetve PB szakasza/bekezdése van. Számuk, arányaik szövegenként különböznek (vö. az 1. ábra és a 3. táblázat megfelelő oszlopait). De az is nyilvánvaló, hogy nem minden EB szakasz utolsó bekezdése határos valamelyik PB szakasz első bekezdésével — és viszont (vö. a 2. és 3. ábra sémáit).

Ezért először is azzal kellett tisztába jönnöm, hogy az egymást követő, illetve megelőző EB és PB bekezdések száma hogyan aránylik az egyes szövegek összes bekezdésének számához; hogy ezek a bekezdések a szöveg összes bekezdésének hány százalékát teszik ki.

Ezeket az arányokat szemléltetem az 5. ábrán.

A függőleges tengely mentén elhelyezett számok az egymást követő, illetve megelőző EB és PB bekezdéseknek a szövegek összes bekezdéséhez viszonyított százalékarányát mutatják meg.

A szövegek jele fölött elhelyezett bal oldali egyenes a PB bekezdésekkel határos EB bekezdések, a jobb oldali meg az EB bekezdésekkel határos PB bekezdéseknek a szövegek összes bekezdéséhez viszonyított arányának felel meg.

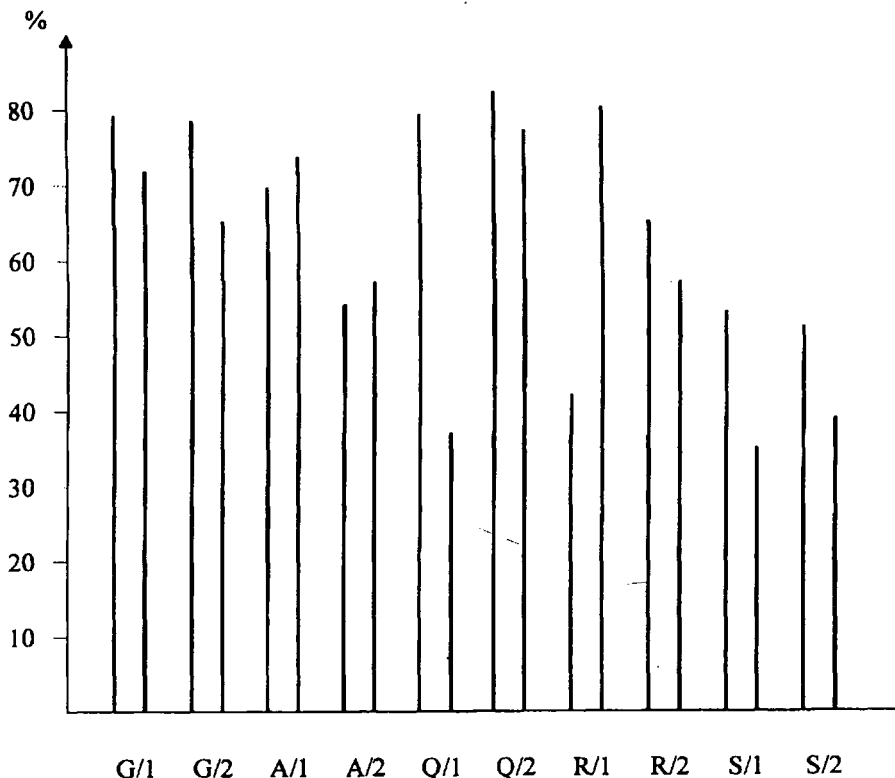
Az ábráról azt olvashatjuk le, hogy bár a Q/1 jelű szövegben van a legtöbb PB bekezdés, az EB bekezdésekkel határos PB bekezdések száma ebben a szövegben a legalacsonyabb, és bár az R/1 jelű szövegben van a legkevesebb PB bekezdés, ezeknek a bekezdéseknek több mint kétharmada határos valamelyik EB bekezdéssel.

Ezeknek az arányoknak a figyelembevételével próbáljuk meg kifürkészni a tíz szöveg egymást követő, illetve megelőző EB és PB bekezdései között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív összefüggőség sajátos jegyeit.

6.2.1. Elemzésem alapjául négy főbb szempontot vettem.

1. Az első csoportba azokat az EB bekezdésekbe foglalt relációkat soroltam, amelyek ún. idéző mondatlall (az idéző mondat valamelyik változatával) utalnak a PB bekezdésben megszólaló szereplőre, vagy amelyek bevezetik ennek a szereplőnek a PB bekezdésben kvázi-szószerint „idézett” közlését:

EB: [...] il paya un tribut aux convenances en disant très vite: (Szó szerint: leróttá adóját az illendőségeknek, így szólalván meg azon nyomban:)

5. ábra

PB: Je connais un coin d'où l'on peut voir tout le cortège. ('Tudom, hol van az a hely, ahonnan az egész menetre rá lehet látni.') (G/2)

2. A második csoportba azokat a PB bekezdésekbe foglalt relációkat soroltam, amelyek időző mondattal jelenítik meg a bekezdésekben megszólaló szereplőt:

EB: Je saisis l'occasion en vol et j'ai fait un pas de géant. ('Röptében kaptam el az alkalmat, és hatalmasat léptem előre.')

PB: Vous allez parfois au cinéma? d e m a n d a i - j e. ('Jár néha moziba? — kérdeztem.')

EB: Comme ça, très decontracté. [...] ('Így, ilyen fesztelenül.') (A/1)
vagy:

PB: Dieu sauve le Roi! murmura - t - il pour la troisième fois. ('Isten óvja a királyt! — dörmögte harmadszor is.')

EB: Il ne fit que murmurer, cette fois-ci, car [...] Corny Kelleher, pressé, lui avait injecté une balle dans le citron. ('Ezúttal csak dörmögött, mert [...] Corny Kelleher, aki sietett, egy golyót lövellt a kókuszába.')

3. A harmadik csoportba azokat a relációkat soroltam, amelyek sem a PB bekezdést megelőző EB bekezdésben, sem a PB bekezdést követő EB bekezdésben nem jelöl az aktuálisan megszólaló beszédpartot:

EB: Soprano se leva, finit son verre de bière et le posa sur la table. ('Soprano felkelt, kiitta a sörét, és poharát visszatette az asztalra.') [Értsd: mondván:]

PB: Viens, *barone mio*. ('Gyere, *barone mio*.') [Esetleg így: [...] — mondta.]

EB: Son compagnon acquiesça brusquement et [...] ('Társa gyorsan rábólintott, és [...]') (G/2)

4. A negyedik csoportba kétféle relációt soroltam:

a) azokat a viszonylatokat, amelyek egy PB bekezdések közé ékelte EB bekezdésben leírják (körülírják) a párbeszédben beálló átmeneti szünetet (a kommunikáció időleges elakadását):

PB: Racontez-moi quelque chose, monsieur Hamil. Racontez-moi comment vous avez fait votre grand voyage à Nice quand vous aviez quinze ans. ('Meséljen valamit, Hamil úr. Mesélje el, milyen volt az a nagy útja, amikor Nizzába ment, tizenöt éves korában.')

EB: Il se taisait. ('Hallgatott.')

PB: Moi? J'ai fait un grand voyage à Nice. ('Én? Én voltam Nizzában valami nagy úton?') (A/2)

b) azokat a viszonylatokat, amelyek csak valamilyen tipográfiai jelöléssel érzékeltetik, hogy a párbeszédben résztvevő beszédársak között kialakult gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés megszakadt:

PB: *Poor son of a bitch*, grommela Dooley. La mort doit se marrer en voyant ça. ('Nyavalyás gazember — dörmögte Dooley. Ha a halál ezt látja, jót röhöghet magában.')

EB: Il s'en alla. ('Elment.')

EB: — — — (Vö. a 3. ábra G/1 jelű sémájának 15—16. sorát)

vagy:

PB: Nous pourrions parler de tout cela avec votre femme. ('Minderről [egyszer] beszélgethetnénk a feleségével.')

PB: Oui. Revenez... Une autre fois. ('Igen. Jöjjön vissza... Majd máskor.')

EB: Il raccompagne Babelain vers la porte. [...] ('Babelain-t az ajtóig kíséri. [...]')

EB: — — — (R/2)

6.2.2. Először aszerint csoportosítottam a tíz szöveg jellemző relációit, hogy az egymást követő, illetve megelőző (a) EB bekezdések vagy (b) PB bekezdések hány százaléka jelzi explicit formában a kommunikáció felvételét; hogy (c) a vizsgált bekezdések hány százaléka utal implicit módon a kommunikáció felvételére, és hogy (d) a vizsgált EB bekezdések hány százaléka írja le, írja körül vagy jelzi, hogy az aktuális beszédársak között folyó (folytatott) dialógus megszakad, illetve lezárult.

Ezeket az adatokat a függelékben mellékeltem 11. táblázatban összesítettem.

Hogy a táblázat adatait könnyebben lehessen áttekinteni, szembesíteni és értelmezni, újra kellett őket rendeznem, aszerint hogy a szövegek EB vagy PB bekezdéseiben fordul-e elő gyakrabban idéző mondat, és hogy ebben az idéző mondatban mi jelöli gyakrabban az aktuális szubjektumot:

- személynév (pl. [...] dit *Rainier* — ' [...] — mondta *Rainier*' [G/2]);
- főnévi szócsoporthoz (pl. *Le vétérinaire* me dit — 'Az állatorvos azt mondta nekem' [A/1]);
- igei szócsoporthoz (mint pl. az 1. alatt idézett EB bekezdésben.)

Külön csoportosítottam az aktuális beszélőre explicit formában, illetve implicit módon utaló bekezdéseket, hogy megtudjam, melyik szövegre mi a jellemzőbb: az explicit jelölés-e, vagy az implicit jelzés.

Végül külön csoportosítottam azokat az EB bekezdéseket, amelyek a kommunikáció lezárására utalnak, hogy megtudjam, melyik szövegre és milyen mértékben jellemző a gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés folyamatossága, illetve szakadozottsága.

Ezeket az adatokat a 12. táblázatban összesítettem.

12. táblázat

A szöveg jele	a	b	c	d
G/1	—	V	Ø	+
G/2	—	SzN	E	+
A/1	N	—	Ø	Ø
A/2	V	—	Ø	+
Q/1	V	—	E	Ø
Q/2	—	SzN	Ø	—
R/1	—	SzN	E	Ø
R/2	—	SzN	E	+
S/1	—	SzN	I	+
S/2	SzN	—	I	+

Jelmagyarázat

- a* az expliciten jelölt szubjektum az EB bekezdésben
- b* az expliciten jelölt szubjektum az PB bekezdésben
- c* az aktuális beszélőt explicit formában/implicit módon jelölő/jelző szubjektum dominanciája
- d* + a kommunikáció szakadozott
- a kommunikáció szakadozottsága kevésbé jellemző
- Ø a kommunikáció folyamatos/folytonos

6.3. A táblázatban bemutatott adatok most is — szükségszerűen — elleplezik a kiemelt jellemzők különbözőségének mértékét (vö. 4.3.). Például azt, hogy bár az S/2 jelű szöveg PB bekezdéseit megelőző EB bekezdések idéző mondataiban a szubjektumot a leggyakrabban személynév jelöli, de az EB bekezdésekben általában kevés az idéző mondat, ebben a néhány idéző mondatban viszont kizárólag személynév jelöli a szubjektumot.

Az adatokból azt tudjuk meg, hogy a Q/1 jelű szöveg EB bekezdései, és a Q/2 jelű PB bekezdései tartalmaznak több idéző mondatot. De nem tudjuk meg belőlük azt, hogy a Q/1 jelű szöveg PB szakaszaiba foglalt idéző mondatok jó része személynévvel utal a szubjektumra, mert a szöveg EB bekezdései több idéző mondatot foglalnak magukban, mint a PB bekezdések, és az EB bekezdések idéző mondatainak többségében a szubjek-

tumra valamilyen predikatív szócsoporthoz utal (pl.: *Tout faraud, il cria: — 'Nagyképpen így kiáltott [ő] fel.'*).

Ennek ellenére az adatok jól szemléltetik:

1. az *idéző mondatok funkcióját*: az EB bekezdésekbe foglalt idéző mondatok funkciója az elválasztás. Az EB bekezdésekbe foglalt idéző mondatok és az őket követő PB bekezdés között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív relációra a kontextusfüggőség jellemző (az EB bekezdések önmagukban nem értelmezhetők). A PB mondatokba foglalt idéző mondatok funkciója az elválasztás, ezért a köztük és az őket megelőző bekezdések között létesülő/létesített relációra a kontextusfüggetlenség jellemző (a PB bekezdések önmagukban is értelmezhető szövegegységek, lásd a 6.2.1. 2. alatt bemutatott példákat);

2. az *impliciten jelzett relációk kétféle funkcióját*: kiemelik a szövegek EB szakaszaira jellemző explicit, illetve implicit viszonylatokat, mint a G/2 és a Q/1, illetve a két S jelű szövegben, vagy ellenkezőleg: ellenpontosítják az EB szakaszokra jellemző explicit, illetve implicit viszonylatokat, mint a G/1, a két A és a Q/2 jelű szövegben;

3. a *PB szakaszok kétféle funkcióját*: alárendelt, illusztratív funkciójukat, amely a beszédpartnerek között kialakuló/kialakított kommunikáció gyakori megszakadásában, lezárásában manifesztálódik, illetve főlérendelt funkciójukat, amely a beszédpartnerek között kialakuló/kialakított kommunikáció folyamatosságában, folytonosságában jut kifejezésre;

4. *Gary/Ájar* négy írása szemantikai-kommunikatív összefüggérendszerének *szövegenként eltérő jellegét*, egyszersmind azt is, hogy a *két A jelű* írásműnek vannak olyan jegyei, amelyek egyedül erre a két szövegre jellemzőek, amelyek magyarázzák, miért volt, miért lehetett sikeres Gary álcázása.

Az egyes szövegek sajátos jegyeit most is csak akkor fogjuk részletesebben értelmezni, amikor már áttekintettük a párbeszédes szakaszokat alkotó bekezdések között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív összefüggőségnek az egyes szövegekre, a négy szerzőre jellemző jegyeit (lásd 7.3.).

VI. A párbeszédes szakaszokat alkotó bekezdések között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív összefüggőség jellemzői (E.)

7. Minthogy a PB szakaszokat alkotó bekezdések közötti szemantikai-kommunikatív összefüggőség nehezen értelmezhető az egymást követő, illetve megelőző EB és PB bekezdések közötti összefüggőség jellemzői nélkül, ebben a fejezetben folyamatosan visszautalok az előző fejezet adataiból levont következtetésekre.

7.1. Hogy a PB szakaszokat alkotó bekezdések összefüggőségét pontosabban elemezhessem, először két szempont szerint vizsgáltam meg a tíz szöveg (PB) bekezdéseit:

1. a gondolatközlés és a személyközi kapcsolatteremtés felvételére/újrafelvételére, fenntartására, illetve megszakadására/lezárására, vagyis a *fatikus* funkciójú bekezdések, és

2. a kommunikáció érzelmi telítettségét írásjelek, különböző kifejezőformák és/vagy eljárások segítségével érzékeltető, vagyis az *emotív* funkciójú bekezdések megoszlása szerint.

7.1.1. Szövegenként gyűjtöttem ki

1. azokat a (fatikus funkciójú) bekezdéseket, amelyek

a) a kommunikáció felvételére utalnak. Például:

- *Dites-moi, mon vieux, vous n'auriez pas par hasard une trompette sur vous?* ('*Mondja csak, öregem, nincs magánál véletlenül egy trombita?*') (G/2)

b) a kommunikáció fenntartására utalnak. Például:

- *Monsieur Hamil, pourquoi ne me répondez-vous pas?* ('Miért nem válaszol, Hamil úr?')
- *Tu es bien jeune et quand on est très jeune, il y a des choses qu'il vaut mieux ne pas savoir.* ('*Nagyon fiatal vagy [még], és ha az ember nagyon fiatal, jobb ha bizonyos dolgokat nem ismer.*') (A/2)

Az első bekezdés a kommunikáció felvételére, a második a fenntartására utal. A kérdés és a felelet közötti összefüggés jelöletlenül is értelmezhető. Kifejtve: azért nem válaszolok, mert [te még nagyon fiatal vagy...].

c) a kommunikáció megszakadására vagy lezárására utalnak. Például:

- *Oui, dit-il boudeur. C'est la bonne moyenne à notre âge. On ne peut pas faire mieux.* ('Igen, — mondta duzzogva. A mi korunkban ez a jó átlag. Jobban nem lehet teljesíteni.')
- *Non, on ne peut pas.* ('*Nem, tényleg nem.*') (G/1)

Az első bekezdés a kommunikáció fenntartására utal, a második a lezárására. Utána a párbeszédben beálló szünetet leíró (körülíró) EB bekezdés következik:

Il resta silencieux un moment [...] ('Egy pillanatra elhallgatott [...]'). [Vö. 6.2.1. 4. a)]

2. azokat a bekezdéseket, amelyek a kommunikáció érzelmi, indulati telítettségére utalnak. Például:

EB: *Il était en colère.* [...] ('Dühös volt.')

PB: *Et puis pourquoi moi? Pourquoi c'est moi que vous venez trouver avec votre souris? Ça veut dire quoi? [...]* ('És miért éppen én? Miért éppen hozzám jön a [nyavalyás] egere miatt? Micsoda dolog!') (A/1)

A PB bekezdést megelőző EB bekezdés előrebocsátja, leírja, hogy az aktuálisan megszólaló szereplő ugyancsak haragra gerjedt. Az érzelmi, indulati telítettség érzékeltetésének azonban más módozatai is vannak. Például:

D'abord, je vous permets pas de me tutoyer. ('Először is nem tűröm, hogy tegezzem.')

— *Foireux, répliqua Gabriel avec simplicité.* ('S z a r o s —, vágott vissza Gabriel nemes egyszerűséggel.')(Q/1)

A kommunikáció felvételére, fenntartására és megszakadására vagy lezárására utaló fatikus funkciójú és az emotív funkciójú bekezdések százalékos megoszlását a függelékben mellékelte 13. táblázatban összesítettem.

7.1.2. A 13. táblázat adataiból azt tudjuk meg, hogy az *emotív* funkciójú bekezdések a G/1, az A/1, a két Q és az R/1 jelű szövegben fordulnak elő az átlagosnál gyakrabban.

Az emotív megnyilatkozásokra jellemző az érzelmi/indulati telítettséget jelző kérdő- és/vagy felkiáltójel, a rendszerint a befejezetlenséget jelző három pont (...). De vannak explicitebb formái is, mint pl. a 'dühösen kiáltott fel' típusú körülírások/leírások. Jellemző lehet rájuk bizonyos szövegelemek túljelölése (redundáns ismétlődése), vagy ellenkezőleg: az elliptikus kifejezőmód: egyes elemek feltűnően alacsony aránya.

A fenti öt szövegben a jelölések/jelzések, a redundáns elemek, illetve az elliptikus kifejezőmód jellemzői a következőképpen oszlanak meg:

A szöveg jele	Az emotivitás jelölése/jelzése	A redundancia jellemző jegyei	Az ellipszis
G/1	...	az N elemek magas aránya a kapcsolatos kapcsolásfajták magas aránya	a V elemek alacsony aránya
A/1	! ?	az N elemek magas aránya az E konnektív elemek magas aránya	a V elemek alacsony aránya
Q/1	körülírás/ leírás	a személynevek és a V elemek magas aránya de: az E okadó és következő kapcsolásfajták magas aránya	a konnektív elemek alacsony aránya
Q/2	körülírás/ leírás + !	a személynevek különösen magas aránya de: az I okadó kapcsolásfajták magas aránya	a konnektív elemek alacsony aránya
R/1	!	a személynevek és a V elemek magas aránya	a konnektív elemek különösen alacsony aránya

Mind a redundáns, mind az elliptikus kifejezőmódnak vannak hasonló jegyei a G/1 és az A/1, a Q/1 és a Q/2 jelű szövegben. Az R/1 jelű szöveg redundanciája kevésbé jellemző a szövegalkotóra, de jellemző rá az elliptikus kifejezőmód (vö. az impliciten jelzett konnektív elemek magas arányát).

Kíváncsi voltam arra is, van-e valami összefüggés az emotív bekezdések magas aránya és az ún. vaskos szavaknak az átlagosnál gyakoribb előfordulása között. Az 5.1.1. részben bemutatott 7. táblázat adataiból az derül ki, hogy az emotivitás és az argó/durva/népies stílusminősítésű szavak gyakorisága — viszonylagos gyakorisága — között nincs semmiféle közvetlen összefüggés (vö. pl. a G/1 és az A/1, vagy az A/1 és az S/2 jelű szöveg megfelelő adatait).

7.1.3. A 13. táblázat adataiból azt is megtudjuk, mi jellemző a tíz szöveg *fatikus* funkciójú PB bekezdéseire. De hogy összefüggő képet kapjunk arról, hogy a háromféle fatikus funkció miképpen oszlik meg a tíz szövegben, nemcsak a PB bekezdések között, hanem a PB bekezdések és az őket megelőző, illetve követő EB bekezdések között, a 14. táblázat A részében egymás mellé állítottam a 11. és a 13. táblázat erre vonatkozó jellemzőit.

14. táblázat, A

A szöveg jele	A jellemző fatikus funkció		
	az egymást megelőző/követő EB	PB bekezdésekben	A PB szakaszokat alkotó PB
G/1		felvétele	lezárása
G/2		felvétele	lezárása
A/1	felvétele		lezárása
A/2	felvétele		fenntartása
Q/1	felvétele		fenntartása
Q/2		felvétele	felvétele
R/1		felvétele	felvétele
R/2		felvétele	fenntartása
S/1	I felvétele		fenntartása
S/2	I felvétele		fenntartása

A táblázat B részében azután együttesen értelmeztem a kommunikáció folyamatának az egyes szövegekre jellemző különféle sajátos jegyeit.

14. táblázat, B

	A kommunikáció		
	statikus:dinamikus	folyamatos:szakaszos	egyéb jellemzők
G/1	statikus	szakaszos	I lezárás +
G/2	statikus	szakaszos	I felvétel +
A/1	statikus	szakaszos	I lezárás Ø
A/2	dinamikus	folyamatos	I felvétel Ø
			I lezárás+++
Q/1	dinamikus	folyamatos	I lezárás Ø
Q/2	dinamikus	folyamatos	I felvétel Ø
R/1	EB dinamikus PB statikus	szakaszos	I lezárás Ø
R/2	EB dinamikus PB statikus	szakaszos	I lezárás +
S/1	statikus	szakaszos	I felvétel Ø
S/2	statikus	szakaszos	I felvétel +

Jelmagyarázat:

E explicit +
I implicit +++
Ø

az átlagosnál gyakoribb
az átlagosnál jóval gyakoribb
egyszer sem fordul elő

Statikusnak akkor mondom a PB bekezdések között létesülő/létesített viszonylatokat, ha — mint a két G, az A/1 és a két S jelű szövegben — az N elemek az EB és a PB szakaszokban gyakrabban fordulnak elő, mint a V elemek, *dinamikusnak* pedig akkor, ha — mint az A/1 és a két Q jelű szövegben — a V elemek az EB és a PB szakaszokban gyakrabban fordulnak elő, mint az N elemek. Csak a két R jelű szöveg sajátossága, hogy EB szakaszaikban a V elemek fordulnak elő az N elemeknél gyakrabban, PB szakaszaikban viszont az N elemek fordulnak elő a V elemeknél gyakrabban.

Szakaszosnak akkor mondom a kommunikáció szerveződését, ha — mint a két G, az A/1, a két R és a két S jelű szövegben — a kommunikáció lezárására utaló bekezdések és a kommunikáció felvételére/fenntartására utaló bekezdések száma közötti különbség releváns, *folyamatosnak* pedig akkor, ha — mint a két Q jelű szövegben — a kommunikáció felvételére/fenntartására utaló bekezdések aránya relevánsan magasabb, mint azoké a bekezdéseké, amelyek a kommunikáció lezárására utalnak, vagy ellenkezőleg akkor, ha — mint az A/2 jelű szövegben — a kommunikáció lezárására utaló bekezdések aránya magasabb, mint a kommunikáció felvételére utalóké. És mindkét esetben figyelembe vettem az „egyéb jellemzők” csoportjába sorolt és az egyes szövegekre sajátosan jellemző arányokat is.

A szövegek jellemző jegyeinek megoszlása a két Q, a két R és a két S jelű szövegben — ismét — szerzőspecifikus. És bár azonos a két G jelű szövegben is, a két A jelűben viszont nem az. (Nem véletlen, hogy első benyomásom a négy szövegről éppen az volt, mennyire különbözik a két A jelű szöveg EB és PB szakaszainak elrendeződése és szerveződése a két G jelűétől [vö. 2.1.].)

7.2.1. A második szempont, amely szerint a PB szakaszokat alkotó bekezdések összefüggőségének jellemzőit vizsgálni fogjuk, a tíz szöveg bekezdései között létesülő/létesített szemantikai-kommunikatív szempontból főhangsúlyos elemek megoszlása. Vagyis arra a kérdésre keresünk választ, melyek az egyes szövegek egymást követő, illetve megelőző PB bekezdéseinek azok az elemei, amelyek a beszéd társak közötti gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés folytonosságát/folyamatosságát biztosítják.

Ezért szövegenként gyűjtöttem ki

1. azokat a bekezdéseket, amelyekben a főhangsúlyos elem az aktuálisan megszólaló szereplőre referál (jele: B₁):

— *Je connais un coin d'où l'on peut voir tout le cortège sans être bousculés. ('Ismerek egy zugot, ahonnan rá lehet látni az egész menetre, anélkül hogy az embert jobbra-balra lökdösnék.')* (G/2)

2. azokat a bekezdéseket, amelyekben a főhangsúlyos elem az aktuálisan megszólított szereplőre referál (jele: B₂):

— *Tu n'es pas un enfant comme tous les autres, mon petit Victor. ('Te nem vagy olyan, mint a többi gyerek, kis Victorom.')* (A/2)

3. azokat a bekezdéseket, amelyekben a főhangsúlyos elem a kommunikáció folyamatára referál (jele: pr):

— *Je n'y peux rien, dis-je. [...] Je viens chercher du secours, c'est tout. Il y a une mortalité terrible chez les sentiments. ('Nem tehetek róla — mondtam. [...] Segítségért jöttem, ennyi az egész. Rettenetes halálozás van az érzelmeknél.')*

— *Vous parlez un français très curieux, dit-il. ('Maga nagyon különösen fejezi ki magát — mondta.')* (A/2)

A második bekezdés egyik predikatív eleme B_1 -re, a másik B_2 -re referál ugyan, de a gondolatközlés és a személyközi kapcsolatteremtés szempontjából a meghatározó az a névszói állítmányi elem (un français très curieux — szó szerint: nagyon különös francia), amely a B_2 szintaktikai-szemantikai szempontból rosszul formált mondatára utal vissza: une mortalité... chez les sentiments ('halálozás ... az érzelmeknél');

4. azokat a bekezdéseket, amelyekben a főhangsúlyos elem a kommunikáció tárgyra/tartalmára referál (jele: k_i):

— Ce que nous faisons, en somme, c'est *reconstituer les temps primitifs*. ('Amit mi csinálunk, az végül is az, hogy helyreállítjuk az őszállapotot.')

— *Les temps primitifs?* ('Az őszállapotot?') (S/2)

A függelékben mellékelte 15. táblázatban azt mutatom be, hogy melyik szöveg PB bekezdéseinek hány százalékában esik a főhangsúly valamelyik szereplőre — a gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés egyik szubjektumára —, illetve a kommunikáció folyamatára vagy tárgyra, tartalmára — a kommunikáció valamelyik objektumára.

A párbeszéd szemantikai-kommunikatív összefüggőségének főhangsúlya

— a $G/2$, a két Q és a két R jelű szövegben leggyakrabban az aktuálisan megszólaló beszélőre,

— a $G/1$, az $A/1$ és a két S jelű szövegben leggyakrabban a kommunikáció folyamatára esik,

— de csak az $A/2$ jelű szövegben esik leggyakrabban az aktuálisan megszólított szereplőre.

Az adatokat — a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — úgy csoportosítottam át a 16. táblázatban, hogy A részének 1. oszlopában azt tüntettem fel, melyik szöveg bekezdéseiben esik a főhangsúly leggyakrabban a megszólaló, illetve a megszólított szereplőre, 2. oszlopában pedig azt, hogy ugyanezekben a szövegekben gyakrabban esik-e a főhangsúly a kommunikáció folyamatára, mint a kommunikáció tárgyra. A táblázat B részének 1. oszlopából azt tudjuk meg, hogy melyik szöveg bekezdéseiben esik a főhangsúly leggyakrabban a kommunikáció folyamatára, illetve tárgyra, 2. oszlopából végül azt, hogy ugyanezekben a szövegekben gyakrabban esik-e a főhangsúly az aktuálisan megszólaló, illetve az aktuálisan megszólított beszéd társra.

A táblázat A részében feltüntetett öt szövegben a főhangsúly a leggyakrabban az aktuálisan megszólaló beszélőre esik, és csak egy szövegben — a $G/2$ jelűben — az aktuálisan megszólított beszélőre.

16. táblázat

A

A szöveg jele	A megszólaló : megszólított szereplő	A kommunikáció tárgya : folyamata
$G/2$	B_1	k_i
$A/2$	B_2	pr
$Q/1$	B_1	pr
$Q/2$	B_1	pr
$R/1$	B_1	k_i
$R/2$	B_1 ($B_2=\emptyset$)	pr

	A kommunikáció tárgya : folyamata	A megszólaló : megszólított szereplő
G/1	pr	B ₂
A/1	pr	B ₁
S/1	pr	B ₁ (B ₂ =Ø)
S/2	pr	B ₁

A táblázat második oszlopában négy olyan szöveg van, amelyben a kiegészítő funkciójú főhangsúly jellemzően a kommunikáció folyamatára esik, és csak két szövegben — a *G/2* és az *R/1* jelűben — kerül gyakrabban a kommunikáció tárgyára, mint folyamatára.

A táblázat B részében feltüntetett négy szövegben a meghatározó funkciójú főhangsúly jellemzően a kommunikáció folyamatára esik, a kiegészítő funkciójú főhangsúly az *A/1*, az *S/1* és az *S/2* jelű szövegben az aktuálisan megszólaló szubjektumra kerül, és csak a *G/1* jelűben az aktuálisan megszólított szereplőre (szubjektumra).

7.3.1. Ahhoz, hogy együttesen értelmezhezzük a 14—16. táblázatban feltüntetett adatokat, a 17. táblázatban összesítettem a kilenc szövegpárnak azokat a jegyeit, amelyek a PB bekezdéseket megelőző, illetve követő EB bekezdések között, és az egymást megelőző, illetve követő PB bekezdések között létesülő/létesített relációk megoszlására jellemzőek.

A gyakoriságukból következően relevánsnak minősülő koreferenciális viszonylatokat az alábbi öt csoportba soroltam:

- (1) a PB bekezdéseket megelőző, illetve követő EB és a PB bekezdések között létesülő/létesített viszonylatok;
- (2) az egymást megelőző, illetve követő PB bekezdések között létesülő/létesített viszonylatok;
- (3) a párbeszédben résztvevő szereplők közötti gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés szemantikai-kommunikatív kapcsolódása;
- (4) az egymást megelőző, illetve követő PB bekezdések meghatározó funkciójú főhangsúlyos elemei;
- (5) az egymást megelőző, illetve követő PB bekezdések kiegészítő funkciójú főhangsúlyos elemei.

7.3.2. A két *G* jelű szöveg vizsgált domináns jellemzőinek megoszlása csak a PB bekezdések között kialakított referenciaazonos viszonylatok szempontjából különbözik egymástól. Ebből a sajátos eltérésből arra következtethetünk vissza, hogy Gary kitüntetett fontosságot tulajdonított — még ha a tudatosság alacsony szintjén is — szereplői egymáshoz való viszonyának és annak, hogy a regények különböző szereplői sajátos kifejező eljárásai is jellegzetesen különbözzenek egymástól. Éppen ez adhatná meg a magyarázatát annak, hogy a két *A* jelű szöveg vizsgált domináns jellemzőinek összefüggőségére más referenciaazonosságon alapuló viszonylatok jellemzőek, mint a két *G* jelű szövegére. Csakhogy a két *G* jelű szöveg PB bekezdéseinek beszerkesztése, szerveződése kevésbé tér el az *A/1* jelűétől, mint az *A/2* jelű szövegé az *A/1* jelűétől. Mintha a szerző ismét olyan művet szeretett volna alkotni, amelynek szerkezete, szerveződése éppoly kevésbé hasonlít a Gary, mint az Ajar néven megjelentetett korábbi regényeire.

17. táblázat

	G	A	G/1— A/2	G/1— A/2	G/2— A/1	G/2— A/2	Q	R	S
1.	stat	—	stat	—	stat	—	din	din	stat
2.	stat	—	stat	—	stat	—	din	stat	stat
3.	szak	—	szak	—	szak	—	foly	szak	szak
4.	—	—	—	—	—	—	B ₁	B ₁	pr
5.	—	—	—	—	—	—	pr	—	B ₁

Jelmagyarázat: stat statikus szerveződés
din dinamikus szerveződés
szak szakaszosan tagolt kommunikáció
foly folyamatos kommunikáció

7.3.3. Bár természetesen nem azonos a *Q/1* és a *Q/2* jelű szöveg szűzsége, nem azonosak a két regény szereplői között létesülő/létesített személyközi kapcsolatok, a két szöveg vizsgált domináns jellemzőinek megoszlása sajátosan szerzőspecifikus. A két szövegnek egyetlen olyan jellemzője van, amely nemcsak Queneau írásainak sajátja, ez pedig az, hogy a megszólaló szereplőre referáló szövegelemeket tartalmazó bekezdések gyakorisága és a táblázatban külön nem jelölt emotív színezetű bekezdések száma viszonylag nagy.

7.3.4. A két *R* jelű szöveg vizsgált jellemzői csupán abban különböznek egymástól, hogy az *R/2* jelűben a kiegészítő funkciójú főhangsúlyos elemek többsége a gondolatközlés és a személyközi kapcsolatteremtés folyamatára utal, az *R/1* jelűben pedig — ugyanúgy, mint a *G/2* jelűben — nem a kommunikáció folyamatára, hanem tárgyára, tartalmára. (Talán nem a véletlennek köszönhető, hogy a *G/2* és az *R/1* jelű szöveg PB bekezdéseinek ASZE-i között ugyanolyan arányban lelhetők fel az okadó és következtető viszonylatok, és ugyanolyan arányban, csak éppen jóval nagyobb számban, a *G/1* és az *R/2* jelű szöveg PB bekezdéseinek ASZE-i között: ebben a két szövegben a kommunikáció folyamatára utaló elemek fordulnak elő gyakrabban, mint azok, amelyek a kommunikáció tárgyára, tartalmára utalnak.)

7.3.5. A két *S* jelű szöveg vizsgált domináns jellemzőinek megoszlása éppúgy, mint a két *Q* jelűé, sajátosan szerzőspecifikus. Az a sajátosságuk, hogy a párbeszédes bekezdések összefüggőségének valamennyi jellemző jegye különbözik a két *Q* jelűétől.

VII. Tíz szöveg — négy szerző (*F.*)

8. Bár a szövegek elemzését és szembesítését még jócskán folytathattam volna, az öt fejezet adatai máris sejtetik, hogy Gary/Ajar regényeinek valóban vannak olyan rejtettebb jegyei, amelyekből rá lehet ismerni a mégolyan leleményes szerző keze nyomára.

A sokféle elemzés és szembesítés azonban azt is sejteti, hogy a tíz szövegnek olyan jegyei is vannak, amelyek nem csupán egy-egy szerzőre jellemzőek, hanem — vélhetően — egy egész szövegcsoporthra, itt és most a párbeszédes szakaszokat is tartalmazó, kortárs francia szépirodalmi művek csoportjára.

8.1. Hogy tisztábban láthassuk, melyek a szövegeknek azok a jegyei, amelyek csak az egyik vagy a másik szerzőre jellemzőek, először egy olyan jegyzéket állítottam össze, amely — feltételezésem szerint — a vizsgált szövegek csoportjára általában jellemző szövegalkotó és nyelvi megjelenítő sajátosságokat sorolja fel, természetesen csak azokat, amelyeket behatóbban elemeztünk.⁴

A szövegek *konstitúciójának* szerveződésére általában jellemző, hogy

- az *EB* szakaszokba foglalt bekezdések száma között *kisebbség* a különbségek, mint a *PB* szakaszokba foglalt bekezdések száma között (a tíz vizsgált szövegben ez a különbség 6, illetve 15 bekezdés: szakasz);
- az *EB* bekezdésekbe foglalt mondatok száma között jóval *nagyobbak* a különbségek, mint a *PB* bekezdésekbe foglalt mondatok száma között (a tíz vizsgált szövegben 23, illetve 12);
- az *EB* mondatokba foglalt ASZE-k száma között sokkal *nagyobbak* a különbségek, mint a *PB* mondatokba foglalt ASZE-k száma között (a tíz vizsgált szövegben a szórási értéke 51, illetve 8 között változik).

A szövegek *tartalmi/logikai-szemantikai összefüggőségére* általában jellemző, hogy

- az *EB* szakaszok ASZE-i közötti relációkat jelölő/jelző kapcsolatos, ellentétes, okadós és következtető kapcsolásfajták számának szórása *magasabb*, mint a *PB* szakaszok ASZE-i közötti relációkat jelölő/jelző ugyanezen kapcsolásfajtáké (a tíz vizsgált szöveg *EB* szakaszaiban a szórási legmagasabb értéke 16,9, a legalacsonyabb értéke 7,8; *PB* szakaszaikban a legmagasabb érték 6,9, a legalacsonyabb pedig 2,9), ugyanis
- a *PB* szakaszok ASZE-i között a domináns reláció mindig az, amelyik az ellentétet, a megszorítást jelöli/jelzi.

A szövegek *szemantikai-kommunikatív összefüggőségére* általában jellemző, hogy a *PB* szakaszokba foglalt névszói és igei, az aktuálisan elvont és konkrét viszonyítási alapú névszói, illetve a személyre és nem személyre referáló igei elemek számának szórása számottevően *meghaladja* az *EB* szakaszokba foglalt ugyanezen elemek számának szórását (a vizsgált szövegekben pl. az absztrakt vonatkoztatási alapú *N* elemek szórásának értéke az *EB* szakaszokban 3,8 — a *PB* szakaszokban viszont 8,8).

Jelentősen különbözik persze az egyes szövegek *EB* és *PB* szakaszainak, az ezekbe foglalt bekezdéseknek, a bekezdésekbe foglalt mondatoknak és a mondataikba foglalt ASZE-knek a száma. Ezért amikor jegyzékemet összeállítottam, nem tényismokból, hanem viszonyszámokból indultam ki.

Az is magától értetődőnek látszik, hogy a szövegek *EB* és *PB* szakaszainak egyre mélyebb szintjein egyre kevesebb az olyan jegyük, amely az adott szövegcsoporthoz általában jellemző. És nyilvánvaló az is, hogy különösen a *PB* szakaszok/bekezdések mélyebb szintjeiből kihüvelyezett jegyek egyre erősebben szóródnak, minthogy ezek a jellemzők közvetlen függőségi viszonyban vannak az egymással párbeszédet folytató szereplők gondolkodásmódjával és kifejező eljárásaival.

De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy van kölcsönösség a szerző által kiválasztott szereplők gondolkodásmódja, kifejező eljárásai és az *EB* szakaszok konstitúciójának szerveződése, texturális összefüggősége között. Mert a téma- és szereplőválasztás nem független a szerző írói alkatától, attól a szövegvilágtól, amelyet művéből/műveiből a befogadó magában kialakít. Valószínűleg ez — ez is — oka annak, hogy Gary az Ajar néven publikált regényeivel olyan sikeresen vezette félre nemcsak olvasóit, nemcsak

író társait, hanem valamennyi kritikusát is. A befogadó az Ajar-regényekből olyan szövegvilágot képez le magának, amely nem juttatja, nem juttathatja eszébe a Gary-regényekből magában kialakított szövegvilágot.

A kontrollszövegek kiválasztásakor azért gondoltam Queneau két regényére, mert különösen a Q/1 jelű szövegről feltételeztem, hogy szövegvilága rokonítható az A/2 jelűével, Sollers két szövegére pedig azért, mert szövegvilága vélhetően emlékeztet a G/1 jelűére.

8.2. A függelékben mellékelt 18. táblázat szempontjai alapján most azoknak az elemeknek és relációknak a jegyzékét is összeállítottam, amelyek megoszlása a tíz szöveg közül csak a két G, a két A, illetve csak a két Q, a két R és a két S jelű szövegre jellemző, és összeállítottam azoknak a jegyzékét is, amelyek csak a Gary és Ajar-szövegekből kialakított szövegpárokra jellemzőek.

8.2.1. A tíz szöveg közül csak a két G és csak a két A jelű szövegre jellemző, hogy

— az *EB* szakaszokból kiemelt kapcsolatos kapcsolásfajták aránya feltűnően magas.

Csak a két G jelű szövegre jellemző, hogy

— az *EB* szakaszokban a névszói elemeknek a predikatív elemeknél magasabb számával a konkrét vonatkoztatási alapú névszói elemek dominanciája jár együtt.

Csak a két A jelű szövegre jellemző, hogy

— az *EB* szakaszokba foglalt *expliciten* jelölt *okadó* kapcsolásfajták aránya *kivételesen magas* (többszöröse pl. a két Q jelű szöveg megfelelő kapcsolásfajtái arányának).

Csak a G/1 és az A/2 jelű szövegre jellemző, hogy

— a *PB* szakaszokban megkülönböztetett funkciója az *aktuálisan megszólított beszéd-társnak* van (akit a G/1 jelű szövegben a leggyakrabban névszói szócsoporthoz, az A/2 jelűben pedig hol névszói szócsoporthoz, hol tulajdonnév jelöl).

Csak a G/2 és az A/1 jelű szövegre jellemző, hogy

— az *EB* szakaszokba foglalt *bekezdések szórása* azonos;

— az *EB* szakaszokból kiemelt *implicit* módon jelzett *következtető kapcsolásfajták* a szövegek ASZE-inek számához viszonyított aránya *hasonló* (de különbözik a többi nyolc szöveg azonos kapcsolásfajtájának arányától);

— a *PB* szakaszokból kiemelt négy *kapcsolásfajta szórásának értéke hasonló* (és jóval magasabb, mint a G/1, különösen pedig az A/2 jelű szöveg szórásának megfelelő értéke).

Csak a G/2 és az A/2 jelű szövegre jellemző, hogy

— az *EB* szakaszokból kiemelt négy *kapcsolásfajta szórásának értéke hasonló* (és jóval magasabb, mint a G/1, különösen pedig, mint az A/1 jelű szórásának megfelelő értéke);

— a *PB* szakaszokban *nincs* egyetlen *expliciten* jelölt *okadó* kapcsolásfajta sem.

8.2.2. A tíz szöveg közül csak a két Q jelűre jellemző, hogy

— a *PB* bekezdésekbe foglalt *mondatok szórásának értéke azonos*;

— az *EB* mondatokba foglalt *ASZE-k szórásának értéke azonos*;

— mind az *EB*, mind a *PB* szakaszokban az *ellentétre*, a *megszorításra* referáló elemek aránya a legmagasabb;

— az *EB* szakaszokban az *igei* elemeknek a névszói elemeknél *magasabb* arányával *együtt jár a konkrét viszonyítási alapú névszói és a nem személyre referáló predikatív elemek dominanciája*, illetve a *személynevek* magas aránya;

— a *PB* bekezdések *szemantikai-kommunikatív* összefüggőségének valamennyi jegye hasonló.

8.2.3. A tíz szöveg közül csak a két *R* jelűre jellemző, hogy

- az *EB* szakaszokból kiemelt *impliciten* jelzett *okadó* és *következtető* kapcsolásfajták aránya *magasabb*, mint az *expliciten* jelölteké;
- a *PB* szakaszokban a *konkrét* viszonyítási alapú *névszói* elemeknek az elvontaknál magasabb arányával a *nem személyre* referáló *predikatív* elemek dominanciája és a *személynevek* gyakori előfordulása jár együtt.

8.2.4. A tíz szöveg közül csak a két *S* jelűre jellemző, hogy

- az *EB* bekezdésekbe foglalt *mondatok* és az ezekbe foglalt *ASZE*-k számának szórása kivételesen *magas*;
- az *EB* szakaszokból kiemelt *impliciten* jelzett és a *PB* szakaszokból kiemelt *expliciten* jelölt kapcsolásfajták közül az *okadó* és a *következtető* kapcsolásfajtáknak a két szöveg *ASZE*-ihez viszonyított aránya hasonló;
- mind az *EB*, mind a *PB* szakaszokban az *absztrakt* vonatkoztatási alapú *névszói* elemeknek a *konkrét*aknál magasabb számával együtt jár a *személyre* referáló *predikatív* elemek dominanciája.

8.3. A sokféle és gyakran lényegtelennek látszó adat kigyűjtésére azért volt szükség, hogy segítségükkel most már kitapinthassuk a relációknak, a kölcsönös összefüggéseknek azt a hálózatát, azt a 'mintáját', amely sajátosan jellemzi az egyes szerzők szövegalkotó- és nyelvi megjelenítő eljárásait, és amely nem redukálódik a hasonlóan megoszló jegyek számának pusztá összegezésére.

8.3.1. Már a konstitúció szerveződésének elemzésekor kiderült, hogy a *PB* szakaszoknak a tíz szöveg közül egyedül *Queneau* két szövegében van meghatározó funkciójuk. A két szöveg texturális összefüggőségének elemzésekor is tapasztaltuk, hogy mindkét regény elrendezését, kifejező eljárásainak összefüggőségét a hasonló társadalmi helyzetű, műveltségű szereplők bizarr gondolatfűzése, szokatlan szóhasználata határozza meg. *A PB szakaszok sajátosságai visszahatnak az EB szakaszokéra*: csak ennek a két szövegnek az *EB* szakaszaiban magasabb az ellentétet, a megszorítást jelölő/jelző kapcsolásfajták aránya, mint a kapcsolatosaké.

Mindkét szövegben különösen gyakran váltakoznak az elliptikus és a redundáns kifejező eljárások. A párbeszédek szerveződése folyamatos, dinamikus (a *PB* bekezdésekben több a *predikatív*, mint a *névszói* elem). A kommunikáció elsősorban a gondolatközlés és a személyközi kapcsolatteremtés folyamatára vonatkozik, nem pedig a közlés tárgyára, tartalmára. Főszereplője az aktuálisan megszólaló beszéd társ.

8.3.2. *Cl. Roy* úgy szervezi szövegei összefüggéseinek, vonatkoztatási rendszerének hálózatát, hogy a hasonló és az egymástól eltérő jegyek megoszlása hol szimmetrikus, hol meg ellentétes. Mindkét szövegben több az *impliciten* jelzett, mint az *expliciten* jelölt konnektív elem. De az *expliciten* jelölteknek az *EB* szakaszokból kiemelt aránya az *R/2* jelű szövegben alacsonyabb, mint az *R/1* jelűben, a *PB* bekezdésekből kiemelt aránya ellentétes: az *R/1* jelűben jóval alacsonyabb, mint az *R/2* jelűben. Mindkét szöveg *EB* szakaszaiban az absztrakt vonatkoztatási alapú *névszói* elemek dominanciája együtt jár a *személyre* referáló *predikatív* elemekével és a *személynevek* magas számával. Mindkét szöveg *PB* szakaszaiban viszont a *konkrét* vonatkoztatási alapú *névszói* elemek dominanciájával együtt jár a *nem személyre* referáló *predikatív* elemeké és együtt jár vele a *személynevek* gyakori előfordulása. Mindkét szövegben az *EB* szaka-

szok szerveződése és texturális összefüggősége határozza meg a PB szakaszok elrendezését és összefüggőségét. A szerző diszkurzusára a másik három szerzőnél erősebben jellemző az *elvontság*, az *elmélkedő*, *szemlélődő* hajlam, függetlenül attól, hogy a narrátor „beszél-e”, vagy a regények valamelyik szereplője.

8.3.3. Sollers szövegeire is az EB szakaszok meghatározó funkciója a jellemző: különösen magas az EB bekezdésekbe foglalt mondatok és az EB mondatokba foglalt ASZE-k szórásának értéke, s ezzel együtt jár a PB bekezdések mondatai és a PB mondatok ASZE-i disztribúciójának alacsony értéke. Az EB szakaszokból kiemelt négy kapcsolásfajta szórásának mértéke összehasonlíthatatlanul magasabb, mint a többi nyolc szövegben (de a PB szakaszokba foglaltak szórásának értéke átlagos).

Az EB szakaszok jóval magasabb arányban foglalnak magukban impliciten jelzett, mint expliciten jelölt konnektív elemeket, mint a PB szakaszok.

Sollers szövegeinek 'mintájára' éppúgy, mint Queneau szövegeiére, — és erről már többször is meggyőződhattünk — az *állandóság* a jellemző, de a két 'minta' *jellegetesen különbözik egymástól*.

A két S jelű szöveg mind EB, mind PB szakaszaiban az absztrakt vonatkoztatási alapú névszói elemek dominanciájával a személyre referáló predikatív elemek dominanciája jár együtt. A két Q jelű szöveg EB szakaszaiban a konkrét vonatkoztatási alapú névszói elemek dominanciájával mindig együtt jár a nem személyre referáló predikatív elemek dominanciája, de PB szakaszaira csak a nem személyre referáló predikatív elemek dominanciája a jellemző, magas viszont ezekben a szakaszokban a személynevek előfordulásának aránya, ami nem jellemző a két S jelű szöveg PB szakaszaira.

Queneau szövegeiben az EB és a PB szakaszok jellemzője a folyamatos kapcsolódás. Sollers szövegeiben azonban a párbeszédek többsége bevezetetlenül ékelődik a narráció menetébe. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a PB bekezdések/szakaszok többsége csak az EB szakaszok/bekezdések közléstartalmának ismeretében értelmezhető, hanem azt is, hogy a szerző beavatja a befogadót abba a bizalmas viszonyba, amely a narrátor és a regények szereplői között kialakul/kialakult.

Sollers szövegeiben az egymással párbeszédet folytató szereplők között kialakuló/kialakított gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés főhangúlyos elemeinek többsége a közlés tárgyára, tartalmára vonatkozik, nem úgy, mint Queneau szövegeiben, amelyekben a főhangúlyos elemek többsége magának a kommunikációnak a folyamatára vonatkozik.

8.3.4. Gary/Ajar szövegeinek grammatikája jellegetesen különbözik a másik három szerző szövegeitől. De a két G és a két A jelű szövegnek ez a közös sajátossága még nem bizonyítja egyértelműen, hogy az Emile Ajar néven megjelentetett regények írója nem más, mint Romain Gary.

A részletesebb elemzések nem igazolták azt a feltételezést, hogy a különböző regények szüzséjének, szereplőinek egyes rokon vonásai közvetlen és kölcsönös összefüggésben vannak a szövegek konstitúciójának szerveződésével és texturális összefüggőségük meghatározó jellemzőivel. Azt ellenben sejtették, hogy a szövegeknek van hol több, hol kevesebb olyan jegye, amely valamiképpen összefügg a horizontális vagy vertikális szerveződés, elrendezés valamelyik — a szövegcsoporthoz általában vagy a szerzőre egyedileg — jellemző jegyével.

Ha ennyiféle lehetséges reláció bonyolult hálózatából végre ki kell szűrni, melyek azok a jegyek, amelyek — a szerző minden fondorlata ellenére is — elárulják, hogy a

két G és a két A jelű szöveg ugyanannak az írónak a keze nyomát hordozza, a válasz némi részletezést tesz szükségessé.

A két G és a két A jelű szövegről már az I. fejezetben is megállapítottuk, hogy közös jellemzőjük az EB szakaszok dominanciája, bár a négy szöveg konstitúciójára jellemző viszonylatok egyszer a G/1 és az A/1, másszor a G/2 és az A/2 jelűben, egyszer a két G, másszor a két A jelűben oszlanak meg hasonlóan.

Az elemzés folyamán többször is tapasztalhattuk, hogy az A/2 jelű szöveg PB szakaszainak/bekezdéseinek több olyan jegye van, amely feltűnően hasonlít a két Q jelű szöveg PB szakaszaiból/bekezdéseiből kiemelt jegyekhez. De a két Q jelű szöveg abban különbözik a többi nyolctól, hogy konstitúciójának szerveződését a PB szakaszok funkciója határozza meg, ezzel szemben az A/2 jelűt az EB szakaszoké. Az A/2 jelű szöveg azért különbözik az összes többi szövegtől, mert valamennyi *EB szakasza rejtett dialógus*. A párbeszéd nemcsak a regény egyes szereplői között folyik, hanem a narrátor-főszereplő és az olvasó között. (A regény első mondata így szól: La première chose que je peux vous dire c'est [...] — vagyis szó szerint: 'Az első dolog, amit magának/maguknak elmondhatok, az az [...]', utolsó (EB) bekezdésében pedig ez olvasható: [...] mais je ne vous promets rien, il faut voir. '[...] de nem ígérek meg magának/maguknak semmit, majd eldől.') Azért kapcsolódnak egymáshoz valamennyi szövegnél gyakrabban a regény ASZE-i kapcsolatos kapcsolásfajtákkal, mert a rejtett párbeszéd folyamatos. Azért dinamikus a PB szakaszok/bekezdések szerveződése, mert a rejtett és a különféleképpen jelölt, jelzett dialógusok szakaszosan fonódnak össze.

Az A/2 jelű szövegnek ez a sajátos szerveződése, elrendezése nem jelenti azonban azt, hogy a szöveg valamennyi jegye különbözik akár az A/1 jelű, akár a két G jelű szöveg valamennyi jegyétől. A texturális összefüggőség egyféle sajátos komplementaritása jellemző például a G/1 és az A/1, egy másik a G/2 és az A/2 jelű szövegre (vö. a 9. táblázat adatait).

A G/1 és az A/1 jelű szövegnek a kommunikáció szempontjából főhangsúlyos elemei egyaránt a gondolatközlés és a személyközi kapcsolatteremtés tárgyra vonatkoznak, csakhogy ezzel a referenciaazonossággal másféle jellemzők járnak együtt a G/1 és mások az A/1 jelű szövegben.

A G/2 és az A/2 jelű szövegben — és a tíz közül csak ebben a kettőben — van megkülönböztetett szerepe a párbeszédnek folyamán aktuálisan megszólított partnernek.

A 8.2.1. alatti felsorolásból is láthattuk, hogy melyik szövegpárnak vannak csak arra az egyre jellemző, hasonló jegyei. De az öt fejezetben sorra feltűntek azok a jegyek is, amelyek a négy szövegnek csak egyikére jellemzőek.

8.4. Az elemzés zárókövetkeztetéseit levonva, azt mondhatjuk tehát, hogy *Queneau* és *Sollers* szövegeinek 'mintájára' az állandóság a jellemző; *Cl. Roy* szövegeinek 'mintájára' a rejtettebb, elvontabb relációk hálózata.

Gary/Ajar négy szövegének 'mintájára' — és ezt már konstitúciójuk szerveződésének vizsgálatakor is megállapítottuk — a *képlekenység* a jellemző. Sem a tárgya, tartalma, szereplői szociokulturális környezete alapján rokonítható két G jelű szövegnek, sem a szereplőik egyes vonásai alapján rokonítható A jelű szövegeknek nincsenek olyan állandó jellemzőik, mint a két Q és a két S jelű szövegnek vagy a két R jelűnek.

Gary regényeinek ez a változó, változékony szerveződése, nyelvi megjelenítésüknek ezek a szeszélyes eljárásai valószínűleg játékos írói alkatából fakadnak. Ennek ő

maga is tudatában lehetett, máskülönben nem vállalkozott volna arra, hogy írói életét, munkásságát, Ajar álarca mögé rejtőzve, megkettőzze. Írói kettős élete is csak akkor lepleződött le, amikor a játéknak magamaga vetett véget.

* * *

A textúra szemantikai-kommunikatív összefüggőségének elemzése folyamán vetődött fel a kérdés: vajon a G/2 és az A/2 jelű szövegnek nem azért van-e több hasonló jellemzője, mint a Gary/Ajar szövegeiből kialakított másik három szövegpárnak, mert 1978-ban „Ajar” már önálló életet élt, mert már Goncourt-díjjal is kitüntették.

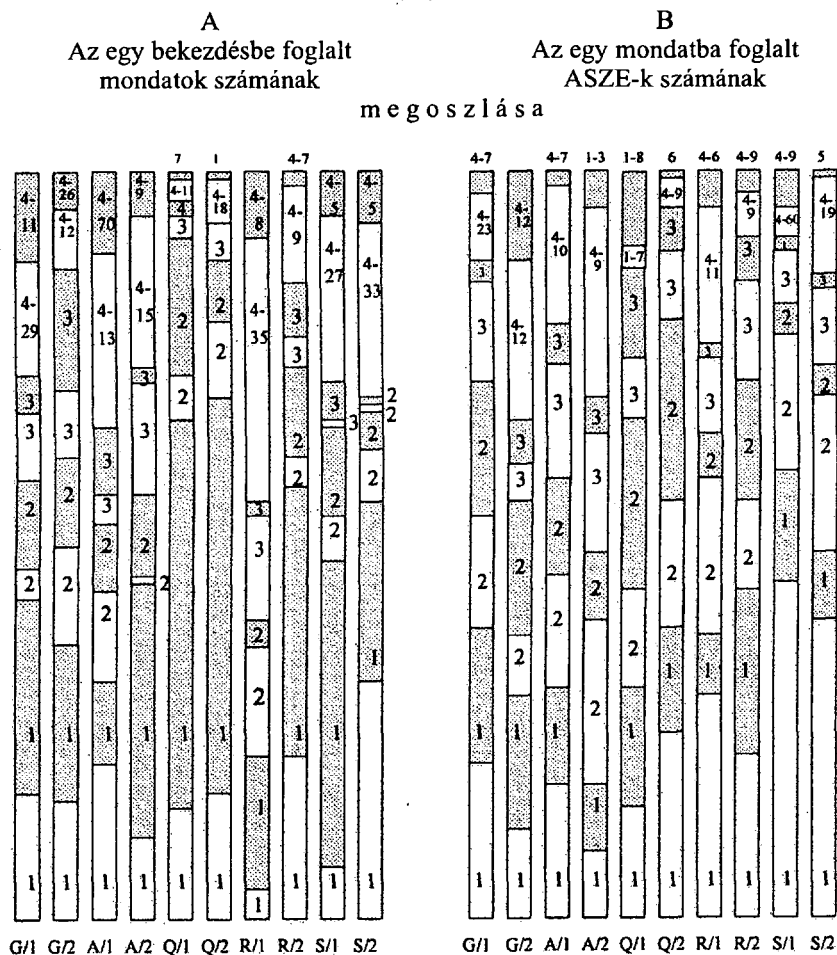
De láttuk, hogy a G/2 és az A/1 jelű szövegnek is vannak csak erre a két szövegre jellemző hasonló jegyei. Ez pedig nemcsak azt jelzi, hogy Gary szigorú önkontrollja az évek folyamán valamelyest ellazult, hanem azt is, hogy írói eljárásaiba ilyen-olyan apró „ajarságok” ivódtak bele.

Emlékezete hagyott-e ki, vagy az önazonosítás elfojtott kényszere tört-e fel belőle, tudtán kívül, amikor az 1979-ben kiadott regényének — a G/2 jelűnek — ezt a címet adta: *Les clowns lyriques* (szó szerinti fordításban 'A lírai lelkű clownok') és a könyv cselekményének egyik fordulópontján, a nizzai farsang kellős közepén, álarcos táncosokat vonultat fel, szereplőire *konfetti-esőt* hullat? Van ugyanis az A/2 jelű szövegnek egy — a maga helyén — igazán jelentéktelen motívuma. A kis Momó Hamil úrnak a nizzai utcákon táncoló clownokról és *konfetti-esőről* mesél, valóságos farsangi vigadalomról.⁵

„A szó Jákob szava, de a kezek Ézsau kezei.”

Függelék

4. ábra

Az oszlopok bevonalatlan részei az EB bekezdésekbe, illetve mondatokba, a bevonalatolt részek a PB bekezdésekbe, illetve mondatokba foglalt mondatok/ASZE-k megoszlását mutatják meg.

Az oszlopok vízszintes egyenessel elválasztott részeibe írt számjegyek azt jelölik, hogy az EB, illetve PB szakaszok egy-egy bekezdése/mondata hány mondatot/ASZE-t foglal magában.

3. táblázat

A szöveg jele	EB		PB	
	I.	II.	I.	II.
			<u>bekezdés</u> szakasz	
G/1	2	1,31	4	1,29
G/2	5	1,27	6	1,74
A/1	4	1,27	3	0,89
A/2	6	1,49	8	2,21
Q/1	5	1,—	18	2,35
Q/2	4	0,64	8	2,06
R/1	8	2,74	2	0,80
R/2	4	1,28	6	2,—
S/1	6	1,87	12	3,92
S/2	5	1,63	8	2,95
			<u>mondat</u> bekezdés	
G/1	28	6,28	9	2,04
G/2	10	2,74	15	2,65
A/1	12	2,41	7	1,71
A/2	14	4,—	7	1,41
Q/1	9	1,80	9	1,14
Q/2	10	2,01	3	1,16
R/1	34	5,90	3	1,01
R/2	20	4,30	7	2,17
S/1	26	7,80	4	1,12
S/2	32	8,56	4	1,28
			<u>ASZE</u> mondat	
G/1	10	1,69	4	1,58
G/2	11	2,17	11	1,02
A/1	9	1,83	6	1,30
A/2	8	1,75	7	1,35
Q/1	6	1,32	7	1,44
Q/2	8	1,32	3	0,75
R/1	10	1,70	5	1,25
R/2	8	1,32	8	1,13
S/1	59	4,46	8	3,09
S/2	13	2,18	3	0,76

Az I. jelű oszlopban feltüntetett értékek a szóródásra jellemző viszonyszámokat, a II. jelű oszlopban feltüntetett értékek a szórásra jellemző viszonyszámokat mutatják meg.

5. táblázat
A négy kapcsolásfajta megoszlása az EB és PB szakaszokban

	G/1	G/2	A/1	A/2	Q/1	Q/2	R/1	R/2	S/1	S/2
<i>EB — E</i>										
kapcsolatos	21,5	34,3	26,6	37,—	8,9	20,3	14,8	6,5	5,7	7,5
ellentétes	21,8	20,8	21,8	21,6	18,8	28,4	25,6	9,8	7,4	21,6
okadó	4,2	1,6	9,4	10,—	1,9	2,2	2,—	0,4	0,4	—
következtető	0,5	0,5	3,2	0,2	—	2,2	2,—	2,1	0,8	—
<i>EB — I</i>										
kapcsolatos	7,7	14,7	10,1	13,7	1,9	4,2	29,7	32,3	57,3	41,7
ellentétes	5,6	—	0,4	1,9	11,7	8,7	6,5	3,1	—	1,6
okadó	6,7	8,2	6,3	5,1	1,9	2,9	8,7	2,7	1,7	7,5
következtető	5,6	2,6	2,7	3,4	0,9	1,3	4,1	5,7	0,8	1,6
<i>PB — E</i>										
kapcsolatos	3,7	5,1	2,7	1,5	1,9	3,6	—	4,4	5,3	1,6
ellentétes	9,3	8,1	7,5	3,3	9,9	11,6	3,4	9,8	6,5	3,5
okadó	2,2	—	2,—	0,8	8,9	3,6	—	0,4	1,3	7,5
következtető	2,2	—	0,5	—	8,—	2,2	0,8	0,8	0,8	1,6
<i>PB — I</i>										
kapcsolatos	2,6	0,5	2,7	0,6	5,7	0,7	—	11,5	7,8	0,4
ellentétes	—	0,5	—	—	3,7	1,3	—	1,7	—	—
okadó	3,2	2,6	3,6	0,6	8,9	5,5	1,2	7,1	2,5	2,7
következtető	3,2	0,5	0,5	0,3	7,—	1,3	1,2	1,7	1,7	1,2

8. táblázat
Az EB szakaszokba foglalt elemek százalékaránya

A szöveg jele	1	2	3	4	5	6	7
G/1	66,4	33,6	67,2	32,8	1,6	35,7	64,3
G/2	62,3	37,7	65,9	34,1	2,2	31,9	68,1
A/1	65,—	35,—	60,5	39,5	0,9	38,6	61,4
A/2	46,9	53,1	72,7	27,3	1,9	25,4	74,6
Q/1	48,9	51,1	72,6	27,4	3,6	23,8	76,2
Q/2	51,3	48,7	69,4	30,6	4,8	25,8	74,2
R/1	68,2	31,8	48,—	52,—	4,6	47,4	52,6
R/2	70,4	29,6	56,1	43,9	5,1	38,8	61,2
S/1	72,7	27,3	50,—	50,—	1,5	48,5	51,5
S/2	65,9	34,1	57,6	42,4	1,3	41,1	58,9
középérték	61,8	38,2	62,—	38,—	2,75	35,7	64,3
szórás	3,5	4,5	3,4	3,8	2,7	4,4	3,3

A PB szakaszokba foglalt elemek százalékaránya

A szöveg jele	1	2	3	4	5	6	7
G/1	50,3	49,7	54,2	45,8	1,5	44,3	55,7
G/2	46,5	53,5	55,3	44,7	1,8	42,9	57,1
A/1	50,7	49,3	60,1	39,9	0,8	39,1	60,9
A/2	44,1	55,9	63,4	36,6	4,4	32,2	67,8
Q/1	45,1	54,9	56,8	43,2	5,—	38,2	61,8
Q/2	46,4	53,6	39,4	60,6	17,6	43,—	57,—
R/1	30,3	69,7	52,9	47,1	7,1	40,—	60,—
R/2	46,1	53,9	70,6	29,4	5,9	23,5	76,5
S/1	61,3	38,7	28,7	71,3	2,9	68,4	31,6
S/2	28,7	71,3	38,6	61,4	3,5	57,9	42,1
középérték	45,—	55,—	52,—	48,—	5,05	42,9	57,1
szórás	5,8	5,4	6,2	8,8	6,5	5,7	5,—

Jelmagyarázat:

- 1 N elemek a szakaszok összes szövegszavának arányában
- 2 V elemek a szakaszok összes szövegszavának arányában
- 3 K vonatkoztatási alapú N elemek a szakaszok N elemei arányában
- 4 A vonatkoztatási alapú N elemek a szakaszok N elemei arányában
- 5 Személynevek a szakaszok N elemei arányában
- 6 P vonatkoztatási alapú V elemek a szakaszok V elemei arányában
- 7 nP vonatkoztatási alapú V elemek a szakaszok V elemei arányában

11. táblázat

A szöveg jele	A kommunikáció			
	explicit felvétele az EB a PB szakaszban		implicit felvétele	lezárása
G/1	4,2	5,—	Ø	4,4
G/2	0,5	3,8	3,1	2,8
A/1	2,—	1,6	Ø	Ø
A/2	1,7	Ø	Ø	27,55
Q/1	6,4	5,6	1,—	Ø
Q/2	5,5	13,2	Ø	0,4
R/1	2,1	3,2	1,2	Ø
R/2	1,8	5,7	2,3	2,7
S/1	Ø	0,5	1,2	1,9
S/2	0,6	0,4	3,4	1,—

13. táblázat
A fatikus és emotív funkciójú bekezdések megoszlása

A szöveg jele	1.			2.
	a	b	c	
G/1	22,—	41,—	15,—	22,—
G/2	30,—	48,—	15,—	7,—
A/1	12,—	46,—	9,—	33,—
A/2	26,—	61,—	3,—	10,—
Q/1	26,—	57,—	1,—	16,—
Q/2	28,—	35,—	1,—	36,—
R/1	40,—	27,—	13,—	20,—
R/2	26,—	63,—	9,—	2,—
S/1	27,—	68,—	Ø	5,—
S/2	41,—	54,—	3,—	2,—
középérték	27,8	50,—	7,2	15,3

Jelmagyarázat:

1. a fatikus funkciójú bekezdések százalékaránya
 - a a kommunikáció felvételére utaló bekezdések
 - b a kommunikáció fenntartására utaló bekezdések
 - c a kommunikáció megszakadására/lezárására utaló bekezdések
2. az emotív funkciójú bekezdések százalékaránya

15. táblázat

A szöveg jele	A főhangsúly			
	a megszólaló beszéd társra esik	a megszólított	a kommunikáció folyamatára esik	tárgyára esik
G/1	16,4	22,2	37,2	23,6
G/2	34,4	15,5	20,—	30,1
A/1	17,8	10,5	87,2	15,5
A/2	2,—	64,7	30,—	3,3
Q/1	47,5	6,7	30,—	15,8
Q/2	64,—	4,4	16,9	14,7
R/1	52,2	8,3	13,9	25,6
R/2	47,7	Ø	33,6	18,7
S/1	22,2	Ø	41,4	36,7
S/2	7,—	4,2	70,5	18,3

18. táblázat

Hasonló disztribúciójú szövegjellemzők
az EB a PB
szakaszokban/bekezdésekben

bekezdés : szakasz
mondat : bekezdés
ASZE : mondat
explicit : implicit
kapcsolatos : ellentétes
okadó : következtető
nominális : verbális
konkrét : elvont N elemek
személyre : nem személyre referáló V elemek
személynevek +
statikus : dinamikus
szakaszos : folyamatos
emotív + : emotív —
beszélő : folyamat/tárgy
B₁ : B₂
pr : k_t

Jegyzetek

1. DÁNIEL Ágnes: 1990. Sző — szöveg — szer — szervez. A szövegek szerveződésének vizsgálata, *NyitódÉrt.* 132. DÁNIEL Ágnes: 1992. A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása — Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai, *Szemiotikai szövegtan* 6. Szeged, 1993.
2. Az A/2 jelű szöveg — Előttem az élet — Bognár Róbert fordításában jelent meg 1977-ben; a Q/1 jelű szöveg — Klumák István fordításában — 1973-ban.
3. BÉKÉSI Imre. 1986. A gondolkodás grammatikája (A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere), Tankönyvkiadó, Budapest.
4. Ebben a fejezetben, amelyben az első öt fejezet megállapításait, következtetéseit összegezem, feleslegesnek tartottam, hogy a korábbi megállapításokra, következtetésekre bekezdésként visszautaljak.
5. Vö. Emile Ajar: *La vie devant soi*, Mercure de France, 1989. 157. és Romain Gary: *Les clowns lyriques*, Gallimard, 1979. 77—79.

IDENTIFICATION OF THE AUTHOR BY MEANS OF COMPARATIVE ANALYSIS OF TEXT-ORGANIZATION AND OF VARIOUS SEMANTIC RELATIONS

ÁGNES DÁNIEL

In this article I have confronted four texts written by the same author under two different names — Romain Gary and Emile Ajar — with a view to detect some hidden particularities of their constitution (organization) and to unravel various semantic relations woven into the verbal texture of the different writings.

So as to be sure that the distinctive features I wanted to decipher were typical of Gary/Ajar only, I had to confront his four texts with texts of other novellists appropriately selected.

Thus I analysed altogether ten texts in respect of the distribution of characteristics concerning *A*): the constitution of narrative and dialogical passages; *B*): context-bound logical and semantic relations inside the two passages; *C*): semantic and communicative relations inside the two passages; *D*): semantic and communicative relations between the two passages.

All these characteristics are summarized in the last section (VII: F). The lesson we can draw from full particulars is that in the texts of the four writers several distinctive features are definitely different, moreover that texts published by the so called Ajar have well discernible particularities, similar to those of texts signed by Gary.

Five diagrams and eighteen tables incerted in the text and in appendix contribute to demonstrate similarities and dissimilarities of the inner 'model' of the text-producing, specific of Gary/Ajar, R. Queneau, Cl. Roy and Ph. Sollers.

A KÉRDÉSSZERŰ NYELVI INFORMÁCIÓ IGAZSÁGA

TÖRÖK GÁBOR

1. „Ugyanannyit lehet kérdezni, mint ahányfélét tudni lehet” — idézi ARISZTOTELÉSZT LADÁNYI PÉTER (*NyK.* 64. 203). Tulajdonképpen őt másolja óvatlanul a nagy „szabatos”, LUDWIG WITTGENSTEIN: „egy olyan felelethez, amelyet nem lehet kimondani, nem lehet kimondani a kérdést sem”, és „Ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is lehet válaszolni” (*Logikai-filozófiai értekezés*, Budapest, 1989. 89 = 6.5.).

WITTGENSTEIN már igazán végiggondolhatta volna tételének előföltevéseit. A szükséges előföltevést ugyan tömörítve is bele lehet zsúfolni a mondatba, de a „*lehet* kérdezni”, a „*kérdést egyáltalán föl lehet tenni*” fogalmazásmód hagy hézagot a tételben. Nem derül ki így, hogy ARISZTOTELÉSZ is, WITTGENSTEIN is csak a *helyes*, az *értelmes* tartalmúakra szorítkozik. Nem okvetlenül igaz, hogy a helytelen, az értelmetlen, a téves kérdésekre is lehet válaszolnia a kérdezettnak. Tudásunk köre nemcsak valóságában, hanem lehetőségeiben is alighanem szűkebb, mint a nemcsak helyesen, hanem helytelenül, értelmetlenül is föltehető kérdések köre.

Még a logikában sokszor gyöngélkedő HEIDEGGER is ravaszabb: elismeri, hogy ha az ember a létezők ura, akkor „minden értelmes [!] kérdést meg tud válaszolni”, hiszen úr. A tudomány elvégre győzelmesen halad előre. Kérdései azonban csak a létezőre vonatkoznak. Arra, ami van. „Az a kérdés azonban, miképpen lehetséges, hogy valami van, és lennie kell; ezt a nyugtalanító kérdést csak a lét ura tudná megválaszolni. Az embernek azonban csak az a méltóság jutott, hogy lét pásztora lehet” (vö. VAJDA MIHÁLY, *A posztmodern Heidegger*, Budapest, 1993. 18—19). Hogy e metaforák értelmetlenségek, hazugságok bűjtatói, arról csak gondolatsorom legvégén szólok majd.

Egyelőre töprengjünk KIERKEGAARD tanácsán: „Ha valaki buta kérdéseket tesz föl, vigyáznunk kell, nehogy válaszoljunk neki, mert akkor mi is olyan ostobákká válunk, mint ő” (*A szorongás fogalma*, Göncöl, Budapest, 1993.60).

Maradjunk annyiban, hogy a kérdések sokféleképpen oszthatók föl; pl. valódiakra és álkérdésekre, határozottakra és határozatlanokra, továbbá helyesekre és helytelenekre, más szóval hibásakra, értelmetlenekre (vö. LADÁNYI: i. m. 203—204 stb.).

2. Hogy a kérdések pragmatikusan nagyon is kötődnek a közlési helyzethez, kérdező és kérdezett viszonyához, közlési előzményekhez, már LADÁNYI is hangsúlyozza (i. m. 189 stb.), KIEFER FERENC pedig újabb oldaláról világítja meg (i. m. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Budapest, 1983. 203—229). Mégis, eléggé-e? Tandori Dezsőnek „Az estély” című verse nem pusztá polgárpukkasztás. Mérgelődés helyett latolgatni is lehet ezt a részletét: „— »Hány óra?« — »Mikor?«”. Ugyanis a címen kívül az előzményekben nincs semmi támpont, szükséges előfeltétel hozzá, hogy este, éjfélkor vagy hajnalban hangzik-e el a szokványos oda-vissza tudakozódás.

Kikövetkeztethetjük-e akár hosszabb szövegelőzményből, sőt végül az egész művészi és más szövegből is, hogy mik az egyértelmű vagy legalább általánosan megnyugtató véges számú előföltételek egy kisebb-nagyobb szövegrészhez. BÉKESI IMRE elemzése sokszor lappangva, máskor nyíltan figyelmeztetnek (*Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*, Szeged, 1993. 9, 14, 17, 20 stb.): föl kellene ugyan tárnunk egyértelműen a bennfoglalt „szubvilágokat”, a közlő közlési állapotát, módozatát, mert ezek mind részei a helyes értelmezéshez szükséges előföltételeknek; részei, mert vannak mások is, és kétséges, hogy mindig, mindenki számára mélyen kikutassuk, -mutassuk teljes körüket. (Magyarán: az egyedi közlési helyzetet végérvényesen és kimerítően sohasem tudjuk verbalizálni, kifejtett előföltételekrendszerre átalakítani).

3. A legszűrkebb, együgyű, netán bugyuta kérdés is sokértelmű lehet önmagában. Szépek LADÁNYI PÉTER példái is, KIEFERÉI is (i. h.-ek). De még egyszerűbbeket, együgyűbbeket is találhatunk bőven. Egy, a sok közül: „*Alszol?*”

Helyzet-, illetve előföltévetípus: éjszaka közös hálólhelyen, szobában, hálókocsiban teszi föl a kérdező (=K). A válaszoló (=V) jellegzetesen tagad. Az igenlő válasz groteszk, de könnyen kifejezhető a stílári információtartalma: a V elzárkózik a párbeszéd folytatásától. Lehet, hogy a K—V párbeszéd le is zárul ezzel. BÉKESI azonban ilyenkor nem zárja ki a kifejtetlen szubvilágokat, az ilyen előföltételeket, köztük K rejtett vagy szokványos indítékait sem a vizsgálatból: sőt elemzéseinek csaknem mindegyike eljut a leginkább meggyőzőkig. Esetünkben:

- nem tudok aludni, beszélhetnékem van, hogy múltjék az idő;
- eszembe jutott valami, esetleg elfelejténém reggelre, most kell közölnöm, mert fontos nekem és/vagy neked;
- (ugyanebben a helyzetben anya a K, a beteg gyereke a V) szeretném tudni, örködnöm kell-e még, vagy nyugszol, pihensz;
- (házaspár egyik tagja a velük egy szobában fekvő gyerekükhöz) (... az indítékot nem fejtegetem...)

Fentiekben az *alszik* tartalmának az a része eleven, hogy a megszólított tudatműködése be van szűkülve, gátolva van, érzékelésének eredményei nem tudatosulnak (nem appericiál). Stb.

Másik közlési helyzetípus összehangolódást igénylő közös munka vagy játék (sakk, kártya, pl. bridzs):

- az egymást váltó teendők közben az, akinek társa késik a mozdulattal, cselekvéssel (türelmetlenségből);
- (játzmában) a játéktárs lépésére, lapindítására, licitjére vagy lapja rátevésére várva (sürgetően);
- elhibázott lépés, hibás lap kijátszása esetén bírálva, megrovóan, azt fejezve ki, hogy figyelmetlen vagy, nem összpontosítasz;
- (főleg sportban) gyorsabb iramra biztatva, szólítva föl.

Harmadik közlési helyzetípus — ha a K és V legalábbis egyenrangú — : előző kérdésére K nem kapott választ, noha V hallhatta, most ezzel az újabb kérdéssel sürgetve a korábbira a feleletet.

Nem merítettem ki a helyzettípusokat sem. Még gazdagabbak e kérdés bennfoglalt, előföltéves „tudattartalekai”, „szubvilág”-ai. Hasonlóan háttérpezhetjük, így értelmezve is a „Hát te élsz?”, a „Hol él maga?”, „Mit képzels?”, „Megjöttetek?”, „Ugye, milyen komisz időnk van?” információit; nem is szólva az elnyűhetetlen ifjúságú csacsi: „Szeretsz?” háttérlehetőségeinek tengeréről. Hogy leltározzuk ennek háttérlehetőségeit, előföltéveseit, szubvilágait, ahhoz kevés nemcsak az én tudásom, hanem a szépirodalom nemzetközi teljességéé és a lélektané is.

Elegendő-e, ha az ilyen kérdések túlnyomó részét a LADÁNYI által „határozatlan”-nak nevezett körbe rekesztjük? Hisz már ő is pedzi, hogy mennyire könnyen átsapnak a kérdő mondatok más modalitásba — főképp felszólításba (i. m. 204—206) —, s milyen közel állanak jelentéstartalmukban az ítélethez, ha pragmatikailag messze eltérnek is.

LADÁNYI példája határozatlan kérdés és felszólítás közt: „Mi újság?” [Mizújs?] — „Mondj valamit, bármit, amiről azt hiszed, hogy engem is érdekel!” Vagy: „Ugye milyen szép?” — „Nagyon szép!” Közel áll a probléma rangú kérdés a logikailag problematikus ítélethez is: „Vajon élnek a Marson élőlények?” — „A Marson talán élnek élőlények” (i. m. 196, 191, 189).

4. Ha őszintén dicsérem is a néhai szerzőt, semmiképp sem követem őt az arisztotelészi nyomon: meggyőződése, hogy nem szabad élesen szembeállítani a gondolati, tartalmi, tényközlő („kognitív”) információkat az érzelekmifejező, indulati, akarati, felhívó tartalmúakkal (i. m. 187, 190). Tudván tudva, hogy már ő is tovább lép a szokványos logikai nézeteknél, mikor szigorúan „pragmatikai” szempontból különbözteti meg az ilyen meg az amolyan tartalmúakat, de engem ez sem elégít ki. Az információelméleti szempont mereven szűknek tartja nemcsak a formális, hanem a modális logikát is. Márpedig minden nyelvi közlés információ. Az a kérdés, a felkiáltás, az óhaj, a parancs is. És tovább: minden információ átalakítható több — némelyek szerint véges számú — ítéletté. (Persze azt a szakbarbári hiedelmet, hogy az információ már jellegénél fogva eleve pontosan meghatározható mennyiségű hír, csakis a dialektikus logikához nem is konyítók vallják, bármennyien legyenek is.) Egyezzünk ki abban, hogy itt és most, gyakorlatilag, csakis „pragmatikusan” valamely hírnek véges számú bit az értéke.

Fussunk korántsem a végéig, hanem csupán valameddig LADÁNYI egyetlen szónokinak vehető kérdésén (de bármely valódin, határozottan vagy határozatlanon is megtehetnénk), miféle ítéletek sorozatává alakíthatjuk át — ezeket a továbbiakban hír-ítéleteknek fogom nevezni! A példa: „Ugye milyen szép [ez]?” Megszabott beszédhelyzetben, véges számú nyelvi megfogalmazott előfeltétellel (pragmatikusan) benne foglaltatnak ebben a kérdésben (vagy benne lehetnek) a következő híritéletek: én észrevettem, észleltem most és itt a szóban forgó dolog, jelenség szépségét + ez ugyanis valóban szép; remélem, hogy egyetértünk ebben a minősítésben + törekvésem, hogy erősödjék érzelmi kapcsolatunk ezzel a közös élménnyel + az azonosan értékelt közös pozitív élmények általában erősítik az érzelmi kapcsolatokat.

Ugyanebből a közlési helyzetből adódik a kérdés híritéleteinek egy másik vonala is: nem vagyok benne biztos, hogy te is érzékelted és értékelted-e ennek a jelenségnek a szépségét + ezért hívom fel a figyelmedet e dolog szépségére. — Vagy fordítva: tudva, hogy átélted a dolog szépségét, de jelzem neked a kérdésemmel, hogy bennem is mély érzelmi hatást vált ki. — Ezek a részleges híritéletek is többnyire összetettek, tovább egyszerűsíthatjuk őket. Másrészt a „szép”-et is tovább részletezhetjük a kellemes, a jó, a

magasztos; vagy akár a divatos, akár az újszerű, szokatlan felé; s még ezzel sem merítettük ki a felbontási kört.

Meddig érdemes bontanunk, ha nem feledkezünk meg a gyakorlati hivatkozásról? Addig, amíg elérjük vele, hogy megfogalmazódik az eredeti K érzelmi és felhívó szándékának a foka, mértéke is, iránya is; ugyanígy a kapcsolattartási, illetve kapcsolat-teremtési szándékáé is. Minden így megfogalmazott hírtéletünket mérlegelhetjük, hogy igaz-e, vagy hamis. Könnyen megfelelhetünk az akadémikuskodónak, aki szerint a minősítés így végtére mindig *igaz* lesz! Nem hallott az ellenkező a nyelvi érzelmközlő kifejezések félreértéséről? (Csak kapásból hivatkozom itt FERENCZI SÁNDOR tanulmányára: „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” (in: *A pszichoanalízis és modern irányzatai*, Budapest, 1971. 215—226). Bárki tapasztalhatott már hamis érzelmkifejezést is, hamis felhívást is, hamis elutasítást is; tud a gépiesen hamissá, kiürültté váló kapcsolattartó formákról is.

Pragmatikailag nem, de elméletileg persze folytathatjuk a hírtételek sorát addig, amíg a megtévesztés létét is, okát is ilyenekké alakítjuk. De ha elég mély a lényegi („egzisztenciális”) személyes közünk hozzá, akkor eljuthatunk V-ként a kérdés dekódolásában olyan kellő hosszúságú hírtélet-sorozatig, amelyben nagy az eshetőség, hogy *igaz* legyen. A tévedést mégsem zárhatjuk ki.

Függetlenül attól, hogy mire becsüli a formális logika, mit kezd vele a modális a jelenlegi fejlettségében, hírtételek sorára bonthatjuk nemcsak kérdések minden fajtáját, hanem az óhajokat, felszólításokat is; továbbá a tagolt mondattal kifejezettekhez teljesen hasonlóan a tagolatlanokat is. Függetlenül attól, hogy egyetlen indulatszóból vagy mondatzóból áll-e az ilyen mondat. Sőt! Nemcsak lehet, hanem szükséges is hírtételek sorává bontanunk önkéntelenül minden minket érdeklő érzelmi, indulati, akarati közlést, melynek ismerjük egyedi közlési helyzetét, netán szövegelőzményeit (tehát az értelmezéshez mindig szükséges előföltéveit).

5. Tulajdonképpen érintettem már: a hírtéletekké alakítás nem lehetetlen akkor sem, ha az érzelmi közlés megtévesztő, vagy ha a *kérdés helytelen, értelmetlen*. Vegyünk egy gyermeket példát! „Mit csinál a szél, amikor nem fúj?” (Ismerem ennek más változatait is...) Kiinduló hírtélet: a szél nem fúj mindig. Kiegészítés: nem tudom, hogy mi a szél. + Most nem észlelem a szelet. — Vagy: van, amikor nem érzek szelet + amit egyszer érzékelek, tapasztalok, máskor meg nem, az létezhet akkor is, amikor nem észlelem. + Az, ami van, bár nem észlelem, működhet, „tevékenykedhet” nélkülem is. + Ha tudom, hogy mi a szél, akkor nem teszem föl a kérdésemet. + A szél „fújás” + „ha nincs fújás, nincs szél” + „a szél nem létezik fújás nélkül.” — Itt is folytathatnánk a kérdés tévességét megvilágító hírtételek sorát, de talán ennyi is elegendő.

A gyermeki kérdés azért téves — és tévesként bontható hírtéletekre —, mert félreismerve egy jelenséget, másféle, tőle idegen létmódúnak tekintve, következteti ki előföltéveit. A megtévesztő szándékú ember viszont ismeri, netán bennfoglaltan ismeri következtetéseinek hibáját, de elbújtatja e hibát. Az ilyen jellegű kérdés is információ, tehát hírtételek sora. Általánosan ismerjük a hazug, de önkritikus *krétait*. Most maradjunk a LADÁNYI idézte változat értelmezésénél! Tehát: „Si te mentiri dicis idque verum dicis, mentiris an verum dicis?” Magyarul: „Ha azt mondod, hogy hazudsz, és ezzel igazat mondasz, akkor hazudsz, vagy pedig igazat mondasz?”

Íme, évezredek óta kitaposott út a tévesből a hamisig, majd a hazugig, akár szokványos kijelentéseletről van szó, akár pl. kérdés formájú (összetett) hírtéletről. A néhai

LADÁNYI PÉTER kiváló cikke maga is hirdeti a formális logika egyik axiómáját, az ellentmondás-mentességet (i. m.; AQUINÓI TAMÁSSal kapcsolatban; illetve a hazug paradoxonára 199, 205). A hazug paradoxonában még használható eszköz az ellentmondás-mentesség követelménye. Ellentmondásos az „(Én) hallgatók” ítélet is, ha az elhangzás idejére is vonatkoztatjuk. A beszélő a pillanatnyi megszólalásából kiemelkedve ítéli meg az előtte és utána tanúsított szótlanságát. Valamelyest metanyelvi ez a „hallgatók” mondat. Olyasféle, mint a nyelvi szintű ítéletek („Az alma gyümölcs”, „Barátom csuklik”) mellett, sőt velük szemben „Az *alma* főnév”, „A *csuklik* izes ige, sőt itt alany”. Ilyen metanyelvi mondat a „te hazudsz, és be is vallo” a beszédpartnár minden többi hazugságához képest. Nyelviség és tág értelemben vett metanyelviség ravasz vegyítése a nyitja a kérdésnek. Akár hallgatásodról, akár következetes hazudozásodról csakis metanyelvi ítélettel vagy hírítélettel tájékoztathatsz, s ezeket már minősíthetjük igaznak is.

6. De vajon nem fér-e kétség ahhoz az ellentmondás-mentességhez? „A azonos-e A-val?” „Minden dolog (jelenség, tárgy, élőlény) azonos-e önmagával?” Ismerjük, de érdemes fölkerödzünk a tétel vagy hírítélet szokványos előfeltételeit: ugyanabban az időpontban, ugyanazon a helyen, ugyanazon vonatkozásban állítjuk (kérdézzük) az önazonosságot? Meglehetősen őskori szinten maradtak azonban a logika szakemberei ezekkel az előfeltételekkel. Nem kell hozzá Einstein, elég a differenciálhányados ismerete, hogy megpíszkáljuk: mi az, hogy ugyanaz, vagy nem ugyanaz az időpont? És hely? Van-e időnek, helynek kiterjedés nélküli pontja? Mi az, hogy azonos vonatkozás, ha tudjuk, hogy csak a mozgás abszolút, abszolút nyugalom, állandóság pedig nincs (nincs tehát abszolút azonos vonatkozás sem). Bizonyos határok közt, gyakorlatilag kielégíthet az $A=A$ axiómája, de az emberi gyakorlat századunkra már túllépett ezen a pragmatikai „kielégülésen”! A mai megközelítő igazság: A egyenlő és nem egyenlő A-val! Az ellentmondás mértéke bizonyos határok közt még elhanyagolható, azokon túl már nem.

„Ez van” („Ez van?”): igaz vagy hamis? Csakis gyakorlatilag, „pragmatikusan” ilyen vagy olyan. Ugyanígy: „Ez nincs”, „Nincs ez?”. Kutya-e már a kutya megtermékenyített petesejtje? Inkább nem, mint igen. S ahogy a magzat fejlődik: „Inkább igen, mint nem”. Ne hárítsuk át az ügyet a lehetőségre, mereven elszakítva ezt a valóságtól. Az éber katolicizmus szimatolhat, megérezheti a veszélyt; de érvei csakis akkor érnek bármit, ha megcáfolhatják ZENÓNT is (ami mozog, itt van és nincs itt egyszerre, *egyazon vonatkozásban*)! A létezésében!

Többek között ezért vetem meg mélységesen MARTIN HEIDEGGERT. Nyavalyogva sóvárog vissza, „szárnyalna vissza” PLATÓNIG — csak éppen nem ZENÓNIG, HÉRAKLEITOSZIG... A dialektikus logika gyökereiig. Isten ments, illetve a „halott isten” mentse őt ettől! Ezzel a válogatós PLATÓN-nosztalgiával vághatja ki a csaló, netán önmagát becsapó, a hazug vagy önmagának is hazudó kérdést: „MIÉRT VAN EGYÁLTALÁN LÉTEZŐ, ÉS MIÉRT NINC INKÁBB SEMMI?” (*Einführung in die Metaphysik*, 1935. 22; ma már sok helyen idézik magyarul, pl. MARTIN HEIDEGGER: *Útban a nyelvhez*, Helikon, 1991. h. n. 55; TURAY—NYÍRI TAMÁS—BOLBERITZ: *A filozófia*, Szent István Társulat, Budapest, 1992. 18).

HEIDEGGER gyakran panaszkodik, hogy „félreértik”, „félremagyarázzák” őt. Ne nézzük most, hogy ennek csakis önmaga az oka, értelmezzük őt saját szavaival: „(...) ha a lét értelmére kérdezzük, akkor a vizsgálat nem lesz mélyértelmű, és nem okoskodik ki semmit, ami a lét mögött állna [így! T. G.], hanem erre magára [nyilván a lételre] kérdez rá, amennyiben a lét belejátszik a jelenvalólét érthetőségébe. A lét értelme sohasem

hozható ellentétbe a létezővel vagy a léttel mint a létező »alapjával«, mert ez az »alap« csak értelemként válik megközelíthetővé, még ha ez maga az értelmetlenség szakadéka is” (*Lét és idő*, Gondolat, Budapest, 1989. 513). Ahá! „Alap” azért van, ha nem a lét mögött is!? Alaptalan alap, ostoba előföltevés is ez. Valóban „az értelmetlenség szakadékába” vezet, de már az én gondolkodásom szerint! Az álfilozófus hiába próbálja — nem dialektikusan, hanem szofisztikusan! — el is különíteni a létezők összességét, össze is mosni a léttel (uo. 135), üresen pufog, hogy a lét ugyan vonatkozik minden létezőre, mégis *magasabb* e teljességénél, „túlvan” minden létezőn. Mert azzal ugyan nem mond semmit, hogy a teljesség minden vonatkozású határtalansága „túlvan”, „transzcendensen” a részeken is, a részeknek itt és most adott összegén is. Ki tagadja ezt?

Ismétlem: a létezők teljességének alapjára, okára rákérdezni értelmetlen vagy hazug kérdés. A létezők egyedeire, különöseire pedig válaszolnak a szaktudományok, megfogalmazva a maguk okait, „alapjait”, föltárt kölcsönhatásait, fejlődésmódjait és a fejlődés, változás eleve várható eredményeit. Azonban mivel eleve az „ex nihilo nihil fit” elve, egész emberi tapasztalatvilágunk tanulsága alapján állanak (és ez aztán jól bevált előföltevés!), eszükbe sem jut, hogy az általuk kutatott létező egyedeket vagy fajtákat, különösöket, a létező valamiket a *semmivel* szembesítsék.

Hiába ódzkodik az exnáci bölcselelő, azt erősítgetvén: dehogy is tesz föl ő „lét mögötti” alapot, okot. Ez csak szó, szó, szó — nem pedig logosz. Öncsaló, megtévesztő, hazug kérdésében ott rejlenek olyan igazolatlan előföltevések, amelyeket akár igaz-hamis hírtételekben is megfogalmazhatunk.

Ilyenek:

- a világ véges;
- a mindenség a semmiből keletkezhetett;
- a világ egy fölötté álló lehetséges magasabb lét működésével, működése révén, „túláradásából”, „önnön bőségéből”, „kisugárzásából, kiáramlásából” jött létre.

A legutóbbi előföltevés változatai: az isteni teremts közepkori elnevezései.

Noha ifjontan hívő teológus hallgató volt, a kérdést tartalmazó mű megírásakor semmiképp sem maradt az. Nem volt az akkor sem, amikor NIETZSCHÉVEL egy szólamban zengi, hogy „isten halott”, de nem az akkor sem, amikor idős korában úgy sopánkodik, hogy „már csak egy isten menthet meg bennünket” (először egy interjúban 1966. szeptember 23-án, mely jókora késéssel jelent meg a *Spiegel* 1976. 23. számában; magyarul számos helyen: pl. *Vigilia* 45 [1980.] 3. 190—202; FEHÉR M. ISTVÁN: *Martin Heidegger*, Kossuth, Budapest, 1984. 189). Németül ugyan a köznévi és a tulajdonnévi megnevezés egyaránt nagybetűs: „Nur noch ein *Gott* kann uns retten”, de nem tud olvasni, aki nem veszi számításba azt az *ein* határozatlan névelőt. Olyan kisbetűs *isten* ez, aki egyetemlegesen „halott”, aki csak határozatlan, sejtelemszerű lehetőség, netán csupán metafora. Semmi köze sincs a zsidó-keresztény nagybetűs *Isten*hez.

Azok számára, akik azt vallják meggyőződésesen, hogy *van* az anyagi alapú mindenség fölött magasabb lényegű szellem, magyarul: más spiritualistákon kívül minden Isten-hívő*, HEIDEGGER „fogas-nagy” kérdése még szónokinak is alig minősíthető álkér-

* Helyesírásunk számos *sztalinista* tünete közül az egyik, hogy az *istenhit* a „helyes” írásmód (AKH¹¹). Marxistaként is tudatosan föllázadok ellene; az én logikám ezt kívánja: *Isten-hit*.

dés. Hogy miért is van egyáltalán létező? Hitük egyértelműen diktálja a feleletet: mert Isten van. A mindenség az ő megnyilvánulása, következménye, s ő a „miért”. S hogy miért nincs inkább semmi? Magának e kérdésnek a föltevése is képtelenség a hívőknek, hisz a teljes semmi Isten tagadása, hiánya volna. Legföljebb a kisebb, részlegesebb, viszonylagosabb semmire lehet rákérdezni.

Nyilvánvaló, hogy a dialektikus materializmus számára még képtelenebb és hazugabb kérdés az, amit itt elemzünk. Hogyan is lehetne általános alapja, „oka”, miértje a térbeli, időbeli, mozgásbeli, változásbeli, formagazdagságbeli végtelenségnek?

Az is természetes, hogy a létnek mindent átfogó, legtágabb általánosságán belül számtalan különös, különösebb, mégkülönösebb közvetít az egyedik felé, melyek mind részesülnek e legtágabb általánosból. E létezőknek a „miért”-jére viszont a szaktudományok felelnek: a fizika, vegytan, élettan, társadalomtudomány, lélektan... Nem is erre kíváncsi HEIDEGGER.

A heideggeri kérdés azért is hamis, öncsaló, hazug, mert miközben tagadja a Semmi létét (miért *nincs* inkább semmi), egész szövege összefüggésében mint létezővel számol vele: semmi az, amelybe az itt jelen levő ember „bele van vetve”; „a létező egyetemességének teljes tagadása” ugyan, de hangsúlyozza, hogy *előbb* ennek az egyetemességnek kellett meglennie, hogy „áldozatul eshessen ennek a tagadásnak”, „a szorongás teszi nyilvánvalóvá a semmit”, „a semmi lényege a nemlegessé tevés” (l. uo. mint a kérdés: *Was ist Metaphysik?* Klostermann, Frankfurt, 1943. 10—19, 21—22; magyarul KÖPECZI BÉLA: *Az egzisztencializmus*, Gondolat, Budapest, 1965. 154—69). Maga a mű mondja ki a „nagy” kérdés *előtt*, hogy a semmi csak *másodlagos* tagadás az abszolút léttel szemben, csak nemlegessé tevés (tudati tett), emberi élmény (szorongás). A semmi mindig relatív, egyedi; valami adott formájú létezőnek a megszűnése eddigi formájában, de nem teljes eltűnése, maradék nélküli pusztulása. Eldönthető, mennyire értelmes dolog akár csak válaszlehetőségként is, csak kérdéssé téve is szembeállítani az abszolút, a korlátlant és teljest, a maga egészében viszonyíthatatlant a relatívval, a korlátozottal.

Már a korai középkor vallásos gondolkodója tudta, hogy az abszolút Istenből részesül minden, ami csak van, a semmi pedig nem több, mint ideiglenes és viszonylagos Isten-hiány, mely a rosszban, gonoszban, rútban nyilvánul meg — az Istenhez viszonyítva (vö. AUGUSTINUS, in: *Az égi és a földi szépről*, Gondolat, Budapest, 1988. 97, 98, 112; Albertus Magnus uo. 390-392; stb.). Annak az embernek, akit némelyek hazánkban is századunk legnagyobb bölcselőjeként tisztelnek, s aki ráadásul épp „Duns Scotus kategória- és jelentéstana” címen írt 1915-ben doktori értekezést, illenék ezt tudnia... Ha meg tudja, illenék rá reagálnia.

Mi, a mai marxisták jobban értjük a középkort Heidegger úrnál. Mi tudjuk: az egyedi részlegesen, más-más mértékben és szükségszerűséggel részesül különöseinek és általánosának pozitív lényegéből is, és sajnos a negatívából is, a nemét pusztítóéból is.

Tartozhatunk más-más világnézeti táborba, szigorú következtetéseinknek végül együvé kell torkolliuk: a heideggeri kérdés értelmetlen és hamis, mert előföltevései képtelenségek. Az már a mi meggyőződésünk, hogy ez a filozófus ellenségünk lévén, úgy is kezeljük. A heideggeri szűkebb kontextus (a mű, amelyből kiemeltük) és a tágabb (az egész életmű) is, a heideggeri életszituáció is olyan töltésű előföltevés-halmaz számunkra, hogy magát a kérdést nemcsak tévessé, nemcsak öncsalóvá, hanem *szándékosan megtévesztővé, hazugá* is teszi!

Maradhat ez vitapont. Értekezzenek dicsőítői „megjavulásáról”, gondolkodásának gyökeres fordulatáról. Reménykedjenek némelyek akár abban is, hogy végül csaknem [!] Istenhez hanyatló árnyék lett. Engem aligha győznek meg.

Magáról a „nagy” kérdéstről elmondtam, ami fontos. Szándékos vagy szándéktalan hibássága, tévessége legfőljebb abban fog tükröződni, hogy mi az értéke a híritételek azon sorának, amelyekké a „létező” vagy „semmi” vagylagos szükségszerűségét feszegető álproblémát átalakítottuk, melyik tábor hol lát igazságot és hol hamisságot e híritételek némelyikében. Ettől még azonban nem válik érvénytelenné a híritételek teljes sora. Elvégre ítéletekké alakítható a valamilyen szinten téves információ éppúgy, mint a kijelentéstől igen távol eső modalitású.

TRUTH OF THE QUESTIONLIKE LINGUISTIC INFORMATION

GÁBOR TÖRÖK

If a question is sounded in any situation and context, it will always contain implicate judgements. These judgements can be true or false or swindle ones as well. There are questions, apart from the naive and defective ones, which are as if academic but swindle ones too. These questions hide unjustified, false and mendacious presuppositions. Heidegger's question is a mendacious one like this. This question does not make people think this so it waits for our reveal of the swindle presuppositions of the question.

EGY VERSKOMPOZÍCIÓS ELVRŐL

Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére

ÁRPÁS KÁROLY

0. A költői beszédműről

Milyen nehéz ma már elképzelni, hogy a szépirodalmi alkotás valamikor ugyanúgy hangzásában élt csak, mint a zene! A költői kép különböző fajtáinak előtérbe kerülése, a 20. század vizuális információinak forradalma háttérbe szorította a vershangzást. Napjainkban kezdtek el foglalkozni az akusztikai hatás föltárásával. Nemcsak a végre megszületett akadémiai verstanra gondolok¹, hanem a poétikai, retorikai, szövegtani kutatások eredményeire. Dolgozatomban megkísérlem leírni egy sajátos versszerkesztés jellemzőit, s e jegyek alapján elkülöníteni egy vagy több sajátos kompozíciójú verstípust.

1. Egy verskompozíció vizsgálata

A mai magyar irodalomban nemcsak Weöresnél találunk példát az ismétléses szerkezetekre² — Weöres alkotásait nem is tekintem bizonyítéknak, éppen mert a mester bármilyen formát úgy tudott megszólaltatni, mintha szervesen magyar forma lenne.³ Bakánál 1977-ben tűnik fel ez a kompozíciós igény — a példa kedvéért azért őt választottam, mert egyrészt költészetét ismerem, másrészt a középnemzedék jeles képviselőjének tartom.

Vizsgálódásaimat három verse⁴ indította el: a *VI(Vadászat)* — 1977., a *Háborús téli éjszaka* című ciklusból⁵; a *Trauermarsch* — 1977.⁶ és a *Döbling V* — 1983.⁷

2. A kompozíció értelmezése

2.0. A művek⁸ hasonlósága első hallásra, első olvasatra bizonyos. A kérdés az, hogy ez az összetartozás mivel magyarázható.

2.0.1. A versstruktúra és struktúráteremtő szerepe kérdésében műelméleti közhely a szerkezet jelentősége; ARISZTOTELÉSZ óta annyi munka foglalkozott ezzel, hogy monográfiát igényelne csupán a fogalom megtisztítása. Mi a következőkben olyan versszerkezettel kívánunk foglalkozni, amely meghatározza a tartalom alakulását. Kísérletünkre inspirálóan hatott R. JAKOBSON és CS. GYÍMESI ÉVA munkássága⁹.

2.0.2. Sem a hagyományos, műfaj szerinti csoportosítás, sem az újabb tematikai alapú tipologizálás nem foglalkozik a versszerkezettel. Van ugyan olyan jellemző az egyes részhalmazokban, amely erre is épít (pl. az epigramma vagy a pindaroszi óda kompozíciós szabálya, illetve az önmegszólító verstípus „beszélőinek” felállása), de nem ez a meghatározó jegy. A magyar szakirodalomban csak véletlenszerűen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, de például HALMY FERENC jószándéka ellenére keveri a szerkezeti és a tematikai osztályozást¹⁰, SZIGETI CSABA pedig csak kitekintést ad, mikor a redonda

canso kompozícióját bemutatja¹¹. A kérdés föltáratlansága a magyar irodalom hiányossága.

2.0.3. Ha egy új részrendszer elemeit próbáljuk meghatározni, azon elemek definíciót megadni, akkor a matematikai logika analógiájára¹² más rendszerekre, részrendszerekre is támaszkodunk. A minél pontosabb meghatározás érdekében több művészeti ág részrendszereit is figyelembe vettem, illetve ezek elméleti tanításait használtam föl.

2.1. Közelítés a tartalomból

2.1.0. Az első lehetőség, hogy a tartalomból, a szövegjelentésből indulunk ki.

2.1.1. Kézenfekvő lenne a *szövegnyelvészet* segítségével hívása¹³, ám az általam ismert „szemiotikai szövegtani iskola” még csak mostanában kezd a szövegegység fölötti nagyságrenddel foglalkozni — eddigi elemzéseit nem adtak kielégítő támpontot. Nehezíti az ilyen jellegű vizsgálatot az is, hogy a választott művek ikonikus telítettsége és evokációs bázisa messze meghaladja a kortársak hasonló műveit — s ezzel a kérdéssel itt nem foglalkoznak.

2.1.2. Baka egy ízben utalt kedvenc zeneszerzőjének vallomására¹⁴, mely rokonítható elvre mutat. Természetesen eljuthatunk a bahtyini karnevál-szemléletig vagy a polifonikus regényig is (Baka orosz szakosként végzett, és avatott fordító!), de ugyanakkor a cirkusz és a vadászat toposz tabló/ikonikus jellege sem ismeretlen előtte. E három versben különösen, de még inkább a két nagyciklusban¹⁵ az a látomásos világkép érvényesül, amelynek jellemzői — HUSZÁR LAJOS fogalmazása szerint — a tragikus — a groteszk — a morbid — és az erotikus/pornográf elemekből, látásmódból magyarázhatók. Mindez egy olyan többszólamúság létét tételezi fel, amelynek első jellemzője, hogy a háttérben akar maradni. A vadászat, a gyászmenet és a vihar ugyanakkor annyira hangsúlyosan kötődik össze az emberek, egy adott régió társadalmi sorsának történetével, hogy ez háttérbe szorítja a szerkesztést; tulajdonképpen a szavak jelentése viszi majd tovább a verszenét. Nagy szerepet kap a vízió — nem lehet véletlen, hogy a romantikus Vörösmarty Baka egyik kedvenc költője¹⁶.

2.1.3. Az elemi erejű világábrázolás *műfaji behatárolása* nehéz — bizonyos, hogy kevert műfajú művekről van szó. A rapszodiához állna legközelebb szenvedélyességével, tablót és személyes indulatot ötvöző erejével. Érintkezik a tájleíró és az elbeszélő költeménnyel is, ám ez a „háromszögelés” sem segít „bemérni”; más művészeti ág, a zene segíthet igazán — a rondót, a fűgát, a szimfónikus költeményt és a szimfóniát érzem közel hozzá. A behatárolás nehézsége más megközelítéseket tesz szükségessé.

2.1.4. A „szomszédság” szerepe. Érdemes elgondolkodni azon is, hogy a kiválasztott alkotások egy időben, a keletkezés szempontjából nagyjából egy pályaszakaszon belül keletkeztek. A kérdés további vizsgálata részben a monográfus, részben egy alkotáslélektani munka feladata.

2.2. A formai szerkezetből

2.2.0. Kutatásaim talán e kérdésben témek el leginkább a hagyományostól, s ezért dolgozatom részben a műhelymunkát rögzíti. A struktúra, a versszerkezet problematikájának különféle megközelítését mégis fontosnak tartom, mert nem egyetlen műről van szó, hanem az életmű fontos korszakát meghatározó, azt reprezentáló versekről.

2.2.1. A stilisztikai jegyek (alakzatok). Ha az ismétlődés különböző válfajait kutatjuk, óhatatlanul a retorikai és a stilisztikai alakzatokkal találkozunk. Született is már egy ilyen dolgozat¹⁷. Ennek nyomán indulva figyeltem föl FÓNAGY IVÁN elegáns és ötletes előadására¹⁸ és NAGY JÁNOS tanulmányaira¹⁹. Ám ezek az alakzatok — a gondolatrítmus és a gondolatpárhuzam, részben a refrén kivételével — a soron belül élnek, vagy sorok fölött érvényesülnek. Baka viszont a sort és a sorvariánst használja kompozíciós elemként. Refrénnak nem tekinthetjük a visszatéréseket, a gondolatrítmus és a -párhuzam pedig nem magyarázza a művek kohéziós gravitációját és asszociatív hatékonyságát.

2.2.2. Néhány matematikai észrevétel. Egy másik értelmezési lehetőségként a matematikai logika, a kombinatorika, a számsorozatok világának törvényszerűségei kínálkoznak. Van már példa a műértelmezésre ilyen alapokkal, gondolkodok az amerikai angol HOFSTADTER nevezetes könyvére²⁰. A kutató az arany metszés lehetőségeit kapcsolja a tudatos szerkesztést feltételező képzőművészeti és zenei alkotásokhoz, nem feledkezve meg a Gödel-tételről. Messzire vezetne eredményeinek a bekapcsolása — ehhez számítógépes modellezésre, versstruktúra-kutatásra lenne szükség (hasonló segítséget nyújtott Dombi József matematikus KANYÓ ZOLTÁN és csoportja kísérleteihez).

HOFSTADTER nem alkalmazta a sorozati törvényeket a szépirodalmi alkotásokra (csak L. Carroll és E. Lear alkotásait idézi, ezt is csak azért, hogy a nyelvi kifejezőképesség korlátaira figyelmeztessen). Viszont FALUS RÓBERT tanulmánya²¹ már irodalmi műveket is figyelembe vett — igaz, a Fibonacci-sor mint szerkesztési elv csak egy a lehetséges törvényszerűségekből. FALUS gondolatgazdag művét magam is fölhasználtam egy verselemzésemben²², ám e művekben sem a Fibonacci-sor, sem a Fibonacci-elv érvényesülését nem lehet kimutatni — csak gyanítjuk a periodikusság racionalitását.

A végtelen sorozat potenciálisan végtelen. Az így rendeződő sorok, versek a végtelenség illúzióját kelthetik a befogadóban — ám ezt a periodikus (ha olyan) ismétlődést nem lehet tudományosan alátámasztani, a matematika csak lerombolni tudja ezt az illúziót (itt mondok köszönetet Kincses János matematikus barátomnak megvilágosító tanácsaiért). A direkt nem periodikus ismétlődés az élet véletlenszerűségére emlékeztet; a sztochasztikával sem fogható be a költő játéka, aki így érzékelteti a lezárhatatlan időt.

2.3. A „kép-művészetek” felől

2.3.0. A kitalált szóval kívánom összefonni azokat a társművészeteket, amelyek a vizsgált lírai alkotásokhoz kapcsolhatók. A társítást persze megnehezíti, hogy a festmény a távlataival olyan együtt láttatásra képes, amelyre a hagyományos lírai alkotás sohasem, a film pedig áttűnéseivel éppen azt az időt semlegesítheti, amelyben a csak lineárisan befogadható vers létezik.

2.3.1.1. A művekkel fölkerestem HEGYI FÜSTÖS LÁSZLÓT, s megkértem, hogy próbálja meg az értelmezést (itt köszönöm meg a közreműködését!). A matematikai képzettségű főiskolai oktató elsőre fölfigyelt a Fibonacci-sorra, s ugyanakkor arra is, hogy a tartalomhoz ez nem, vagy alig köthető. Viszont fölidézve Varga Csaba 1970-es években készült filmetudjét (Weöres Sándor Négy koralljából a 3-ra készült), egy színskálás kombinációban látta a hangulati hatás érzékeltetésének a lehetőségét, annak kibővíthetőségét. A kompozíció vibrálását, lüktetését igaz, szubjektív színválaszokkal — lehetségesnek tartotta visszaadni, és a számítógépes szimulációban látta a megoldást. A sorrit-

mus megfejtését a felsorokra és a szavakra bontással kísérte meg — ám ez nem vezetett eredményre. Színvázlatára egy későbbi alkotása épül majd.

2.3.1.2. BAKACSI LAJOS festőművész szerint a művekre nem található általában olyan képzőművészeti kompozíciós szabály, amely segítene az értelmezésben, mert az irodalmi alkotás nem a térben, hanem az időben létezik. Ugyanakkor úgy véli, hogy akár a kalligráfiai, akár az absztrakt alkotásokban már föltételezhető egy olyan elvonatkoztatott szabályrendszer kialakíthatósága, amely a zenei szerkezetekhez hasonlítható.

Ismeretei szerint²³ Victor Vasarely tervezői, már-már iparművészi munkássága során kialakított formametanyelve (kódolt rendszer a formák minőségére és mennyiségére, valamint a tónusok milyenségére és telítettségének változására) hasonlítható leginkább a Baka által is használt megoldásokhoz. Itt ugyanis a rejtett kiegyensúlyozás szándéka, miközben egységekké változtatja az ismétlődéseket vagy rendet, rendszerszerűséget teremt, vagy éppen felrúgja azt — így közöl valamit a világról. (Itt köszönöm meg gondolatébresztő tanácsait és anyagait!)

2.3.2. A filmpoétika oldaláról. HOFSTADTER, BAKACSI LAJOS és HEGYI FÜSTÖS LÁSZLÓ példái nyomán jutottam el a filmhez — Baka három verse egyébként használható filmötlet is; a videoklipp méltó keret lehetne „lefordítására”.

J. LOTMANN és R. BARTHES tanain iskolázott két magyar filmesztéta tanulmánya²⁴ megvilágította a verssszerveződés egyik lehetséges elvét: „(...) a jelentéskonkretizálás (mint szimbolizálási eljárás — Á. K.) nem áll másból, mint olyan motívumszériák beépítéséből a dramaturgiai szerkezetbe, amelyekben a motívumok dramaturgiai jelentésüket sohasem veszítik el, mégis az állandó, jellegzetes kontextusokban való visszatérésük fokozatosan szimbolikus jelentéssel tölti fel őket”²⁵.

Ami a Tarkovszkij-filmekre jellemző, s értelmezésükben segítséget nyújthat, az „(...) a szeriális motívumszerkezet (kiemelés tőlem — Á. K.). Ha ugyanazon motívum különféle helyzetekben jelenik meg, akkor egy idő után kiválik a konkrét szituációból, és bizonyos önállósághoz jut, tértől és időtől való függetlenséget kap (...) összefüggésben van ez szimbolikus jelentésének létrejöttével (...) A dramaturgiai szerkezeten belül lévő szeriális motívumszerkezet tehát azt eredményezi, hogy bizonyos képek egyszerre szerepelnek egy tér-idő univerzumban, és ugyanakkor ettől függetlenül, egy absztrakt síkon is értelmezhetőek.”²⁶ A hosszú idézet kommentár nélkül is beláttatja, hogy elemeit a tipologizáláshoz fel kell használni.

2.4. A zeneelmélet segítése

2.4.0. Közismert, hogy a líra milyen sokat köszönhet a zenének. Nem csupán arról van szó, hogy hosszú ideig a vers nem is létezhetett zenekíséret nélkül, hogy maga a líra is instrumentum, s hogy a költő szónak hosszú ideig az énekes, a lantos, a kobzos, a raphszodosz a szinonimája, hanem arról is, hogy milyen sok lírai műfaj a zenéből kölcsönözten vált az irodalom részévé. A zeneiség az impresszionista esztétikák óta követelménye a lírai hangulatnak, a zenei szerkesztés azonban több ennél: ez csak a századunkban tudatosult.

2.4.1. Egy zenei szerkezetre építi például Babits-interpretációját NEMES NAGY ÁGNES. A korai Babits-versekből különösebb erőfeszítés nélkül mutatja ki a zenei kompozíciót²⁷. A szonáta rendeződési elve, a bartóki hidszerkezet, a rondó nem idegen a század mives költőitől. Korunk irodalmárai fedezik fel a zeneszerkezeti elemeket;

Arany Jánostól Weöres Sándorig ível a sor, kiknek költészetében találhatnak példát a kutatók.

2.4.2. A fordító Baka korán fölismerte, milyen szerepe van a helyesen eltalált ritmusnak a magyarított szöveg elfogadtatásában. Ha a figyelmes olvasó vizsgálja, akkor megállapíthatja: meglepően sok a fordítások mellett a zene ihlette mű.²⁸

Zenei műveltsége elmélyítette ritmusérzékenységét. HUSZÁR LAJOS zeneszerzőt (itt köszönöm meg szíves segítségét!) az említett szövegek szerkesztési megoldásai kezdetben a Bach-füga és a klasszikus Haydn-szonáta építkezési elvére emlékeztették. Bakára egyébként is jellemző a monotematikus hajlandóság. Ismétlései formai hálót borítanak a versvilág valóságára, a tér és az idő elveszti valóságos érvényeit, s a vezérmotívummá emelkedő szignálok (különösen a *Háborús téli éjszaka* és a *Döbling* esetében) már a wagneri Ring nagy egység iránti igényét teljesítik be!²⁹

HUSZÁR persze nem állítja, hogy a három Baka-versben a bachi szerkesztés kimutatható lenne. Bár olyan alaposan nem vizsgáltuk meg e műveket, ahogyan GÁRDONYI ZOLTÁN tette munkájában, ám a jeles Bach-kutató monográfiája, pontosabban *A téma torlasztása* című fejezete³⁰ egy nagyon fontos jelenséget bizonyított, tudniillik nincs racionális oka annak, hogy a proposta és a riposta, illetve a riposta és a proposta kezdete között mekkora távolság van. A torlasztás tehát az ihlet, az intuíció függvénye, s a megvalósult torlasztás jellemzői adják azt a többletjelentést a zeneműnek, amely egy magasabb harmónia felé mutat.

A költeményekben érvényesülő merev, *szignálszerű* visszatérés a sztravinszkiji additív struktúrára emlékeztet. Merevebb szignálja, a mennyiségi növelés gyakorlata (additív szerkezet!) eszünkbe juttatja *A katona története* és *A tavaszi áldozat* című darabokat. Sztravinszkijnál világosan elkülönül a *szignálos szerkezet*: egy-két motívumból összefüggő felületet képez, amely aztán átadja a helyét a másfajta motívumokból képezett felületeknek (mondhatni, az egynemű felületek váltakozásából lehet ritmust építeni). Persze Sztravinszkij zenedarabjait nem lehet egyértelműen Baka mellé példának hozni, már csak azért sem, mert az orosz mester darabjai megvalósulásukban jobban közelítenek a hagyományos zenéhez.

Másutt a változatlan, és részben változó ismétlődés úgy alakítja a vers szerkezetét, mint a francia barokk rondót a mestere, Fr. Couperin. Zenedarabjaiban a téma mindig ugyanúgy tér vissza, és nem variálódik. A közjáték jellegű szakaszok részben rokon, részben eltérő motívumelemekből épülnek fel. De amíg Couperinnél és kortársainál a téma és közjáték vagy egyforma hosszú, vagy a közjáték hossza nem haladja meg a téma kétszeresét, addig Bakánál a szignálszerű egy- és kétsoros ismétlődések után jóval hosszabb és különböző terjedelmű szakaszokkal találkozhatunk.

3. A versekről

3.0. Bár a Baka-versek kínálják magukat az elemzésre, mi csak a motívumteremtéssel, az ismétlődéssel és a szimbólummá válás lehetőségével foglalkozunk.

3.1. A VI (*Vadászat*) elemzése

3.1.1. Elkészítettem a költemény ismétlésszerkezeti rajzát (lásd I. ábra).

I. ábra, 1. szöveg

1= 165!	a -/184/
2= 166!	b --1*
3= 167	I
4= 168	I
5= 169	I
6= 170	4 I
7= 171=166'	b --2*
8= 172	I
10=174	I
11=175	I
12=176	I
13=177	I
14=178	7 I
15=179=171'=166	b --3*
16=180	I
17=181	I
18=182	I
19=183	4 I
20=184=165	a -(18)
21=185!	c ---I-1*
22=186	l I I
23=187!	d ---I--I-1*
24=188!	e ---I--I--I-1*
25=189!	f ---I--I--I--I-1*
26=190!	g ---I--I--I--I--I--/215/
27=191!	h ---I--I--I--I--I--/216/
28=192!	i ---I--I--I--I--I--/217/
29=193	I I I I I
30=194	2 I I I I I
31=195=187	d ---I--I-2* I I
32=196=188	e ---I--I--I-2* I
33=197!	j ---I--I--I--I--I--/237/
34=198	l I I I I I
35=199=185'	c ---I-2* I I I
36=200=179=171=166	b --4* I I I I
37=201!	k ---I--I--I--I--I--/226/
38=202	I I I I I
39=203	I I I I I
40=204	I I I I I
41=205	4 I I I I I

42=206=189	f	---l--l--l--l-2*
43=207	l	l l l l l
44=208=195=187	d	---l--l-3* l l
45=209=196=188	e	---l--l--l-3* l
46=210		l l l l l
47=211		l l l l l
48=212		l l l l l
49=213	4	l l l l l
50=214=206=189	f	---l--l--l--l-3*
51=215=190	g	---l--l--l--l----- (24)
52=216=191	h	---l--l--l--l----- (24)
53=217=192	i	---l--l--l--l----- (24)
54=218		l l l l l
55=219		l l l l l
56=220		l l l l l
57=221	4	l l l l l
58=222!	l	---l--l--l--l-----/232/
59=223=199=185'	c	---l-3* l l
60=224=200=179=171=166;	b	--5* l l l
61=225	l	l l l l
62=226=201'	k	-----l--l--l----- (24)
63=227		l l l
64=228	2	l l l
65=229=208=19 5=187	d	-----l-4* l
66=230=209=196=188	e	-----l----4*
67=231	l	l
68=232=222	l	-----l----- (9)
69=233		l
70=234		l
71=235	3	l
72=236=223'=199=185'	c	-----4*
73=237=197	j	----- (19)
74=238		

NB! A felkiáltójeles arab számok /és vesszős változataik/ az ismétlődő /s csak részben változott/ sorokat jelölik. A betűk az azonos sorok jelölésére szolgálnak. A * előtti arab szám az előfordulások számát jelzi — ha kettőnél többször fordulna elő. A kétféle zárójelben megadott számok a csak kétszer előforduló sorok sorszáma utalnak. A betűsorba bekerült arab számok az úgynevezett vaksorok mennyiségére utalnak.

A 74 sorból 22 sor ismétlés (legfőleg csekély eltéréssel) — ez a mű 30,5%-a, még ez az arány is rokonítja a közel egyidejű *Trauermarsch*-sal. Igen érdekes, hogy az ötszörös kötésből a refrénként is felfogható C-D sorok csak négyszer fordulnak el — s ez nem párosul az E-vel. Az ötször ismétlődő B sor maga is variáns, azaz változik — szorosan tapadva a sorjelentéshez, s így értelmezi az újabb visszatéréseket. Az F sor kérdése pedig a ciklus többi részében visszhangzik. Az ismétlődésből megkíséreltünk sorozatokat rendezni.

3.1.2.1. a, sorozat. Ez az előbbi ábra „elfordítása”; csupán a kiinduláshoz használjuk.

ab4b7b4acldfghi2dejlcbk4flde4fghi4lcbk2dell3cj (a betűjel azonos sorra vonatkozik)

3.1.2.2. b, sorozat. Nézzük meg az összetartozó egységeket, adjunk a cb-nek X, a de-nek Y, az fghi-nak Z jelölést! Az összetartozó egységeket a zeneelméletből kölcsönzött kifejezéssel szignálnak nevezem. A továbbiakban *szignálon azt a viszonylag rövid egységet értem, amelyik nem, vagy alig változik és többször visszatér — ám nem tekinthető önálló szólamnak.*

1b4b7b4aclyZ2Yjlxk4flY4Z4lXlk2Yll3cj

Ezzel még nem jutunk előbbre.

3.1.2.3. c, sorozat. Nézzük csak a csoportokat, leszűkítve talán jobban érvényesül — a nem ide tartozó sorokat csupán mennyiségnek vesszük!

22 Y Z 2 Y 2 X 7 Y 4 Z 5 X 4 Y 7: 22 2 2 7 4 5 4 7
YZ Y X Y Z X Y

Ha csak a betűvel jelzett egységekre figyelnénk, akkor találunk szonátaszerkezetre utaló nyomot³¹, de még ne általánosítsunk.

3.1.2.4. d, sorozat. Emeljük ki a kettőnél többször előfordulókat, így a visszatérés hatása élesebben látszik.

1b4b7b5clde6de2cb5flde4f8cb5de5cl
1b4b7b5clY6Y2X5flY4f8X5Y5cl: l 4 7 5 l 6 2 5 l 4 8 5 l
b b b c Y Y X Y f X Y c

Itt nem kaptunk „hiperszóvegi” segítséget.

3.1.2.5. c, sorozat. Tartsuk meg csak a szignált!

22 Y 6 Y 2 X 7 Y l3 X 5 Y 7: 22 6 2 7 l3 5 7
Y Y X Y X Y

Fölfigyelhetünk arra, hogy a többször ismétlődő sorkapcsolatok alig változtatják az alakjukat, legfőljebb szórendben — ez a variációs visszatéréshez közeledő sorismétlés sajátos körkörös szerkezetre utal. A szignálok közötti sormennyiség mennyiségi változása a motívum előhívta közzjátékok tartalmi súlyából, az itt szereplő képek asszociatív töltésétől függ. Talán itt közelít legjobban a hagyományos zenei kombinációkhoz, hisz ott a szerkesztés lényege az, hogy az alapelem olvadjon be az egészbe.

3.1.3. A versszervező kép e versben az ötször előforduló körhinta („ringlispil”), a hozzá kapcsolódó vurstlival, vásárral, céllövöldével — ez utóbbiból fejlik ki a vadászat. A montázsképek a századforduló dzsentrivilágát lobbantják elének; a szecessziós képszlánkok előlegezik és megerősítik a refrénszerű „kóda-lezárást”: „úri vadászat, nincsen

kezdeté, / úri vadászat, vége nincs soha” (ez négyszer olvasható). A végtelenítés illúziójával közép-kelet-európai végzetté *zsúfolódik* a képsor, sajátos sorsszimbólummá emelve a vadászat címet — s így e vers lesz a ciklus súlypontja³².

3.2. A *Trauermarsch* elemzése

3.2.1. A további munkához itt is szükséges egy szerkesztési rajz (lásd II. ábra).

II. ábra, 2. szöveg

1!	a -1*
2	l I
3!	b --l-l*
4	I I
5	2 I I
6=1	a -2* I
7!	c --l--l-l*
8!	d --l--l--l--/62/
9!	e --l--l--l----/61/
10	I I I
11	I I I
12	I I I
13	I I I
14	I I I
15	I I I
16	7 I I I
17=6=1	a -3* I I
18!	f --l--l--l-----/60/
19	I I I
20	I I I
21	I I I
22	I I I
23	I I I
24	I I I
25	I I I
26	I I I
27	I I I
28	I I I
29	11 I I I
30=17=6=1	a -4* I I
31=7	c --l--l-2*
32!	g --l--l--l-----/63/
33!	h --l--l--l-----/64/
34	I I I
35	2 I I I
36!	i --l--l--l-----/70/

37	l	I I I
38=30=17=6=1	a	-5* I I
39!	j	--I--I-I-----/65/
40=31=7	c	--I--I-3*
41!	k	--I--I-I-----/72/
42!	l	--I--I-I-----/73/
43		I I I
44	2	I I I
45!	m	--I--I-I-----/76/
46!	n	--I--I-I-----/77/
47!	o	--I--I-I-----/78/
48!	p	--I--I-I-----/80/
49=38=30=17=6=1	a	-6* I I
50=40=31=7	c	----I-4*
51=3'	b	----2* I
52		I I
53		I I
54		I I
55		I I
56		I I
57		I I
58	7	I I
59=50=40=31=7	c	----I-5*
60=18'	f	----I------(41)
61=9'	e	----I------(51)
62=8	d	----I------(53)
63=32	g	----I------(30)
64=33'	h	----I------(30)
65=39	j	----I------(25)
66		I
67		I
68		I
69	4	I
70=36'	i	----I------(33)
71	l	I
72=41'	k	----I------(30)
73=42'	l	----I------(30)
74	l	I
75=51'=3'	b	----3*
76=45	m	------(30)
77=46	n	------(30)
78=47	o	------(30)
79	l	
80=48	p	------(31)

NB! A jelölések értelmezése az előbbi példánál.

Adataimból kitűnik, hogy a 80 sorból 24 ismétlés, legfőljebb csekély variációval (30%). Hatszor az A sor (mely maga is zeneimitáció), ötször a C, háromszor a B sor ismétlődött. A többi betűvel jelzett 13 sor csak kétszer fordult elő, mintegy díszít motívumként. Úgy vélem: ez az ismétlés valóban a Mahler-szimfónia szerkezetéhez áll közel.

3.2.2.1. a, sorozat. Akárcsak az első versnél, ez is csak „elforgatás”.

alb2acde7aflacgh2ilajckl2mnopac7efedghj4ilkllbmnp (a betűjel azonos sorra vonatkozik)

3.2.2.2. b, sorozat. Nézzük meg az összetartozó egységeket, adjunk az ac-nek X, a gh-nak Y, a kl-nek N, az mno-nak Z jelet!

alb2Xde7aflXY2ilajcN2ZpXb7cfedYj4ilNlbZlp

Feltűnő, hogy milyen sok az ismétlődés — igen nehéz kiválasztani a főszignált, már csak azért is, mert a hatszor előforduló sor hangutánzó tölteléksor is lehet (noha akusztikai és ritmikai szempontból fontos, arról nem is szólva, hogy „egy az egyben” érzékelteti a Mahler-szimfónia második tételét).

3.2.2.3. c, sorozat. Nézzük csak a csoportokat.

5 X 22 X Y 7 N 2 Z 1 X 12 Y 7 N 2 Z 2: 5 22 7 2 1 12 7 2 2
X X Y N Z X Y N Z

Ha a kezdő X-szel nem számolnánk, akkor tiszta tengelyes tükrözés lenne — de a közbeeső sorokról nem feledkezhettünk meg.

3.2.2.4. d, sorozat. Emeljük ki a kettőnél többször előfordulókat!

alb2ac9al2ac6alc7acb7cl5b5
alb2X9al2X6alc7Xb7cl5b5: 1 2 9 12 6 1 7 7 15 5
a b X a X a c X b c b

Ez a kiválogatás nem visz közelébb a megoldáshoz.

3.2.2.5. e, sorozat. Tartsuk meg csak a szignált!

5 X 22 X 16 X 30: 5 22 16 30
X X X

A költeményben érvényesülő merev szignálszerű visszatérés — amit a végső sorozat X-ei is érzékeltetnek — a sztravinszkiji additív struktúrára még erősebben emlékeztet.

3.2.3. A magában álló költemény G. Mahler polifóniaértelmezésére³³ épül. Adataimból kitűnik, hogy a 80 sorból 24 ismétlés, legfőljebb csekély variációval (30%). Hatszor az A sor (mely maga is zeneimitáció), ötször a C — a sor költői képe szintén a hanghatásra épül, háromszor a B sor ismétlődött. A többi betűvel jelzett 13 sor csak kétszer fordult elő, mintegy díszít motívumként. Úgy vélem: ez az ismétlés valóban a

Mahler-szimfónia szerkezetéhez áll közel. A versnek nem a sor lesz a kulcsa (a sorismétlések erőteljes kettőződése a 44—48. és 76—80. sorcsoportok visszatérését erősítik és készítik elő), hanem a „gyász” szó és a gyász- előtagú szóösszetételek. A kapkodó asszociációk egy magasabb szinten a Monarchia (és a hozzá tartozó élet) requiemjét szimbolizáló egységgé olvadnak össze.

3.3. A *Döbling V* elemzése

3.3.1. Akár az előző kettőnél, itt is mellékeljük a „kapcsolási rajzot” (lásd III. ábra!). Egyrészt szemmel láthatóan azonos elv alapján épülnek, másrészt nem találunk fogódzót, támaszt, amelynek a segítségével megfejtethetnénk a szerveződés titkát. (Bár meglehetősen, ilyen titok nincs is, csak mi látjuk bele a problémát.) Az mindenesetre érdekes, hogy 69 sorból áll (forgatjuk erre-arra), ám még érdekesebb, hogy Széchenyi 69 esztendősen vet véget az életének.

A szerkezet vizsgálatakor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a viharok milyen megkülönböztető képalkotási hagyományai vannak a magyar és a világirodalomban.

III. ábra, 3. szöveg

1 =100!	a -1*
2 =101!	b --1-1*
3 =102!	c --1--1-1*
4 =103!	d --1--1--1-1*
5 =104	I I I I
6 =105	2 I I I I
7 =106=100	a -2* I I I
8 =107=101'	b --1-2* I I
9 =108	I I I I
10=109	I I I I
11=110	I I I I
12=111	4 I I I I
13=112=102	c --1--1-2* I
14=113=103	d --1--1--1-2*
15=114	I I I I
16=115	2 I I I I
17=116!	e --1--1--1--1--/156/
18=117!	f --1--1--1--1--/157/
19=118	I I I I
20=119	2 I I I I
21=120=106=100	a -3* I I I
22=121=107'=101'	b --1-3* I I
23=122	I I I I
24=123	I I I I
25=124	I I I I
26=125	I I I I

27=126	5	I I I I	
28=127!	g	--I--I--I-----/159/	
29=128=112=102	c	--I--I-3* I	
30=129		I I I I	
31=130		I I I I	
32=131		I I I I	
33=132	4	I I I I	
34=133!	h	--I--I--I-----/165/	
35=134!	i	--I--I--I-----/166/	
36=135	l	I I I I	
37=136=120=106=100	a	-4* I I I	
38=137=121'=107'=101'	b	--I-4* I I	
39=138		I I I I	
40=139		I I I I	
41=140		I I I I	
42=141		I I I I	
43=142		I I I I	
44=143	6	I I I I	
45=144=128=112=102	c	--I--I-4* I	
46=145		I I I I	
47=146		I I I I	
48=147		I I I I	
49=148		I I I I	
50=149	5	I I I I	
51=150=136=120=106=100	a	-5* I I I	
52=151=137'=121'=107'=101'	b	---5* I I	
53=152=144=128=112=102	c	-----5* I	
54=153=113'=103'	d	-----I-3*	
55=154!?'150''	j	-----I-----1*	
56=155	l	I I	
57=156!?152/=116'	k/e	-----I------(29)-----I-/164/	
58=157=117	f	-----I------(29)	I
59=158=154	j	-----I-----2*	
60=159=127'	g	-----I------(21)	I
61=160=152=144=128=112=102	c	-----6* I	
62=161	l	I	
63=162=158=154	j	-----3*	
64=163	l		
65=164=156=?152/=116	k	------(7)	
66=165=133'	h	------(31)	
67=166=134'	i	------(31)	
68=167			
69=168			

NB! A jelölések értelmezése az előbbi példánál.

A 69-ből 23 sor ismétlés (legfőljebb csekély módosulással) — ez az egész vers 33,33%-a, valamivel erősebb ez az arány, mint a másik kettőnél. A „kötései” is erősebbek: a C sor hatszor fordul elő — figyeljünk a soron belüli ismétlésre is: micsoda hang-effektus rejlik a szóban! (A szóismétlésekkel mint a soron belüli alakzattal e dolgozat nem foglalkozik.) Akár a korábbiakban, itt is találkozhatunk refrénszerű sorokkal, ezek (A és B sor) ötször fordulnak elő. Háromszor találkozunk a d és j sorokkal, a többi ismétlődő sor (6) csak kétszer fordul elő.

3.3.2.1. a, sorozat. Lássuk a horizontális ismétlődést!

abcd2ab4cd2ef2ab5gc4hilab6c5abcdjlk/efjgcljlkhi (a betűjel azonos sorra vonatkozik)

3.3.2.2. b, sorozat. Nézzük meg az összetartozó egységeket, adjunk az ab-nek X, a cd-nek Y, az ef-nek N, a gc-nek Z, a hi-nek W jelet!

XY2X4Y2N2X5Z4W1X6c5XYjlk/NjZljlkW

Ei kell gondolkodnunk a visszatérések törvényszerűségén!

3.3.2.3. c, sorozat. Nézzük csak a csoportokat!

XY2X4Y2N2X5Z4W1X12XY2N1Z4W: 2 4 2 2 5 4 1 12 2 1 4
XY X Y N X Z W X XY N W

Tekinthetjük-e többnek a véletlennél?

3.3.2.4. d, sorozat. Emeljük ki a kettőnél többször előforduló sorokat!

abcd2ab4cd6ab6c7ab6c5abcdj3jlcj4
XY2X4Y6X6c7X6c5XYj3jlcj4: 2 4 6 6 7 6 5 3 1 1 4
XY X Y X c X c XY j j c j

Ez a közelítés sem ad értékelhető számsorokat.

3.3.2.5. e, sorozat. Tartsuk meg csak a szignált!

X Y 2 X 4 Y 14 X 12 X Y 13: 2 4 14 12 13
XY X Y X XY

Így a szerkezet inkább a bartóki hídszerkezethez közelítene — ha szabályosságát nem sértené az arab számokkal jelzett sorok irracionális kezelhetetlensége. Viszont éppen a változatlan, részben változó ismétlődés juttatta HUSZÁR LAJOS eszébe a francia barokk rondót és mesterét: Fr. Couperint. Zenedarabjaiban a téma mindig ugyanúgy tér vissza, és nem variálódik. A közzjáték jellegű szakaszok részben rokon, részben eltérő motívumelemekből épülnek fel. Csakhogy míg Couperinnél és kortársainál a téma és közzjáték vagy egyforma hosszú, vagy a közzjáték hossza nem haladja meg a téma kétszeresét, addig Bakánál a szignálszerű egy- és kétsorok után jóval hosszabb és különböző terjedelmű szakaszokkal találkozhatunk. A *Döbling V* az eddigieknél erőteljesebben emlékeztet az additív struktúrára, a már idézett Sztravinszkij-művekre.

3.3.3. Nem véletlen emlegeti „a vihar” megjelöléssel a szerző ezt a részt; a „Döbling Döbling Döbling döl a zápor” hatszoros visszatéréssel apokaliptikus látomását nagyítja, ismétlődéseivel és variánsaival a végtelennel rokonítja ezt a kavargást. Nem mond ellent ennek az állandó időre utalás sem: e „Döbling-Magyarország-Pokol”-ban nincs helye az időnek (hiába az a-b sorok és változatok ötszöri ismétlődése)! A képek kibontakozását nemcsak az asszociációk áradása nehezíti, hanem a Döbling helynév akusztikai uralma is — alig érhető tetten a hangulati meggyőző hatás. Az utolsó tételmondat is (akár a *VI(Vadászat)* esetében) a kozmikus tágítást indokolja: „LUCSOK ÉS PERNYE MARAD A VILÁGBÓL”.

4. A vizsgálatok összegzése

4.0. A fenti értelmezési kísérletek — összevetve az ábrákkal — megerősítik feltételezésünket: a fő- és mellékszignálok, miközben részint módosuló ismétlésükkel próbára teszik a befogadó lokalizáló és analizáló képességét, a végtelen ismétlődés képzetét kelthetik az egyszeri hangzás során. Mahler, az egyik kedvenc zeneszerző, szintén a motívumok kombinációjával éri el ezt a hatást. Maga a költő így látja versei különbségét: a „*Vadászat* és a *Döbling V. része*, a »vihar« egyaránt 75 (sic!) sorból áll. (Ez persze nem volt szándékos, a két vers amúgy eltérő formai elvekre épül — a *Háborús téli éjszakában* monológ vált dalt vagy balladát, a *Döbling* végig monológ — crescendo — decrescendo.)³⁴

Úgy véljük, hogy hagyománytisztelő költő romantikus, szecessziós vonzódása is segít az értelmezésben: a századforkuló, századelő bonyolult zene- és motívumtörténeti elemeit egymásba játszó szimfóniák, szimfónikus költemények szerkesztési eljárása is példa lehetett az alkotásban.

4.1. Kompozicionális verstípusok. E verstípusokon olyan tipológiai és topológiai megkülönböztetést értek, amely elsősorban a versszerkesztési elvben különbözik a tematikaitól, s ezen belül elkülöníthető verstípusosztályokra bontható.³⁵ Ezeknek a verstípusoknak a kialakítása későbbi kutatás tárgya — az osztályozásban figyelembe veendő segédtudományként a stilisztika, a retorika, a szövegnyelvészet, a zeneelmélet, a filmesztétika és a képzőművészeti alkotásokat vizsgáló műelmélet. (Itt mondok köszönetet SZIGETI CSABÁNAK baráti kritikájáért és a kompozícióelmélet történetére vonatkozó ismeretközléseiért.)

4.1.1. A motívumtorlasztásos verstípus. A motívumtorlasztáson azt értem, hogy az ismétlődő (állandó és/vagy variáns) egységek a közbezárt egységekkel — amelyekkel nem kell feltétlenül racionálisan értelmezhető viszonyba kerülniük — minőségi (jelentési) viszonyt alakítanak ki, s így ezek a nagyobb, jelentésbeli egységek nem csupán alakzati egységként értelmezhetők, hanem — a mű jelentésétől függően — szimbolikus jelentést kaphatnak. Több ismétlődő egység (legyen az megkülönböztethető szó vagy elkülöníthető sor) több ilyen jelentést kapcsolhat össze, s akkor a mű többletjelentése is változhat az asszociatív háló kiterjedésével arányosan. A motívum fogalmát a *Világirodalmi Lexikon* szerint értem.)

4.1.2. A periodikus verstípus. A periodikus kompozíció olyan kompozíciót értek, amelynek rendeződési alapelve elkülöníthető elemek azonos vagy variált megkülönböztethető visszatérése, ismétlődése. A periodikus kompozíciós szerkesztésű versformába tehát minden ismétlésre épülő lírai alkotást besorolok.³⁶

4.1.3. *A szignál-periodikus verstípus.* Az ismétlődés itt olyan körkörös kompozíció, amelyben nem, vagy alig változó egységek (ez lehet egy vagy több sor is) nem refrénszerűen úgy térnek vissza, hogy a közbezárt részek mennyiségét nem szabályozzák, viszont annyi alkalommal ismétlődnek, hogy motívummá emelkedjenek. A szerkeztődés fő- és mellékszignálokkal lehet teljes.

4.1.4. *A szignál-periodikus motívumtorlasztásos kompozíció.* A választott versekben ezt a művészi szerkesztési elvet figyeltem meg, de éppen vizsgálataim alapján ezt az elkülönített verstípust nem tartom önálló verstípusosztálynak.

5. A további kutatás iránya

5.0. Vitaindító, figyelemfelkeltő írásom nyomán talán mások is figyelemmel kezdik kísérni a kompozíció kérdését — az alaptanulmány hozzáférhető³⁷. Vélem, hogy kísérletem bizonyította és szemléltette: a (zenével érintkező) szerkesztési elv leírható, osztályozható, összevethető. Remélem, hogy munkám minden hiányossága ellenére, vagy azzal együtt új munkák születését vonja maga után. A kompozíció jelentőségét Bakánál megemeli — s többek közt ez is oka a költő kiválasztásának —, hogy a versszerkesztési elvet cikluskompozíciós gyakorlattá is változtatta.

5.1. *A szerkezet mint ciklusszervező elv.* A Baka-kötetek olvasója arra is fölfigyelhetett, hogy hogyan alakulnak ki a költőnél azok a ciklusok, amelyeknek a fentebb tárgyalt verstípus a központi magjuk³⁸. A továbbiakban megkíséreljük ezeket elhelyezni az életműben.

A költő első kötetében összesen hét keretes szerkezetű költeménnyel találkoztunk, s ezek egyike sem játszott szerepet a ciklusszerkesztésben. A második kötetében ugyan csak négygel találkoztunk, ám ezekből kettő (a *Ballada* és *Trauermarsch*) már jellegzetesen bakás — s itt olvasható a *Háborús téli éjszaka* is! A harmadik kötet második ciklusa ismét erre épül — egy híján, s itt találjuk a *Döblinget*. Az összegző negyedik kötet új versei közül (12—14. ciklusok) szinte valamennyi az ismétléses variációra épül — bár ez a cikluskompozícióban nem érvényesül. Az ötödik kötet párosításai a negyedik epikai alkotásnál sérülnek: itt két vers rendelődik hozzá a többi egygel szemben (erről még a *Tiszatáj* 1991/9-es számában). A hatodik kötetben már csak a versszerkezetekről beszélhetünk, a tudatos ciklusösszeállítás nem mutatható ki. Lássuk, hogyan működik verstípusunk a ciklusszerveződésben.

5.1.1. *Ciklusrendeződés a Háborús téli éjszakában*³⁹. A ciklus pillére az anaforával kezdődő, szignálnak tekinthető sorvariáns (1., 5., 12., 61., 82., 127., 154., 239., 284., 288., 291.), az e sorokat tartalmazó versek között találhatjuk meg a „monológ” betétjeit.

Jellegzetes megoldása még az, hogy verseken átlépő egyéb sorokkal, a mellékszignálokkal is erősíti az összefüggést: lásd „a”: 3., 286.; „b”: 4., 287.; „c”: 26., 312.; „d”: 27., 313.; „e”: 28., 314.; „f”: 29., 315.; „g”: 30., 218.; „h”: 31., 312.; „j”: 76., 288.; „k”: 75., 289.; „l”: 76., 290.; „o”: 144., 152., 302.; „p”: 145., 303.; „q”: 146., 304.; „r”: 147., 305.; „s”: 150., 306.

A fentieket, ha összevetjük a kiemelt versszerkezettel, akkor világos a hasonlóság — így állíthatjuk, hogy a kettő szerveződési elve azonos. Arányokat ugyan nem tudunk kimutatni, de a vers- és ciklusszerkesztési eljárás megegyezik. S ha a ciklus tartalmához hozzárendeljük a két Ady-verset: *Emlékezés egy nyár-éjszakára*, illetve *Ember az ember-telenségben*, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a ciklusszerveződés szintén tisztel-

gés Ady emlékének (s akkor még az allúziókról, a reminiscenciákról és az evokációkról nem is szóltunk).

5.1.2. Ciklusrendeződés a Döblingben⁴⁰. Bár Baka itt jóval nagyobb mértékben használta a sorismétléseket — variánsokkal! —, ám jóval kevesebb az olyan sor, amelyik mint ciklusszignál átnyúlik a ciklus más verseibe. A következők jöhetnek számításba: „f”: 36., 170., 189.; „t”: 51., 197.; „u”: 52., 198.; „ü”: 53., 199. és „w”: 55., 202.

A 205 sorból 39 ismétlés (vagy annak variánsa) — 19,02%. Jelzem, hogy melyek a többször ismétlődő sorok: a, hatszor ismétlődik: „aa”; b, ötször ismétlődik: „y”, „z” (eddig rendben volna, mert ez egy műhöz kapcsolódik, viszont a további ismétlések már a cikluson belüli kohéziót erősítik — a jelentések figyelembevétele nélkül is!); c, háromszor ismétlődik: „f”, „t”, „u”, „ü”, „bb”, „cc”, „ii”, „ll”; d, kétszer ismétlődik: „a”, „b”, „c”, „d”, „e”, „g”, „h”, „i”, „j”, „k”, „l”, „m”, „n”, „o”, „p”, „q”, „r”, „s”, „v”, „w”, „x”, „dd”, „ee”, „ff”, „gg”, „hh”, „jj” és a „kk” jelzésű sor.

Külön föl hívom a figyelmet az I., II. és a IV. részek keretes szerkezetére, ezekben szintén érvényesül az ismétlés valamilyen változata. A dolgozat keretei között nem tudunk továbblépni.

5.2. Epilógus, amely prológu

Amikor hozzákezdtem a vizsgálatokhoz, HUSZÁR LAJOS föl hívta rá a figyelmem: többszólamúság szempontjából a zene lehetőségei nagyobbak, mint az irodalomé. Minden kísérlet, akár a műalkotások közötti összehasonlításra, akár az elméleti fogalmak kölcsönözhetőségét tekintve, éppen a vers egyszólamúsága miatt eleve kudarcra van ítélve — s ugyanakkor a kihívás óriási. Bármelyik más művészet eszközét, módszerét használjuk is, a zene absztrahációjához egyik sem mérhető.

A dolgozathoz megnyilvánuló racionalizálási szándék — a felvilágosodástól örökölt rendezési vágy — nem személynek vagy a műnek szól, hanem a befogadónak és az értelmezőnek kíván segítséget adni. A megmozgatott bizonyítási apparátus nagysága éppen kicsinységünket és behatároltságunkat mutatja (nem értünk el többet egy vitatható definíciónál). Írásomat Kant szavaival zárom: „A tapasztalat csak arra tanít meg, hogy mi van, és miként, arra azonban sohasem, hogy valami szükségképpen van úgy, és nem is lehetne másként.”⁴¹

Jegyzetek

1. SZEPE ERIKA — SZERDAHELYI ISTVÁN, Budapest, 1981.
2. Lásd NAGY JÁNOS tanulmányait a bibliográfiában!
3. A tükörszerű szerkesztésre példa Vári Attila *Visszatetszik* vagy Kálnoky László *A labirintus* című műve. Az anaforikus szerkesztésre Kálnoky 7 című szonettjét hoznám, az epiforikusra Kányádi Sándor *Sőhaj-tását*. A rondóra (?), szonátára (?) emlékeztető ismétlődés figyelhető meg Nemes Nagy Ágnes *Éj* című alkotásában. (Ez az ismétlésre épülő szerkezet tapasztalható Kosztolányi Dezső kötetnyitó versében: *Mint aki a sinek közé esett...*, Ady Endre költeményében: *Emlékezés egy nyár-éjszakára*, Babits Mihály: *Sírvess* vagy *A Danaidák* című alkotásában.) Tandori Dezső a vers születését kísérő riporter figyelemmel, lásd *A Klee-Milne vázlatkönyvbe* című költeményét.
4. Meggondolandó, hogy BAÁN TIBOR 1988-as tanulmánya, talán a pályaképvázlat miatt, elsiklik a probléma fölött. A válogatott kötet néhány recenziója érinti a kérdést (ÁRPÁS KÁROLY: 1990. és VARGA MAGDOLNA: 1990.), majd VARGA MAGDOLNA 1992-es pályaműve részben megkísérli bemutatását — a

stiliztika oldalát vizsgálva. E kérdés részletező vizsgálata olvasható majd a Dunájában megjelenő tanulmányomban.

5. „A *Háborús téli éjszaka* megrendelésre született. Gyerekkori barátom, a zalaegerszegi Reflex színpad vezetője, Merő Béla kért tőlem egy versoratóriumot az 1977-es Ady-évfordulóra. Úgy vállaltam, hogy nem közvetlenül Ady, hanem egy elképzelt közép-európai költő nevében fog szólni a háborús iszonyatról és a zsákcás magyar történelemről — tehát a mi nemzedékünk sorsáról is (...) Keletkezési idő: 77 február — május. Az utolsóelőtti vers, a *Passió* két évvel korábban íródott. A teljes ciklus (vagy ez inkább hosszúvers) az *Életünkben* jelent meg, '77 őszén.” In: Baka István „a három ciklusról” — 1992. 08. 07.
6. „(...) a '76 őszi *Körvadászat* a *Vadászat* előképe, de a *Trauermarsch* is idetartozik — ha előbb születik, ez állt volna a *Passió* helyén.” In: Baka István „a három ciklusról” — 1992. 08. 07.
7. „*Döbling* — '82-ben keresett meg Nagy Zoltán, hogy írjak neki monodráját a Széchenyi-napló alapján (...) '83 februárjában mentem el egy hétre Szekszárdra, előtte Csapody Miklós és édesapja Cs. István vendégeként Nagycenkre látogattam — a hársfasor élménye innen származik. A ciklusnak csak a záródarabja maradt Szegedre, elég hamar megcsináltam, a *Tiszatáj* '83. áprilisi száma már közölte a verset. Ez lett a *Döbling*-kötet záró- és címadó verse (...) egyes részei és a *Háborús téli éjszaka* egyes részei között erős a párhuzam — legjobb példa, hogy a *Vadászat* és a *Döbling V. része*, a „vihar” egyaránt 75(!) sorból áll.” In: Baka István „a három ciklusról” — 1993. 08. 07.
8. 1. szöveg

HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA

Ady Endre emlékének

VI(VADÁSZAT)

- 165 Lovas-ármialakok a ködben,
a horizont körhintaként forog,
vonulnak lassan festett naplementék,
kútgémek, őzek, bőgő szarvasok,
cukormáz-tavon hatyúármialak,
- 170 s egymásba folyva virradatok, esték
forognak a körhinta koronáján,
deres mezőn: mézeskalács szíven
halastó tükrös négyszöge remeg,
kicirkalmazva rajta: Örök Emlék,
- 175 betűi közt halszáj tátong: cselédlány
készségesen tárulkozó öle,
s a messzeségből csizmák döngenek,
tágul a táj s szűkül, új s új menetre
fordul a körhinta, kíséri
- 180 cigánybanda és katonazene,
Rákóczi-induló és Radetzky-mars
és Száz forintnak ötven a fele,
s paták szikráznak, csizmák döngenek,
lovas-ármialakok a ködben.
- 185 forog a hinta, tart tovább a búcsú,
körvadászat papírmásé lovon,
úri vadászat, nincsen kezdete,
úri vadászat, vége nincs soha,
hova futhatnál, virradat vada,
- 190 hova futhatnál, vadnyúl, szarvas, őz,
előtted válik hajlongó cigánnyá,
s zendít rá trágár nótára a fűz,
sörétszemekkel riasztgat a bodza,
véredül fröccsen szét az áfonya,

- 195 úri vadászat, nincsen kezdete,
 úri vadászat, vége nincs soha,
 boldog, ki hulltát érezvén megállhat,
 s golyó teríti földre, nem kutya,
 s tart tovább a búcsú, a vadászat,
- 200 a horizont körhintaként forog,
 mézeskalács-dzsentrík nyeregbe szállnak,
 lányszobák rózsaszínű álmai,
 bugyiké, akik letépetni vágynak,
 fonnyadt emléké, kik gyötretetni vágynak,
- 205 lapos bukszák és duzzadó herék,
 hova futhatnál, virradat vada,
 kutyák kerülnek mindenütt eléd,
 úri vadászat, nincsen kezdete,
 úri vadászat, vége nincs soha,
- 210 és vár a bor a kocsmasztalon,
 nagy kancsó és tizenhárom pohár,
 körben mint Krisztus az apostolokkal,
 torzképül az Utolsó Vacsora,
 hova futhatnál, virradat vada,
- 215 hova futhatnál, vadnyúl, szarvas, őz,
 előtted válik hajlongó cigánnyá,
 s zendít rá trágár nótára a fűz,
 üres a kocma, de majd megtelik
 veríték-, vér-, nyers hús- és kapcászaggal,
- 220 okádék bűzével, no meg a nóták
 édeskés akácvirágillatával,
 és kártya csattog, mintha angyalszárnyak,
 s holnap is tart a búcsú, a vadászat,
 forog tovább a horizont, forognak
- 225 papírlovasok a papírlovon,
 mézeshuszárok a kalácslovon,
 egymásba folynak virradatok, esték,
 ezer éve vadászat, vigalom,
 úri vadászat, nincsen kezdete,
- 230 úri vadászat, vége nincs soha,
 árnyhattyúk úsznak cukormáz-tavon,
 és kártya csattog, mintha angyalszárnyak,
 forog a hinta, kancsók, poharak,
 és Lement a nap a maga járásán,
- 235 Akácós út, ha végigmegyek rajtad én,
 tart még a búcsú, a hajtóvadászat,
 boldog a vad, ki puska elé állhat:

SEBÉBŐL VÉRZIK EL AZ ORSZÁG

2. szöveg

TRAUERMARSCH

Gustav Mahler emlékének

Tratatatam, tratatatam, tratatatam...
 A messzeségből trombiták
 réztücsökcírpelése száll,
 előnti a Birodalom

- 5 réteit a trombita-csiganyál.
 Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
 Közeledik a gyászmenet,
 gyászfátyol-napfogyatkozás
 a hölgyek arcán s rettenet,
 10 de gyászölükben izgalom:
 nyirkosodnak a gyászbugyik,
 s jönnek a gyászfrakkos urak,
 éjből a frakk — a csillagok
 óraláncán fityeg a hold,
 15 és gyászos nemiszervük combjuk
 között lélekharangozik.
 Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
 Az élen gyászkancán üget
 a tábornok, mindkét fülében
 20 vatta — ha villám csattog is,
 csak annyit hall belőle, mintha
 csészén ezüstkanál kocogna,
 plomba a tábornok fogában:
 sziklába töltött ekrazit,
 25 gyászzsebében a pakli kártya,
 s azt látja, ha álmodozik:
 a kártyalapok figurái
 egymásnak lábbal fektetett,
 véres katonatetemek.
 30 Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
 Közeledik a gyászmenet,
 huszárok mentéjén a sújtás
 kanyarog, mint drótakadályok,
 vonulnak a sötét mezőn,
 35 cselédszoba-Bírodalomban,
 a szénaboglyák - kiscselédek
 befűlledt dunyhái között.
 Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
 Trombita harsan — réztücsök,
 40 közeledik a gyászmenet,
 rulettgolyó-hold körbefutja
 az eget, csillagzsetonok
 gyűlnek az Isten asztalára,
 a gyászhintó lassúdan úszik,
 45 bakján a Sarkcsillag a lámpa,
 vonul a gyász-Göncölszekér,
 a tavak ablakát betörve
 vízmélyig gomolyog az éj.
 Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
 50 Közeledik a gyászmenet,
 a réztücsökciripelésben
 nyikorognak gyászkerekek,
 s mint körfűrész, forog a hold,
 csillagon — görcsön — felsikolt,
 55 hasad a deszka-éj, az ében,
 szekercecsattogás — ki épít
 ravatalt vagy vesz helyet?
 Trombita-csiganyálás rétek,
 közeledik a gyászmenet,

- 60 gyászkancáján üget az élen
a tábornok, a hölgyek arcán
gyászfátyol-napfogyatkozás,
huszárok mentén a sújtás
szögesdrót, zúzmara-lepett,
65 trombita harsan — réztücsök,
gyászarkangyal suhog az éjben,
lebeg a gyászolók fölött,
óceánjáró-nyelv ütődik
fogsora jéghegyeibe,
70 állnak cseléd lány-dunya boglyák
trombita-csiganyálezüstben,
rulettgolyó-hold fut az égen
csillagzsetonok halmait
söpri maga elé az Isten,
75 és réztücsökciripelésben
— bakján a Sarkcsillag a lámpa —
úszik a gyász-Göncölszekér.
A tavak ablakát betörve,
mint szétduzzant pezsgőspalack,
80 vízmélyig gomolyog az éj.

3. szöveg

DÖBLING

Ilia Mihálynak

V

- 100 Döbling Döbling éjfél ut az óra
összeér két villám-mutatója
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
reszket a föld varangy-iszonyától
megrázkodik holtjait kihányja
105 csontszilánk-eső zuhog a tájra
Döbling Döbling éjfél ut az óra
összeszikrázik két mutatója
bokor-csontparipát regulázva
lovagol az erdők őszi váza
110 hadonásznak ördögmancsok ágak
angyalhaj-viharba markolásznak
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
reszket a föld varangy-iszonyától
poklok és a mennyek összezsapnak
115 villám recsen és kettéhasadnak
felhő-angyalingek angyalborda-
xilofont ver a sátáni horda
harangszoknyák alá nyúl a dögnép
kitépi a kongás ágyékszőrét
120 Döbling Döbling éjfél ut az óra
összeforr két villám-mutatója
súlyos kriptafödélét a holdnak
élrehengerítették a holtak
s mélyéből sivalkodva kitörnek

- 125 az Orion-csillagbeli szörnyek
előzönlík a levert vidéket
Haynau- és Bach-pofájú rémek
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
függöny lebben ablakom kitárul
- 130 s bandái a felbőszült dögöknek
rozzant karszékem körül pörögnek
orromat fricskázzák és röhögnek
s óbégatnak te tetted te tetted
te aki e népet fölemelted
- 135 tenkezeddel sírba is te lökted
Döbling Döbling éjfélűt üt az óra
csótányként bagzik két mutatója
s míg összetapadnak bűdös kéjben
seregek rohamoznak az éjben
- 140 ágyú morran és dörög a dobbór
jönnek föld alól és fellegekből
a vetések lángtalppal taposva
sercegeve és az Isten-borosta
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
- 145 csárdás döng a föld-ég reng a tánctól
röpülnek a párok vígan ropja
akasztott emberrel a bitófa
dübörög a csárdás lángban állnak
villámsújtva a nagycenki hársak
- 150 Döbling Döbling éjfélűt üt az óra
elszenesedik két mutatója
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
megrázkódom varangy-iszonyától
Döbling Döbling megszökött az Isten
- 155 pisztolyon az ujjam mint kilincsen
Döbling Döbling Döbling angyalborda-
xilofont ver a sátáni horda
Döbling Döbling köröttem pörögnek
Haynau- és Bach-pofájú szörnyek
- 160 Döbling Döbling Döbling dől a zápor
dübörög a tánc a deszka lángol
Döbling Döbling összekapaszkodva
angyallal az ördög ropja ropja
Döbling Döbling Döbling körbefognak
- 165 s óbégatnak rémek és holtak
te tetted te tetted és röhögnek
fölemelted sírba is te lökted
zápor dől a pokol tüze lángol

LUCSOK ÉS PERNYE MARAD A VILÁGBÓL

9. ROMAN JAKOBSON: *Hang — jel — vers*, Budapest, 1969. Különösen a Nyelv és poétika, Nyelvészet és alkotás fejezetek, 211—386, uő.: *A költészet grammatikája*, Budapest, 1982.; CS. GYIMESI ÉVA: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*, Bukarest, 1983. és a Korunk 1992. augusztusi száma.
10. HALMY FERENC: 1939. Különösen 5—9. Itt keverednek az ősminták, elválaszthatatlanul.
11. A körkörös énekkel, a redonda cansoval bővebben SZIGETI CSABA Guiraut riquier-tanulmánya foglalkozik.
12. Részben Szederkényi Antal: 1979. népszerűsítő munkájának tanulságaira utalok, részben pedig a némi-képpen „torzított” Gödel-tételre: egy axiómarendszer nem lehet kategorikus; van hozzá olyan ítélet, amelynek igazsága nem dönthető el a kérdéses axiómarendszer eszközeivel, csak bővebbekkel; ugyanakkor ennek ellentmondástalansága sem bizonyítható saját axiómarendszerbeli eszközeivel.

13. Itt a lassan *Szegedi iskolává* nőő szemiotikai műhely anyagairól van szó, szerkesztette PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ: *Szemiotikai szöveg* 1. Szeged, 1990., 2. 1991., 3. 1991., 4. 1992., 5. 1992., 6. 1993., és PETŐFI S. JÁNOS — BENKES ZSUZSA: *Elkallódni megkerülni* (Veszprém, 1992.), valamint PEFŐFI S. JÁNOS — BÁCSI JÁNOS — BENKES ZSUZSA — VASS LÁSZLÓ: *Szöveg* és *verselemzés* (Budapest, 1993.) című könyvéről.
14. „— 1900 nyarán történt —, amikor barátaival az erdőben sétált (tudniillik Mahler), egy vurstliba került, ahol csak úgy zengett a körhinták, hajóhinták, céllövöldék, vásári bábszínházak verklímuzeuma, s ebbe ráadásul egy katonai rezesbanda meg egy férfidallárda hangja is belevegült; ezek ugyanazon a tisztáson »anélkül, hogy tekintettel lettek volna egymásra, hihetetlen zenebonát csaptak.« Ebben a pillanatban, értesülünk egy szavahihető beszámolóból, Mahler felkiáltott: Halljátok? Ez aztán a polifónia, én is innen vettem! Oly sajátosan megindított, oly mélyen belém vésődött már kisgyermek koromban, a jihlavai erdőben! Hiszen teljesen mindegy, hogyan csendül fel, ilyen zsvajban, vagy az ezerhangú madárdalban, a vihar üvöltésében, a hullámok csobogásában, vagy a tűz ropogásában. Pontosan így, más és más oldalról kell jönniük a témáknak, más és más ritmikával, más és más dallammal (minden egyéb pusztá többszólamúság, leplezett homofónia): hogy aztán a művész összeillő, összecsengő egésszé rendezze, egyesítse őket.” In: BLAUKOPF, K.: i. m. 234.
15. Részletesebben tárgyalja VARGA MAGDOLNA tanulmánya.
16. Lásd erről Baka István Vörösmarty-képe című írásomat az *Életünk* 1993/2. számában!
17. A már említett VARGA-tanulmány, különösen 25—35.
18. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*, Budapest, 1990.
19. Lásd bibliográfiát!
20. Gödel—Escher—Bach (Harmonsworth), Middx, 1983.
21. *Az aranyetszés legendája*, Budapest, 1982.
22. Baka István Vörösmarty-törödek, *Tiszatáj* 1990/4.
23. A művész részben alapismeretekre hivatkozott (KIRÁLY SÁNDOR: *Általános szintan és látásmélelet*, Budapest, 1969., DR. NEMCSICS ANTAL: *Szintan*, Budapest, 1974.), részben saját kutatásaira: *Op-art* című szakdolgozatára (Szeged, 1971.) és V. Vasarely: *Színes város*, Budapest, 1983. című könyvére, különösen a Multiplika fejezetre (112—125.), valamint Untamo Eerola Vasarely című portréfilmjére (YLE, 1985.).
24. KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT — SZILÁGYI ÁKOS: Tarkovszkij az orosz film Stalkere, Budapest, 1985.
25. I. m. 21.
26. I. m. 23.
27. Lásd bibliográfia, i. m. Esti kérdés, 32, Theosophikus énekek, II. Indus — 40, Fekete ország — 45, Az örök folyosó — 50.
28. A zenei tárgyú verseket az *Égtájak célkeresztjén* (Éc) és a *Farkasok órája* (Fó) című kötetiből válogattam:
 1977 Trauermarsch — G. Mahler (Éc) (V. szimf. I. tétel)
 1980 Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban — Liszt F. (Fó)
 1982 Mefisztó-keringő — Liszt F. (Éc), (Fó) /uo/
 De profundis (Éc)
 Circum dederunt (Éc)
 1986 Balcsillagzat — Liszt F. (Éc), (Fó) /Unstern, Sinistre, Disastro/
 Szürke felhők — Liszt F. (Éc), (Fó) /Nuages gris/
 1987 Vezeklés — Bartók B. (Éc)
 Rachmaninov zongorája — Rachmaninov (Éc), (Fó)
 Prelűd — Rachmaninov (Éc), (Fó)
 Halál-boleró — Ravel (Éc)
 1990 Gyászmenet — Liszt F. (Fó) /Funérailles/
 1991 In modo d' una marcia — Schumann (Fó) /Esz-dúr zongoraötös II. tétel/
 119 verséből 13 tagadhatatlanul zenei ihletésű — ez 10,92%. (S akkor még nem néztük a gyakorisági előfordulást — 1992-ig vizsgált adatok.)
29. Lásd Lichtenberg Emil és Demény Dezső ismeretterjesztő céllal írt „nagyközönségi útmutatójának” motívumvizsgálatát!
30. Lásd a bibliográfiában i. m. 97—104.
31. DARVAS GÁBOR: *Zenei zseblexikona* alapján YZ=A, YX=B, XY=C — a szonáta-rondó szerkezete kimutatható: A B A C!

32. A vers és ciklus részletesebb értelmezését lásd VARGA MAGDOLNA 1992-es pályamunkájában, illetve a *Dunatájban* megjelenő tanulmányomban! (A többi verselemzésnél is ezeket használom.)
33. Zenéjéről így ír Salzman, E.: „(Mahler) Viszonylag egyszer és világosan körülhatárolt elemeket hatalmas és erőteljes szerkezetekké formált, lírai dallamívek hosszú-hosszú nyújtásával, a zárlat végtelenségig való késleltetésével, pompás nagylélegzetű harmóniamozgással, a dinamikai és ritmikai ívek gondos tervezésével és megformálásával, bőséges és műves modulációval. Egész struktúrákat épített a tonális területek bonyolult kölcsönhatására úgy, hogy bár az egyes részletek mindig világosan a tonális funkció rendjét követik, a nagyléptékű mozgás újfajta tonális formákat ölt” (l. m. 26.)
A kortárs-tanítvány-barát Bruno Walter pedig így vall a Bakát is ihlető zenésről: „Mahler a II. szimfóniától kezdve gondolkodik kontrapunktos stílusban. A mű polifon szerkezete, a motívumok továbbszóvésének és átalakításának kedvelése jelzi, hogy Mahler klasszikus szellemi irányzatának terméke. (...) a tematika plaszticitásában, egy-egy tétel felépítésében, minden motívumot továbbfejlesztő kidolgozásában, az ellenpont művészetében, a szonátaforma, a rondo, a fuga stb. kialakításában egyaránt az önmaga elé állított legmagasabb célokért küzdött.” (l. m. 120.)
34. In: Baka István „a három ciklusról” — 1992. 08. 07.
35. A téma többé-kevésbé föltáratlan, két szerzőt említnek csak — mindketten a francia irodalomtörténeti példákból indultak ki — HALMY FERENCet és SZIGETI CSABÁT. Halmy még keveri a tematikus és a kompozicionális csoportosítást, Szigeti pedig csak egy sajátos szerkesztési elvről ír.
36. Ez a periodikusság nem tévesztendő össze a körkörös énekkel, a redonda cansoval — erről bővebben SZIGETI Riquier-tanulmánya szól.
37. Lásd SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY értekezése a bibliográfiában.
38. A témáról bővebben a már idézett VARGA-tanulmányban olvashatunk, illetve a *Dunatájban* majd megjelenő írásomban — Á. K.
39. Itt jórészt VARGA MAGDOLNA kutatásaira támaszkodom — i. m. 32.
40. A VARGA-tanulmány adatai alapján — i. m. 33-34.
41. Köszönet DÁVIDHÁZI PÉTERnek az idézetért. Kant, I.: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*. Leipzig, 1799. 47.

Irodalomjegyzék

ÁRPÁS Károly:

1990. Baka István: Vörösmarty-törödékek. *Tízvátáj*, 1990/4.

1990. Vízmedyben gomolygó éj (Baka István: Égtájak célkeresztjén). *Forrás*, 1990/9.

1992—1993. Adalékok a cikluskompozíció kérdéséhez I—V. (Baka István ciklusairól) /kézirat, *Dunatáj*/.

1993. Baka István Vörösmarty-képe, *Életünk*, 1993/2.

1993. Gondolatok egy verskompozíciós elvről (előadás *A komparatvizitika mai állása, elmélete és gyakorlata tudományos ülésszakon*, ELTE Budapest, 1993. 04. 23.)

BAÁN Tibor:

1983. „Milyen üzenet bízott reá?” (Baka István versvilága). *Forrás*, 1988/3.

BAKA István:

1992. „A három ciklusról” — 1992. 08. 07. (A szerző följegyzése, kézirat, Szeged.)

BLAUKOPF Kurt:

1973. Gustav Mahler, Budapest.

DARVAS Gábor:

1978. *Zenei zseblexikon*, Budapest.

DEMÉNY Dezső — Lichtenberg Emil:

É. n. *A Nibelung gyűrűje, Wagner Rikárd zenedrámájának esztétikai és zenei méltatása*, Budapest.

FALUS Róbert:

1982. *Az aranyfűz legendája*, Budapest.

FÖNAGY Iván:

1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*, Budapest.

1970-1992. *Világirodalmi Lexikon* 1-14. Budapest.

GÁRDONYI Zoltán:

1972. J. S. Bach kánon- és fűgaszerkesztő művészete, Budapest.

HALMY Ferenc:

1939. A magyar zsolnártípusok francia előzményei, BIBLIOTHÈQUE DE L'INSTITUT FRANÇAIS A L'UNIVERSITÉ DE BUDAPEST 38. Budapest, különösen 5-9.

HOFSTADTER, Douglas R.:

1980. GÖDEL, ESCHER, BACH: an Eternal Golden Braid, New York.

HORVÁTH Iván és VERES András (szerk.):

1980. *Ismétlődés a művészetben*, Budapest, különösen, SZEGEDY-MASZÁK Mihály tanulmánya (A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében, 77-159.)

KANT, I.:

1979. *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*. Leipzig.

KOVÁCS András Bálint — SZILÁGYI Ákos:

1985. Tarkovszkij az orosz film Stalkere, Budapest.

NAGY János:

1992. Sorok játéka: játékok sora (kézirat).

1992. Rendszer-hangzás: hangzás-rendszer (kézirat).

1992. Számok és színek-színek számok (kézirat).

1992. A szabály művésze avagy a művész szabályai (kézirat).

NEMES NAGY, Ágnes:

1992. A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról. In: *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék II.* Budapest, 7-121.

PETŐFI S. János — BENKES Zsuzsa:

1992. *Elkallódni megkerülni*, Veszprém.

PETŐFI S. János — BÁCSI János — BENKES Zsuzsa — VASS László:

1993. *Szövegtan és verselemzés*, Budapest.

PETŐFI S. János — BÉKÉSI Imre — VASS László (szerk.):

1990-1993. *Szemiotikai szövegtan* 1—6. Szeged.

SALZMAN, Eric:

1980. *A 20. század zenéje*, Budapest.

SZABOLCSI Bence:

1972. *Vers és dallam*, Budapest.

SZEDERKÉNYI Antal:

1979. *Topológia*. Második, bővített kiadás. Középiskolai szakköri füzetek, Budapest.

SZIGETI Csaba:

1991. Testvérem, Guiraut, *Pompeji*, 1991/2. 74-85.

USZPENSZKIJ, Borisz: *A kompozíció poetikája*, Budapest 1984.

VARGA Magdolna:

1990. Baka István: Égtájak célkeresztjén (Válogatott és új versek), *Tiszatáj*, 1990/12.

1992. Baka István stílussajátosságainak vizsgálata a Háborús téli éjszaka, a Döbling és a Yorick monológjai ciklus alapján, MTA NYTI pályamunka), Szeged.

1993. Baka István: Farkasok órája, Szekszárd, 1992. *Életünk* 1993/2.

WALTER, Bruno:

1969. Gustav Mahler, Budapest.

(Köszönetemet fejezem ki a szegedi Deák Alapítványnak a megírásban nyújtott segítségéért — 1993.)

A VERSE-COMPOSING PRINCIPLE

An attempt to define and systematize the verse-composing poetic types

KÁROLY ÁRPÁS

Partly when examining the poems of Baka István, partly based on examining the poems written in this century the author of this essay presupposes the existence of a verse-composing principle.

Based on the masterpieces of literary theory and other branches of the art, their principles, and on stylistic, rhetoric and mathematical knowledge, he defines the phenomenon of the compositional type of poetry. After analyzing his hypothesis the author also refers to the cycle-organizing role of the composing principle of the signal-periodical motif-piling type of poetry.

A HIPERTEXT SZÖVEGSÉGÉRŐL

KOLTAY TIBOR

Kísértet járja be Európát (...) És nemcsak Európát, hanem az információ egész világát: ez a kísértet a hipertext.¹

Ezt a találó megállapítást gyakran idézhetjük és jó okkal. Könyvtári-informatikai szakirodalma gyorsan növekszik, és szinte már követhetetlen. A hipertext divatossá, sőt divattá vált.

Ugyanakkor ismertségét az ellentmondásosság jellemzi. A nagyközönség szinte nem is hallott róla, de még a számítógépes szakemberek világában is sokszor „inkognitóban jár”.

Meghatározás

A hipertexttel kapcsolatos egyik jellemző szimptóma, hogy sokan panaszkodnak nehezen definiálható voltára. Mindezek ellenére a hipertext a következőképpen határozható meg.

Három alapvető összetevője van:

1. csomópontok (nodes);
2. az ezeket a csomópontokat összekötő kapcsolatok (links);
3. a csomópontok és az őket összekötő kapcsolatok létrehozásához és böngészéséhez szükséges eszközök.

A kapcsolatok döntő jellemzője, hogy nem nyelvi, hanem gépi úton, programesközökkel jönnek létre. Jellemző rájuk az is, hogy sokszorosak, sokoldalúak és többdimenziójúak.

A csomópontok között három alapmodell szerint képzelhetők el a kapcsolatok:

1:1 = egy kiindulópontnak egyetlen célpontja van, és vice versa;

n:1 = egy kiindulópontnak egyetlen célpontja van, de egy célpont több kiindulópontból érhető el;

1:n, illetve n:m = egy kiindulópont több célponthoz vezet, ami feltételezi megfelelő kiválasztási funkció beépítését.

A csomópontok tartalmazzák mindazt, amit összekötünk.

A hipertext esetében a csomópontokban verbális szöveget találunk. Ha viszont a csomópontokban (vagy azoknak legalább egyikében) a verbális szöveget álló és/vagy mozgókép és/vagy hang, továbbá bármilyen digitálisan tárolható és számítógéppel visszakereshető médium váltja fel, hipermédiáról beszélünk.

Bár a hipertext terminust² gyakran a hipermédiával szinonim módon használják, célszerűbb a kettőt egymástól elkülönítenünk.

A hipertext csomópontjai hagyományos kohéziós eszközökkel összekapcsolt, lezárt szövegek, pontosabban szövegegységek.

Amikor a hipertextben a fizikai hordozó adta korlát következtében lapoznunk kell, nem bomlanak fel a szövegegység határai. A lapozás ugyanis vagy a könyvolvasáskor is használatos, a lineáris előrehaladást segítő lapozáshoz hasonlóan (például a Page Down gomb lenyomásával) történik, vagy az új képernyőn új szövegegység kezdődik, és a lapozás csupán a két csomópont közötti gépi kapcsolat megvalósulása.

A kapcsolatok gépi eszközeit a csomópontokban sok esetben ikonok, vagy más nem verbális eszközök jelölik. Ezek nem képezik a csomópontok verbális szövegének részét, bár annak befogadását kétségkívül befolyásolják.

A csomópontok problémája rávilágít arra is, hogy a hipertext szövegségéről kettős értelemben kell beszélnünk: a csomópontok mint szövegegységek itt tárgyalt szövegsége mellett a hipertexttel mint egészszel is foglalkoznunk kell, amit a lineáris és nem lineáris szerveződés felől közelítve tehetünk meg.

Nem lineáris szerveződés

A szótárak, lexikonok szövegsége kapcsán JUHÁSZ JÓZSEF a hipertext említése (és vélhetően az 1983-ban még nem túl közismert jelenség ismerete) nélkül annak kardinális kérdéséhez hoz bennünket közelebb. JUHÁSZ ugyanis a szótárakat, lexikonokat nem pusztán betűrendbe szedett kisebb szövegek tartalmilag össze nem függő halmazának tekinti, hanem a szöveg fogalmát ezekre is kiterjeszti. Ehhez a szövegszerveződés két formáját különbözteti meg: a lineárisat és a radiálisat. A lineáris szerveződésű szövegek azok, amelyeket hagyományosan a „szöveg” kategóriájába be szoktunk sorolni. A lexikonok, törvénygyűjtemények szövegszerveződése radiális, de ezekben is megvan a lineáris szerveződés, például a szócikkekben. Éppen ezért helyesebb a radiális vagy lineáris szerveződés kisebb vagy nagyobb részvételi arányáról, dominanciájáról beszélnünk.³

A linearitás esetünkben kulcsfontosságú. A hipertext kapcsán leggyakrabban említett fő jellemző ugyanis a nem lineáris szerveződés, nevezetesen az, hogy a hipertext éppen a nem lineáris szerveződésre ad lehetőséget, pontosabban a hipertextet mint egészet a nem lineáris szerveződés dominanciája jellemzi.

A hagyományosan „szövegnek” minősített művekben a linearitás dominál, és az egészül ki a nem lineáris olvasás (korlátozott) lehetőségével.

A hagyományos szövegek több típusa és különösen a tudományos szövegek egy sor olyan jelet és metainformációt tartalmaznak, amelyek — többek között — a külső információforrásokkal való kapcsolatot jelzik. Ilyenek a lábjegyzet, a tartalomjegyzék, a tárgymutató, a bibliográfiai hivatkozások. Ezek mintegy megszakítják a lineáris olvasási folyamatot, és az olvasót közelebbi-távolabbi kontextusokhoz irányítják.

A hipertext éppen ezt a funkciót teljesíti ki.

A hipertextben a nem lineáris szerveződés nem kizárólagos. A csomópontok egy része egymással lineárisan (az előbbieken említett módon lapozhatóan) is összeköthető, de természetesen kell lennie nem lineáris kapcsolatoknak is, különben értelmét vesztené a hipertext. A szerző azzal, hogy alternatív módon bejárhatóvá generálja a hipertextet, a nem lineáris jelleget erősíti, ugyanakkor a hipertext olvasója szempontjából (az adott „olvasatban”) mindig lineáris.

Ha az utóbbit elfogadjuk, akkor a befogadást ketté kell bontanunk. A lineáris

„olvasat” ugyanis a befogadási folyamat eredménye, amelyet megelőz a hipertext nem lineáris „bejárásának” fázisa. Ez a fázis nem hagyományozott, és a nem hagyományos olvasási mód következtében az olvasók nincsenek felkészülve a hipertext használatára.

Ez és az információ esetenként igen jelentős mennyisége, továbbá a hipertext (a hagyományos könyvvel szemben) nehezen felmérhető mérete, valamint az alternatívák közötti választás kényszere a hipertextben való eltévedéshez és az olvasó intellektuális túlterheléséhez vezethet.

A túlnyomóan lineáris szerveződés ugyanis nemcsak megszokott, begyakorlott, hanem szigorú egymásutániségánál fogva kevésbé megterhelő, és gyakorlatilag egyértelműen orientál, hiszen a szöveg elejétől a végéig kell haladnunk.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a tájékozódás zavaraiért sokszor az adott hipertext hibás koncepciója, rosszul megírt volta a felelős.

Felszín és mély szerkezet

Kimondatlanul bár, de a hipertexttel kapcsolatos tanulmányok többségében a felszíni szerkezetek lineáris vagy nem lineáris voltáról esik szó, mint ahogy előbbi okfejtésünk is alapvetően a felszínre korlátozódott.

Valójában azonban ki kell mondanunk, hogy a hipertext nem lineáris volta azt jelenti, hogy benne a felszínen jelenik meg (kisebb-nagyobb teljességgel) a „szövegek” esetében csak a mély szerkezetben meglevő asszociatív jelleg.

Számítógépen megvalósuló technológiáról lévén szó, a hipertext a nem nyelvi síkon ugyanakkor túllép a számítógépes feldolgozás egy sor korlátján, mindenekelőtt abban, hogy tetszés szerinti egységekből áll, amelyeket nem kell az alkalmazónak közelebbről definiálnia, és nincs szükség formalizálásra sem. Ráadásul a hipertext a hagyományos, formai kritériumok szerint szelektáló számítógépes adatfeldolgozáshoz képest a jelentés mint rendezőelv nagyobb mértékű figyelembevételét teszi lehetővé.

A szövegség kritériumai és a hipertext

Ha meg akarjuk vizsgálni, hogy a fentiekben túl vannak-e a szöveg és a hipertext (mint egész) között elvi strukturális különbségek és hasonlóságok, a szövegség ismert kritériumait is át kell tekintenünk.⁴

A hipertext a csomópontok közötti gépi kapcsolattal új kohéziós eszközt használ, és a csomópontok között csak ezek a gépi kapcsolatok engedhetők meg a referenciális viszonyok kifejezésére. A kohézió hagyományos eszközei viszont háttérbe szorulnak, és csak a szövegegységenként funkcionáló csomópontokon belül használhatók.

A kohézió további eszköze a hipertextben a csomópontok közötti hierarchikus viszonyok kialakítása, amikor egy könyv fejezeteihez, bekezdéseihez hasonlóan egy-egy csomópont alárendelt csomópontokhoz vezet.

Koherenciáról már csak korlátozott értelemben beszélhetünk, mivel a hipertextnek nincs a hagyományos kritériumoknak megfelelő egységes témája.

Nehezen megválaszolható kérdés, hogy az említett eltévedést megelőző és az eltévedést követően útbaigazító navigációs eszközök, amelyeket hipertext rendszerekben találunk, a kohézió vagy a koherencia nem hagyományos eszközei-e.

Intencionalitás szempontjából azt mondhatjuk, hogy a létező hipertext rendszerek

többsége igen határozott célokra készült, ugyanakkor az intenciót a szerző viszi be a szövegbe, akinek a szerepe a hipertextben csökken, helyette nagyobb súlyt kap az olvasó és az általa képviselt akceptabilitás és szituacionalitás.

Az előbbi egyébként az olvasó preferenciáitól és olvasási szokásaitól függ, és ezek hagyománya még nem alakult ki a hipertext esetében. Hasonlóképpen hiányzanak az intertextualitás konvenciói is. A szituacionalitás tekintetében a viszonylag merev, hagyományos szöveget jelentősen túlszárnyalja a hipertext.

Az informativitás egyaránt megvan a hagyományos szövegekben, és a többszöri, alternatív olvasásra szánt hipertextben is, hiszen a befogadó számára mindenképpen van a szöveg vagy hipertext egy részének újdonságértéke.

Míg a hagyományos szövegszerkezetet csak korlátozott mértékben használhatja a szerző kifejezőeszközként, a hipertextben a tartalom és a szerkezet elválaszthatatlan egységet alkot. A hipertext esetében ugyanakkor nincs értelme a logikai és a fizikai struktúra megkülönböztetésének, mert nincs tulajdonképpen fizikai struktúrája, pontosabban csak a fizikai struktúra lehetőségeit biztosító hordozó van meg, maga a fizikai struktúra a logikai struktúra függvénye, azaz minden egyes olvasásnál más és más lehet.

Világosan látnunk kell, hogy — bár szétválasztottuk a hipertext egészének és a csomópontoknak mint szövegegységeknek a problémáját — a hipertext szövegségét ezek együttesen határozzák meg.

Az olvasó új szerepköre a hipertextben

A hipertextben való szabad mozgás újszerűsége mellett a hipertext befogadása még egy tekintetben jelentősen eltérhet a hagyományos szövegtől. Ez a befogadói és a létrehozói szerep esetenkénti váltakozása.

A hipertextben ugyanis az olvasás szabadságát minimális követelménynek is tekinthetjük, mert egyes rendszerekben az olvasó is írhat a dokumentumhoz kommentárokat, vagy át is dolgozhatja az eredeti anyagot. Ez persze alternatívaként kezelhető, nem kötelező felülrírnia az eredetit. A különböző változatok megőrzésével viszont lehetőség nyílik arra, hogy nyomon kövessük a dokumentum fejlődésének történetét, összehasonlítsuk az alternatív verziókat. Ezt szokták dinamikus hipertextnek nevezni, és sokan ezt tekintik a tulajdonképpen hipertextnek.

Van azonban statikus hipertext is, amely csak olvasható: nem engedi meg, hogy az olvasó változtasson rajta, és ezt sem zárhatjuk ki a hipertexttípusok köréből.

A befogadói és létrehozói szerepkör váltakozását olyan dialógushoz hasonlíthatnánk, amelyben a beszélgetőpartner (aki a kommunikáció szokásos menete során szintén e két szerepkört váltogatja) nincs jelen. Mindez ugyanakkor nem érinti a hipertextnek az előbbieken felsorolt alapvető jellemzőit.

Technológia és mítosz

A hipertext meghatározásának nehézsége abból is fakad, hogy a hipertext elnevezés több fogalmat takar, és jellemzésére több metaforát és szinonimát is használnak.

A hipertext elnevezést egyrészt korlátozó értelemben használhatjuk a hipermédiától a már említett módon való elkülönítésre.

Másrészt sokszor konkrét szoftvertermékeket is hipertextnek neveznek, ami nem

helyeselhető, mert a konkrét (és sok esetben tökéletlen) eszközöket az elvekkel keveri össze.

Harmadsorban a hipertextről mint mítoszról is beszélhetünk, és éppen ez a mitikus jelleg az egyik indoka annak, hogy a hipertexttel mint technológiával kapcsolatos problémákat olyan széles körben figyelmen kívül hagyják.

Persze nemcsak „természetes úton keletkezett” mítoszból, hanem — számítógépes termékekről lévén szó — a reklámból eredő hamis ígéretekről is van szó.

Ígéretekből ugyanis nincs hiány, ugyanakkor a meglevő hipertext rendszerek csak többé-kevésbé felelnek meg az elvárásoknak. Valójában sok hipertext rendszer nem mutat kognitív hajlékonyságot, rugalmasságot. A meglevő rendszerekben a kapcsolatok például alig vannak szemantikailag specifikálva, létrehozásuk inkább csak ad hoc megállapított rokonság alapján történik. Vitathatatlan viszont az is, hogy esetenként túlzóak a hipertexttel szemben támasztott elvárások is.

Leghelyesebb a hipertextet szervezési elvnek tekintenünk, olyannak, mint például a betűrendezés elve.

Ez az elv aztán konkrét alkalmazásokban funkciók sorát jelenti. A hipertext tehát szervezőelv, amely azonban a technológia meghatározottságában érvényesül, tehát teljes egészében nem választható el az alkalmazásoktól, de egy-egy szoftverrel semmiképpen sem azonosítható.

Ha viszont utópiává fűjük fel, együttal a túlzott egyszerűsítés hibájába esünk. Ennek egyik jellemzője az, hogy a hagyományos számítógépes rendszerek rugalmasságát alábecsüljük.

A hipertext hasznosítása

A hipertext fontossága mindezeknek megfelelően alkalmazásaitól függ.

Mire jó tehát a hipertext?

Mindenekelőtt a kiérleletlen, rosszul körülhatárolt, hiányos információk gyűjtésekor hasznosítható, hiszen tetszőlegesen bővíthető.

A rosszul körülhatárolt információk tekintetében arról is van szó, hogy az emberi tanulásban a kezdeti ismerkedő és jól strukturált szakasz után egy egészen más fázis következik, amelyben többféle, egymással sokirányú kapcsolatban álló fogalmat kell elsajátítanunk, új és gyakran váratlan körülmények között. Ez a fázis már igen komplex, és már nem jellemző rá a jól strukturáltság. Ebben a haladó szakaszban nincs helye a túlzott egyszerűsítésnek, sokkal inkább arra van szükség, hogy a komplexitásra, ellentmondásokra, kivételekre mutassunk rá. Mivel egyetlen példa nem tárhatja fel komplex fogalmak és esetek fontos aspektusait, ezért ezeknek különböző szintű reprezentációit és a köztük levő analógiák illusztrációit kell biztosítanunk, amit a hipertext alapvetően képes nyújtani.

Előnyös a hipertext akkor is, amikor az általános gondolatmenet fonalának elvesztése nélkül kívánunk egy-egy részkérdést közelebből megvizsgálni.

Ehhez hasonló helyzet az, amikor egyazon művet több, egymástól eltérő olvasói réteg számára akarunk emészthetővé tenni.

Jól használható továbbá a hipertext akkor, amikor gyakran kell a szigorú szekvencialitásból kilépni. Ilyen a lábjegyzetek, bibliográfiai hivatkozások, szöszedetek stb. már említett használata.

Egy hipertext alkalmazás példája

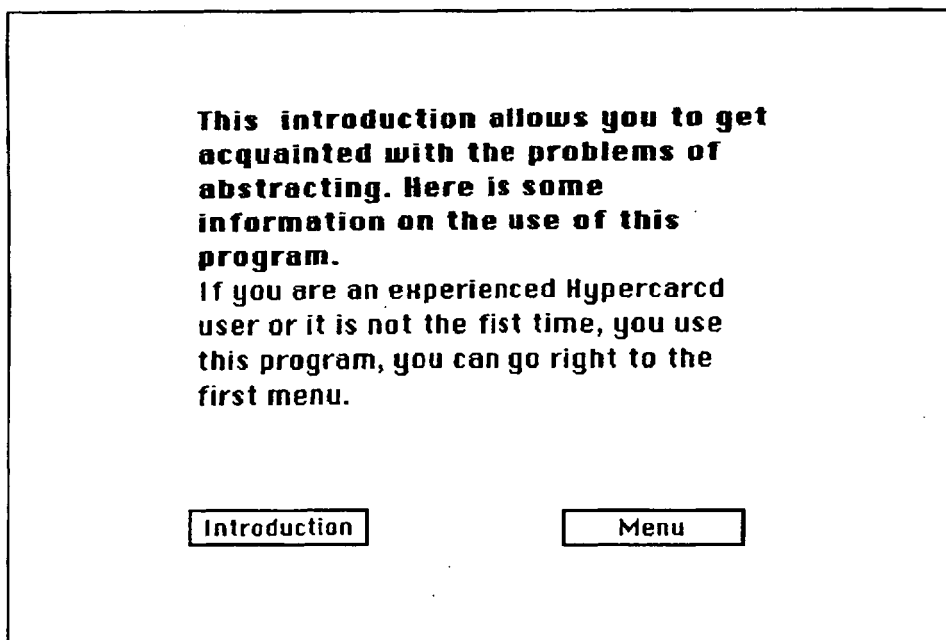
A fentiekben kifejtetteket egy saját hipertext alkalmazás példáján szeretném illusztrálni. Hangsúlyoznom kell, hogy ez a példa a rendelkezésre álló nagyszámú szoftver közül az egyik felhasználásával készült, és azon belül is a lehetséges számtalan hipertext alkalmazás közül egyet mutat be röviden.

Ez az alkalmazás angol nyelvű és elsősorban könyvtár szakos egyetemi hallgatók számára készült oktatóprogram. Referátumok (közlemények rövid, tömör összefoglalásai) készítésének főbb kérdéseivel foglalkozik, és lehetővé teszi, hogy az érdeklődő olvasó néhány részkérdést elmélyültebben is tanulmányozhasson.

A program neve AHTA (Advanced Hypertext Tutorial on Abstracting).

A program az Apple Macintosh gépeken futó és minden ilyen géppel együtt szállított Hypercard szoftverrel készült, amely hipermédia alkalmazások megvalósítására is használható.

A Hypercard alapegysége, ahogy azt neve is sugallja, egy képernyőnyi kártya. Ezek a kártyák automatikusan is felvesznek egy sorrendet, de — úgynevezett nyomógombok segítségével — tetszés szerinti kapcsolatok alakíthatók ki közöttük. A nyomógombok egérrel kattinthatók. A Hypercard szoftver fontos vonása, hogy a kártyák és a nyomógombok az ugyancsak a szoftverhez tartozó rajzoló és festőprogrammal tetszés szerint alakíthatók, az ezekkel az eszközökkel kevésbé jól bántak pedig kész nyomógombokat és ikonokat kapnak.

1. ábra

**Types of abstract:
indicative**

The indicative abstract indicates the content of the original. It contains general statements about the document and it is written to help the user to understand the scope of the original, but does not give details of its contents.

[Menu](#)☐ Go back☐ Go ahead

2. ábra

Reading

The abstractor reads the document with a view to gain an understanding of its contents and appreciation of its scope.

This is followed by a second (third, etc.) reading.

☐ Go ahead

3. ábra

Fontos eleme az AHTA programnak az is, hogy nemcsak a hipertext olvasható benne, hanem lehetőséget ad arra, hogy a téma egyik kiváló tankönyvének ide vonatkozó oldalait is elérhesse az olvasó, méghozzá közvetlenül, egyetlen nyomógomb segítségével. Ehhez a kiadó előzetes engedélyével scannerrel vittem be a szöveget, és egy szövegszerkesztő kezelte fájlban tároltam azt.

Az olvasó tehát lineáris szöveghez ugrik a hiperszövegből. Az ugrás természete itt a bibliográfiai hivatkozást tartalmazó lábjegyzethez hasonló, olyan, mintha azt írnánk „lásd a tankönyvben”. A lényeges különbség az, hogy az ugrás nyomán maga a hivatkozott szöveg válik hozzáférhetővé, méghozzá úgy, hogy a teljes szöveget elolvashatjuk, majd egyszerű, gépi úton visszatérhetünk a hiperszövegnek ahhoz a pontjához, ahonnan elindultunk, és nem kell azon gondolkoznunk, hogy „hol is tartottunk”.

A programban vannak hagyományosnak tekinthető bibliográfiai hivatkozások is. Ezek megint csak gombnyomásra kaphatók meg, és gombnyomásra térhetünk tőlük a szöveghez vissza. A tankönyvre való hivatkozásokat azonban nem duplikáltam, hiszen ott a teljes szöveg megnézhető.

A program egésze lineárisan is olvasható, mindenekelőtt a „Következő oldal” (eredetileg „Go ahead”) és az „Előző oldal” („Go back”) nyomógombok segítségével.⁶

Az AHTA program statikus, csak olvasható hipertext.

A program főmenüjéből egy-egy téma almenüjébe jut az olvasó. Az itt kiválasztott témát megnyitva kapja az adott témát kifejtő képernyők sorát, amelyekből továbbléphet a részletesebb magyarázatokhoz. Nem kötelező azonban elmélyülnie egyetlen rész kérdésben sem, illetve kiválaszthatja azt a rész kérdést vagy azokat a rész kérdéseket, amelyeket alaposabban kíván tanulmányozni.

A részletes magyarázatot adó kártyák is lineárisan vannak egymáshoz fűzve, és mindegyikről automatikusan vissza lehet térni a felsőbb szintre egy ikonnal jelölt gomb megnyomásával.

A túlzott és ezért zavaró grafikai-tipográfiai sokféleséget elkerülendő, a nyitó kártyát és menükártyákat nem számítva, a program csak háromféle kártyát ismer.⁷ A témáról mélyebb ismereteket nyújtó kártyák kicsit eltérnek az általánosabb ismereteket nyújtó kártyáktól, és a hivatkozások egy katalóguskártyához hasonló háttér előtt jelennek meg. (Lásd a 4. ábrát és az azt megelőző magyarázatot.)

A program néhány bevezető kártyát is tartalmaz a hipertext általános és az AHTA konkrét felhasználásáról. Ugyanakkor — mivel lehetnek a hipertext olvasásában gyakorlott és/vagy vállalkozó kedvű felhasználók is — számukra lehetővé tettem, hogy átugorják a bevezetőt.

Ezt a kártyát mutatja az 1. ábra.

A 2. ábrán a felső (alapismereteket nyújtó) szint egyik kártyája látható. Az ezen szereplő ikonok a program összes kapcsolattípusát képviselik: itt vannak a lineáris előre és hátrafelé való lapozást biztosító „Go ahead” és „Go back” nyomógombok, a tankönyvi szöveghez vezető könyv ikon, az egy-egy rész kérdés alaposabb kifejtéséhez vezető nagyítóüveg ikon, valamint a bibliográfiai hivatkozásokat megmutató kérdőjel ikon. Természetesen ezek az ikonok is gombokat rejtenek maguk mögött.

Ugyancsak ez az ábra mutatja, hogy az olvasónak lehetősége van arra is, hogy visszatérjen egy-egy téma nyitó menüjéhez, ahonnan újratekesheti a hipertext olvasását az adott témában, vagy a főmenühez visszalépve valamelyik más témában, illetve ki is

léphet a programból. A menühöz való visszatérés lehetősége egyébként minden felső szintű kártyán adva van.

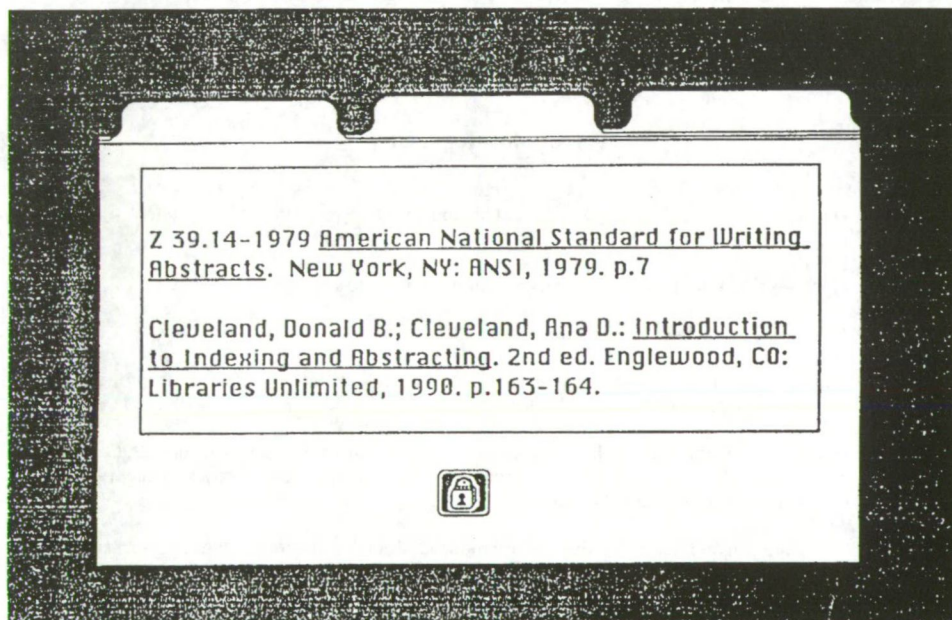
A menühöz való visszatérés opciója tehát mindig szerepel ezen a szinten. Nem feltétlenül van meg viszont az összes, ikonnal jelölt kapcsolattípus, hiszen például nem minden hivatkozás származik a tankönyvből, vagy nem minden kérdésfelvetést követ részletesebb kifejtés.

A 3. ábra azt az esetet illusztrálja, amikor a felső szinten, az olvasást említő kártyán a nagyítóüveg ikonjával jelölt nyomógombra kattintunk rá az egérrel. Ilyenkor az alsó szintre, ebben a konkrét esetben az olvasási folyamat részletesebb kifejtését adó néhány kártyához jutunk. Ezek közül a kártyák közül az első látható, ezért van csak előre mutató „Go ahead” gomb rajta.

Új, eddig még nem említett nyomógomb a kártyán a felső szintre, egész pontosan a témával kapcsolatba hozható első „nagyítót” tartalmazó kártyához való visszatérést biztosító „lakat” gomb. Ez a visszatérési lehetőség minden, az adott témát részletező kártyán adva van.

A 4. ábrán a kérdőjel ikon kattintása nyomán megjelenő bibliográfiai kártya példája látható a visszatérést biztosító lakat ikonos gombbal.

A Hypercard szoftver lehetőségeit kihasználva, a különböző kártyák közötti ugrások sebessége és formája kapcsolattípusonként más és más, azaz például ablak felpattanása, áttűnés stb. nyomán lassabban vagy gyorsabban jelenik meg egy-egy kártya.

4. ábra

A kapcsolatokról mondottakat felidézve és a fentieket összefoglalva tehát kapcsolatot kellett létesítenünk minden lineárisan egymást követő kártya között, minden esetben a következő kártyához előre (Go ahead), minden esetben a megelőző kártyához hátra (Go back). Kapcsolat létesült az egy-egy témát megemlítő kártyától az azt a témát részletező kártyák közül az elsőhöz, visszafelé pedig ehhez a felső szintű kártyához minden egyes, a témát részletesen kifejtő kártyától.

A részletes kifejtést adó kártyák egymással egyszerű lineáris kapcsolatban vannak.

A bibliográfiai hivatkozás kérdőjel ikonja mindig csak két kártyát köt össze, egyet a felső vagy az alsó szintről és egyet, amelyik ki is fejt, melyik forrásra hivatkozunk.

Jegyzetek

1. WALLMANSBERGER, J.: 1990. 7.
2. Az elnevezés magyaros „hiperszöveg” formája is használatos, de a „hipertext” terminus egyelőre gyakoribb.
3. JUHÁSZ K. KOŽEVNIKOVA megállapításait (KOŽEVNIKOVA, K.: 1970.) használja fel és fejleszti tovább (JUHÁSZ J.: 1983. 158—160).
4. R. HAMMWÖHNER az R. A. BEAUGRANDE és W. DRESSLER könyvében (BEAUGRANDE, R. A.—DRESSLER W.: 1981.) felsorolt kritériumokat veszi alapul, és bizonyítani kívánja, hogy a hipertexttel kapcsolatos előnyök és nehézségek a szövegben és a hipertextben is elvileg rendelkezésre álló szerkezeti elemek eltérő súlyozásából erednek. (HAMMWÖHNER, R.: 1992. 25.)
5. Az alkalmazások köre jóval bővebb az itt említettekénél, de akár csak a meglevő rendszerek adta gyakorlati lehetőségek felsorolása is meghaladná dolgozatom korlátait.
6. A linearitás nagyobb mértékének a megőrzését más oktatóprogramokban is megtalálhatjuk. (Vö. TESSIER, R.: 1992.)
7. Az AHTA program összesen 67 kártyán 4 téma 15 részkérdését tárgyalja, 5 részkérdés részletesebb kifejtését adva.

Irodalomjegyzék

BERNSTEIN, M.:

1991. Deeply intertwined hypertext: the navigation problem reconsidered. *Technical Communication*. 38. 1. 41—47.

BEVILACQUA, A. F.:

1989. Hypertext: behind the hype. *American Libraries*. 20. 2. 158—162.

BÖHLE, K.:

1992. Editorial. *Nachrichten für Dokumentation*. 43. 1. 3—6.

CANALS, Cabiro I.:

1990. Introducción al hipertexto como herramienta general de información. Concepto, sistemas y problemática. *Revista Española de Documentación Científica*. 13. 2. 685—709.

CHEN, Ch.:

1990. Hypermedia/Multimedia technology and new opportunities for libraries in the 1990s. *Developments in Microcomputing — Discovering New Opportunities for libraries in the 1990s: Festschrift in Honour of Richard de Gennaro*. Essen, 3—23.

CLAASSEN, W.:

1992. Transparent hypermedia? *Online Information 92, 16th International Online Information Meeting, Proceedings, London 9—13 December 1992*. Oxford, etc.: Learned Information, 153—158.

CONKLIN, J.:

1989. Hypertext: an introduction and survey. *Computer*. 20. 9. 17—41.

DAVENPORT, E., CRONIN, B.:

1990. Hypertext and the conduct of science. *Journal of Documentation*. 46. 3. 175—192.

- EAVES, D.:
1991. Hypertext in myth and reality: a technology for the Alexandrine age. *Australian Library Journal*. 40. 4. 289—304.
- DEMENTYIEVA, L. B.:
1990. Szisztemy giperzapiszi informacii. *Naucsno-tehniczeszkaja informacija*. 2. 2—8.
- FARMER, L.:
1989. Hypertext: links, nodes and associations. *Canadian Library Journal*. 46. 4. 235—238.
- HAMMWÖHNER, R.:
1992. Kognitive Plausibilität. Vom Netz im (Hyper-)Text zum Netz im Kopf. *Nachrichten für Dokumentation*. 43. 1. 23—28.
- HUSTON, M.:
1990. New media, new messages: innovation through adoption of hypertext and hypermedia technologies. *Electronic Library*. 8. 5. 336—342.
- JUHÁSZ József:
1983. Szövegtani vázlatok. In: RÁCZ Endre, SZATHMÁRI István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 152—163.
- KOLTAY Tibor:
1991. Hipertext: csupán egy újabb információs eszköz? *Könyvtári Figyelő*. 37. 2. 288—291.
1993. Hipertextet írok. Néhány tapasztalat szembeítve a szakirodalommal. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*. 40. 8. 341—343.
- KOŽEVNIKOVA, K.:
1979. Ob aszpektah szvajnosztyi teksta kak celom. *Szintakszisz tekszta*. Moszkva, Nauka, 49—67.
- KUHLEN, R.:
1991. Hypertext. Ein nicht-lineares Medium Zwischen Buch und Wissensbank. Berlin etc. Springer.
- KUHLEN, R. et al.:
1989. Hypertext — Grundlagen und Funktionen der Entlinearisierung von Text. Teil 1. Modellierung und Realisierung einer Hypertextbasis in einer ausbildungssystem. *Nachrichten für Dokumentation*. 40. 5. 295—307.
- McKNIGHT, C.:
1991. Hypertext in Context. Cambridge etc. Cambridge University Press.
- NIELSEN, J.:
1990. Hypertext and hypermedia. Boston etc. Academic Press.
- RADA, R.:
1989. Writing and reading hypertext: An overview. *Journal of the American Society of Information Science*. 4.3. 164—171.
- RAMAIAH, C. K.:
1992. Is hypertext a more flexible teaching tool for education? *Annals of Library Science and Documentation*. 39. 1. 1—8.
- REMZŐ Tibor:
1991. Hipertext rendszerek. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*. 38. 4. 145—151.
- SCHNEIDERMAN, B.—KEARSLEY, G.:
1989. Hypertext hands-on!: an introduction to a new way of organizing and accessing information. Reading, MA: Addison-Wesley.
- TERGAN, S.-O.:
1992. Zum Aufbau von Wissensstrukturen mit Texten und Hypertexten. *Nachrichten für Dokumentation*. 43. 1. 15—22.
- TESSIER, J. A.:
1992. Cataloging Instruction: Development of a Hypercard implentation of AACR2, Chapter 21. *Journal of Education for Library and Information Science*. 33. 3. 195—205.
- VÁLAS György:
1989. Információátadás helyett tudásátadás: a nem szekvenciális közlés. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*. 36. 10. 419—427.
1992. A hipertext koncepció megvalósítása: a megértett problémák. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*. 39. 2. 59—71. (VÁLAS Györgynek ez az írása több, mint 200 tétéles, de kizárólag angol nyelvű bibliográfiát tartalmaz.)

WALLMANSBERGER, J..

1990. Hypertextmodelle in der Informationswissenschaft: Die Welt als Text — die Bibliothek als Hypertext. *Online Mitteilungen*. 36. 1. 7—19.

WINGERT, B.—RIEHM, U.—BÖHLE, K.:

1992. Perspektiven auf Hypertext — vorgestellt und hinterfragt. *Nachrichten für Dokumentation*. 43. 1. 83—95. (Ebben a cikkben a következő három, a hipertexttel kapcsolatos monográfiát ismertetik és elemzik kritikusan a szerzők: KUHLEN, R.: 1991., MCKIGHT, C.: 1991., NIELSEN, J., 1990.)

ZEFIROVA, V. L.—CSELNOKOV, V. M.:

1990. Giperlog: gipertekstovaja szisztéma s logiko-smyslovoj navigaciej. *Naucsno-tehnicsseskaja informacija*. 4. 10—14.

ABOUT TEXTUALITY IN HYPERTEXT

TIBOR KOLTAY

Hypertext is a genuine inter- and intradisciplinary phenomenon, which can be well described in terms of textual linguistics.

Hypertext features a new type of cohesion, which is realized by the means of links, which are machine supported, multidirectional and multidimensional and represent the exclusive means of cohesion between nodes, the basic units of hypertext.

Nodes are internally characterized by traditional cohesion.

Hypertext supports the dominance of non-linear organization of information similarly to linearity in traditional text, which is supplemented by non-linear approaches.

Hypertext is characterized by coherence, intentionality, acceptability, situationability, intertextuality, informativity, as well, although many of these differ from their realization in traditional verbal texts.

Perception of hypertext is different of that in traditional text as the reader is allowed (and in the same time compelled) to navigate between nodes.

Hypertext allows synchronic and diachronic reading and the hypertext's reader fulfills a new communicative role, as he/she constantly changes the roles of reader and writer.

Hypertext has to be regarded without unnecessarily creating mythology. It allows associativeness to be not only in the deep structure, but on the surface itself. Still, hypertext is not identical with the deep structure. Hypertext is designed to be suitable for human reading in contrast to other computerized technologies, but it does not substitute them.

IDEGEN NYELVŰ SZÖVEGEK KREATÍV-PRODUKTÍV MEGKÖZELÍTÉSE.

1. GYAKORLATOK OROSZ NYELVŰ SZÖVEGEKKEL MAGYAR NYELVI ÉS SZOCIOKULTURÁLIS HÁTTÉRREL

TÓTH SZERGEJ—VASS LÁSZLÓ

0. Bevezető megjegyzések

Az 1993. július 11—17 között a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszéke által szervezett és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium által támogatott *Szövegtan és szövegvilágok* című intenzív nyári tanfolyam helyet adott a 7. és 8. osztályos általános iskolai tanulók jutalom jellegű orosz nyelvi táborának is. A szegedi tanfolyam keretében mintegy hét, országos orosz tanulmányi versenyt nyert tanuló vett részt egyrészt az egyetemi és főiskolai oktatók, az általános és középiskolai magyartanárok, illetve az általános és középiskolai diákok közös munkájában, másrészt a számukra külön, de analóg módon szervezett, orosz nyelvű (45 perces) kiscsoportos foglalkozásokon. A közösen végzett munkáról PETŐFI S. JÁNOS—BÁCSI JÁNOS—BÉKESI IMRE—BENKES ZSUZSA—VASS LÁSZLÓ *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez* (Trezor Kiadó, Budapest, 1994.) című könyve nyújt átfogó képet.

Tanulmányunkban orosz nyelvű szövegek felhasználásával végzett kreatív-produktív gyakorlatok közül kívánunk néhányat bemutatni. Minthogy a hét, jutalomból részt vett diák (az 1—7. sorszámú) azon kevesek legjobbjait reprezentálja, akik (még) tanulják Lermontov, Tolsztoj, Dosztojevskij, Bulgakov, Cvetajeva és százmilliók orosz nyelvét, kontroll gyanánt és az összevethetőség kedvéért (ha ezekre explicit módon nem mindig utalunk is) szükségesnek tartottuk a kísérletben résztvevők körének célszerű kibővítését. Erre a József Attila Tudományegyetem Ságvári Endre Gyakorló Általános Iskolájában adódott lehetőség. Az intenzív tanfolyam keretében elvégzett feladatokat megoldattuk a gyakorlóiskola tizennégy azonos korú (8—21. sorszámú) tanulójával is, s ők még más feladatokat is kaptak, de ezek közül most csupán az egyik megoldásait közöljük. Közreműködéséért itt mondunk köszönetet az intézmény orosz munkaközösségének, személy szerint T. Ságodi Teréziának.

Az anyanyelvű szövegeken/szövegekkel végrehajtható kreatív-produktív gyakorlatok mibenlétéről, céljairól, metodológiájáról stb. az utóbbi két-három évben számos publikáció jelent meg a legkülönbözőbb orgánumban, elsősorban a BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS szerzőpár tollából (itt csupán az Országos Köznevelési Szolgálató Iroda gondozásában 1993-ban megjelent *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok* című munkájukra hívjuk fel a figyelmet); idegen nyelvekre ilyen módon alkalmazottokról azonban nincs tudomásunk a magyar szakirodalomban. A szóban forgó publikációk akár csak vázlatos ismertetése itt nem (lehet) feladatunk, az anyanyelvű és az idegen nyelvű szövegekkel megoldott kreatív-produktív gyakorlatok különbségeinek akár csak parciális számbavétele itt nem (lehet) célunk. Arra vállalkozhatunk csupán, hogy néhány alapfeladat-típus orosz nyelvű szövegekre való adaptációját kísérleti jelleggel bemutassuk, és röviden kommentáljuk.

1. A gyakorlatok céljára kiválasztott szövegvehikulumok

A gyakorlatok céljára a következő szövegvehikulumokat választottuk ki: Lermontov *Бородино* versének első két versszakát (lásd T1'), Danyil Harms *Голубая тетрадь* cím nélküli, számmal (№10) jelzett kisprózáját (T2'), Lev Tolsztoj *ДЕТЯМ* című ciklusának egy ugyancsak cím nélküli gyermekmeséjét (lásd T3') és Bulat Okudzsava *Песенка об открытой двери* versét (lásd T4'). Ezeknek a műveknek vagy a műfordítását adjuk meg, ha találtunk ilyet, vagy az általunk készített (többé-kevésbé) informatív magyar fordítását közöljük (az utóbbiakra értelemszerűen nem utalunk külön). (Lásd T1'', T2'', T3'', T4'')

T1'

Бородино

»Скажи-ка, дядя вед недаром
Москва, спаленная пожаром,
Французу отдана.
Ведь были ж схватки боевые,
Да, говорят еще какие!
Не даром помнит вся Россия
Про день Бородина!«

— Да, были люди в наше время
Не то, что нынешнее племя
Богатыри — не вы!
Плохая им досталась доля:
Немногие вернулись с поля...
Не будь на то господня воля,
Не отдали б Москвы.

М. Ю. Лермонтов: Полное собрание сочинений, т. 1.
Ленинград, 1944. 25.

T1''

Borogyino

„Ugye, felgyújtva és kifosztva
nem ingyen lett francia Moszkva?
Mit mondasz rá, öreg?
Volt tusa ott, volt! Kaszabolták
egymást, beszélük szörnyű voltát,
emlékezetét Oroszország
méltán őrizte meg!”

„А mi időnkben — hej be más volt!
Daliák voltak, óriások,
különbek nálatok!
Nem járt velük szerencse mégse,
Moszkvát csak égi rendelésre
kellett feladniok.
[...]

(Klasszikus orosz költők, Első kötet, Európa Kiadó,
1978. 446. Lator László fordítása)

T2'

Жил один рыжий человек, у которого не было глаз и ушей. У него не было и волос, так что условно его называли рыжим. Говорить он не мог, так как у него не было рта. Носа тоже у него не было. У него не было даже рук и ног. И живота у него не было, и спины у него не было, и хребта у него не было, и никаких внутренностей у него не было. Ничего не было! Так что непонятно, о ком идет речь. Уж лучше мы о нем будем больше говорить.

Даниил Хармс: Голубая тетрадь. Полёт в небеса, Советский писатель, Ленинград, 1988. 353.

T2''

Volt egy vörös hajú ember, akinek nem volt szeme és füle. Nem volt haja sem, vörösnek is csak feltételesen nevezték. Beszélni nem tudott, mert nem volt szája. Orra se volt. Sőt, nem volt keze és lába sem. Hasa sem volt, és gerince sem volt, és belső részei sem voltak. Semmije sem volt! Úgyhogy nem tudni, kiről is van szó. Jobb is, ha nem beszélünk róla többet.

(Bakcsi György: Forradalmak, háborúk, irodalom, Gondolat, Budapest, 1976. 160.)

T3'

Мышка вышла гулять. Ходила по двору и пришла опять к матери.

— Ну, матушка, я двух зверей видела. Один страшный, а другой добрый.

Мать сказала:

— Скажи, какие это звери?

Мышка сказала:

— Один страшный, ходит по двору вот этак: ноги у него черные, хохол красный, глаза навывкате, а нос крючком. Когда я мимо шла, он открыл пасть, ногу поднял и стал кричать так громко, что я от стаха не знала, куда уйти.

— Это петух, — сказала старая мышь. — Он зла никому не делает, его не бойся. Ну, а другой зверь?

— Другой лежал на солнышке и грелся. Шейка у него белая, ножки серые, гладкие, сам лижет свою белую грудку и хвостиком чуть движет, на меня глядит.

Старая мышь сказала:

— Дура ты, дура. Ведь это сам кот.

(Л. Н. Толстой — ДЕТЯМ. В кн.:

Елисеева Л. Н.: Хрестоматия для

маленьких, Москва, Просвещение, 1975.)

ТЗ''

A kisegér kiment sétálni. Járkált az udvaron, majd visszament az anyjához.

— Na, édesanyám, két állatot is láttam. Az egyik félelmetes, a másik jószágos.

Azt mondta az anya:

— Mondd, milyenek ezek az állatok?

A kisegér ezt válaszolta:

— Az egyik, a félelmetes, járkál az udvaron, a lábai feketék, piros tара-ja van, a szemei kidüllednek, az orra horgas. Amikor elmentem mellette, kitátotta száját, a lábát felemelte, és olyan hangosan kezdett kiabálni, hogy a félelemtől azt sem tudtam, hova szaladjak.

— Ez — mondta az öreg egér — a kakas. Rosszat senkinek sem tesz, ne félj tőle. Na és a másik állat?

— A másik feküdt a napon és sütkezett. A nyakacsкаja fehér, a lábacsкаái szürkék és simák, nyalogatja fehér mellecsкéjét, a farkincáját alig mozgatja, úgy nézett engem.

Erre az öreg egér:

— Ostoba, te ostoba! Hiszen ez maga a kandúr!

Т4'

Песенка об открытой двери

Когда метель кричит как зверь —
протяжно и сердито,
не запирайте вашу дверь,
пусть будет дверь открыта.

И если ляжет дальний путь,
нелёгкий путь представьте,
дверь не забудьте распахнуть,
открытой дверь оставьте.

И, уходя, в ночной тиши
без долгих слов решайте:
огонь сосны с огнём души
в печи перемешайте.

Пусть будет тёплой стена
и мягкой — скамейка ...
дверям закрытым — грош цена,
замку цена — копейка!

(Булат Окуджава: Песенка об открытой
двери.
Стихотворения, Москва, Советский
писатель, 1984.)

T4''

Dal a nyitott ajtóról

Ha üvölt a vihar vadul
haragosan, keményen,
ne zárd be kulcsra a kaput,
háza mindig nyitva legyen.

Ha hosszú út áll előtted,
remélhetsz könnyű álmot,
de a szíved sose feledd
kitárni, hints rá virágot.

S átvirrasztva az éjszakát
merj szótlannul dönteni:
a fenyők s a lélek lángját
kemencében kikeverni.

Hogy forró legyen a fala
és jó puha a padka...
mert rácsnak garas az ára
a lakatnak kopejka!

2.1. A szöveg vehikulumával kapcsolatos gyakorlat

A vehikulummal kapcsolatos gyakorlathoz a T1' szöveget választottuk, alapjául a T1'/0 központosítás nélküli verbális kifejezéslánc szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.1.1. Az a szöveg, amit kézhez kaptál, az eredeti szöveget nem a szerzője által megalkotott formában mutatja.

- (a) Szerinted ez a szöveg eredetileg próza vagy vers? Indokold meg válaszodat!
 (b) A válaszdoknak megfelelően írd át az adott szöveget az általad elképzelt formába!

T1'0

скажи-ка дядя ведь недаром Москва спаленная пожаром французам
 отдана ведь были ж схватки боевые да говорят еще какие недаром
 помнит вся Россия про день Бородина да были люди в наше время
 не то что нынешнее племя богатыри не вы плохая им досталась доля
 не многие вернулись с поля не будь на то господня воля не отдали б
 Москвы

A feladat megoldásához az alábbi szóalakok jelentését tartottuk szükségesnek megadni.

недаром — nem ok	нынешний — mostani,
nélkül, nem hiába	mai
спаленный — fölégetett	богатыри — vitézek
пожар — tűzvész	досталось — jutott
схватки боевые —	доля — itt: sors
katonai összecsapás	не будь на то — ha nem
не то что — nem úgy mint	lett volna

2.1.2. A 21 résztvevő közül 16 tanuló oldotta meg a 2.1.1. feladatot (a 9., a 10., a 17., a 18. és a 20. sorszámú megoldását nem tudtuk értékelni).

Az (a) feladat megoldásával kapcsolatban a következőket mondhatjuk.

A T1'0 kifejezésláncot a 16 feladatmegoldó közül 6 fő (a 2., 6., 8., 12., 16. és 19. sorszámú) minősítette versnek, 10 prózának. Többen próbálkoztak nemcsak formai minősítéssel, hanem műfaji, tematikai meghatározással is.

A T1'0 vehikulumot versnek ítélik argumentumai közül a következőket emeljük ki: (a) jól összecsengő rímek; (b) ritmus; (c) esztétikai hatás. Egyes indoklásokban a kiemelt argumentumokból egyidejűleg több is megtalálható. Az adott kifejezésláncot prózának minősítő 10 résztvevőből 3 történelmi tárgyú szakszövegnek tartotta azt, de közülük is többen fölfigyeltek a szöveg rímszerkezetének sajátosságaira. (A 11. sorszámú tanuló nem indokolta választását.)

Az (a) feladat megoldásának eredményeit az 1'. és az 1''. táblázat foglalja össze. A szöveget versnek minősítőket az 1'., a szöveget prózának minősítőket pedig az 1''. (A mindennapi oktatómunkában a feladatok természetesen más módon is értékelhetők.) A táblázatok struktúrája a következő. Az A rész a szöveget olyan tagolásban tartalmazza, amely tükrözi az eredetit, de lehetőséget ad arra is, hogy erre a szövegre az egyes résztvevők tagolásának eredményeit is rá lehessen vetíteni (ezt a célt szolgálja az eredeti verssorok 'lépcsős' tördelése). A B rész egyrészt feltünteti az eredeti verssorok határait (lásd T-ben a „|” jeleket), másrészt a szöveget versnek, illetve prózának minősítők sor-, illetve szövegmondat-tagolását mutatja (lásd a „|” jeleket).

А	В						
	Т	2	6	8	12	16	19
» Скажи-ка, дядя ведь недаром							
Москва,							
спаленная пожаром,							
Французу отдана.							
Ведь были							
ж схватки боевые,							
Да, говорят еще какие!							
Недаром помнит вся Россия							
Про день Бородина!»							
— Да, были люди в наше время,							
Не то, что нынешнее племя:							
Богатыри — не вы!							
Плохая							
им досталась доля:							
Не многие вернулись с поля...							
Не будь на то господня воля,							
Не отдали б Москвы.							

1'. táblázat (vers)

Ami a (b) feladat megoldásait illeti, a T' vehikulumot a T1'/0 szólánc alapján egyetlen tanulónak sem sikerült rekonstruálnia.

Lássuk itt a 6. sorszámú résztvevő tagolását (T1'/6), amely az eredetihez legközelebb állónak tekinthető (s amelytől a 12. tanulóé lényegében csak a központosításban tér el). A 6. sorszámú tanuló is a rímek és a szöveg metrikai-ritmikai sajátosságai alapján végezte el a tagolást, de nem vette észre, hogy egy két versszakból álló részletről van szó, következésképpen azt sem, hogy a versszakok sorainak száma és rímstruktúrája párhuzamos. Versének rímszerkezete ennek ellenére jónak tartható (lásd például *боевые — какие* stb.).

А	В										
	Т	1	3	4	5	7	11	13	14	15	21
» Скажи-ка, дядя											
ведь недаром											
Москва, спаленная											
пожаром,											
Французу											
отдана											
Ведь были ж схватки											
боевые,											
Да, говорят еще какие!											
Недаром помнит											
вся Россия											
Про день Бородина!«											
— Да, были люди в наше											
время,											
Не то, что нынешнее											
племя:											
Богатыри											
— не вы!											
Плохая им досталась											
доля:											
Не многие вернулись с											
поля...											
Не будь на то господня											
воля,											
Не отдали б Москвы.											

1''. táblázat (próza)

T1'6

Скажи-ка, дядя ведь недаром,
Москва спаленная пожаром,
французу отдана ведь были ж схватки боевые,
да говорят еще какие.
Недаром помнит вся Россия,
про день Бородина,
да были люди в наше время,
не то что нынешнее племя.
Богатыри не вы плохая,
им досталась доля,
не многие вернулись с поля,
не будь на то господня воля,
не отдали б Москвы.

2.2. A szöveg formációjával kapcsolatos gyakorlat

A formációval kapcsolatos gyakorlathoz a T/2' szöveget választottuk, alapjául a T2'/0 szolgált. A feladat, mellyel a gyakorlóiskolai (8—21. sorszámú) tanulók dolgoztak (a tanfolyami keretben a formációval kapcsolatban más szöveget használtunk fel), a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.2.1. A szöveg, amit kézhez kaptál, a csillagokkal jelölt részek kivételével meg-
egyezik egy rövidpróza eredeti szövegével. A csillaggal jelölt részeknél az eredeti szö-
vegmondatok helyett szövegmondat- (illetőleg tagmondat-) variánsokat találsz.

(a) Válaszd ki a variánsok közül a véleményed szerint az adott helyre legjobban
illőt! (Az első csillagnál meg kell tartanod az 1A+1B sorrendet!)

(b) Adj címet a szöveggednek!

T2'/0

Жил один рыжий человек, у которого не было глаз и ушей.*

*	1Aa	Волос не было и у него,
	1Ab	У него и не было волос,
	1Ac	Волос и у него не было,
	1Ad	У него не было и волос,
	1Ae	Не было и волос у него,
	1Ba	так что его называли условно рыжим,
	1Bb	так что рыжим его называли условно,
	1Bc	так что условно его называли рыжим,

Говорить он не мог, так как у него не было рта. Носа тоже у него не
было.**

**	2a	Даже рук и ног у него не было.
	2b	Не было у него даже рук и ног.
	2c	Рук и ног даже у него не было.
	2d	У него не было даже рук и ног.

И живота у него не было, и спины у него не было, и хребта у него не
было, и никаких внутренностей у него не было. Так что непонятно, о ком идет
речь.***

***	3a	Уж мы о нем лучше не будем больше говорить.
	3b	Уж лучше мы о нем не будем больше говорить.
	3c	Больше говорить уж лучше мы о нем не будем.
	3d	Не будем мы о нем уж лучше больше говорить.

A feladat megoldásához az alábbi szóalakok jelentését tartottuk szükségesnek
megadni.

условно — feltételesen

хребет — hátgerinc

внутренность — belső részek; belek, zsigerek

2.2.2. A 14 gyakorlóiskolai résztvevő közül 13 tanuló oldotta meg a 2.2.1. feladatot (a 18. sorszámú megoldását nem tudtuk értékelni).

A feladat megoldásának eredményeit a 2. táblázat foglalja össze. A táblázat fejlécében az egyes tömbök szöveg-, illetőleg tagmondatai közül (kövérral szedett számokkal és betűkkel) az eredeti szövegmondat jelét, első oszlopában a kísérletben résztvevő tanulók sorszámát, ezt követően pedig az általuk választott szövegmondatvariánsok jelét tüntettük fel, az eredetivel megegyezőket kövérral jelezve, és összegezve is. A táblázat utolsó oszlopában a tanulók által adott címek találhatók.

Helyes megoldás	1Ad	1Bc	2d	3b	Összesen	Címek
8.	1Ad	1Ba	2a	3b	2	A különös ember
9.	1Ac	1Bb	2a	3a	—	—
10.	1Ac	1Bc	2a	3a	1	—
11.	1Ad	1Ba	2a	3a	1	A vörös, aki nem is volt
12.	1Ab	1Ba	2d	3b	2	A jelképes „ember”
13.	1Ad	1Bc	2d	3a	3	Nincstelen
14.	1Ac	1Ba	2d	3b	2	Egy ember, akinek nincs semmije
15.	1Ae	1Ba	2a	3b	1	Valaki, aki nem volt
16.	1Ad	1Ba	2d	3a	2	A vörös semmi
17.	1Ab	1Ba	2d	3b	2	Egy különös ember
19.	1Ad	1Ba	2d	3a	2	A vörös semmi
20.	1Ab	1Bb	2d	3c	1	A semmi
21.	1Ae	1Ba	2a	3b	1	Az ember, aki nincs

2. táblázat

A kísérletben résztvevők által létrehozott egyes megoldásokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy egyetlen tanulóknak sem sikerült valamennyi eredeti szövegmondat-variánsra rátalálnia, a 13. tanulóknak egy kivételével sikerült rekonstruálnia a kispóza eredeti szövegmondatait, egy résztvevő (a 9.) egyetlen eredeti változatot sem tudott kiválasztani.

Ami a tanulók által adott címeket illeti, azok többnyire a rövidpróza tematikus sajátosságait tükrözik. (A címeket az egyszerűség kedvéért itt magyarul adtuk meg).

A résztvevők megoldásai közül tekintsük itt teljes egészében a 13. sorszámú tanulóét, mely az eredetihez legközelebb állónak tekinthető (lásd T2'/13).

T2'/13

Жил один рыжий человек, у которого не было глаз и ушей. У него не было и волос, так что условно его называли рыжим. Говорить он не мог, так как у него не было рта. Носа тоже у него не было. У него не было даже рук и ног. И живота у него не было, и спины у него не было, и хребта и него не было, и никаких внутренностей у него не было. Ничего не было! Так что непонятно, о ком идет речь. Уж мы о нем лучше не будем больше говорить.

2.3. A szöveg sensusával kapcsolatos gyakorlat

A sensussal kapcsolatos gyakorlathoz a T3' szöveget választottuk, alapjául a T3'/0 vehikulum szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.3.1. Az a szöveg, amit kézhez kaptál, egy rövidpróza hiányos szövege.

(a) Próbáld kiegészíteni az üresen hagyott részeket úgy, hogy egy számodra elfogadható szöveget kapj!

(b) Adj címet a szövegnek!

T3'/0

Мышка вышла гулять. Ходила по (...1...) и пришла опять к матери. (...2...), матушка, я двух зверей видела. (...3...) страшный, а другой добрый.

Мать (...4...):

— Скажи, какие это звери?

Мышка (...5...):

— Один страшный, ходит по двору (...6...) этак: ноги у него черные, (...7...) красный, глаза на выкате, а нос (...8...). Когда я мимо шла, он (...9...) пасть, ногу поднял и стал (...10...) так громко, что я от (...11...) не знала, куда уйти.

— Это (...12...), — сказала старая мышь. — Он зла (...13...) не делает, его не бойся. (...14...), а другой зверь?

— Другой лежал (...15...) солнышке и грелся. Шейка (...16...) него веляя, ножки серые, гладкие, (...17...) лижет свою белую грудку и (...18...) чуть движет, на меня глядит.

(...19...) мышь сказала:

— Дура ты, дура. (...20...) это сам кот.

A feladat megoldásához az alábbi szóalakok jelentését tartottuk szükségesnek megadni.

матушка — anyácska

зверь — állat

страшный — félelmetes

добрый — jószágos

глаза на выкате — kidülledt szemű

греться — melegedni

не бойся — ne félj

зло — gonoszság

гладкий — sima

грудка — kis mell

чуть движет — alig mozgatja

глядеть — nézni

дура — buta

сам кот — maga a kandúr

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.
 12.
 13.
 14.
 15.

16.
 17.
 18.
 19.
 20.

Feladat		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	19.	20.	21.
1	gram.	+	—	—	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	☑	—	☑	☑	☑	+	+	☑	+	+	+	☑	☑	+	☑	☑	☑	☑
2	gram.	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	☑	—	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
3	gram.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—	+	+	+	+	—
	szem.	+	+	☑	+	+	+	☑	+	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+
4	gram.	+	☒	☒	+	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
	szem.	☑	+	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
5	gram.	+	—	+	+	+	+	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+	—	+
	szem.	☑	+	☑	+	+	+	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
6	gram.																		
	szem.	+	+	☑	+	+	☑	☑	—	—	—	☑	☑	☑	—	—	—	—	—
7	gram.																		
	szem.	—	☑	+	☑	☑	—	☑	☑	☑	—	☑	☑	☑	—	—	—	—	☑
8	gram.	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	☑	☑	+	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
9	gram.	+	—	+	+	+	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
	szem.	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
10	gram.	+	+	+	+	+	—	—	—	—	+	+	+	+	+	—	+	—	—
	szem.	+	☑	+	☑	☑	—	—	☑	☑	+	—	—	+	+	—	+	—	—
11	gram.	+	—	—	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—
	szem.	+		—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	☑	+	☑	+
12	gram.																		
	szem.	+	+	—	+	+	—	+	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	+	☑	+	☑
13	gram.	+	+	—	+	+	—	+	—	—	+	+	—	—	+	+	+	—	—
	szem.	☑	☑	—	☑	☑	—	☑	—	—	+	+	—	—	☑	☑	☑	—	—
14	gram.	+	+	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—
	szem.	☑	☑	—	—	☑	—	☑	—	—	—	—	—	☑	—	—	—	—	—
15	gram.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
16	gram.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
17	gram.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
	szem.	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
18	gram.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	szem.	+	+	—	+	—	☑	—	+	+	+	☑	—	☑	—	+	+	—	+
19	gram.	+	+	+	+	+	☑	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	szem.	☑	+	☑	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20	gram.	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
	szem.	+	+	—	+	+	☑	+	+	+	+	+	+	☑	+	☑	+	☑	—

3'. táblázat

2.3.2. A 21 résztvevő közül 18 tanuló oldotta meg a 2.3.1. feladatot (a 9., a 10. és a 18. sorszámú megoldását nem tudtuk értékelni).

Az (a) feladat megoldásának eredményeit a 3'. táblázat foglalja össze. A táblázat fejlécében a tanulók sorszáma szerepel, első oszlopában a meséből kihagyott kifejezések száma található. Az egyes megoldásokat grammatikai és szemantikai szempontból is minősítettük (erre utalnak a második oszlopban található gram. és szem. rövidítések). A tanulók oszlopában a helyes megoldást a „+” jel, a helytelen a „-”, a szemantikailag helyes, de az eredetivel nem azonos megoldást a „☑” szimbólum, a grammatikailag helyes, de a szóban forgó helyre nem illő megoldást pedig a „☒” szimbólum jelzi. (Az 'üres' mezők a nem értékelhető megoldásokat mutatják.)

Ami az (a) feladat megoldásait illet, generálisan az állapítható meg, hogy a tanulók számára gondot inkább csak azok a nyelvi kérdések okoznak, amelyeket vagy egyáltalán nem tanultak, vagy nem kellőképpen sajátítottak el velük (erre utalnak a 3'. táblázatban a negatív homogenitást mutató mezők is, például a 4 gram., a 18 gram. vagy a 13 szem. és gram. is), továbbá hogy a szóban forgó kérdések megoldására való törekvés inkább felbátorítja, mintsem elbátortalanítja őket, s ez a motiváció megkönnyíti mind a nyelvi, mind az irodalmi kérdések további tárgyalását. Lexiko-szemantikai szempontból többnyire jó megoldásokat találtak, tisztában vannak a grammatikai nemek, a prepozíciók és vonzatok használatával stb., tévedéseik inkább figyelmetlenségből adódnak, esetleg az idő rövidségével magyarázhatók. Az aspektus mint az orosz nyelv egyik legnehezebb grammatikai jelensége viszont a legtöbb résztvevőnek problémát jelent.

A mesének adott címek itt is tematikus jellegűek (lásd a 3". táblázatot).

Tanuló	Cím
1.	„A bájos macska”
2.	A buta egér
3.	—
4.	A macskától félni kell!
5.	A kis buta egér
6.	Állatok
7.	A macska és a kakas
8.	—
11.	—
12.	A kiséger tévedése
13.	A bugyuta kiséger
14.	A két „vadállat”
15.	Egy kiséger szemszögéből
16.	A kiséger tévedése
17.	Találkozás a macskával
19.	A kiséger tévedése
20.	A félelmetes macska
21.	Egy egér kalandja

3". táblázat

A 4., a 13. és a 20. üresen hagyott rész kiegészítéseit külön is megadjuk.

4.: 1. спросила, 2. спрашивала, 3. спрашивала, 4. спрашивала, 5. сказала, 6. спрашивала, 7. спрашивала, 8. спрашивала, 11. спрашивала, 12. спрашивала, 13. спрашивала, 14. спрашивала, 15. спрашивала, 16. спрашивала, 17. спрашивала, 19. спрашивала, 20. спрашивала, 21. спрашивала.

13.: совсем, 2. тебе, 3. нечего, 4. тебе, 6. что, 7. тебе, 8. некогда, 11. некогда, 12. никогда, 13. никогда, 14. некогда, 15. ничего, 16. никогда, 17. никогда, 19. никогда, 20. некогда, 21. нечего.

20.: 1. ведь, 2. ведь, 3. было, 4. ведь, 5. ведь, 6. а, 7. ведь, 8. ведь, 11. ведь, 12. ведь, 13. ведь, 14. ведь, 15. смотри, 16. ведь, 17. вот, 19. ведь, 20. вот, 21. глядешь.

A résztvevők megoldásai közül tekintsük itt teljes egészében az 1. sorszámú tanulót, mely különösen sikeresnek tekinthető (lásd T3'/1). (Kiegészítéseit kurzív szedés jelzi.)

T3'/1

Мышка вышла гулять. Ходила по *улице* и пришла опять к матери.

— *Иди сюда*, матушка, я двух зверей видела. *Один* страшный, а другой добрый.

Мать *спросила*:

— Скажи, какие это звери?

Мышка *ответила*:

— Один страшный, ходит по двору *вот* этак: ноги у него черные, у него красный, глаза на выкате, а нос *красный*. Когда я мимо шла, он *открыл* пасть, ногу поднял и стал *кричать* так громко, что я от *страха* не знала, куда уйти.

— Это *петух*, — сказала старая мышь. — Он зла *совсем* не делает, его не бойся. *Скажи*, а другой зверь?

— Другой лежал на солнышке и грелся. Шейка у него белая, ножки серые, гладкие, он лижет свою белую грудку и *хвост* чуть движет, на меня глядит.

Вдруг мышь сказала:

— Дура ты, дура. *Ведь* это сам кот.

2.4. A szöveg relátumával kapcsolatos gyakorlat

A relátummal kapcsolatos gyakorlathoz a T4' szöveget választottuk, alapjául a T4'/0 vehikulum szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.4.1. A kézhez kapott papírszeleteken egy vers összekevert versszakait olvashatod.

(a) Próbálj meg ezekből a versszakokból egy számodra elfogadható verset összerakni! (A versszakok előtt található számok vagy betűk arra szolgálnak, hogy amikor a versed elkészült, eredményedet ezeknek a felhasználásával közölheted: ezek egymásutánja ugyanis a te versed versszakainak egymásutánját fogja jelezni.)

(b) Adj címet a versednek!

L Когда метель кричит как зверь —
протяжно и сердито,
не запирайте вашу дверь,
пусть будет дверь открыта.

3 И если ляжет дальний путь,
нелёгкий путь, представьте,
дверь не забудьте распахнуть,
открытой дверь оставьте.

5 И, уходя, в ночной тиши
без долей слов решайте:
огонь сосны с огнём души
в печи перемешайте.

A Пусть будет тёплой стена
и мягкой — скамейка ...
дверям закрытым — грош цена,
замку цена — копейка!

A feladat megoldásához az alábbi szóalakok jelentését tartottuk szükségesnek megadni.

грош — garas
душа — lélek
замок — zár, lakat
запирать — bezárni
ляжет дальний путь — itt: nagy út
előtt állni
метель — hóvihar
мягкий — puha
оставить открытой — nyitva hagyni
перемешать — összekeverni

печь — kemence
протяжно — elnyújtottan, vontatottan
пусть будет — legyen (a felszólító
mód egyik fajtája)
распахнуть — kitárni
сосна — fenyő
уходя — elmenve (határozói igenév),
amikor elmész

2.3.2. A 21 résztvevő közül 20 tanuló oldotta meg a 2.4. feladatot (csak a 6. sor-
számú megoldását nem tudtuk értékelni).

A feladat megoldásának eredményeit a 4. táblázat foglalja össze. A táblázat alsó so-
ra az egyes versszakok jelét mutatja azok eredeti sorrendjében, első oszlopában a kísér-
letben résztvevő tanulók sorszámát, ezt követően pedig az általuk választott versszakok
jelét tüntettük fel, az eredetivel megegyező helyen találhatók kövérrel jelezve, majd
összegezve is. A táblázat utolsó oszlopában a tanulók által adott címek szerepelnek.

Tanulók	Sorrend				Összesen	Cím
1.	L	3	5	A	4	Amikor a vihar ordít, mint a halál
2.	L	5	A	3	1	Zárd be az ajtót
3.	L	3	5	A	4	Téli út
4.	L	3	5	A	4	Amikor elutazol
5.	L	3	5	A	4	Amikor nem vagy otthon
7.	L	3	5	A	4	Az ajtó csukva van, az ajtó nyitva van
8.	L	A	3	5	1	Az élet
9.	L	3	5	A	4	A lélek kapuja
10.	L	5	3	A	2	Lelkünkől szól
11.	L	A	3	5	1	Hagyd nyitva az ajtót
12.	L	3	5	A	4	Nyitott ajtó
13.	L	3	5	A	4	Tárd ki az ajtót
14.	L	A	5	3	2	A vihar
15.	L	A	3	5	1	Nyílt lélekkel
16.	L	3	5	A	4	Kiáltás
17.	L	5	A	3	1	Lélek
18.	L	3	5	A	4	—
19.	L	3	5	A	4	Nyitott ajtó
20.	L	3	5	A	4	Nyitva hagyni
21.	L	5	A	3	1	Puha lélek
Helyes sorrend	L	3	5	A		

4. táblázat

A feladatot megoldó húsz tanuló közül tizenkettőnek sikerült valamennyi versszak eredeti sorrendjére rátalálnia, három versszakára egy, két versszakára kettő, egy versszakára hat tanuló talált rá.

Ami az (a) feladat megoldását illeti, minden résztvevő az L jelű szakasszal kezdte versét, valószínűleg grammatikai okok miatt. A másik három versszak (a 3, az 5 és az A jelű) véleményünk szerint jószerével tetszőleges sorrendben is következhet, ezért akceptálhatónak tartjuk a többi megoldást is.

A tanulók által adott címek jó része sikeresen adja vissza a költemény hangulatát.

3. Befejező megjegyzések

3.1. Az ismertetett keretek közt végrehajtott kreatív-produktív gyakorlatok megoldását minden esetben azok értékelése követte, majd a szóban forgó szövegek analitikus-kreatív elemzése. Az analitikus-kreatív elemzések eredményeinek bemutatását már további tanulmányok témájának tekintjük.

3.2. Ahogyan azt a bevezető részben jeleztük, nem volt célunk sem a kreatív-produktív gyakorlatok gazdag, magyar nyelvű szakirodalmának ismertetése, sem pedig az anyanyelvű és az idegen nyelvű szövegekkel végrehajtható operációk párhuzamainak

és különbségeinek szisztematikus számbavétele. Arra vállalkoztunk csupán, hogy ezek közül a gyakorlatok közül néhányat kísérleti jelleggel orosz nyelvű szövegekre alkalmazunk, bemutatunk, és röviden kommentálunk. Azt azonban ennek alapján is meggyőződéssel állít(hat)juk, hogy az ilyen és ehhez hasonló gyakorlatoknak bármely idegen nyelv(ű szöveg) tanításában legalább (!) olyan jelentős szerepük lehet, mint az anyanyelv(ű szövegek) sajátosságainak vizsgálatakor, elemzésekor.

A CREATIVE-PRODUCTIVE APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TEXTS.

1. RUSSIAN EXERCISES WITH HUNGARIAN LINGUISTIC AND SOCIO-CULTURAL BACKGROUND

SZERGEJ TÓTH—LÁSZLÓ VASS

The present study shows some creative/productive exercises using Russian texts. The exercises were completed by twenty-one pupils from the 7th and 8th form of primaries, some from the intensive summer school of Gyula Juhász Teacher Training College entitled „Textology and the world of texts”, some from the Endre Ságvári Demonstration Primary School of the Attila József University. The exercises contain the main components of the „signifier-signified” structure of the text (its vehicle, formation, sense and relatedness.) The aim of the exercises is to help work of Hungarian teachers/students, teaching and learning foreign language in a socio-cultural context with Hungarian as the mother tongue. The work is — at present — of experimental character.

A STILISZTIKAI ELEMZÉS EGY SZÖVEGELMÉLETI MODELLJE

SZABÓ ZOLTÁN

1. Több mint két évtizede foglalkozom a stilisztikai elemzés szövegelméleti alapjaival. Szövegteni forrásokból fokozatosan a stilisztikai elemzés egy módszerét alakítottam ki, amit aztán modellként fejlesztettem tovább. Az elemzésnek erről (egy lehető) szövegelméleti modelljéről már többször is, több megvilágításban is írtam (l. például SZABÓ: 1985a., 1985b., 1988. 93—132, 1991a., 1991b. stb.). Most itt ezeket mint részleteket szeretném az érlelés, a kikristályosítás szándékával összegezni (ebből is következően rövidebben, mint a megelőző kifejtő tanulmányokban), majd vitára bocsátani. Még azt szeretném előre bocsátani, hogy az összegezés 'kohéziója' (egyben a sarkítás lehetősége) az általános tudományelmélet idevágó, az eddigiek során is jól hasznosított több igényes szempontja lesz.

2. A stilisztikai elemzés a stilisztika egyik ága (erről l. SZABÓ: 1988. 53—54): egyedi, konkrét (írott vagy beszélt, irodalmi vagy nem irodalmi) szövegek stílusának a vizsgálata. Elemezni lehet tehát például egy újságcikk, egy tudományos értekezés, egy társalgási részlet, vagy ami közelebbről érdekel, egy irodalmi alkotás stílusát.

A stilisztikai elemzés eléggé elhanyagolt vizsgálat volt, ami azzal is összefügg (okként és okozatként egyaránt), hogy a befogadóknak nincs vagy alig van formaműveltségük, érdeklődésük a stílusforma iránt, igényük a forma vizsgálatára. A generatív poétikából átvehető műszóval úgy is mondhatnánk, hogy a befogadás szférájában nem eléggé alakult ki a stíluskompetencia, a formaérzékenység.

Az elhanyagoltságot az is bizonyítja, hogy több szakember az elemzést nem tekinti a stilisztika egyik ágának, nem szerepelteti a stilisztika tanulmánytípusai között (pl. GUIRAUD: 1957. 5, ULLMANN: 1964. 100), vagy lényegének deformálásával más természetű vizsgálattal, rendszerint a nyelvi elemek stilisztikai minősítésével tévesztik össze (pl. RIESEL: 1963. 40—42). Baj továbbá az is, hogy fogalmi tartalma, tárgy- és feladatköre nincs kellőképpen tisztázva, emiatt nem mindig világos az összefüggése a szépirodalmi alkotások kimondottan nyelvészeti (újabbán főleg szövegteni) leírásával vagy pedig a sajátosan irodalmi műelemzéssel.

De ennél is rosszabb helyzetre utal az, hogy még mindig nagymértékben hatnak a múltból ránk maradt felfogások és eljárások, egyrészt a stílusnak önmagában való felfogása és velejárója, az elszigetelő elemzés, ami gyakran atomisztikus, széttöredezett, továbbá az impresszionista, ösztönös (beleérző, belemagyarázó), esetleg remek ötletektől sziporkázó és olvasmányos, sőt vonzó stílusban előadott, de meg nem alapozott, elméleti alap és módszer nélküli elemzés (amit többen úgy fognak fel, hogy 'az interpretáció művészete'), aminek gyakorlati szempontból még az is negatív velejárója, hogy nem lehet (mert nem volt mit) elsajátítani, átvenni, mások számára alkalmazhatóvá tenni. Az irodalomtudományban uralkodó elemzési 'műfaj' még mindig ennek a hatása

alatt áll (főleg az angol újkritikában), és így ez a vizsgálat összefonódik (az önmagában véve jónak tekinthető) irodalomkritikával, aminek viszont már kevésbé jó következménye az, hogy az elemzés, az irodalomtudomány egyik, manapság már fő ágának tekintett vizsgálata alig van képviselve szaktudományi szinten.

Mindemellett pozitív kivételként — legalábbis az egykori tudományos felfogásnak megfelelő — jó megoldásokat, érdekes és értékes kezdeményezéseket korábbiakról is idézhetünk. Erre a legjobb példa HORVÁTH JÁNOSnak rendszerint a stílussal is számoló több elemzése, aminek lényege az egy valamilyen fontos sajátosságra (pl. a jelentés kritikus részletére) való sarkítás (pl. *Minek nevezzetek?*, HORVÁTH: 1922. és bírálata BARÓTI: 1980. 300—321). Újabban pedig — hogy csak egy példát említsek — NÉMETH G. BÉLA (1972.) és társainak előremutató elmélete és módszeressége. És értékes hagyománynak tarthatjuk az — ugyan nem a területünkhöz, nem a szaktudományi vizsgálathoz, hanem inkább, de nem kizárólagosan az irodalomkritikához tartozó, olykor akár szépírói alkotásnak is tekinthető — esszéirodalmat (pl. HALÁSZ GÁBOR, SZERB ANTAL bírálatait, esszéit), amelynek fő forrása a Nyugat nagy nemzedékének idetartozó írásai.

3. A stilisztika ágai közül a stilisztikai elemzés a leginkább szöveghez kötött vizsgálat (a többi közül az egyik a szöveg alkotóelemeihez, a másik pedig szöveg feletti szinthez kötődik). Érthető tehát, hogy a stilisztikai elemzés hasznosíthatja legjobban a szövegten eredményeit, egészen addig elmenően, hogy szövegelméleti forrásokból a stilisztikai elemzés egy modelljét lehetett kialakítani.

Kidolgozásának alapja az általános tudományelmélet (l. erről például NAGEL: 1961., FODOR és KATZ: 1964. 1—20, SEIFERT: 1969—1970., DIJK: 1972. 174—188, WARTOFSKY: 1972., KUHN: 1984.). Az általános tudományelmélet (a korábbi tudományfilozófia szerényebb, de produktívabb hajtása) elvei, igényes szempontjai közül kettőt emelek ki. Az egyik a vizsgálat tárgyának, céljának, módszerének, elméleti alapjának egysége, harmóniája: összefüggésrendje. A másik pedig, ugyancsak szigorú követelmény, az explicit jelleg: (1) az összefüggések kifejtése, megoldása, (2) az így kidolgozott tézis, jelen esetben az elemzési modell alapsajátosságainak a felfoghatósága, azaz az, hogy elsajátíthatónak, mások számára is alkalmazhatónak kell lennie, és ebből következően, ezzel összefüggően tételei, eljárásai értékelhetők, bírálhatók kell hogy legyenek.

A kiindulópont a vizsgálat tárgyát alkotó fogalom, a stílus kapcsolata az elméleti alapul szolgáló textológia alapfogalmával, a szöveggel. A stílus fogalmának nagyon sok értelmezésében hangsúlyozódik az, hogy jellegzetes szövegsajátosság, például: stílusról csak szövegszinten beszélhetünk (SANDERS: 1973. 79), stílusa csak a szövegnek van (CASSIRER: 1975. 28—29), a stílus a szöveg kísérő jelensége (MIKO: 1980. 109), a stílus a szöveggalkotás módzata (HARWEG: 1972. 71), a stílus szövegvariáció (ANDERSSON: 1975. 15), a stílus a szövegről alkotott benyomás, aminek forrása a különböző szövegek egybevető, összehasonlító vizsgálata (ZAMMUNER: 1981. 193).

Eszerint a stílus része a szövegnek, következésképpen a szöveg fogalmára jellemző sajátosságok alárendeltjére, a stílusra is jellemzők, arra is érvényesek. A szövegfogalom sokféle meghatározása, értelmezése közül két olyant emelhetek ki, amelynek témánk szempontjából sokatmondó produktivitása van.

Az egyik az, hogy a szöveg egységes egész, globális struktúra, például: a szöveg egységes egészet alkot (HALLIDAY és HASSAN: 1976. 1), a szöveg egy olyan egészet jelentő nyilatkozat, amelyet egy globális struktúrával lehet jellemezni (DIJK: 1972. 3,

27), a szövegnek integráló funkciója, alkotóelemeit meghatározó ereje, funkciója van (OOMEN: 1979. 274). Ilyen sajátosságok a stílusról is állíthatók, például: a stílus globális tény, az irodalmi szövegnek globális stíluskorpusza van (SEGRE: 1967. 162), a stílus olyan kapcsolatok, struktúrák és sajátosságok rendezettsége, amelyek egy szöveg egészét jellemzik (HILL: 1968. 205).

A másik kiemelkedő sajátossága a szövegfogalomnak az, hogy az egységes egészet alkotó szöveg egyben szerves összetettség, hisz különböző természetű alkotóelemekből tevődik össze, tehát rétegelhető struktúra, és ugyanakkor külső, helyzeti kontextusai is vannak, amelyek szerves részei a szövegnek, például: a szöveg szervezett komplexitás (OOMEN, 1979. 276), a szöveg szemantikai és helyzeti szerveződésembeli egység (HALLIDAY és HASAN: 1976. 293).

A szöveg és a stílus fentebb említett kapcsolatából, valamint a szövegfogalom előbbi két értelmezéséből (sajátosságaiból) következik az általános tudományelmélet korábban már említett követelményeinek megfelelően az elemzés módszerének a jellege, amit itt három pontban összegezhetünk.

1. Ha a szöveg egységes egész, globális struktúra, akkor az elemzésnek globálisnak kell lennie.

2. Ha a szöveg szerves összetettség, akkor az elemzésnek szintekhez és kontextusokhoz kell igazodnia.

3. Ha a stílus a szöveg része (egyik szintje), akkor vizsgálata, a stilisztikai elemzés alárendelődik a szöveg sokféle, valamennyi sajátosságát átfogó komplex (integráló, egyesítő) elemzésnek.

A stilisztikai elemzés módszerének ezt a három elvét, sajátosságát az ezt követő három alfejezetben vázolom fel.

3.1. Az elemzés globalitása az jelenti, hogy az egész megragadására kell irányulnia. A kiindulópont mindig az egész: akár a szöveg egésze, akár bármelyik szint mint részegész. Csak azután következhetnek részletezések, amelyek tulajdonképpen konkretizálások, olykor megvilágító példák, olyanok, amelyek segítségével a globális struktúra már felfedett sajátosságait érzékeltetni tudjuk, és így mintegy igazolni tudjuk, hogy az egésznek a jellemzése, minősítése helyes volt.

Az elemzésnek így felfogott globalitását a szövegszervező elv felfedésével valósíthatjuk meg. Ezen a fogalmon a szöveg totalitásának megfelelő princípiumot, a szöveg elemzésének az elvét értjük. A szövegszervező elv tulajdonképpen egy olyan átfogó sajátosság (pl. ellentét, párhuzam, fokozódás), amely a szöveg egészére és valamennyi szintjére, köztük a stílusra is, ennél is továbbmenően a legkisebb alkotóelemére is érvényes.

Hangsúlyoznunk kell, ami különben egészen természetes, de amiről mégis megfélekedünk, azt tudniillik, hogy a szövegszervező elv nem a szövegalkotás, hanem a szövegbefogadás sférájába tartozik (és éppen ezért rendező elvnek is lehetne nevezni).

(A szövegszervező elvnek alárendelő kohézió kiegészítésként való idevonásáról l. SZABÓ: 1976., 1985., 1988. 102—106).

3.2. A szöveg szerves összetettség, minthogy az alkotóelemek csoportjai szerint elkülöníthető szintjei (rétegei, komponensei, részstruktúrái, másodlagos struktúrái) vannak. Egy-egy szint az azonos természetű (pl. szemantikai, stilisztikai) alkotóelemek foglalatja. Mindegyik szint globális struktúra, persze a szövegegésznek alárendelt minőségben.

Ami a szintek számát és tartalmát illeti, a felfogások megoszlanak, megítélésükben még nagyok a véleménykülönbségek. Számunkra a legmegfelelőbbnek a szinteknek egy hármas felosztása, három szint elkülönítése látszik, ami PETŐFI (1968. 20) egy korábbi strukturálásának a lerövidítése, módosítása és sajátos alkalmazása:

1. a megjelenített valóság (tartalom: eszme, gondolat, érzélem, hangulat, a szövegnek a valóságra való vonatkozása);

2. a megjelenítő valóság, az előbbi kifejtő, közlő 'közeg' a megjelenítés anyaga, ami a valóság egy darabja, illetőleg fikció, például egy táj, egy évszak, egy vagy több érzéki érzet vagy a prózában a cselekmény, szereplők, hely és idő;

3. a megjelenítés nyelvi formája a maga közlő, kifejező funkciójával, azaz a stílus, a stilisztikai elemzés tulajdonképpen tárgya, amit stílári sajátosságok (pl. statikus, dinamikus, egyszerű, díszített, erőteljes stb.) alkotnak, de idetartoznak az ezeket a stílári sajátosságokat alakító eszközök is (pl. névszói vagy igei, szemantikai vagy grammatikai stíluszeszközök, hanghalmozások, képanyag, szókapcsolatok stb.).

A szintekhez társul a szöveg belső és külső összefüggéseinek a foglalata, amit kontextusnak nevezünk. Az erre épülő vizsgálati szempont egy kettősséggel számol, azzal, hogy a szövegnek van belső kontextusa és külső kontextusa. Az elsőbe tartozik mindaz (akár tartalmi, jelentésbeli, akár nyelvi, stílári), ami benne van a szövegben, amit csak a szövegből tudhatunk meg. A másodikba tartoznak a szöveg alkotását és befogadását meghatározó körülmények, feltételek (pl. az alkotó és befogadó egyénisége, műveltsége, az írói élettrajz megfelelő mozzanatai, aztán a társadalom-, művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti tények, a stílustörténeti (irányzat-, formatörténeti) háttér, továbbá intertextuális kapcsolatok (az elemzett szövegnek más szövegekkel való kapcsolatai stb.)). A külső kontextus is szöveg, hisz az említett tényezők forrásai szövegek.

Az egészről való kiindulás után az elemzés tulajdonképpen szintek és ezeken belül kontextusok szerint történik, ezek során áthaladva folytatódik, persze mindig úgy, hogy az egészet tartjuk szem előtt, mindig ahhoz viszonyítunk. Erről szólva hangsúlyoznunk kell, hogy az egyes szintek és kontextusok szintén globális egészek (persze a szövegegésznek, a totalitásnak alárendelődő részek), elemzésük szintén a globalitás elvéhez igazodik. Ennek az elvnek az érvényesülését jelenti az is, hogy az elemzésben lényeges szempont a szintek (a szintek elemzésében elért eredmények) közötti összefüggések megteremtése, kimutatása, hasznosítása.

3.3. A stílus — mint láttuk — a szöveg része, egyik szintje, elemzése alárendelődik a szövegegész sokféle, valamennyi elemét, sajátosságát átfogó komplex (integráló, egyesítő) vizsgálatnak, mint amilyen például az összetettség, a teljességgel (a globalitással) számoló irodalmi műelemzés, interpretáció (pl. NÉMETH G. BÉLA: 1977., 1972.), leíró poétika (erről l. HRUSHOVSKI: 1976. XV—XVII), vagy bármelyik komplex szöveg-leírás (mint például a szövegelemzés PETŐFI négy tényezős keretében, l. ezt pl. PETŐFI—BENKES: 1992., továbbá TITZMANN: 1977., BARTHES: 1985. stb.).

Tehát nem lehetséges a stílus elszigetelt elemzése. És ezt a jó néhány szövegelméletből következő tézist más felfogások is igazolják, amelyek közül kettőt idézek. Az egyikben jelszó az, hogy „Osztatlan filológiát!”, azaz: „Vissza kell térnünk a nyelv- és irodalomtudomány ősi egységéhez, az osztatlan filológiához: a megosztottság után vissza a dialektikusan magasabb szintű egységhez!” (TÖRÖK: 1968. 10). A másik pedig a hosszú időn át ható dualista elvet felváltó monista nézet, a világkép és stílus, a tartalom és a forma egysége: „olyan monista elemzés igényét érezzük, mely az egész művet úgy

határozza meg, hogy azt egyszerre lehet formaként és tartalomként felfogni” (SZEGEDY-MASZÁK: 1980. 14).

Mindez a nyelvészt és az irodalmárt, a stilsztika művelőjét új elemzési elvek és eljárások kidolgozására készíti, interdiszciplináris szemlélet kialakítására kötelezi, lényegében arra, hogy sem a tartalmat, sem a formát, sem a világképet, sem a stílust nem hanyagolhatja el, és hogy a különböző területeken elért eredményeket egyiknek is, másoknak is megismernie és hasznosítania kell.

3.4. A fentebb tárgyalt hármasság alapján kialakított elemzési modell vázlata ez lehet:

- 0. A szövegszervező elv
- 1. A megjelenített valóság
 - 1.1. A megjelenített valóság belső kontextusa
 - 1.2. A megjelenített valóság külső kontextusa
- 2. A megjelenítő valóság
 - 2.1. A megjelenítő valóság belső kontextusa
 - 2.2. A megjelenítő valóság külső kontextusa
- 3. A stílus
 - 3.1. A stílus belső kontextusa
 - 3.2. A stílus külső kontextusa

4. Elemzési modellünk értékeléséhez a kiindulópont csakis az lehet, hogy egyetlen elemzési módszert, modellt nem lehet abszolutizálni: mindegyik jó, ha megfelel az általános tudományelmélet szigorú követelményeinek, és nincs olyan modell, amelyiknek ne lenne valamilyen hibája, fogyatékossága, korláta.

A tárgyalt globális elemzés legnagyobb előnye az, hogy a lényegre tör, és így az irodalmi mű elemzése viszonylag rövid idő alatt bemutatatható függetlenül attól, hogy az elemzett mű, mondjuk, egy három szakaszos vers, vagy pedig egy 360 lapos regény (persze kidolgozásához sok időre, sok próbálkozásra van szükség).

Ami leginkább hibáztatható benne, az az esztétikum (egy negyedik réteg, az érték-szint) hiánya. Ennek magyarázata az, hogy az általános tudományelmélet téziseiből következik az, hogy ami nincs meg a forrásban (az alapul szolgáló szövegelméletben), az nem lehet benne a modellben sem. Köztudott, hogy a szövegelméletek, szövegleírások még nemigen számolnak az esztétikummal. Egy korai kivétel BENSÉNEK (1969.) egy ma már szerintem elavult elmélete, amelynek már akkor hibája volt az, hogy az esztétikát tapasztalati tudománynak tekintette. Szigorú elvi, szigorú szaktudományi szempontból modellünkben az esztétikum nem lehetséges. De pusztán gyakorlati, didaktikai szempontból — a különben jogosan hiányolható — esztétikum az elemzésbe vonható. A modell tehát megtoldható egy olyan (negyedik) szinttel, amelynek tartalma, lényege az esztétikai értékítélet, aminek HANKISSNÁL (1970. 11) ez a megnevezése: érték(szint).

Elemzési modellünk pusztán bemutatásából is következik, hogy elvei és eljárásai el-sajátíthatók, átvehetők, és mások számára is alkalmazhatók, amit az eddigi felhasználásáról szóló beszámolók és vélemények is igazolnak (l. például EÖRDÖGH: 1989.).

A modell alkalmazásának szigorú feltétele a szövegszervező (rendező) elvhez való következetes ragaszkodás, igazodás. Ha ez nem sikerül, a meglehetősen sok irányba kiterjedő, elágazó elemzés kártyavárként hull szét.

Megértésében, elfogadásában a legnagyobb nehézség szerintem abból adódik, hogy dedukció (egy principiumból, a szövegszervező elvből való levezetés) van benne, ami, mondjuk, egy matematikus számára természetes és nyilvánvaló, de a matematikai gondolkodásmódtól távol álló filológus közgondolkodásban ez, úgy látszik, még nem általánosult, és így a dedukció ténye, illetőleg mindaz, ami az elemzési modellben vele összefügg, kételyeket támaszt, sőt nem kis támadási felületet jelent.

Végül számolnunk kell egy kettős megítélésével, hibáztatási lehetőséggel, ami a stilsztika és a stilsztikai elemzés határmezsgyéjé jellegével is összefügg: a nyelvészek számára sok benne az irodalomtudományi vonatkozás, az irodalmárok számára viszont túlon túl sok benne a nyelvészeti elv és módszer.

Irodalomjegyzék

ANDERSSON, Erik:

1975. Style, optional rules and contextual conditioning. Ringbom et al. (szerk.): 1975. 15—26.

BARÓTI Dezső:

1980. *Árnyékban és fény*. Budapest, Gondolat.

BARTHES, Roland:

1985. Textual analysis of a tale of Poe. Marshal Blonsky (szerk.): *On signs*. Baltimore, Maryland. The John Hopkins University Press, 84—97.

BENSE, Max:

1969. *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik. Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.

CASSIRER, Peter:

1975. On the place of stylistics. Ringbom et al. (szerk.): 1975. 27—48.

DUK, Teun A. van:

1972. *Aspects of text grammars: A study in theoretical linguistics and poetics*. The Hague — Paris, Mouton.

EÖRDÖGH Tünde:

1989. Kosztolányi Dezső Üllői úti fák című költeményének elemzése. *Magyaritanítás* 1—3. 82—91.

FODOR, Jerry A. és Jerrold J. KATZ:

1964. *Readings in the philosophy of language*. Englewood Cliffs (N. J.) Prentice-Hall, Inc.

GUIRAUD, Pierre:

1957. *La stylistique*. Paris, Presses Universitaires de France.

HALLIDAY, Michael A. K. és Ruqaiya HASAN:

1976. *Cohesion in English*. London, Longman.

HANKISS Elemér:

1970. Az irodalmi mű: struktúra vagy modell? *Valóság* 7.

HARWEG, Roland:

1972. Stilstik und Textgrammatik. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5. 71—81.

HILL, Archibald A.:

1968. Analogies, icons and images in relation to semantic content of discourses. *Style* 2. 203—227.

HORVÁTH János:

1922. *Petőfi Sándor*. Budapest.

HRUSHOVSKI, Benjamin:

1976. Poetics, criticism, science: Remarks on the fields and responsibilities of the study of literature. *PTL* (= A journal for descriptive poetics and theory of literature), Amsterdam, North-Holland Publishing Company, III—XXXV.

KUHN, Thomas S.:

1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest.

MIKO, František:

1980. The programme of the texts. John Odmark (szerk.): *Language, literature and meaning II*. Current trends in literary research. Amsterdam, John Benjamins, 109—140.

- NÉMETH G. Béla:
1977. *11 vers. Verselemzések, versértelmezések*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- NÉMETH G. Béla (szerk.):
1972. *Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- OOMEN, Ursula:
1979. Texts and sentences. János S. Petőfi (szerk.): *Texts vs sentence: Basic questions of text linguistics*. I. Hamburg, Buske, 272—280.
- PETŐFI S. János:
1968. Műelemzés — strukturalizmus — nyelvi struktúra. *Kritika* 10. 18—28.
- PETŐFI S. János—BENKES Zsuzsa:
1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém, Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
- RIESEL, Elise:
1963. *Stilistik der deutschen Sprache*. Moszkva, Viszsasja skola.
- RINGBOM, Håkan et al. (szerk.):
1975. *Style and text: Studies presented to Nils Erik Enkvist*. Stockholm, Skriptor.
- SANDERS, W.:
1973. *Linguistische Stiltheorie: Probleme, Prinzipien und moderne Perspektiven des Sprachstils*. Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht.
- SEGRE, Cesare:
1967. La synthèse stylistique. *Social science information* VI: 5. 161—168.
- SEIFERT, Helmut:
1969—1970. *Einführung in die Wissenschaftstheorie* I—II. München, Beck.
- SZABÓ Zoltán:
1976. Az irodalmi mű stiláris kohéziójáról. *Nyr.* 1976. 2. 163—172.
1985a. Gondolatok a stilisztikai elemzésről. *NyIrk.* 1. 43—48.
1985b. The importance of text coherence for the global stylistic analysis. E. Sözer (szerk.): *Text connexity, text coherence: Aspects, methods, results*. Hamburg, Buske, 526—554.
1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
1991a. A stilisztikai elemzés szövegsemantikai megközelítésben. *Nyr.* 1—2. 92—106.
1991b. Az irodalmi mű stílusa mint szövegiség. *Literatura* 2. 173—183.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály:
1980. *Világkép és stílus*. Magvető, Budapest.
- TITZMANN, Michael:
1977. *Strukturelle Textanalyse: Theorie und Praxis der Interpretation*. München, Fink.
- TÖRÖK Gábor:
1968. *A líra: logika (József Attila költői nyelve)*. Budapest, Magvető-Tiszatáj.
- ULLMANN, Stephen:
1964. *Language and style*. Oxford, Blackwell.
- WARTOFISKY, Marx W.:
1977. *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai: Bevezetés a tudományfilozófiába*. Gondolat. Budapest.
- ZAMMUNER, Vanda L.:
1981. *Speech production strategies in discourse planning: A theoretical and empirical enquiry*. Hamburg, Buske.

A TEXT THEORETICAL MODEL OF THE STYLISTIC ANALYSIS

ZOLTÁN SZABÓ

In the last two decades the author has thoroughly studied the questions of textological bases of the stylistic analysis and developed a text theoretical model of it. The results of this inquiry have been published in several papers. Now he wants to summarize them, first of all, in the light of the general science theory,

considering, among other things, the harmony of the object, aim, method and the underlying theory of the research.

In the author's view by stylistic analysis it is meant the investigation of the style of written or spoken texts. The starting-point of his model is constituted of two interpretations of the notion of 'text': (1) text is a unified whole, a totality, a global structure, (2) text is an organized complexity. Style is a component of the text, consequently features of 'text' are characteristic of the style too. That is why the model in question implies the same features: (1) the aim of the analysis is its focus on the wholeness, globality of the text and its style; this globality can be effected by exposing a text organizing principle from which all the features and constituents can be deduced, (2) analysis implies the approach of the levels (strata, layers, substructures), furthermore the internal and external contexts of which a text is composed. There are three levels: (1) the 'represented' reality (idea, sentiment etc.; relation to reality), (2) the 'representing' reality, respectively fiction, the 'medium', 'material' by which (1) is visualized, 'represented' (e. g. a landscape, a season, more or less sensations or in the narrative the action, characters, time, place), (3) style. The phases of the analysis are constituted of the successive descriptions of the possible levels and contexts also considered as global structures. This fact also indicates that the inquiry into the style of a text, the proper stylistic analysis is subordinated to an overall, complex text description, in the case of a literary text, to the literary analysis (in other views: descriptive poetics). It is obvious that stylistic analysis as an isolated inquiry which was common in the earlier methodologies, is impracticable today.

A HIPERTEXTUÁLIS IRODALOM A PERSZONÁL KOMPUTER ELTERJEDT ALKALMAZÁSÁNAK KORSZAKÁBAN¹

PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezetés

Az irodalom bizonyos (poszt)modern formáival kapcsolatban néhány év óta központi fogalom a 'hipertextus' azaz egy szöveg 'anyagá'-nak *nem lineárisan* organizált megjelenési formája.

Tanulmányomban azonban nemcsak a szó szigorú értelmében vett *hipertextuális szövegorganizáció* kérdéseivel kívánok foglalkozni, hanem a *lineáris, de kombinatorikus szövegorganizáció* kérdéseivel is, ami csak a szó tágabb értelmében véve nevezhető hipertextuálisnak. Mindkét organizációtípus tárgyalásánál érinteni kívánom mind azok *hagyományosból létrejövő modern, de nem komputerizált*, mind azok *komputer alkalmazásával létrehozott* formáinak aspektusait.

Ezek után — legalább néhány megállapítás erejéig — utalni kívánok az *irodalomtudomány hipertextuális művelésének* néhány jellemző tulajdonságára, valamint az úgynevezett *virtuális realitás* bizonyos aspektusaira.

Célom elsősorban *helyzeteírás*, és azoknak az *alapvető* kérdéseknek az összefoglaló bemutatása, amelyek az új technológia alkalmazásából erednek — az adott helyzettől nem kísérek meg semmiféle, jövőre vonatkozó következtetést levonni. Meg vagyok ugyan győződve, hogy az itt tárgyalt jelenségek kihatással lesznek az irodalom (és az irodalomtudomány) további alakulására, de arról is meg vagyok győződve, hogy a jelenlegi helyzet ismerete nem teszi lehetővé, hogy a *közvetlenül* előttünk álló jövőre vonatkozó előrejelzéseket fogalmazhassunk meg. — A könyvnyomtatás bevezetése sem alakította át máról holnapra az intellektuális tevékenység öt megelőző módjait.

Tanulmányom maga is 'hipertextuális olvasás' eredménye; olyan olvasásé, amely a témával kapcsolatos szakirodalom sajátos (nem lineáris) feldolgozása útján az alapvető kérdések és vélemények túlnyomórészt idézetekből álló, informatív mozaikját hozta létre.²

1. A lineárisan, de kombinatorikusan organizált irodalmi művek néhány aspektusa

1.0. A *lineáris organizáció* mibenlétével nem szükséges külön foglalkozni, hiszen ez az az organizáció, ami a hagyományos, írott vagy nyomtatott művek sajátja. Alapvető jellemzője, hogy a művek egy egyértelműen meghatározott *kezdetből* kiindulva, egyértelműen elrendezett *közbülső fázisokon* keresztül jutnak el egy egyértelműen meghatározott *befejezésig*.

A *lineáris, de kombinatorikus organizációt* a 'hagyományos lineáris organizáció'-val szemben az jellemzi, hogy a kombinatorikus organizáció mind a *kezdetre*, mind az

adott elrendezésű *közbülső fázisok* mindegyikére, mind a *befejezésre* több 'alternatíva' közüli választás lehetőségét kínálja.

A lineáris, de kombinatorikus organizáció lényegének felismeréséhez vegyük kiindulási alapként a következő — 'hagyományos lineáris struktúra'-elvű — célkitűzést. Hozzunk létre olyan *háromsoros szövegeket*, amelyek a következő tulajdonságokkal rendelkeznek: soraiknak szótagszáma $5+7+5$, *lexikai anyaguk* soronként egymástól függetlennek (is) tekinthető tényállások kifejezésre juttatói. (Nem nehéz felismerni, hogy ez a struktúraelv a haiku struktúraelvének bizonyos értelmű redukciója).

Tegyük fel továbbá, hogy e célkitűzés megvalósítására valaki a következő három háromsoros szöveget hozza létre:

1.	2.	3.
a) <i>Langyos esti szél</i>	a) <i>Nyári alkonyat</i>	a) <i>Aranypiros fény</i>
b) <i>Alig rezdül a fűzfa</i>	b) <i>Susognak az akácok</i>	b) <i>Mézédes hársfaillat</i>
c) <i>Cirpel a tücsök</i>	c) <i>Alszik a béka</i>	c) <i>Ébred a bagoly</i>

majd e szövegeket látva felfedezi, hogy *bármelyik* szöveg első sorához második sorként hozzáveheti *bármelyik* szöveg második sorát, majd az így létrejövő kétsorokhoz harmadik sorként *bármelyik* szöveg harmadik sorát, minden esetben 'elfogadható szöveg'-et hozva létre. Azaz felfedezi, hogy ezzel a három 'alap'-szöveggel összesen $3 \times 3 \times 3 = 27$ olyan szöveget hozott létre, amely a kiinduló feltételeknek eleget tesz.

1.1. A fenti felfedezés a *lineárisan strukturált kombinatorikus irodalom* elvének a felfedezéseként értelmezhető. Ennek az elvnek az analagonját alkalmazta RAYMOND QUENEAU az 1961-ben Párizsban a Gallimard Kiadónál publikált *Cent mille milliards de poèmes* [Százazermilliárd költemény] című művében.³

Ahhoz, hogy QUENEAU művének alapelvét emlékezetünkbe idézzük, elegendő, ha a fenti példa mintájára elképzelünk 10 egymás mellé helyezett olyan szonettet, amelyek mindegyikének első sora kombinálható mindegyikének második sorával, az így nyert két sor mindegyik szonett harmadik sorával, és így tovább,

$$10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 = 10^{14} = 100\,000\,000\,000\,000$$

azaz százazermilliárd költeményt létrehozva.

Műve utószavában QUENEAU egyrészt leírja azokat az alapvető (szintaktikai és szemantikai) követelményeket, amelyeknek a 10 alapszonett eleget kell hogy tegyen, másrészt világossá teszi, hogy ha az ember (!!!) az év valamennyi napján (!!!) naponként 24 órán át (!!!) 'olvasná' ezt a 'művet', valamennyi lehetséges vers elolvasása csaknem 200 millió évet (!!!) venne igénybe.

1961-ben az idő még nem volt kellőképpen érett ahhoz, hogy az e kísérlet által felvetett kérdésekkel a szakvélemény érdemben foglalkozhatott volna. Az idő erre a legutóbbi évek — a komputer technológia rohamos elterjedése — óta látszik alkalmassá válni!

1.2. Nem véletlen, hogy amikor a komputer technológiát elkezdték szövegek generálására alkalmazni, QUENEAU művének is létrejött egy komputeres változata. A *komputerrel előállított művek* közül azonban itt én egy másikkal kívánok foglalkozni, a hatvanas évek eleje óta Párizsban élő és alkotó PAPP TIBOR 1994-ben publikált *Disztichon*

Alfa. Első magyar automatikus versgenerátor című művével. Ezt a művet egyrészt azért választottam, mert *teljes szövegek* gyűjteménye, másrészt azért, mert anyanyelvemen született, ami azt jelenti, hogy megítéléséhez kompetensebbnek tarthatom magam, mint egy akármilyen — akár már általam is több éve használt — más nyelven írott műéhez, végül pedig azért, mert — talán annak következtében is, hogy a magyar nem indoeurópai nyelv — létrehozása meglehetősen komplex programozástechnika alkalmazását kívánta meg. E mű 'létformája' nem könyv, hanem mágneses lemez (!), amely „bármelyik Apple Macintosh számítógépen automatikusan magyar verseket, nevezetesen disztichonokat ír ki a számítógép képernyőjére” (PAPP: 1994. 7). Ez a lemez egy azonos című (80 oldalas) könyv borítólapjának hátoldalához erősített tasakban található; a könyv a lemez használatához, valamint a programhoz fűz magyarázatokat, és a generált disztichonokból mutat be néhányat.

A számítógéppel létrehozott '*irodalmi orientációjú*' szövegek történetének főbb állomásait említett művében PAPP TIBOR a következőkben foglalja össze:

— CAROLE SPERRIN *Computers and creativity* című könyvében (Preager Publications, New York, 1974.) több, a hatvanas évek elején számítógéppel létrehozott művet említ;

— 1964-ben a kanadai JEAN A. BAUDOT adja ki az első számítógépen generált verseskötetet;

— EMMET WILLIAMS 1965-ben számítógép segítségével alkotta meg Dante születésének hétszázadik évfordulójára készített hommage-át, amelyben az *Isteni színjáték*ban leggyakrabban használt szavakat (*occhi, mondo, terra, dio, maestro, ciel, mente, dolce, amor*) kombinálta, és hozott létre egy 213 soros litániát;

— a számítógépen alkotott versek első antológiáját RICHARD W. BAILEY szerkesztette, 1973-ban jelent meg *Computer Poems* címmel (Protagonising Press, Michigan, USA); a kötet 17 szerző műveit tartalmazza;

— az Oulipo csoport elsőnek RAYMOND QUENEAU *Százezermilliárd költeményét* vitte számítógépre; a programot az 1975-ös brüsszeli Europalia Nemzetközi Kiállításon mutatták be⁴;

— a hetvenes évek elején *Alamo* névvel alakult francia irodalmi kutatócsoport tagjai is foglalkoznak számítógépes szöveggenerálással:

JEAN -PIERRE BALPE egyik legismertebb művének, az „*1536 petits contes parfois tristes ou perverses*” [1536 olykor szomorú, olykor perverz rövid mese] címűnek 620, egymástól teljesen elütő szerkezeti struktúra és több ezer számítógépbe táplált szó a kiindulási alapja. A könyvében közölt 1536 változatot a több milliárd (10 a 45. hatványon) lehetőségéből véletlenszerűen kijátszott mesék közül válogatta ki;

JACQUES ROUBAUD legismertebb munkája az *Alexandrins artificiels* [Mesterséges alexandrinusok]; ezzel a programmal, miután klasszikus szerzők műveiből több ezer szót táplált be a számítógépbe, mérhetetlen mennyiségű hibátlan alexandrinust tud „gyártani”, ezek azonban nem állnak össze művé;

hasonló módszerrel működnek a *Rimbaudelaire* és a *Mallarm* nevű versgenerátorok;

— az első irodalmi folyóirat, az *alire*, amelyik csak számítógépen generált műveket közöl, 1989 januárjában látott napvilágot Franciaországban [e folyóirat alapítóinak is egyike PAPP TIBOR];
— 1990 óta több — *csak számítógépen konzultálható* — irodalmi folyóirat indult, ezek közül különösen említésre méltó a JEAN-PIERRE BALPE szerkesztette *Caos* című. [PAPP: 1994. 15—19.]

A számítógépen generált irodalmi programokat PAPP két csoportba osztja:

az egyikbe kerülnek azok, amelyek csupán irodalmi nyersanyagot vagy félkészárut (pl. JACQUES ROUBAUD *Alexandrins artificiels*-je) termelnek, amelyek soha nem elégítik ki az irodalmi mű ismérveit, s szerzőik nem is ilyen céllal hozták létre programjukat;

a másik csoportba kerülnek azok a programok, amelyeket azzal a szándékkal készített szerzőjük, hogy teljes jogú irodalmi műveket generáljanak;
— egyesek kivétel nélkül (QUENEAU szonettcsokra, Disztichon Alfa stb.), mások csak alkalmyszerűen. [PAPP: 1991. 20—21.]

A továbbiakban PAPP említett könyvéből vett idézetcsokorral kívánom mind a *Disztichon Alfa* lényegét, mind a létéből adódó kérdéseket megvilágítani.

A *Disztichon Alfa* programját azzal a szándékkal alkottam meg — írja PAPP —, hogy minden esetben (kivétel nélkül minden esetben) teljes jogú, általam elfogadható, sőt irodalmi ízlésemet minden szempontból kielégítő, mai mércével mérve értékesnek minősíthető és esztétikailag korunknak megfelelő verset generáljon. [PAPP: 1994. 23.] (Olyanokat, amelyekben a forma deákos, a szöveg viszont avantgárd — jegyzi meg másutt; a behívott lemez 'címoldalán' alcímként a következő szöveg olvasható: „Ezermillió enyhén abszurd vagy pornográf disztichon”).)

Az irodalmi művet generáló algoritmusnak két féltekéje van. Az egyik a nyelvi struktúra működését formalizálja — ez a struktúra „gyártja” a szöveget a számítógépben felhalmozott szavak és a számítógépbe betáplált szabályok kombinálásával. A másik az esztétikai szerkezet kielégítésére felügyel. [PAPP: 1994. 34.]

[Ami a nyelvi struktúrát illeti — írja PAPP:] A *Disztichon Alfa*hoz huszonnégy üres, szavakkal kitöltetlen disztichonszerkezetet alkottam meg. Szerkezetben, amikor versgenerálásról beszélek, a mondat szerkezetet értem, mert a verstani szerkezet adott. A szerkezetbe illesztendő, egymással fölcserélhető szavakat, azaz a szószedet egyedeit úgy válogattam ki, hogy az adott szerkezetben a verstani követelményeket kielégítsék. Amikor működésbe lép a program, véletlenszerűen kiválaszt egy „üres” disztichontípust. Ettől a választástól függően a továbbiakban a program a szószedet azon szavaira érzékeny csupán, amelyek kielégítik a kérdéses típus követelményeit. Minden típusnak bizonyos számú kitöltendő helye van [...] minden kitöltendő helyre a

szószedetben x számú szóváltozat található. A program sorra veszi az adott disztichontípus helyeit, s véletlenszerűen választott szavakkal mindegyiket kitölti. Az eredményt kiírja a képernyőre. Bizonyos idő után a program letörli a képernyőt, s a versgenerálás műveletét újakezdi. [PAPP: 1994. 24 és 28.]

Az esztétikai szerkezetnek is van nyelvi és van verstani vetülete. A nyelvi vetület a mondandó megformálásának költőiségében, szóhasználatában, stilisztikai fordulataiban, képi felépítésében keresendő. Eme vetületet a huszonnégyszószékes disztichonszerkezet üres helyeihez rendelt szavak kiválasztása, jelzős, birtokos stb. kapcsolatok megformálása szerint teremti meg. Az esztétikai szerkezet verstanra vonatkozó tartománya viszont azt biztosítja, hogy a generált vers formailag megfeleljen a disztichon ismérveinek. [PAPP: 1994. 34.] — (A huszonnégyszószékes disztichonszerkezet a hexameter és pentameter szabádon választható helyeinek metrikai kitöltésmódjában, a sormetszetekben és az enjambement megengedésében vagy meg nem engedésében különbözik egymástól.)

A program működését PAPP két diagrammal szemlélteti [lásd könyve 26. és 27. oldalát], ezek közül itt az első látható (lásd az 1. diagramot).

[...] nincs olyan parancs beépítve a programba — hangsúlyozza PAPP —, amely a verseket nyomtatásra küldené, azaz kinyomtatná papírra. Tudatosan nincs. Ennek a műnek a számítógép, azaz a képernyő a hordozója. Talán nincs is annyi papír a világon, amennyire a mű egésze ráférne! Valamivel több, mint tizenhatbillió disztichont tárol a program, olyan végtelenül nagy mennyiséget, hogy „józan ésszel” szinte el sem lehet képzelni. [A *Disztichon Alfa* néhány dekagrammos lemeze hatmilliárd 200 oldalas verseskönyv anyagát rejtje magába!] [PAPP: 1994. 12—13.]

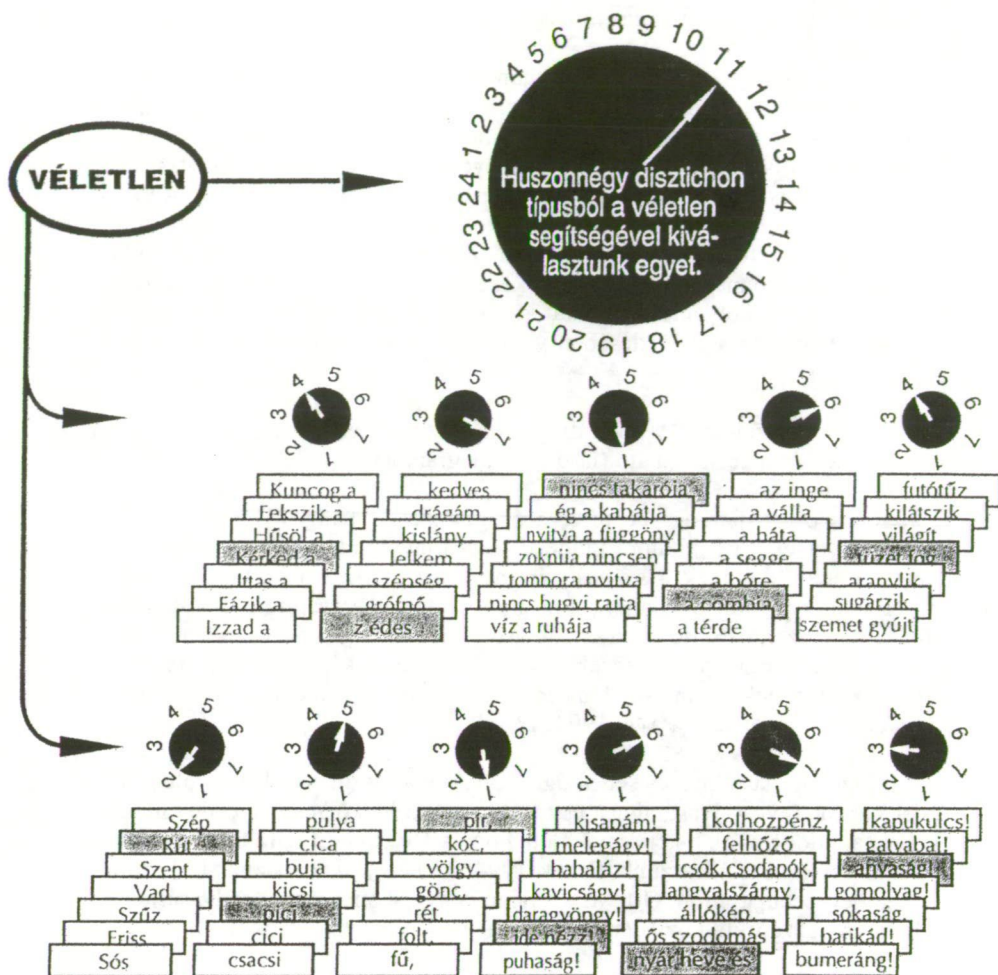
Tizenöt másodperces sebességgel olvasva a disztichonokat, nyolcmillió évet kellene (évést, ivást, alvást és minden egyéb hétköznapi élvezetet nélkülözve) elüldögnünk a képernyő előtt, hogy a *Disztichon Alfa* minden generálható versével találkozzunk. [PAPP: 1994. 35.] — Mindazonáltal 192 millió évvel kevesebbet, mint QUENEAU valamennyi szonettjének elolvasásához, tehetném hozzá tréfálkozva én!

1.3. Melyek azok az *alapkérdések*, amelyeket PAPP műve (amely nem pusztán egy sorkombináló, hanem egy sorgeneráló programra is épül) az 'irodalmi művek'-kel kapcsolatban felvet? Ismét PAPPot idézem.

PAPP a kérdések megfogalmazásánál a következő tény megállapításából indul ki.

A képernyőn megjelenő disztichonok nagy részét én, a szerző, sem fogom soha látni. Ennek ellenére a *Disztichon Alfa* versgenerátor által életre keltett szövegek mindegyikéhez közöm van, a láthatatlanokhoz is, mert elidegeníthetetlenek tőlem: alkotójuk vagyok. Az olvasónak viszont külön felhívom a figyelmét arra, hogy azt a disztichont, amit ő olvas a képernyőn, so-

A versgenerálás sémája.

**Kérked az édes, nincs takarója, a combja tüzet fog.
Rút pici pír, ide nézz! nyár heve és anyaság!**

Az itt feltüntetett anyag variációs lehetőségeinek a száma = 7^{11}
(hét a tizenegyedik hatványon), azaz 1.977.326.743.

ha senki más nem fogja sem látni, sem olvasni. Azaz nélküle — olvasó nélkül — a vers soha nem öltött volna látható formát. Ennek következményeképpen elkerülhetetlen annak a felismerése, hogy ő, azaz **az olvasó is részese a teremítő aktusnak**.

A kérdések ebből a tényből fakadnak.

A számítógépen generált versek látszólag klasszikus irodalmi alkotások, műfajilag elemezhetők, összevethetők hasonló korábbi művekkel. De csak látszólag! [...]

Hol a mű? Mi a mű?

A jelenlegi adottságokat figyelembe véve a művek tartóját, azaz „testét” keresve három különböző természetű anyagi minőséget különböztethetünk meg [innen kezdve nem ’folyamatos’ az idézet]:

- a papír,
- a mágneses tartón tárolt anyagi valóság,
- a számítógép élő memóriájába betáplált és működő program.

Önálló műként kezeljük-e egy disztichont, amit papírra kinyomtatunk? Ha igen, ebből az következik, hogy a **Disztichon Alfa** szerzője — ha akarja — naponta 11520 disztichonnal növelheti műveinek számát (percenként nyolccal — ennyire képes a nyomtató).

Önálló műnek tekinthetjük-e a képernyőn megjelenő disztichont? Ha igen, hány művet tulajdoníthatunk a szerzőnek?

Ha a képernyőn általunk olvasott disztichont műnek tekintjük, akkor [...] el kell fogadnunk [azt is], hogy azok, amelyeket mi nem látunk, de mások elolvasnak, azok is a szerző teljes értékű disztichonjai, azaz művek? Ha igen, ebből logikusan következik, hogy a programmal létrehozható disztichonok mindegyike önálló mű. Hangsúlyozom: minden létrehozható disztichon! Vagyis **Disztichon Alfa** = tizenhatbillió disztichonnal, azaz tizenhatbillió művel. Itt van a kutya elásva! Az irodalom — jelen esetben a magyar irodalom — világában ez a feltételezés logikai és etikai lehetetlenség. Etikailag elfogadhatatlan, hogy számszerűleg több művet tulajdonítsunk egy adott pillanatban bárki szerzőnek, mint amennyit a magyar irodalom összessége, eleddig produkált. Logikailag az a buktató, hogy abból, hogy a generált versek önálló művek, nem következik egyenesen az, hogy a **Disztichon Alfa** — teljességében, versgeneráló programjával és adatbázisával egyetemben — maga is mű vagy maga a mű.

A fentiekben már benne rejlik, de érdemes néhány kérdést még külön is megfogalmaznunk — folytatja fejtegetését PAPP. A mű láthatósága, hallhatósága elengedhetetlen feltétele-e önnön létezésének — avagy léte virtuálisnak is elképzelhető-e? Ha igen, hogyan, milyen eszközökkel közelíthető meg a mű valósága? Ha igen, merre keresendők a mű anyagi és esztétikai határai?

Végül az a kérdés sem elhanyagolható, hogy a számítógépes nyelven megírt programot a mű elidegeníthetetlen részének kell-e tekintenünk? A program tevékenységének

azok az elemei, amelyek véletlen előidézését, majd ennek alapján a szöszedetből a szavak kiválasztását hivatottak elvégezni, hozzátartoznak-e az irodalmi műhöz? Ha igen, akkor feltételezhetjük-e ugyanezt azokról a programelemekről is, amelyek minden lefutott disztichon után letörlik a képernyőt?

A kérdésekre adandó válasz nem odázható el az idők végezetéig. Az irodalomnak egyéb bajai mellett — (fejezi be fejtegetését PAPP) a számítógépen automatikusan generált művek mibenlétének a meghatározásával is előbb-utóbb meg kell birkóznia. [PAPP: 1994. 37—38.]

A fentiekben megfogalmazott kérdéseken kívül az irodalomnak (vagy talán pontosabban az irodalomtudománynak) azért is foglalkoznia kell a számítógépen generált művekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekkel (teszem hozzá én), mert a számítógépen generált teljes szövegek jó része — az itt tárgyalt esetben az egyes disztichonok — 'inherens jegyekre való hivatkozás' alapján nem különböztethetők meg a tradicionális módon létrehozott alkotásoktól, aminek következtében alapvető *interpretációelméleti problémákat* (is) felvetnek!

2. A hipertextuálisan organizált irodalmi művek néhány aspektusa

2.0. Rövid meghatározással élve, egy *hipertextus* (pontosabban — ahogy egyesek használják e terminust —: egy *hipermű*) egy olyan módon strukturált szöveg, amelynek egymástól valamilyen szempontból elkülönített részeit különféle 'nem lineáris organizációjú' kapcsolatok fűzik egymáshoz.

A terminus fenti pontosítása azért látszik célszerűnek, mert a komputertechnológiai szóhasználatban a *hipertextus* egyúttal a 'hiperművek' létrehozására szolgáló programnak is a neve. (A továbbiakban én megmaradok a 'hipertextus' terminus használata mellett, feltételezve, hogy a használati kontextusban minden esetben kiderül, hogy ez a terminus mire utal.)

A linearitás szempontjából teljesen szabad és a lényegében nem lineáris, de lineárisan többé-kevésbé megkötött struktúrák között a hipertextuális átmenetek széles skálája képzelhető el és található fel a különböző művekben; az, amit mindegyikük megkíván, az *olvasó interaktív közreműködése*.

2.1. A hipertextuális műorganizációnak — az interaktív narrativikának — is megtalálhatók a maga előfutárai a *modern, de még nem komputerizált irodalomban*.

Ennek a tematikának a tárgyalását JAY DAVID BOLTER a következő szavakkal vezeti be: „Az interaktív narrativika tradicionális és innovatív aspektusokkal rendelkezik” [BOLTER: 1993. 166.]⁵

Az 'előfutárok'-kal foglalkozva BOLTER többek között az alábbiakat említi.

A szöveg stabilitásának megrendítésére irányuló törekvésében [az interaktív narrativika] az experimentális irodalom (engedtesse meg nekem ez az oximoron) olyan hagyományához csatlakozik, amely századunk jellemzője, azaz a modernizmus, a futurizmus, a dadaizmus, a szürrealizmus, az absztraktizmus, a *nouveau roman*, a konkrét költészet és más kisebb-nagyobb történeti jelentőségű mozgalom hagyományához. [BOLTER: 1993. 166.]

A modern támadások legtöbbször a hagyományos realista regény konvenciója ellen irányultak, amely úgy meséli el az eseményeket, hogy azoknak világosan szegmentált ritmust ad. Ezeknek a támadásoknak a során a modern szerzőknek harcot kellett folytatniuk azokkal a megkötöttségekkel, amelyeket a nyomtatott oldal jelent. Minthogy a nyomtatott könyv hierarchikus-lineáris megjelenítésformája oly jól illik a realista regény meseszövéssével és személyeivel kapcsolatos konvenciókhoz, a meseszöveg elleni támadás egyúttal a nyomdai technológia elleni támadássá is vált. A támadás a franciáktól indult el a *nouveau romannal*, Philip Sollers-szel és a Tel Quel csoporttal. Franciaországban és másutt programozott regények és aleatorikus elbeszélések jöttek létre [...]

Századunk szinte teljes irodalmát érte a szubverzió vádja — folytatja BOLTER. [...] A poetikai-narratív hagyomány megváltoztatására irányuló folyamatban többek között olyan szerzők vettek részt, mint Joyce, Woolf, Pound és T. S. Eliot. A hagyománnyal való szakítás a modernizmus szinonimájává vált. [...] Joyce, Woolf a művek új strukturálási módját hozták létre, amely a tudatosulás folyamatára vagy a több szinten létrejövő tematikus és mitologikus organizációra épül. Ezek a szerzők új kapcsolatok létrehozására töreksenek az olvasásélmény időbeli dimenziója, az organizációs struktúrák percepciója, valamint a szöveg által kifejtett kontroll között. [...] Más szóval kifejezve, a modern irodalmat létrehozó szerzők már *topografikusan* írnak [kiemelés tőlem: P. S. J.], de a nyomtatás *médiáját* használva, ami nem kedvez ennek az új írásmódnak. [BOLTER: 1993. 167.]

Majd megjegyezve, hogy „a regénnyel való formális kísérletezés [...] természetesen korábbi keletű, mint a modernizmus, kezdetei a tizenharmadik századba nyúlnak vissza”, BOLTER részletesebben foglalkozik Sterne *Tristram Shandy* című művével; tárgyalja James Joyce *Ulysses* és *Finnegans Wake* című műveit, „James Joyce *hypertextusai*” cím alatt; kommentálja Jorge Luis Borges *Ficciones* című művét „Borges és a nyomtatott könyv kihalása” cím alatt. Érdeemes idézni itt Borges-szel kapcsolatos következő megállapítását.

Borges műveiben egy hosszú irodalmi tradíció összeomlását érzékelhetjük, a regény és talán az esszé végét. Borges meg van győződve, hogy kultúránk többé nem teszi lehetővé regények megalkotását, ezért ezek helyett szubtilis könyvrecenziókat hoz létre, valamint bizzar személyek és fantasztikus világok leírását teremti meg. A kihalás gondolatát nemcsak az irodalmi formákra alkalmazza, hanem az emberi létformákra is, éspedig azért, mert Borges az olvasást és írást az élet szinonimáinak tekinti. [BOLTER: 1993. 176.]

A *Regény, mint program* tematika tárgyalását BOLTER a következő megállapítással vezeti be.

A kísérleti regények és a kísérletező szerzők száma máig akkorára nőtt, hogy esetlegessé tesz bármiféle választást. [BOLTER: 1993. 178.]

A teljes nem lineáris szabadság megvalósításának (első) példájaként Marc Saporta *Composition no. 1.* című művét említi, amelyik

első ízben 1962-ben jelent meg Franciaországban, és amelynek rákövetkező évben megjelent angol fordítása kb. 150 számozatlan oldalt tartalmaz. [...]

A mű önálló lapok együtteséből áll, amelyek mindegyike a lap csupán egyik oldalára nyomtatott, egy vagy több bekezdést tartalmaz. A lapok (legalábbis az angol kiadásban) alig nagyobbak egy kártyalapnál [...] A konfekcióra és a lapok egyikére nyomtatott bevezetésben a szerző a következőket mondja:

... az olvasó össze kell keverje ezeket a lapokat, mint egy kártyapaklit, majd ha úgy tetszik neki, kettéemelheti a jobb kezével, ahogy azt a tarokk olvasója teszi. Az oldalak így létrehozott sorrendje határozza meg X sorsát. Az idő és az események sorrendje ténylegesen jobban eldönti egy ember sorsát, mint a saját természete ... egy élet sok-sok elemből tevődik össze. A lehetséges kombinációk száma virtuálisan végtelen. (Saporta: 1963.) [BOLTER: 1993. 178—179.]

A nem lineáris organizációjú, de bizonyos lineáris megkötöttséget tartalmazó hipertextuális műveket a következő jellemzi.

Minden könyv bizonyos „kétfelé ágazó ösvényekből álló kert”-et tartalmaz, amelyben minden esetben az olvasónak kell döntenie. Egy bizonyos oldalhoz érve például a következőt olvashatja: „Ha a rizikót választod, menj az X-edik oldalra. Ha benn akarsz maradni az alagútban folytasd az olvasást az Y-adik oldalig”. A könyv feláldozza az oldalak lineáris elrendezését azért, hogy többféle olvasásmódot tegyen lehetővé. [BOLTER: 1993. 178.]

BOLTER itt a „kétfelé ágazó ösvények kertje” kifejezéssel természetesen Borges novellájára utal, amelyben Stephen Albert, a sinológus, Ts’ui Pên-ről szólva a következőket mondja.

... Minden elbeszélésben, amikor a szerző lehetőségek közüli választás elé kerül, a többi lehetőség rovására dönt valamelyik mellett. Ts’ui Pên ezzel szemben a csaknem kimeríthetetlen mélységű munkájában egyidejűleg dönt valamennyi lehetőség mellett, ily módon különféle jövőket létrehozva, különféle időket, amelyek a maguk részéről ismét új időkre ágaznak szét. [BOLTER: 1993. 177.]

Nem éréktelen a nem linearitással kapcsolatban LANDOW-t sem idézni.

Sok jelenkori narratív mű kiaknázza az idő egy lineáris és egy inkább térbeli elképzelése közötti feszültséget. Például Graham Swift *Waterland* című műve (1983.) valamennyi egymásutániságra épülő narratív művet kérdé-

sessé tesz, és ebben megegyezik évtizedének több más művével. Mint Penelope Lively *Moon Tiger* című műve (1987.), amely egy történész önéletrajza formáját ölti, úgy a *Waterland* is kapcsolatba hozza egy ember életének eseményeit kora történeti eseményeivel.

Körülbelül ugyanazt a módszert alkalmazva az önéletrajz és a történelem számára, Swift protagonistájának magatartása megegyezik Lively Claudia Hamptonjának magatartásával, akinek a kronológiával és egymásutánissággal kapcsolatos kétkedése egyértelműen az egyidejűség tapasztalásából ered. [...] Egy világtörténet megírásának lehetőségére gondolva, Lively hősnője elutasítja az egymásutániséget, a lineáris történetet, mint a saját elményei szerint nem autentikust és hamisat:

A kérdés az, hogy szükséges-e a lineáris történet, vagy sem? Mindig azt gondoltam, hogy egy kaleidoszkopikus kép érdekes herezis lenne.

Megrázni a kaleidoszkópot, és figyelni, mit hoz létre. A kronológia engem irritál. Nincsenek kronológiák a fejemben. Claudiák miriádjaiból állók, amelyek mozgásban vannak, egyesülnek és elválnak, mint a napfény visszaverődése a víz tükrén. A kártyacsomag, amit magammal hordok folyamatosan újramezkeződik; nincs egymásutániség, minden ugyanabban az időben történik. (Lively: 1987. 2.) [LANDOW: 1993. 132.]

2.2. A nyomtatott kvázihipertextuális és az elektronikus hipertextuális narrativika közötti különbség lényegét LANDOW a következő módon fogalmazza meg.

A kvázihipertextuális elbeszélések és az elektronikusak közötti különbség elsősorban az olvasók nagyobb szabadságában és hatalmában rejlik. Amíg Swift az, aki meghatározza azt a momentumot, amelyben a Tom Crickről szóló történet elágazik, és ugyanígy jár el Lively Claudia Hamiltonnal, addig Borges *Ficciones*-ének Stuart Moulthrop által létrehozott [elektronikus] hipertextuális változatában és Michael Joyce *Afternoon* című művében az olvasó hozza meg ezt a döntést [LANDOW: 1993. 133.]

Lássuk itt röviden az *Afternoon* hipertextuális felépítésének néhány jellemzőjét.

Az epizódok együttesét Michael Joyce írta, de azt a sorrendet, amelyben ezek az epizódok olvasásra kerülnek időről időre az olvasó határozza meg.

Az *Afternoon* ilyesféleképpen kezdődik:

Megpróbálok emlékezni a télre. „Mintha tegnap volna?” kérdezi [ő, aki egy nő], de nem válaszolok neki.

Ötől kezdve a nap lebukóban, és a kristálypolipos és jégpálmás, sötétedő ég alatt a délután újból felszívódik a dermesztő hidegben, folyókat és kontinenseket megszáll a félelem, mi kiszállunk a kocsiból, a hó csikorog cipőnk alatt, a tölgyek ott állnak sorban előnyomulva a horizontig, a gránátalma mint egy relikva, távolról hallatszik a zajló jég dübörgő moraja.

Itt ezekben a részletekben volt az erdő lényege. És ez a sötétség a levegő. „Költészet”, ilyen vagy olyan módon emóciók nélkül.

Érdekel a folytatás?

Ha az olvasó igenlően válaszol, megjelenik a képernyőn a második epizód, amelynek első mondatai így hangzanak:

Bizonyos ideig Wert feleségének egyik kliense volt a nő. Nem súlyos vagy rettenetes eset, egyszerűen a boldogtalanság komplex érzése és az az erős szükséglet egy nőben, hogy legyenek barátai.

Ha az olvasó tagadóan válaszol, egy másik epizód jelenik meg, amelyik így kezdődik:

Értem, hogy mit érzel: Nincs semmi, ami a melegségnél üresebb lenne. Ilyen hideg fejjel szemlélve, a világ csak azoknak a mezőknek a vidékén csodálatos, ahol a méhek dolgoznak...

Az „Afternoon” nem korlátozódik arra, hogy az olvasókat válaszuknak megfelelően vezérelje egy, az addigitól különböző útra. Ezeknek más választási lehetőség is rendelkezésükre áll: kiválaszthatnak egy szót az éppen adott szövegrészben (az első epizódban ez a szó lehet például a „költészet”, a „tél”, a „tegnap”). Meghatározott szavak minden ’ablakban’ „létrehoznak” és kialakítanak egy új epizódot. Ha az olvasó elhagyja a programot, lenyomva az „enter” billentyűt, egy utolsó hálózati lépésbe. A szöveg alakulása különféle olvasói akciók következménye lehet, de mindaddig, amíg az olvasó nem válaszol egy billentyű lenyomásával vagy a *mouse* működtetésével, az adott epizód szövege megmarad hagyományos módon olvasandó, konvencionális prózaként (esetleg versként) a képernyőn [...].

Ebben áll a legnagyobb különbség az „Afternoon” és a nyomtatott irodalom között. Itt nincs meghatározott történet, minthogy minden olvasási mód a történet sajátos lefolyását hozza létre. Azt lehetne mondani, hogy ténylegesen nem létezik egy történet, csupán olvasási módok léteznek, [BOLTER: 1993. 156—157.]

Az írott anyag terét grafikusan olyan diagrammal lehet szemléltetni, amelyben paralelogrammák szemléltetik az epizódokat, és nyílak a közöttük fennálló kapcsolatokat. A teljes diagram roppant terjedelmes, minthogy az „Afternoon” több, mint ötszáz epizódból és több, mint kétszáz kapcsolatból áll. [BOLTER: 1993. 160—161.]

2.3. Lássuk most milyen *kérdések és problémák* adódnak a hipertextuális szöveg-szervezés alkalmazásából. E kérdések és problémák egyik része inkább technikai, másik része inkább általános jellegű.

BOLTER a korábban említett *Composition no. 1* és az *Afternoon* rövid összehasonlító elemzése alapján az alábbi következtetéshez jut.

A folytonosan változtatható elektronikus térben az íróknak új struktúrafogalomra van szükségük, azaz meg kell tanulniuk egyetlen zárt struktúra helyett lehetséges struktúrák struktúrájaként létrehozni szövegeiket.

Aki ír, annak úgynevezett másodfokú írást kell gyakorolnia, olyan koherens narratív pályákat létrehozva, amelyekre az olvasó anélkül találhat rá, hogy idő előtt és esetlegesen kizárna más lehetőségeket. Az elektronikus eszköz sajátos hozzájárulása az irodalom történetéhez éppen ebben a másodlagos írásban áll. [BOLTER: 1993. 183.]

A hipertextualitás alkalmazása LANDOW szerint többek között a következő elméleti kérdésekhez vezet.

A hipertextus, amely megkérdőjelezi a történet és az irodalom minden linearitásra épülő válfaját, megkérdőjelezi magát a narratív cselekmény eszméjét és annak Arisztotelész óta érvényben lévő modelljét. A hipertextusokról folyó eszmecsere kontextusában a *Poetica*hoz való viszonyulás a következő két következtetéshez vezethet: vagy ahhoz, hogy hipertextuális történetek írása nem lehetséges (és a *Poetica* magyarázatot szolgáltat ahhoz, hogy miért nem), vagy ahhoz, hogy az arisztotelészi definíciók nem alkalmazhatók a hipertextuális térben írott és olvasott történetekre. [LANDOW: 1993. 123.]

Egyáltalán mely kultúra fogadhatná el valaha is a hipertextuális történetet, amely nonlinearitásként vagy multilinearitásként viselkedik, és mi történe egy kultúrával, ha ezt a narratívátípust választaná, ha igaz az, amit a téma több más kutatójával együtt JEAN-FRANCOIS LYOTARD is állít, hogy tudniillik a hagyományos tudás lényegi formája a történet? [LANDOW: 1993. 127.]

Tudva, hogy bizonyos narratológusok véleménye szerint a moralitás végső fokon egy lineárisan stabil szöveg egységétől és koherenciájától függ, fel kell vetni a kérdést, hogy a hipertextus kifejezésre juttathatja-e a moralitás valamiféle érdemleges formáját, vagy lényegi banalitásra van kárhozthatva. [LANDOW: 1993. 130.]

[...] a problémák, amelyeket a hipertextuális elágazások vetnek fel a narrativika számára, különösen világos módon jelentkeznek a történetek kezdetével és végével kapcsolatban. [LANDOW: 1993. 134.]

[...] bizonyos szerzőknek az a véleménye [...], hogy a hipertextuális narrativika szükségképpen meg kell hogy változtassa a történet közepével kapcsolatos tapasztalatunkat, de nem a kezdetével kapcsolatosakat. [LANDOW: 1993. 135.]

BOLTER a hipertextuális szövegorganizációval kapcsolatban a következő általános jellegű megállapításokat teszi.

Mindaddig, amíg a nyomtatott könyv marad az irodalmi kifejezésforma fő eszköze, a szerzőnek mint autoritásnak és az irodalomnak mint monumetumnak a tradicionális felfogása arra van ítélve, hogy érvényben maradjon az

olvasók többsége számára. Az elektronikus eszköz mindazonáltal azzal fenyeget, hogy egy csapással ledönti ezt az építményt, elutasítva azokat a teóriákat, amelyek az irodalomban a természet utánzását vagy a lélek megnyilvánulását látják, tagadva a szöveg egyértelmű meghatározottságát, és kérdésessé téve az autoritás fogalmát és a szerző tradicionális figuráját. [BOLTER: 1993. 195.]

BOLTER ezek után foglalkozik a hipertextuálisan szervezett irodalmi művek és az irodalmi kánonok, valamint a hipertextualitás a literatúrkritika (elsősorban a dekonstrukcionizmus) viszonyával is, ezeket a kérdéseket azonban itt nem kívánom érinteni.

3. Megjegyzések a hipertextuálisan organizált irodalomkritika/irodalomtudomány néhány aspektusához

3.0. Könnyű belátni, hogy bármilyen természetű tudáshalmaznak az az optimális megszervezése, amelyben e halmaz bármely elemei vagy részhalmazai közötti lehetséges összefüggések gyorsan felfedezhetők, illetőleg megteremthetők. Ebből a megállapításból nem nehéz arra a következtetésre sem jutni, hogy a *hipertextuális* mód a tudáshalmazok optimális megszervezésének adekvát módjaként kínálkozik.

Anélkül, hogy a hipertextusnak alábbi *technikai* definícióját itt részletesebben taglalni kívánnám, hasznosnak tartom, ha legalább bemutatom.

A hipertextus az írás olyan módszere, amely a kalkulátort használja, hogy egy mű összetevőit egymással összekapcsolja egy hálóban; a mű olvasása (amit „navigáció”-nak szokás nevezni) egy hálóbeli út követése útján jön létre; az utat az olvasó választja ki azok közül az alternatívák közül, amelyeket a szerző ajánl, és a kalkulátor határoz meg, a szerző által megfogalmazott feltételeknek megfelelően. [PANDOLFI—VANNINI: 1994. 12.]

Az idézett szerzők az ezt a definíciót követő oldalakon részletesen foglalkoznak valamennyi abban kövendő-szedett fogalommal.

3.1. A hipertextuális szervezettség nyomai közismert módon jelen vannak a *tradicionális módon nyomtatott irodalomkritikai, irodalomtudományi munkákban* is azáltal, hogy azokban bizonyos szövegrészekben más szövegekből származó idézetek találhatók, egyes szövegrészekhez lábjegyzetek tartoznak, ezek adott esetben bibliográfiai utalásokat tartalmaznak stb.

3.2. Az alábbi megállapításokat ugyan BOLTER elsősorban a hipertextuálisan szervezett elektronikus irodalmi művekkel kapcsolatban fogalmazta meg, de azok éppúgy érvényesek *hipertextuálisan szervezett elektronikus irodalomkritikai/irodalomtudományi művekre* is.

A nyomtatott könyv vagy a kódex a szövegnek organikus totalitásként való felfogására bátorítanak, a jelentés olyan egységként való felfogására, amely fizikailag különbözik, tehát független minden más szövegtől. Inkább azoknak az összefüggéseknek az előtérbe állítása által, amelyek a szöveget más reali-

tásokhoz kapcsolják, mintsem függetlenségük hangsúlyozása által, az elektronikus tér újrafogalmazza a hivatkozások és allúziók megvalósításának lehetőségeit. Az elektronikus szövegben egy adott hely nem csupán utalhat egy másikra, hanem a szöveg maga úgy viselkedett, hogy az utalt helyhez való átmenet az utaló hely egyidejű eltűnését jelenti az olvasó látóteréből. Más szóval egy adott szöveg nem csupán utalhat egy másik szövegre, hanem egyik szöveg behatolhat a másikba egészen addig, hogy látható intertextussá válik az olvasók szeme láttára. [BOLTER: 1993. 209.]

[...] az elektronikus technológia segít lerombolni az irodalom és más művészetek között fennálló határokat, azaz ez utóbbiaknak is képes textuális kifejezési formát adni, egy és ugyanazon hipertextusba ugyanazzal a könnyedséggel beépítve hangzó vagy képi anyagot, amivel beépíti a verbálisat. (BOLTER: 1993. 213.)

Az átlátszóság és az opacitás (a szemlélni *valamit* és a szemlélni *valamin keresztül*) közötti gyors oszcilláció a hipertextus definitorikus eleme, amely nemcsak az interaktív irodalomra érvényes, hanem a pedagógiára, a hipertextuális képzésre, a technikai írásra és az *adatbázisokra* is. Bármilyen hipertextusban az olvasó előre-hátra mozog a verbális szöveg szemlélése és a struktúrára való figyelés között. Amikor a verbális szöveget olvassa, időlegesen megfedkezhet a hipertextuális struktúráról, és a szöveg mondanivalójára koncentrálni. Amikor a struktúrán belül mozog, visszatér a hipertextushoz mint elemek hálójához. [BOLTER: 1993. 214.]

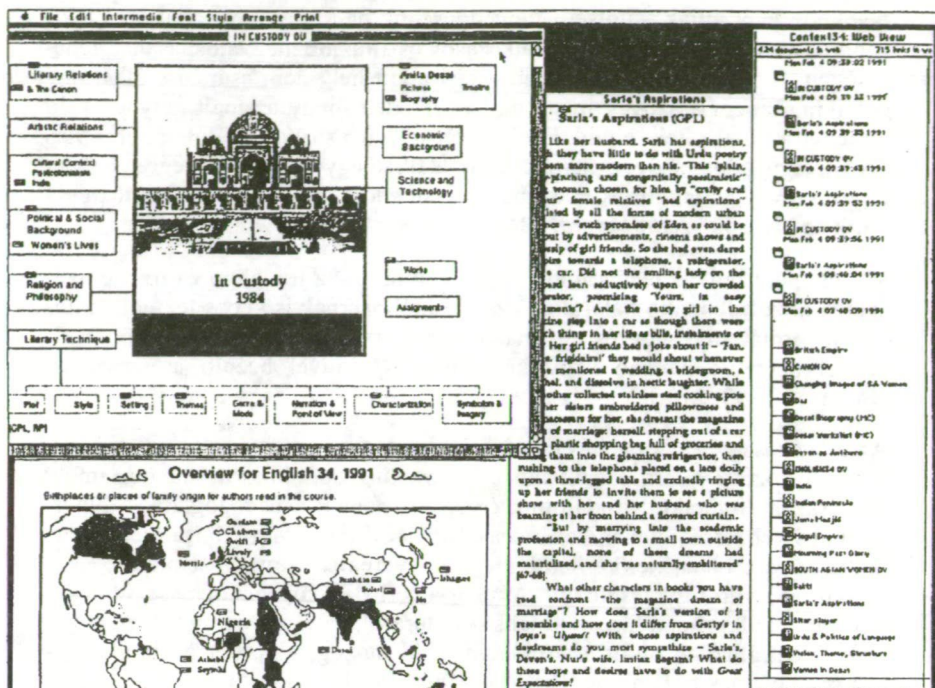
Példaként lássuk itt Anita Desai *In Custody* című regénye LANDOW könyvében bemutatott hipertextuális overview-ját [= OV]. (Lásd a 2. diagramot.)

LANDOW idézett könyvének „Az irodalom tanulmányozásának újraformálása” című, V. fejezete részletesen foglalkozik a hipertextus irodalomkritikai, irodalomtudományi alkalmazásának kérdéseivel, bemutatva az egyetemi oktatás keretében (nem utolsósorban az ő kezdeményezésére és közreműködésével) kidolgozott különféle hipertextuális rendszereket.

(Ehhez a tematikához egy elkövetkező tanulmányban kívánok majd visszatérni.)

3.3. Azoknak a kérdéseknek jó része, amelyeket a fentiekben a hipertextuálisan szervezett irodalmi művekkel kapcsolatban idéztem, értelemszerűen átvihetők természetesen a hipertextuálisan szervezett irodalomkritikai, irodalomtudományi szövegekre is, megkérdőjelezve ezekben is a 'szöveg' mibenlétét, a 'szerző' és 'olvasó' elválaszthatóságát stb.

A hipertextuálisan szervezett irodalomkritikai, irodalomtudományi szövegekkel (szövegthalmazokkal) kapcsolatban — tekintettel arra, hogy ezek kiterjeszthetők, sőt szükségképpen kiterjesztendők több egyetemet átfogó nemzeti, sőt nemzetközi hálózatokká —, felmerülnek azonban 'politikai természetű kérdések' is, amelyeket LANDOW idézett könyvében „A hipertextus politikai dimenziója: ki uralkodik a szöveg fölött?” címszó alatt tárgyal. Ezek a nagy figyelmet igénylő kérdések minden bizonnyal hosszú ideig központi kérdések maradnak a hipertextuális irodalomtudomány-szervezés szükségképpen kontroverz eszmecseréiben!

In Custody overview

Az adott 'ablak'-ban bal oldalon, fent az Anita Desai *In Custody* című regényének — két oldalról különféle tematikus egységekre utaló hivatkozásokkal körülvett — borítólapját tartalmazó négyoszög látható. Ezek között a tematikus egységek között olyanok találhatók, mint például „Irodalmi kapcsolatok”, „Kulturális kontextus: India”, „Posztkolonializmus”, „Anita Desai” stb. Ennek az ablaknak az alsó szélével párhuzamosan futó sávban az „irodalmi technikák”-kal foglalkozó szövegekre vonatkozó utalások helyezkednek el: meseszöves, stílus, kontextualizáció, témák, műfajok, narráció, nézőpont stb.

Az 'ablak' jobb oldali oszlopaként az olvasó az adott hálónak az adott hipertextuális rendszer által generált információrészt helyezte el, amely egyrészt a választott 'út' eddigi átlomásait regisztrálja, másrészt az éppen 'aktívált' dokumentumhoz kapcsolódó dokumentumok típusát és szerzőinek nevét.

Az előző négyoszög alatt az Angol Birodalom térképe található. Ez a térkép a Brown Universityn jelenleg a 'posztkolonialis narratíva' témával foglalkozó kurzus általános indexének szerepét tölti be.

E két négyoszög és a jobb oldali oszlop között helyezkedik el a „Sarita's Aspirations” című szöveg — egy speciális dokumentáció —, amely a regény egy rövid részletét tartalmazza, az adott regényt más — ebben a kurzusban vagy más kurzusokban olvasott — regényekkel összehasonlító kommentárok kíséretében.

2. diagram

4. Megjegyzések a virtuális realitás néhány aspektusához

Az előzőekben elsősorban *verbális* szövegek (szöveghalmazok) organizációjának kérdéseivel foglalkoztam, tárgyalva e szövegek

- irodalmi, valamint irodalomkritikai, irodalomtudományi típusait, közelebbről e típusok
- modern, de nem elektronikus, valamint elektronikus megjelenési formáit, mindenütt kitérve azokra a főbb kérdésekre is, amelyeket az elektronikus formák alkalmazása vet fel.

E tárgyalás során már többször szó esett a szövegek *virtuális* jelenlétéről, hiszen ezek a szövegek (valamint a létrehozásukat és manipulálásukat lehetővé tévő programok) csupán az elektronikus hordozók által megkövetelt formában vannak jelen.

Hasonló tárgyalási módot igényelne a *zene*, valamint a két- és háromdimenziós *ikonicitás* problematikája is — már csak azért is, mert a hipertextusok a verbális elemek mellett zenei és ikonikus elemek integrálására is képesek. Itt csupán a szó közelebbi értelmében vett virtuális realitással (az ikonikus elemekkel) kapcsolatban kívánok egy-két megjegyzést tenni.

4.1. MICHAEL B. SPRING a 'virtuális realitás' fogalmát — a *Webster's Dictionary* lexikai explicációira

Virtual, „being in essence or effect, but not in fact”

[virtuális, „lényegében vagy hatásában létező, de nem ténylegesen”]

Reality, „a real event, entity, or state of affairs”

[realitás, „egy valóságos esemény, entitás, vagy tényállás”]

támaszkodva — a következőképp definiálja.

A „virtuális realitás” a következőképp parafrázálható: „egy tény vagy reális esemény, ami lényegében az, de ténylegesen nem”. [HELSEL & ROTH (eds.): 1991. 6.]

Tág értelmezésben ez a definíciókísérlet alkalmazható mind a két-, mind a háromdimenziós elektronikus virtuális realitásra.

4.1. Az előzőek során alkalmazott tárgyalásmód értelmében itt először elemezni kellene, hogy milyen *modern, de nem komputerizált előfutárai* találhatók egyrészt a 'virtuálisan reális konstruktumok'-nak (modelleknek), másrészt ezek megismerésben, illetőleg a különféle tudásrendszerek organizációjában való alkalmazásának. — Többek között itt kellene tárgyalni egyrészt a modern tudomány és művészet bizonyos termékeit, másrészt a mentális modellekre vonatkozó különféle filozófiai, illetőleg kognitív pszichológiai és neuropszichológiai elképzeléseket.

4.2. Ezek után kellene sort keríteni a *komputer által létrehozható, illetőleg létrehozott* 'virtuálisan-reális produktumok' aspektusainak az elemzésére. — Többek között itt kellene tárgyalni egyrészt a két-, illetőleg háromdimenziós (mind szűkebb, mind tágabb értelemben vett) ikonikus elektronikus művészet termékeit, másrészt azokat az elektronikusan létrehozott virtuálisan reális (architektonikai, könyvtári stb.) rendszereket,

amelyek jelentős szerepet játszanak mind az emberi megismerésben, mind a különféle tudásrendszerek elektronikus úton való organizációjában.

4.3. A fenti lépéseket végül azon *filozófiai és gyakorlati kérdések* megfogalmazásának kellene követni, amelyeket az elektronikusan létrehozott virtuális realitás vet fel.

Itt az elméleti modellálás különféle ismeretelméleti kérdéseire éppúgy gondolok, mint az úgynevezett 'virtuális tapasztalatszerzés', illetőleg a robotika elméleti és gyakorlati kérdéseire.

A technológia (közelebbről az elektronikus technológia) és a művészet (közelebbről az irodalom) kapcsolatának a kérdéseit meggyőződésem szerint csak egy ilyen multi-mediális kontextuális keretben lehetne kielégítő módon tárgyalni.

5. Befejező megjegyzések

Ami a *tradicionálisan és hipertextuálisan organizált művek* (vagy *szövegcsaládok*) *kapcsolatát*, valamint a *hipertextualitás elterjedésének esetleges következményeit* illeti általában, az azzal kapcsolatos véleményem röviden a következőkben foglalható össze.

— Meggyőződésem szerint a szöveg és/vagy a szerző a hipertextuálisan organizált irodalmi művekben sem 'tűnik el'. A *disztichonok* grammatikáját és szótárát PAPP TIBOR hozta létre, az *Afternoon* szövegegységeit és az azok között lehetséges kapcsolatokat Michael Joyce alkotta meg, s ez nincs másképpen más 'hasonló jellegű' elektronikus művek esetében sem. Az olvasó interaktivitása sem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy abból választ, amit az adott szerző az adott szövegben alternatívákként felkínál. Ami a hagyományos művekhez és befogadásuk kontextusához képest ebben az esetben más, az a szerző és a mű *kapcsolata*, a mű *jellege*, valamint a szerző és az olvasó *szerepe*. (A 'hasonló jelleg'-űség hangsúlyozását azért tartom szükségesnek, mert abban az esetben, ha az olvasó is 'beleírhat' az irodalmi műbe, a helyzet megváltozik.)

— A fenti megjegyzés értelemszerűen alkalmazható a hipertextuálisan organizált irodalomkritikára/irodalomtudományra is: egy ilyen jellegű szövegcsalád esetében a szövegcsalád első létrehozója (illetőleg későbbi manipulátorai) dönti(k) el, hogy milyen műveket/információforrásokat vesz(nek) fel az adott hipertextusba, és hogy azok között milyen kapcsolatokat létesít(enek), és az olvasó dönti el, hogy ezeket a műveket/információkat milyen mélységig, milyen sorrendben és mekkora terjedelemben kívánja 'megismerni'.

— Amennyiben a hipertextuálisan organizált művek a 'szövegkánonok' *eltávolítását* is eredményezni kívánják (kivánnák!), azt hiszem, ez a célkitűzés elérhetetlen: legfeljebb azt érhetik el, hogy *hatályon kívül helyezik* a jelenleg érvényben lévő kánonokat, és azokat 'önmagukkal' helyettesítik (vagy egészítik ki)!

A hipertextuálisan organizált művek és szövegcsaládok létét el kell fogadni tényként, és a kutatást ki kell terjeszteni ezekre a művekre is. Nem utolsósorban azért is, mert a tizenéves 'olvasók' és a fiatal kutatók nemzedéke már ezek kontextusában nő fel.

Ezzel a kutatással kapcsolatban többek között a következőket szeretném itt megemlíteni.

— Az *elektronikus irodalom* aspektusainak mélyrehatóbb elemzése érdekében szükséges lenne mind a különféle kulturális kontextusokban, illetőleg nyelveken létrejött ilyen jellegű művek számbavétele, mind ezek 'összehasonlító elemzés'-e. Közismert

tény, hogy a különféle kulturális kontextusok, illetőleg nyelvek más-más tradicionális lineáris szövegorganizációt kívánnak meg, illetőleg tesznek lehetővé; szükséges lenne tudni, hogy a kulturális kontextus, illetőleg nyelv mily mértékben meghatározó a lineárisan strukturált, de kombinatorikus, illetőleg a hipertextuálisan strukturált elektronikus irodalmi művek organizációjára vonatkozóan.

— A *hipertextualitás irodalomkritikai/irodalomtudományi alkalmazásával* kapcsolatban főleg annak elemzését tartom szükségesnek, hogy egy ilyen jellegű 'szövegcsalád' létrehozásánál mi módon kezelhetők, kezelendők a különböző nyelveken rendelkezésre álló szövegek. Az ezzel a tematikával kapcsolatos általam ismert szövegcsaládok és rendszerek túlnyomó többsége vagy eredeti amerikai-angol nyelvű, vagy erre a nyelvre fordított műveket egyesítenek. (Bár kissé furcsa, de bizonyára nem véletlen, hogy az a két könyv, amelyre előadásom 2. és 3. pontjában hivatkoztam, ezt a kérdést fel sem veti.)

Végül — mint *textológusnak* — az a meggyőződésem, hogy mind a nem elektronikus és elektronikus irodalmi művek, mind az irodalomkritikai, irodalomtudományi szövegcsaládok hipertextuális organizációjának elemzése olyan

multimediális (szemiotikai) szövegelméletet feltételez, amely

— alapelveiben a kulturális kontextusoktól és nyelvektől független, de azok bármely típusát figyelembe tudja venni;

— a különféle tudásrendszereket mentális modellekként tudja szervezni és alkalmazni;

— mind az analitikus, mind a kreatív-produktív szövegmegközelítési módot biztosítani tudja; és

— nem lineárisan organizált (relációs) szövegbázissal operál.

Hangsúlyozni szeretném azonban azt is, hogy eddigi tapasztalataim szerint egy ilyen szövegelméletre már az úgynevezett tradicionális szövegek elemzéséhez és értelmező interpretációjához is szükség van!

Jegyzetek

1. Ez a tanulmány a „Milenarismo y cultura: El canon tradicional y el futuro de las artes” témáról rendezett nemzetközi konferencián (Universidad Complutense/Madrid, Cursos de Verano 1995., El Escorial) *Technologia e futuro delle arti* címmel elhangzott előadás kibővített, magyar nyelvű változata. (A tanulmány a szóban forgó előadás alcímét viseli.) — A jegyzetek ehhez a magyar nyelvű változathoz készültek.
2. A 'hipertextus' tematikához lásd KOLTAI Tibor: *A hipertext szövegségéről* című írását a jelen kötetben.
3. Queneau idézett művével kapcsolatban lásd a PETŐFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegtan és verselemzés* című kötet (Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 1993.) 332—345 oldalait.
4. Az Oulipo csoport tevékenységéhez lásd SZIGETI Csaba: *Az OuLiPo-i könyvtár* című írását. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre—VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 7. 186—192.
5. A következőkben két amerikai szerző (Jay DAVID és George P. LANDOW) eredetileg angol nyelven megjelent könyvére támaszkodom. Minthogy előadásom olasz nyelven hangzott el, elkészítéséhez e könyvnek olasz fordítását használtam — e magyar változat hivatkozásai is az olasz fordítások oldalszámaira utalnak.

Irodalomjegyzék

BOLTER, Jay David:

1991. *Writing Space — The Computer, Hypertext and the History of Writing*. Lawrence Erlbaum Associates Ltd., Hillsdale (N. J.) — Hove and London. (Tr. it.: *Lo spazio dello scrivere. Computer, ipertesti e storia della scrittura*. Vita e Pensiero. Pubblicazioni dell'Università Cattolica, Milano, 1993.)

HELSEL, Sandra K.—ROTH, Judith Paris:

1991. *Virtual Reality. Theory, Practice, and Promise*. Meckler, Westport-London.

LANDOW, George P.:

1992. *HYPERTEXT. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore. (Tr. it.: *IPERTESTO il futuro della scrittura. La convergenza fra teoria letteraria e tecnologia informatica*. Baskerville S. R. L., Bologna, 1993.)

MALDONADO, Tomas:

1992. *Reale e virtuale*. Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milano.

PANDOLFI Alearda—VANNINI, Walter:

1994. *Che cos'è un ipertesto. Guida all'uso (e alla sopravvivenza a) una tecnologia che cambierà la nostra vita* [Mi egy hipertextus. Bevezetés egy olyan technológia használatába (és túlélésébe), amely meg fogja változtatni az életünket]. Castelvechi, Roma. (Második kiadás: 1995.)

PAPP Tibor:

1992. *Műsával vagy műzsa nélkül? Irodalom számítógépen*. Balassi Kiadó.
1994. *Disztichon alfá. Első magyar versgenerátor*. Magyar Műhely, Párizs—Bécs—Budapest.

THE HYPERTEXTUAL LITERATURE IN THE EPOCH OF THE WIDE-SPREAD USE OF PERSONAL COMPUTERS

JÁNOS S. PETŐFI

This paper is dealing with the following four topics: (a) aspects of the combinatorial literary works generated by computer, and its non-computerized forerunners; (b) aspects of the hypertextual literary works generated by computer, and its non-computerized forerunners; (c) the use of hypertexts in the literary criticism; (d) some aspects of the virtual reality. In every cases the main properties of the given object are treated, as well as the consequences created by these objects for the future intellectual activity.

A SZÖVEGTANI KUTATÁS NÉHÁNY AKTUÁLIS KÉRDÉSE

A *Szemiotikai szövegtan* első kötete iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy azt időközben második kiadásban is meg kellett jelenteni. Ez az érdeklődés nem kis mértékben „Diszkusszió” részének is tulajdonítható, amely a tanulmányoknál kötetlenebb, közvetlenebb formában foglalkozik a szövegtani kutatás néhány alapkérdésével.

Többek között ez a tény is indított bennünket arra, hogy a *Szemiotikai szövegtan* időközben megjelent hét kötetének, az 1992-től kezdve megrendezésre kerülő szegedi nyári akadémiák keretében megvalósított szövegtani továbbképzések anyagának és számos más szövegtani publikációnak a megjelenése után egy, az 1990-eshez hasonló diszkussziót létrehozzunk. Ennek a diszkusszióknak az (utólag kismértékben kibővített) anyagát találja itt az olvasó. Az anyag első része a 'tömbösödés', második része a 'szemiotikai textológiai szövegmegközelítés' tematikája köré csoportosítva tartalmazza a kérdéseket, megállapításokat, valamint a válaszokat, megjegyzéseket.

1. A TÖMBÖSÖDÉS VIZSGÁLATÁNAK NÉHÁNY ASPEKTUSA

A tömbösödés nyelvhasználati sajátosság. A kettőnél több tagú alakulatok belső szakaszolódásaként jelenik meg, azaz olyan helyzetben, amelyben a kommunikációs cselekvés rászorul, ajánlatossá teszi; „(...) fogódzókat, relatív nyugvópontokat ad a hallgatónak (...)” — állapítja meg róla DEME LÁSZLÓ, aki a tömbösödést mint adott szövegtípust jellemző mondatszerkezeti sajátosságot elsőként tette rendszeres vizsgálat tárgyává (DEME: 1966a., 1966b., 1971.).

A tömbösödésről bekezdésnyi napihírekben, majd esszé szövegek érvelő szerepű részleteiben BÉKÉSI IMRE elemzései tártak fel további sajátosságokat, amelyek alapján feltételezhető egyes viszonyfajták (pl. az ellentétesség és az oki-okozatiság) szerkezetalkotó összefüggése is. E feltevésre építve több publikáció jelent meg (BÉKÉSI: 1974., 1993., 1994.), amelyek a témát érdemessé tették a megvitatásra.

Irodalomjegyzék

DEME László:

1966a. Szinteződés és tömbösödés az egyszerű mondatban, 1—2. *Nyr.* 90. 275—287.

1966b. Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban, 3—4. *Nyr.* 90. 392—404.

1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÉKÉSI Imre:

1974. Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szerkezetéről. *Néprajz és Nyelvtudomány*, XII. 9—18.

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

1994. A mondatnyelvészet és a szövegnyelvészet között: a tömbösödés. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BÉKÉSI Imre—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegten és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest, 23—40.

A diszkusszió alábbi anyagaiból kitűnik, hogy a tömbösödésnek mint kutatási témának ígéretes távlatai vannak. NAGY L. JÁNOS a téma tudományközi kapcsolatait emeli ki; TOLCSVAI NAGY GÁBOR a kérdéskör egyik központi mozzanatára, a viszonyítás értelem-szemantikai mozzanatára hívja fel a figyelmet.

BÉKÉSI IMRE előbb válaszol a két hozzászólás egy-egy — számára különösen fontos — vonatkozására. Ezután pontosabb megfogalmazást ad az elvi jelentésszerkezetnek, amellyel a tömbösödést vizsgálja; majd ennek módszertani vetületeként elkülöníti egy-mástól a megszorító ellentét két esetét.

1.1. Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján

NAGY L. JÁNOS

0. Az alábbiakban BÉKÉSI IMRE jelentésszerkezeti vizsgálataival kapcsolatos kérdések és ellenvetések, megfigyelések és javaslatok következnek. Ezek közül a legtöbb a „kettős szillogizmus” interpretációs módszerével függ össze. (Lásd BÉKÉSI IMRE: *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*, Szeged, 1993.) A cím kettősségében halad a gondolatmenet: lesznek elsősorban a nyelvészet illetőségébe tartozó észrevételek, de lesznek más tudományágakat érintő megjegyzések is.

1. BÉKÉSI IMRE az Anyanyelv-oktatási Napokon, Egerben 1990-ben tartott előadásán¹ foglalkozott olyan összefüggésekkel, amilyenek a szövegmondatok láncában, illetve összetett szövegmondatokban az igék között elemezhetők. Ilyen módon tisztán nyelvészeti, szemantikai és szintaktikai analízis kimutatja egy lehetséges relációtípológia kialakulását/kialakítását. Ebből kiindulva célszerűnek látszik az 1993-as monográfia „kettős szillogizmus”-ának olyan szempontú átgondolása, amely az (állítványként szereplő) igék relációit az igék természetéből és szintaktikai környezetéből vezeti le. BÉKÉSI példájában (*A gyerek megijedt a kiáltástól, de kíváncsisága legyőzte félelmét, ezért nem futott el*) feltűnik az igék szemantikai különbsége: a *megijed* mentális természetű, a *legyőz* objektuma, a *félelmét*, ágense az (átvitt értelemben vett cselekvésben) *kíváncsisága*, a negált *futott el* pedig helyváltoztató mozgásra referál. Felvethető az ok-okozat reláció és az imént említett igék relációinak kérdése — és akkor még nem is említettük a szintaktikai formák és kötöttségek problémáit.²

A kérdés egyszerű volna, ha az eddigiekkel elintézhetnénk. A szövegmondatok láncában, illetőleg a kijelentések egymásutánjában vizsgálandók a nem ígés, nominális kijelentések összefüggései is. Ilyen módon, ezzel a „finomszerkezeti” analízissel lenne alátámasztható és igazolható a nyelvi oldala az ellentétes konstrukcióknak. Vegyünk egy nominális példát! Esterházy Péter írja, ráadásul a szintagmák szintjére tömörítve: „(...) igen szorgalmas, de (?) tehetséges író (...)”³

2. Ugyancsak a finomabb, részletező elemzés igénye fogalmazható meg a *szillogizmus*nak magának a vizsgálatában. Vajon a tételekbe foglalható kijelentésekben szereplő *fogalmak* mint nemfogalmak és fajfogalmak, illetve mediális fogalmak össze-

függenek-e egymással? Egyáltalán: szükséges-e a „kettős szillogizmus” posztulálásához és kezeléséhez ilyen típusú összefüggés? Ha igen, milyen szillogizmusban gondolkodhatunk? Milyen típusú szillogizmust zár ki a jelentésszerkezeti modell? S ami az előbbivel egyenrangúan fontos: mi az oka a lehetőségnek, illetve a kizárásnak? A „barbara” szillogizmusa jelenik meg a szerző tanulmányaiban; lehet, hogy csupán ezzel a típussal operált az eddigiekben.⁴

3. Fontos megkülönböztetéseket olvashatunk BÉKÉSI IMRE monográfiájában a performatívumok, a szubvilágalkotók és a propozíciók között, alapozva többek között PETŐFI SÁNDOR JÁNOS munkáira is. (*A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*, Szeged, 1991.) A három szint alapján végzett elemzés veti fel a kérdést: lehetséges-e mondjuk csupán performatívumokból kettős szillogizmus?

4. Ami magát a metodika középpontjába állított logikai kijelentéssort illeti, kérdés, miért nem az *enthyméma* játszik ilyen szerepet a jelentésszerkezeti modellben. A szerző a *Szemiotikai szövegtan* második és harmadik kötetében a példák jelentős részében *enthymémával* (vagy ilyenként is interpretálható szerkezettel) dolgozik.⁵ Tekintetbe véve a retorikában játszott szerepét és gyakoriságát, a „hiányos szillogizmus” kézenfekvő módon kínálkozik a jelentésszerkezet értelmezésére.

5. Az imént említett *enthyméma* szintaktikai formáiban érdekes az előrevetett vonatkozó mellékmondatos, illetve az előrevetett feltételes mellékmondatos kijelentések gyakorisága.⁶ Az ilyen implikációs formák főként felső tételként szerepelnek az elemzésekben. Van-e a jelenségnek olyan magyarázata, amely tartalmi, nyelvi vagy nyelven kívüli okokkal operál? S ehhez is hozzátesszük, mint fentebb: miért nyelvi ezek, vagy miért nem nyelvi természetűek?

6. Az eddigiekből is kitűnik: a „kettős szillogizmus” hatékony eszköz az ellentétes tartalmú nyelvi konstrukciók jelentésszerkezetének feltárásában. Meggyőződésünk, hogy a fentebbi kérdések némelyike — akár rövidesen — segítheti az argumentatív gondolati építkezés értelmezésének tisztázását. Ugyanez a meggyőződés mondatja azonban ki azt is, hogy a fentiek némelyikének megválaszolásához számos közbenső fázis megtétele is szükséges. De bizonyosak vagyunk abban, hogy mindezek a lépések közelebb visznek a „gondolkodás grammatikája” megismeréséhez.⁷ Ezzel pedig a legtöbbet teszik a nyelv és a kifejezés közötti csatornák felfedezéséhez.⁸

Jegyzetek

1. *Szövegalkotás, szövegvizsgálat*. In: FEKETE Péter—V. RAISZ Rózsa (szerk.): *Az anyanyelv értékrendje és az iskola*. MNyTK 189. Budapest, 1990. 102—105.
2. A szintaktikai formák kapcsolódása szabálykövető a vonzatszerűségben, az adott példában *A gyerek megjijedt* folytatódhat úgy is, hogy az ok, amitől megjijedt, önálló kijelentésbe kerül. Ennek oka lehet pl. a félelem mértékének hangsúlyozása.
3. Nem véletlen Esterházy Péter ellentétes tartalmú minősítésének az írásjele sem: a kérdőjel finom, ám félreérthetetlen jelzés a két melléknév együttesének mentális háttérére nézve.
4. Balázs János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985. 79.
5. Békési Imre: *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—54. — *Szemiotikai szövegtan* 3. 41—61.
6. L. *Szemiotikai szövegtan* 1. 24 és 26. — *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—40. — *Szemiotikai szövegtan* 3. 43—45. A példák feltételes és előrevetett vonatkozó példái maguktól értetődőek.
7. Amint BÉKÉSI monográfiájának címe is: *A gondolkodás grammatikája*. Budapest, 1986.
8. Hasonlóan FÓNAGY Iván a gondolkodási formák és gondolatalkatok összefüggéseiről: *Gondolatalkatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Budapest, 1990. 39.

BÉKÉSI IMRE eddigi szövegtani munkássága, a konstrukciótípusok és a szillogizmusokon (a kettős szillogizmusokon) alapuló tömbösödés általa magyar anyagra kidolgozott rendszere kellőképpen meg- és továbbgondolkodtató. A szellemtudományok területén az ezredvég felé közeledve, a pozitívizmus és egy majdnem teljes évszázadnyi strukturalizmus után aligha adhatunk számot nagyobb meritumról. A szegedi főiskolai központú szövegtani műhely ma kétségkívül az egyik legbiztatóbb hazai nyelvészeti, pontosabban nyelvvel foglalkozó diskurzusrendet működteti, s ebben részt venni öröm és megtiszteltetés.

Az alábbiakban a fent jelzett nagy témakörökből (vö. BÉKÉSI: 1986., BÉKÉSI: 1993. stb.) egyetlenre összpontosítok, s e területen is leginkább kérdéseket tennék föl. A két kérdés, melyet itt fölteszek, összefügg egymással: mi történik a szintaktikailag és tartalmi-logikai szempontból egyaránt zárt konstrukciótípusok (vagy kettős szillogizmusok) határán túl a szövegben, és mi történik az olyan szövegben, amelyben nincsen (vagy nem dominál) a konstrukciótípus. Ezt a kérdést már korábban is fölvettem, ám most már illendő mondani (vagy kérdezni) is valamit róla.

A kettős kérdés (főképp annak második része) ezúttal a kapcsolatos mellérendelő viszony szövegtani értelmezhetőségére vonatkozik: vajon e mostohán kezelt viszony ad-e valami többletet a kauzális és az ellentétes viszony tárgyalása mellett?

Az a kontextus, amelyben mozogva itt most vitatkozunk, mondatgrammatikai kategóriákból indult ki. Azaz alulról fölfelé építkezve a kisebb egységek felől közelíti a nagyobbakat. Fogadjuk el ezt a kiindulópontnak, s nézzük meg, vajon mit lehet így kezdeni a BÉKÉSI IMRE által kevésbé vizsgált kapcsolatos viszonnal. A magyar nyelvre kidolgozott legutolsó grammatika széles alapokra helyezett, mellérendeléssel foglalkozó fejezetét alapul véve, a következőket mondhatjuk: a mellérendelő struktúrák endocentrikus szerkezetek, azaz „a mellérendelő szerkezet mint egész ugyanahhoz a szintaktikai osztályhoz tartozik, mint a benne koordinált összetevők” (BÁNRETI: 1992. 719). Ami a jelen rövid kontribúcióban fontos, a grammatikaszerző megkülönbözteti a bináris, kéttagú, két argumentumú kötőszókat (ide tartozik jószerével minden kauzális és ellentétes kötőszó), valamint az n-áris, többtagú, több argumentumú kötőszókat, s ide tartozik a kapcsolatos viszonyt kifejező és is (BÁNRETI: 1992. 735). E második típus — ellentétben az elsővel — „nyelvtanilag nem korlátozott mennyiségű argumentumot” köthet össze (uo.). E mellérendelő fejezet azt is megjegyzi, hogy a mellérendelő kötőszó nem lehet az első tagmondat előtt (i. h. 736), valamint — szempontunkból lényegesebb módon — különbséget tesz a párhuzamos és a nem párhuzamos szerkesztésű tagmondatok között. Az előbbieken a szintaktikai párhuzam az azonos nyelvtani összetevők ismétlődésében mutatkozott meg (i. h. 739). E rövid jellemzéssel már nagyjából körülhatároltuk a kapcsolatos viszony szintaktikai és szemantikai jellemzőit egy hangsúlyozottan mondatgrammatikai leírás alapján. Ám vajon elégséges-e ez a megközelítés a mondatnál nagyobb egységek vizsgálatában, mégoly pragmatikai megközelítés esetén is? Hiszen épp a szintaktikai szerkezet nyitottsága, a többtagúság teszi nem összehasonlíthatóvá a kauzális és ellentétes viszonyokból felálló különböző konstrukciótípusokkal a kapcsolatos viszonyt. Hogyan lehet e nyitott kapcsolatos szerkezetet szövegszinten beha-

tárolni, elhatárolni a nem kapcsolatos, de egymás mellé helyezett szövegrészek viszonyától és leírni? Egyelőre a kérdés a lényeges, a válasz inkább esetleges.

A dilemmát jól példázza az oly szép *Halotti Beszéd*-elemzés (BÉKÉSI: 1994.), amelyben a kauzális viszonyok csomópontjai között megjelenik a kapcsolatos viszony, a beszédbe szőtt narratív rész velejárójaként (BÉKÉSI: 1994. 58). E viszony sor mintegy a narratív, elbeszélő szövegrészek természetes velejárójaként van itt feltüntetve, mely további gondokat nem okoz.

Mégis érdemes egy pillanatra megvizsgálni e kapcsolatos részek közül legalább az elsőt. A HB 3—5. mondata tiszta példáját adja e szövegszerveződésnek: „3Menyi mloftben terumteve eleve miv ílemucut adamut. eJodutta vola neki paradíjumut hazoa. 4EJmend paradíjumben uolov gimilctul munda neki elnie. 5Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge munda nekí meret nu(m) eneyc. yJa ki nopun emdul oz gimilftwl. halanec halalaal holz.” A rövid szemlélődés is megmutatja bárkinék, hogy a három mondat szintaktikája és szemantikája a fő vonásokat illetően azonos: mindháromnak Isten az alanya, mindháromnak múlt idejű az állítmánya — a történetelbeszélésnek megfelelően —, mindegyiknek azonos a modalitása, mindhárom Isten és Ádám történetben (és egymásutániságában) megragadható kapcsolatával foglalkozik stb. Tehát a három mondatnyi rész megfelel a fentebb idézett legtöbb szintaktikai kritériumnak: endocentrikus a szerkezet (Ádám története = a három mondatból álló rész, valamint a többi a 10. mondat végéig), a három mondat a tömbösödés tekintetében egy egységet alkot, jellegzetességének megfelelően az *és* nem bináris, s nem áll valamely szövegtani egység (itt mondat) elején, mint ahogy a mellérendelő szintaktikai szerkezet elején sem állhat, ill. a tőle jobbra álló résszel szorosabb kapcsolatban van (BÁNRÉTI: 1992. 736, 720). Végül — ami talán a legfontosabb —: a lineáris történetelmondás párhuzamos szerkezetekkel történik. E kettősségre még visszatérünk, itt csupán felhívjuk a figyelmet a BÉKÉSI IMRE által is hangsúlyozott tényre, hogy az *és* a HB-ben nem csak kapcsolatos viszonyt jelöl, ezáltal is megkönnyítve a narratív és az argumentatív részek retorikai megformálását.

Lássunk egy másik hasonló tematikájú példát, amely a kapcsolatos szövegszerkesztés remeke, s több helyen kínálja a kapcsolatos (narratív) és a kauzális (argumentatív) értelmezést. Az idézet János evangéliumának 1. részéből való, Károli Gáspár fordításában: „Kezdetben vala az Íge, és az Íge vala az Istennél, és az Isten vala az Íge. 2. Ez kezdetben az Istennél vala. 3. Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, a mi lett. 4. Ő benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága; 5. És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt”. E nagyon tömör, letisztult evangéliumi bevezetőben a 2—3. és a 3—4. mondat közötti viszonyt tartalmi-logikai tekintetben kettős olvasata van: a történetelmondásban az idő linearitását jelezve kapcsolatos, a Jézus-történet bevezetőjeként pedig ok-okozati viszonyokat ad meg (*és ezért*).

A korai magyar szövegemlékek azért kínálkoznak jó elemzési példaként, mert — a későbbiekkel ellentétben — e szövegekben igen sok helyen explikálva van a kapcsolatos viszony. Nincs mód e helyt például a *Jókai-kódex* Szent Ferencről szóló történeteit elemezni e tekintetben, jöllehet igen tanulságos például az *Az fordított farkasról* című (JóKK. 312—326).

A vegyes kapcsolású szövegek (szövegrészletek) után érdemes szemügyre venni egy olyan részletet, amelyben a kapcsolatos viszony explikálva van, ugyanakkor szem-

mel láthatóan, nem egyszerűen narrációval találkozunk, tehát tovább árnyalhatjuk képünket az és-ről. A szövegrészlet fordítás, így gyanús is lehet, ezúttal azonban valószínűleg eltekinthetünk e gyanakvástól, mert a példa tiszta. Joyce *Ulysses*-éről van szó, az idézett pedig a híres A naptitán marhái fejezetből való, a nagy regiszterbemutatóból, Szentkuthy Miklós fordításában: „És Leopold utazó beméne a kastélyba egynémely időre megpihenendő mivel minden tagja sajgott bolyongván szomszéd és messzi tájkon, bujálkodásnak miatta. (bek) És a kastélyban ott állta egy asztal Finnlandia nyírfái-ból és négy törpe tartotta ugyanazon országból valók, de mozdulatlanok, mert bűbáj kötötte őket. És az asztalon félelmes kardok és kések, melyeket egy hatalmas barlangban készítenek verejtékezve robotoló démonok fehér lángokból melyeket illesztenek bölények és szarvasok szarvába melyek ott csodálatos bőségben tenyésznek. És edények voltak Mahound mágiája szerint formáltak tenger fövényéből és egy boszorkánymester leheletéből ki mintha buborék volna benne. És az asztalon mi szem száj kívánsága hogy nincs az embernek álma dúsabb. És ott állt egy ezüsfazék, melyet bűverő mozgatott hogy nyílnék melyben is csuda halak voltanak fejtelnek bár kishitűek tagadnák mondván, ha nem láttak ilyet nem volna lehetséges. E halak pedig hevernek olajos vízben kit hoztak Portugalliából zsírja bőven csorduló mint az olajprésnek nedve. ... (bek) És a deák egy hörpintésre valót töltött Leopold lovagnak és öntött minden jelenlevőnek és mindenki kihörpintené részét egytől egyig derekasan. És Leopold lovag feltolta sisakrostélyát hogy kedvében járjon és nyilvánvalóan kortyolt egyet jó barátságnak okából...” (Joyce, 480—481).

A részlet egy tivornya kellős közepéből való, s mint látható, valamennyi mondatok közötti kötés kapcsolatos, méghozzá jelölt módon az, a szövegrészlet poliszindetikus (ez a stílusutánpás következménye). E kötések megfelelnek a fentebb röviden leírtaknak. Valami különbség azonban van közöttük. E különbséget azonban nem alulról, hanem felülről, a nagyobb egység felől építkezve lehet megnevezni. Az 1. és a 3. bekezdés ugyanis történetet mond el, ugyanazt a korábban már megkezdett történetet folytatja, míg a középső, a második leírást ad. Mielőtt a kettő közötti — a kapcsolatos viszonyon belüli — különbségekre rámutatunk, rövid kitérőt kell tennünk.

A grammatikai szemlélet rögzítése volt a kiindulópontunk. E grammatikai szemlélet — legyen bármilyen iskolára alapozva — a mondat szintaktikai szerkezetéből vezet le nagyobb egységeket is, így a tömbösödést is. Lehetséges-e fölülről, a teljes szöveg avagy a nagyobb szövegegység felől ugyanígy kiindulni — ez itt a lényegi kérdés. Ha ugyanis lehetséges, s az eredmény azonos, ill. egy pont, egy értelmezés felé irányul, számottevően közelíthetjük a szöveggrammatikai és a szövegtani, szövegpragmatikai vizsgálatokat a szövegvizsgálat eredményessége érdekében.

A nyelv anropológiai szemléletében érvényesülő holizmus, történetiség és dialogicitás hangsúlyozása mellett ezúttal képességekre, tudásokra hívjuk föl a figyelmet. A nyelvi és kommunikatív kompetencia értelmezésünk szerint valamilyen gyakorlati jellegű tudás, phronészis, mely a nyelvközösségi dialógusban, polilógusban a Bildung mozzanatában alakul(hat). A gyakorlati tudás lényege abban áll, hogy összetett rendszerekben tájékozódni, dönteni képes, anélkül, hogy erről feltétlenül számot tudna adni valamilyen fogalmi keretben. POLÁNYI MIHÁLY a gyakorlati tudást hallgatólágos tudásnak nevezi, s két változatát különbözteti meg: az egyik analizál, a részleteket tartja számon, míg a másik ezzel szemben egészelvű tudás, s többek között a nyelvi jelet is egészsként fogja föl és érti meg (POLÁNYI: 1974/1992.). Ez utóbbi tudás természetesen

nemcsak a morfémarra vagy akár a betűre vonatkozik, hanem éppenséggel a szövegre is. A hermeneutika értelmezésében a megértés az olvasás utáni globális mozzanat, tehát ez utóbbi tudásra alapul.

A szövegbefogadó eszerint egyes szövegeket, ill. szövegrészeket globálisan (is) szemlél. Az értelmezést segítő pragmatikai tényezőket e szinten éppúgy kereshetünk, mint a szintaktikai alapú tartalmi-logikai tömbösödéseknel. A pragmatikai tényező ezúttal az és-re vonatkozó tudás (melynek lényegét fentebb vázoltuk BÁNRÉTI: 1992. alapján). Ez a tudás azonban ama analízáló, részletekre figyelő. A másik, az egészszelvű arról ad számot, hogy milyen tartalmakat milyen részekre bontva milyen módon artikulál az és — akár explicit, akár implicit.

A fenti példák alapján a következőket feltételezhetjük. (1) A kapcsolatos viszony, az és valamilyen narráció részeit tartja egybe. A narráció történetet beszél el valamilyen időrendben. Az és nyitott linearitása a temporalitást jelöli.

(2) A kapcsolatos viszony, az és valamilyen leírás részeit tartja egybe. A leírás — ellentétben a narrációval — statikus, valamely jelenség részeinek meghatározott szempontok szerinti számbavétele. Az és az analitikus jelleget jelöli (a térben avagy a metaforikus térben), mely szintén nem lezárt.

Valószínűleg vannak más típusok is, jöllehet az előző kettő tűnik a leggyakoribbnak. Például. (3) A kapcsolatos és (ill. implicit formája) az ismételt beszédrészek speciális viszonyát jelöli.

A temporális és analitikus kapcsolatos szövegszerveződési forma globális forma, mely egy szövegrészt vagy egy teljes szöveget éppúgy tömbként tart egybe, mint a kauzalitás vagy az ellentét. A holisztikus jelleget a kapcsolatos szövegtömb mint reprezentáció és annak reprezentálja közötti ikonikus viszony adja (erre vö. PEIRCE: 1931—1935., BOUISSAC, HERZFELD, POSNER (eds.): 1986., BENCZE: 1990.). A diagrammatikus ikonicitás, mely a dolgok részeinek viszonyát a szövegbeli leképzésben valamilyen beszéltői stratégia alapján strukturálja, a döntő jelenség itt. Egy-egy ilyen kapcsolatos tömb határát szövegen belül nehezebb kijelölni, mint a kettős szillogizmusok explicit és implicit összetevőit. A határokat voltaképpen a reprezentált tényállás-konfiguráció határai adják, ezek azonban éppen az és nyitott szintaxisa, a többtagú (nem korlátozott mennyiségű) argumentáció révén újraértelmeződhetnek. Ugyanakkor — mint láttuk — az egy kapcsolatos tömbhöz tartozó mondatok szintaxisa igen erős párhuzamokat mutat, s ez a tömb (és határainak) azonosíthatóságát könnyíti.

Az és-nek ezt a nyitottságát már BÉKÉSI IMRE HB.-elemzésében is tapasztalhatjuk, hiszen a korai magyar szövegben a röviden bemutatott 3—5. mondat után még több helyen előbukkan a kapcsolatos szerkesztésű történetmondás. Valójában az és-nek még ennél is nagyobb a hatóköre: megszólalásokat köthet egybe. A zenei gyakorlatban a karmesteri beintés pontosan jelzi ezt: *egy, két, há és ...* Egy zenei vagy táncpróbán a sokadik alkalommal már csak az ... és a beütés, a felütés, amely megadja a ritmust, a kezdés lehetőségét, ritmusában összekötve az újabb megszólalást az előzőkkel.

Hasonlóképpen a verbális megnyilatkozások sorában is találunk olyan szövegeket, melyek és-sel kezdődve valami megelőzőre utalnak (mint láttuk, az és valamilyen kapcsolatos szerkezet közepén, belsejében áll, bár jobbra igazodik. Két példa Pilinszkytól, mindkettő verskezdet, az első a *Harmadnapon* címűé:

És fölzúgnak a hamuszin egek,
hajnalfele a ravensbrücki fák.
És megérzik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzeng a világ.

A második (*Jelenések VIII. 7.*):

és lát az isten mennyeket
s a menny színén madarak szárnya-röptét
és látja mint merülnek mind alább
a tűzkorongon átkerülni gyöngék

Az irodalmi példa azt a legáltalánosabb jellegzetességet mutatja be, hogy a megszólalás térbeli és időbeli egymásmellettiége a csönddel csak átmenetileg szakad meg, de nem szűnik meg. Ezzel a végtelenül egyszerű és-nek több, különböző szinten megjelenő funkcióját feltételezzük: mondat szinten a grammatikában leírt kapcsolatos viszonyt, szövegszinten a térbeli és időbeli egymásmellettiesség diagrammatikusan ikonikus tömbösödését, a szövegek (megnyilatkozások) és valószínűleg szövegrészek között pedig a folyamatosságot, a nyelvet mint történést, egy nyelvközösség vagy beszélő közösség hagyománymondását. Ezzel az és, a kapcsolatos viszony a nyelv dialogikus (voltaképpen polilogikus) jellegének egyik alapegységeként jelenik meg, megfelelően annak az antropológiai nyelvfelfogásnak, melyet már HUMBOLDT, majd BAHTYIN, ill. a 20. századi filozófiai hermenutika kifejtett (vö. HUMBOLDT: 1836/1985., BAHTYIN: 1981., GADAMER: 1960/1984. stb.).

Hozzászólásom címében az és szintén többféleképpen értelmezhető. Egyrészt metanyelvi közlésként jelzi, hogy egy nyelvtani kötőszóról lehet szó. Másrészt viszont egy diskurzusrendben a beszéd (gyarló) folytatását jelöli: BÉKÉSI IMRE ezt és ezt mondja, X és Y és Z azt és azt mondják, és az alábbi írás a következőket. Persze úgy is lehet értelmezni: ha Békési Imre ezt, X, Y, Z azt mondja, akkor az alábbi írás a következőket mondja. S a dolgok összetettségét itt ragadhatjuk meg, talán közelítve a megértés leírásához.

Irodalomjegyzék

BAHTYIN, Mihail:

1981. *The Dialogic Imagination*. Austin, University of Texas.

BÁNRÉTI Zoltán:

1992. A mellérendelés. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. I. Mondattan, Akadémiai Kiadó, Budapest, 715—795.

BÉKÉSI Imre:

1986. *A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések*, Tankönyvkiadó, Budapest.

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához*, JGYTF Kiadó. Szeged.

1994. A Halotti Beszéd kompozíciós tagolódásáról. In: BÉKÉSI Imre—H. TÓTH Imre (szerk.): *Bárczi Géza centenáriuma*. MTA Szegedi Területi Bizottsága. 49—63.

BENCZE Lóránt:

1990. Ikonicitás és szimmetria a magyarban. *Nyr.* 101—108.

BOUISSAC, Paul—HERZFELD, Michael—POSNER, Roland (eds.):

1986. Iconicity. Essays on the Nature of Culture. Festschrift für Thomas A. Sebeok on his 65th birthday. Stauffenberg. Tübingen.

GADAMER, Hans—Georg:

1960/1984. *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest.

HUMBOLDT, Wilhelm von:

1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: *Válogatott írásai*. Ford. Rajnai László. Európa. 69—115.

Jókk. Jókait-kódex. Szerkesztette P. BALÁZS János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Joyce, James:

1922/1974. *Ulysses*. Ford. Szentkuthy Miklós. Európa, Budapest.

PEIRCE, Charles S.:

1931—1935. *The Collected Papers*. Cambridge, Mass.

POLÁNYI Mihály:

1974/1992. A tudományos meggyőződések természete. In: Polányi: 1992. II. 139—160.

1.3. Válaszok

BÉKÉSI IMRE

1.3.1. TOLCSVAI NAGY GÁBOR gondolatmenetéhez egy *elvi-módszertani*, valamint egy *praktikus* megjegyzéssel szeretnék csatlakozni.

Az *elvi-módszertani* megjegyzés azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy komplex alakulat lehet-e rendszertag. Erre a kérdésre inkább *nemmel* szokás felelni, s ebből következően a *de* kötőszó szerepét 'konjunkció'-nak tekintjük. Ekkor például a *tehetséges, de lusta író* kijelentést két kijelentésre tagoljuk: az író tehetséges, és az író lusta; azaz az író tehetséges és lusta. — Ez lehet használati (felszíni) forma is: tehetséges és lusta író. Aki így fogalmaz a szóban forgó íróról, az azért fogalmaz így, mert nem akarja élezni a szemantikai ellentétet az író e két (íróságával kapcsolatos) tulajdonsága között, bár azt elhallgatni sem akarja. Esetleg nem tartja egyedinek vagy különösnek, hogy egy tehetséges író tehetségével megférjen a lustaság; illetőleg hogy egy lusta emberben meglegyen az írás tehetsége is. További okai is lehetnek a tehetséges és lusta viszonyításnak, az ezekben lévő szemantikai azonosság feltárásához azonban ennyi is elegendő — a beszélő nem kívánja ütköztetni e két (más-más értékszintről származó) tulajdonságot egymással. A partnerre bízta, hogy az írásához mint alkotó tevékenységhez társuló alkotás (eredmény, mű, siker stb.) szempontjából viszonyítja-e egymáshoz a két (e szempontból ellentétes következményre utaló) tulajdonságot.

Ha azonban a beszélő nem bízta rá a partnerére, hogy viszonyítja-e egy harmadik szemponthoz (azaz az eredményességhez) a két tulajdonságot, hanem a *de* kötőszó kitételével *készíti* is őt e viszonyításra, akkor itt már olyan komplex (implicit komponensekből is álló) alakulattal kell számolnunk, amely szétfeszíti a 'két kijelentés konjunktív viszonya' -féle elemi szerkezetet (amelyben természetesen azért benne marad a 'konjunkció' is).

Praktikus jellegű megjegyzésem az alakulat tagjainak sorrendjével kapcsolatos. Ha e tagok például a leírt történet időrendjét követik, akkor közöttük az *és* kötőszó viszonyít legmegfelelőbben, mint például Márai Sándor alábbi mondatában: „*Gide a szabadságot remélte a kommunizmustól, és amikor megtudta, hogy ez a rendszer nem tud szabadságot adni, csalódottan elfordult.*” (Napló, 1945—1957. Akadémiai—Helikon Kiadó, 1990. 219.)

tehát

BELÁTOM, hogy a kékszakállú herceg nem viszi sokra,

hiszen

tudjuk, hogy *Ha* egy művésznövendék csak közepes tehetségű,
akkor az (általában) nem viszi sokra;

de

MENTSÉGÉRE SZOLGÁLJON

az a tény, hogy a kékszakállú herceg eminens szorgalmú,

hiszen

tudjuk, hogy *Ha* egy művésznövendék eminens szorgalmú,
akkor az (általában) valamire azért viheti.

1.4. A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból

A megszorító ('elvárástörő') ellentét két alapformája

BÉKÉSI IMRE

A vizsgálataimmal kapcsolatban elhangzott sokféle kérdés számomra egyetlen kérdésként fogalmazódik meg. Befoghatók-e ezek a kettős szillogizmusnak nevezett elvi jelentésszerkezet vizsgálati keretébe, vagy nem; s ahol nem, miért nem?

A „miért nem?”-re adható egyik válaszcsoportban azok a tények gyűlnek, amelyek a vizsgálati keret hiányos, pontatlan, következetlen voltára utalnak. Ezekkel most — mint a kutató magánbajaival — nem foglalkozom. Itt azt a válaszcsoportot kezdem el ismertetni, amelyben eddig feltáratlan (észrevétlen, érdektelen, differenciálatlan stb.) összefüggések valószínűsíthetők. Ide sorolom mindenekelőtt az ellentétfajtákat, amelyeket a kettős szillogizmus alkalmazásával az eddiginél tagoltabbnak láthatunk. Közülük elsőként a megszorító ('elvárástörő') ellentét kétféle tagolt alapformáját mutatom be, előtte — praktikus okokból — fölvezetem magát a vizsgálati keretet. (I) séma.

0. A kettős szillogizmus egy olyan elvi jelentésszerkezet elnevezése, amelyben a *de* kötőszó nem két kijelentés ('propozíció'), hanem két szillogisztikus érvelés viszonyát jelöli (hozza létre).

0.1. Az elvi jelentésszerkezet alkotórészei: (I) séma.

(I)

$$\left[\begin{array}{c} / A_{pr}^* / \\ / A_p / \\ / A_q / \end{array} \right] \quad de \quad \left[\begin{array}{c} / B_{pr}^* / \\ / B_p / \\ / B_q / \end{array} \right]$$

0.2. Az alkotórészek értelmezése

0.2.1. /A/ de /B/: az ellentétes viszony elő- és utótagja.

0.2.2. Csillag (*): a szillogisztikus érvelésnek csillaggal megjelölt tétele (konklúziója) tipikusan rejtett ('implicit'). A rejtett tartalom a megnyilatkozás nyelvéleg

kifejezett ('explicit') komponenseinek hatására — a szillogisztikus érvelés mechanizmusával — a partner tudatából idéződik fel ('rendelődik hozzá') az explicit komponensek jelentéséhez.

0.2.3. / p_r */, azaz / A_{pr} */, / B_{pr} */: a szillogisztikus érvelés felső tétele ('nagy premisszája'). Két fő összetevője van.

Tartalmazza egyrészt azt a TUDÁST (az adott kultúrában általánosnak, konvencionálisan elfogadottnak tekinthető) tapasztalatot, vélekedést, meggyőződést, hitet stb., amely a megnyilatkozásban szereplő valóságdarabra vonatkoztatható. Erre a közös TUDÁSra épülően hozza létre a partner azt a két PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉST, amelyet az elvi jelentésszerkezetben *ha ... , akkor* viszonyként fogalmazunk meg.

A két PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS, azaz az / A_{pr} */ és a / B_{pr} */ egymással részlegesen azonos: 'az általános és a különös', az 'egész és a rész' a 'standard és az aktuális' viszonyában állnak egymással, miként az (1) példában.

(1) példa

Karambolos, de üzemképes Skoda eladó.

/A/ ÁLTALÁNOS TUDÁS

/B/ KÜLÖNÖS TUDÁS

Karambol: 'járművek összeütközése, *Üzemképesség:* 'a motor, a kormánymű és a futómű üzemképessége'.

/ A_{pr} */ PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS

/ B_{pr} */ PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS

'Ha egy Skoda karambolos, akkor (általában) feltételezhető, hogy nem üzemképes'.

'Ha a karambolban nem sérült meg a motor, a kormánymű és futómű, akkor feltételezhető, hogy a hirdetésben szereplő Skoda valóban üzemképes'.

0.2.4. / p /, azaz / A_p / és / B_p /: a szillogisztikus érvelés alsó tétele ('kis premisszája'). Ha nyelviileg kifejezett ('explicit'), akkor a szerepe tipikusan EGYEDI TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS ('deskripció'), szintaktikai formája pedig 'megnyilatkozás' vagy 'szintagma'. Ha a jelenléte rejtett ('implicit'), szerepe akkor tipikusan EGYEDI FELTEVÉS.

Az (1) példában:

/ A_p / EGYEDI TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS

/ B_p */ EGYEDI FELTEVÉS

Karambolos ... Skoda

Ennek a Skodának a karambolban ép maradhatott a motorja, kormányműve futóműve

0.2.5. / q /, azaz / A_q */ és / B_q /: a szillogisztikus érvelés konklúziója. Ha rejtett ('implicit'), akkor a szerepe tipikusan ELVÁRÁSTÖRLÉS; ha nyelviileg kifejezett ('explicit'), akkor — az ELVÁRÁSTÖRLÉS mellett — TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS is.

EGYEDI ELVÁRÁS

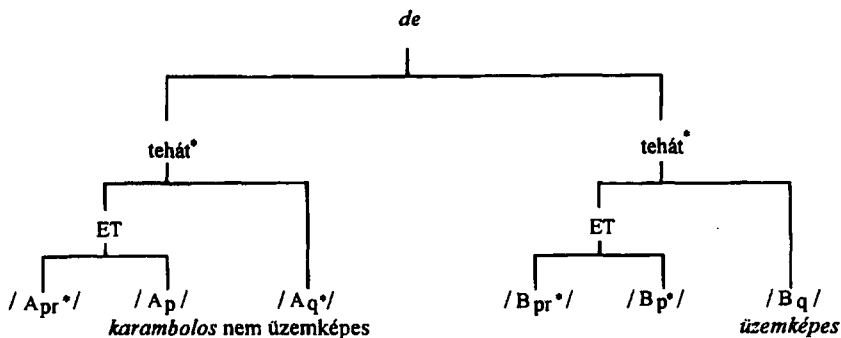
/ B_q / ELVÁRÁSTÖRLÉS

/ A_q */ nem üzemképes

üzemképes Skoda

0.2.6. A fenti komponensek ágrajzos reprezentálása, ahol ET az ÁLTALÁNOS, valamint az EGYEDI közti elvi konjunkciót képviseli: (II) séma.

(II)

1. A fentiekre építve a tárgyalt ellentétfajtáról a következőket mondhatjuk. Az elvárástörlés két konklúzió ellentétes viszonya, azaz $/A_q/$ de $/B_q/$. Az $/A_q/$, azaz az előtagként szereplő konklúzió lehet nyelviileg kifejezett ('explicit'); jelentéségszéből ekkor a tényállásleírás ('dictum') kap nyelvi megfogalmazást, s jelentéségszének szubvilágalkotó ('modális') komponense implicit marad.

Fölerősödik viszont a szubvilágalkotó jelentésrész, ha az előtagként szereplő konklúzió nem jelenik meg nyelviileg, azaz egészében implicit. Ezt a különbséget emelem ki a (2) példa elemzésében.

(2) példa

„*Értem*» ezt a költszetet, de nem »hallom«. Nem mámorosodom meg, amikor ezeket a verseket olvasom.” (Márai Sándor: Napló, 1945—1957. Akadémiai—Helikon Kiadó, 1990. 208).

A Márai-mondat jelentésszerkezete mélyén a *hallom* és az *értem* igealakok konvencionális sorrendje húzódik meg, aminek a jelentésalakító szerepét egy másik ige páron (*néz—lát*) közvetlenebbül értelmezhetjük. Eszerint „Ha valaki valamit *néz*, akkor általában ELVÁRHATÓ, hogy ő azt a valamit *láss* is.” Az ÁLTALÁNOS TUDÁSRENDSZERnek erre a komponensére épül a *Nézem, de nem látom* kijelentés, amelyben a *nem látom* utótag nyilván nem a *Nézem* előtaggal mint egyedi TÉNY-nyel áll ellentétben, hanem azzal az egyedi ELVÁRÁSSal, hogy *látnom kellene* (azt, amit nézek), hiszen a *látás*nak nincs fizikai akadály.

A (2) példaként idézett mondatban az író a két ige sorrendjét hasonlóképpen cseréli fel: *Értem, de nem hallom*. Ezzel a konvencionálistól eltérő TUDÁSRENDSZERT rekonstruáltat az olvasóval, s — erre épülően — másféle a konklúzió is, amit levonat vele. Eszerint az író TUDJA, hogy egy adott költszet *értése* (mint adott ÁLLAPOT) az ÁLTALÁNOS TUDÁSRENDSZERBEN *p* szerepet tölt be, azaz belőle a TUDÁSra épülően egyedi konklúzió (*q**) vonható le: *hallanom kellene* ('ELVÁRHATÓ volna, hogy halljam is'). Az író — továbbá — ELISMERI, hogy adott ÁLLAPOT ('a megnevezett költszet *értése*') számára is előállt, de TÉNYként állítja, hogy ez a 'ha *p*, akkor *q*'-féle összefüggés saját állapotára nem érvényes, azaz:

/A_q*/ tehát ELVÁRHATÓ volna, hogy *halljam* ezt a költszetet,
de /B_q/ ÁLLITOM, hogy *nem hallom*.

S az író rögtön meg is okolja a /B_q/-t: „*Nem mámorosodom meg, amikor ezeket a verseket olvasom.*” Ebből könnyen rekonstruálhatjuk az író által értelmezett ÁLTALÁNOS TUDÁSRENDSZERT, ami nem csak egy szempontból, vagyis nem csak a kettős szillogizmus működése szempontjából tanulságos. Ha rekonstruáljuk a /B_{pr}*/-t, akkor igencsak ezt ítéljük az idézett mondategész lényegének: Az olvasó csak akkor mondhatja adott költszetre, hogy „hallja” azt, ha a verseket olvasván „megmámorosodik tőlük”. Ezzel az író az ugyancsak implicit /A_{pr}*/-t is rekonstruáltatja az olvasóval, ami lehet például ez:

/A_{pr}*/ ÁLTALÁNOS TUDÁS szerint, ha valaki *érti* az adott költszetet, akkor adekvátnak tekinthető viszonyban van vele.

S innen kezdődhetik az adekvát viszony értelmezése. Aki az *értés*be a szó 'intellektuális' jelentésmozzanatához társítja az 'érzelmi'-t, azaz a *megmámorosodást okoz* jelentésmozzanatot is, az — hozzávetőleg — ilyesféle konklúziót von le (/A_q*/ VÁROM, hogy megmámorosodjam tőlük); aki viszont nem ilyen komplex módon értelmezi a költszethez való olvasói viszony adekvátságát, annak elmélyültebben kell foglalkoznia Márai idézett mondatának — a témára vonatkozó — lehetséges pragmatikai előfeltevéseivel.

Ezen általános jellemzés után térjünk át a megszorító ('elvárástörő') ellentét két alapformájára: a rejtett ('implicit'), illetőleg a nyelvileg kifejezett ('explicit') elvárás törlésének vázlatos áttekintésére.

1.1. Elvárástörő ellentétben a szakirodalom csupán a rejtett ('implicit') elvárás törlését érti, vagyis azt, amit az előző pontban az (1), (2) példa képviselt. A Skoda *üzemképes* volta törli a *karambolosból* rejtetten következhető 'üzemképtelenség'-et. Erre az alapformára, vagyis az előtagban közölt negatív tulajdonságból következhető negatív elvárást törő utótag sémájára épül az újságok apróhirdetéseinek túlnyomó többsége. Például: *Bontott, de új parketta; hatvanéves, de fiatalos özevegasszony; használt, de nem elnyűtt rádiósmagnó* stb. Ezek értelmezéséhez különböző fokú valóságismeret kell, s ezekre esetenként különböző erősségű pragmatikai előfeltevés épül, a lényegük azonban közös. Rejtett ('implicit') elvárást törő a nyelvileg kifejezett ('explicit') utótag: /A_q*/ *de* /*nem* B_q/.

1.2. A nyelvileg kifejezett ('explicit') elvárás törlésével a szakirodalom külön nem foglalkozik. Elkülöníthetőségére az itt tárgyalt elvi jelentésszerkezet hívja fel a figyelmet.

A nyelvileg kifejezett elvárástörés attól 'nyelvileg kifejezett', hogy valakinek valamire való képességét, valami bekövetkezésének lehetőségét, azaz 'diszpozícióját' állítja, de feltételes múltban: *lehettem volna* oktató; *megszoktam volna*, hogy itt élek, ... stb. Maga a feltételes mód is kikezdi a kijelentésben állított képesség-lehetőség valóságosságát: a hozzá társított múlt idő azonban kétségtelenné teszi, hogy a lehetőség a szóban forgó kijelentésben nem vált valóra: *lehettem volna* oktató, de *nem lettem*; *megszokhattam volna*, de *nem szoktam meg* stb. Ennek az alapformának, azaz a nyílt elvárástörésnek az elvi szerkezete: /A_q/, *de* /*nem* B_q/; megjelenési formái az ellentétes viszony utótagjának meglététől-hiányától, illetőleg szerepétől függenek, (a * a szerepkör rejtett jelenlétére utal):

(2a) /A_q/, de* /nem B_q*/
Lehettem volna oktató.

(2b) /A_q/, de /nem B_q/
Lehettem volna oktató, de nem lettem.

(2c) /A_q/, de /B_p/
Lehettem volna oktató, de eltanácsoltak az egyetemről.

(2d) /A_q/, de /B_{pr}/
Lehettem volna oktató, de ha valakit eltanácsolnak az egyetemről, akkor abból nem lesz oktató.

Elmélyültebb véleményt alkothatunk az aleset valóságosságáról néhány élő példa áttekintésével. Megjelenési formájuk szerint (2b)-nek felelnek meg az 1.2.1. alponthan a (2), (3), (4), (5) számú példák. A (2c)-t szemlélteti az 1.2.2. alponthan a (6) példa.

1.2.1. Mindkét konklúzió explicit: /A_q/ de /B_q/

(2) példa

*Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll-koptató
szegény
legény.
De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.*

(József Attila: Születésnapomra)

(3) példa

„Szolgálatvezető negyedévesnek a rideg aszkétaarcú Mórítz Zoltánt kaptuk, századparancsnoknak a júniusi vadállat bakatisztet. Ezeket jól kifogtuk. Mindehhez összesen valami civil tárogatózott virradatkor. *Lehettem volna én is eléggé megijedve, de nem voltam. Arra ráér az ember.*” (Ottlik Géza: Buda. Európa Könyvkiadó, 1993. 150).

(4) példa

„Július 17. — Két hónap múlva öt éve lesz, megszokhattam volna, hogy itt élek, de nem szoktam meg. Éjjel a konyhából bejövet — fél kettő van — futtában mellbe bök a furcsálkodás. Mit térülök-fordulok? Menjek inkább a fenébe.” (Ottlik Géza: Buda. Európa Könyvkiadó, 1993. 351).

Az (5) példa két szempontból is különös figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert benne a feltételes mód a múlt idő nélkül is teljesíti a jelentésszerkezet igényét: „...*fakadna belőlünk, de nem fakadhat, (...) 'mert' szív-némaságra születtünk...*” Figyelmünk másik külön tárgya a költeményrészlet szintaktikai, valamint szemantikai szerveződésének elkülöníthetősége.

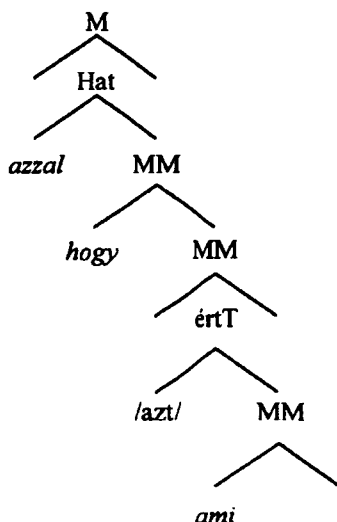
(5) példa

... *beh üdvös írt adsz*
azzal, hogy a jaj
síralmát, ami fakadna belőlünk,
de nem fakadhat, mi helyettünk
— kik szív-némaságra születünk —
kizenged ideged húrjaival!
 (Illyés Gyula: Bartók)

A mondategységek alárendelő viszonyai ágrajzzal: (III) séma.

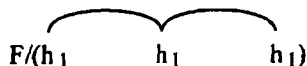
„... *beh üdvös írt adsz azzal, hogy a jaj síralmát (...) mihelyettünk (...) kizenged ideged húrjaival.*”

(III)

(A szimbólumok értelmezése: M = mondat, MM = mellékmondat, Hat = mondatrészfunkciós határozó, értT = értelmező tárgy.)

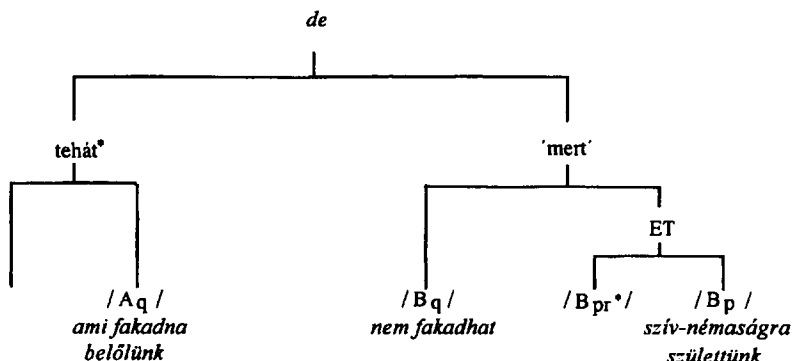
A fenti viszonyokat érdemes lineárisan is ábrázolni. (F = főmondat, h_1 = első mélységszintű határozói mellékmondat, $ét_2$ = második mélységszintű értelmező tárgyi [más felfogásban: jezői] mellékmondat):

A tárgyalt jelentésszerkezet reprezentálása ágrajzzal

... *ami fakadna belőlünk, de nem fakadhat, (...) 'mert' szív-némaságra születünk ...*
 (IV) séma.

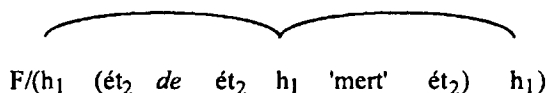
(IV)

A jelentésszerkezet szintaktikai tagmondatviszonyai:

(ét₂ de (ét₂ 'mert' ét₂))

A költeményrészlet egészének lineáris ábrázolása:

1.2.2. Megjelenési formája szerint az /Aq/ de /Bp/-féle sémában implicit módon van jelen a /Bq*/: „oda kellene adnom, de nem adom oda”.

(6) példa

„Azóta többször is megfordult a fejemben, hogy *oda kellene adnom* az üveg francia pezsgőt az intézet volt igazgatójának, de már nyugdíjban van, a lakása pedig valahogy mindig kiesik az utamból.” (Moldova György: Tíz tucat. Magvető Kiadó, 1985. 439).

1.3. Az előzőekben tárgyalt két alapforma abban közös, hogy előtagjukban — a szillogisztikus érvelés konklúziójaként — ELVÁRÁS, REMÉNY, LEHETŐSÉG jut szerephez. Ez a szerep az egyik (gyakoribb) esetben rejtve marad, a másik esetben nyelviileg is kifejezésre jut.

Használhatóságuk szerint a rejtett elvárás törlése hatásosabb, mivel a partnernek kell rekonstruálnia. A kifejtett elvárás a gondolatmenet kiindulópontjaként kap szerepet; belőle indulva az elvárástörlés indoklására nyílik táglatosabb lehetőség.

2. A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA FELÉPÍTÉSÉNEK ÉS ALKALMAZÁSÁNAK NÉHÁNY ASPEKTUSA

A szövegtani szövegmegközelítésekben a szemiotikai textológia koncepciója az utóbbi években egyre hangsúlyozottabb szerephez jutott. Számos publikáció foglalkozott/foglalkozik mind (ki)alakulásának és felépítésének, mind alkalmazásának aspektu-

saival. Ezért mind a koncepció létrehozóinak, mind a koncepció alkalmazóinak a szempontjából nemcsak hasznos, hanem szükséges is, hogy a vele kapcsolatos alapvető kérdések időről időre megvitatásra kerüljenek.

Az alábbiakban először a szemiotikai textológiával foglalkozó nyolc 'kommentár jellegű' írást talál az olvasó, majd az azokban foglalt megállapításokra, kérdésekre adott három 'választömb'-öt. Az első választömb a szemiotikai textológia felépítésének, a második a kreatív-produktív megközelítésnek, a harmadik pedig az analitikus megközelítésnek az aspektusaival foglalkozik.

Ahol a kommentár jellegű írást szerzője nem tagolta explicit módon tematikus egységekre, ott a margón elhelyezett betűkkel jelezzük azokat a részeket, amelyekre a választótömbökben 'reflexiók' találhatóak. (Ezeket a reflexiókat minden esetben a szóban forgó kommentár szerzőjére, valamint e kommentár szóban forgó helyére utaló szimbólum vezeti be.)

2.1. A szemiotikai textológia néhány kérdése a viták tükrében

MÁTÉ JAKAB

1. A 3. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Szeged, 1991. augusztus) PETŐFI S. JÁNOS általános nyelvészeti és szövegtani tevékenységét méltattam.

Akkori általános értékelésemet ma is vallom és fenntartom, s a szegedi kongresszus óta eltelt három év után is csak árnyalni, elmélyíteni tudnám ezeket az olykor talán patetikusnak tűnő, sommás megállapításaimat. Aki viszont ismeri PETŐFI eddigi, új távlatokat nyitó szövegtani felfogását, az észreveszi talán azt is, hogy az általam alkalmazott a hasonlatok és összehasonlítások a dolgok lényegére rávilágító műveletek. Jelen esetben PETŐFI koncepciójának értékét, egyetemes tudományos jelentőségét ez a „kontextus” emeli ki legjobban.

Nem célom és feladatom itt PETŐFI textológiai tevékenysége méltatásának a folytatása, de a korábban elhangzottakhoz még hozzákíváncozik az a megjegyzés is, hogy a hatvanas évektől egyre erőteljesebben kibontakozó szövegtani vizsgálódásokban ilyen átfogó, egyetemességre törekvő, matematikai pontossággal „megkomponált” felfogást, ilyen tömör és tartalmas elméletet, mint PETŐFI szemiotikai textológiája, mind a mai napig — legjobb ismeretem szerint — még senkinek sem sikerült kidolgoznia.

PETŐFI szövegtani koncepciójának kialakításában „megmozgatja” az emberrel foglalkozó tudományok szinte valamennyi területét, egy olyan nagy ívű kontextusba helyezi el felfogását, mely a nyelvészettől és annak területeitől és irányzataitól az irodalomtudományon és a lélektanon, a különböző típusú logikákon és a nyelvfilozófián, a tudományelméleten és a kommunikációelméleten, a szociológián és antropológián, a művelődéstörténeten és a történelmen, valamint a formális rendszerek elméletén és a matematika különböző tartományain át egészen a szemiotika klasszikus dimenzióig terjed. Ezen a hatalmas boltozaton nyugszik PETŐFI szemiotikai textológiája, melynek fő célkitűzése az, hogy ez a multidiszciplináris tudományos terület szilárd elméleti alapon biztosítsa a szövegtani vizsgálódások tudományos hátterét.

2. Ez alkalommal — a felkérésnek megfelelően — néhány kételyemet szeretném megfogalmazni; kérdéseim amolyan „a kákán is csomót kereső” okvetlenkedések lesz-

nek, amiket — erről meg vagyok győződve — PETŐFI súlyuknak megfelelően fog értelmezni.

3. Kéteyleimet, kérdéseimet a legáltalánosabbakkal kezdeném. Bizonyára nem akad a tudományos világban olyan kutató, aki a *szöveg fogalmát* mindenkitől elfogadott módon meg tudná határozni (ugyanaz vonatkozik a nyelv, a szó, a mondat stb. fogalmára is). Ha egyáltalán szövegről beszélünk, az ún. textualitást (szövegszerűség) PETŐFI a szemiotikai textológia miatt „nem kezeli a kommunikátumok belső (inherens) tulajdonságaként, hanem eldöntésében jelentős (ha nem is kizárólagos) szerepet szán a tényleges vagy feltételezett kommunikáció-szituációkban részt vevő kommunikátoroknak” (VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Magister Emeritus* 1993, Szeged, JGYTF Kiadó, 1994. 94). A szemiotikai textológia felfogásában a szövegszerűség nem a szövegséget, a szöveg jellegét jelenti, annak analógiájára, ahogyan például a nyelv rendszer- vagy jelszerűségéről szoktunk beszélni? VASS LÁSZLÓ gondosan összeállított terminológiai szótárában (*Szemiotikai szövegtervezés* 1. Szeged, 1990. 110) a textualitásról — többek között — a következőket mondja: „A szöveg textualitása bizonyos verbális objektumoknak nem inherens tulajdonsága. (→ nyelvi szöveg → dominánsan verbális szöveg).” Vagy a textualitás (magyarul: szövegszerűség) ebben a felfogásban azt jelenti, hogy a szóban forgó szemiotikai objektum, azaz jelen esetben a szöveg, ha akarom: szöveg, ha akarom pedig: „szövegszerű”, azaz valami szöveghez hasonló entitás. Valami, főleg egy verbális (dominánsan verbális) objektum, mely egy bizonyos kommunikációs helyzetben „kommunikatív funkcióknak (...) eleget tevő, összefüggő és teljes tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, egy összefüggő és teljes konstitúcióval rendelkezőnek tekinthető, dominánsan verbális objektum formájában; a konstitúció összefüggősége és teljessége szövegtípusonként különböző lehet” (VASS: i. m. uo.), kérdezem én, mindezek a mozzanatok (paraméterek) miért nem inherens tulajdonságai a szövegnek? Ha a fenti idézeteket összehasonlítjuk PETŐFINÉK a szöveg fogalmáról adott meghatározásával, akkor kiderül az, hogy VASS LÁSZLÓ ‘textualitás’-ról szóló fenti meghatározása és PETŐFI szövegről szóló definíciója, ha nem is teljesen azonos, de nagyon közel áll egymáshoz. PETŐFI ezt mondja: „A szemiotikai textológia keretében használt ‘szöveg’ terminus egy olyan multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumra utal, amely egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy tényleges vagy feltételezett funkció betöltésére alkalmasnak minősíthető, s mint ilyen, összefüggőnek és valamiképpen lezárt egésznek tartható” (*Magister Emeritus* 1993, JGYTF Kiadó, 1994. 93). A kérdésem a következő: egy ilyen „multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumnak” miért nem inherens tulajdonsága a ‘textualitás’, amit én a szöveg lényegének, sine qua non-jának érzek. Ha a ‘szövegszerűség’ nem inherens tulajdonsága „bizonyos verbális objektumoknak”, ez akkor azt jelenti, hogy szöveg létezhet textualitás nélkül, azaz ‘szöveglényegiség’ nélkül, és ad absurdum: textualitás szöveg nélkül? Nem állítom, hogy helyesen értelmezem e két fogalom (textualitás és szöveg) közötti viszonyt, de úgy vélem, nem ártana tisztázni ezt a kérdést. (Egyébként PETŐFI a ‘szöveg’ fogalmáról adott meghatározásához fűzött magyarázataiban is a textualitást szintén nem tekinti a kommunikátumok inherens tulajdonságaként. Lásd az előbbieken.)

Vegyük szemügyre újból azt a szövegfogalmat, melyet a szemiotikai textológia használ. Kissé leegyszerűsítve a dolgokat: „egy multimediális, de dominánsan verbális kommunikátum” szöveg jellegét, tehát azt, hogy: *szöveg* (egy kommunikációs helyzet-

ben az összes szükséges mozzanatok jelenléte és egysége), hogy lezártsa közlési egység, mi határozza meg, valamely belső inherens tulajdonság (ontológia), vagy pedig külső szempontok döntenek el? Ugyanezt a kérdést feltehetjük a struktúra, a kompozíció és a szöveg más aspektusaira vonatkozóan is. Valóban, egy szöveg, egy kommunikátum ontológiailag (lételméletileg) az-e, ami, vagy én (az interperátor, a kutató) állapítom meg, hogy szövegről, vagy valami másról van-e szó. Az egészen bizonyos, hogy egy c vizsgált jelenségnek a kutatás, az elmélet csak a létét biztosító inherens tulajdonságait vizsgálhatja, ezeket a lényegét jelentő aspektusokat nem kívülről viszi be a kutató. Tavaly ugyanitt PETŐFI professzornak feltettem ezt a kérdést, pontosabban szólva: az iránt érdeklődtem, hogy ő a vizsgált jelenség lényegét, szerkezetét ontológiai jellegzetességnek tekinti-e, vagy a struktúrát például a kutató konstrukciójának tartja a vizsgálódás megkönnyítése céljából. Akkor azt válaszolta nekem: én (mármint PETŐFI) nominalista vagyok. Ma remélem, — akkori ígéretéhez híven — részletesebb választ kapok erre a kérdésemre.

4. A szemiotikai textológia fogalomrendszerében rendkívül jelentős szerepe van az interpretáció fogalmának. PETŐFI és mások munkáit lapozgatva, örömmel állapítom meg, hogy amit eleinte hiányoltam a szemiotikai textológiában, az voltaképpen benne van, tudniillik az interpretációk különböző típusaira gondoltam. PETŐFI ugyanis megkülönböztetni az ún. természetes és elméleti típusú interpretációt, ez utóbbit egy interpretációelmélet által előírt utasításként értelmezve. Az interpretációról szólva, néha az d az érzése az olvasónak, hogy a szöveg ún. *metaaspektusai*, tehát azok a rendszerek, tudományágak és a legkülönbözőbb normatívumok, beleértve magát az interpretációt is, melyek a szöveg lényegének tudományos vizsgálatát segítik, mintha eltakarnák a kutató elől a vizsgált jelenséget, azaz magát a szöveget olyan vastag „*metaréteg*”, olyan „*toldalékrendszer*” veszi körül, hogy e réteg mögül alig látszik ki az, amit kutatni kívánunk. Itt korántsem a koncepciót hibáztatom, erről szó sincs. Egyszerűen az elmélet hatékonyságát veszélyeztetheti a túl bonyolult (látszólag bonyolult!) „*metarendszer*”, amely a szöveg vizsgálatát körülövezi. Igen tekintélyes nyelvészekről hallottam azt a megállapítást, hogy PETŐFI felfogását egyszerűen nem tudják követni, noha elismerik az elmélet eredetiségét, ám úgy vélik, hogy a szemiotikai textológia csak egy szűk rétegnek készül, és ily módon nem éri el eredeti célját. Ezen talán el lehetne és el is kellene gondolkodni.

e Az interpretáció, mely PETŐFI textológiai felfogásának központi kategóriája, magyarul: értelmezés, magyarázás, magyarázat. PETŐFI az interpretáció fogalmát interpretációelméleti értelemben használja. Vajon ebben az esetben nem a hermeneutikáról van szó, melyet PETŐFI professzor, mintha szégyenlős lenne, nem mer használni. Ha jól értelmezem a hermeneutika fogalmát, melynek a 18. század óta legalább két változatát különböztetik meg: a hermeneutica sacra-t és hermeneutica profana-t, újabban pedig a filológiai, filozófiai és vallástudományi hermeneutikáról szoktak beszélni, akkor azt hiszem, jogos az a feltételezés, hogy a szemiotikai textológiának szerves része a korszerű hermeneutika. PETŐFI legújabb munkáival ismerkedve az a meggyőződésem alakult ki, hogy ő szövegvizsgálódásaiban a hermeneutikának mind a három legújabb változatát mozgásba hozza.

5. Szólni szeretnék a szemiotikai textológia és az ún. szövegelmélet viszonyáról. Itt a figyelemfelkeltő ún. rövidítést azért használom, mert úgy látom, a fenti két f fogalom értelmezésében nem azonos a véleményem PETŐFIÉVEL. Ő ugyanis a sze-

miotikai textológiát a „multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumok interpretálása céljára szolgáló szemiotikai szövegtani diszciplína”-nak tartja. Egyszerűbben fogalmazva: szemiotikai textológia=szemiotikai szövegtani diszciplína. Én — lehetséges, hogy tévesen — a szemiotikai textológiát mindenfajta metaaspektusával egyetemben szemiotikai textológiai elméletnek, magyarul szólva: a szemiotikai textológiát én nem csupán szemiotikai szövegtani diszciplínának tartom, hanem e szövegtani diszciplína fogalomrendszeréből fogant *szövegelméletnek* is tekintem. Egy analógia talán jobban megvilágítja mondanivalóm lényegét. A grammatika megnevezés jelenti magát a nyelvészeti diszciplínát, és jelenti a nyelvtani szerkezeetről szóló tant, a grammatikaelméletet is.

6. PETŐFI visszaemlékezéseiben többször hangsúlyozza, hogy őt a nyelvészethez és így a szövegelmülethez az irodalom, az irodalmi szövegekben rejlő szépségek iránti érdeklődés csábította. Valóban, gyakorlati munkásságának igen tekintélyes hányadát azok a műelemzések alkotják, amelyek az általa kidolgozott szemiotikai szövegtani elmélet hatékonyságát hivatottak bizonyítani. Ily módon PETŐFI felfogása, szövegtani textológiai elmélete elválaszthatatlan a költői szövegek elemzésétől. Az az érzésem, hogy PETŐFIT a költői szövegek elemzéséhez koncepcionális és stratégiai megfontolások vezették. Ennek a boncolgatása azonban igen messzire vezetne, itt csupán h fölvetném azt a kérdést, mi a fő jellegzetessége a költői nyelvnek, a költői szövegnek. A válasz látszólag könnyűnek ígérkezik, hiszen többnyire mindannyian a konnotációra, valamilyen nagyfokú választékosságra, merészebb szófüzésekre stb. gondolunk. De ezzel a kérdést még nem oldottuk meg. A költői nyelv, a költői szöveg — egyelőre maradjunk a legegyszerűbb elképzeléseknél — *valamihez viszonyítva* az, ami. Tehát kézenfekvő a deviáció (az eltéréselemélet), de mihez viszonyítva eltérés? — természetesen a köznyelvhez viszonyítva, kínálkozik a válasz. Ám a deviációelmélet hívei az utóbbi időben meglehetősen háttérbe szorultak. Noha közöttük olyan európai szaktekin-tély is található, mint CHARLES BALLY, vagy az újabbak közül JEAN COHEN (l. Ch. BALLY: *Traité de stylistique française*, 2. kiadás, Heidelberg, 1909.; J. COHEN: *Structure du langage poétique*, Paris, 1966.), akik a költői nyelvet, a költői szöveget a köznyelvhez viszonyítva tekintik eltérésnek. Ám a köznyelv szerfölött nagyfokú bonyolultsága miatt sem módszertanilag, sem elméletileg nem alkalmas vonatkoztatási alapnak. Mint ismeretes, R. JAKOBSON az eltéréseleméletet úgy kerülte meg, hogy a köznyelvnek megkülönbözteti egy poétikai funkcióját, MANFRED BIERWISCH pedig a költői nyelvet, a költői szöveget egy saját elemekkel, szabályrendszerrel, azaz grammatikával rendelkező koherens szemiotikai rendszernek tekinti (R. JAKOBSON: *Nyelvészet és poétika*. In: *Hang-Jel-Vers*, Budapest, Gondolat, 1969.; M. BIERWISCH: *Poetik und Linguistik*. In: *Mathematik und Dichtung*, München, 1965.). E két utóbbi felfogásban az kifogásolható, hogy a költői nyelv és a köznyelv közötti határ nem elég körvonalazott, így a költői nyelv, maga a költői szöveg túlságosan a köznyelvbe beágyazottan jelenik meg. Mi lehet ezek után a próbálkozások után a viszonyítási alap? SOLOMON MARCUS a költői nyelvet szintén *eltérésként* értelmezi, de nála a viszonyítási alap nem a bonyolult köznyelv, hanem a *tudományos nyelv*, de az intuitív alap nála is a köznyelv. Ez utóbbiból ő leválasztja a logikai és az affektív összetevőket, és ily módon az emberi nyelv két legsűrítettebb és legszélsőségebb változatának — a tudományos és a költői nyelvnek — az oppozíciójában vizsgálja az egyiket is és a másikat is. (L. MÁTÉ JAKAB: *Szerkesztői bevezetés*. In: SOLOMON MARCUS: *A nyelvi szépség matematikája*, Budapest, Gondolat, 1977. 29—30.)

Nem állítom, hogy a MARCUS felfogása egyedül helyes és kizárólagos megoldás, de matematikai gondolkodása és szemléletmódja révén a deviációelméletet az egzaktág szintjére emelte.

7. Igen szorosan kapcsolódik mind a szemiotikai textológiához, mind a fent i elmondottakhoz az *irodalmisság* lényegének a kérdése, hiszen a gyakorlati szöveg-tani vizsgálódásokban az irodalmi szövegek (beleértve a költői szövegeket is; az *irodalmisság* fogalmát ugyanis a legtagabb értelemben használjuk) vizsgálata legalább olyan gyakori foglalatosság, mint a köznapi szövegeké. Itt az a kérdés: mi az irodalmisság? Létezik-e egy irodalmi kompetencia? Ha igen, ez önálló léttel rendelkezik-e, vagy csak származéka az általános nyelvi kompetenciának? Igen érdekes a korán elhunyt KANYÓ ZOLTÁNNak az irodalmisság és az irodalmi kompetencia fogalmáról vallott felfogása. KANYÓ például az irodalmisság fogalmát elkülöníti az irodalmi kompetencia fogalmától, abból a megfontolásból kiindulva, hogy nem létezik kizárólag irodalmi szövegeket tartalmazó szövegosztály. (L. TARNAY LÁSZLÓ: Kanyó Zoltán munkáiról. In: KANYÓ ZOLTÁN: *Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok*, Szeged, JATE Kiadó, 1990. 394-395.) Nem érdektelen ennek a kérdéskörnek a vizsgálata a szemiotikai textológia szempontjából sem, mert az *irodalmisság*, a *költőiség* fogalmát meglehetősen eltérően értelmezik a szakirodalomban. Tisztázandó az irodalmisság, az irodalmi kompetencia és nyelvi kompetencia — s tegyük hozzá még ehhez a kommunikatív kompetenciát is — közötti viszony. Persze vannak olyan kutatók, akik az irodalmi kompetencia önállóságát vallják, véleményem szerint azonban ennek a kompetenciának az önállósága csak viszonylagos lehet. Ezt némileg megerősíteni látszik például CSÚRI KÁROLYnak a következő megállapítása (bár lehet, hogy azóta CSÚRI-nak változott a véleménye): „az irodalmi szövegek (...) áltatában élnek az »ekvivalencia«, az »oppozíció«, az »ambiguitás« stb. elvének, vagy ezek kombinációinak a »normál szövegszervezésen« túlmutató rendszeres használatával, ami a szövegek kiegészítő, másodlagos elrendezését, strukturálását eredményezi (...) a szöveg csak meghatározott módon olvasható mint irodalmi szöveg”. (Idézi DEME LÁSZLÓ: A szöveg alaptermészetéről című tanulmányában. In: *A szöveg tan a kutatásban és az oktatásban*, Budapest, 1979. 64.) CSÚRI tehát másodlagos elrendeződésről beszél, azaz léteznie kell ezek szerint egy elsődlegesen létező entitásnak is, vagyis — ha jól értelmezem CSÚRI megállapítását — azt az álláspontot képviseli, hogy az 'irodalmi szöveg' fogalma vagy elvontabban: az 'irodalmisság' egy származékos valami. Ugyanakkor azonban álláspontja (a másodlagosság kérdése révén) eléggé megközelíti PETŐFI megállapítását, aki szerint „Az 'irodalmi szöveg' terminus nem egy speciális nyelvű szövegre utal, hanem a szóban forgó szövegek funkcióját jelzi” (PETŐFI S. JÁNOS: *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról*, Párizs—Bécs—Budapest, Magyar Műhely. 1994. 44.)

Maradjunk továbbra is az irodalmisság, pontosabban szólva: a költői szövegek egyes kérdéseinek a vizsgálatánál. A költői szövegekben rendkívül jelentős szerepük van a különböző szóképeknek: a metaforának, a metonímiának és a szinekdochénak. Ezzel kapcsolatban utalni szeretnék a már idézett SOLOMON MARCUS egyik megállapítására. „A modern művészet tekintélyes részének fejlődése azt mutatja — mondja MARCUS — akár a költészetre, akár zenére vagy festészetre gondolunk, hogy az ikonikus jeleket egyre inkább kiszorítják a szimbolikus jelek, egyre érezhetőbb a távolság a jelölt és a jelölő között. Sőt, az ún. absztrakt művészet az ikonikus jellegű viszonyoknak olyan hosszú láncolatát iktatta a jelölt és a jelölő közé, hogy ennek a láncolatnak a szélső tagjai

már nem is azonosíthatók egy hasonlósági viszonyban, vagyis: a metafora és a metonímia átengedte helyét a szimbólumnak. Minthogy azonban minden nyelvi folyamat ki-egyenlítődik bizonyos összefüggésekben, a metaforának és a metonímiának a mai költői nyelvben bekövetkezett trónfosztása is szükséges velejárója a metaforikus és metonimikus folyamatok ama rohamos fejlődésének, amely a tudományos nyelvezetek területén észlelhető. Mint ismeretes, a költői nyelvben a metafora szabadon választható, ezzel szemben — bármennyire önmagának ellentmondóan hangzik is — a tudományos nyelvben kötelező érvényű” (S. MARCUS: i. m. 179). Nos, e hosszabb idézet nyomán önmagától kínálkozik a kérdés: a metaforának és a metonímiának a mai költői nyelvben bekövetkezett trónfosztása és a szimbólumok térhódítása befolyásolja-e, vagy nehezíti-e a költői szövegek jelentésszerkezetének a feltárását? Vajon az absztrakt művészetek szimbólumrendszerének a feltárására, megfejtésére elegendő-e a szemiotikai textológia apparátusa, egy absztrakt költői szöveg interpretálása nem rejti-e magába az impreszjonisztikus értelmezés veszélyét sokkal nagyobb mértékben, mint a hagyományos költői szövegek értelmezésében? Ezt annál is inkább kérdezem, mert például a *Magister Emeritus* 1993 című kötet (szerk. VASS LÁSZLÓ, Szeged, JGYTF Kiadó, 1994.) 96. lapján a nyelv poétikai funkciójáról lévén szó, PETŐFI megállapításából az következik, hogy a poétikai jelleg a kommunikátum megalkotójának az intenciójától függ. Létezik-e a költői szövegek értelmezésének invariáns jellege, vagy a költői mű ún. parttalan nyitottságáról beszélhetünk, ami — ha engedünk ennek a felfogásnak — azt is jelentheti, hogy nem tartjuk lehetőnek egy egzaktabb igényű műelemzési metodológia kialakítását.

8. PETŐFI tanulmányaiban a *multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumok* mellett beszél a *kizárólag verbális elemekből álló szövegekről*. Természetesen a beszélt verbális szövegek a jelenség szintjén valóban *kizárólag verbális* I *elemekből álló szövegeknek* tekintendők. Am az élőszóban produkált szövegek a lényeg szintjén mintha megkérdőjeleznék a szövegek második típusának a létjogosultságát. Ugyanis egy élőnyelvi szövegnek olyan széles körű a „konnotációs” udvara (az a sok mozzanat, ami a verbalitást kíséri), a kommunikátumhoz oly sok járulékos elem tapad, hogy nem célszerű tisztán verbális elemekből álló szövegekről beszélni, főleg, ha élőnyelvi szövegekről van szó. Természetesen a fenti megkülönböztetés módszertanilag és episztemológiailag teljes mértékben indokolt.

9. A szemiotikai textológiával kapcsolatban felmerülő kérdésekről naphosszat lehetne beszélni, és egyes problémáiról terjedelmes tanulmányokban lehetne beszámolni. Annak az egységes elméleti keretnek a kidolgozása, amely a szemiotikai textológiát integráló jellegénél fogva egyre hatékonyabbá teszi, szerzőjét feljogosítja arra, hogy elméletét egy studium generale egyik lehetséges elemének tekintse. Talán annak idején Németh László is egy ilyen általános stúdium kialakításáról fejtette ki álláspontját, ám ennek a megvalósítása még várat magára. Mindezt fontos hangsúlyozni, mert erre megvan a társadalmi igény, és ilyen jellegű tendenciák már korábban is megfigyelhetők a tudományos gondolkodás történetében (rendszerelmélet, kibernetika stb.). Rövidre fogva a szót: PETŐFI minden tétele sorra szüli az újabb és újabb gondolatokat. Részletesen lehetne elemezni a szövegtan és a stilisztika kapcsolatát, föl lehetne vetni a stílus szövegformáló és szövegerősítő szerepét, nem ártana szólni a cím és a szöveg viszonyáról, a szövegszintaxisról, mert valami ehhez hasonlónak lennie kell a szövegtanban is. Nem tudom, mivel magyarázható az, hogy a szemiotikai szövegtanban viszonylag kevés szó esik a párbeszédes és a drámai szövegek elemzéséről, pedig hazai kutatóink közül is

többen végeznek ilyen jellegű kutatásokat. A tudományos szövegek elemzése is mintha egy kissé háttérbe szorult volna, bár PETŐFI ennek szükséges voltát többször is hangsúlyozza.

Kérdéseimet és bizonyos kételyeimet nem annyira a saját véleményemként fogalmaztam meg, hanem inkább a szemiotikai textológiáról folytatott magánbeszélgetéseim és vitáim során észlelt megjegyzések alapján próbáltam egynéhányat közülük ismertetni.

Végül illesse hála és köszönet mindazokat a kollégákat, akik lehetővé tették ennek a színvonalas megbeszélésnek a megrendezését, és PETŐFI S. JÁNOST azért, hogy a 20. században magyar nyelvtudós is alkotott olyan elméletet, és ki tudott alakítani olyan szemléletmódot, mely döntő módon és egyértelműen meghatározza a nemzetközi textológiai kutatások irányát.

2.2. Szemiotikai textológia és stilisztika

SZABÓ ZOLTÁN

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS előadása ugyanúgy, mint nemrég megjelent könyve (PETŐFI: 1994. és abban is főleg a harmadik fejezet), átfogó, tömör összefoglalása koncepciójának, a szemiotikai textológiának, ami — ahogy a fülszöveg is jelzi — interdiszciplináris fogantatású szöveg szemiotikai diszciplína, „egy multimediális (de dominánsan verbális) szövegek interpretálására alkalmas szöveg tan” (PETŐFI: 1994. 137.). Kialakításának első fázisában a „cél egy általános (közvetlenül egyetlen médiumtól se függő) szemiotikai textológiai elméleti keret körvonalazása volt”, ami aztán „különféle, multi- a mediális, de dominánsan verbális kommunikátumokból vett példák útján történő” szemléltetéssé fejlődött (PETŐFI: 1994. 137.).

Előadásában is PETŐFI elmélete valamennyi elemét, tényezőjét világos és egyben az összefüggésrendszerhez következetesen ragaszkodva értelmezi, határozza meg. Különösen tanulságos a diszciplína megnevezési lehetőségeinek a latolgatása és elvetése, azaz hogy miért nem jó a szöveggrammatika, szöveg tan, szövegelmélet, szövegnyelvészet terminus, és hogy miért jó a 'szemiotikai textológia' műszó, továbbá hogy abban a 'textológia' félrevezető következtetések létrejöttét akadályozza meg, a 'szemiotikai' jelző viszont „találó következtetéseket sugall” (PETŐFI: 1994. 81), azaz a szemiotikai textológia (1) a szöveget jelkomplexusnak tekinti, (2) a szöveget a szemiotika hármass felépítésének megfelelően szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt elemzi, (3) a 'jelkomplexus' műszó a verbális jelleg mellett nem zárja ki az azokhoz társuló nem verbális mediumelemek szerepét (PETŐFI: 1994. 81).

A szóban forgó diszciplínát megnevező műszó, a 'szemiotikai textológia' sokkal több kérdést rejt magában, mint feltételezni lehetne. Ezt érdemben úgy lehet taglalni, ha a 'szemiotikai textológia' terminust a 'szöveg szemiotika' megnevezéssel vetjük egybe. Több szerzőnél is, például RASTIERNÉL (1974.), GREIMASNÁL (1976.), ECONÁL (1979.) a 'szöveg szemiotika' műszó mintha a kérdéses diszciplína (szöveg tan, textológia) egészét jelentené. Eszerint a szöveg vizsgálat egésze a szemiotika körébe tartoznék, és így ez a szöveggel foglalkozó tudomány egyik elkülöníthető ága lenne a szemiotikának. PETŐFI műszava, a szemiotikai textológia viszont azt jelzi, hogy a szóba jöhető fő kérdések tanulmányozása számára a szemiotika csak az egyik vizsgálati lehetőség, feltehetőleg a

legfontosabb, hisz a szemiotika átfogó, egységes keretet biztosít. Ezt a véleményt igazolnák korábbi (olykor inkább csak utalásszerű) értelmezések, például az, hogy a 'szemiotikai textológia' (egy) „szövegtani diszciplína” (PETŐFI és BÉKÉSI [szerk.]: 1990. 5), vagy pedig hogy „speciális felépítésű szövegtan” (VASS: 1990. 106). Ehhez hasonló értelmű műszó NÖTH-nél (1978. 21) a szemiotikai keret, amelyből világosan kiderül, hogy a szemiotika csak az egyik vizsgálati lehetőség, de NÖTH még ezt is megszükiti azzal, hogy a szövegtan (nála szövegnyelvészet) csak a természetes nyelvek szövegeivel foglalkozik, a szemiotika viszont egyaránt figyelemmel van a verbális és a nem verbális jelenségekre mint szövegekre. Ebben persze NÖTH felfogása különbözik a PETŐFIétől.

Érdekes és egyben tanulságos is PETŐFI koncepciójának kialakulása és fejlődése. Jól ki lehet venni belőle azt, hogy az általános tudományelmélet igényes szempontjaihoz igazodva hogyan lehet teóriát alkotni. Egykori kiindulópontja a transzformációs grammatika volt (PETŐFI: 1971.), amelyet aztán szemantikával, logikával, pragmatikával, majd a szemiotika egészével tett teljesebbé, és így aztán egy olyan szövegelmélet alapjait rakta le, amelyet fokozatosan bővített. Erről a bővítésről, továbbfejlesztésről egyik-másik tanulmányának a címe (címrészlete) is tanúskodik, egyrészt például az abban szereplő *felé* (Towards an Empirically Motivated Theory of Verbal Texts, 1973., Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé, 1990.) vagy az *-ig* (A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig, 1976.), másrészt viszont az, hogy *részleges* (Vers une théorie partielle du text, 1975.). Nem is sok idő után a „szövegszerkezet — világszerkezet”-nek nevezett elmélete a szöveg sok szempontú leírását biztosította. A továbbfejlesztésről tanúskodik felfogásának újabb elnevezése, a „Vehikulum — Relatum” elmélet, amely az eddigi szemiotikai textológiai kutatások eredményeinek figyelembevételével a jelkomplexusok két fontos összetevőjét foglalja magában, a négy lehetőség közül azt a kettőt, amely a korábbi elnevezés két tagjának megfelelője. Minderről maga a szerző azt vallja, hogy koncepciója „alakulásának ismerete tudománytörténeti szempontból is érdeklődésre tarthat számot”, és hogy a szemiotikai textológiához vezető útjának főbb meghatározóit és egyes állomásait az utóbbi időben több írásában is tárgyalta. És mi a végeredmény? Szerintem az, hogy ma már PETŐFI jogosan állíthatja, hogy elméletében a releváns aspektusokat véglegesnek lehet tekinteni (PETŐFI: 1994. 80).

Elméletében és vizsgálataiban fontos szerepet játszik az interpretáció. Különböző interpretációtípusokat, illetőleg típusokon belüli ellentétpárokat különít el: természetes — elméleti, első fokú — másodfokú, értelmező — értékelő, leíró — argumentatív, strukturális — procedurális, és ezek közül különös jelentőséget tulajdonít annak, ami elméleti, leíró, strukturális, értelmező. Szorosan az interpretációtípusokhoz kapcsolódik a szövegek (kommunikátumok) két megközelítési lehetősége: az analitikus-kreatív és a kreatív-produktív forma. A kettő közül jelentősebb szerepet szán a kreatív-produktív megközelítésnek. E lehetőségek alkalmazásáról, tényleges elemzésekről több kötete, tanulmánya is felvilágosít.

Mindez elvezet egy engem különösebben érdeklő vizsgálathoz, a stilisztikai elemzéshez, tágítva a kört a szövegtan és stilisztika kapcsolatának a kérdéséhez. Ennek tárgyalásához az átfogó kérdés nyilván az lehet, hogy a szemiotikai textológia elvei, eredményei hogyan hasznosíthatók a stilisztika számára, hogyan világíthatnak meg idevágó stilisztikai felfogásokat, eljárásokat.

c PETŐFI munkásságában nem egy olyan részlet van, amelyeket önmagukban tényle-

ges stilisztikai jelenségnek tekinthetünk, mint amilyen például a direkt és indirekt beszédaktus vagy a metaforát alkotó közvetlen és közvetett értelem, illetőleg az ennek megfelelő közvetlen és közvetett korrelátum (PETŐFI: 1994. 52—53), továbbá mindaz, amit a képregényről és a konkrét versről (PETŐFI: 1994. 54—61), valamint másutt, több helyen is a képversről mond. Mind a konkrét költészet, mind pedig a képvers vizuális költészet, az első korai előzménye az antikvitásból ismert 'carmina figurata', a második pedig a középkori 'szóalgebra'. Mindkettőre kettős multimedialitás jellemző, amelynek forrása egy jól ismert tendencia: a művészetek integrációja.

Valóban, a konkrét költészet a szövművészet technikája mellett a képzőművészetek eljárásait is alkalmazza, a verbális anyag mellett grafikai anyaga is van (SKWARCZYŃSKA: 1981. 138—139).

Ehhez hasonlóan a képvers vagy SOMLYÓ GYÖRGY (1980. 273) szerint a rajzos vers vagy versrajz is kettős, vegyes kommunikátum: rajz, kép és szöveg sajátos kombinációja, szoros kapcsolata, hisz rajz és szöveg egybeesik, koherens közlésegyeséget alkot. A képregényben, és tegyük hozzá, a feliratos filmen a kép és a szöveg kapcsolata az előbbiekhöz viszonyítva lazább. Az elmondottakból is következően a képversek elemzéséhez három diszciplína szükséges: (1) egy általános (tehát szövegre, festményre, szoborra, filmre stb.) egyaránt érvényes, vizsgálatukban egyaránt hasznosítható általános képszemantika és képszintaxis (l. például IMDAHL: 1970.), (2) egy vizuális szövegtudomány, aminek forrása a szövegtan mellett a vizuális szemiotika (l. erről HORÁNYI: 1976.), (3) egy sajátos, a képvers olvasását és értelmezését segítő befogadáselmélet. Ennyiből is látható, hogy a képvers vizsgálata sok és sokféle szemiotikai textológiai és ebből (is) fakadó stilisztikai kérdést vet fel (a képvers retorikájáról l. LONGREE: 1976.).

De PETŐFI elméletének és elemzéseinek az eddig tárgyalt közvetlen, az önmagában is stilisztikainak tekinthető néhány vonatkozása mellett közvetett lehetőségeiről is beszélhetünk. Ezek tárgyalásához egy kis kitérőre, a szövegtan és stilisztika kapcsolatának megvilágítására van szükség. Ennek megítélésében nincs egység. Kezdjük talán azzal, hogy a kettő összefüggéséről talán KÁROLY SÁNDOR (1983. 29) mond a legtöbbit, amikor azt állítja, hogy a szövegtan és a stilisztika ikertudomány. Erre a kapcsolatra alapozva d többen is 'szövegstilisztikáról' beszélnek, aminek értelmezésében szintén nagy a tarkaság: a szövegstilisztika a szöveggé válás stíluseszközeivel, stíláriss vonatkozásaival foglalkozik (NAGY: 1980. 69), SZATHMÁRI (1983. 338—339) szerint a szövegstilisztika a szövegtan stilisztikai része, elsősorban a szöveg szintjén jelentkező stíluseszközök tartoznak ide. Ennek az értelmezésnek szerintem a fordítottja is lehetséges, az tudniillik, hogy a szövegstilisztika a stilisztika egyik ága (a hangtan, szótan, képtan, mondattan stilisztikáját követő ág). Közel áll ehhez SOWINSKI (1983. 122) felfogása, hisz úgy véli, hogy a szövegstilisztika nem más, mint a stilisztika szövegnyelvészeti relevánsága, ami abból adódik, hogy mind a szövegnyelvészet, mind pedig a stilisztika a szöveggel és alkotóelemeivel foglalkozik.

Az említett meghatározások a lényegre sarkítanak, de szerintem nem eléggé átfogóak. Magam már több mint két évtizede tárgyalási alapként egy háromtényezős keretet alakítottam ki, amelyben (1) a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit (2) a stilisztikában vizsgált jelenségekkel és (3) a stilisztika ágaival, tanulmánytípusaival azonosítom és e kapcsolom össze. Van eszerint (1) a szöveg alkotóelemeinek a szintje, aminek megfelelője a stíláriss értékű nyelvi (tehát hangtani, szótani, képtani, mondattani) elemek szintje, ennek vizsgálata a stilisztikai minősítés tárgykörébe tartozik, (2) a szöveg, ennek

megfelelője a nyelvi közlemények stílusa, amelynek a vizsgálata a stilisztikai elemzés, (3) a szöveg feletti minőség, a sokféle szövegtípus, aminek megfelelője a stílustípus, más néven stilusnem vagy funkcionális stílus, tehát például a szépirodai és ezen belül is az egyéni, műfaji, irányzati stílus, továbbá a tudományos, hivatalos, publicisztikai, társalgási stílus stb., amelyekkel a stílustipológia foglalkozik.

Az első ág, a stilisztikai minősítés többek véleménye szerint elhanyagolható vizsgálat, bár nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez végül is a stilisztika ábécéje. A második ág, a stilisztikai elemzés eléggé nyilvánvaló megfelelője annak, amit PETŐFI interpretációnak, illetőleg a szövegek megközelítési lehetőségeinek nevez, tehát az e' analitikus-kreatív és a kreatív-produktív forma. A segítség lehetősége itt egészen nyilvánvaló. Szerintem ugyanis a PETŐFITől kialakított szövegvizsgálatok eredményei jól hasznosíthatók, persze stilisztikai átlényegítéssel, azaz a feltárt tények és összefüggések stilisztikai minősítésével. Különösen jó alapnak tekintem azt az elemzésváltozatot (gyakorlatot), amelyben egy-egy vers szakaszainak a sorrendjét kell megállapítani, és a választott sorrendet megindokolni. Ez esetben ugyanis nagyon sok stilisztikai jellegű, értékű indokolás lehetséges, amit itt most témánk szempontjából úgy magyarázhatunk, hogy mindez stilisztikai továbbfejlesztése a szóban forgó szövegvizsgálatnak, és így kiindulópontja, alapja lehet egy tényleges stilisztikai elemzésnek.

A harmadik stilisztikai ág, a stílustipológia számára egyelőre csak annyi lehetőséget látok, hogy az elemzések eredményeit szöveg feletti minőségek vizsgálatában hasznosíthatjuk, azaz például Baka István nem egy, hanem sok versét a fentebb említett módon elemezzük, az eredmények alapján elvonatkoztatás és általánosítás révén a költő egyéni stílusát jellemezzük.

Ennyit egészen röviden a segítség, a hasznosítás lehetőségeiről. Számbavételük után még arról is szólnunk kell, ami nemcsak itt, hanem másutt is hiányzik.

f Elsőként a történetiség feltűnő hiányát említeném (l. tölem részletesen SZABÓ: 1992.). A szöveg történetiségével való intenzív foglalkozás és eredményei javítanák, gazdagítanák a szöveg genezisére is figyelemmel levő stilisztikai elemzést, azaz azt, amit stilisztikai ontogenezisnek és stilisztikai filogenezisnek nevezek, ami a stilisztikai elemzés különböző szintjeinek külső kontextusába tartozik. És még inkább javíthatnák a még csak kifejlődőben levő stílustörténetet. Ezzel kapcsolatban azt is állíthatnám, hogy a diakronikus szemiotikai textológia kifejlesztésével a stílustörténetnek egy szövegelméleti modelljét lehetne kialakítani.

g A második az esztétikum hiánya. A PETŐFINél felsorolt interpretációtípusok között szerepel az értékelés, de nem realizálódik, tehát a helyzet ugyanaz, mint a többi szövegelméletben. Szövegvizsgálatokhoz kötött esztétika kialakításáról, egy figyelemreméltó próbálkozásról, MAX BENSE (1969.) felfogásáról ugyan tudunk, de ez talán már el is avult, legalábbis ma úgy látszik, hogy nem folytatható, többek között azért sem, mert a szerző (szöveg)esztétika-elméletét tapasztalati diszciplinának tartja, ami aligha egyeztethető az esztétika értékítéleteket kialakító jellegével, nem beszélve arról, hogy csak részben szövegelméleti, legalább annyira információelméleti esztétika is.

Mindaz, amit itt stilisztikai lehetőségként tárgyaltam, PETŐFI szemiotikai textológiájának tudományelméleti és gyakorlati értékeit is jelzi. Van persze más értéke is, amit nem fejtettem ki, de implicite benne van előadásomban. Hogy mi az, azt nem a magam szavaival mondom el, hanem a PETŐFI (1994.) kötetéhez előszót író NAGY PÁL metaforájával világítom meg: „a türelmes olvasó egy különös, tiszta világot, a racionális-

tudományos gondolkodás és kreativitás harmonikus »szép új világát« fedezheti fel magának”.

Szigorúan tudományelméleti szempontból még egy idevágó gondolatot szeretnék megemlíteni, olyant, amelyet az elmúlt években kérdésként már kétszer felvettem, most azonban a kérdést kijelentő mondatát transzformáltam, és ez most így hangzik: PETŐFI szemiotikai textológiája új paradigma, vagy legalábbis azzá fejlődő fázisban van. Ennek kifejtésére és bizonyítására azonban itt most nem keríthetek sort. Nem azért, mert nem vagyok kuhnista, hanem azért, mert ennek érdembeli tárgyalása egy külön és nem is rövid előadást igényelne.

Irodalomjegyzék

BENSE, Max:

1969. *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik: Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek bei Hamburg.

ECO, Umberto:

1979. *The Role of the reader: Explorations in the semiotics of texts*. Bloomington — London, Indiana University Press.

GREIMAS, Algirdas J.:

1976. *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*. Paris, Seuil.

HORÁNYI Özséb:

1976. Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez. *ÁNYT*. 11. 143—165.

KÁROLY Sándor:

1979. A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. SZATHMÁRI István és VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest, MNYTK. 23—55.

IMDAHL, Max:

1970. Bildsyntax und Bildsemantik. Siegfried J. SCHMIDT (szerk.): *Text Bedeutung Ästhetik*. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag.

LONGREE, Georges H. F.:

1976. The rhetoric of a picture-poem. *PTL*. 1. 63—84.

NAGY Ferenc:

1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Budapest, Tankönyvkiadó.

NÖTH, Winfried:

1978. The semiotic framework of textlinguistics. U. Wolfgang DRESSLER (szerk.): *Current trends in textlinguistics*. Berlin — New York, de Gruyter. 21—34.

PETŐFI S. János:

1971. *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt, Athenäum.

1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szövegsemiotikáig*. Párizs—Bécs—Budapest, Magyar Műhely.

PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.):

1990. Előszó. *Szemiotikai szövegtan: 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, Acta Acad. Paed. Series Ling. — Litt. — Aest.

RASTIER, François:

1974. *Essais de sémiotique discursive*. Tours, Mame.

SKWARCZYŃSKA, Stefania:

1981. A konkrét költészet és az azzal rokon jelenségek helye a tudományos poétika érdeklődési körében. GRÁFIK Imre és VOIGT Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 133—145.

SOMLYÓ György:

1980. *Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*. Budapest, Gondolat.

SOWINSKI, Bernhard:

1983. *Textlinguistik: Eine Einführung*. Stuttgart—Berlin—Mainz. Kohlhammer.

SZABÓ Zoltán:

1992. A szöveg történetisége. PETŐFI S. János és BÉKESI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. Szeged, JGYTF Kiadó.

SZATHMÁRI István:

1983. Beszélhetünk-e a szövegstilisztikáról? RÁCZ Endre és SZATHMÁRI István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó. 320—355.

VASS László:

1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). PETŐFI S. János és BÉKESI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, Acta Acad. Paed. Ser. Ling. — Litt. — Aest. 85—115.

2.3. Segédtelemek Petőfi S. János szövegsemiotikai rendszeréhez

BENCZE LÓRÁNT

1. lemma. PETŐFI szövegsemiotikai rendszere határozott és világos elméleti rendszer. Bármilyen típusú szöveg vizsgálatára alkalmas. Ez a rendszer elemzési „hálót” borít a vizsgálandó szövegre, amelyben mintegy fönnakadnak a szöveg különféle lényeges tulajdonságai.

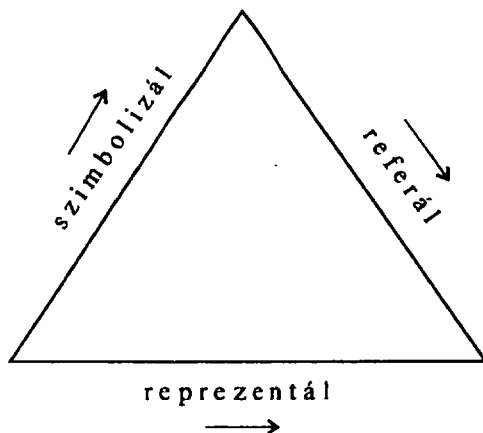
2. lemma. A rendszer, lévén meglehetősen elvont tudományos rendszer, nem alkalmas közvetlenül az iskolai munkára, de annak nélkülözhetetlen szilárd elméleti háttérrel szolgálhat. A korábbi iskolai (tankönyvi és nem tankönyvi) elemzésekben éppen ilyen elméleti háttérrendszert hiányolok. Az irodalomtudományi (elméleti, történeti, esztétikai stb.) elemzések meglehetősen esetlegesek, tudományosan eléggé megfoghatatlanok. Ha éppen egy jó intuíción alapulnak, akkor eligazítanak, érdekesek, munkahipotézisként felhasználhatók. A nyelvészeti indíttatású (poétikai, stilisztikai) elemzések között sok a maga egészében vagy részleteiben már tudományosnak mondható, de nyilván a vizsgált szövegeknek csak kisebb egységeire (hang, morféma, szintagma és mondat) terjedtek ki.

3. lemma. A szövegtannak fel kellene használnia az antik és középkori retorika gazdag fogalmi eszköztárát. Esetenként ez az eszköztár sokkal finomabb osztásokkal, alosztásokkal dolgozott, mint a (mai) szövegtan. Mivel manapság a retorika szó több eltérő jelentésben használatos, például leszűkítve a beszédtechnikára, amely az antik retorikának csak egy része volt (*pronuntiatio*), — vagy leszűkítve a stílusesszókra, amely az antik retorika egy másik részének (*elocutio*) része volt —, a félreértések elkerülése végett legalább durván meg kell határoznom, mi a retorika. A retorika, az antik retorika is, a hatékony nyilvános beszéd tudománya, s mint ilyen, az antik retorika

a valójában nem volt más, mint egy bizonyos szövegtípus szövegtana. Kérdés és feladat, hogyan illeszthető PETŐFI rendszerébe ez az eszköztár, vagy hogyan tehető kompatibilissé, átjárhatóvá a kettő. Mivel ez az eszköztár nem alkot olyan szilárd rendszert, mint PETŐFIÉ, hanem inkább valamiféle „lexikonnak” nevezhető, éppen ezért az illesztés könnyebben lehetséges. A legkönnyebb és esetleg a kezdő mód lehet, hogy egyik modulként illesztjük bele az interdiszciplináris elemzésbe. (Erre magam is több kísérletet tettem már). Ajánlom, hogy a kérdés megoldása legyen önálló (nemzetközi) konferencia tárgya.

4. lemma. Figyelembe kell venni, hogy PETŐFI rendszere milyen szemiotikai-szemantikai modellre épül. Semmiképpen sem a hagyományos, az ókorban, a középkorban, de még a XX. században is legelterjedtebb kételemű, kettős viszonyú modellre, *sensuale* \Leftrightarrow *rationale* (DANTE), *signifiant* \Leftrightarrow *signifié* (de SAUSSURE), *kifejezés* \Leftrightarrow *tartalom* (HJELMSLEV), *érzékelhető jel* \Leftrightarrow *szellemi jelentéstartalom* (CASSIRER) stb. Még csak nem is ARISZTOTELÉSZ, a sztoikusok, AUGUSTINUS, a modisták, PEIRCE, OGDEN-RICHARDS, MORRIS, ULLMANN stb. hármas modelljére:

jelölt, *pathémata*, *szémainomenon*, *significatum*
conceptio, *gondolat*, *interpretant*

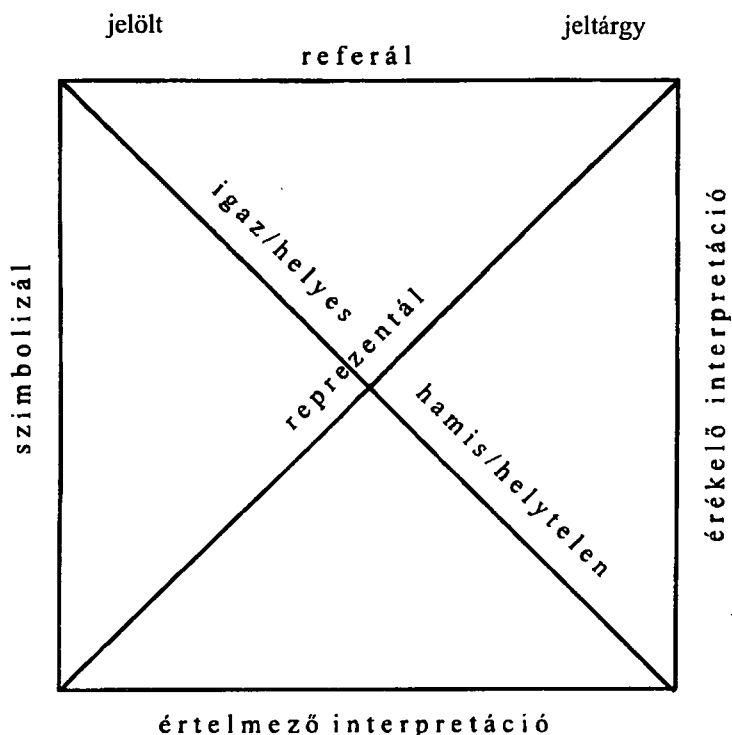

jelölő, *phóné*, *szémainon*, *akusztikus kép*,
vox, *significans*, *szimbólum*, *jelhordozó*

jeltárgy, *pragma*, *tynchanon*, *res*,
referent, *denotatum*

Ebben a modellben a jelölő és a jelölt viszonya az, hogy a jelölő szimbóluma a jelöltnek, a jelölő és a jeltárgy viszonya az, hogy a jelölő reprezentálja a jeltárgyat, a jelölt és a jeltárgy viszonya az, hogy a jelölt referál (vonatkozik, utal) a jeltárgyra.

b PETŐFI rendszere olyan, alapvetően négytényezős, de négynél több viszonyos szemiotikai-szemantikai modellre épít, amely FREGE megállapításain (*Bedeutung*, *Sinn*, *Bezeichnung*, *Gegenstand* stb. fogalmakon) nyugszik, és így vázolható fel:

Ebben a modellben a korábbi hármas modell viszonyain túl, a jelölő és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya értelmező interpretáció, a jeltárgy és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya értékelő interpretáció, a jelölt és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya az igaz/helyes \leftrightarrow hamis/helytelen. Valahol ez a szemantikai modell illesztendő szemantikai háttérként PETŐFI modelljéhez.

5. lemma. Ugyancsak megfontolandó, hogy a fenti szemantikai modell kiegészítésül valahol szintén illesszük PETŐFI modelljéhez a keresztény teológia szimbólumfogalmát, mégpedig e fogalom kétezzer éves fejlődését tekintetbe véve, azzal együtt c beledolgozva, de természetesen pusztán szemiotikai-szemantikai szempontból, nem teológiai szempontból. Ez feltétlenül szemnyitogató volna, PETŐFI modelljét gazdagítaná, jól megvilágítaná. A szimbólum mint a hitigazságot, dogmát jelölő teológiai szakkifejezés a 4. lemma szemantikai viszonyainak alapján hol pusztán egy bizonyos szimbolizálást jelentett (mint például a kálvini reformáció racionalista teológiájában Krisztus jelenlétét illetően az eucharishtiában), hol reprezentációt (mint például a tridenti zsinatnak a reformációval szemben megfogalmazott jelenlét-dogmájában), hol csak

utalást-vonatkozást (referenciális viszonyt), hol mindegyiket, mint a bibliai csodák hagyományos keresztény értelmezésében (például, hogy a vak meggyógyítása, bár valószínű, elsősorban szimbolikus jelentősége van), vagy a középkori négyes értelemben (ahogy azt DANTE is magyarázta, és de LUBAC összefoglalta néhány évtizede). Különösen figyelemreméltó és gyümölcsöző lehet e téren a XX. századi protestáns és katolikus teológia kiegyenlítődésre törekvésének és egymásra hatásának vizsgálata, ahogy például BARTH és TILICH a katolikus értelmezés felé tolódik (egyfajta reprezentáció), BALTHASAR és CASEL pedig a protestáns felé (egyfajta szimbolizáció). A vonatkoztatottság, viszony és viszonyrendszer fogalmai a keresztény teológiában mindig is alapvetőek és jól kidolgozottak voltak. E fogalmak a nyelvészetben hasonlóan fontosak csak a XX. század második felében váltak, főként HALLIDAY szisztemikus nyelvtanában és PETŐFI szövegtani modelljében. A vonatkoztatottság inherens összetevője és sine qua nonja mind a hitigazságnak, mind pedig a szövegnek. Az illeszthetőség várhatóan ezért is lehetséges és megvalósítható, sőt kívánatos volna (esetleg ismét csak egy, e témára szorító, de interdiszciplináris megközelítésű-összetételű nemzetközi konferencia keretében elindítva).

6. lemma. A retorikához, illetve a fentiekhez hasonlóan PETŐFI rendszerébe illesztendőnek tartom (következő lépésként) az ókori, a középkori és az újkori hermeneutika eszköztárát. Ez már nehezebb lesz, mint a retorikáé, hiszen a hermeneutikai szintén elméleti rendszerek, mint PETŐFIÉ. Viszont éppen ezért még gyümölcsözőbb eredményekhez vezetne, ha sikerülne, mint a retorikai eszköztár illesztése. Ez ismét önálló (nemzetközi) konferencia tárgya kellene hogy legyen. A kérdés megoldásához, az esetleges konferencia tárgyahoz ajánlom a következő 7. és a 8. lemma vizsgálatát. Ez a vizsgálati rendszer egyúttal történeti is, de ugyanakkor elhárítaná azt az (esetleges) zsákutcát, amelybe a különböző elméleti rendszerek összeegyeztethetőségének, illetve össze nem egyeztetettségének lehetőségei vezethetnek. (Ezért szándékosan és ismételten *illesztésről* szóltam, nem *összeegyeztetésről*. Ahol az illesztés nem lehetséges, ott megfontolandó még a *konvertálás*, vagyis annak megállapítása és rögzítése, hogy az egymástól eltérő rendszerek-elméletek fogalmi kölcsönösen hogyan felelnek meg egymásnak, és milyen fokú, terjedelmű a megfelelés).

7. lemma. Vezessük be az eddigi hermeneutikai és szövegtani eredmények nyomán a *kognitív interpretáció* és a *szociointerpretáció* fogalmát.

e A kognitív interpretáció a XX. században eluralkodó kizárólagosan formális nyelvtani, szemantikai stb. elemzésekkel szemben LANGACKER és mások nyomán a mentális (és fiziológiai) folyamatokat is figyelembe vevő (esetleg a fenti modulrendszer segítségével) integrált nyelvtani, szemantikai, stilisztikai stb. elemzés, amelyet PETŐFI is több tanulmányában megcélzott.

f A szociointerpretáció pedig LAKATOS, DAVIS és mások elvei nyomán olyan megközelítésmód, melynek alaptétele, hogy minden ismeret társadalmilag igazolt hiedelem, és amely már ARISZTOTELÉSNél (az *endoxosz-általánosan elfogadott hiedelem* és az erre épülő *enthüméma-hiányos következtetés* fogalmában), majd jóval később GADAMERNél körvonalazódott (a *megértési horizont* fogalmában).

Ez a három szempontú tárgyalásmód

(a) alkalmanként nem nélkülözheti a külféle (tudomány-, vallás-, társadalom-, politika- stb.) történeti mozzanatok figyelembevételét és a tudománytörténeti utalásokat, tehát nem elég az értelmezéshez pusztán a szöveg steril önmagában;

(b) feltételezi az alapvető nyelvészeti, szemiotikai, hermeneutikai stb. ismereteket, elsősorban alkalmazási készségeket, és lehetőleg ezekhez szervesen kötődő, ezeket kiegészítő, ezek háttérét megvilágító megközelítést, rendszert és ismeretanyagot közöl.

(c) A szociointerpretáció határtalan számú értelmezést tesz lehetővé, hiszen történeti, szociokulturális és egyedi tényezők függvénye (vö. a dekonstrukcionálizmussal), de csak elvben, mert a kognitív értelmezés korlátozó kényszere alatt áll. A kognitív értelmezés egyetlen értelmezést tesz lehetővé (vö. a rekonstrukcionálizmussal), mivel a gondolkodási (logikai) sémák az embernek mint biológiai fajnak minden egyedében azonos tulajdonságai (vö. BÉKÉSI logikai-jelentésszerkezeti vizsgálataival), de csak elvben, mert ezt kitágítja, színezi a szociointerpretáció.

g 8. lemma. Vizsgáljuk meg minimálisan a következő sensusok fogalmát:

— *sensus literalis* vs. *figuratív értelem* (szó szerinti értelem szemben az átvitt értelemmel), mely a hagyományos és legelterjedtebb dichotómia;

— *szómatikon*, *pszüchikon*, *pneumatikon* értelem — ORIGENÉSZ trichotómiájának használhatósága, a *szómatikon* értelmén belül a *történeti* és a *literális* értelem (valós történeti elbeszélés szövege szemben a törvényszöveggel) megkülönböztetésének használhatósága;

— a középkori különféle négyes (1+3) értelem (*elsődleges-literális-történeti, spirituális, illetve allegorikus-tropologikus-morális, anagogikus-misztikus* stb.) használhatósága, amelyeket nemcsak a bibliai szövegekre alkalmaztak, hanem már DANTE a saját művére (az *Isteni színjáték*ra) alkalmazott; ezek viszonya egymással és az alábbiakkal:

— *sensus originalis, sensus proprius, duplex sensus litteralis, sensus typicus, [sensus communis]* — (ez utóbbi nem illeszkedik pontosan az előzőkhöz, fogalomtörténeti vizsgálatát többek között lásd GADAMERNÉL);

a középkori értelmek nyomán a *sensus multiplex* fogalmának kérdése;

a XX. század első felének *sensus plenior* fogalma;

a XX. század végén a *harmonia sensuum* (BENCZE), az *une symphonie à plusieurs voix* fogalmának kérdése;

— a *Lebesgue-integráció* matematikai tételének mint analógiának használhatósága a különféle *értelmek* lehetőségének a biztosításában;

— az ORIGENÉSZ-féle, azoknak a szövegbe beépített „buktatóknak” (*skandalumoknak*) a kérdése, amelyek a szövegbefogadót eligazítják, milyen értelmet kövessen, s amely buktatók mai szemiotikai szövegtani ismereteink alapján különféle nyelvi és szemiotikai szinteken valósulhatnak meg, esetleg extratextuálisan is (például szemhunyorítás, hogy nem kell szó szerint venni, amit mondok).

Így kialakulhatna egy olyan logikailag és tudománytörténetileg is integrált, szerves szövegértelmezési, szövegelemzési és szövegvizsgálati rendszer, amelyre már PETŐFI is többször utalt és kutatási célként megjelölt. Ez, illetve ennek alkalmazása hasonlítható a számítógépek besűrített programjainak kicsomagolásához, ahol is a besűrített program maga a szöveg, az alkalmazott rendszer pedig a kicsomagolás.

1. A szövegtan vizsgálata mindmáig — nagyon kevés kivételtől eltekintve — az *írott szöveg* vizsgálatára, elemzésére, a szöveggel való bánásra, a szöveg külső és belső formájának (látványának, nyelvi anyagának) boncolgatására, a belőle kapható információk, a nyelvi forma elemzésére irányult. Az eddigiekben főleg a költői — szépirodalmi, ha tetszik, művészi (művészi célzatú-szándékú) szöveg állt a vizsgálatok homlokterében. Ennek is két változata: a költői (a verses) szöveg és a szépprózai (vagy a széppróza körébe sorolható) szöveg. Itt megismerkedtünk azzal, miként bánhatunk a szöveg nyelvi anyagával (pl. a szókinccsel), milyen rendezői elvek alapján követik egymást a mondatok és a mondatoknál nagyobb egységek stb.

a 1.1. Az *írott szövegek* világából azonban viszonylag kevés figyelmet kapott néhány *szövegtípus*. Az egyik az esszé, a másik a tudományos jellegű szöveg, a harmadik, amely a retorika (rétori művek, pl. Cicero, Shakespeare *Hamletjének*, *Antoniusának* „monológja, illetve dialógusa”, prédikációk — legendák, azaz felolvasásra szánt művek) vagy a retorizált szövegek világába sorolható (az írott szónoki mű és a vezércikk), a negyedik pedig, amelyet a tájékoztató jellegű írásbeliség körébe sorolhatunk (hírek, kommentárok, egyéb tájékoztató műfajok).

b 1.2. Ugyancsak érdemes volna megvizsgálni a *beszélt nyelvi* szövegeket. S közülük mind a *monologikus*, mind a *dialogikus* szövegeket. Mind ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA (*Szemiotikai szövegtan* 5. 1992.), mind BENCÉDY (*Linguistica Series A. Studia et dissertationes* 16), mind a magam megfigyelései is azt igazolják, hogy a beszélt nyelvi szövegek szerkesztésének is van stratégiája, megállapítható felépítése, s ebben a logikai elemekhez érzelmiak társulnak, s a rendezőelvekben nagy szerepet kapnak a *nyelven kívüli tényezők* is. De szerepet kapnak olyan kommunikációt szervező nyelvi elemek is, melyek az írott nyelvi szövegekbe szinte sohasem kerülnek bele. (Lásd ezekre BANCZEROVSKY idevágó írásait.)

c/c' 2. Meglátásom szerint eddig — túlnyomó részben és szükségszerűen — „előregyártott elemekkel” dolgoztunk a szövegvizsgálat és a szöveggel való „bánást” célzó gyakorlatok során: adott szövegben hajtottunk végre változtatásokat, adott szövegelemekből építkeztünk stb. A törvényszerűségek felismerése után lassan sorra kellene kerülnie az összefoglaló általánosításoknak, mégpedig olyan célzattal, hogy ebből előbb-utóbb egyrészt valamiféle szövegtipológia és műfajelmélet, másrészt pedig — műfajokra és kommunikációs szituációkra is lebontott — szövegszerkesztési útmutató kerekedjék ki. (A szövegszerkesztés szóba beleértem egyrészt a szövegstruktúrát, másrészt a mondat szerkesztést és a szóhasználatot is, a szituativitást is figyelembe véve.)

d 2.1. Mi a helyzet a szövegség kritériumának híjával lévő, nem jó szövegekkel?

e 3.1. Tudjuk, hogy a szöveg szövegsége nem csak nyelvi tényezők és eszközök függvénye. A szöveg kerektségének, egységének, kohéziójának stb. biztosításába, s magának a szövegnek és közleménynek a létrehozásába nyelven kívüli tényezők is beleszólnak. Érdemes lenne sorra venni ezeket a — létrehozásba belejátszó és a szöveg szövegségét biztosító — tényezőket is. Már csak azért is, mert ezeknek ismerete vagy nem ismerése nagymértékben belejátszhat a szöveg megértésébe. (Pl. a költői művek elemzésekor a mű létrejöttének körülményei stb.)

f 3.2. Végül mi a helyzet a szövegnyelvészet-szövegvizsgálat azon ágával, amely a hermeneutika felé visz el bennünket: a világfragmentumnak, a világ- és valóságismeretnek, valamint a nyelvismeretnek, vagy nem ismeretnek és nyelvhasználatnak a belejáratossága a szöveg létrehozásába és megértésébe — a szövegbe és szöveghez illő, nem illő szavak, kifejezések, a tudatos és öntudatlan manipulálás, a szövegben ki nem fejtett, de a szöveg és a nyelv által hordozott információnak, mögöttes tartalomnak, második közléssíknak vagy az ügyetlen, illetőleg elegáns fogalmazás következtében elrejtett első információs síknak a kérdése, kihámozható információknak a kérdése. (Pl. „A külföldre illegálisan távozni akarókat a hatóságok őrizetbe vették ↔ fogságban tartják.”; „Megkéselték két állampolgárt. A tettesek kézrekerítésére a hatóságok hajtóvadászatot rendeztek ↔ nagy erőket mozgósítottak.”; mit tudok meg a „Szervusz Árpí” köszönésből, vagy ebből a mondatból: „Egy külső józsefvárosi bérház ablakában (...) ült a fiú és a bakaszomszéd kutyájának társaságában művészeti könyveket olvasott”, az allúziókból, utalásokból stb.

Más szóval: a szövegolvasás során a szövegmegértés érdekében a részismeretek összeállnak-e egésszé: miképpen szintetizálód(hat)nak az ismeretek?

A nyelv által hordozott, a nyelvet használó nép története, kultúrája következtében, a nyelvben rejlő valóság- és ismeretanyag, nyelvi gondolkodásmód miképpen szól bele a szöveg létrejöttébe és megértésébe? A világ- és (anya) nyelvismeret kérdésköre.

2.5. Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz

BERSZÁN ISTVÁN

A szemiotikai textológia *jelviszonyként* tételezi azt a *verbális objektumot*, amit a szövegnek nevez. Olyan munkahipotézis ez, amely a kutatás egész menetének és természetesen eredményének is alapjául szolgál, miközben maga ez az előfeltevés egy SAUSSURE-i evidencián alapul: a jel kettős jelölő-jelölt szerkezetén. Ebből kiindulva az a tárgy tekinthető jelnek, amely önmaga közvetlen adottságán túl valami *másra* is utal. SAUSSURE óta azonban többrendbeli *kétélyek* támadtak e körül, úgyhogy ma már aligha számít evidenciának, egyszerűen magyarázatra, igazolásra szorul. Ennek a követelménynek a szemiotikai textológia ez idáig csak részben — végső soron még nem — tett eleget.

Az *első kétély* — még SAUSSURE-ben — *jelentés és jelölt* azonosságára vonatkozóan merült fel, s abban oldódott meg ideiglenesen, hogy a mester a *signifié*-t mint *nyelvi jelöltet* elkülönítette azoktól a *dolgoktól*, amelyekre a jel utal. Ettől kezdve maguk a dolgok már nem, csak a jelentések tekintettek a jel részeként. Mindaddig, amíg egy *újabb kétély* ezt is meg nem kérdőjelezte. A befogadásközpontú kutatások mutatták ki, hogy az önmagában elkülönített jelnek nem tulajdonítható immanens jelentés, azt mindig csak egy *értelmező szubjektum* rendelheti hozzá.

Mindezzel a szemiotikai textológia még számol, de egy aporia árán, ami abból adódik, hogy a SAUSSURE-i jelkonceptiót alapjaiban megőrizve, annak ellentmondó engedményeket tesz a *kétélyek* javára. Nevezetesen: a (szöveg)jel szerkezetének bizonyos elemei (*sensus, relatum*) nem tartoznak magához a (szöveg)jelhez. Így aztán néha úgy tűnik, hogy a jel az egész jelölő-jelölt struktúrával azonos, másszor meg úgy, hogy annak csak egyik pólusára, a jelölőre korlátozódik.

A *harmadik kétely*, melyet a szemiotikai textológia már nem integrál, DERRIDA jelről alkotott dekonstruktív koncepciójában nyer kifejezést. Eszerint a jelölő-jelölt struktúra a *nyugati metafizika* „fehér mitológiájának” szemiotikai aspektusa, afféle Don Quijote-hérosz, aki szó szerint saját „előíratos” hallucinációival hadakozik. Szakmai terminusokra fordítva a szót, e felfogás értelmében a jelek semmiféle rajtuk kívüli, transzcendens vonatkozást nem hordoznak: nincs *jelölt* és nincs *referencia*, csupán a jelek egymásra vonatkozása van. DERRIDA kétségbe vonja azt a SAUSSURE-i alaphipotézist, hogy a jel önmagán túl valami másra is utal, s helyette fölállítja a grammatológia *differentia*-tételét: a jel azáltal jel, hogy a többi jeltől *különbözik*. Ez a vég nélkül *elhalasztódó*, azaz c egy eredetre visszavezethetetlen *elkülönböződés* (*différence*) nemcsak a jel jelölő-jelölt struktúrájának érvényét cáfolja, hanem a struktúrának mint transzcendens (az elkülönböződés játékán kívüli) középponttal rendelkező modellnek a létjogosultságát is kétségbe vonja.

Nem gondolom azt, hogy föltétlenül egyet kell értenünk DERRIDÁVAL, de hogyha jelről van szó, föltétlenül meg kell felelnünk neki. És ezt nemcsak a szemiotikai textológiától, hanem saját készülő elméletemtől is elvárom. Az a rövid kitérő, amit ezen a ponton a magam válasza irányába teszek, a szemiotikai textológia irodalomtudományi alkalmazásának kritikájához vezet vissza.

DERRIDA kihívását mindenképpen elfogadom — a SAUSSURE-i jelkoncepció valóban megérett a túlhaladásra, vagy ahogy TINYANOV mondaná: *elég sokáig akadályozta már a tudomány továbbfejlődését*. Azt a javaslatot azonban, amit a francia elméletíró tesz — nagyképűség ide vagy oda — nem tartom elég radikálisnak. A dekonstrukció ugyanis (amint a neve is utal erre) többnyire a bontáselemekből építkezik. Ilyen értelemben találónak érzem azt a DERRIDA ellen irányuló kritikát, hogy az általa bírált metafizikából él, pontosabban: ez az elméleti *nyersanyaga*. Megkockáztatom, hogy az egész *derridológia* csupán egy visszájára fordított *nyugati metafizika*. A jel vonatkozásában ez úgy ütközik ki, hogy miközben látványosan lerombolja a SAUSSURE-i jelstruktúrát, sértetlenül megőrzi azt, ami az új „struktúrává” épített teoretikus elemek túlracionalizált, nyugati természetében rejlik: a jel egyértelmű és kizárólagos *kódszerűségét*, illetve *kódolhatóságát*.

d Nos, a jelek körül felmerülő *negyedik kétely* — bennem legalábbis — erre irányul. Vajon minden jel közvetíthető, avagy a mediális/mediáltság kimeríti a jel összes lehetőségét? Még akkor is, ha elfogadnók, hogy nincs (esetleg nem is lehet) érvényes metafizika, miért ne lehetnének érvényes *metajelek*. Nem a jel jelének kódszerű értelmében, hanem a (kódszerű) jeleket meghaladó, azokból *kivezető médiumrések* értelmében. Ha az összes kódszerű jelet egyetlen tudatimmanens közegnek tekintjük, egyáltalán nem érthetetlen ennek *megnyílásairól* beszélni, olyan *labirintusszerű alagutakról* például, amelyek itt-ott a közeg határáig érnek, *világító kijáratot, ablakot* vágva azon. A *közegrészek* pedig közvetlenül szembesítenek *valami mással* a kódszerű jelek médiumán kívül. Mert jóllehet a *rés* a *közegben*, illetve a *közegen* támad, sohasem maga a *közeg*. A „*Kivezetés az irodalomelméletből*” jeligéjű, készülő *csendelméletem* alaphipotézise szerint a műalkotások (az irodalmiak is) ilyen *metajelek*. Úgy gondolom, ebben az értelemben nevezi *jelnek* az Újszövetség is — jóval előttem — *a csodát*, és ilyen értelemben tekinthetünk szintén annak minden úgynevezett *rácsodálkozást*, illetve mindazt, ami nem *tudást* vagy *információt*, hanem a logikai *bizonyítottságon* és empirikus *megbizo-*

nyosodáson túli, kogníciót meghaladó bizonyosságot szerez (pl. Kant bizonyossága a *noumenákról* vagy a radikális konstruktivistáké az „*akadályokról*”).

e Akár DERRIDA javaslatát, akár az enyémet vesszük alapul, mindenképpen megkérdőjelezhető a szemiotikai textológia irodalmi művekre kiterjesztett alkalmazása. Az első esetben úgy tevődik fel a kérdés, hogy a műalkotás SAUSSURE-i jelviszonyként felfogott szöveg-e, a második esetben úgy, hogy szöveg-e egyáltalán. Mert a szemiotikai textológia minden megállapítása legfennebb — DERRIDA ezt tagadná — a kódszerű jelek médi-umára érvényes, tehát a *szöveg* kategória kizárólag *közegspecifikus* (irodalmi vonatkozásban: *verbális*) „jelfokozatokra” alkalmazható, *résspecifikus metajelekre* ellenben nem. Amennyiben az irodalmi műalkotások csakugyan ebbe a második „régióba” tartoznak — természetesen ezt csak egy (még) ki- (nem) dolgozott *atextuális* irodalomelmélet teheti igazán megfontolandóvá —, úgy a szemiotikai textológia sohasem magát a művet, csupán annak közvetlen (?) *verbális közegét* vizsgálja, illetve hivatott vizsgálni. Ez esetben a *szöveg* mint „*szavakból álló valami*”, amelyről a szemiotikai textológus elegánsan azt mondhatja, „*nem tudom, mi az*”, voltaképpen *közegspecifikus modell*, amely a *résspecifikus objektumot*, azaz az irodalmi műveket, összetéveszti önmagával.

2.6. Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban

RAISZ RÓZSA

1. Nagy érdeklődéssel hallgatnék PETŐFI S. JÁNOS professzortól olyan fejtegetést, amely bemutatná az összefüggést határozott és szilárd elmélete, a szemiotikai textológia és a kreatív-produktív gyakorlatok között. Számomra ugyanis nem látszik annyira szervesnek és szorosnak e módszernek az elmélettel való kapcsolata, mint amennyire nyilvánvaló elméletének és az analitikus-kreatív szöveg-elemző módszerének az összetartozása.
2. Ismeretek-e korábbi időszakokban kialakult gyakorlati, metodikai fogások, amelyek a kreatív-produktív módszer előzményének tekinthetők?
3. Mi a véleménye arról, hogy bizonyos szakemberek kétségbe vonják a művészi szövegek gyakorlati célból való átalakításának helyességét?
4. Végül egy kérdés: a következő évek kurzusai programjának kialakításában a kreatív-produktív módszer mellett az eddiginél nagyobb teret szánjanak a szervezők az analitikus-kreatív módszer alkalmazásának.

2.7. A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól

PALOTÁS NÉ NAGY ÉVA

Gyakorló magyartanárként az irodalom és az anyanyelv tanítása során krónikus gondokkal is küszködtem a napi problémák mellett.

Amikor kezdő tanár voltam, azt hittem, tapasztalatlanságom az oka, hogy nehezen sikerül a gyerekeket a művek irodalmi elolvasására megtanítani. Nevezetesen, hogy az irodalmi szövegek világa fiktív világ, a valóságos világ egy lehetséges alternatívája.

Az a tapasztalatom, hogy a gyerekek egy része az irodalmi szövegekről csak úgy tud beszélni, annyit tud mondani, hogy a saját szavaival elmondja a történeteket, ha prózáról van szó, vagy „átteszi” prózába a verset, és elmeséli, hogy a költő mit akart mondani. Esetleg hozzáteszi, hogy a mondandót milyen szóképekkel teszi szemléletessé.

A műelemzés sokszor a tanár legnagyobb erőfeszítése mellett is nehezen indul, általában ugyanaz a néhány gyerek mond véleményt.

Az anyanyelv tantárgy hagyományos tankönyvei erősen grammatizáló jellegűek, a hangsúly a rendszer bemutatásán és nem a használatán van. A tankönyvek pl. rendszermondatot tanítanak, a megnyilatkozás, a szövegmondat nem kap elég hangsúlyt.

Problémának tartom az irodalom és az anyanyelv mesterséges szétválasztását két külön tantárgyra, sokkal jobban kellene közelíteni a kettőt egymáshoz a tanári gyakorlatban.

A vázolt problémák megoldásában sokat segített nekem a kreatív-produktív szövegfeldolgozás, szövegmegközelítés.

Leghatásosabb számomra, hogy e megközelítésmód segítségével a gyerekeknek sokkal több a sikerélménye. Mindenki dolgozik, tevékenykedik, a gyengébb képességű tanulók is aktív részesei az órának, nem passzív szemlélők csupán.

A beszélgetések, elemzések oldottabbá, szövegközpontúbbá váltak, természetessé vált a vélemények ütköztetése, vitája, mindenki igyekezett a saját megoldását indokolni, védeni.

Teljesen átlagos osztályokkal dolgoztam, természetesen annyiban, amennyiben a gyakorló iskola gyermekanyaga átlagosnak tekinthető.

Két éve ismerkedtem meg a kreatív-produktív szövegmegközelítéssel a mostanihoz hasonló nyári kurzuson. Az első próbálkozásaimat szolgálai másolásnak mondhatom, az *Elkallódni megkerülni* anyagából válogattam olyan feladattípusokat, amelyeket saját osztályaim részére és céljaimhoz megfelelőnek tartottam. Eleinte jutalomként oldottunk meg feladatokat, később az órák szerves része lett. A feladattípusokat alaposan megismerve aztán önállóan is készítem elő feldolgozásra szövegeket. Az idei tanfolyam ilyen szempontból igen hasznos számomra, hiszen a feladattípusokat rendszerezve tekintjük át, és a feladatok elkészítésének technikáját is megtanuljuk.

A feladatok feldolgozása során nagyon sokat tanultam, rengeteg segítséget kaptam további munkám megszervezéséhez. Rögtön és egyértelműen kiderült egy-egy feladat megoldása után, hogy mit tanítottam meg rosszul, mit nem tanítottam meg elég alaposan, esetleg hol nem voltam egyértelmű.

Nemes Nagy Ágnes *Gondolj-rám-virág* című költeményének prózai szöveggé történő módosítását kapták meg a tanulók, feladatuk egy versszöveg megalkotása volt (PETŐFI S. JÁNOS és BENKES ZSUZSA feladatleírása alapján). Ennek az egyetlen feladatnak a megoldása is sok tanulsággal járt. Át kellett pl. ismételnünk a határozott névelőt és a mutató névmást (kiderült több megoldásból ezek bizonytalan megkülönböztetése, értelmezése), el kellett beszélgetnünk arról, mitől vers a vers, mi a rím, ritmus szerepe, hogyan tagolható egy költemény stb.

A vehikulummal kapcsolatos feladatok tanulságai sokrétűek. A képversekkel való ismerkedés, képversek alkotása a gyerekek fantáziáját megmozgatja, ilyenkor hosszabb ideig foglalkoznak a szöveggel, valamilyen módon értelmezniük kell a művet. Az elkészült képversek aztán alapjául szolgálnak a műelemzésnek.

A szövegek tagolása a tanulók fogalmazásaiban sok problémát vet fel, sok gyerek

egyáltalán nem tagol, mások tagolása csak formális. A bekezdések mellett a másik gyakori fogalmazási probléma a túl hosszú és túl bonyolult mondatok. Ezért sok olyan feladatot oldottunk meg, ahol a bekezdéseket, a mondategységeket kellett megalkotniuk a tanulóknak. Tagolatlan és teljesen központosítás nélküli szövegekkel foglalkoztunk. Ezek komplex feladatok voltak, hisz rengeteg helyesírási tudnivalót is elsajátítottak a gyerekek indirekt módon. Sok szemantikai jellegű problémát is tisztáztunk e feladatok kapcsán. Példaként Örkény István *Végzet* című egypercesét említeném. Az összetett mondat témakezdő és témazáró óráján született megoldásokat a gyerekek is összevetették, saját korábbi megoldásukat az új ismeretanyag birtokában korrigálták, indokolták. Alkalmas volt ez a szöveg az aktuális mondattagolás tanítására is. Ismétlésként a szöveg kapcsán felelevenítettük az állandó szerelmekről, mesetípusokról 5. osztályban tanultakat is.

A címelhagyás-címadás — sokszor lehet a műértelmezés, elemzés természetes kiindulópontja, valamint kiderül az is, megértették-e a szöveget a tanulók.

Az igeidők tanításakor, illetve az elbeszélő fogalmazás időszervezetének gyakorlására igen termékeny feladattípus a szöveg állítmányainak főnévi igenévként való megadása, aztán akár múlt, akár jövő idejű átalakítása. Sokat segít pl. a jövő idő különböző kifejezésének gyakorlásában. Gyakoroltatható, hogy mi az, amit szemantikai problémák miatt nem lehet automatikusan pl. múlt vagy jövő időben elmondani, mikor, hogyan lehet egy történeten belül időt váltani stb.

A cloze típusú feladatok szinte minden anyagrésznél felhasználhatók, ezeket nem is sorolom. Nálam a tanulóknál a verstani ismeretekkel kapcsolatos feladatok aratták a legnagyobb sikert. Szó szerint játszva tanultak meg mindent, amit a versről tudni kell — rímek, rímelhelyezkedés, ritmus stb.

A relátummal kapcsolatos feladatok már a szövegalkotás elemeit is tartalmazzák — szövegrészek elhagyása (pl. 5. osztályban mesékkel) segít a szövegszerűség megértésében, bizonyos általános formák megtanításában (levélkezdés, levélbefejezés stb.).

A párbeszéd tanításánál a beszélgetés elemeinek felcserélése, egyes részek elhagyása sok kreativitást igényel a tanulóktól. (Ajánlom a kollégának részletes feldolgozásra Örkény István *Macskajáték* című művéből a *Három telefonbeszélgetést*.)

Végül arról, milyen szövegeket használtam fel legszívesebben. Örkény István egyperceseit és Czákó-Banga *Hetvenhét magyar rémmese* kötetének rövidprózáit. Ezek a szövegek rövidek, jól áttekinthetők, tehát egy órán feldolgozhatók, frappánsak, sokszor meghökkentőek, segítik a gyerekeket abban, hogy a megszokottól eltérő megközelítésben lássanak dolgokat.

A verseket elsősorban Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Tamkó Sikrató Károly köteteiből válogattam.

Természetesen tudom, mint minden tanár, hogy nincs egyedül üdvözítő módszer. Ezt a módot, a kreatív-produktív szövegmegközelítést minden kollegámnak ajánlhatom. Nemcsak a gyerekek, de ők is élvezettel fognak „játszani”.

2.8. Kérdések a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés irodalmi szövegekre való alkalmazásával kapcsolatban

BÓKAY ANTAL

1. Az értelmező interpretáció túlságosan is liberális szempontokat enged meg. A szerző, a mű, illetve a befogadó felől építkező interpretációk egymással ellentétes, sőt ellentmondó szemantikákra épülnek.

Ha mégis szükséges ez a liberalizmus, tud-e a szemiotikai textológiai módszer ahhoz elveket, technikákat adni, hogy e három megközelítés — adott esetben ellentétes — tanórai értelmezési eredményeit egymáshoz viszonyítsa, és relatív igazságtartalmukat megállapítsa?

2. A szemiotikai textológiai módszer világosan elkülöníti a véletlenszerű befogadói pozíciót azoknak a „tényezők”-nek a szerepétől, amelyek meghatározó jelentőségű 'befogadói mozzanat'-ot építenek be a művek értelmezési alapjába.

Hogyan lehetne ezt a meghatározó jelentőségű befogadói mozzanatot pontosabban meghatározni, és fejlesztését a tanítási folyamatban megvalósítani?

3. Az iskola — globálisan — 'szövegthalmaz'-nak tekinthető. Van-e a szemiotikai textológiának (közelebbről a kreatív-produktív szövegmegközelítésnek) 'elképzelése' arról, hogy ezt a szövegthalmazt hogyan rendezzi?

4. Lehet-e a kreatív-produktív szövegmegközelítés irodalomtanítási modell, fel lehet-e építeni vele egy átfogó, a közoktatási folyamat egészére vonatkozó irodalomtanítási sort? Hogyan nézne ki egy ilyen modell, sor?

2.9. Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra

PETŐFI S. JÁNOS

Ahogy erre már korábban utaltunk, az itt következő válaszokat és megjegyzéseket a kérdések, illetőleg megállapítások szerzőjére és a szóban forgó szövegrészre utaló (apozitróf nélküli) szimbólumok tagolják.

1. Válaszok Máté Jakab [=M] kérdéseire

M/a Arra kérdésre, hogy miért nem tekintem (több más kutatóval együtt én se!) egy verbális objektum 'szöveg'-ségét e verbális objektum inherens (azaz: belső) tulajdonságának, a következő példával szoktam válaszolni:

A fiam ma nem ment iskolába. Nagyon rossz volt az idő.

E verbális objektum két (mondat nagyságrendű) összetevőjének egyikében sincs olyan nyelvi elem, amely azt — a 'nyelvészet' terminust szigorú értelemben véve — *nyelvészeti*leg értelmezhető módon úgy kapcsolná a másikhoz, hogy a kettő értelmileg egységes egészet alkosson. Ennek ellenére azt hiszem, hogy ez a verbális objektum a

befogadók nagy többsége számára 'értelemmel bíró egységes egész'-et alkot, éspedig azért, mert a két összetevő között hiányzó kapcsolóelemet minden nehézség nélkül 'hozzá tudjuk gondolni' ehhez a verbális objektumhoz, a világra (pontosabban: egy, a fenti verbális objektumot szöveggé tenni tudó környezetre) vonatkozó ismereteink és feltevéseink alapján.

E mögött a magyarázat mögött természetesen az a szemiotikai textológiai felfogás rejlik, amelynek alapján a 'szöveg' terminus egy *teljes jelre* (egy *teljes jelölő-jelölt viszonyra*), és nem pusztán a *jelölőre* utal; a teljes jelölő-jelölt viszony pedig egy fizikai mivoltában adott verbális objektum és befogadója interakciójának (helyesebben talán: tranzakciójának) eredménye.

M/b A szemiotikai textológia felfogásában a 'szövegszerű'-ség valóban nem a 'szöveg'-séget (a szöveg jelleget) jelenti — de egyik sem inherens (belső) tulajdonsága egy verbális objektumnak. Hogy egy befogadó (egy interpretátor) egy verbális objektumot 'szöveg'-nek tudjon tartani, fel kell tételeznie (vagy úgy kell megítélnie), hogy ez a verbális objektum eleget tesz a szövegszerűség feltételeinek (mint a — valamilyen szövegtípushoz tartozó! — szövegség szükséges, de nem elégséges feltételeinek). A következő lépés az, hogy ehhez a verbális objektumhoz hozzá tudja rendelni 'a megkívánt (vagy feltételezett) szövegtípusra vonatkozóan jellemzőnek tartott szövegség' tulajdonságát is.

Példa. Ha egy könyvesboltban egy „elbeszélések” vagy „novellák” (al)című kötetet vásárolunk, feltételezzük, hogy abban olyan verbális objektumokat találunk, amelyekhez hozzá tudjuk rendelni az 'irodalmi szöveg' (s következésképpen a 'szövegszerű') tulajdonságot is. Tegyük fel most, hogy Örkény István *egyperceseit* vásároltuk meg, s abban eljutunk ahhoz a részhez, ahol Örkény egy villamosjegy 'használati utasítás'-részét vette fel kötetébe. Az, azt hiszem, egyik olvasónak se esik nehezére, hogy ehhez a verbális objektumhoz olyan interpretációt rendeljen, amelynek értelmében azt — mint használati utasítást! — szövegnek tudja tartani (s következésképpen szövegszerűnek is). Ebből a szövegszerűségből azonban egyáltalán nem következik, hogy valamennyi olvasó olyan interpretációt is tud ehhez a verbális objektumhoz rendelni, amelynek értelmében az számára eleget tesz az 'irodalmi szöveg'-ség feltételeinek is, jóllehet közben a 'szövegszerűség' tulajdonságát nem veszítette el.

E két tulajdonság különbözőségét persze meg lehet általánosan is fogalmazni, de talán ez a példa szemléletesebb. (Ehhez a kérdéshez lásd KERTÉSZ ANDRÁS „Textológia és tudományelmélet” című tanulmányát is a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötetében, különösen a 141. oldalt.)

M/c Minthogy egy *verbális objektumból* a befogadás folyamatában lesz szöveg (egy verbális objektum a befogadás folyamatában válik egy *teljes jelölő-jelölt viszony hordozójává*), az inherens (belső) tulajdonságokat nem magában a verbális objektumban, hanem a verbális objektum és a ráirányuló befogadási folyamat együttesében kell keresni. (Feltételezve azt, hogy ez a válasz egy nem nominalista számára is elfogadható, a nominalizmus kérdésére ezúttal se kívánok kitérni.)

M/d Az az érzésem, hogy az úgynevezett *metaaspektusok* csak azok előtt takarják el a „vizsgált jelenséget”, akik ezt a vizsgált jelenséget nem abban látják (nem abban kere-

sik), amiben a szemiotikai textológia. A fenti — és az azokhoz hasonló — kérdések újból és újból felmerülése annak következménye, hogy a szemiotikai textológia szöveg-fogalma *más* természetű, mint azoké, akik egy verbális objektumot *önmagában véve* kívánnak szövegnek tekinteni. A *szemiotikai textológia* minősítés (aminek 'szemiotikai' összetevője köztudottan mind a szintaktikát, mind a szemantikát, mind a pragmatikát felöleli) az én értelmezésemben azzal a következménnyel jár, hogy egy verbális objektumhoz csak egy *szemiotikai kontextusban* (vagy ha úgy tetszik: egy *kommunikációs-szituációban*) rendelhető hozzá a 'szöveg'-ség tulajdonsága. Minthogy a szemiotikai kontextusok (a kommunikációs-szituációk) nagymértékben összetettek, explicit vizsgálataukra én nem látok más lehetőséget, mint egy, ezzel az összetettséggel számolni tudó (hasonló módon összetett) analitikus apparátus létrehozását és alkalmazását.

M/e Az 'interpretáció' a szemiotikai textológiában egy különféle természetű műveletek jelölésére használt terminus. Könnyű belátni, hogy ha e terminusnak magyar megfelelőjét (értelmezés, magyarázás, magyarázat) használnám, egyrészt értelmetlenné válna például az 'értelmező interpretáció' ['értelmező értelmezés' (?)] terminus, másrészt akkor is szükséges lenne a fentiekben 'rosszallott' metaaspektusok (itt: az interpretáció különféle típusainak) elkülönítése.

Ami a hermeneutikát (vagy hermeneutikákat) illeti, szükségesnek tartom mindazoknak az interpretációtípusoknak a figyelembevételét, amiket a hermeneutikák alkalmaznak, természetesen az *elérhető legnagyobb mértékben explicitté téve* azokat. (Ehhez a kérdéshez lásd alább a **B/d**—**B/f** megjegyzéseket is.) — Mielőtt azonban a 'hermeneutika' terminushoz kapcsolódó asszociációk 'túl messze' vinnék az olvasót, talán nem fölösleges itt annak újbóli hangsúlyozása sem, hogy a szemiotikai textológia keretében egy verbális objektumhoz egy 'formális felépítésleírás' hozzárendelése is 'értelmező interpretáció'.

M/f Anélkül, hogy érveim bővebben kifejteném, egyelőre megfelelőbbnek tartom a szemiotikai textológia 'diszciplína'-ként való felfogását. Úgy érzem, hogy egy 'elmélet'-hez *több* (vagy legalábbis *más* is) kell, mint az, amivel a szemiotikai textológia jelenleg rendelkezik. (Hogy csak egy szempontot említsek: a lehetséges nem verbális szövegösszetevők elemzéséhez és leírásához még az alapvető kérdések mindegyike sincs kellőképpen tisztázva!)

M/g A szemiotikai textológia *létrejötte és alakulása* valóban elválaszthatatlan a költői művek elemzésétől, a szemiotikai textológia azonban (mint *eredmény*) nem szorítkozik kizárólag a költői művek elemzésére! (E válasz megfogalmazásánál nehezemre esett a „költői mű” kifejezés használata, s csupán a rövidség kedvéért döntöttem e használat mellett. Annak magyarázataképpen, hogy miért esett nehezemre, lásd a következő választomat.)

M/h Mindenekelőtt hangsúlyozni szeretném, hogy a 'költői nyelv' és 'költői szöveg' terminusok az én szóhasználatomban egymástól különböző entitásokra utalnak. A költői nyelvvel kapcsolatban még el tudom fogadni (használhatónak tudom tartani) a devianciaelmélet egyes érveit — bár ott is csak bizonyos fenntartásokkal. A költői szövegekkel kapcsolatban azonban nem, ha a 'költői szöveg' terminust 'költői mű' értelemben hasz-

nálom, mint ahogy azt hiszem, MÁTÉ JAKAB is használta, s miként még sokan mások is használják. Ha azonosságot teszünk a 'költői szöveg' és a 'költői nyelven írott szöveg' közé, akkor adott esetben egy hashajtót reklámozó szöveget is költői szövegnek kell tartanunk; ha nem teszünk azonosságot (s azt hiszem, nem szabad azonosságot tennünk), a 'költői mű'-ség —ami ugyanúgy nem inherens (belső) tulajdonsága egy verbális objektumnak, mint a 'szöveg'-ség — a mi jelenlegi szociokulturális kontextusunkban nem kívánja meg a költői nyelv alkalmazását. Azért használtam a 'mi jelenlegi szociokulturális kontextusunk' megszorítást, mert léteztek (és létezhetnek) olyan kontextusok, amelyekben megkívánja. A 'költőiség' ('költői mű' értelemben) a szemiotikai textológián belül olyan funkció, amit egy befogadó vagy hozzárendel, vagy nem rendel hozzá egy adott verbális objektumhoz egy adott kommunikációs-szituációban. Azt hiszem, itt nem szükséges példákat említeni, mert mindnyájan ismerünk híres vitákat, amelyek a körül a kérdés körül folytak (folytak), hogy — egyszerű szóhasználatlálva — bizonyos szövegek költői (tágabb értelemben irodalmi) szövegeknek tekinthetők-e, vagy sem.

A fenti terminusok használata körüli zavarhoz nem kis mértékben maga JAKOBSON járult hozzá azzal, hogy a költői nyelv tulajdonságait költői művek vizsgálata keretében tárgyalta. Ez azzal a következménnyel járt, hogy egyrészt a költői műveknek olyan meghatározó (inherens) tulajdonságokat tulajdonított (és tulajdonítottak az ő módszereit kellő reflexió nélkül alkalmazó követői), amik lényegüket illetően nem meghatározóak, másrészt sikerével késleltette a valóban meghatározó (nem inherens) tulajdonságok vizsgálatát és feltárását. (Ehhez a kérdéshez lásd a *Szemiotikai szövegtan* 4. kötetében „A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig” címmel megjelent írásomban tárgyalt kritikai megállapításokat is.)

M/i Az irodalmisággal — az irodalmi nyelv és irodalmi mű megkülönböztetésével — kapcsolatban az előbbi kérdésre adott válaszokkal analóg válaszok adhatók, ezeket itt szükségtelennek tartom megfogalmazni. (Ehhez a kérdéshez lásd a *Szövegtan és próza-elemzés* kötetben (PETŐFI S. JÁNOS—BÁCSI JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—BENKES ZSUZSA—VASS LÁSZLÓ, Budapest, Trezor Kiadó, 1994.) a „Vers — próza. Irodalmi szöveg — nem irodalmi szöveg. Néhány megjegyzés” című írásomat is.)

M/j Nemcsak hasznosnak, hanem szükségesnek is tartanám azoknak, a részben egymáshoz hasonló, részben egymástól különböző kompetenciáknak egységes keretben való tárgyalását, amiket különféle kommunikációs-szituációkban mindnyájan alkalmazunk. Egyike 'legmerészebb' álmaimnak, hogy egyszer létrejön majd egy olyan (valamennyi szak hallgatói számára egyformán kötelező) *studium generale*, amelynek egyik alapösszetevője egy *általános textológiai stúdium*. (Lásd ehhez a — MÁTÉ JAKAB által is idézett — *Magister Emeritus 1993* című kötetben (szerk. VASS LÁSZLÓ, Szeged, JGYTF Kiadó, 1994.) megjelent írásomat.) — Bevallom, nem mindig könnyű megérteni (vagy talán megérteni igen, de elfogadni nem), hogy az oktatási reformok és az azzal kapcsolatos lehetőségek időszakában — kommunikációcentrikus korunkban! — érdeklődést mutató eszmecserét se vált ki egy, ebbe az irányba hatni kívánó kezdeményezés.

M/k Ami a metaforák és metonímiák kérdését illeti, én nem a költői nyelvben való trónfosztásukat hangsúlyoznám — különösen a 'költői nyelv' terminus használatával

kapcsolatos problémák miatt nem —, hanem a metaforákra és metonímiákra irányuló kutatás utóbbi 15 évben történő hihetetlen mértékű fellendülését!

Más kérdés az absztrakt művészetek szimbólumrendszere interpretálásának a kérdése. Semmiképpen nem tudnám elfogadni (nem tudnék beletörődni), hogy ebben az esetben ne lehetne egy explicitté tehető módszert létrehozni. A szemiotikai textológiában hitem szerint megvan erre is a lehetőség, ha ennek a lehetőségnek a realizálása felé eddig még kevés 'látható eredményt' lehet is felmutatni. (Ezzel a kérdéssel — és általában az irodalmi művek elemzésével — kapcsolatban lásd a BERSZÁN ISTVÁN megállapításaira vonatkozó megjegyzéseimet is.)

M/I Amikor a multimedialitás kérdéseit tárgyalva, 'kizárólag verbális elemekből álló szövegek'-ről beszélek, gyakorta élek magam is azzal a megjegyzéssel, hogy „ha ennek a megjelölésnek van egyáltalán létjogosultsága” — és ilyenkor én is elsősorban az élőszóbeli ('szemtől szembe' végbemenő) kommunikációra utalok.

M/m A szemiotikai textológia alkalmazhatóságát — különösképpen ha egy *studium generale* egyik lehetséges alapösszetevőjének tatjuk — nyilván bizonyítani kell tetszőleges felépítésű és funkciójú szövegekkel kapcsolatban. Annak, hogy eddig főleg olyan szövegekkel kapcsolatban került bemutatásra és alkalmazásra, amelyekhez irodalmi funkció rendelhető, két oka van: az egyik az, hogy szövegtani ismeretek oktatására az iskolákban elsősorban az 'anyanyelv és irodalom' oktatása keretében kerül(het) sor, ahol — ha szövegekről van szó — az irodalomra általában nagyobb hangsúly esik, mint a nyelvre (illetőleg a nem irodalmi funkciójú szövegekre); a másik az, hogy a nem irodalmi funkcióval rendelkezőnek tekintett szövegek többségének tárgyalása többnyire szükségessé teszi a nem verbális összetevők figyelembevételét is, amihez a megfelelő módszertan kidolgozásának folyamata még nem fejeződött be.

Egyébként publikáltam nem irodalmi és párbeszédes szövegek elemzésével kapcsolatos tanulmányokat is, de — sajnos — csak idegen nyelven. (Lásd tanulmányaim bibliográfiáját *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé* című könyvemben, Szeged, 1991.)

2. Megjegyzések Szabó Zoltán [=Sz] megállapításaihoz

Sz/a A SZABÓ ZOLTÁN által idézett hely jóval több 'további munkára' utal, mint amennyit a szóban forgó idézet alapján gondolhat az olvasó. A helyzet röviden a következő.

Különbféle (csak verbális elemekből építkező, valamint a verbális elemek mellett más — zenei vagy képi illusztratív — elemeket is tartalmazó) szövegek vizsgálata szolgáltatta az alapot egy olyan *általános* szemiotikai textológiai elméleti keret (s annak szerves részeként egy olyan kategóriarendszer) létrehozásához, amely nem kötődik egyetlen médiumhoz, egyetlen (verbális és nem verbális elemekből építkező) multimedialis kommunikátumtípushoz sem.

A további munka az *egyedi* (az egy-egy kommunikátumtípus elemzésére és leírására szolgáló) szemiotikai textológiák részletes kidolgozását jelenti.

— Ezen a téren eddig a legtöbb a *kizárólag verbális* elemekből építkező (írott/nyomtatott és hangosított) szövegek szemiotikai textológiájának a kidolgozása

érdekében történt. Az eddigi szemiotikai textológiai publikációk zömében ennek a kutatómunkának különféle eredményei olvashatók. (Remélhetőleg rövidesen napvilágot láthat az ezt a szemiotikai textológiát részletesen bemutató rendszeres monográfia is.)

— Az azokra a lépésekre vonatkozó lehetséges stratégiákat, amelyeknek ezt a lépést (az elkövetkezőkben!) követnünk kell, az idézett helyen részletesen leírtam, itt ezt nem kívánom megismételni

Sz/b A 'szövegszerkezet-világszerkezet elmélet' elnevezés megváltoztatására több ok is készített. Az egyik annak az asszociációlehetőségnek (azt is mondhatnám, hogy annak a *sokknak*) a kiküszöbölése volt, amit az elnevezés 'világszerkezet' összetevője az olvasók egy részében kiváltott. (Sajnos sokan 'elsiklottak' a fölött a tény fölött, hogy itt az egy-egy szövegben az interpretátor feltevése szerint kifejezésre jutó 'világfragmentum' ['világdarab'] szerkezetéről van szó, s nem a világ szerkezetéről általában!) A másik ok a 'szöveg' terminus különféle alkalmazási lehetőségei által okozott félreértések megszüntetésének igénye volt. A 'vehikulumszerkezet-relátumszerkezet elmélet' — ahogy azt SZABÓ ZOLTÁN is megjegyzi — a szöveget alkotó összetevősor két 'szélső pólus'-ára utal, s mint ilyen, félreérthetetlen (vagy legalábbis nehezebben érthető félre). — Ami azonban az elnevezés 'elmélet' összetevőjét illeti, változatlanul megmaradok fentebb is hangoztatott álláspontom mellett, hogy a szemiotikai textológiát egyelőre még célszerűbb 'diszciplína'-ként emlegetni!

Sz/c Ami a stilisztikai jelenségeket illeti, én szívesen különbséget tennék olyan stilisztikai jelenségek között, amik egy adott időszakban a nyelvközösség nagy többsége kommunikatív kompetenciájának részét képezik, és olyanok között, amelyek ebben az időszakban ilyen vagy olyan módon (még) kívül esnek azon. (Más megfogalmazásban: olyan stilisztikai jelenségek között, amiket egy adott időszakban nem szükséges 'stilisztikai jelenségek'-ként felismerni (és kezelni) ahhoz, hogy egy adott szövegvehikulumhoz jelentést tudjunk rendelni, és olyanok között, amiket a jelentéshozzárendelés végrehajthatóságához fel kell tudnunk ismerni, mint stilisztikai jelenségeket.) — Egy ilyen különbségtétel a szemiotikai textológia szempontjából annak érdekében lenne előnyös, hogy az értelmező és az értékelő interpretáció (ez utóbbihoz tartozik, véleményem szerint, a stilisztikai értékelés is) határait (lehetőségeit) világosabban lehessen megfogalmazni.

Sz/d Meggyőződésem, hogy a stilisztika és szövegtan kapcsolatának lényegét legmegfelelőbben az „ikertudományok” megjelölés juttatja kifejezésre. Ha azonban szabad ehhez a metaforához 'magyarázat'-ot fűzni, akkor azt szeretném hangsúlyozni, hogy itt 'egypetéjű ikrekről' (közös alapelvekre épülő ikertudományokról) kell legyen szó! A zökkenőmentes és eredményes ikerműködést ugyanis csak ez biztosíthatja. (Azt hiszem, SZABÓ ZOLTÁNNAL ezt a kérdést illetően (is) egyetértünk.)

Sz/e A SZABÓ ZOLTÁN által létrehozott 'háromtényezős keret'-et alkotó stilisztikai elmélet és a szemiotikai textológia lehetséges (ikertudományi) kapcsolatát a következőképpen látom: (1) a szöveg stílári értékű nyelvi elemeinek a vizsgálata (figyelembevétele) a szemiotikai textológiában részben az értelmező, részben az értékelő interpretáció feladatkörébe tartozik; (2) hasonlóképpen a teljes nyelvi közlemények stílusáé is.

E két szinttel kapcsolatban — az előbbi megjegyzéssel egybehangzóan — alapvető feladatnak tartom annak elemzését, hogy történetileg adekvát interpretációra való törekvés esetén mi az a stilisztikum, ami nem befolyásolja (vagy ha igen, csupán elhanyagolható mértékben) a jelentéshozzárendelést, és mi az a stilisztikum, aminek figyelembevétele nélkül nem lehet szó adekvát jelentéshozzárendelésről. A (3) tényező — a stílus típus — szerepe a szemiotikai textológián belül a fenti tényezőkétől részben eltérő természetű: *egyrészt* az a tény, hogy egy interpretátor milyen típushoz tartozó szöveg fizikai hordozójának ítél egy interpretálandó verbális objektumot, nagymértékben meghatározza az interpretáció egyes lépéseinek végrehajtásakor általa alkalmazott tudás- és feltételezés-rendszerek megválasztását; *másrészt* az interpretációk mint végeredmények jelentős szerepet játszanak a stílus típusok jellemzésénél.

A stilisztika (stilisztikák) és a szövegtan (szövegtanok) kapcsolata olyan kérdés, aminek az eddiginél nagyobb figyelmet kellene szentelni, éspedig nem csupán az egyes kutatók egyéni véleményének szembesítése útján (ami többé-kevésbé eddig is megtörtént), hanem e tudományágaknak mint diszciplínáknak a szembesítése szintjén.

Sz/f A történetiség figyelembevétele a szemiotikai textológián belül *elméletileg* egyszerűbb kérdés, mint a stilisztikum figyelembevétele, ha mindjárt szorosan kapcsolódik ahhoz is. Egy történetileg korábbi időszakból származó verbális objektum történeti szempontból adekvát *értelmező* interpretációjának feltétele az adott korra érvényes tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerek alkalmazása. Ez a feltétel *módszertani* szempontból nem különbözik a 'kortárs szövegek' interpretációjának feltételétől. Kielégítéséhez azonban csupán az egyik eszköz egy 'történeti nyelvten', minthogy egy adekvát szöveginterpretációhoz egy nyelvtan egyetlen korban sem elegendő. El kell végezni annak a tudás- és feltételezésrendszernek a 'rekonstrukcióját' is, ami a nyelvre vonatkozó ismeretek mellett (ismereteken túlmenően) biztosította a szóban forgó korban az eredményes kommunikációt. Más szóval, ha ennek a 'modul'-nak a kidolgozása megtörténik, ezzel a modullal a szemiotikai textológia épp úgy tud operálni, mint a korunkra (mint az adott szociokulturális kontextusunkra) érvényessel. A stilisztikum figyelembevételenek kérdései természetesen valamennyi korra vonatkozó modullal kapcsolatban jelentkeznek.

Sz/g Való igaz, hogy a szemiotikai textológia számol az *értékelő interpretáció* szükségességével, de ennek realizálására eddig még nem mutatott példát. Az ok nyilvánvaló: az (elméleti) értékelő interpretáció egyrészt feltételezi az értelmező interpretáció előzetes végrehajtását, másrészt megköveteli az alkalmazásra kerülő értékrendszernek olyan formában történő reprezentálását, ami az értelmező interpretáció (mint végeredmény) felépítésének elemeivel operálni tud. Mindkettőből következően először az értelmező interpretáció kérdéseit kell tisztázni ahhoz, hogy normarendszerek reprezentálásának és az értékelő interpretáció folyamatának a kérdéseivel érdemben lehessen foglalkozni.

Sz/h A paradigmává válás kérdéseivel — ami véleményem szerint *egy kognitív és szociális tényezőktől egyaránt függő folyamat* eredménye — egy elkövetkező publikációban kívánok általános szinten foglalkozni, ezért azokra itt én se kívánok kitérni.

3. Megjegyzések Bencze Lóránt [=B] segédteleihez

B/a A retorika eszköztárának a beillesztése a szemiotikai textológia rendszerébe meggyőződés szerint nemcsak hasznos, hanem szükséges is, hiszen a retorika a humán kommunikációra vonatkozó ismeretek igen gazdag tárháza. Éppen szükségessége következtében a *szerves* beillesztést alkalmasabbnak tartom, mint a *külön modulként* való *hozzáillesztést*.

A beillesztést én a következő módon képzelem el: (a) retorikának azokat a terminusait, amelyek 'lexikai értelmükkel' verbális szövegekre utalnak, meg kell fosztani verbális szövegekhez való kizárólagos kötődésüktől, ugyanis csak így válhatnak egy médium-, illetőleg szövegtípusoktól független kategóriarendszer részeivé; (b) ezt a kategóriarendszert be kell illeszteni az *általános* szemiotikai textológia *kompozicionális organizáció* tárgyalására szolgáló (a fenti értelemben független) kategóriáinak a rendszerébe; (c) a szóban forgó független kategóriarendszernek az egyes médium-, illetőleg szövegtípusokra való aktualizálása érdekében a többi kategóriával együtt a retorikai eredetű kategóriákat is értelmezni kell az éppen szóban forgó kommunikátumtípus céljára szolgáló *egyedi* szemiotikai textológia számára. — Más szóval a hagyományos retorikát a humán kommunikáció egészére alkalmazható retorikává kell transzformálni, majd ezután beilleszteni a szemiotikai textológia rendszerébe.

Jóllehet én itt *beillesztésről* beszélek, ha ennek megkísérlése során kiderülne, hogy — a stilisztikához hasonlóan — a retorika is csak a szövegtan 'ikertudománya'-ként képzelhető el, akkor se történe különösebb baj! Minden esetben tisztázni kell azonban a stilisztika és a retorika egymáshoz való viszonyát, elemezve a poétika szövegtanhoz és hozzájuk való viszonyát is.

B/b A szemantikai-szemiotikai jelmodellek kérdése alapvető kérdés. Ahhoz, hogy ezekkel kapcsolatos megjegyzéseim világossá tegyem, tekintsük alapnak azokat a — különféle formákban realizálható — elemeket és relációkat, amiket az 1. táblázatban foglaltam össze.

Az 1. táblázatban nem nehéz felismerni a szemiotikai textológiában eddig alkalmazott jelösszetevők, illetőleg jelölésreláció általánosításait:

1: vehikulum
2m: vehikulum-imágó
2k: formáció

R: szignifikáció

I: relátum
IIm: relátum-imágó
IIk: sensus

[hogy ezekből az elemekből ki melyeket kíván *szignifikáns*nak tekinteni, az többé-kevésbé szabadon hagyható]

[hogy ezekből az elemekből ki melyeket kíván *szignifikátum*nak tekinteni, az többé-kevésbé szabadon hagyható]

1 egy fizikai formában adott, <i>valami- féle utaló funkcióval</i> ellátott tárgy vagy esemény						I egy fizikai formában adott, <i>valami- féle utalt (vagy utalandó) funkcióval</i> ellátott tárgy vagy esemény
	2m a valóságos vagy egy elképzelt 1-nek megfelelő <i>analóg mentális kép</i>	2k a 2m-nek megfelelő kategoriális reprezentáció		IIk a IIm-nek megfelelő kategoriális reprezentáció	IIm a valóságos vagy egy elképzelt I-nek megfelelő <i>analóg mentális kép</i>	
			R az arab és a római számokkal jelölt elemek között létesíthető <i>(különféle módokon értelmezhető) utalás- relációk</i>			

1. táblázat

A táblázat egyes elemei helyére a BENCZE LÓRÁNT által felsorolt jelmodellek elemei éppúgy elhelyezhetők, mint NELSON GOODMAN modelljéé, aki egyrészt minimálisan a *denotálás*, a *kifejezésre juttatás* és az *exemplifikálás* 'utalás'-relációk között tesz különbséget (ahol a 'kifejezésre juttatás' terminust a metaforikus/szimbolikus — azaz nem betű szerinti — kifejezésre juttatás értelemben használja), másrészt a fenti táblázat „1”-gyel jelölt helyén álló elem szerepében a verbális vagy a zenei notációrendszer elemeit éppúgy megengedi, mint úgynevezett piktoriális elemeket. (A szóban forgó modellek elemeinek az én táblázatomra való vonatkoztatása esetén természetesen meg kell engedni, hogy e táblázat bizonyos helyei üresen maradnak!)

Az 1. táblázat alapján a szemiotikai textológiában alkalmazott jelmodellről (az eddigi publikációk alapján) a következők állíthatók:

— ha úgy tetszik, nem négy, hanem (maximális esetben) hat tényező, mert figyelembe vehet valamennyi arab és valamennyi római számmal (szám és betűkombinációval) megjelölt elemet;

— a táblázat „1”-gyel jelölt helyén kizárólag verbális elemeket (néhány esetben ezekből létrehozott kalligrammot) szerepeltet;

— a *szignifikáció*relációval kapcsolatban különbséget tesz első fokú és másodfokú szignifikáció között, ami megközelítőleg a GOODMAN-i 'denotáció' és a 'kifejezésre juttatás' utalásrelációknak felel meg.

Kiegészítésül szeretném azonban megjegyezni, hogy

— egy LA MATINÁVAL közösen írt tanulmányban (lásd *Szemiotikai szövegtan* 7. 97—128) — amely a Multimediális Textológiai Műhely keretében egy mintegy két évvel ezelőtt megvitatott előadás anyagát tartalmazza — ugyan még általános szinten, de már elemeztük verbális, képi és zenei elemek együttesének mint multimediális vehikulumnak aspektusait is;

— maceratai egyetemi előadásaim és szemináriumaim témája 1989-től kezdve a különféle mediális összetettségű kommunikátumok (és filozófiák — lásd elsősorban GOODMAN filozófiáját) elemzése; ezeknek az előadásoknak és szemináriumoknak az összevont anyagát szándékomban van magyar nyelven megjelentetni.

Ennek a kutatótevékenységnek a célja többek között a fenti táblázat *lehetősége* (és a különféle multimediális kommunikátumtípusok elemzéséhez szükséges) *konkretizációinak* a vizsgálata is.

B/c A fenti táblázat keretében kerülhet sor a keresztény teológia szimbólumfogalmának szemiotikai textológiai vonatkozású elemzésére is. Erre vonatkozóan a BENCZE LÓRÁNT által említett katolikus és protestáns értelmezés figyelembevételre megkívánandó!

B/d Ami a hermeneutika és a szemiotikai textológia viszonyát illeti, én a feladatot a következőkben látom.

— Mindenekelőtt azt kell elemezni, hogy mik a hermeneutikai interpretációnak az *interszubjektív* módon kezelhető tulajdonságai, ahol az 'interszubjektivitást' legalább három szempontból kell vizsgálni. Egyrészt arra vonatkozóan, hogy mi módon reprezentálhatók 'interszubjektíve hozzáférhető módon' azok a tudás-, feltételezés- és elvárás-rendszerek, amikkel egy hermeneutikai interpretáció operál; másrészt arra vonatkozóan, hogy az interpretáció szabályai közül melyek fogalmazhatók meg 'interszubjektíve végrehajtható módon'; végül arra vonatkozóan, hogy az, ami az interpretáció során nem interszubjektíve hozzáférhető rendszerek, illetőleg interszubjektíve végrehajtható instrukciók alapján megy végbe, hogy reprezentálható 'interszubjektíve ellenőrizhető/rekonstruálható módon'.

— Ennek az elemzésnek az eredményei azután minden nehézség nélkül beilleszthetők a szemiotikai textológia rendszerébe, már csak annak következtében is, hogy abban jelenleg is több 'hermeneutikai természetű' elem található.

B/e A kognitív interpretáció lehetősége (és szükségessége) a szemiotikai textológiában azáltal van adva, hogy mentális modellekkel és kognitív kategóriákkal is operál, jöllehet ezeket 'hipotetikus teoretikus konstruktumok'-ként kezeli, azaz nem köti őket elválaszthatatlanul egyetlen kognitív elmélethez sem.

B/f A szociointerpretáció lehetősége (és szükségessége) a szemiotikai textológiában pedig azáltal van adva, hogy az úgynevezett 'tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerek'-en belül a tudásrendszereket 'meggyőződésrendszerek'-ként kezeli, amik történeti, illetőleg szociokulturális kontextustól függőek.

A szociointerpretáció keretében elvben lehetséges — BENCZE LÓRÁNT szerint — „határtalan számú értelmezés” véleményem szerint nem csupán „a kognitív értelmezés korlátozó kényszere alatt áll”, hanem azoknak a konvencióknak a korlátozó kényszere alatt is, amelyek egy-egy (időben és térben meghatározott) szociokulturális kontextusban érvényesek.

B/g A különféle 'sensus'-ok szemiotikai textológiai értelmezésére (és alkalmazására) a fenti 1. táblázatban feltüntetett elemek és relációk multimediális kommunikátumokra vonatkozó, lehetséges és szükséges konkretizációinak megállapításakor kerülhet sor.

4. Válaszok, megjegyzések Wacha Imre [=W] kérdéseire

W/a Azokkal a szövegtípusokkal kapcsolatban, amelyek eddig nem kaptak kellő figyelmet a szemiotikai textológiai elemzésben, a következőket kívánom itt megjegyezni.

— Bizonyos szövegtípusok úgy nem kaptak eddig kellő figyelmet, hogy elméletileg — bizonyos megszorítással — már kaphattak volna; ilyenek például az esszék, irodalmi monológok és dialógusok, vezércikkek, hírek. A bizonyos megszorítás itt azt jelenti, hogy annak 'modellálása' nélkül, milyen jelentést tudnak hozzárendelni e szövegtípusokat képviselő verbális objektumokhoz a szóban forgó témára vonatkozóan különféle előismeretekkel rendelkező interpretátorok. Ez a modellálás (az explicittség igényével!) ugyanis megkívánja egyrészt annak a feltételezett (rendezett, részben rendezett vagy rendezetlen) előismerethalmaznak a reprezentálását, ami az interpretáció során 'aktivizálódik', másrészt annak a reprezentálását, hogy mi a viszony az adott szövegvehikulum, e vehikulum interpretációja (mint eredmény) és az adott ismerethalmaz között. Ez csak megfelelő terjedelmű olyan írásokban valósítható meg, amelyeknek elsődleges célja egy adott szöveg(-vehikulum) interpretációjának létrehozása és bemutatása, és nem egy adott elméleti koncepció (jelen esetben a szemiotikai textológia) felépítésének az illusztrálása — és a mi célunk eddig elsősorban az utóbbi volt.

— Más szövegtípusok ezzel szemben úgy nem kaptak eddig kellő figyelmet, hogy kielégítő módon elméletileg se kaphattak; ilyenek például a többségükben nem verbális elemeket is tartalmazó tudományos szövegek, valamint a különféle értékrendszerekkel (vagy speciális teológiai szimbólumokkal) operáló prédikációk. Ezek tárgyalásához először az értékelő interpretáció (és a speciális jellegű szimbólumok) kérdéseit kell olyan módon tisztázni és rendszerezni, amilyen módon az értelmező interpretáció (és néhány jeltípus) kérdései tisztázódtak.

W/b A beszélt nyelvi szövegekkel kapcsolatban is az a fő kérdés, hogy a nem verbális elemek szerepe milyen módon kezelhető (milyen módon 'kapcsolható') a verbális elemekhez akár szövegbefogadás, akár szövegalkotás során. E kérdések közül ugyan nem kevés (részben vagy egészében) 'tisztázható' az írott/nyomtatott szövegekhez feltételezeten rendelhető '(belső) akusztikus mentális képek' aspektusainak az elemzése során is, de nem annyi, amennyi elegendőnek mondható a beszélt nyelvi szövegek elemzéséhez általában. — Erre a kérdésre (épp úgy, mint néhány korábbira és néhány későbbire) vonatkozóan újra szeretném hangsúlyozni, hogy a szemiotikai textológia kidolgozása olyan 'stratégia' alapján történik, aminek *első* állomása a homogén alkotóelemből építkező verbális objektumok diszciplinájának olyan formában történő létrehozása, amely ugyan nem vesz figyelembe nem verbális jellegű alkotóelemeket, de biztosítja ezeknek az elemeknek a jövőbeli figyelembevételét. (Lásd ehhez a már korábban is idézett *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról* című mű 4. fejezetét.)

W/c Az összefoglaló általánosításokkal kapcsolatban különbséget célszerű tenni egyfelől magát az elméletet, másfelől az elmélet analitikus és az elmélet kreatív-produktív alkalmazását illető általánosítások között. Mindháromnak megvannak a feltételei.)

Itt csupán az elméletet érintő általánosításokkal kívánok foglalkozni egy megjegyzés erejéig. Ahhoz, hogy az *általános* szemiotikai textológiára vonatkozóan elméleti általánosításokat fogalmazhassunk meg, először az *egyedi* szemiotikai textológiák közül kell legalább kettő-három számára az abban döntő szerepet játszó jeltípusok és lehetséges kombinációik kérdését tisztázni. Minthogy ez a folyamat még nem záródott le, a véglegesség igényével ilyen általánosítások nem fogalmazhatók meg.

W/d A „szövegség kritériumának híjával lévő, nem jó szövegek” véleményem — és eddigi tapasztalataim — szerint három csoportra oszthatók: egyik csoportba tartoznak azok, amelyeknek 'szövegség'-e a (tényleges vagy feltételezett) használati kontextus figyelembevétele nélkül *helyreállítható*, a másikba azok, amelyek 'szövegség'-e tényleges használati kontextus figyelembevétele (vagy egy speciális használati kontextus feltételezése) alapján *létrehozható*, végül a harmadikba azok, amelyek *menthetetlenek*. Természetesen mindhárom megállapítás kiegészítendő azzal, hogy *egy adott interpretátor számára*.

W/e A 'szövegség'-et biztosító 'nem nyelvi tényezők' *elméleti helye* a szemiotikai textológián belül 'az ismeretek, feltételezések és elvárások, valamint a preferenciák rendszere'. A költői művek elemzése esetén — irodalomtörténetileg adekvát interpretációra törekedve — e rendszerek elemét kell képezzék a „mű létrejöttének körülményei”. Természetesen nem tévesztendő szem elől az a tény sem, hogy amennyiben ezekkel a 'körülményekkel' is operálni kívánunk, az esetek nagy többségében az ezekre vonatkozó ismereteket és feltételezéseket magukat is írott/nyomtatott forrásokból nyerjük, ugyan-csak interpretáció útján! Adekvát módon tehát csak úgy emlegethetjük őket, mint 'azok a körülmények, amelyek az adott interpretátor feltételezése szerint a mű létrejötté körülményeinek tekinthetők'. Ennek következtében *módszertani* szempontból nincs különbség egy irodalomtörténetileg adekvát interpretáció és a között az interpretáció között, amelynek keretében az interpretátor annak bemutatására törekszik, hogy az ő világ-

ra vonatkozó ismeretei, feltételezései stb. alapján (amelyek nem okvetlen kell hogy tartalmazzanak az adott mű létrejöttének feltételezett körülményeire vonatkozó ismereteket, feltételezéseket stb.) *mit mond neki* az adott mű.

W/f A hermeneutikával kapcsolatban itt a fenti **B/d—B/f** jelű megjegyzéseimre utalok.

5. Megjegyzések és válaszok Berszán István [=Bsz] megjegyzéseihez

Bsz/a Hogy „a szemiotikai textológia *jelviszonyként* tételezi azt a *verbális objektumot*, amit *szövegnek* nevez”, az kétségkívül igaz. De egyrészt nemcsak a verbális, hanem a verbális mellett nem verbális elemekből is építkező szövegek (multimediális kommunikátumok) textológiája kíván lenni, másrészt a szemiotikai textológia jelfogalmának alapja nem a SAUSSURE-i evidencián alapuló jelölő-jelölt kettős szerkezet, jóllehet jelfmodelljében (lásd itt a 1. táblázatot) az is elhelyezhető.

Bsz/b Vagy félreérttem BERSZÁN ISTVÁNT, vagy a SAUSSURE-i koncepcióra vonatkozóan a szemiotikai textológián belül nemigen lehet „aporiáról” beszélni. Egyrészt azért nem, mert az abban alkalmazott jelmodell nem azonos SAUSSURE-ével, másrészt azért nem, mert a ’szöveg’ terminus minden esetben egy *teljes jelviszonyra* utal. A BERSZÁN által használt ’(szöveg)jel’ terminus értelmében a szemiotikai textológián belül a ’vehikulum’, a ’vehikulum-imágó’, a ’vehikulum+vehikulum-imágó’ vagy a ’vehikulum+vehikulum-imágó+formáció’ terminusok használhatók *utaló elemekként*, ahol az *utalásnak* (a multimediális kommunikátumok elemzésére való törekvés következtében *szükségképpen!*) csak egyik típusa olyan, ami a SAUSSURE-i ’szignifikáció’-val analóg-nak tekinthető.

Bsz/c DERRIDA koncepcióját nem ismerem olyan alaposan, hogy kész lennék vitába szállni vele. (Ez a kijelentés persze azt látszik implikálni, hogy ha ismerném, érteném is; ezt az implikációt azonban a DERRIDA-recepció irodalmát többé-kevésbé ismerve, nem merném magamra vonatkozóan érvényesnek tartani!) Minimálisan annyit kívánok itt megállapítani, hogy „a jel azáltal jel, hogy a többi jeltől különbözik” kijelentést nem értem ugyan, de el tudom fogadni, hogy DERRIDÁNál egy „vég nélkül elhalasztódó, azaz egy eredetre visszavezethetetlen *elkülönböződés (différance)*”-ról van szó. Ezzel már vitába tudok/tudnék szállni, de itt fontosabbnak tartom, hogy BERSZÁN ISTVÁN DERRIDA-kritikájához fűzzek egy megjegyzést.

Ami „a jel egyértelmű és kizárólagos *kódszerűségét*, illetve *kódozhatóságát* illeti”, — a nyugati metafizikára való hivatkozással vagy anélkül — egy olyan téma, amivel valóban foglalkozni kell. Nem e foglalkozás elhalasztására vonatkozó ’trükk’ a részemről, ha azt mondom, hogy érdemben jelenleg ezt sem tudom megtenni, mert nem tudom, milyen jelentést hordoznak ebben a kijelentésben a ’jel’, a „kódszerűség”, illetőleg a „kódozhatóság” terminusok. (Ezt a megjegyzésemet megfogalmazva természetesen antiderridánus módon járok el, mert a kérdésekre adott válasz esetében nem vennék szívesen egy ’vég nélküli’ elhalasztódást!) Az érdemi foglalkozás lehetősége hiányának tudatában is azt hiszem azonban, hogy ha arra gondolunk, hogy mivel a szemiotikai textológia — a multimediális kommunikátumok tárgyalása igényének következtében —

utaló elemekként nemcsak verbális elemeket, hanem zenei és képi elemeket is meg kell hogy engedjen, a 'derridológiával' való konfrontációban nem mutatkozik olyan 'egysíkúnak', mint amilyennek egy 'SAUSSURE-i evidenciára' való felépítettség esetében mutatkozna.

Bsz/d BERSZÁN ISTVÁN koncepciója kezdettől szimpatikus volt számomra, s változatlanul az most is. (Ezen eredeti törekvéseink eltérő volta mit sem változtat, terminológiaiánk még kevésbé.)

Legfőképpen az tetszik nekem benne, hogy „a mindenséget vágyja versbe venni” — hogy egy 'kvázi *résjellel*' éljek én is, ha mindjárt egy mástól elorozottal is! Az, hogy úgy filozofál, más szóval: úgy használja a kódszerű jelek közegét, hogy közben „világló kijárat(ka)t” keres azon.

De hogy megmaradjak a 'kódszerű jelek' használata mellett: az tetszik benne, hogy hisz tudatunkkal felfogható bizonyosságon *túli* bizonyosságokban, *de* 'tudatos tevékenység'-gel ostromolja azokat — mert amikor ő (vagy más) azt mondja valamire, hogy „csoda”, akkor voltaképpen valami 'tudattal felfoghatatlan'-hoz közelít a tudatával. Az tetszik benne, hogy mer 'racionalitást borzoló' hipotéziseket megfogalmazni, hogy nem olyan változtatásra törekszik, amelyik egy gondolatrendszeren *belül* zajlik le, az adott rendszert változatlanul hagyva, hanem olyanra, amely magát az adott gondolatrendszert változtatja meg. És mindez azért tetszik, mert meggyőződésem, hogy a *humán* kommunikációra vonatkozóan, a kommunikáció jelen forradalma idején erre igen nagy szükség van.

Ugyanakkor jól látja — ha interpretációmmal nem hamisítom meg (nagyon) a felfogását —, hogy „kogníciót meghaladó *bizonyosságot*” szerezni is csak úgy lehet, ha azt kiváltja vagy közvetíti valami (ha arra 'utal' valami). Ennek a valaminek a megjelölésére alkalmazza a (metaforának is tekinthető) 'résjel' terminust.

Feltételezve (vagy akár el is fogadva) a 'résjel'-ek bevezetésének a szükségességét, felfogásunk eltérő volta abban áll, hogy — úgy tűnik — BERSZÁN ISTVÁN azt vallja, hogy ez kívül esik a szemiotikai textológia lehetőségeinek határán, míg ezzel szemben az én meggyőződésem az, hogy nem. Meggyőződésem alátámasztására itt csak a következőket szeretném mondani. Abból kiindulva, hogy BERSZÁN „*Kivezetés az irodalomelméletből*” jelígével készülő csendelmélete 'filozófiai' mű lesz (azaz olyan, amely kódszerű jelek alkalmazásával jön majd létre!), megalapozottan kell hinnem, hogy a 'résjelek' bevezethetők kódszerű jelek felhasználásával; ha pedig ez fennáll(hat), a résjelek 'valamilyen módon' értelmezhetők kell legyenek a fenti 1. táblázat absztrakt kategóriáinak valamiféle (vagy valahányadfokú) realizációiként. (Ennek a következtetésnek 'melléktermékeként' azt is meg merem kockáztatni, hogy BERSZÁN „*Kivezetése*” 'kivezetés az *eddig*i irodalomelméletekből' lesz, ami azzal egyenlő, hogy „*Bevezetés*” egy másfajta.)

Bsz/e Ami a szemiotikai textológia irodalmi művekre való alkalmazását illeti, azzal kapcsolatban — *eddig*i vizsgálódásaim alapján (és részben korábbi válaszaim összefoglalásaként) a következőket szeretném itt megjegyezni:

— minthogy az 'irodalmisság' véleményem szerint nem inherens jegy, hanem egy funkció, amelynek egy adott szövegvehikulumhoz való hozzárendelése vagy hozzá nem rendelése a mindenkori interpretátortól függ, a szemiotikai textológia irodalmi művekre

való alkalmazása nem egyfajta 'kiterjesztés', hanem ugyanolyan alkalmazás, mint bármely más típusú szövegre vonatkozó;

— az irodalmi műalkotás (attól függetlenül, hogy SAUSSURE-i jelviszonyként fel-fogott szöveg-e, vagy sem) szemiotikai textológia értelemben jelviszony, éspedig másodfokú;

— az előző megállapításból következően az irodalmi műalkotás szöveg, éspedig másodfokú;

— a másodfokúság azt jelenti, hogy az első fokon (más szóval: egy közvetlen jelentés hozzárendelését célzó módon) eredményesen vagy eredménytelenül interpretált szövegvehikulumot egy úgynevezett hyper(onym) szöveg vehikulumának tekintjük, majd egy ahhoz rendelt interpretáció közvetítésével hozzárendeljük az interpretálandó eredeti szövegvehikulumhoz az adott kontextusban lehetségesnek tartott, másodfokú interpretációk (legalább) egyikét, így hozva létre egy másodfokú jelviszonyt, vagy más szóval: egy másodfokú szöveget; — minthogy ez a művelet egy kicsit bonyolult, lássunk hozzá egy szemléltető példát: (a) tekintsük interpretálandónak *A tékozló fiú* (bibliai parabola) valamelyik nyomtatott megjelenési formáját [= eredeti szövegvehikulum], (b) tekintsük ez eredeti szövegvehikulum *első fokú interpretációjának* azt az interpretációt, amelynek értelmében itt egy 'valóban megtörtént eset'-ről van szó [= egy hyper(onym) szöveg vehikulum], (c) tekintsük e hyper(onym) szövegvehikulum *hyper(onym) szintű interpretációjának* azt az interpretációt, amely szerint itt 'egy olyan személy'-ről van szó, aki 'valamiféle javakkal' rendelkezik, e személyhez tartozik 'valamiféle függőségi viszonyban' két 'további személy' (vagy személycsoport), ezeknek a személyeknek (vagy személycsoportoknak) megvan az a lehetősége, hogy részesedjenek azokból a 'javakból' stb., (d) tekintsük most e hyper(onym) szöveg adott kontextusbeli, egyik lehetséges konkretizációjának azt a konkretizációt, amely szerint 'ez a bizonyos személy' Isten, 'a másik két személy(csoport)' Isten 'egymástól eltérő módon viselkedő gyermeke(i)', a 'javak', amikből részesedni lehet, mindazok, amit a földi léten túli 'örökélet' jelent stb.;

— a másodfokú interpretáció itt összefoglalt létrehozhatóságát figyelembe véve, nem hiszem, hogy fenntartható sem az az állítás, hogy a szemiotikai textológia megállapításai (legfennebb(!?!)) csak a kódszerű jelek médiumára érvényes, sem az, hogy a szemiotikai textológia a műveknek csupán közvetlen *verbális közegét* vizsgálja, ha mindjárt szükségképpen minden esetben abból indul is ki.

Ennek a megjegyzésnek a bevezetésében nem véletlenül hivatkoztam „*eddigi vizsgálódásaim*”-ra, amelyek természetesen csak *bizonyos* jel- és csak *bizonyos* szövegvehikulum-, illetőleg szövegtípusokra irányultak. A jeltípusokkal kapcsolatban világos például, hogy a kép-jelek (vagy GOODMAN-i szóhasználatban a 'piktoriális jelek') más természetűek, mint az írott vagy nyomtatott verbális vagy a zenei jelek. Ugyanígy világos az is, hogy az irodalminak tartott szövegek mindegyikének vehikulum-a se interpretálható hyper(onym) szöveg(ek) közvetítésével — aminek demonstrálására Weöres költészetéből is számos példa hozható. Ezeknek a kérdéseknek a további vizsgálatához és egy velük kapcsolatos adekvát (szemiotikai textológiai) megoldás létrehozásához (vagy legalább válaszhoz) BERSZÁN ISTVÁN fejtegetései számomra éppúgy igen hasznos segítséget nyújtanak, mint HORÁNYI vizuális szövegelméleti írásai és GOODMAN filozófiai művei.

2.10. Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra

BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS

Az itt következő válaszokat és megjegyzéseket a kérdések, illetőleg megállapítások szerzőjére és a szóban forgó szövegrészre utaló (apostroffal ellátott) szimbólumok tagolják.

1. Válaszok Raisz Rózsa [= R] kérdéseire

R/1' Mind az analitikus-kreatív, mind a kreatív-produktív szövegmegközelítés szoros kapcsolatban áll a szemiotikai textológiával, ha az utóbbi esetében ez a kapcsolat talán nem is annyira szembetűnő.

A kapcsolat alapját a szemiotikai textológia 'szöveg szemlélete' képezi. Ezt illetően itt elegendő talán a következő három szemléletelmre utalni: a jelkomplexus összetevő-szerkezetére, a kompozicionális felépítés szintjeire és egységeire, valamint a rendszerű és kontextuális ismeretek megkülönböztetésére.

Amint az a kreatív-produktív gyakorlatokat tárgyaló eddigi publikációinkból jól látható, a gyakorlatokat minden esetben a *jelkomplexusok négy alapösszetevője* (Ve+Velm, Fo, Se, Relm+Re) szerint tagoltuk. Természetesen minden alkalommal hangsúlyoztuk, hogy az összetevők latin nyelvű szemiotikai textológiai elnevezéseit nem szükséges gyakorlataink elvégzetése során megtanítanunk (sőt használnunk sem). Amit fontosnak tartunk, az az, hogy a gyakorlatok végzői (be)lássák e négy összetevő megkülönböztetésének jelentőségét és hasznosságát.

Ami a *kompozicionális felépítés* szintjeit és egységeit illeti, azok valamennyi összefüggőre vonatkozó gyakorlat esetében jelentős szerepet játszanak. Különösen fontosnak tartjuk az úgynevezett 'középszint' és a 'makroszint' megkülönböztetése szükségességének a tudatosítását, mind a lexikai, mind a poétikai (metrikai-ritmikai) felépítéssel kapcsolatban.

A *lexikai középszintre* (nagyjából az egyszerű mondat nagyságrendű megnyilatkozások szintjére) vonatkozó gyakorlatok elsősorban a 'grammatikai kérdések' tárgyalására adnak lehetőséget. A *lexikai makroszintre* vonatkozóak ezzel szemben egyrészt a nyelv(észet)i elemzés lehetőségei határainak a tudatosítására (az összetett mondat nagyságrendű megnyilatkozásokkal kapcsolatban éppúgy, mint a mondattömb nagyságrendűekével, minthogy ezeknek a kompozícióegységeknek a szerkezete csak részben magyarázható nyelvészeti ismeretek felhasználásával), másrészt annak elemzésére, hogy mi módon befolyásolja (mi módon segíti) annak a tényleges vagy elképzelt 'világdarab'-nak a felépítése annak a szövegvehikulumnak a felépítését, amelyben ez a világdarab az elemző(k) feltételezése szerint kifejezésre jut.

Hasonló megállapításokat tehetünk a *poétikai közép-* és *makroszintre* vonatkozóan.

A lexikai és poétikai kompozíció szintjeivel (különösen pedig a makroszinttel és annak egységeivel) kapcsolatban fontos kérdés továbbá egyrészt e kétfajta kompozicionális szint egymáshoz való viszonyának elemzése, másrészt annak a kapcsolatnak a vizsgálata, amely e szintek lexikai-poétikai tagolása és a vehikulum (a szöveg fizikai megjelenési formája) akusztikai, illetőleg tipográfiai tagolása között egy-egy esetben fennáll.

A rendszerű és kontextuális ismeretek megkülönböztetésének szükségszerűségével kapcsolatban itt a következő két dolgot szeretnénk hangsúlyozni.

Rendszerű lexikai ismeretekkel — a szó szigorú értelmében — voltaképpen csak az egyszerű mondatok (azaz a lexikai kompozicionális középszint egységei) formai felépítésére vonatkozóan rendelkezünk; *rendszerű poétikai ismeretekkel* a verssortípusok (azaz a poétikai kompozicionális középszint egységei) és néhány verstípus (néhány poétikai makrokompozicionális egység) formai felépítésére vonatkozóan. A jelentéstani felépítéssel és a többi jelkomplexus-összetevővel kapcsolatban csak többé-kevésbé *konvencionizált* (rendszerbe nem foglalt) *ismeretekről* beszélhetünk. Formai és jelentéstani *szövegtani ismereteink* olvasmányaink változatosságának és mennyiségének mértékében növekszenek.

Egy-egy szöveg elemzésekor az elemzéshez szükséges *kontextuális ismereteket* rendszerű és konvencionális szövegtani ismereteink alapján 'hozzuk létre'. Az úgynevezett kreatív-produktív gyakorlatoknak a szerepe többek között az, hogy ezeknek a kontextuális ismereteknek a jellegét megvilágítsa: amikor ugyanis az elemzők egy 'preparált' szövegen végeznek elemzést előkészítő gyakorlatokat (vagy maguk alakítanak át adott szövegvevőhikumokat), azt mutatják be, hogy az elemzendő szempontra vonatkozóan milyen szövegtani ismeretekkel rendelkeznek. Ezeknek a gyakorlatoknak az eredményeit ismerve, a tanár biztos(abb) alapokon irányíthatja az (analitikus) elemzés folyamatát.

R/2' Természetesen ismeretesek olyan „gyakorlati, metodológiai fogások”, amelyek a kreatív-produktív módszer előzményének tekinthetők: itt az *idegen nyelvű irodalmat* illetően elég talán a *Szövegtan és verselemzés*, valamint a *Szövegtan és prózaelemzés* című kötet „Tallózás” című fejezetében bemutatott, illetőleg a *Szemiotikai szövegtan* eddigi köteteinek recenzióiban tárgyalt angol, francia, német és olasz nyelvű munkákra, a *magyar nyelvű irodalmat* illetően pedig például HERNÁDI SÁNDOR munkáira utalni.

Ezeknek az „előzmények”-nek egyike sem épül azonban *átfogó szövegtani koncepcióra*. A mi törekvésünk ezzel szemben az, hogy a kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazásával ilyen koncepciót is közvetítsünk! Ezt annál is inkább fontosnak tartjuk, mert a szövegtani kiadványok szaporodtával — annak következtében, hogy az esetek többségében ezek nem nyújtanak megfelelő metodológiai háttérrel — a szövegtani alapkérdések elméleti és terminológiai tisztázódottsága, sajnos, nem növekszik oly mértékben, mint amilyen kívánatos lenne!

R/3' Annak, „hogy bizonyos szakemberek kétségbe vonják a művészi szövegek gyakorlati célból való átalakításának helyességét”, a *szemiotikai textológia* vonatkozásában véleményünk szerint a 'kellő tájékozottság hiánya', 'félreértés' vagy egyfajta 'fetisizmus' az oka.

Az általunk alkalmazott (vagy alkalmaztatott) átalakítások *kizárólagos gyakorlati célja* az *eredeti* művek alaposabb megismerése. Azt, hogy ezek a gyakorlatok ennek a célnak az elérésére alkalmasak, a gyakorlatokat alkalmazó tanárok tapasztalatai meggyőzően bizonyítják, illetőleg erről az eddigi publikációkból bárki meggyőződhet. Ha valaki ennek ellenére meg kíván maradni a fent idézett álláspont mellett, úgy hisszük, olyan szövegmegközelítési lehetőségről mond le, amelynek előnyei más módon nem pótolhatók!

R/4' Az analitikus-kreatív szövegmegközelítés kérdéseinek tárgyalását éppúgy feladatunknak tartjuk, mint a kreatív-produktív szövegmegközelítését. Munkánkat két okból kezdtük ez utóbbival: egyrészt azért, mert a *szemiotikai textológia* keretében a kreatív-produktív szövegmegközelítés szükségszerű előkészítése az analitikus-kreatív-nak (lásd fent a rendszerszerű és kontextuális ismeretekről mondottakat), másrészt azért, mert ez a fajta — szövegtani megalapozású — szövegmegközelítés eddig nem került alkalmazásra az iskolai gyakorlatban.

2. Megjegyzések Palotásné Nagy Éva beszámolójához

Minthogy ebben az esetben a kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazása során szerzett tapasztalatok beszámolójáról van szó (és nem nekünk feltett kérdésekről), csupán két dologra szeretnénk még egyszer rámutatni:

— a kreatív-produktív gyakorlatok (ahogy ebből a beszámolóból is kitűnik) *irodalommal és nyelvtannal* kapcsolatos szövegtani ismeretek elsajátíttatására vagy elmélyítésére *egyaránt* alkalmasak;

— bár a mások által más kontextusokban elvégzett gyakorlatok 'szolgai másolás'-a sem 'ártalmas', hasznosabb, ha a tanár *az éppen megtárgyalandó irodalmi vagy nyelvtani kérdésekhez készít elő* a tananyaghoz szervesen kapcsolódó és osztálya szintjének megfelelő gyakorlatokat!

A különféle kreatív-produktív gyakorlattípusok *pedagógiai alkalmazását* illetően — hivatkozva mindarra, amit a kérdésekre adott válaszainkban már ezzel a témával kapcsolatban megfogalmaztunk — ismételten is kiemljük a következőket.

— Az a szövegtan, aminek keretében a bemutatott feladatokat megfogalmaztuk, nem, vagy nem csak az irodalmi szövegek szövegtana, azaz ezek a feladatok bármilyen szövegre vonatkozóan elvégezhetők, bármely tantárgy tankönyvi szövegeire éppúgy, mint bármely tetszőleges szövegre.

— A szövegtan és a bemutatott kreatív-produktív gyakorlatok jellegéből következően nem releváns az a kérdés, hogy a tárgyalt feladatokat irodalomórán vagy nyelvi órán kívánatos-e alkalmazni. Ezek a feladatok ugyanis egyidejűleg szolgálhatják mind az irodalom-, mind az anyanyelvtanítás céljait.

— Továbbá, az eddigi publikációinkban bemutatott feladatokkal analóg feladatok természetesen alkalmazhatók az idegen nyelvek tanítása keretében is. Meggyőződésünk, hogy ez nemcsak hasznos, hanem igen kívánatos is lenne. — A *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében ezzel kapcsolatban lásd TÓTH SZERGEJ és VASS LÁSZLÓ „Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel” című tanulmányát.

— A gyakorlattípusokat alkalmazóknak szem előtt kell tartaniuk, hogy ezek a gyakorlatok csupán megelőzik bizonyos nyelvi kérdések rendszeres tárgyalását, illetve egy bizonyos szöveg elemzését, de nem helyettesítik azt. Egyrészt arra szolgálnak, hogy a tanulókat érdekeltébbé tegyék a szóban forgó témák iránt, másrészt arra, hogy a tanár számára világosabbá tegyék azt, az adott osztály által az adott témákra vonatkozóan birtokolt ismeretanyagot, aminek háttére előtt az oktatást eredményesebbé teheti.

— A már bemutatott feladatok *mintáknak* tekintendők, és nem bármilyen kontextusban, bármikor egy az egyben alkalmazható receptek halmazának. A feladatok megoldása a tanulók kreativitását, produktivitását kívánja meg, a feladatok megválasztása

viszont a tanárokét. A tanárnak kell ugyanis eldöntenie, hogy *melyik* osztályban, *melyik* téma tárgyalásához, *milyen* feladatok alkalmazását tartja legcélravezetőbbnek.

— A tanároknak nemcsak abból a szempontból kell kreatívnak lenniük, hogy egy adott osztályban egy adott témához az alkalmas feladatot megválasszák, hanem abból a szempontból is, hogy az elvégzett gyakorlatok eredményeit mind a maguk, mind a tanulók számára optimálisan hasznosítani tudják.

3. Válaszok Bókay Antal [= Bk] kérdéseire

BÓKAY ANTAL kérdéseivel kapcsolatban előljáróban azt kívánjuk megjegyezni, hogy ezek a kérdések — alapvető jellegűre és komplexitásukra való tekintettel — valószínűleg egy önálló konferencia témáját kellene hogy képezzék. Válaszaink ennek következtében itt a kreatív-produktív szövegmegközelítést érintő kérdésekre is csak parciálisan lehetnek, és elsősorban további eszmecserék előmozdítására szolgálhatnak. (Az analitikus szövegmegközelítésre vonatkozó válaszokat lásd PETŐFI—VASS írásában.)

Bk/3' A szemiotikai textológia a 'szöveg-halmazok'-at a koncepcióját meghatározó elemek szempontjaiból rendezi. Ezekhez az elemekhez tartoznak mindenekelőtt a *kommunikációs-szituációk*, a *szövegalkotó tényezők* — az adott szöveg fizikai hordozója [a *vehikulum*], a fizikai hordozóhoz rendelhető mentális kép [a *vehikulum-imágó*], a fizikai hordozóhoz rendelhető formai felépítés [a *formáció*], a fizikai hordozóhoz rendelhető szemantikai felépítés [a *sensus*], annak a világdarabnak a mentális képe, amely az interpretátor feltételezése szerint az adott fizikai hordozóban kifejezésre jut [a *relátum-imágó*] s adott esetben maga a szóban forgó világdarab [a *relátum*] is — és az *organizáció-típusok*.

Ezek, a koncepciót meghatározó elemek egyrészt lehetővé teszik egy olyan *kommunikációs-szituáció*-t, valamint egy olyan *szöveg*- (vagy talán helyesebben: *kommunikátum*-) tipológia létrehozását, amelyek valamennyi, oktatásban felhasznált szöveget (kommunikátumot) figyelembe vesznek. Másrészt eszközt (és módszert) is jelentenek ezeknek a szövegeknek mind az analitikus-kreatív, mind a kreatív-produktív megközelítéséhez. Ami ez utóbbit illeti, tapasztalataink azt mutatják, hogy a kreatív-produktív gyakorlatokat egyaránt alkalmazni lehet tizenévesek irodalomóráin és főiskolai, egyetemi hallgatók irodalmi (sőt filozófiai) szemináriumain.

A szemiotikai textológia koncepciója (ahogy erről már korábban is szó esett) úgy lett megalkotva, hogy szerves részét képezhesse egy — az oktatás valamennyi szintjére kiterjeszthető — *studium generalenak*. (Ehhez a kérdéshez lásd bővebben „A szemiotikai textológia mint egy *studium generale* egyik lehetséges eleme.” In: VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Magister Emeritus 1993*, Szeged, JGYTF Kiadó, 1994. 85-116.)

B/4' Meggyőződésünk, hogy a szemiotikai textológiai szövegmegközelítésekre (amelyek között a kreatív-produktív megközelítés kitüntetett szerepet játszik) felépíthető egy, a közoktatási folyamat egészére kiterjedő irodalomtanítási (és nyelvtanítási) modell. Ez a meggyőződés elméleti szinten azokból az argumentumokból is levezethető, amelyek a szemiotikai textológia '*studium generale* alapelem' jellege mellett szólnak, minthogy az irodalomtanítás a 'szövegtanítás'-nak csupán egyik szektorát képezi.

Ami magát az irodalomtanítást illeti, arról itt a következőket szeretnénk mondani.

Köztudott, hogy a magyar közoktatásban néhány éve megszűnt az 'egytantervűség', így a magyar nyelv és irodalom tanításához is többféle magyar nyelv és irodalom tanterv áll a tanárok rendelkezésére. A választható tantervek többsége a magyar nyelv tekintetében leíró nyelvtani, az irodalom esetében irodalomtörténeti koncepciót követ. Az elfogadás előtt álló Nemzeti alaptanterv további lehetőségeket kínál, új — következőképpen magyar nyelvi és irodalomtanítási — tantervi koncepciók megvalósítására is.

Mint már arra utaltunk, a szemiotikai textológia mint szövegelmélet és szöveg-szemlélet alkalmas arra, hogy alapul szolgáljon egy választható tantervi koncepcióhoz, de ebben az átmeneti időben — az új követelményeket tartalmazó NAT elfogadásáig — ennek összeállítása nem látszott célszerűnek.

Rövidesen a tanárok rendelkezésére áll azonban a Nemzeti Tankönyvkiadó megjelentetésében a *Szövegtani kaleidoszkóp* című, három kötetre tervezett tanulói segédkönyvsorozat első két kötete a magyar nyelv és irodalom oktatásához a 12—18 éves korosztály számára.

A szerzőket e sorozat létrehozásában a következő — egymással szervesen összefüggő — megfontolások vezették:

- önálló kezdeményezésre való serkentéssel fokozni a tanulók *érdeklődését és kreativitását* a magyar nyelv és irodalom minél behatóbb megismerésére;
- segítséget nyújtani a *kortárs magyar irodalom* legalább egy részének közelebbi felfedezéséhez;
- elősegíteni egy *átfogó szöveg-szemlélet* létrejöttét;
- olyan gyakorlatokat bemutatni és olyan feladatokat összeállítani, amelyek hatékonyabbá tehetik a *szöveg-megformáltság önálló elemző megközelítését*;
- olyan gyakorlatokat bemutatni és olyan feladatokat összeállítani, amelyek hatékonyabbá tehetik a *szöveg-megformáltság önálló alkotó megközelítését*.

Az *Antológia* alcímű (első) kötet közel 200 vers- és prózaszöveget tartalmaz. Valamennyi XX. századi — jelentős részben — kortárs szerző alkotása. A szövegek csoportosításában az alapul választott szöveg-szemlélet a meghatározó: a szövegtani 'kaleidoszkóp' a szöveg-megformáltság fő hordozói szerint hozza létre 'a színes szöveg-megformáltság-ábrákat'. Miközben a tanulók ezt az antológiát forgatják, egyszerre ismerkedhetnek meg a kortárs irodalom számos alkotásával és egy — a legkülönbözőbb szövegtulajdonságokat figyelembe vevő — átfogó szöveg-szemlélettel.

A *szöveg-megformáltság elemző megközelítése* alcímű (második) kötet részben az *Antológia* szövegeit, részben mintegy 100 újabb szöveget felhasználva nyújt bevezetést *szövegek elemzésének előkészítését célzó, átalakító műveletekbe*. Ezeknek az átalakításoknak az a céljuk: milyen — az eredetitől eltérő — más formába lehet elrendezni az adott szöveg lexikai anyagát ahhoz, hogy az eredeti elrendezést ezekhez a lehetséges más elrendezésekhez viszonyítva, mélyrehatóbban elemezhesük. Míg az *Antológia* 'kaleidoszkóp' jellege abban áll, hogy *különféle* szövegeket csoportosít *egyazon* szöveg-megformáltság-hordozó köré, ez a kötet olyan jelleggel kaleidoszkóp, hogy *ugyanazon* szövegeknek ad *más-más* megformáltságot.

A *szöveg-megformáltság alkotó megközelítése* alcímű (harmadik) kötet — az első két kötetben közölt ismeretekre támaszkodva és azok rendszerét követve — vezet majd be olyan szövegek létrehozásába, amelyeknek előre meghatározott (tematikus vagy megformáltságot érintő) feltételeknek kell eleget tenniük.

Ennek a taneszközcsaládnak — amelynek tanulói segédletként való felvételét a Taneszközjegyzékre a Nemzeti Tankönyvkiadó kérte — az iskolai alkalmazásával kapcsolatosan még a következőket kívánjuk megjegyezni. A kaleidoszkóp-kötetek különféle iskolatípusokban, különféle tantervek, tanítási programok szerint haladó, 12—18 éves korú tanulók körében — tanórai és tanórán kívüli foglalkozások keretében — egyaránt alkalmazhatóak, és egyidejűleg szolgálhatják a magyar nyelv- és irodalomtanítás céljait.

Természetesen a kaleidoszkóp-kötetek alkalmasak arra, hogy egy későbbiekben kidolgozott, választható tanítási program tankönyvcsaládjának részei lehessenek.

4. Két rövid megjegyzés Szabó Zoltán és Wacha Imre egy-egy — a kreatív-produktív gyakorlatok eddigi alkalmazási területének a kiterjesztésére irányuló — megállapítására

Sz/e' A stilisztikai minősítések kérdésével foglalkozva, SZABÓ ZOLTÁN többek között a következőket mondja:

„Különösen jó alapnak tekintem azt az elemzésváltozatot (gyakorlatot), amelyben egy-egy vers szakaszainak a sorrendjét kell megállapítani, és a választott sorrendet megindokolni. Ez esetben ugyanis nagyon sok stilisztikai jellegű, értékű indoklás lehetséges, amit itt most témánk szempontjából úgy magyarázhatunk, hogy mindez stilisztikai továbbfejlesztése a szóban forgó szövegvizsgálatnak, és így kiindulópontja, alapja lehet egy tényleges stilisztikai elemzésnek.”

Úgy véljük, hogy ez a megállapítás *valamennyi* kreatív-produktív gyakorlatra kiterjeszthető, hiszen mindegyik esetében arról van szó, hogy a gyakorlatok végzői a számukra lehetségesnek tűnő változatok valamelyikét realizálják, és okolják meg. Nagy hasznára válna mind általában a szövegtani kutatásnak, mind közelebbről a stilisztikai kutatásnak (és a stilisztika tanításának!), ha a stilisztika művelői olyan módon is segítséget nyújtanának a tanároknak, hogy világossá tennék számukra, mi és milyen módon hasznosítható a kreatív-produktív gyakorlatok eredményeiből a stilisztikai elemzésekben, illetőleg hogy az ilyen elemzések számára milyen gyakorlatok végeztetése tekinthető különösen szerencsésnek.

W/c' WACHA IMRE a gyakorlatokról szólva, amelyekben „— túlnyomó részben és szükségszerűen — 'előregyártott elemekkel' dolgoztunk”, annak az igénynek ad hangot, hogy

„A törvényszerűségek felismerése után lassan sorra kellene kerülnie az összefoglaló általánosításoknak, mégpedig olyan célzattal, hogy ebből előbb-utóbb egyrészt valamiféle szövegtipológia és műfajelmélet, másrészt pedig — műfajokra és kommunikációs szituációkra is lebontott — szövegszerkesztési útmutató kerekedjék ki. (A szövegszerkesztés szóba beleértem egyrészt a szövegstruktúrát, másrészt a mondatyszerkesztést és a szóhasználatot is, a szituativitást is figyelembe véve.)”

Ami a szövegtipológiát és műfajelméletet illeti, minden bizonnyal érdemes gondolkodni azon, hogy milyen jellegű kreatív-produktív gyakorlatok segíthetnék legeredményesebben ezek létrehozását. Az eddigi gyakorlatok elsődleges célja a szövegmegformáltság vizsgálata volt, és csupán elenyészően kis részük irányult kifejezetten tipológiai ismeretek feltárására.

A szövegszerkesztési útmutatóval kapcsolatban egy kicsit másabb a helyzet. Minden olyan gyakorlat, amely a szövegmegformáltság mélyebb megismeréséhez vezet, közvetve gyarapítja a szövegszerkesztéssel kapcsolatos *általános ismereteket* is, amik nyilván szerves részét kell hogy képezzék a szóban forgó útmutatónak. Ezeket az ismereteket azonban *kommunikációs helyzetektől való függőségükben* is elemezni (és alkalmazni tudni) kell. Itt a gyakorlatok továbbfejlesztésének az iránya kettős: egyrészt kommunikációs helyzetre vonatkozó kérdéseknek a beépítése az eddig alkalmazott típusú gyakorlatokba is, másrészt kifejezetten 'szövegalkotási' kreatív-produktív gyakorlatok kidolgozása.

Az említett témákkal kapcsolatos összefoglaló általánosítások kielégítő megfogalmazhatóságához a megfelelő alap csak kellő körültekintéssel kidolgozott gyakorlatok széles körű alkalmazása útján érhető el. Erre az alkalmazására vonatkozóan itt már jelezhetjük, hogy ennek előmozdítása érdekébe a közeljövőben elkészül egy szövegszerkesztéssel kapcsolatos szövegtani gyakorlatokat tartalmazó iskolai segédkönyv is.

2.11. Válaszok, megjegyzések az analitikus szemiotikai textológiai szövegmegközelítéssel kapcsolatos megállapításokra, kérdésekre

PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ

Az itt következő válaszok és megjegyzések elsősorban a BÓKAI ANTAL által feltett kérdésekre vonatkoznak. (A válaszokat a szerzőre és a szóban forgó szövegrészre utaló kettős aposztróffal ellátott szimbólumok tagolják).

1. Válaszok a Bókay Antal [=Bk] által feltett kérdésekre

B/1'' Mindenekelőtt szükségesnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy mindhárom BÓKAY által említett megközelítés mögött a befogadó áll: a *befogadó* az, aki

- (1) a szerzőre (valamint a szövegfelépítésre és a világra) vonatkozóan általa birtokolt ismeretek alapján próbál egy, *elsősorban szerzőcentrikus* értelmező interpretációt létrehozni;
- (2) a szövegfelépítésre (valamint a világra) vonatkozóan általa birtokolt ismeretek alapján próbál egy *elsősorban szövegcentrikus* értelmező interpretációt létrehozni;
- (3) saját tapasztalata (valamint a szövegfelépítésre és a világra) vonatkozóan általa birtokolt ismeretek alapján próbál egy *elsősorban befogadócentrikus* értelmező interpretációt létrehozni.

Ez a megállapítás azonban három kiegészítő megjegyzést tesz szükségessé.

A szemiotikai textológia keretében az *értelmező interpretáció* a 'szöveg formai és szemantikai megformáltságának' az elemzésére, az első fokú (betű szerinti) és a másodfokú (közvetett/szimbolikus) szövegarchitektonika meghatározására és leírására szolgál, ami csupán *egyike* a szövegekkel kapcsolatban vizsgálandó jellemzőknek.

Ennek az interpretációnak nem célja sem a szerzői intenció (a valamilyen feltevésre alapozott tényleges kommunikatív funkció) feltárása — ha ez egyáltalán kielégítő módon lehetséges —, sem az adott szöveg esztétikai, stilisztikai minősítése. Válaszainkat itt kizárólag az így definiált értelmező interpretációnak a nézőpontjából fogalmazzuk meg, és nem térünk ki a szemiotikai textológiában alkalmazott más interpretációtípusok (például az *értékelő interpretáció*) nézőpontjaira és feladataira, amik az irodalmi művek elemzésében legalább olyan fontos szerepet játszanak, mint az értelmező interpretációéi.

Az értelmező interpretáció három lehetséges fő típusának kommentálásában a zárójeles kifejezések arra utalnak, hogy ha valamelyik ismerettípus domináns is, feltételezi más ismerettípushoz tartozó ismeretek birtoklását is; kivételt képeznek a szerzőre vonatkozó ismeretek, amelyek birtoklását a (2) és (3) megközelítéstípus nem kívánja meg.

Ami a szövegcentrikus interpretációt illeti, meglehetősen problematikus egy 'elsősorban szövegcentrikus' interpretáció létrehozása is, mert a kompozicionális közép-szint *főként* nem a szövegre, hanem a világra vonatkozó ismeretek a meghatározóak.

A kérdésben említett „liberalizmus” véleményünk szerint egyrészt annak *világossá tétele* érdekében szükséges, hogy mit jelent egy-egy ismerettípus dominanciája az interpretációfolyamatban, másrészt annak *biztosítása* érdekében, hogy a befogadók (beleértve bármely oktatási szint tanulóit, hallgatóit) létrehozassanak kizárólag a saját tapasztalataikra épülő interpretációkat is, amit mi éppen olyan fontosnak tartunk, mint a 'filológiai, irodalomtörténetileg hitelesnek tartható interpretációk' létrehozását.

Azzal a kérdéssel, hogy az értelmező interpretáció egyes típusaival kapcsolatban milyen értelemben beszélhetünk 'igazságtartalom'-ról, itt nem tudunk behatóbban foglalkozni, néhány aspektusának kommentálásához azonban alább visszatérünk.

B/2'' A 'véletlenszerű befogadói pozíció' érvényesülésével kapcsolatban a szemiotikai textológiában *természetes interpretációról* beszélünk, megkülönböztetve attól az *elméleti interpretációtól*, amely egy adott elmélet alapján (annak keretében) kell hogy végbemenjen. Az elméleti értelmező interpretációban — ahogy erre a fentiekben is utaltunk — elsősorban az *alapvető szövegalkotó tényezők*, a *kompozicionális organizáció szintjei és egységei*, valamint a *világra vonatkozó ismeretek* játsszák a döntő szerepet, ezek a 'befogadói mozzanat' meghatározói. Más szóval: a szemiotikai textológia megfogalmazza, rendszerezi és explicitté teszi azokat a kérdéseket, amelyekre a szöveg megformáltság (a szövegarchitektonika) elemzése és leírása során az interpretátornak választ kell keresnie.

A 'befogadói mozzanat' pontosabb meghatározása annak eldöntéséből áll, hogy egy adott szövegvehikulum interpretációja során az interpretátornak a szemiotikai textológia 'kérdései'-re adott 'válaszai' mily mértékben 'egybehangzóak' az interpretálandó szöveg vehikulumát és az interpretáció kontextusát meghatározó tényezőkkel.

A 'befogadói mozzanat létrehozás'-ának *fejlesztése* egyrészt az értelmező interpretációval kapcsolatban felvetett szemiotikai textológiai kérdések minél pontosabb *megértésének*, másrészt a válaszok adekvátsága minél biztosabb *megítélésének* a fejlesztését jelenti.

2. Megjegyzések az irodalmi szöveggént olvasott szövegek értelmező interpretációi 'igazságtartalmá'-nak kérdéséhez

Az 'irodalmi szöveggént olvasott' minősítés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ilyen olvasási mód esetében az interpretátor általában szükségesnek tartja legalább egy, úgynevezett másodfokú értelmező interpretáció létrehozását. Más szóval megpróbál választ keresni arra a kérdésre, hogy adott ismeret-, feltételezés- és elvárásrendszer alapján milyen 'szimbolikus' jelentés rendelhető egy (az első fokú értelmező interpretáció eredményeként ilyen és ilyen formai-szemantikai megformáltságúnak minősített) szöveghez.

Az értelmező interpretáció két fokozata következtében az úgynevezett 'igazságtartalom' kérdése is két szinten jelentkezik.

Az *első fokú értelmező interpretáció* szintjén az interpretátor — a legáltalánosabb megfogalmazás szerint — arra a kérdésre keres választ, hogy milyennek kell lenni annak a világnak (azoknak a világoknak), amelyre (amelyekre) vonatkoztatva az adott szöveg egy adott interpretáció alapján 'igaz'-nak minősülhet. (Itt most figyelmen kívül hagyjuk azokat az 'irodalmi szöveggént olvasott/hallgatott' szövegeket, amelyek vizuális, illetőleg akusztikai megjelenési formájukkal 'hatnak', azaz amelyekkel kapcsolatban az 'igazságtartalom' kérdése nem merül fel!)

A *másodfokú értelmező interpretáció* szintjén először azokat a szövegben megjelenített tárgyakat, személyeket, állapotokat, történéseket, cselekményeket kell meghatározni az interpretátornak, amelyek véleménye szerint az adott (első fokon interpretált) szövegben másodfokú jelölő funkcióval rendelkezik(het)nek, majd ezekhez kell olyan 'jelentések'-et hozzárendelnie, amelyek alapján meg tud alkotni egy, az adott szöveget a másodfokú interpretáció szintjén 'igaz'-nak minősíteni képes világot.

A szemiotikai textológiai első és másodfokú értelmező interpretációkban az *adott szöveg vehikuluma* annyiban játszik (interszubjektív) centrális szerepet, hogy ha az interpretációk 'jellegét' nem is tudja meghatározni, többé-kevésbé ki tudja jelölni lehetőségeinek a határait. Magának az interpretációnak a jellegét végső fokon az dönti el, hogy az interpretátor egy feltételezetten a szöveg alkotójára jellemző, vagy — egyértelműen kijelentett (és vállalt) módon a rá — magára jellemző tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerrel operál. Ilyen alapon beszélhetünk egy, a szöveg *alkotójára* vonatkoztatott és egy (esetleg attól teljes mértékben eltérő), a szöveg *interpretátorára* vonatkoztatott 'igazságtartalom'-ról — jóllehet végső soron mindkettő létrehozója egy és ugyanazon interpretátor lehet.

A szövegvehikulum szemiotikai textológiai szempontból interszubjektíve centrális szerepe miatt az eddigiekben csaknem kizárólag annak *megformáltsága* (első fokú formai-szemantikai *architektonikája*) — mint *első lépésként* minősítendő tulajdonsága — analitikus megközelítésével foglalkoztunk. Tettük ezt azért is, mert ebben a megközelítésben olyan, a hagyományos strukturalizmus célját és eszközeit meghaladó, ugyanakkor nem közvetlenül irodalmi (hermeneutikus?) jellegű interpretáció gyakorlatáról van szó, amely a szimbolikus interpretáció létrehozásáról sem kíván lemondani, sőt maximális explicitiségre törekedve, kívánja előkészíteni azt is.

Ami a másodfokú értelmező interpretációt illeti, annak gyakorlata munkáinkban eddig nem kapott akkora teret, mint amekkora minden bizonnyal kívánatos lett volna, bár arra is található példa a szemiotikai textológiai publikációkban (lásd például *Szöveg-*

tani kaleidoszkóp. A szövegmegformáltság elemző megközelítése). Ezzel az interpretációval kapcsolatban minden bizonnyal mindkét irányban hasznos lenne egy mélyreható dialógus a BERNÁTH-CSÜRI-féle 'lehetséges-világok'-megközelítés és a szemiotikai textológiai megközelítés között. (Ha ez a megbeszélés erre nem is adott lehetőséget, reméljük, előbb-utóbb létrejöhet ez is!)

3. Megjegyzések a kreatív-produktív és az analitikus szövegmegközelítés kapcsolatához

A kreatív-produktív megközelítéssel kapcsolatban állandóan hangoztattuk, hogy az az *analitikus* (a *szövegelemző*) megközelítés *előkészítője*. (Természetesen előkészítője a *szintetikus*, a *szövegalkotó* megközelítésnek is, amivel érdemben még nem foglalkoztunk, hangoztatására nem volt alkalom.) A kreatív-produktív és az analitikus megközelítés kapcsolatát eddig azonban szintén nem tárgyaltuk kellőképpen, nem mutattuk be kielégítő módon. Bár valamennyi eddig elvégzett (elvégeztetett) kreatív-produktív gyakorlat eredményének értékelése bőven tartalmaz analitikus jellegű megjegyzéseket, az eddigi analitikus elemzések csak elvétve foglalnak magukban olyan utalásokat, amelyek azt illetik, hogy az elemzendő szövegvehikulum mely aspektusára vonatkozóan célszerű kreatív-produktív előkészítő gyakorlato(ka)t végeztetni, és hogy ezeknek a gyakorlatoknak milyen jellegűeknek kell lenniük.

A 'célszerűség' és a 'jelleg', természetesen az adott *szövegvehikulum* milyenségén túl, minden esetben annak a *közösségnek* a meghatározó tulajdonságaitól (életkorától, szociokulturális kontextusától, az általa birtokolt tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerektől stb.) is függ, amelyik ehhez a szövegvehikulumhoz értelmező interpretációt készül rendelni. Más szóval: az analitikus megközelítés *elmélete* az elemzési stratégia lépéseit csak általános szinten határozhatja meg, ezeknek *gyakorlati* végrehajtása az elemzés mindenkori kontextusának a függvénye; az elemzési gyakorlat optimális módját minden alkalommal a tanárnak, illetőleg az adott interpretátornak kell megválasztania. Ennek a megállapításnak az érvényességétől függetlenül a jövőben szándékunkban áll az analitikus és a kreatív-produktív megközelítés kapcsolatát az eddiginél nagyobb mértékben és rendszeresebben dokumentálni.

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ*

3. 1970—1971. Egy nyelvészeti alapozású kotextuális szövegelmélet
globális koncepciójának felvázolása

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* első két részében (lásd PETŐFI: 1991. Hu1 és 1993. Hu2) kutatótevékenységem kezdeti (1969-ig terjedő, magyarországi) időszakával foglalkoztam. 1969 augusztusában részt vehettem a Svédországban megrendezésre került első International Conference on Computational Linguistics-en, és annak befejeztével nem tértem vissza Magyarországra. 1971 december 31-ig — kis megszakítással — Svédországban éltem, *Visszatekintésemnek* ebben a részében ezzel az időszakkal kívánok foglalkozni.

Annak érdekében, hogy főbb kutatási témáimat — mind erre, mind az ezt követő időszakokra vonatkozóan — egységes keretben tárgyalhassam, célszerűnek tartom az előző részben (lásd PETŐFI: 1993.u2) alkalmazott osztályozási rendszert általánosabb jellegűvé formálni. Itt és a továbbiakban az ily módon általánossá tett rendszer alosztályai-
ba sorolom be a szóban forgó időszakban keletkezett munkáimat (a bibliográfiai utalások alapját PETŐFI: 1991.Ha/Ea *Bibliográfiája* képezi — lásd PETŐFI: 1995.H.u12—13).

A besorolásnál követett alapelv a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra került, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike 'monotematikus', azaz, hogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában, mind a kommentárokból keresztutalások jelzik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

A1: A szövegnyelvészeti tudományelméletéhez

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

* Különböző igények kielégítésére ezzel a visszatekintéssorozattal párhuzamosan megkezdtem kutatótevékenységem 1988-cal kezdődő időszakának tárgyalását. Az erre az időszakra vonatkozó visszatekintések adatai is megtalálhatók az ennek az írásnak a végéhez csatolt bibliográfiában.

B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET

Petőfi: 1970. Eb

C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN

D: LEXIKOLÓGIA — LEXIKOGRÁFIA

Petőfi: 1971.Ed

E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA(I)

E1: Szemiotika

E2: Kommunikációelmélet

F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA

F0: A (dominánsan) verbális szövegek tipológiája

F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései

Petőfi: 1970.Ea, 1970.Ga (*1971. Eb), 1971.Ec, 1971.Ee [*1971.Ga], 1971.Gc, 1971.Gd, 1971.Ge

F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései

van Dijk—Ihwe—Petőfi—Rieser: 1971.Ga

F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja

F31: műalkotásoké

Petőfi: [*1971.Gb]

F32: nem műalkotásoké

F4: A multimediális, de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja

F41: műalkotásoké

Petőfi: 1971.Ea

F42: nem műalkotásoké

F5: Fordításelmélet — Fordításkritika

G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELMI HASZNÁLATA

G1: A nyelvek figuratív használata

G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció

Mielőtt az ebben az időszakban megjelent írások kommentálását elkezdeném, a *Visszatekintés* előző részéhez kívánok egy kiegészítő megjegyzést tenni. A *Formateremtő elvek a költői alkotásokban (A november 14—15-i verselemző konferencia tapasztalatai)* című írásom (PETŐFI: 1968.Hd) — amit ott egy, 'sajátos sorsú' tanulmányaim sorát megnyitó írásnak neveztem — időközben megjelent *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatairól* című kötetben is (Magyar Műhely, Párizs—Bécs—Budapest, 1994.). A maga módján ez a kötet is 'visszatekintés' jellegű, amennyiben a benne közölt négy írás nemcsak az általános értelemben vett szövegtani kutatáshoz szolgáltat történeti-tematikai információkat, hanem az én szemiotikai szövegtani koncepcióm létrejöttéhez és alakulásához is. A szóban forgó írás újramegjelentetése nem szokványos jellegű 'újraközlés', hanem tematikus elő- és utótörténetbe ágyazott. Magát a négy tanulmányt is olyan bevezető és záró részek kötik össze, amelyek globális képet adnak az általam 1969-cel kezdődően kutatott témák (és az e témákról megjelentetett publikációk) közötti összefüggésekről.

Lássuk ezek után az 1970—71-es időszakot, amelynek jellegét döntő módon a következő tényezők határozták meg. (1) 1969 szeptemberében szerződést kötött velem a nyugatnémetországi Athenäum Kiadó egy, a generatív transzformációs grammatika és a

szövegnyelvészet akkori koncepciói közötti összefüggéseket tárgyaló könyv megírására. A kiadót ennek a szerződésnek a megkötésére a téma aktuális jellege mellett az is motíválta, hogy ott állt éppen megjelenés alatt *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven* címmel az az irodalomtudomány és a modern nyelvészet kapcsolatát dokumentáló, Jens IHWE által szerkesztett többkötetes mű, amely három (a generatív grammatika és a szövegnyelvészet kontextusában elhelyezhető) tanulmányomat tartalmazta német fordításban. (2) 1970. december 15-től a Göteborgi Egyetemnek a Modern svéd nyelv kutatásával (és számítógépes szótári szövegfeldolgozásával) foglalkozó kutatócsoportjában kaptam lehetőséget kutatómunkám folytatására. (3) A Göteborgi Egyetemen szemináriumokat tarthattam kommunikációelméleti és szövegnyelvészeti kérdésekről. (4) Az Umeåi Egyetemen lehetőséget kaptam a doktori fokozat szövegnyelvészeti témájú disszertációval való megszerzésére, s ennek következtében 1970 elején megkezdhettem az arra való felkészülést. (5) 1970 végén egy szemeszterre szóló vendégprofesszori meghívást kaptam a Konstanzi Egyetemre, Nyugatnémetország egyik röviddel azelőtt létrehozott, modern egyetemére, aminek 1971 tavaszi szemeszterében tettem eleget. Pontosan abban az időben, amelyben a Konstanzi Egyetemen Peter HARTMANN tanszéke mellett előkészületek folytak egy szövegnyelvészeti kutatócsoport létrehozására, s ebben az előkészítő munkában aktívan részt vehettem én is. (1972-ben azután ennek a kutatócsoportnak a tagjaként települtem át Németországba.) — Az ezekben és a további években kifejtett kutatótevékenységet, az enyémet éppúgy, mint másokét, bizonyos mértékig (és nem minden esetben pozitív módon) meghatározta az a tény is, hogy a szövegnyelvészeti kutatás 'modern terület' révén, a legkülönfélébb publikációs orgánumok szinte egyidejűleg tartottak igényt ilyen témájú tanulmányok megjelenítésére, s a felkéréseknek — tekintettel az egyetemi rendszer és a kutatásokat támogató intézmények adminisztratív működésének jellegére — praktikus szempontokból nem lett volna ésszerű nem eleget tenni. Az alábbiakban kommentált könyvek, tanulmányok ezeknek a tényeknek a háttere előtt értékelendők.

B: Petőfi 1970. *Eb* egy olyan tanulmánygyűjtemény recenziója, amely alkalmat adott számomra egyrészt az akkori nyelvészeti kutatás néhány általános metodológiai kérdésének érintésére, másrészt a szövegnyelvészeti (vagy ahogy akkoriban neveztük: szöveggrammatikai) kutatás néhány aspektusának felvillantására. (A téma különben állandó jelleggel aktuális téma volt abban a göteborgi kutatócsoportban, amelynek 1969 végén tagjává váltam.)

D: Petőfi 1971. *Ed* egy olyan lexikológiai kutatási terv leírása, amelyet az akkori programtervnek megfelelően a göteborgi kutatócsoport munkája keretében szándékoztunk megvalósítani. Ez a Working Paper eddig még nem került elő, így azt csak emlékezetemre és az előmunkálatok fennmaradt anyagára támaszkodva tudom rekonstruálni. A cél egy, lexikai explikációk megalkotása céljára szolgáló 'szemantikai alapszótár' létrehozása volt. Ennek érdekében első lépésként Michael WEST *Reader's Digest Dictionary*-jének 'definiáló alapszavait' kívántuk számítógéppel feldolgozni. Ez a szótár körülbelül 1500 lexikai egységet 'nem explikálandó alapszó'-nak tekint, s valamennyi más lexikai egység explikációját ezek felhasználásával végzi el. Ezek azonban valóban *szavak*, és nem egyértelmű *olvasatok*. A kutatási terv — ha jól emlékszem — a munkaprogram általános felvázolásán túl elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy mi módon kell és lehet az 1500 alapszó olvasatait egymástól elválasztani. (Ezt az olvasat-elválasztó munkát én 1971—72-ben (kézi erővel) előkészítettem, maga a terv azon-

ban később — főleg amiatt, hogy időközben a csoportból kiváltam — nem valósult meg.)

F1: *Petőfi 1970.Ea* egy kétoldalas absztrakt, amit a Bukarestben 1967-ben megrendezett X. Nemzetközi Nyelvészkonferenciára küldtem ki. (A konferencián én magam nem vehettem részt, mert arra nem kaptam engedélyt.) Ez az absztrakt PETŐFI: 1967.Ea alap gondolatait foglalja össze (a tanulmány részletes leírását lásd visszatekintésem 2. részében), és azáltal vált kutatótevékenységem és kutatási lehetőségeim további alakulása szempontjából meghatározóvá, hogy — ahogy erre már más helyen is utaltam — Bukarestben azt megismerve, Jens IHWE elkérte addig megírt (és a Számítástechnikai Központ stencilezett házi kiadványában, illetőleg más konferenciák preprintjeként megjelent), elméletalkotással foglalkozó angol nyelvű tanulmányaimat, és azokat német fordításban felvette antológiájába, ami jelentős mértékben hozzájárult koncepcióim nemzetközi megismertetéséhez.

Petőfi 1970.Ga egy, a göteborgi csoporton belüli eszmecsere számára készített 56 oldalas kézirat, amely nyomtatásban soha nem jelent meg. Hozzá fűzött kommentárjaimat a kézirat alábbiakban megadott fejezetfelépítését követve kívánom összefoglalni.

VON DER 'EXPLIKATION DES BEGRIFFES SATZ' ZU DER 'EXPLIKATION DER TEXTEN'
(Zur Frage einer generellen Texttheorie)

1. *Über die 'linguistische Poetik' und die 'Textlinguistik'*
(Einige Probleme der Analyse von sprachlichen Kunstwerken) 3—5
2. *Explikation des Begriffes SATZ*
(Kurzer Überblick über eine Richtung der eingangs erwähnten neueren Forschungen) 6—27
3. *Explikation des Begriffes TEXT*
(Umriss eines möglichen Rahmens der 'Text-grammatik') 28—48
4. *Über die 'Explikation der Texte'*
(Anmerkungen zu den im Kapitel 1. aufgeworfenen Fragen) 49—53

Bibliographie

1. Az *első* fejezet — érdeklődésemnek és kutatási területem 'súlypont'-jának megfelelően — a 'nyelvészeti poétika' néhány alapkérdésével foglalkozik, az 1969-ben induló *Jahrbuch für Internationale Germanistik Jahrgang I. Heft 1. ('Literaturwissenschaft und Linguistik')* néhány tanulmányára támaszkodva. Argumentálásom iránya kettős: egyrészt azt hangsúlyozom, hogy a poétikai nyelvhasználat vizsgálata nem épülhet kizárólag a 'normál'-tól eltérő nyelvhasználat vizsgálatára, másrészt amellett érvelek, hogy a poétikai nyelvhasználat vizsgálatához nem elegendő egy mondattani keret.

2. A *második* fejezet — amely a fentiekben említett, készülő könyvem egy része vázlatának tekinthető — CHOMSKY, FILLMORE, MCCAWLEY, BREKLE, SEUREN, valamint ZSOLKOVSKIJ—MELCSUK koncepcióját vázolja, és pedig a következő felépítésben: 2.1. Történeti áttekintés, 2.2. A 'mélystruktúra'-ra vonatkozó felfogások (2.2.1. a 'sze-

mantikai interpretáló komponens' funkciójára, 2.2.2. a 'szemantikai reprezentáció felépítésére', különösen pedig 2.2.3. a szemantikai reprezentáció 'mag'-jára vonatkozóan), 2.3. az előzőekből következő — CHOMSKY eredeti koncepciója átalakítását célzó — különféle elképzelések (2.3.1. a 'generálás mód'-ját, 2.3.2. a 'lexikon' struktúráját, valamint a 'transzformációs komponens' funkcióját illetően). Ezt a fejezetet egy olyan, összefoglaló megjegyzéseket tartalmazó alfejezet zárja (2.4.), amelyek egyrészt azt hangsúlyozzák, hogy mindegyik modellátalakító kísérletet az az igény hozta létre, hogy a mondatstruktúrák (vagy legalábbis bizonyos mondatstruktúrák) 'teljesebb' módon váljanak leírhatóvá, mint amit CHOMSKY modellje lehetővé tesz, másrészt azt, hogy a szövegstruktúrák leírása számára a tárgyalt szerzők törekvése is korrigálásra, kiegészítésre szorul.

3. A *harmadik* fejezet ennek a korrigálásnak, kiegészítésnek egy lehetséges módját tárgyalja. A 3.1. alfejezet azokkal a módosításokkal foglalkozik, amelyek a 'mélystruktúra' addigi fogalmain hajtandók végre, ha a mondatokat mint egy szöveg egységeit (mint 'szövegmondatok'-at) kívánjuk leírni. (A 3.1.1. szekció a 'mélystruktúra'-ra vonatkozóan javasol módosításként egyfajta kettős strukturáltságot: egy úgynevezett 'lexikai mondatdiagram' felelne meg az előző fejezetben tárgyalt módosítások értelmében létrehozott 'szemantikai (mondat)reprezentáció'-nak, és egy úgynevezett 'lexikai mondatbelle' tartalmazná az adott mondatot lexikailag a többi mondathoz kapcsoló struktúraelemeket.) Ezek után a 3.1.2. szekció azzal a kérdéssel foglalkozik, mi módon kellene a 'lexikon'-ra (a mondatgrammatika szótárkomponensére) vonatkozó koncepciót módosítani annak érdekében, hogy a 'lexikai mondatbelle'-t megfelelő módon lehessen 'hatékony'-nyá tenni, valamint azzal a kérdéssel, hogy mit kívánna meg ez a módosítás egy, a CHOMSKYénál szükségképpen 'általánosabb' funkcióval rendelkező 'transzformációs komponens'-től. A 3.2. alfejezet a szövegfogalom mondatfogalommal analóg definiálásának a lehetőségeivel foglalkozik, ahol a 'szöveg' terminus egy 'minimum két mondatból álló mondatlánc' nagyságrendű nyelvi egysége utal. A 3.3. alfejezet végül — kutatási programként — azokat a feladatokat sorolja fel, amelyek megoldása az előzőekben vázolt módon módosított grammatika (azaz 'szöveggrammatika') kidolgozásához elengedhetetlenül szükséges. Az ezekhez a feladatokhoz fűzött megjegyzések közül itt csupán azt a megjegyzést kívánom megemlíteni, amelyik azt juttatja kifejezésre, hogy

Ein Text kann nicht im Sinne der Generierung der Chomskyschen Transformationsgrammatik generiert werden, (...) Es lohnt sich aber und ist auch notwendig zu untersuchen, was die Bedingungen der Generierung solcher Sätze sind, die eine 'stetige Satz-Kette' bilden.

A generálás problémája ugyanis a későbbiek során több alkalommal is vita tárgyát képezte.

4. A *negyedik* fejezet (amelynek címe az 'interpretáció' értelmében vett 'szövegexplicáció'-ra utal) azokat a modellelképzeléseimet vázolja, amelyeket 1966-ban, 1967-ben írt tanulmányaimban vázoltam (pontosabban PETŐFI: 1966.Ha-ban és PETŐFI: 1967.Ea-ban — ezek tárgyalását lásd e *Visszatekintés* első, illetőleg második részében).

Végezetül azt kívánom még megemlíteni, hogy a 3. fejezetben tárgyalt 'lexikai mondatbelle' struktúrájának megalkotásában figyelembe kívántam venni a számítógépes szövegelemzés követelményeit, illetőleg akkori lehetőségeit is.

Minthogy *Petőfi* ('1971.Eb) és *Petőfi 1971.Ec* azonosak (az előbbi az utóbbinak a Göteborgi Egyetem 'Working Paper' sorozatában megjelent prepublikációja), jóllehet az alábbiakban én az utóbbira hivatkozom, az itt következő kommentár mindkettőre vonatkozik.

Előljáróban azonban szükségesnek látom egy olyan tény hangsúlyozását, amely a *Visszatekintés* mind ezen részét, mind az ezt követőket érinti. Egyrészt kommentárjaimban az egyes tanulmányok a címük által implikált tematikus és nem kronologikus sorrendben követik egymást. Másrészt — a publikációs orgánumok egymástól különböző időritmusa következtében — az egyes tanulmányok publikálásának kronológiája nem fedi megírásuk kronológiáját. Ennek következtében egy-egy tanulmány olyan előzményekre 'utal'-hat, amelyek vagy egy, a tárgyalta időszakra vonatkozó kommentárjaimban csak később sorra kerülő tanulmányban, vagy egy, a tárgyalta időszakot követő időszakban megjelent tanulmányban találhatók. (Egy darabig megkíséreltem a megírás és a publikálás kronológiáját egymással párhuzamosan regisztrálni — lásd például PETŐFI: 1975.Fe: *Vers une théorie partielle du texte* (= pt 9), Hamburg, Buske —, ezzel a 'kettős könyveléssel' azonban később felhagytam; a megírás kronológiája legalább részben rekonstruálható annak alapján, hogy melyik tanulmányban mely más tanulmányokra történik utalás.)

Petőfi 1971.Ec bevezető részében PETŐFI: 1971.Ee-re utal mint előzményre, és első fejezetében annak néhány alapvető megállapítását foglalja össze. Ezek között kitüntetett szerepet játszik az úgynevezett *nem fix linearitású szöveggrammatika* koncepciója (mint kontextuális elméleti koncepció), amelynek fő jellemző tulajdonságai a következők:

- különbséget tesz a 'szövegmondatok [= K] lánc', a 'szövegmondatok bázisainak [= KB] lánc' és a 'szövegbázis [= TextB]' között;
- a 'bázisok [= B]' két összetevőből kell hogy álljanak: az egyik a 'szemantikai reprezentáció [= SeR]', amely független a felszíni struktúrától, a másik egy úgynevezett 'információblokk [= Ω]', amely egy SeR-ből levezethető valamennyi felszíni struktúra létrehozásához szükséges információt kell hogy tartalmazzon;
- a TextSeR és a KSeR-ek, valamint a Text Ω és a K Ω -k egymással kompatibilis felépítésűek kell hogy legyenek, azaz összetevőiként ugyanazon 'elemi struktúrák'-at kell tartalmazniuk.

Ezt, a CHOMSKY 'kategoriális bázis' fogalmának az általánosítására és kiterjesztésére alapuló koncepciót a szemiotikai textológia kidolgozása során mindvégig megőriztem. Jelentőségéhez az utóbbi időben újabb argumentumokat szolgáltat a komputeres szövegfeldolgozás 'hipertextus' koncepciója!

A fejezet ezt követően az 'elemi struktúrák'-at, majd a 'bázisok'-at és 'információblokkok'-at szemlélteti J. Thurber „The Moth and the Star” című 'mesé'-jét használva példaként.

A tanulmány fő részét a második és harmadik fejezet képezi. Ezekben először 'a formációs szabályok rendszere' (pontosabban annak a következő évek során több ízben is módosított első változata) kerül bemutatásra, majd a 'szöveggenerálás' néhány aspektusa. A *formációs szabályoknak* nem az a rendeltetése, hogy egy úgynevezett 'kezdőszimbólum'-ból kiindulva hozzanak létre 'szemantikai reprezentáció'-kat, hanem egy spe-

ciális módon felépített lexikon 'lexikai alapstruktúrái'-ból kiindulva, amelyek 'predikátum + argumentuma(i) és a hozzájuk rendelt szelekciós megszorítások' jellegű felépítéssel rendelkeznek. Más szóval ez a szabályrendszer egy 'lexiko-funkcionális (szöveg)-grammatika'szabályrendszere. Ennek a szabályrendszer-koncepciónak a következtében a generálás sem CHOMSKY típusú generálás jellegű. (A generálással foglalkozó fejezet úgyszintén Thurber említett meséjét használja szemléltető példaként.) A tanulmányt a szövegtipológiára és a szövegsemantikára utaló néhány megállapítás zárja.

Petőfi 1971.Ee — amely úgyszintén a göteborgi kutatócsoporton belül létrejött Working Paper — sajnos jelenleg (még) nem áll rendelkezésemre. A PETŐFI: 1971.Eb és 1971.Ec azonban rá hivatkozva azt állítja, hogy német nyelven a *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*ben fog megjelenni. Ennek a hivatkozásnak az értelmében ez műveim bibliográfiájában a PETŐFI: 1972.Gc jellel szereplő tétel kell hogy legyen, amit (megjelenési évére való tekintettel) e *Visszatekintés* következő részében fogok tárgyalni.

Petőfi [1971.Ga] az 1969-ben megrendezett *I. Nemzetközi Computational Linguistics Konferenciához* készített angol nyelvű preprintnek — PETŐFI: 1969.Ec-nek — német nyelvű változata. (Bemutatását lásd *Visszatekintésem* 2. részében.) Ez az írás ebben a változatban vált doktori disszertációm (lásd itt PETŐFI: 1971.Ge) 2. fejezetévé.

Petőfi 1971.Gc az 1970 novemberében a Bochumi és a Konstanzi Egyetemen tartott előadásom utólag kidolgozott változata. Gyakorlatilag azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyeket részletesebben 1971-ben megjelent könyvem IV.3. alfejezetében tárgyaltam (lásd itt PETŐFI: 1971.Gd).

Annak, hogy ez az írás a Konstanzhoz kötődő *Linguistische Berichte*-ben jelent meg, többek között az a magyarázata, hogy — említett előadásom egyik eredményeként — együttműködés kezdődött köztem és az akkor szerveződő Konstanzi Szövegnyelvészeti Kutatócsoport között. Ez az együttműködés 1971-es konstanzi vendégprofesszorságom idején olyan intenzívvé vált, hogy 1972-ben Svédországból áttelepültem Konstanzba (ezt a megoldást akkor 'csupán átmeneti jellegű'-nek gondolva).

A konstanzi kutatócsoport indulásáról a *Linguistische Berichte* 13. számában (1971. 105—106) jelent meg egy rövid beszámoló „Informationen über das Konstanzer Projekt »Textlinguistik«” címmel. A beszámoló írói a csoport elindítói, azaz IHWE, KÖCK, RIESER és RÜTTENAUER. A projekt célja ennek a beszámolónak a megfogalmazása szerint „a szöveggrammatika elméletének kidolgozása”, amihez az út a kezdeti elképzelések szerint két 'modell' összehasonlítása eredményeként kellett volna hogy elvezessen. Az akkor eltervezett két modell alkotóiként a beszámolóban RIESER és IHWE szerepelnek. (1972-ben IHWE modelljének helyét az én modellem vette át, RIESER megmaradt a másik modell kidolgozójaként.) A beszámoló végén a projekttel kapcsolatos 'tudománypolitikai' célkitűzéseként a következők olvashatók. 1. A szövegnyelvészet addigi eredményeinek kritikai feldolgozása. 2. Olyan szövegelméleti modellek kidolgozása, amelyek meg tudnak felelni az interdiszciplináris érdeklődésnek és követelményeknek (például ami az irodalomtudományt illeti). 3. Az egyetemi képzés bázisának kiszélesítése szövegelméleti kurzusok révén. 4. Kooperációs lehetőségek teremtése és kibővítése a generatív szemantika, szemiotika, hermeneutika, content analysis stb. képviselőivel. Ezek a célkitűzések alapvetően meghatározták a csoport további munkáját, és azon keresztül akkor az enyémét is.

Petőfi 1971. Gd az 1971-ben az Athenäum Kiadónál megjelent (e visszatekintésrész elején már említett) könyvem, amelynek felépítése a következő.

Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie
Grundfragen und Konzeptionen

Einleitung

I. Die These: Die „Klassische Transformationelle Theorie“ der Sprache

II. Die Antithese: Andere Konzeptionen der transformationellen Theorie der Sprache

III. Zur Stellung des Lexikons in der Sprachbeschreibung

IV. Transformationsgrammatiken und Texttheorie (versuch einer Synthese)

Zitate

Literaturverzeichnis

E könyv kézírata (előszava dátumának tanúsága szerint) 1970 szeptemberében lett lezárva, és célja az volt, hogy a mondatgrammatikai koncepciók között folyó viták tanulságai alapján egy, a nyelvészeti kutatás akkori kontextusába beágyazott szövegelméleti és szöveggrammatikai koncepciót vázoljon.

Első és második ('tézis'-nek és 'antitézis'-nek nevezett) fejezete *egyfelől* a CHOMSKY nevéhez fűződő generatív transzformációs grammatika felépítésének struktúráját vázolja (N. CHOMSKY, J. J. KATZ—J. A. FODOR, J. J. KATZ—P. M. POSTAL, R. LEES és U. WEINREICH művei alapján), *másfelől* P. A. M. SEUREN, J. CH. FILLMORE, az úgynevezett 'generatív szemantikusok', H. E. BREKLE, valamint A. K. ZSOLKOVSKI—I. A. MELCSUK mondatgrammatikai koncepciójának a generatív transzformációs grammatika koncepciójával kapcsolatba hozható aspektusait tárgyalja.

A *harmadik* fejezet — annak következtében, hogy a lexikonnak (mint egy elmélet egyik összetevőjének) mind a mondatgrammatikusok, mind én alapvető jelentőséget tulajdonítunk — a lexikon struktúráját érintő kérdésekkel foglalkozik részletesen. Ebben a fejezetben a már említett szerzők mellett M. BIERWISCH, A. BAILLE—J. ROUAULT, H. REICHENBACH, M. GROSS, M. DUPRAZ—J. ROUAULT, D. SOERGER, valamint KIEFER Ferenc és SZÉPE György lexikonra (thesaurusra) vonatkozó koncepciója is méltatásra kerül.

Mind a három fejezetnek olyan a felépítése, hogy megfelelő kontextust teremtsen *kotextuális szövegelmélet* koncepcióm negyedik fejezetbeli bemutatásához.

Ennek a *negyedik* fejezetnek — „Transzformációs grammatika és a mondatrétmánya” című — első alfejezete olyan mondatgrammatikai jelenségeket tárgyal, amelyek valamilyen módon 'túlmutatnak' a mondat határára; ilyenek például a pronominalizáció, a téma-réma szerkezet stb. (ezeket akkor H. ISENBERG egy 1968-ban megjelent tanulmánya foglalta rendszerbe), valamint az úgynevezett 'szemantikai implikációk'.

Második — „Szövegelméleti alapproblémák” című — alfejezete olyan próbálkozásokat mutat be, amelyek a mondatelmélet területének egy szöveggrammatika/szövegelmélet irányába való kiterjesztésére tesznek kísérletet, illetőleg közvetett vagy közvetlen módon ez utóbbi szükségességét hangsúlyozzák. A „Szöveg a szó szűkebb értelmében véve” című, 2.1. szekcióban W. A. KOCH, R. HARWEG koncepciójával, valamint R. INGARDEN őket csaknem negyven évvel megelőző felfogásával foglalkozom. Ezt köve-

tően a „Szöveg a szó tágabb értelmében” című, 2.2. szekcióban Z. S. HARRIS, R. OHMANN egy-egy munkáját mutatom be, majd saját koncepcióm alapstruktúráit tárgyalom E. Kästner „Das schweigsame Fräulein” című szövegét választva szemléltető példaként. (Itt azokról az alapstruktúrákról (alapösszetevőkről) van szó, amelyeket fentebb — PETŐFI: 1971.Ec kommentálásakor — felsoroltam.)

A harmadik — „A szöveg grammatikai elméletének aspektusai” című — alfejezetben először a szöveggrammatika létrehozására irányuló motivációkkal foglalkozom, majd a klasszikus transzformációelmélet és a generatív szemantikusok elmélete modelljének sémáját próbálom megközelíteni (‘átértelmezni’) egy ‘beszélő’-re és ‘hallgató’-ra épülő kommunikációs-situációt szemszögekből, végül egy, az én koncepciómra épülő szöveggrammatika modelljét vázolom a szövegkompozíció és szövegdekompozíció aspektusából. A fejezetet néhány összefoglaló megjegyzés zárja.

Petőfi 1971. *Ge* az Umeåi Egyetemen megvédett disszertációm, aminek kommentálását egy ‘autobiográfiai’ megjegyzéssel szeretném bevezetni. A disszertációt teljes tartalmával ma is vállalom, de formáját illetően nem ilyenként — tanulmányok/könyvfejezetek egymáshoz kapcsolt részeiből állóként — szerettem volna létrehozni, hanem összefüggő szövegű monográfiaként, ahogy ‘illik’! A probléma azonban az volt, hogy az ottani előírásoknak megfelelően a disszertációt 150 nyomtatott példányban kellett benyújtani, s 150 monográfia formában megírt disszertációpéldány (akkori zsebemhez méretezetten olcsónak nem mondható!) nyomdai előállításához nem rendelkeztem a megfelelő anyagiakkal. Ezért választottam ‘praktikus kényszerűségből’ a ‘kumulatív jellegű’ formát, amit jóval olcsóbban (és gyorsan — ami számomra akkor szintén fontos volt) lehetett előállítani. Az is az igazsághoz tartozik azonban, hogy ez a forma ugyanakkor egyáltalán nem csökkentette a disszertáció értékét, amennyiben olyan munkák ‘egybefoglalás’-áról volt szó, amelyek akkor jelentős szerepet játszó német sorozatok kiadványaiban jelentek meg (s egy részük korábban megjelent angol nyelven is).

A disszertáció felépítése a következő.

BEITRÄGE ZU EINER KO-TEXTUELLEN TEXTTHEORIE

Thesen

1. Zur strukturellen Analyse sprachlicher Kunstwerke
2. Probleme der ko-textuellen Analyse von Texten
3. Texttheoretische Grundprobleme
4. Aspekte der grammatischen Theorie des Textes

Ebben a disszertációban csupán a „Thesen [Tézisek]” rész képez ‘új’ szöveget. 1. fejezete PETŐFI: 1971.Gb-nek, 2. fejezete PETŐFI: 1971.Ga-nak, 3. és 4. fejezete pedig PETŐFI: 1971.Gd IV.2., illetőleg IV.3. alfejezetének az ‘újrányomása’. Minthogy az újrányomott munkák kommentálásával a *Visszatekintés*nek ebben a részében (illetőleg a korábbiakban) már foglalkoztam, itt csak a disszertáció négy fejezetére épülő Tézisek bevezetéséből kívánok idézni négy bekezdést magyar fordításban.

Minthogy a ‘szöveg’ terminust az utóbbi időben ‘nem verbális szövegekre’ utaló terminusként is használják, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy én kizárólag verbális szövegek struktúrájának a problémáival foglalkozom.

A szövegstruktúrák leírásával kapcsolatban különbséget teszek *kotextuális* leírás (amelynél kizárólag az adott nyelv grammatikájából, illetőleg analízis esetén ezenkívül magának az adott szövegnek a struktúrájából is nyerhető információkat veszünk figyelembe) és *kotextuális* leírás között (amelynél az adott nyelv grammatikájából és analízis esetén az adott szövegnek a struktúrájából is nyerhető információk mellett más információkat is figyelembe veszünk).

A kotextuális szövegelmélet feladatát abban látom, hogy 'az ideális beszélő/hallgató szövegstruktúrákra vonatkozó kotextuális ismeretei' explicit ábrázolása számára olyan módszert dolgozzon ki, amely ennek az ábrázolásnak nem kotextuális (vagy nem elsősorban elméleti) jellegű felhasználását is maximális módon lehetővé teszi. A 'felhasználás' egyrészt a szövegek nem kotextuális (pragmatikai, irodalomtudományi vagy más jellegű) interpretálását jelenti, másrészt a teljesen automatizált információfeldolgozást.

A 'szöveg' terminust nem definiált alapfogalomként használom. (Ha egy generatív szöveggrammatika megalkotható, ez a terminus a 'generatív modell' által definiálható válik.)

A fogalmazáson kétségek nélkül érezhető a generatív nyelvelmélet hatása. Az elképzelés azonban szerves részét képezte (képezi) egy folyamatosan bővülő, egyre átfogóbbá váló (változásokat is szervesen magába olvasztani tudó) koncepció mindmáig tartó kidolgozásának.

F2: *van Dijk—Ihwe—Petőfi—Rieser 1971.Ga* a Konstanzi Szövegnyelvészeti Kutatócsoport munkája keretében létrejött terjedelmesebb tanulmány rövid változata. (A konstanzi kutatócsoporthoz lásd fent, az F1 szekcióban a PETŐFI: 1971.Gc-vel kapcsolatban mondottakat, a terjedelmesebb tanulmányhoz pedig a felsorolt szerzők 1972-ben publikált könyvét, ami a *Papiere zur Textlinguistik / Papers in textlinguistics* sorozat első köteteként jelent meg. Ez utóbbi mű kommentálása *Visszatekintésem* következő részében lesz megtalálható.) Ebben a többszerzős tanulmányban egy közösen írt bevezető rész után két szöveggrammatikai modell kerül bemutatásra: Hannes RIESERnek a 'contextfree phrase-structure grammar' koncepciója szerint felépített modellje és az én 'nem fix linearitású' szöveggrammatikai modellem. Az én modellem bemutatásánál a PETŐFI: 1971.Ee, 1971. Gc és 1971.Gd művekre történik hivatkozás (a megfelelő kommentárokat lásd fent az F1 szekcióban), a bemutatott modell alapjául az azokban leírt elméleti koncepció szolgál. Mindkét modell bemutatásához Brecht „Herrn K's Lieblingstier” című szövegét használtuk szemléltető anyaggként. A modellemt bemutató szövegrészhez készült lábjegyzetben az olvasható, hogy ehhez a modellhez a transzformációs komponenst majd Jens IHWE fogja kidolgozni; ez azonban sajnos nem történt meg.

F31: *Petőfi [°1971.Gb]* a PETŐFI: 1967.Ea-nak részben lerövidített, részben átdolgozott német változata. A lerövidítés főleg abban áll, hogy a német változat nem hozza az eredeti változat magyar nyelvű példáit, az átdolgozás pedig abban, hogy PETŐFI: 1969.He-ből kiegészítésként belekerültek annak a nyelvi struktúra elemzése egy mű komplex elemzéséig való kiegészítésére vonatkozó megállapításai. (A két hivatkozott mű bemutatásához lásd *Visszatekintésem* 2. részét.) — Ez a tanulmány képezi doktori disszertációm (lásd PETŐFI: 1971.Ge) 1. fejezetét.

F41: *Petőfi 1971.Ea* számomra különös jelentőségű írás. Tartalmában szorosan kapcsolódva PETŐFI: 1969.Hd-hez, a multimediális szövegek összehasonlító elemzésének kérdéseivel foglalkozik, elsősorban azzal, hogy milyen szempontok alapján hozható létre ezeknek a szövegeknek a tipológiája, és hogy milyen feltételeknek kell eleget tennie egy olyan szövegelmélet, amelynek keretében különböző médiumú szövegek azonos módon elemezhetők. Az összehasonlíthatóság feltételét ugyanis — a tanulmány érvelése szerint — csak egy ilyen keret biztosíthatja.

[A PETŐFI: 1971.Ea-ban kifejtett 'programatikus gondolatok'-nak a realizálására voltaképpen az elmúlt négy-öt évben (azaz az 1991—1994-es periódusban) próbáltam az első lépéseket megtenni (lásd többek között a *Szemiotikai szövegtan* 7. kötetét), és ennek a célkitűzésnek a fokozatos megvalósítását tekintem a következő évek elsődleges feladatának.]

Bibliográfia

1970—1971

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): angol (=E), német (=G); (3) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (4) a bibliográfiai tételek egy részét kerek zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal; (5) végül valamennyi tételhez hozzá van rendelve annak a tematikai csoportnak a szögletes zárójelbe tett kódja, amelyen belül a szóban forgó mű kommentárja *Visszatekintésem* e részében megtalálható.

PETŐFI, János S.:

- 1970.Ea Some problems of the linguistic analysis of poetic works of art. In: *Actes du Xe Congrès International des Linguistes. Bucarest, 28 Aout—2 September 1967*, ed. by A. GRAUR, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, III, 105—106. (Abstract of 1967.Ea.) [F1]
- 1970.Eb A. McIntosh and M. A. K. Halliday: Patterns of Language, Papers in General, Descriptive and Applied Linguistics, London, 1967. 199. (Review), *General Linguistics*, 138—147. [B]
- 1970.Ga *Von der Explikation des Begriffes Satz zu der Explikation der Texte*. Preprint. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. [F1]
- 1971.Ea On the comparative structural analysis of different types of works of art. *Semiotica* 4, 365—378. [F41]
- *1971.Eb 'Generativity' and textgrammar (= *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics* 9), Gothenburg University. (Prepublication of 1971.Ec.) [F1]
- 1971.Ec 'Generativity' and text-grammar. *Folia Linguistica* V, 277—309. (Cf. *1971.Eb.) [F1]
- 1971.Ed *Problems of syntactico-semantic aspects of the Lexikon-structure (Motives and outline of a lexicological project)*. Working Paper. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. [D]
- 1971.Ee *Towards a grammatical theory of verbal texts*. Working Paper. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. (Cf. also 1972.Gc.) [F1]
- *1971.Ga Probleme der ko-textuellen Analyse von Texten. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*, hg. von Jens IHWE, Frankfurt, Athenäum, I, 173—212. (German version of 1969.Ec.) [F1]

- °1971.Gb Zur strukturellen Analyse sprachlicher Kunstwerke. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*, hg. von Jens IHWE, Frankfurt, Athenäum, II, 527—541. (Reelaborated partial German version of 1967.Ea.) [F31]
- 1971.Gc Transformationsgrammatiken und die grammatische Beschreibung der Texte. *Linguistische Berichte* 14, 17—33. (Cf. also 1978.Gd.) [F1]
- 1971.Gd Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. *Grundfragen und Konzeptionen*. Frankfurt, Athenäum. [F1]
- 1971.Ge Beiträge zu einer ko-textuellen Texttheorie. Akademisk Avhandling, Surte/Schweden, GOTAB. [F1]
0. Einleitung
1. = Republication of 1971.Gb
2. = Republication of 1971.Ga
3. = Chapter IV.2 von 1971.Gd
4. = Chapter IV.3 von 1971.Gd
- van DIJK, Teun A.—Jens IHWE—János S. PETŐFI—Hannes RIESER:
1971.Ga Textgrammatische Grundlagen für eine Theorie narrativer Strukturen, *Linguistische Berichte* 16, 1—38. [F2]

* * *

PETŐFI S. János:

- 1991.Ha/Ea *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia)/Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics — Semiotic Textology)*. <Kétnyelvű kiadás>. Szeged, a szerző magánkiadása.
- 1991.Hu1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 1. 1961—1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek*, szerk. HUNYADI László et alii, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385—392.
- 1993.Hu2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 2. 1967—1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKESI Imre és VASS László, Szeged, JGYTF Kiadó, 205—218.
- 1994.Hb *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatsemiotikától a szövegsemiotikáig (Tanulmányok)*. Párizs—Bécs—Budapest, Magyar Műhely.
- 1994.Hu12—13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 12. 1988—1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka; 13. 1990—1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKESI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157—174.

Nyelvészet (szövegtan) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára)

(1) Idestova jó másfél évtizeddel ezelőtt indult útjára a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében a *Nyelvpedagógiai Írások* című kiadványsorozat. Megszületésének az intézet akkori igazgatója, Kovács Ferenc és a nyugati nyelvek (az elnevezés az akkori szerkezeti felépítés szerint az angol, német, francia és spanyol nyelvet foglalta magában) tanszékének vezetője, Fülei-Szántó Endre bábáskodott, s őket segítette az alkalmazott nyelvészeti és módszertani, valamint az orosz tanszék munkaközössége. A kiadványsorozat szerkesztőségének, melynek vezetését a nyolcvanas évek közepétől Magyar Miklós vette át, majd őt követte Bakonyi István, az volt a célja, hogy az évenkénti nemzetközi tudományos ülésszakok szervezésével lehetőséget biztosítson a Nyelvi Intézet munkatársi gárdájának tudományos tevékenysége bemutatására, s ezáltal népszerűsítse hazai és nemzetközi viszonylatban is az intézetnek a hetvenes-nyolcvanas

évek fordulójától egyre eredményesebbé váló oktatói és tudományos tevékenységét. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a nyolcvanas évek második fele óta a *Nyelvpedagógiai Írások*on kívül *Lingua* címen angol, német, francia, spanyol és orosz nyelven külön sorozatban jelennek meg a felsorolt nyelveken elhangzott előadások hazai és külföldi kollégák tollából.

(2) A *Nyelvpedagógiai Írások*nak (a továbbiakban: NyPI) 1978 és 1992 között 13 száma jelent meg. Nem kívánom felsorolni az egyes számok tematikáját, csupán azokra az előadásokra (tanulmányokra) hivatkozom, amelyek tárgyuknál fogva a szövegtan körébe vágnak, vagy kapcsolódnak a szövegtanhoz.

A kommunikációelmélet térhódítása óta mind a kutatókban, mind az oktatókban egyre nyilvánvalóbbá vált az a tény, hogy a beszéd teljes és viszonylag befejezett megnyilatkozást kifejező egysége nem a mondat (parole jelentésben), hanem a szöveg; a mondat parole jelentésében csupán egyedi esete, különleges változata a szövegnek. Ennek a felismerésnek a jelentősége a közép- és felsőfokú oktatásban abban nyilvánult meg, hogy az ún. mondatközpontú szemléletet fokozatosan kezdte fölváltani a szöveggözpontú szemlélet. Az NyPI eddig megjelent számaiban csakúgy, mint a *Lingua*éiban több tanulmány foglalkozik a szövegtan különböző aspektusaival. Már itt szeretném felhívni a szakemberek figyelmét, hogy a szövegtan fogalmát meglehetősen tágan értelmezem, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden olyan nyelvi megnyilatkozást, ami akár a hagyományos, akár az újabb szemléletű, a hatvanas évek második fele óta kibontakozott szövegvizsgálati kutatások körén belül mozog, a szövegtan körébe vágó témának tekintem. E felfogás szerint a szövegtan kutatói az illetékesek a nyelvészeti központi műelemzésekben, a stilisztikai és a retorikai vizsgálódásokban csakúgy, mint a szakvagy műfordítás azon vonatkozásaiban, amelyek szorosan kapcsolódnak a szövegtanhoz, nem is beszélve a par excellence szövegnyelvészet különböző területeiről. Erre a felfogásra a nemzetközi és a magyar szakirodalomban meghonosodott szemlélet jogosít fel, hiszen a kutatás gyakorlata igazolta, hogy például — a stilisztika és a szövegtan kapcsolatáról szólva — „a stílus a szövegalkotás módozata” (Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 64). Hogy a műelemzés és a stilisztikai vizsgálódás mennyire a szövegtanba tartozó jelenség, arra magyar vonatkozásban is igen jó példákat idézhetünk. Elég, ha utalunk Petőfi S. János, Szabó Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Thomka Beáta, Bernát Árpád, Csúri Károly, Kanyó Zoltán és mások tevékenységére. De a hermeneutika, az értelmezéstan tudománya nyújtotta lehetőségek sem mellékes jelenségek a szövegtan szempontjából. Mindezek a megjegyzések tehát arra utalnak, hogy a korszerű szövegtan elmélete és gyakorlata meglehetősen széles területet felölelő — mondhatnám — integráló tudománnyá nőtte ki magát.

(3) Ha időrendi sorrendben tekintjük át az NyPI eddig megjelent köteteit, akkor témánk — a szövegtan — szempontjából először minden bizonnyal a 3-as számot kell szemügyre vennünk. Ugyanis az 1980 tavaszán lezajlott tudományos ülésszak központi témája (*A Chomsky utáni nyelvészet és kettős alkalmazása*) kapcsán a 3. szám több olyan előadás anyagát tartalmazza, amelyek — legalábbis implicit módon — szorosan kapcsolódnak a szövegtanhoz. (A „kettős alkalmazás” szó szerkezet a nyelvtudományra és az irodalomtudományra vonatkozik.) Ily módon noha Zsilka Jánosnak a plenáris ülésen elhangzott előadása (*A nyelvi elemzés fejlődésének főbb állomásai*, NyPI. 3. 1982. 2—15) nem szövegnyelvészeti fogantatású megnyilatkozás, ennek ellenére azonban hathatós segítséget jelent és gazdag inspiráló forrás a szöveggrammatika és a szöveg-

szemantika kutatói számára, minthogy „előkészíti, fellazítja a talajt”, és megbízható fogódzókat nyújt a nagyobb nyelvi egységek vizsgálódásai számára. Ezenkívül közvetve mintegy érzékelteti azt az intellektuális légkört is, amely — amolyan előzményként — segítette a mondatnál nagyobb nyelvi egységek vizsgálatának a kibontakozását.

Előkészítő, amolyan „talajfellazító” Kelemen János előadása is (*A modern nyelvészeti irányzatok néhány filozófiai aspektusa*, NyPí. 3. 1982. 16—32). A neves filozófus a szakmája — a filozófia, elsődlegesen is a nyelvfilozófia — oldaláról közelíti meg a Chomsky-féle generatív koncepciót és a Chomsky utáni nyelvészeti irányzatok tudományfilozófiai és tudományelméleti kérdéseit. Előadásának filozófiai megalapozottsága a biztosíték arra, hogy mindazok a tudományterületek, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintkeznek a szövegtannal (pragmatika, irodalomtudomány, stilisztika, retorika, szocio- és pszicholingvisztika, szemiotika, logika, kommunikációelmélet stb.) bőven „megmártózhatnak” ebben az intellektuális gazdaságban, inspirálódhatnak belőle, s a szövegtan kutatói pedig az előadásban kifejtett gondolatokat a szövegtan szinte minden részterületén alkotó módon hasznosíthatják.

Kiefer Ferenc is olyan gondolatokat fejteget előadásában (*Az implicit és explicit jelentés kérdései. A logikai módszerek alkalmazása a jelentéstanban*, NyPí. 3. 1982. 34—47), amelyek szorosan érintkeznek főleg a szövegsemantikával és a szövegpragmatikával, fejtegetései belenyúlnak a beszédaktus- és az előfeltevések elméletébe, mindezek a mozzanatok pedig a szövegelmélet elengedhetetlen velejárói, megalapozói. A szövegtannak is számolnia kell a szemantikai és a pragmatikai jelentés elkülönítésével — ha elméletileg olykor nehéznek is bizonyul ez az elkülönítés —, de módszertanilag föltétlenül szükséges, amiről Kiefer nem csupán ebben az előadásában fejt ki álláspontját, hanem később is visszatér a kérdés taglalására (lásd Kiefer Ferenc: *A kérdő mondat szemantikája*, in: Szathmári István—Rácz Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 203—230).

Szabolcsi Anna a hetvenes évek elején fiatalon elhunyt Richard Montague grammatikájának leglényegesebb mozzanatait vizsgálja (*A Montague-grammatika alapvető vonásai*, NyPí. 3. 1982. 48—58). Ez a grammatika formailag (matematikai értelemben) azonos a generatív grammatikával, ám a gyakorlatban — felépítését tekintve — különbözik tőle, mégpedig abban, hogy Montague alulról építi fel a mondat ágrajzát (55). Nem szövegtani szempontokat követő dolgozatról van szó, sőt kimondottan a mondattan körében mozog, de éppen ennél fogva „a matematikai alapok kidolgozottsága” lehetőséget ad arra is, hogy alkalmazhatóvá váljon a szövegtan területén is főleg a szemantikai kérdések vizsgálatában.

Szabolcsi Anna előadásához — témájánál fogva — szorosan kapcsolódik Siptár Péter előadása is (*A Montague-nyelvtan, generatív szemantika, interpretatív szemantika*, NyPí. 3. 1982. 60—82). Ha Szabolcsi elsősorban a Montague-grammatika lényegére összpontosítja figyelmét, Siptár ezen túlmenően a generatív szemantika és az interpretatív szemantika, valamint a Montague-grammatika kapcsolatait vizsgálja, elsődlegesen is azt, hogy a Montague-grammatika miként fordítható át a generatív transzformációs grammatika nyelvére, s éppen ezért elgondolásai alkalmazhatók a szöveggrammatikában és a szemantikában is.

A hatvanas évek második felében kialakult és Ch. Fillmore amerikai nyelvész nevéhez fűződő esetgrammatikáról tartott színvonalas előadást Andor József (*A grammatika perspektívája, avagy a perspektíva grammatikája*, NyPí. 3. 1982. 84—98). Andor

dolgozatának elméleti és gyakorlati jelentősége magában az előadás címében rejlik. Már az az egyszerű tény is, hogy az előadó az ún. nyugati parti nyelvészeti iskola (Ch. Fillmore, G. Lakoff, E. Rosch, L. Talmy és mások) két alapvető kategóriájának, az ún. háttérnek (scene) és a keretnek (frame) a lényegét ismerteti, föltétlenül távlatot nyit a kutatások előtt, s a távlat grammatikája pedig cáfolhatatlanul a mondatközpontú elemzéstől a szövegbázisú elemzés felé mutat.

Hegedűs József dolgozata (*Chomsky — 1965 után*, NyPí. 3. 1982. 100—110) az amerikai nyelvtudós és polgárjogi harcos 1965 utáni műveinek elemzése során elsősorban arra keresi a választ, hogy a generatív transzformációs modell és „(...) az arra épülő vagy azt átalakító modellek” miként alkalmazhatók a nyelvoktatás folyamatában, és arra a következtetésre jut, hogy egyelőre még az egész folyamat kísérleti stádiumban leledzik. Közben kitekintést kapunk az esetgrammatikáról, a pragmalingvisztikáról és a pszicholingvisztikáról csakúgy, mint a beszédaktus-elméletéről és a kontextusok vizsgálatának a fontosságáról, s mindezek a kérdéskörök — a szerző véleménye szerint is — föltétlenül a szövegnyelvészeti metodológia felé mutatnak.

A nyelvészeti gondolkodás történetében — amióta kialakult a jelentéstan mint önálló nyelvtudományi diszciplína — a szemantika kisebb kivételektől eltekintve egyet jelentett a szó jelentésének a vizsgálatával. Gottlob Frege matematikai logikai és nyelvfilozófiai munkássága óta (l. *Logika, szemantika matematika*, című munkáját, Gondolat, Budapest, 1980.) a hangsúly a szójelentés vizsgálatáról fokozatosan kezdett áttolódni a mondatjelentés tanulmányozására olyannyira, hogy a hatvanas évek közepétől a jelentéstani kutatásokban kirajzolódott egy mondatközpontú szemantikai koncepció, s a szövegtan kibontakozása pedig magával hozta a szövegjelentés vizsgálatát. Nos, ez utóbbi témakör az időlegesen háttérbe szorított szójelentés vizsgálatát újból időszerűvé tette, sőt követelménnyé változtatta. Mindezt azért tartottam szükségesnek elmondani, hogy megfelelő módszertani alappal hivatkozhassem az NyPí-nek azokra az írásaira, amelyek általában a jelentéstan kérdéseivel foglalkoznak, mert az ezekben található megállapítások felhasználhatók a szövegsemantikai kutatásokban is.

Jef Verschuere (*Problems of lexical semantics*, NyPí. 3. 1982. 140—179), Hell György (*Referencia az analízisben és a szintézisben*, NyPí. 3. 1982. 180—191), Pró-nayné Morgos Edit (*Komponenciális elemzés és metafora*, NyPí. 3. 1982. 192—199), Máté Jakab (*A szójelentés és a mondatjelentés a Chomsky utáni nyelvészetben*, NyPí. 3. 1982. 200—224) dolgozataikban olyan kérdéseket vizsgálnak, amelyek föltétlenül a szövegsemantikai kutatások előtt egyengetik az utat. S hogy az ilyenyszerű vizsgálódásoknak az időszerűsége vitán felül áll, és hogy ezek a kutatások valóban a szövegsemantikai stúdiumok alapját képezik, azt ékesen bizonyítja a kérdésre vonatkozó gazdag nemzetközi és hazai szakirodalom (l. Máté Jakab: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete 1—2. in: *Szemiotikai szövegtan*, Szeged, JGYTF Kiadó, 1991. 73—116 és 105—143).

Az NyPí 3. számának eddig bemutatott dolgozatai mellett, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a szövegtanhoz, jelentőségüket tekintve is igen lényegesek azok a dolgozatok is, amelyek a beszédaktus-elmélet egyes mozzanatait vizsgálják. Ez utóbbiakat — áttételek nélkül is — a szövegtan körébe tartozóknak tekinthetjük. Günter Weise (*Speech acts in scientific texts: linguistic analysis and linguodidactic implications*, NyPí. 3. 1982. 226—244) dolgozatában a tudományos szövegek öt típusát vizsgálja és a beszédaktus-elmélet szempontjából elemzi őket. Ezek a következők: (1) leíró és

értelmező, (2) narratív és kommentáló, (3) feltáró és érvelő, (4) utasító és végül (5) kérő (angolul: rogatory). Elemzései során alkotó módon felhasználja a nemzetközi szakirodalom megállapításait, és a nagy összefüggések feltárása révén egy széles kontextusba ágyazottan láttatja az egész kérdéskört.

Szorosan kapcsolódik G. Weise előadásához Molnár Judit felolvasása is (*Beszéd-aktus a diplomáciai életben*, NyPí. 3. 1982. 246—253), melyben a szerző igen helyesen megállapításaiban a kommunikációelmélet, a szociolingvisztika és beszédaktus-elmélet összefüggéseiben vizsgálja a diplomáciai szövegek jellegzetességeit.

Keszeg Zsuzsa előadása (*Beszédaktusok az irodalomban*, NyPí. 3. 1982. 254—262) azt vizsgálja, mikor és hogyan használhatók az irodalomban a beszédaktusok, mert ezeket a lehetőségeket és módozatokat irodalmon kívüli (társadalmi, kulturális stb.) vagy belső tényezők (irodalmi, művészeti irányzatok) határozhatják meg. A szerző figyelmét elsősorban az auktor beszédaktusainak vizsgálatára összpontosítja.

Keszeg Zsuzsa dolgozata már átvezet bennünket a nyelv és irodalom határterületére. Orosz Magdolna előadásában (*A fikció az irodalmi műben*, NyPí. 3. 1982. 264—270) abból indul ki, hogy „(...) a fikтивitás az irodalmi szövegeknek olyan sajátossága, amely meghatározza referenciális viszonyaikat és befogadásukat, és ezáltal státusszal ruhazza fel őket” (265). Az előadó a fikció kategóriájának két típusáról beszél (szemantikai és pragmatikai aspektus), voltaképpen a szakirodalomból ismert fikтивitásról és dikcionálitásról van szó, de a szerző nem feledkezik meg a „lehetséges világ” logikai kategóriája szerepének bemutatásáról sem az irodalmi művek elemzésében.

Igen érdekes témát fejteget Magyar Miklós *Van-e generatív regény?* című előadásában (NyPí. 3. 272—296). A szerző Jean Ricardou *Les Lieux dits* című regénye alapján kíván a fenti kérdésre válaszolni. A Tel Quel csoportból kivált Ricardou az alkotást (création) és az ábrázolást (représentation) kizárja a regényírás módszerei közül, „(...) egyedül a generáló elemek által produkált szöveget ismerve el autentikusnak” (274). Miután Magyar részletesen ismerteti Ricardou felfogását a szóban forgó regény alapján, és megkérdőjelezi a francia regényíró és teoretikus meglehetősen dogmatikus felfogását, ugyan jómagam is elismeri annak az írói magatartásnak a helyénvalóságát, amely a műalkotás lényegét a nyelvben keresi és találja meg, de nem tud azonosulni Ricardou-nak a felfogásával, sőt arra a következtetésre jut, hogy a regénynek ez a megújítási kísérlete aligha életképebb a dadánál és a szürrealizmusnál, mivelhogy egy ilyen koncepcióra épülő módszer voltaképpen a regény helyébe a tudományt állítja. Az olvasó a regénytől nem ezt várja, hanem azt, hogy művészi eszközökkel tájékoztasson a bennünket körülvevő világ folyásáról. Ehhez csupán az a megjegyzés kívánczik, hogy a „szövegség”, azaz a szövegalkotás lényeges mozzanata a regényírásnak, a nyelv lehet eszköze vagy lényege a regénynek, de akármelyik mozzanatának az abszolutizálása súlyos torzulásokhoz vezethet. S még egy megjegyzés. Nem állíthatjuk nyugodt lelkiismerettel, hogy például a mondatok generálása teljes mértékben megoldott lenne, mennyivel bonyolultabb akkor a szövegek generálása. Egyébként Chomsky maga is erősen kételkedik abban, hogy a generatív grammatikai koncepció lényeges távlatokat tudna adni a műelemzéseknek, nem is beszélve a regények generálásáról.

Gereben Ágnes előadása (*Chomsky ürügyén az „együttműködő” nyelvtudományról*, NyPí. 3. 1982. 298—309) a nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatait veszi szemügyre. Elegendő, ha a nyelvészet központú műelemzésekre, a néprajzi antropológiai vizsgálódásokban hasznosítható nyelvészeti módszerek alkalmazására, Lévi-Strauss

vagy Propp tevékenységére gondolunk. De idézhetünk nyelvészeket, akik a nyelvészeti koncepciók útját egyengetik az irodalomtudomány és poétika felé (Jakobson, Bierwisch, Hjelmslev és sokan mások), vagy olyanokat is, mint Leonard Bernstein, aki a zenetudomány felől közeledik a generatív felfogás nyújtotta lehetőségek felé. S akkor még nem szóltunk a szemiotika és a szövegten integráló szerepéről. Természetesen Gereben Ágnes körképe ennél sokkal szélesebb körű, jómagam csupán egy-két mozzanatot kívántam felvillantani ebből az interdiszciplináris rendszerből.

Az NyPí. 3. számában néhány előadás foglalkozik szaknyelvi problémákkal is. (Tóth Mihályné: *Mondatszemantikai kategóriák és nyelvi megformálásuk a szaknyelvben orosz és német anyagon*, NyPí. 3. 1982. 320—328; Sziklainé Gombos Zsuzsa: *Az orosz műszaki terminológia képzésében szereplő jelzős szerkezetek*, NyPí. 3. 1982. 330—338 stb.), melyek közvetve kapcsolódnak a szövegten megfelelő területeihez.

Eördögh Miklós előadását (*A fordítás műveletei*, NyPí. 3. 1982. 340—352) megszívlelendőnek tartom, mert habár ő erre nem tér ki, de a konvergens grammatikai és a divergens szemantikai struktúra vagy a konvergens szemantika és a divergens grammatika fogalmát a fordítási műveletekben — úgy vélem — szövegképző, szövegmódosító tényezőként lehet kezelni.

Ennek a nagyon vázlatosan ismertetett számnak igen értékes része Siptár Péter *Nyelvészeti szakkifejezések tára* című összeállítása (NyPí. 3. 1982. 370—426), mely külön füzetben is megjelent *Nyelvészeti kishoztár* címen (MKKE Nyelvi Intézet, 1980.). Ez a szójegyzék mintegy kétszáz címszóból álló, a modern nyelvtudomány leggyakrabban használt műszavait tartalmazza, olyan típusú műszójegyzéknek tekinthetjük, mint Vass Lászlóét, mely a *Szemiotikai szövegten* című kiadványsorozat első számában jelent meg a szemiotikai szövegten tanulmányozását megkönnyítendő. (Szeged, 1990. 85—111.)

(4) Témánk — a szövegten — szempontjából érdekesnek mutatkozik a kiadványsorozatunk 5. száma. Ennek központi témája a *Gazdasági élet és a kommunikáció*, mely voltaképpen két ülésszak anyagát foglalja magába. A kommunikáció fogalma az esetek többségében — főleg, ha verbális kommunikációról van szó — eleve föltételezi a szöveg jelenlétét. Éppen ezért a két ülésszakon (az egyik '81 júniusában, a másik pedig '82 januárjában zajlott le) több előadás is foglalkozott a szövegten általános és egy-egy szűkebb területet érintő kérdéseivel.

Máté Jakab előadásában (*A szövegnyelvészet helye és szerepe a korszerű nyelvészeti kutatásokban*, NyPí. 5. 1983. 202—225) egy széles körű tudománytörténeti körképbe ágyazva mutatja be a szövegnyelvészet kialakulását, helyét és szerepét a legutóbbi évtizedek nyelvészeti gondolkodásának a történetében, viszonylagos részletességgel bemutatva azokat a külső és belső tényezőket, amelyek kialakulását szinte szükségszerűen segítették.

Kiss Sándor a szövegség, a szöveg egyik lényeges mozzanatát, a koherenciát vizsgálja *A szöveg koherenciája és a kommunikáció* című előadásában (NyPí. 5. 1983. 244—251). Részletesen foglalkozik a koherenciateremtő nyelvi jegyekkel, az anaforával, kataforával, de nem feledkezik meg arról sem, hogy a szövegeknek „(...) referenciális hálózata is (...) ad valamilyen szemantikai struktúrát” (248).

Gorilovics Tivadar a szöveg egyik igen gyakori változatának, a dialógusnak a lényegét világítja meg előadásában (*A dialógus valósága*, NyPí. 5. 1983. 226—233). Példáival meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire fontos és lényeges a párbeszédben a

beszédhelyzet legfontosabb összetevőinek a pontos ismerete. Arra is rámutat, hogy — főleg az irodalmi szövegekben — az író esetleg sok mindent szándékosan is homályban hagy, a beszédaktusról csak egy szelektív változatot tár az olvasó elé.

Orosz Magdolna szintén olyan témával foglalkozik előadásában (*Jel és kommunikáció*, NyPÍ. 5. 1983. 234—243), mely szorosan kapcsolódik a szövegtanhoz. Hiszen már maga a szemiotika legalább olyan mértékben integráló tudományterület, mint a szövegtan, és mindkettő „életét a kommunikációban éli”. A szerző ebben az előadásában gazdag szakirodalmi ismeretekről tanúskodva, akarva-akaratlanul a kommunikáció, a szociolingvisztika (pragmatika), szemiotika és a szövegtan közötti összefüggések bemutatására tesz sikeres kísérletet.

Ódor László előadása (*Gyermeknyelv és kommunikáció*, NyPÍ. 5. 1983. 252—264) azt vizsgálja, hogyan szerkeszti egy 3–4 éves gyermek a mondatait, és ezek a mondatok miként állnak össze nagyobb egységekké, „szövegekké”. Nem kétséges, hogy a gyermeknyelv vizsgálata megkívánandó ötleteket és fogódzókat nyújthat a kutatóknak a szövegszerkesztés tanulmányozásában.

Az NyPÍ. 5. számában több olyan dolgozat is található, amely a szövegtan egy-egy részterületének a kérdéseit vizsgálja. Így például Kovács Ferenc (*A terminológia szerepe a tudományos kommunikációban*, NyPÍ. 5. 1983. 266—282) vagy Pusztai István (*Szaknyelv és terminológia*, NyPÍ. 5. 1983. 156—165) a terminológia helyét és szerepét vizsgálja a tudományos kommunikációban, de egyik szerző sem feledkezik arról, hogy a terminológiának olyan mozzanatait is feltárja, amelyek fontos szerepet játszanak a szövegszerkesztésben. Vagy utalhatok Hidasi Judit előadására (*Szemiotyicseskij analiz gyelovih peregovorov*, NyPÍ. 5. 1983. 64—69), amely nem csupán a verbális kommunikáció szintjén mozog, hanem vizsgálódásaiban szemügyre veszi a kommunikáció nem verbális mozzanatait is. A szövegnyelvéssz hasznosítható szempontokat talál Berényi Pálné előadásában is (*Beszédaktusok a gazdasági életben*, NyPÍ. 5. 1983. 176—184), aki a gazdasági élet különböző kommunikációs helyzeteket veszi szemügyre (dialogus, interjú, kerekasztal-beszélgetés, körkérdés stb.), és viszonylagos részletességgel vizsgálja, hogy a gazdasági élettel összefüggő szövegekben miként érvényesülnek az illokúciós és a perlokúciós aktusok.

Több dolgozat is az irodalom területére kalauzolja az olvasót. Így például Fodor Zója *A regény dialógusainak nyelvpedagógiai vonatkozásai* (NyPÍ. 5. 1983. 298—304) című előadásában a regény és a beszélt nyelvi dialógus hasonlóságait és különbözőségeit mutatja be. Szilágyi Mária a *drámai dialógus* (NyPÍ. 5. 1983. 306—313), Bakonyi István a *filmpárbeszéd* problémáit világítja meg (NyPÍ. 5. 1983. 322—338). Halász Katalin a *12. és a 13. századi francia irodalom kommunikációs viszonyait* vizsgálja (NyPÍ. 5. 1983. 322—338), Magyar Miklós a *belső monológ fogalmát* járja körül, és lényegét mutatja be gazdag irodalmi anyagon (NyPÍ. 5. 1983. 340—349).

Takács Zsuzsa magát a verset vizsgálja mint a közlés sajátos formáját (*A vers mint közlés*, NyPÍ. 5. 1983. 350—363), Szabó Anna pedig a gesztusok szerepét mutatja be Paul Valéry munkásságában (*A gesztusok szerepe a kommunikációban Paul Valérynél*, NyPÍ. 5. 364—373). Skutta Franciska a nem verbális kommunikáció sajátos eseteit mutatja be Marguerite Duras *Moderato Cantabile* című regényében (*A nem verbális kommunikáció Marguerite Duras Moderato Cantabile című regényében*, NyPÍ. 5. 1983. 374—381). Skutta Franciska dolgozata azért is külön érdeklődésre tarthat számot, mert a nem verbális kommunikáció általa tárgyalt sajátos esetei (gesztusnyelv, pantomim stb.)

színezik, árnyalják, olykor helyettesítik a verbális szöveget, s éppen ezért bizonyos vonatkozásban szövegszervező, szöveg helyettesítő szerepükről is beszélhetünk.

Sajátos jelenség megvilágítására vállalkozik Lukovszki Judit *A szerzői utasítások szemiotikai vizsgálata Jean Anouilh Antigone című drámájában* szóló előadásában (NyPí. 5. 1983. 382—398). A szerzői utasítások éppúgy hozzátartoznak a drámához, mint maga az alapszöveg, ui. ezek az utasítások a dráma előadhatóságának, a kompozíciónak, a drámai szöveg hatékonyságának a mértékét növelik. Lukovszki bizonyos jellegzetes összefüggést fedez fel a szereplőknél vagy a cselekménynél nagyobb egységek között, melyeket aktánsoknak nevez. A dráma aktánsai szemiotikai szempontból szintagmáknak tekintendők (385). Az aktánsok olyan egységei a jelrendszernek, melyek a dráma szerkezetének szintaktikai funkciókat töltenek be. Az aktáns funkciója az, hogy jelölje „a paradigmák helyét, melyeket a folyamatban jelek töltenek ki” (uo.). A továbbiakban a szerző azt vizsgálja „(...) miként látjuk magunk előtt az utasítások ismeretében őt (ti. Antigonét, 386).

Maár Judit előadása is (*A kommunikáció problémái Ionesco drámáiban*, NyPí. 5. 1983. 400—414) a dramaturgiai körébe vágó színvonalas elemzés. A szerző Ionesco drámáinak szövegét vizsgálja, de nyomatékosan utal arra, hogy „a dráma esztétikai jelkomplexumként való értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy a drámába bekerülő jelek nem egy, hanem többféle jelrendszerbe tartoznak” (400). Ennek a szempontnak a figyelembevételével tart igen színvonalas, minden lényeges mozzanatra kiterjedő seregszemlét a szerző Ionesco drámái fölött.

(5) Az NyPí. 6. és 7. számában (1985.) olyan dolgozatok találhatók, amelyek csak igen nagy áttételekkel kapcsolhatók a szövegtanhoz, bár mindegyikből ki lehetne húzni olyan részteket, amelyek összefüggésbe hozhatók tárgyalt témánkkal (*A kultúra, a gazdaság és az idegennyelv-oktatás összefüggéseinek időszerű kérdései*, NyPí. 6. 1985.). A 6. számban tehát többnyire a nyelvoktatás és a gazdaság sajátos kérdései kerülnek szóba, két előadás is foglalkozik a Sapir—Whorf-féle hipotézissel és a neohumboldtianizmussal, de ha most ezekkel nem foglalkozunk, ez korántsem jelenti a szóban forgó kérdések iránti érdektelenségünket.

A 7. számban, melynek központi témája a *Nyelvoktatás és kreativitás*, par excellence szövegtani tanulmány csak egy van, mégpedig Eördögh Miklósé, aki *Egy szövegközpontú nyelvszemlélet felé* című dolgozatában (NyPí. 7. 1985. 34—48) három kérdésre kíván válaszolni, amelyek a következők: 1. „mi indokolja a nyelvi jelenségek vizsgálatokor a mondatközpontú szemlélet helyettesítését az általunk korszerűbbnek vélt szövegközpontú szemlélettel; 2. melyek azok a változtatások, amelyek az említett szemléletváltás következtében egyre parancsolóbb szükségességgel jelentkeznek a nyelvoktatás mindennapi gyakorlatában, és végül 3. mi a kapcsolata az említett problémakörnek a konferenciánk címében szereplő »kreativitás« fogalomkörével” (34). Előadásának első pontja nagyjából hasonló kérdéseket tárgyal, mint Máté Jakab dolgozata e kiadvány 5. számában (1983. 202—225). A második és a harmadik kérdésre adott válaszai oktatói rátermettségéről és megbízható szakmai ismereteiről tanúskodnak.

A dolgozatoknak túlnyomó többsége — a téma jellegénél fogva — (NyPí. 7.) természetesen a kreativitás különféle aspektusairól próbál áttekintést adni. Hidasi Judit *a szórendi kreativitás határait* vizsgálja (NyPí. 7. 1985. 2—10), Berényi Pálné *A szaknyelvi közlés integrált modalitásairól* értekezik (NyPí. 7. 1985. 12—20). Mindkét emlí-

tett előadás erősen érintkezik a szövegalkotás folyamatával, ám ez az érintkezés itt első-sorban továbbgondolás eredménye.

A kreativitás kérdéseivel foglalkozó előadások közül külön említést érdemel Orosz Magdolna dolgozata (*Nyelvi szerkezet és kreativitás*, NyPÍ. 7. 1985. 126—135), mely a kreativitás lényegének és Chomsky elmélete néhány mozzanatának ismertetése és bírálata révén viszonylagos részletességgel foglalkozik a szövegtan különböző irányzataival. A Montague-féle grammatika nyomán a szövegelméletben előtérbe kerül a szövegek szemantikai és pragmatikai aspektusa, pontosabban szólva: kirajzolódnak egy olyan elméletnek a körvonalai, amely a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai aspektust egy modellben kívánja egyesíteni. Orosz Magdolna ennek az elgondolásnak a példáját Petőfi S. János „szövegstruktúra — világstruktúra”-elméletében látja (Text-Struktur — Welt-Struktur-Theorie), amit azóta Petőfi némileg már módosított.

(6) Az NyPÍ. 8. számának (1986.) három központi témája közül (*Pragmatika — Számítógép — Technika/Video*) bennünket elsősorban a pragmatika különféle kérdéseit vizsgáló előadások érdekelnek. Papp Ferenc *Pragmatika, nyelvtudomány, nyelvoktatás* című előadása (NyPÍ. 8. 1986. 2—11) voltaképpen jó bevezetője, kerete mindannak, amit ebben a számban az előadók dolgozataikban felvázoltak. Kiefer Ferenc dolgozata (*Szemantika és pragmatika*, NyPÍ. 8. 1986. 20—31) a szemantikai és a pragmatikai jelentés lényegét vizsgálja egy nagyon jól dokumentált nyelvtudomány-történeti keretbe ágyazva. Noha Kiefer a szövegszemantikáról és szövegpragmatikáról expressis verbis nem beszél, de a téma föltétlenül a szövegtan megfelelő területei felé mutat, annál is inkább mivel a beszédaktus-elmélet, a mondatszemantika és mondatpragmatika akaratlanul is átnyúlik a szövegtan területére.

Hell György, valamint Szöllősy-Sebestyén András előadása (*A pragmatika és a nyelvoktatás módszere*, NyPÍ. 8. 1986. 12—19, illetve *Az idegen nyelv fogalmának pragmatikai megközelítése*, NyPÍ. 8. 1986. 32—40) a pragmatikai tényezőknek, melyek mind a megnyilatkozásnak, mind a szövegalkotásnak fontos mozzanatai, módszertani vetületeit elemzi. Szöllősy-Sebestyén előadása vagy akár Hell Györgyé azért is érdekes, mert az ilyenfajta dolgozatok lehetőséget adnak arra is, hogy a különféle nyelvek „sajátos pragmatikáját” is szemügyre vehessük.

Rot Sándor dolgozata (*A második nyelv kommunikatív szerkezete (K₂) kiépítésének problémái a kibernetika és a pragmatika tükrében*, NyPÍ. 8. 1986. 42—65) meglehetősen széles területet ölel fel, s ily módon a kommunikáció, a kibernetika és a pragmatika összefüggésének feltárása módszertanilag is segítségére lehet a szövegelméleti kutatásoknak. Hidasi Judit a japán nyelvoktatás pragmatikai vonatkozásait elemzi *Pragmatikai adalékok a japán nyelvoktatás gyakorlatából* című előadásában (NyPÍ. 8. 1986. 88—97). A szerző érdekességgént jegyzi meg, hogy a japánok közvetlenül nem kérdeznak rá arra, amire kíváncsiak, inkább egy enyhébb feltételezésbe burkolt megnyilatkozással intézik el kérdésüket. Ez az eljárás — magától értetődően — növeli a sugallt jelentések fontosságát a kommunikációban, ezenkívül érdemes megemlítenünk azt is — s ez jellemző az egész japán kommunikációs szokásokra —, hogy ti. az „el nem kötelezettség”, a „nem nyílt állásfoglalás” szándéka nagy szerepet játszik a mindennapi és a hivatalos japán nyelvben is, aminek lényeges pszicho- és szociolingvisztikai vetületei aligha szorulnak bővebb bizonyításra.

A dialógusról az eddigi beszámolóinkban már többször ejtettünk szót. Berényi Pálné *Interaktív funkciótipusok a dialógus láncolatában* című dolgozatában (NyPÍ. 8.

1986. 98—109) a pragmatikai jellegű nyelvészeti kutatások eredményeit figyelembe véve és a beszédaktus-elméletet és annak fogalmait, értelmezési módjait felhasználva, nem is beszélve a szociolingvisztikában is meghonosodó módszerek alkalmazásáról, a fontosabb interaktív funkciótipusok lényeges jellemzőit vázolja fel a perszónális interakció kontextusában.

Pongrácz Judit *a konnotáció szerepét vizsgálja a német nyelv elsajátításában és használatában* (NyPí. 8. 1986. 110—122). Bár dolgozata e számban szereplő sok más dolgozathoz hasonlóan közvetlenül nem kapcsolódik a szövegtanhoz, de szakmai jártassága és a nyelvi finomságok iránti érzéke következményeként olyan értékes, finom megfigyelésekre utaló árnyalatait tárja fel egy-egy német szónak, amelyek hasznosak lehetnek nemcsak a szójelentés árnyaltabbá tételében, hanem a mondat- és ezen keresztül a szövegszemantikai kutatásokban is, sőt — mint a szerző jogosan állítja — inspirálólag hathatnak a nyelvfilozófiai és hermeneutikai vizsgálódásokban is.

Klaudy Kinga *A fordítás pragmatikai aspektusa* (NyPí. 8. 1986. 124—129) című dolgozata a Pongrácz Juditéhoz hasonlóan közvetlenül nem tekinthető par excellence szövegtani stúdiumnak, ám a fordítás pragmatikai vonatkozásai, valamint az a tény, hogy a fordító nem egyes szavakat és mondatokat, hanem egységes egészet, azaz szöveget fordít, s minthogy a fordítás folyamata voltaképpen szövegalkotás, éppen ezért a fordítást teljes joggal tekinthetjük olyan folyamatnak, amely szorosan érintkezik mindazokkal a szakterületekkel, amelyeknek integráló diszciplinájuk a szövegtan. A szerző nagyon helyesen világít rá arra a sokáig kellően figyelembe nem vett tényre, hogy milyen lényeges a fordítás folyamatában a pragmatikai szempontok maradéktalan figyelembevétele, pontosabban szólva: a fordítónak, az új szöveg alkotójának nem elegendő csupán a forrásnyelv szemantikai információra támaszkodnia.

Orosz Magdolna dolgozatában (*Pragmatika, kommunikáció, nyelvi játékok*, NyPí. 8. 1986. 66—79) a pragmatikának a kommunikációban betöltött szerepe mellett — sokan a nyelvészet pragmatikai fordulatáról beszélnek — rendkívül nagy fontosságot tulajdonít annak az elgondolásnak, amely a természetes emberi kommunikációnak a modellálásában kitüntetett helyet biztosít a nyelvi játékoknak (a nyelvi játékokra vonatkozólag lásd L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest, 1992.). Orosz Magdolnának főleg az irodalmi nyelvi játékokról szóló megállapításai nagyon értékesek, főleg azokra a sajátos jelenségekre gondolunk, amelyek az „irodalmiság” megtestesítői: a sajátos stilisztikai megformálás, a grammatikai elrendezettség, fikcionalitás stb. (71). A szerző ezenkívül részletesen elemzi a narratív szövegek, a fiktív és a nyelvi játékok szerepét és ezek megnyilvánulási lehetőségét az irodalmi szövegekben.

Már témájánál fogva is Orosz Magdolna előadásához kapcsolódik Masát András dolgozata (*Pragmatikai aspektusok irodalmi szövegek esetében*, NyPí. 8. 1986. 130—137). Masát a norvég irodalomban érvényesülő bizonyos pragmatikai aspektusok bemutatására tesz kísérletet, ami azért is szerfölkött tanulságos, mert a norvég „két egyenrangú nemzeti nyelv lehetőségével rendelkezik” (131), tehát két alapvető nyelvi kód sajátos pragmatikai aspektusai találkoznak a norvég irodalomban.

(7) A következő, a 9. szám tematikája *Nyelv és szöveg, irodalom és nyelvoktatás* (1987.). Ebben a számban a szöveg, szakszöveg és terminológia, valamint az irodalmi művek elemzésének és a műfordításnak a kérdései kerülnek terítékre. Balázs János bevezető előadásában (*A szöveg és a nyelv. A szövegtan születése*, NyPí. 9. 1987. 2—17) a szövegtan megszületésének főbb állomásait elemzi, bemutatva azt a folyamatot, amely-

nek során a hetvenes évek elejére a fonémák, morfémák, lexémák és szintagmák, valamint a mondatok szintjén át a modern szövegtanhoz vezetett a fejlődés útja, ám a szerző fejtegetései során nem feledkezik meg az előzmények bemutatásáról sem. A modern szövegtan kialakulásának folyamatát követve Balázs János mélyrehatóan elemzi és megvilágítja azt a szemléletet, amely elkerülhetetlenül vezetett a modern szövegtan kialakulásához, s így módon elének tárja azt a tudományos terepet, amelyet a szövegtan integráló erejénél fogva betölt.

Szépe György előadása (*A „determinologizált” szakmai kommunikáció*, NyPí. 9. 1987. 18—29) szintén igen széles területet jár át. A kommunikációról lévén szó, előadása szorosan érintkezik a szövegtannal, mondhatnánk, annak szerves része, ám a neves szerző inkább a szakmai kommunikáció szociolingvisztikai, pragmatikai, pszicholingvisztikai mozzanatait domborítja ki, rámutat arra is, hogy a különböző élet-szférákban, valamint többnyelvű helyzetekben milyen megoldandó problémákkal találkozunk szemben magát a kutató.

Fülei-Szántó Endre tollából igen szép, szövegtani szemléletből fogant műelemzést olvashatunk a kiadvány 9. számában (*Paul Celan költeményeinek asszociatív struktúrája, szövegtani bevezetés*, NyPí. 9. 1987. 30—43). Miután számba veszi a szöveg lehetséges vizsgálatának a módzatait, melyek mintegy „mozgásba hozzák” a nyelvtudomány szinte valamennyi területét, mint például a lélektant, a szociológiát, a retorikát, a stilisztikát, a pragmatikát stb. — a szerző szemügyre veszi az elemzendő verset, s a versnek mint sajátos szövegtípusnak azokat a jellegzetességeit, amelyek fellelhetők a sok szenvedésen és megpróbáltatáson átment Paul Celan költői tevékenységében. Az olvasót valósággal elkápráztatja az a mód, ahogyan Fülei-Szántó Endre visszaadja Celannak „a megmaradt német nyelvvel”, a „mágikus szavakkal”, a „metaforaviharral” való hábor-zongató játékát, utalva közben arra is, hogy „az emlék kódében körülötte állnak, mögötte felvillannak: Georg Büchner, Novalis, Hölderlin, Baudelaire, Mallarmé, O. Mandelstamm és sokan mások” (34).

A következő két dolgozat, Kovács Ferencé és Máté Jakabé (*Szöveg, szakszöveg*, NyPí. 9. 1987. 44—53, illetve *Szakszöveg és terminológia*, NyPí. 9. 1987. 54—68) a szövegnek egyik jellegzetes típusát, a szakszöveget vizsgálja különféle szempontból. Kovács Ferenc, miután röviden szól a szövegnyelvészeti legáltalánosabb kérdéseiről, arról például, hogy jogosan beszélhetünk-e szövegnyelvészetről, azaz szövegtanról — úgy véli, hogy ennek a tudományos diszciplínának a létjogosultságát ma már nem lehet megkérdőjelezni. A továbbiakban a tudományos nyelvezetünk, szakszövegeink bonyolultságát, magyartalanságát, idegen szerkesztési módzatait mutatja be.

Máté Jakab a szöveg legáltalánosabb kérdéseit csupán érinti, részletesebben elemzi viszont a szakszövegnek mint sajátos szövegtípusnak a jellegzetességeit. Az előadásában azt igyekszik kidomborítani, azokat a jellegzetességeket helyezi előtérbe, amelyek a szöveget szakszöveggé változtatják. Vajon célszerű-e szakszövegről, vagy inkább elfogadható a köznyelv meghatározott funkcionális stílusáról beszélni. Ezek a kérdések is szóba kerülnek az előadás során, és a szerző arra a következtetésre jut, hogy a szaknyelvet — ha egyáltalán beszélünk róla — John R. Firth szavaival élve korlátozott hatókörű nyelvnek (restricted language) kell tekintenünk a nemzeti köznyelvhez viszonyítva. A szaknyelv legjellegzetesebb összetevői a terminus technicus, a sajátos nyelvtani szerkezetek használata, a viszonylagos egyértelműség és a tudományos követelményeknek megfelelő hajlékonyság, ami olykor ellentétbe kerülhet az egyértelműség követelmé-

nyével. Viszont az is igaz, hogy ma már nem lehet éles határt húzni a szaknyelv és a köznyelv között.

Igen színes és árnyalt képet vázol fel Poszler György a műelemzés kérdéseiről (*A műelemzés választásai*, NyPí. 9. 1987. 96—111). Előadásnak központi gondolata: az irodalmi szövegek műfaji szempontból történő vizsgálata. A műfajt azért tekinti központi kérdésnek, mert ebből kiindulva megoldhatónak találja „hogyan egy eredendően nem esztétikai anyagból, eredendően nem esztétikai tulajdonságokkal rendelkező nyelvi anyagból hogyan lesz esztétikai tulajdonságokkal rendelkező nyelvi együttes” (96). Hogy ezt az elgondolását igazolhassa, és az eredményt bemutathassa, igen nagy területet jár be az előadásában, kezdve azon, hogy „lehet-e tulajdonképpen az egyes műveken túlmutató érvényes megállapításokat tenni a művészi-irodalmi kérdésekben” (98), és folytatva a filozófiai esztétikák válságán és illetékességi körük pontos meghatározásán egészen addig, hogy az irodalmi művek modern nyelvi megközelítésének, a beszédhelyzetből kiinduló nyelvi elemzésnek sokkal nagyobb lehetőségei vannak az irodalmi mű szerkezetének a bemutatásában. Végső soron Poszler György a filozófiai esztétikák egyes vonatkozásai és a korszerű nyelvi megközelítési mód között a műelemzésben el tud képzelni egy „kontrasztoló és kiegészítő” szintézist.

Magyar Miklós előadása (*Narrátor és narratív technika*, NyPí. 9. 1987. 112—121) szorosan kapcsolódik Poszler Györgyéhez. Magyar Miklós a műelemzés egyetlen kérdéskörét, a narratív perspektívát és a narrátor mibenléte körül folyó vitákat veszi szemügyre, igen gazdag nemzetközi szakirodalomra támaszkodva. Elemzi a narratológiai kutatások szemiotikai aspektusait, és ennek során utal az író és a narrátor viszonya körül észlelhető bizonytalanságokra is. A szerző a szemiotikai szempontok túlzott alkalmazását nem tartja nagy biztatónak a műelemzésben.

Orosz Magdolnának már eddig is több tanulmányáról beszámoltunk, amelyek közül mindegyik az irodalmi művek elemzésének valamelyik meghatározott kérdésével foglalkozott. Az NyPí. 9. számában olvasható írása (*Elbeszélő irodalmi szövegek elemzésének elméleti kérdései*, NyPí. 9. 1987. 122—136) ugyanazt a témakört veszi szemügyre, mint Magyar Miklósé, csak másként látatja. Érinti a narratívikát, illetve a narratológia közötti különbségek néhány kérdését (a narratológia szemiotikai szempontú/mintájú elbeszélő szövegek elmélete — a narratívikát pedig sokkal empirikusabb szemléletet tükröz, lásd például a franciáknál Tzvetan Todorov, Julia Kristeva és mások felfogását), majd rátér a „lehetséges világok” fogalmának az elemzésére, amelynek segítségével a kutató könnyebben feltárhatja az irodalmi mű nyelvi kifejezéseinek a jelenségeit, valamint a kifejezések közötti referenciális viszonyokat. Ez utóbbiaknak a feltárással függ össze az irodalmi művek túlnyomó többségére jellemző *fiktív* jelleg. A fiktív jelleg túlmenően a „lehetséges világ” fogalma segítségével az irodalmi szövegek egy olyan kommunikációs modellbe illeszkednek, amelyben fontos szerepet játszanak a Wittgenstein-féle nyelvi játékok, illetve ezeknek pragmatikai aspektusokkal „dúsított” változata, azaz a Hintikka-, illetve a Carlson-féle variáns.

Tihanyi Vera dolgozata is (*Műfordítás és nyelvvoktatás*, NyPí. 9. 1987. 138—144) a szövegtani szemléletet sugallja. Nem csupán azért, mert maga a szerző is műfordító, aki szövegekkel dolgozik, hanem azért, mert maga a műfordítás is szövegalkotó folyamat. Tihanyi Vera a műfordítás kérdéseit elsősorban a nyelvvoktatás szempontjából vizsgálja, de van mondanivalója az idegen nyelv elsajátítása és az anyanyelvi műveltség fejlesztése tekintetében is.

Élthes Ágnes dolgozatában Racine tragédiáival foglalkozik (*A Racine-tragédiák interdiszciplináris megközelítési lehetőségei*, NyPí. 9. 1987. 146—158). A Racine-i tragédiák értelmezései meglehetősen ellentmondásosak: a pszichokritikai megállapításokat keresztezik a freudi pszichoanalízisből táplálkozó észrevételek, amelyek a drámai helyzetet a pszichikumok közötti kapcsolatrendszerből, az ellentétes ráhatások között megosztott énből vezetik le. A Racine-tragédiák értelmezésében — állapítja meg a szerző — érvényesül a janzenizmus hatása is csakúgy, mint a történelmi-filozófiai szempont. A strukturalista szempontot Roland Barthes honosította meg a Racine-drámák értelmezésében. A szemiotikai kutatások térhódításával a Racine-i költői szövegekben feltárták a szövegen belüli széma-keresztződéseket is, Racine drámaiban kimutathatók zenei motívumok is. Vagyis itt arról van szó, hogy a Racine-i költői szövegek, mint bármely nyelvi kódból álló rendszerek, nem nyelvi kódokat is tartalmazhatnak. A Racine-i költői szövegek értelmezésében általában megfigyelhető a társművészetekhez való közelítés tendenciája.

Deme László a töle megszokott logikus okfejtéssel a magyar nyelvten egyik sajátos kérdéséről, *A mondategységbeli sorrend alakulásának tényezőiről* szól (NyPí. 9. 1987. 234—246). A mondat, a megnyilatkozás lényegének a megállapításában fontos szempontnak tartja a funkcionális megközelítést, vagyis a megnyilatkozásban betöltött szerepét, de emellett éppoly lényeges a mondat, a megnyilatkozás *beszerkesztettsége*, vagyis a beágyazottság, amely visszahat a *megszerkesztettség* végső formájára, ami azt jelenti, hogy ez a megszerkesztettség a mondatot egy nagyobb egységbe, a szövegbe tagolja be. Deme részletekbe menően elemzi a tömbösödés kérdéseit, rámutatva arra, hogy a magyar a mondat szintje alatt általában „balra bővít”, és ezeknek a tömböknek az egysége már nem bontható meg, a sorrendjük pedig a téma-réma kérdését érinti, vagyis a mondatbeli egységek sorrendjét (238—239).

(8) Az NyPí. 10. száma (1988.) a *kultúrák párbeszédét, az interkulturális kommunikációt* vizsgálja. Érdekesebbnél érdekesebb előadások követik egymást, ám a szövegtan kérdéskörét kevésbé érintik, éppen ezért erről a számról nem kívánok részletesebben szólni.

(9) A szövegtan szempontjából a 11. szám sem tarthat különösebb érdeklődésre számot. Noha a *közgazdaságtudomány, a terminológia és a szaknyelv* köréből színvonalas dolgozatokat olvashatunk ebben a számban (Kovács Ferenc, Fülei-Szántó Endre, Pusztai István és mások írásait), de tartalmuknál fogva nem kimondottan szövegtani, hanem általános értelemben vett nyelvészeti írások. De ezenkívül is a terminológia és a szaknyelv kérdéseiről már eddigi beszámolóinkban több előadást ismertettünk.

(10) Az NyPí. 12. számának a dolgozataiban a szerzők a *Nyelv — szöveg — fordítás* egyes jelenségeit vizsgálják, s egyszersmind ezzel a számmal tisztelegnek a 70 éves Kovács Ferenc professzor, a Nyelvi Intézet egykori igazgatója előtt. (Lásd Máté Jakab köszöntőjét.)

Első dolgozatként Bencze Ildikó szép verselemzését olvashatjuk (*Szöveg és valóság*, NyPí. 12. 1991. 3—14). Miután bevezetőjében röviden ismerteti felfogását a különböző szövegtípusokról (tudományos szöveg, művészi szöveg és a mindennapi élettel kapcsolatos szöveg) egy gyermekkori (általános iskolás kori) emlékéből felelevenített Nagy László-vers mintaszerű (szövegnyelvészeti, stilisztikai és esztétikai) elemzését nyújtja át az olvasónak.

Hell György a terminusok szerepét és helyét vizsgálja a fordításban (*Terminusok a*

fordításban, NyPí. 12. 1991. 17—30). A terminusok fordításában két tendencia érvényesülését látja: az egyik megőrzi az eredeti terminust, ha még nincs magyar megfelelője, a másik pedig lehetőleg magyarra átültetni az idegen terminust. Természetesen létezik ún. terminusértelmezés is.

Klaudy Kinga, a magyar fordításelmélet neves szakértője és művelője a fordításelmélet és a szövegnyelvészet viszonyát veszi szemügyre (*Fordításelmélet és szövegnyelvészet*, NyPí. 12. 1991. 31—49). Dolgozata első részében a fordításelmélet és a szövegnyelvészet néhány fontos szakmunkáját tekinti át, utalva arra, hogy mindkét terület felhasználhatónak tekinti — ki-ki a maga területén — a másik fél eredményeit, tehát az egymásrautaltság nem lehet kérdéses.

A szövegnyelvészeti kutatások eredményeinek felhasználására a fordítások elemzésében a szerző két elkülöníthető irányzatot lát: (1) hogyan hat a szöveg belső szerveződése a fordítás folyamatára (lásd az egykori Szovjetunióban kialakult helyzetet), (2) hogyan hatnak a különböző szövegtípusok a fordítás folyamatára (lásd a németországi felfogást). A továbbiakban a szövegek tipizálását vizsgálja, és Katharina Reiss szerint négy alaptípust különböztet meg: tartalomközpontú, formaközpontú, felhívásközpontú és audiomedialis központú szöveget.

Magyar Miklós a művészi szövegek összehasonlító vizsgálatának néhány kérdését elemzi (*Művészi szövegek egybevetése*, NyPí. 12. 1991. 51—60). A szerző főleg a strukturalista-szemiotikai módszerek lehetőségeit és korlátait vizsgálja. A strukturalista műelemzés egyrészt Saussure tanításához, másrészt pedig az orosz formalisták, Hjelmslev, Jakobson és főleg Claude Lévi-Strauss felfogásához kapcsolódik. A műközpontúság helyett, amely a strukturalizmus öröksége, a műelemzésben egyre inkább előtérbe kerül az író—olvasó kapcsolatának a vizsgálata (a mű nyitottsága). Magyar Miklós arra a következtetésre jut, hogy a strukturalista-szemiotikai műelemzés csak a társadalmi hatások vizsgálatával együtt lehet igazán eredményes, és itt a Sorbonne-on szerzett tapasztalataira hivatkozik, amit Beckett és Örkény István műveinek elemzése során szerzett.

Ódor László *Kor és szöveg* című előadásában (NyPí. 12. 1991. 61—69) azt a kérdést boncolgatja, hogy a különböző korok, művészeti és irodalmi irányzatok miként befolyásolják az ún. szövegvilágot, a stílust (klasszicizmus, romantika stb.).

Pongrácz Judit egy többféleképpen értelmezhető nyelvi (jelentéstani) jelenséget vizsgál (*Az ekvivalens szakszöveg*, NyPí. 12. 1991. 71—90). Elemzi a szakszöveg természetét (teleologikus meghatározottsága), a fordítás útján létrejött szakszöveg ekvivalenciáját, mely számszerűleg meghaladja a 17-féle változatot, a lefordított szöveg elfogadhatóságának a kritériumait, végül pedig a „társadalom érettsége és a szöveg ekvivalenciája” kapcsán annak lehetőségét taglalja, hogy bár a szakszövegeknek (a lefordított szakszövegeknek) egyértelműen kell visszaadniuk az eredetit, ennek ellenére ugyanannak a szakmunkának lehet több fordítási változata is.

Kovács Ilma a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen folyó szövegközpontú nyelvoktatás legkülönbözőbb módszertani és didaktikai kérdéseit elemzi, a legnagyobb részletességgel (*Szövegközpontú oktatás*, NyPí. 12. 1991. 101—138). Az előadás egy nagyon alaposan előkészített felmérés alapján készült, amelyen részt vettek a tanárok és a hallgatók egyaránt.

(11) Az NyPí. utolsó, 13. száma (1992.) voltaképpen két tudományos ülésszaknak az előadásait tartalmazza. *A jelentéstan és a nyelvoktatásról* szóló előadások 1990 tavaszán, a *nyelvhasználat szféráiról* szólók pedig 1991 tavaszán hangzottak el.

Bencze Ildikó a közgazdasági szaknyelv jelentésváltozásairól ír (*A szaknyelv paradoxona: jelenségváltozás*, NyPÍ. 13. 1992. 1—13), Hegedűs József pedig a fogalmi struktúrák helyét és szerepét jelöli ki az idegennyelv-oktatásban (*A fogalmi struktúrák és a nyelvtan kérdései az idegennyelv-oktatásban*, NyPÍ. 13. 1992. 15—27). Elgondolásait a beszédaktus-elméletre alapozza, arra a következtetésre jut, hogy nagyobb figyelmet kellene fordítani a fogalmi struktúrák és a grammatikai jelentés összefüggéseinek a tanulmányozására.

Horváth Katalin a stilisztika és a szemantika két jelenségének, a metonímiának és a metaforának a szerepét vizsgálja a mondatok létrejöttében, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy ebben az esetben a rész és az egész viszonyáról van szó (*Metonímia, metafora. A rész—egész viszony szerepe a mondatok létrejöttében*, NyPÍ. 13. 1992. 29—37). Horváth Katalin előadását, amelyet a szakirodalomban való tájékozottság jellemez, Jakobson idézettel fejezi be: „Az egésznek és a részek közötti feszültségnek csakugyan széles skáláját foglalja magában a nyelv szerkezete, amelynek pars pro toto, és másfelől totum pro parte, a genus pro specie, valamint a species pro individuo az alapvető elvei” (36).

Károlyi Andrea német—magyar anyagon mutatja be a szemantikai függőséget a helyhatározós szintagmákban (*Kölcsönös szemantikai függőség helyhatározós szintagmákban. Német—magyar kontrasztív vizsgálatok*, NyPÍ. 13. 1992. 39—53). Grammatikai és szemantikai jelentés szempontjából is nagyon fontos kontrasztív elemzés, és megállapításai hasznosíthatók a szövegsemantikában is.

Máté Jakab gazdag hazai és nemzetközi szakirodalomra támaszkodva egy tudománytörténeti körképet vázol fel a Saussure utáni évtizedek jelentéstani kutatásairól. (*Az utóbbi évtizedek nyelvtudománya és a szemantika*, NyPÍ. 13. 1992. 55—84.) Számba veszi az utóbbi évtizedek legfontosabb szemantikai elméleteit, a generatív nyelvészet szerepét a jelentéstani kutatások kibontakoztatásában, a különféle nyelvészeti irányzatok szemantikai felfogását, a szövegnyelvészet kialakulásával párhuzamosan a szövegsemantikai vizsgálódások mai helyzetét is bemutatja. Szerét ejti annak is, hogy szóljon a stilisztika, a szociolingvisztika, a kommunikációelmélet és a szövegnyelvészet (szövegsemantika és -szemiotika) szoros kapcsolatáról is, valamint az újabban — főleg a szövegsemantikai kutatások hatására — kialakult ún. prototípusszemantikáról, a konceptuális szemantikáról, valamint a kognitív szemantikáról.

Orosz Magdolna dolgozata (*Nyelvhasználat és szemantika*, NyPÍ. 13. 1992. 85—99) voltaképpen a szövegnyelvészet kétfajta felfogásából kiindulva (a nyelvi rendszerre irányuló szövegten és a kommunikációs irányultságú szövegnyelvészeti irányzat) azt vizsgálja, hogy az említett kétfajta irányzat közül melyik jelenti a járhatóbb utat, és arra a következtetésre jut, hogy egy „integratívabb” szövegfelfogást kell választani, mert noha az előbb említett két felfogásnak külön-külön is sok hasznosítható vonása van, de egyik sem kielégítő. Éppen ezért hozzáférhetőbbnek tartja a Petőfi-féle szemiotikai textológiát, „amely figyelembe veszi a nyelvi jel alapvető hármas meghatározottságát, és a kétdimenziós (...) nyelvi jel (signifiant — signifié) helyett a Peirce—Morris-féle jelfogalomra támaszkodik, ezáltal viszont a szöveg szintaktikai, szemantikai és pragmatikai aspektusát egyaránt figyelembe veszi (...)” (89).

Pólos László előadása a formális szemantikából ad ízelítőt az olvasónak (*Erőfeszítések a tények rehabilitálása érdekében. Irányzatok a formális szemantikában*, NyPÍ. 13. 1992. 101—131). Forrásként a Montague-féle szemantikát választja, majd

elemzi a kétdimenziós szemantikát és „lehetséges világukat”, a szituáció-szemantikát és ezeknek a legkülönbözőbb vonatkozásait, például azt, hogy „milyen általános tulajdonságai vannak a világnak, ha a természetes nyelv referenciaviszonyai olyanok, amilyenek” (119). Pólos tanulmánya nem tartozik a könnyű olvasmányok közé, megértéséhez matematikai logikai és formális szemantikai ismeretek szükségeltetnek.

Pongrácz Judit előadásában nyelvoktatói gyakorlatából leszűrte tapasztalatait elemzi tudományos igényességgel (*Mitől nehéz a szöveg?* NyPí. 13. 1992. 133—147). Valóban miért és mikor nehéz egy szöveg? A szöveg akkor és azért nehéz, ha nehezen értjük meg. A szerző ennek egyik okát az okoskodásokban, tudásunk fitogtatásában, a tudálékosságunkban látja. Hogy mindezt mi idézi elő, annak legkézenfekvőbb magyarázata az, hogy a szöveggel kapcsolatba kerülő hallgatónak vagy olvasónak valószínűleg nincs meg a megfelelő szakmai kompetenciája, de előfordulhat az is, hogy magával a szöveggel vannak súlyosabb bajok.

Zsilka János előadása (*Jelentésemélet*, NyPí. 13. 1992. 149—162) jelentésfelfogásának tömör kifejtése és részben továbbfejlesztése. Zsilka abból indul ki, hogy a szavak jelentései összefüggnek egymással, s ezek az összefüggések elvezetnek a mondatok jelentéseihez, s így a mondatok jelentései is összefüggnek egymással, azaz levezethetők egymásból. A levezetés következtében kialakul egy *szerves rendszer*, s ezek fölé a levezetések fölé épül egy harmadik, közvetlenül nem létező rendszer, az ún. hipotetikus vagy imaginárius rendszer. Ez utóbbi lényegét akkor ismerhetjük meg, ha megértjük a tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések viszonyát. Ezt a viszonyt a szerző példák sokaságával bizonyítja.

A 13. szám második részének dolgozatai a nyelvhasználat szféráinak a különböző mozzanatait világítják meg. Berényi Pálné *a szaknyelv objektív és szubjektív tényezőit* veszi szemügyre (NyPí. 13. 1992. 165—173). A kérdéskör pragmatikai vonatkozása cáfolhatatlan, az is kétségtelen, hogy amikor a szakszöveg objektív és szubjektív tényezőiről beszélünk, föltétlenül arra gondolunk, hogy nincs olyan szakszöveg, amely mentes lenne alkotójának szubjektivitásától. Az említett két tényező fölveti a referencia kérdését is, és az is igaz, hogy az aktualizált mondatnak, a megnyilatkozásnak csakúgy, mint bármely szövegnek van szubjektív töltete, sőt minden nyelvre jellemző egyfajta ún. szubjektív látásmód (l. a Sapir—Whorf-féle hipotézist).

Fodor Zója ezt az ún. országonkénti és nyelvenkénti eltérést az orosz közgazdasági terminológia bemutatásával illusztrálja (*Közgazdasági terminológia és országismeret*, NyPí. 13. 1992. 175—191). A szerző előadásában a gazdaságpolitika változásának hatását vizsgálja a közgazdasági terminológiában (pragmatikai vonatkozások).

Fülei-Szántó Endre színporkázóan szellemes előadásában (*Az állítványok birodalma. Gondolatok a politikai nyelvezetről*, NyPí. 13. 1992. 193—212) három diktatúra szövegeit, szövegfunkcióit elemzi (nemzeti szocializmus, szovjet kommunizmus és a Ceausescu-diktatúra). A normális mondattípusokat értelmezhetjük egy bizonyos műveltségi szimbólumrendszerben is, ám a fenti formációkban a politikai szövegek szerkesztettsége behaviorista ihletettségű (Fülei kifejezése). Fülei dolgozatát olvasva az embernek föltétlenül Viktor Klemperernek *A harmadik birodalom* nyelve című munkája jut eszébe.

Hegedűs József előadásában a szakszöveg jellegzetes vonásait elemzi (NyPí. 13. 1992. 213—229). Magától értetődően a szakszöveg legjellegzetesebb tulajdonsága a sajátos szókincs, grammatikája nem nevezhető sajátosnak, bár bizonyos jellegzetességei

vannak, mint például a szenvedő szerkezet túlsúlya, a nominális és személytelen szerkezetek stb. Persze ezek a jellegzetességek nyelvenként változnak.

Hell György a beszélt szövegeknek arról a típusáról beszél előadásában (*Beszélt szövegek a nyelvi órán*, NyPí. 13. 1992. 231–238), melyet legcélszerűbb az idegen nyelvi órán használni. A szövegeknek életszerűeknek, nem mesterkélteknek kell lenniük. A szerző nyomatékosan utal arra, hogy az idegen nyelvi oktatást az anyanyelvi oktatásnak az eddiginél jobban meg kell alapoznia.

Kovács Ferenc olyan témát feszeget, mely az *idegennyelv-oktatás és a szakszövegfordítás, valamint ennek kapcsán a magyar nyelvhelyesség* köré csoportosítható (NyPí. 13. 1992. 239–250). Az említett három kérdéskör központi kategóriájának tekinti a *nyelvi normát*, azt a nyelvhasználati szabályrendszert, melyet a mindenkori nyelv szokás alakított ki. Rámutat arra a jól ismert tényre, hogy szaknyelvek idegenszerűségeinek egyik fontos forrása a fordításirodalom.

Máté Jakab előadásával (*A szociolingvisztika kialakulása és helye a tudományok rendszerében*, NyPí. 13. 1992. 251–266) mintegy keretbe foglalta azt az anyagot, amit az NyPí. 13. számának második része magában foglal. A szociolingvisztika kialakulásának ismertetése után a szerző bemutatja azt a témakört, amelyet a szociolingvisztika felölel, majd kijelöli a helyét a tudományok rendszerében, azaz bemutatja azokat a tudományos diszciplínákat, amelyekkel érintkezik a szociolingvisztika (nyelvészet és szociológia, szemiotika, etnográfia és lélektan, pszicholingvisztika és szociálpszichológia, szövegnyelvészet és stilisztika).

Nelde Péter Haus (Brüsszel) előadása is elsősorban szociolingvisztikai, ha úgy tesszük, pragmalingvisztikai fogantatású (*Nyelvi konfliktusok a többnyelvű Európában. Kitekintés 1993-ra*, NyPí. 13. 1992. 267–289). Részletesebben tárgyalja az etnikai konfliktusok mozgató rugóit, a többnyelvű országok nyelvi konfliktusait és a hivatalosan többnyelvű országok nyelvpolitikáját. A szerző figyelmét nem kerülik el az autochton és az allochton kisebbségek (bevándorlók, vendégmunkások) problémái sem, s ugyanakkor ismerteti a nyelvi konfliktusok megoldására kidolgozott koncepciók lényegét is. Kitekintésében reményét fejezi ki, hogy a többnyelvű Európának sikerül megoldania a még létező nyelvi és nemzeti konfliktusokat, sikerül 1993-ra kialakítania egy a mainál nyitottabb Európát. Bár igaza lenne!

Oláh Tibor előadása (*A nyelvpolitika meghatározása és vizsgálódásának területei*, NyPí. 13. 1992. 291–300) szorosan kapcsolódik Peter Hans Nelde előadásához. A nyelvpolitika voltaképpen beavatkozás a nyelv életébe, pontosabban „a nyelvre való külső, tudatos ráhatás” (293). Oláh Tibor előadásában háromszintű nyelvpolitikai modellt vázol fel, melyek közül az első szint lényege az, hogy a tulajdonképpeni politika szerepet kap a szó mindennapi értelmében. A második szint a politika célkitűzéseinek megvalósulása, vagyis a nyelvtervezés (*planification linguistique*). A harmadik szint a nyelvalkítás, az ún. *aménajement linguistique*. Az első szintre példa a francia nyelv, a másodikra az egykori Szovjetunióban kialakult helyzet (Oláh megállapítása szerint a Szovjetunióknak nem volt hivatalos nyelve, lásd a szovjet alkotmány 40. paragrafusát), a harmadikra pedig a kreol nyelvek.

Beszámolóm végére érve azt szeretném még elmondani, hogy a szövegtan fogalmát nem csupán azért értelmeztem tágabban, hogy minél több dolgotról szólhassak, hanem ezzel az eljárással egyszersmind bizonyítani akartam a szövegtan nagyfokú integráló szerepét, azt a tudományelméleti alapelvet, hogy egy jelenség lényegét akkor

ismerhetjük meg igazán, ha összetevőit minél alaposabban feltárjuk, mert csak így válik lehetővé az analízis után a szintézis. Éppen ezért ma a szövegtannak a lexikológia, a szójelentéstan, a mondattan, a stilisztika stb. éppúgy alkotóeleme, mint a szöveggrammatika, a szemantika, szemiotika, pragmatika stb., sorolhatnám a megfelelő diszciplinákat a végtelenségig. És még egy dolgot akartam bizonyítani, nevezetesen azt, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen egy kiforrott, a korszerű nyelv- és irodalomtudomány követelményeinek mindenben megfelelő kutatói gárda működik.

Máté Jakab

Deme László (szerk.): Szónokok, előadók kézikönyve

Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 205 p.

A kötet nem a tradicionális retorikai művek tematikáját követi, ám azokból merítve, aktuális igényekhez igazítva, körkörösén bővülő és egymással szorosan összefüggő fejezetekben tárgyalja a megszólalás elvi és gyakorlati kérdéseit.

Deme László — a kötet szerkesztője — azon neves tudósok egyike, aki más művében is felvállalja a népszerű tudományterjesztést, a nyelvművelést. (Vö. *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.) Ez a kötet az erősen szerteágazó téma olyan összefoglaló kézikönyve, amelyet polémiáktól terhes világunkban bárki haszonnal forgathat. Deme a bevezetőben így ír a kötet céljáról: „(...) nem kiemelkedő szónokokat akarnánk nevelni, hanem világosan, meggyőzően, formásan és igazul beszélő embereket — tömegével.” (24.) Ennek megfelelően gyakorlati példák egész sorával illusztrálva szól — a szerkezetileg hét fejezetből álló kötet — a nyilvános megszólalás elvi és gyakorlati problémáiról.

Deme bevezetőjében (9—24) a szóbeli és írásbeli megfogalmazást nemcsak mint kétféle szövegalkotási módot különíti el, hanem mint a két, egymástól eltérő érintkezési formát is vizsgálja. Hangsúlyozza, a nyilvános beszédnek nincs egységes stílusa, mert az „mindig konkrétan valahol, valamiről, valakihez hangzik el, s így minden részelemét és egész formáját a helyhez, a tárgyhoz, a közönséghez kell szabnunk.” (21.)

Duró Lajos: *A meggyőzés lélektani kérdései* (25—47). Már az arisztotelészi retorika is felhívja a figyelmet arra, hogy csak azt a szónokot fogadják az emberek a bizalmukba, aki képes a befogadók ízlésének, világlátásának megfelelően érvelni, s az általános emberismereten kívül az adott közösség sajátosságait is ismeri. A meggyőzés összetett hatásrendszeréből Duró kiemeli az élőszót, a közvetlen emberi beszédet. Sorra veszi a meggyőzés technikáját, amelyen a nyilvános beszédtevékenység hatáskeltő eszközeinek, eljárásmodjainak összességét érti, de óva int attól, hogy felcseréljük a célt az eszközzel. Káros az is, „(...) ha a meggyőzést kizárólag erőszakos eszközökkel, kényszerítés útján szándékozunk elérni.” (36.) A meggyőzést mint érintkezési formát mindig beszéd-szituációhoz köti, így a kommunikációs folyamatba szervesen beilleszti. „A meggyőzés hatékonysága valójában a nézetek, vélemények, magatartásmódok és viszonyulások pozitív irányú változásaiban nyilvánul meg.” (47.)

Lengyel Dénes: *Klasszikus retorika — ma élő beszéd* (48—80). A klasszikus retorika alapjait Görögországban rakták le, majd a római szónokok fejlesztették tovább —

évszázadokra megteremtve, kiépítve a retorika tudományát. Lengyel térben és időben változatos példák egész sorával igazolja, miszerint a mai élő beszéd sokat meríthet a múlt politikai és művészeti élet kiválóságainak szónoklatából. Lengyel foglalkozik a szónoki beszéd anyaggyűjtésének (inventio) mikéntjével, a szónoki beszéd anyagának elrendezésével (dispozitio), a szónok mondanivalójának kifejezésével (elucutio), a beszéd emlékezetbe vésésével (memoria). Az ókori szónoklat tudományának ez a felosztása máig érvényes, s Lengyel tollán új értelmet nyer, aktuális tevékenységekkel egészül ki. Ez a fejezet a szónoki beszéd anyagának elrendezését taglalja a legrészletesebben. A szerző a változatos példák egymás mellé helyezésével sugallja: egy-egy sikeres beszéd sokféle tényező együttes hatásának az eredménye. Az alapos tájékozódás, a gondos előkészület csak akkor válik gyümölcsözővé, ha a szónok mindent elkövet azért, hogy szavai visszhangra találjanak, gondolatait megértsék, érzéseit mások is átérezzék. (80.)

Fábián Pál: *A szövegalkotás nyelvi-stilisztikai eszközei*. A beszédmű akkor válik teljessé, amikor az összegyűjtött, megszerkesztett tartalmat adekvát nyelvi formába öntjük. Ekkor kerülhet sor azoknak a nyelvi eszközöknek a kiválogatására, amelyek építőkövei lesznek a beszédműnek.

A szavakról, a szavak jelentéséről, a nyelvi eszközök értékéről ad elméleti és gyakorlati útmutatást Fábián Pál munkája. Egészséges példákon keresztül bizonyítja az irodalmi és a köznyelvi kifejezések használatának fontosságát a szövegben. Őv a nyelvjárási szavak túlzott használatától éppúgy, mint a szakszavak tömeges alkalmazásától. A nyelvi-stilisztikai eszközök megválasztásánál mindig az adott körülmény mérlegelésére szólít fel a szerző: „szóban és írásban egyaránt törekedjünk önmagunknak minél tökéletesebb kifejezésére, a valóság hű ábrázolására. Az eszközök nem hiányzanak hozzá!” (115.)

Deme László a szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdéseiről szólva (116—151) bemutatja a kommunikáció közlő (referenciális) és befolyásoló szándékú (konatív) funkcióját, de szemléletes példákkal világítja meg a nyelvi kommunikáció modelljét is. (*A kommunikáció láncszerűsége.*) Ehhez szorosan kapcsolódik Wacha Imre a szöveg hangos megjelenítéséről szóló tanulmánya (152—197), amely a szónoki beszéd akusztikai formában történő megjelenítésével foglalkozik. A Jakobson-féle hattényezős kommunikációs modellt az érthető beszédet szolgáló stíluselemekkel egészíti ki: a helyes beszédlelézést, a tiszta hangképzést, a szöveg- és mondatfonetikai eszközöket a szónoki beszéd eredményessége szempontjából világítja meg. Közérthető formában definiálja a szöveg hangos megjelenítésének összetevőit, majd gazdag példaanyaggal támasztja alá megállapításait. A szöveg- és mondatfonetikai eszközök használatának teljesebb megértését a nyomdatechnikai eljárások (kiemelés, vastag betű, dőlt betű stb.) teszik még érthetőbbé, még teljesebbé.

Bognár Elek: *A szónoki magatartás* (198—205). A hatáskeltés külsőleges, de egyáltalán nem elhanyagolható eszköze az előadó hanglejtésének, arcjátékának, kézmozdulatainak kifejező ereje. A szónok személyiségének ez olyan elidegeníthetetlen része, amellyel tudni kell bánni. Bognár Elek a mérsékelt, ám célirányos gesztus, a helyes testtartás, s a meggyőző tekintet híve: „Hangnak, gesztusnak, és tekintetnek összhangban kell működniük. Mindhárman egymást kiegészítve küzdenek a hallgató meghódításáért.” (204.) A kézikönyvnek ez a fejezete már a megnyilatkozás illemszabályával is szembe-síti az előadót, akinek nemcsak önmagára kell ügyelnie (önkontroll), de — beszéd közben — a hallgatóság reagálását is figyelnie kell (ellenőrzés).

A *Szónokok, előadók kézikönyve* népszerű formában, élvezetes stílusban megírt könyv, amelynek példaanyaga erősen kötődik ugyan a hetvenes évek szellemiségéhez (Aczél György, Lenin, Marx stb. idézetek), ám ettől eltekintve ma is érvényes gondolatokat fogalmaz meg.

Tóthné Szűcs Éva

Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 235 p.

A magyar jeltudomány fejlődésében a hetvenes évekre jellemző, tudománytörténetileg a kor eszmei jegyeit magán viselő, ugyanakkor az etnoszemiotika mindmáig érvényes eredményeit magában foglaló tanulmánykötetet vesz a kezébe az olvasó a *Jel és közösség* című tanulmánykötettel.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában a Muszeion Könyvtár második köteteként jelent meg e gyűjtemény 1975-ben. A bevezető gondolatokban Szerdahelyi István megállapítja, hogy az *etnoszemiotika*, a folklór szemiotikai vizsgálatának koncepciója a 60-as, 70-es évek fordulóján bontakozott ki, ám e diszciplína önálló voltát már az akkori eredmények is bizonyossá tették. A magyar etnoszemiotikai felfogás sajátossága ez időben abban állt, hogy míg másutt ezt a kutatási területet csak bizonyos részletében tartják jogosultnak (a néprajz közvetlenül jelfunkciójú elemeit vizsgálják ilyen módon), idehaza szélesebben értelmezték a néprajzi szemiotika tárgykörét. Eszerint nemcsak a jelhasználat (*pragmatika*) témája tartozik ide, hanem a *szintaktikai* és *szemantikai* vizsgálatok is. Innen ered a magyar etnoszemiotika átmenetének lehetősége a *kultúra szemiotikájába*. A magyar szemiotikát kezdetektől jellemzi, hogy szoros szálak fűzik a tudományközi kutatásokhoz. Így ez a gyűjtemény is helyet adott a néprajz különböző területeit feldolgozó szemiotikai vizsgálatokon túl, pl. egy *pszichológiai szemiotika* kérdéseivel foglalkozó tanulmánynak is.

A mintegy tizennégy dolgozatot felsorakoztató kötet hagyományosan jeltudományhoz tartozó néprajzi témájú dolgozattal indul, amelyet a debreceni egyetem néprajzos iskolát teremtő professzora, Gunda Béla írt *Pásztorok és jelek* címmel. Tömörkény, Móricz novelláiban, regényeiben az olvasó néprajzi hitelességgel érzékletes leírást kap a kevés beszédű alföldi pásztorok magatartásáról.

A pásztorok jelzéseinek egyik sajátos csoportja az időleges jogszerzéssel, az okkupációval áll kapcsolatban. Az 5—7 méteres karó — *a címerfa* —, amelyet pl. Bugacon állítottak fel a gulyások, azt jelezte, hogy ott a legelőt lefoglalták, más pásztor nem legeltetheti azon a környéken a gulyát. A múlt századi puszták világában még a legkülönbözőbb jelzésekkel érintkezhetek egymással a pásztorok, betyárok és parasztok. A jelzések egyik csoportjába tartoztak a *bottal*, *rudakkal*, *kalappal*, *kútgémmel* való közlések. Sajátos jelekkel figyelmeztették a pásztorokat a koldusok, akik minden vásárban, búcsúban ott voltak és sok mindenről tudtak. Nem hagyható figyelmen kívül a *pásztortüzek*, az *éjszakai mécsvilágok* szemiotikai jelentősége sem. Összegzőként a szerző megállapítja,

hogy a pásztorjelek a magatartási formák, az összeműködő viselkedés következményei és megnyilatkozásai is, és a szemiotikán belül a pragmatikai dimenziók, valamint a kommunikációs helyzetek vizsgálatához rendkívül sok ismeretet, s újabb teoretikus lehetőségeket nyújthatnak.

A sorrendben következő két tanulmány a *folklorisztikai-szemiotikai szövegelemzés* eszközeivel (Voigt Vilmos) és a *mesei ellenfél szemiotikájával* (Fröhlich Ida). Mindketőn érződik V. Ja. Propp magyar fordításban 1971-ben megjelent mesemorfológiájának megtermékenyítő hatása. Voigt elemzése a szöveginterpretáció két alapvető feladatának a nagy egységek, a makroszegmentumok analizisét és a szemiotikai oppozíciók és korrelációk szövegtől független megállapítását tartja. Fröhlich arra tesz kísérletet, hogy a mese egy jellegzetes figuráját szemiotikai szempontból vizsgálva, választ találjon arra, mennyire határozzák meg a mesei szereplő mivoltát a szemiotikainak nevezhető törvényszerűségek. Elemzésében először leíró módon foglalkozik a *sárkány* figurájával, majd ebből néhány általánosabb, szereplő-szemiotikai következtetést von le.

A folklór egy újabb területén a népi hímzéseket veszi vizsgálat alá Nagy Géza munkája, aki az erdélyi keresztiszes hímzések egyes motívumait járja körül a szemiotika nézőpontjából. Meglátása szerint a bukovinai és kalotaszegi szöttesek és hímzések kimeríthetetlen elemzési lehetőséget kínálnak, ugyanis a magyar hímzsmesterségen belül épp e területen követhető végig a leghosszabb és legtöretlenebb úton a gazdag motívumkészlet fejlődése. Az áttekintett hímzsminták között nem fordul elő teljes egészében geometrikus ábrázolás. Valamennyi motívum törekedett a figuralitás felé. Ez a hímzés ilyen technikájának és szerkezetének viszonylag késői eredete mellett szól. A motívumok rendszere leírható a hímzésben jelentkező szemiozisz mikroszintaktikus szintjébe, amely beépül a különféle használati funkciók makroszintaktikus szemiotikai szintjébe. Ezeket a megállapításokat — írja a szerző — ma már szinte kizárólag irodalmi források, elméleti és gyakorlati rekonstrukciók segítségével ellenőrizhetjük, hiszen bármely jelenség csak élő, funkcionáló állapotban tekinthető teljes értékű szemiotikai rendszer tagjának. Mindez nem mondható el a napjainkban létező népművészeti alkotások jelentős részéről, amely hovatovább kizárólag bizonyos dekoratív, díszítő szerepet tölt be. Ez a folyamat figyelhető meg világosan a kalotaszegi hímzéskultúra század eleji „felfedezése” óta az említett területen. Bizonyos meghatározott szerepet betöltő használati tárgyakkól sokkal szélesebb területen és alapjában következtelenül alkalmazott „fogyasztási cikkek” lettek. Ezek terjedésének, alkalmazásának, divatjának szemiotikai vizsgálata sem lenne érdektelen, ez azonban mindenképpen csak az eredeti helyzet alaposabb feltárása és elemzése után lehet feladat. E feltáró munkát részeként tekinthetjük Nagy Géza dolgozatát is.

A népi hímzések jel értékű motívumaiból kiindulva némi további elvonatkoztatással juthatunk el a *tulajdonjelek* geometrikus szimbólumrendszeréhez, amelyeket nemzedékek hagyományoztak és bővítettek egy-egy nagy családon belül. A családon belüli tulajdonjelekkel foglalkozik Gráfik Imre munkája. A tanulmány célja, hogy a népi műveltség nem verbális jeleinek, a tulajdonjelek egy csoportjának, a családon belüli tulajdonjeleknek általános jelelméleti megközelítésével, e jelek jel voltának középpontba állításával, konkrét elemzéseken keresztül felvesse azon kérdések egy részét, melyek elméleti és gyakorlati, elvi és módszertani szempontból elkerülhetetlenek az etno-szemiotikai kutatásokban. A néprajzkutatók már korán felfigyeltek a családon belül használt tulajdonjelek sajátosságaira. A családon belül használt tulajdonjelek (*Familien-*

zeichen) megváltoztatásával (Zeichenwandlungen), a jelbővítés folyamatára közöl példaként sorozatokat több korábbi adatgyűjtést és adatközlést felhasználva számos német, svájci és orosz kutató, s a témának jelentős magyar szakirodalma kínál módszertani és elméleti háttérrel az elemzéshez.

Megállapítható, hogy a fiú az apa vagy az anya jeleit használja, de azt mindig valamivel megtoldja. Fokozatosan válnak az utódok jelei nagyon szövevényessé. Gráfik Imre tanulmányában a jelsorozatoknak az emberi érintkezésben betöltött szerepe áll a középpontban, hiszen megállapítható, hogy a tulajdonjelek az emberi érintkezés, a kommunikáció egyik formájaként értelmezhetők. Jelen dolgozat a legáltalánosabb szinten, információelméleti, információátviteli szempontból elemzi a nem verbális jelek interperszonális kommunikatív szerepét.

Az etnoszemiotika a nyelvészek számára is kínál újdonságokat. Szemerkényi Ágnes *A szólások szemiotikai analízise* című munkája az ördögről és az Istenről egyszerre említést tartalmazó szólásokat elemzi. A másodlagos szemiotikai rendszerekként értelmezhető folklór szövegeket Hoppál Mihály írta le hasonló módon. Az ő mintáját követte a tanulmányíró, jelen esetben is kiemelve az *összetevő, lényeges elemeket* és a *belső összefüggések rendjét*. Ezt követően megvizsgálja a szólások szintaktikai, szemantikai, illetve pragmatikai szintjeit a következő szinteken:

- Az A szint: a szólás absztrakt, sematizált alakja, amelyhez a variánsokat kapcsoljuk,
- a B szint: a szólás konkrét, szó szerinti értelme,
- a C szint: amely az ideológiai jelentést hordozza,
- a D szint: a funkció, amely tulajdonképpen a szólás pragmatikai szintje, vagyis az adott proverbiumnak az azt használó csoport értelmében, viselkedésében betöltött szerepét vizsgálja.

Legrészletesebben a B szint szemantikai elemzését végzi el a szerző, amely megadja a C szintet, az „ideológiai” tartalmat. Az *Isten-ördög* oppozíció mint leglényesebb szembenállás egy sor további oppozícióval kap kifejtést, magyarázatot. Ezek közül csak néhányat emelünk ki:

- jó — rossz
- igazság — hamisság
- békesség — háborúság
- szelidség — gonoszság
- ad — visz
- van (állandóság) — kerül (bizonytalanság)

Az elemzés során arra a következtetésre jut a szerző, hogy az általa vizsgált 17 szólás közös mély szerkezete a jó-rossz oppozíciót tartalmazza. A felszíni struktúrák — a különböző szólások — ebben az esetben ennek a gondolatnak a jelei.

Egyik mély következtetése kapcsolja a nyelvészethez Veress Péter dolgozatát, amelynek a címe *Jobb: bal: férfi: nő*. A jobb és bal oldal kapcsolata a férfi-nő szembeállítással visszavezethető a sztyeppe-i lovas nomádok jurtájának hasonló jellegű felosztására. A jobb-bal szabálynak az egész középkori Európát átölelő széles körű elterjedtsége, sőt a fáraóházaspárokat ábrázoló óegyiptomi szobrokon való korai jelentkezésére utalva,

K. Csilléry Klára véleményét idézi a szerző, mely szerint a *jobb-bal* felosztási szokás kialakulási központja feltehetően inkább az ókori közel-keleti magaskultúrákban jöhetett létre, és elterjedése e társadalmak erős kisugárzó hatásának tulajdonítható. Számos nép-nél találunk a jobb és bal, férfi és női szembeállításra utaló párhuzamokat. Ennek egyik nyoma pl. a férfi és a női ruhák gombolásában máig megmaradó különbség is. A középkori Európában a templomok ülésrendje, amely a hagyományokat őrző vidéki templomokban a közelmúltig természetes volt, szintén ezt mutatja: bal oldalon a nők, jobb oldalon a férfiak ültek. A bal-jobb, női-férfi stb. szembeállítások a szemiotikai univerzálék kategóriáját képviselik. Ennek a bináris oppozíciónak a megléte mutatható ki az osztályoknál (és északi voguloknál): a hétéves időszakokban megrendezésre kerülő ún. medveünnepeken a férfiaknak a felravatalozott áldozati állat jobb, a nőknek pedig a bal mancsát kell megcsókolni. S végül a nyelvészeti következtetés: az univerzális kettős szimbolikus osztályozó rendszer jobb és bal fogalomsora, valamint az indoeurópai nyelvek him- és nőnemének nyelvtani kategóriái között több esetben jelentős számú megfelelés tapasztalható.

Nyelvészeti vonatkozású R. Hidasi Judit nyelvi-szociológiai viszonyrendszereket feltáró munkája, amely *A köszönés szemiotikájához* kínál ma is hasznosítható vizsgálati szempontokat. Jelértékében nagyon a 70-es évek állapotát tükröző, de sok tekintetben máig is aktuális adatokat közöl. Kiinduló alapállásként Hidasi megállapítja, hogy a köszönés elsődleges (kontaktusteremtő, illetve záró) funkcióján kívül számos olyan egyéb vonást tartalmaz, amely a köszönés helyes alkalmazását meghatározza. A köszönési formulák kialakulását és elterjedését előidéző tényezők között olyanokat kell figyelembe venni, mint a kulturális környezet, a nép történelmi és társadalmi múltja, a nemzeti sajátosságok, a társadalmi rétegződés, a divat stb. A rendszerbe szedett oppozíciókra épülő táblázatokból kiderül az is, hogy a köszönés nem nyelvi forma, ennél több, a társadalmi jelző viselkedés egyik fajtája, egy szemiotikai rendszer része. A rendszeren belüli legfőbb oppozíciók: érkezés — távozás,

ezt követi

bizalmas — nem bizalmas,

ennek alárendelődik

superior — inferior,

ennek alárendelődik

férfi — nő.

A szemiotika a mitológiai vizsgálatokat is gazdagítja. Hoppál Mihály tanulmánya, *A mitológia mint jelrendszer* szemiotikai irányzatokat mutat be a szovjet összehasonlító mitológiai kutatásban. A „tartui szemiotikai iskola” Ju. M. Lotman nevével fémjelvezve egy egész korszakot, a 60-os éveket öleli át. Történeti előzményként kell megemlíteni Sz. L. Vigotszkij és V. Ja. Propp nevét, akik a szó mint jel, a nyelv és a gondolkodás kapcsolatára, valamint a mese morfológiai elemeinek formális leírására azóta sem meghaladott kísérletet tettek. Hoppál Mihály tanulmányának célja, hogy áttekintse a hatvanas évek szovjetunióbeli szemiotikai kutatások mitológiával foglalkozó részterületét. Az áttekintés tudománytörténeti jelentőségű, hiszen — mint a szerző írja — a Szovjetunióban sem készült el Hoppál munkájának megjelenéséig a mitológiai-szemiotikai kutatások összefoglaló ismertetése, pedig a szaktudomány már felismerte maradandó értékeit.

A mitológiával érintkezik Szepes Erika vizsgálódása a hármasság indoeurópai gon-

dolgozásformáló rendszerében *Hekaté: a hármasság mint a bölcsesség alapegysége* címmel. Az európai művelődéstörténet sok hármasság-fogalom és hármasság-szimbólum elemzését végezte el. A szemiotika is bekapcsolódott a triadikus, tripartita jelenségek vizsgálatába. Jelen tanulmány egyetlen, viszonylag összefüggő jelenségcsoport, a bölcsesség hármasságának gyakran Hekaté alakjával összekapcsolt magyarázatait mutatja be. Elsősorban ikonológiai tekintetben az 1920-as évektől működő *Warburg-iskola* megfogalmazásában még ikonikus formaegység, a modern jelentéseméletben már jelnek felfogott motívum, a hármasság indoeurópai, de főként antik görög és latin értelmezéseivel foglalkozik az ikonológia módszereivel elért eredmények szemiotikai rendszerbe foglalásával.

A hármasság tétele a vallásos gondolkodás egyik jellemző mozgásformáját határozza meg. Ezek a hármasságfelfogásokat értelmező vizsgálatok hozzásegíthetnek a hármasságnak mint az indoeurópai gondolkodás jellemző formájának teljes szemiotikai feltárásához, s általában az ikonológiai szemiotika módszereinek kialakításához.

A *Jel és közösség* tanulmánykötet tartalmaz néhány olyan tanulmányt, amelynek fő érdekessége ma már a hetvenes évek Magyarországnak eszmerendszerbeli és értékorientációs leképezésében található. Ilyennek érezhetjük Láng László *A stílus statisztikája és szemiotikája* című munkáját, Joób Emőke *A magyar napihírek összetétele* című dolgozatát, valamint egy munkaközösség által elvégzett szemiotikai vizsgálatot az 1972. május elseji budapesti felvonulásról. Természetesen a vizsgálatok módszere akkor is tanulságos és hasznosítható, ha a feldolgozott korpusz, egészében az adott kor értékrendjének megfelelő megvilágításban, ma már kortörténeti dokumentumnak látszik.

Az utalás — az élményközösség szemiotikai többlete a témája Mérei Ferenc tanulmányának, amely bár alapvetően pszichológiai kérdéskört tárgyal, az irodalom befogadásfolyamatának szemiotikai jellemzőire is rávilágít. Az utalás jelenségének alapformája az együttesen átélt közös élmény, amelyet az élményközösség tagjai egy részlettel felidéznak. A lábjegyzeti magyarázatot meghaladó élményközösségi másodjelentést a szépirodalmi mű befogadás- és hatásmechanizmusában Illyés Gyula Bartók-versének egy részlete érzékeltesse e helyen:

anyánk a halott — a búcsúzó ne
Zerkovicz zengje
hazák vesztek el — ki meri siratni
verkli futamokkal?

Bartók és Zerkovicz szembeállítás a költő nemzedéki és elkötelezettségi rétegcsoportjában mint érzékletes kontrapunkt, közös indulatokat keltett. Ám mikor kihalt az a réteg, amelynek számára a Zerkovicz név az olcsó művészetet jelenthette, Illyés egy későbbi kiadásban (1967.) módosította a szöveget:

anyánk a halott — a búcsúzó ne
kuplé-dal zengje.

E példa is rávilágít az utalásnak mint szemiozizsna a szerkezetére. Mérei példák sorával világítja meg az utalás jel értékűvé válásának folyamatát. Ennek lényege: a rész-egész viszonylat, az emocionális telítettség, és ennek forrása az együtteség feszültség-

többlete. Jeltani szempontból az utalás a konnotációs szemiotikához tartozik. Egy jelentési reláció jelentővé válik, amelyhez egy vagy több jelentett is kapcsolódik. A viszonyulási preferencia értékforrási élményt adhat az utalásnak mint jelentőnek.

Jó szívvel ajánlható a *Jel és közösség* tanulmánykötet újraolvasása minden szemiotikai szövegten íránt érdeklődőnek, aki a kutatási kör magyar forrásait, az etno-szemiotikával foglalkozó kutatások 70-es évekbeli állapotát meg szeretné ismerni.

Cs. Jónás Erzsébet

**Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség
(Esettanulmány Karancskeszi példáján)**

Néprajzi Közlemények XXVII. Első rész, 253 p., XXVIII. Második rész, 145 p.
Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985.

A magyar néphit kutatásának néprajztudományunkban a kezdetektől napjainkig meglehetősen gazdag szakirodalma bontakozott ki, hiszen — mint ismeretes — Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* (Pest, 1854.) című monográfiájának múlt század közepi megjelenésétől például Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* (Budapest, 1925.) és Luby Margit *Bábelelte babona* (Budapest, 1936.) című könyvén át Dömötör Tekla több kiadást is megért munkáiig (*Naptári ünnepek — népi színjátszás*, Budapest, 1964., *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, 1981.) jó néhány önálló kiadvány látott napvilágot. Bár több kutató (például Munkácsi Bernát, Sebestyén Gyula, Solymossy Sándor, majd az 1950—1960-as években Diószegi Vilmos) vizsgálódásaiban még századunkban is tovább élt a magyar ősvallás eredetének problematikája, amely a múlt századi néphit-kutatásunkban különösen jelentős szerepet játszott, a századfordulótól napjainkig egyre nagyobb teret nyert egy-egy kisebb-nagyobb tájegység vagy település népi hitvilágának feltárása és elemzése, így például Kálmány Lajos és Bálint Sándor a szegedi és a szegedi kirajzású helységek hiedelemrendszerének vizsgálatában alkottak kiemelkedőt, Cs. Pócs Éva pedig Zagyvarékas néphitének monografikus feldolgozásával ért el figyelemreméltó eredményeket (a magyar néphit kutatásának történetére, eredményeinek, irányzatainak vázlatos összefoglalására vö. *Magyar néprajzi lexikon*. III. kötet Budapest, 1980. 728—730). Fejős Zoltán karancskeszi néphit-monográfiája az utóbbi évtizedek azon anyagfeltáró-elemző vizsgálódásai közé tartozik, melyeknek sorát Cs. Pócs Éva *Zagyvarékas néphite* című, már említett, mintaszerű munkája indította el az 1960-as évek közepén (*Néprajzi Közlemények* 9. Budapest, 1964.).

Fejős Zoltán monográfiája két fő részre tagolható: az első egysége az az elvi-elméleti elemzés, amely a vizsgálódás alapjául szolgáló, Karancskesziben gyűjtött anyaggon nyugszik, s amely az I. kötetnek megközelítőleg a felét teszi ki (11—103), a második egysége pedig az *Adattár*, amely az I. kötet második felét (105—253) és a II. kötetnek majdnem a teljes terjedelmét (5—126), valamint a tárgymutatót (129—134), a kötetekben szereplő mondaszövegek meghatározását és az adatközlők névsorát (135—145) foglalja magában.

A *Bevezetésben* a szerző többek között arról szól, hogy munkája „(...) egyetlen Nógrád megyei település, Karancskeszi korántsem teljes, de tendenciáját tekintve mo-

nografikus igénnyel összeállított anyagát tartalmazza. A közel 1100 szöveg kétharmada saját gyűjtésű, a többit különböző kéziratokból vettem át. Ily módon az anyag nem teljesen homogén, formai szempontból viszonylag heterogénnek mondható” (14). Gyűjtőmunkáját 1976 és 1982 között végezte, mégpedig olyan adatközlők segítségével, akik — egy-két kivételtől eltekintve — a község idősebb nemzedékéhez tartoztak, ezért az elemzett anyag Karancseszi azon hiedelmeit, néphitismeretét tükrözi, amely az 1970-es évek második felében az idősebb korú lakosságra volt jellemző. Gyűjtőtevékenységét nemcsak az a körülmény nehezítette meg nagyban, hogy a népi hitvilág tárgykörében közismerten jóval több gonddal jár az adatközlők bizalmának megnyerése, mesélőkedvének fölkeltése, mint más témakörökben, hanem az a tényező is nagyobb feladatot rótt a szerzőre, hogy az anyaggyűjtés során igen nagy mennyiségű adat fölvételét kellett elvégeznie, hiszen — amint az az *Adattárból* jól kitűnik — a számba vehető, sőt számba veendő hiedelmek mennyisége rendkívül nagy.

Hogy a szerző a Karancs hegységtől nyugatra fekvő Karancsalja egyik faluját, a népviseletéről híres Karancseszit választotta vizsgálódásai helyszínéül, azt — a község történetét, nagyságát, lakóinak összetételét tekintve — mindenképpen helyeselni lehet. Karancseszi történetének vázlatos bemutatásából (18—27) az is kitűnik, hogy olyan régi magyar településről van szó, amely a török hódoltság korában, majd a kuruc—labanc háborúk idején sem veszítette el teljesen lakosságát, s amely — minthogy csupán kisszámú szlovák népesség települt be a XVIII. század folyamán — magyarságtudatát, hagyományos paraszti kultúráját napjainkig megőrizte. Ezen állapotán lényegében az a körülmény sem változtatott, hogy a múlt század végétől Salgótarján vidékén szénbányák nyíltak, ahol Karancseszi lakóinak egy kisebb hányada is munkát vállalt, s több családban is sajátos munkaforma, egy bányász—földműves kettős életmód alakult ki. — Ebben a fejezetben találjuk meg Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című munkája alapján a település nevének magyarázatát (18), s ugyancsak itt esik szó arról a fontos szerepről, melyet Karancseszi — a középkor óta saját temploma révén — a Karancsalján betöltött, hiszen a környék falvainak a községben volt közös parókiája. Viszonylag nagyobb teret kap a Karancsalja elnevezés jelölte tájegység kiterjedésének elemzése. A szakirodalomban „karancsalji vagy karancsvideki falvak”-nak megjelölt régióról a következőt állapítja meg a szerző: „Az ide tartozó falvak közel azonos földrajzi helyzetűek, ezért a karancsalji falucsoportot főként táji csoportnak nevezhetjük. Azt azonban, hogy mely falvakat is illethetjük a »karancsalji« jelzővel, nem is olyan könnyű megállapítani. Ennek legfőbb oka az, hogy Karancsalja fogalma történetileg változott. Mint láttuk, a múlt század első harmadában a Karancs hegy lábánál félkörívben elhelyezkedő falvak egyértelmű tájelnevezése volt. Ezen belül a Karancstól nyugatra eső falvak (Berény, Apátfalva, Karancsalja, Bocsárlapujtó) Karancseszivel egyházi alapon szerveződtek csoporttá” (25). A századfordulótól viszont Karancsalja, Karancseszi, Karancslapujtó (korábban Bocsárlapujtó és Karancsapátfalva) és Karancsság alkotják a karancsalji falvak szűkebb, belső körét (25—26). Fontos megjegyzése továbbá az is, hogy Karancsalja falvai egyértelműen a palócnak tartott települések közé sorolhatók, sőt e vidéket a kutatás egyöntetűen a legjellegzetesebb palóc csoportnak tekinti (26).

A *néphit mai vizsgálatának alapelvei* című fejezetben (28—37) elvi-elméleti kérdéseket tárgyal Fejős Zoltán, mégpedig nem csupán a hazai, hanem a kérdéskörhöz tartozó külföldi szakirodalom alapján. Így például részletesen fejtegeti a néphit, a hiedelem, a hiedelemrendszer fogalmát, továbbá a mágia, gyógyítás, rítus, szokás stb.

kategóriáinak — olykor egymást sokban fedő — fogalmi tartalmát is vizsgálja. Különösen tanulságos a szóban forgó fejezet azon része, melyet a hiedelem mint képzet, illetőleg a szokás mint a hiedelmek kiváltotta akció egymással való szoros összefüggéséről fejt ki.

Mivel Karancskeszi és általában a Karancsalja néphitének vizsgálatával korábban nem foglalkozott a néprajzi kutatás, és Karancsalja vidékéről jelentősebb hiedelemanyagot sem tettek még közzé, mindenképpen helyeselhető, hogy Fejős Zoltán vizsgálódásaiban felhasználta azokat a szórványos közléseket is, melyeket a múlt század elejétől századunkig a Karancskeszivel szomszédos falvakban jegyeztek föl. Ezeknek a korábbi gyűjtéseknek az értékelését *A történeti feljegyzések tanulságai* című fejezet tartalmazza (39—46). Saját gyűjtésű hiedelemanyagát a Cs. Pócs Éva kialakította, a helyi néphit-monográfiákban általánosan gyakorlattá vált szempontok alapján rendszerezte, vagyis a hiedelmek tartalmának figyelembevételével csoportosította. A vizsgált hiedelemrendszer kategóriáit a következő öt csoportba sorolta: 1. természeti világ, 2. emberi világ, 3. szerencse, átok, álmom, vegyes előjelek, 4. mitikus lények és 5. nevezetes időpontok. Az egyes kategóriák tartalmának elemzése, példákon való bemutatása *A hiedelemrendszer kategóriái* című részben található (46—69).

Fejős Zoltán vizsgálódásaiban — s véleményem szerint kutatási eredményeiben is — jelentős helyet foglal el az a fejezet, amely a gyűjtött hiedelemanyag szövegtani megközelítésű elemzésével foglalkozik. *A hiedelemszövegek néhány kérdése* címmel összefoglalt részben (70—73) nemcsak azokat a szövegtani szempontú elméleti-módszertani változásokat vázolja föl, amelyek az utóbbi évtizedekben a folklorisztikában bekövetkeztek, hanem röviden utal a szövegtani vizsgálatok nyelvészeti és irodalomelméleti irányváltására is, megállapítva, hogy az utóbbiakhoz hasonlóan a folklorisztikai kutatás is „(...) egyre inkább az izolált szövegtől a szöveg létrejöttének, hagyományozódásának konkrét folyamataira irányul” (71). A folklór és a szöveg(tan) gazdag, szerteágazó problematikájából a szövegszinten is megjelenő sajátosságokat igyekszik leírni, mégpedig oly módon, hogy két összefüggést, a szövegtípusok és a hiedelmek kérdéseit (73—81), valamint a hiedelmek, a hiedelemszövegek problémáit vizsgálja részletebben (82—92).

A szövegtípusok és a hiedelmek összefüggésének elemzésére főképpen azért adódott lehetőség, mert — amint az *Adattárból* jól kiviláglik — a közzétett szövegek formai és tartalmi szempontból egyaránt sokszínűek, változatos összetételűek, ennek következtében viszonylag könnyebben feltárhatók a különböző szövegfajták. A szerző vizsgálja pl. a gyűjtő és az adatközlő(k) közötti *dialogus*okat, a nem epikus szöveg egyik gyakori típusát, az egy mondatnyi *közlést*, s nem utolsósorban a nagyobb terjedelmű *epikus történetek* (pl. az élményelmondás, monda stb.) sajátosságait. Vizsgálódásaiból kitűnik, hogy a szövegtípusok változatosságában több tényező is közrejátszik. Így pl. a kutató és az adatközlő személyisége, a gyűjtés körülményei, módszerei nagyban szerepet kapnak a szövegek heterogén voltában, de a terepmunka említett tényezőitől függetlenül az egyes szövegfajtáknak is megvannak a maguk belső, öntörvényű sajátosságai.

A hiedelemszövegek adaptálódását vizsgálva, a következő megállapításra jutott: „Az adaptálódás folyamata több szinten is érvényesül, kezdve a szövegszerűen megjelenő elemektől, egészen a folklór alkotás előadásában érvényesülő szövegen kívüli jelenségekig (pl. előadói gesztusok, hallgatói reakciók stb.)” (83). Minthogy a szerző az anyaggyűjtést és a lejegyzést a hagyományos módszerrel végezte, arra nem vállalkozha-

tott, hogy az adatközlők előadói magatartását is elemezze, arra viszont lehetősége adódott, s ezt meg is tette, hogy az adaptálódásnak a szövegszinten megfigyelhető jellegzetességeit feltárja. Jól megválasztott példákon mutatja be az adaptálódás olyan eseteit, amikor az adatközlő élményelmondásának történetét saját lakóhelyének körülményei közé helyezi, bizonyos szövegtypusokban pedig a történet szereplői (pl. boszorkány, dudás) aktualizálódnak, mégpedig gyakran akképpen, hogy ezen szereplők cselekedetei a szóban forgó közösség konkrét személyeihez, ismert alakjaihoz kötődnek. „A példák egy része — állapítja meg a szerző (88) — a szövegekben könnyen tetten érhető, vagyis explicit jegyeket tartalmaz, de bizonyos esetekben az alkalmazkodás mozzanatai csak implicit módon nyilvánulnak meg”. Az explicit elemek és az implicit mozzanatok érvényesülését is megfelelő példákkal illusztrálja (88—89), s így elemzései általános szövegnyelvi szempontból is figyelmet érdemelnek. — Az élőnyelvi szövegalkotás természetes velejárója — például a nem megfelelő szóhasználat, a mondatok kisebb-nagyobb fokú szerkesztetlensége stb. mellett — az ún. töltelékelemek előfordulása. Hogy ez sem kerülte el figyelmét, arra jó példa, hogy az általa közzétett fölvételeken gyakori „aszongya” töltelékítő funkcióját külön is elemezte (86—87).

Az *Adattár* anyagát a vizsgált hiedelemrendszer — már említett — öt kategóriája szerint építette föl, s ezeket — helyesen — a *I. Karancskeszzi környezete, nevezetes helyei* című fejezet egészíti ki, melyben olyan földrajzi nevek találhatók, amelyekhez hiedelmek, névmagyarázatok kapcsolódnak. Fejős Zoltán munkájának nemcsak a tanulmányrésze értékes és jól hasznosítható a hasonló jellegű vizsgálódásokban, hanem az *Adattár* is, amely gazdag és leletmentő értékű anyagánál fogva forrással szolgálhat a további (elsősorban természetesen a néprajzi) kutatások számára. A gazdag és jól rendszerezett hiedelemanyagból, a világosan szerkesztett tárgymutató segítségével, könnyen tájékozódhat és értékes adalékokat meríthet az érdeklődő olvasó, kutató.

A magnetofonfölvételek lejegyzésének, közzétételének elveit a következőképpen foglalta össze a szerző: „A magnetofonra vett szövegeket mindig szó szerint, kihagyások nélkül jegyeztem le, és ugyanilyen formában teszem közzé. Nem húztam ki az élőbeszéd esetlegességeit, az elbeszélés stílusát olykor már inkább zavaró, sűrűn használt töltelék-szavait sem. Hasonlóképpen nem változtattam (esetleg zárójelben kiegészítéssel éltem) a félig mondott, abbahagyott vagy megszakadt mondatokon vagy az olykor előforduló értelmetlen szövegrészeken” (107). Véleményem szerint ezen módszertani eljárását is csak helyeselni lehet, hiszen az így közzétett szövegek tükrözik igazán a nyelvi valóságot, s ennek következtében nyelvészeti (főleg dialektológiai) vizsgálódásra is módot nyújtanak. Az is öröndetes, hogy a szövegek lejegyzésében *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* című összeállítás elveit vette figyelembe. (Ez az elnagyolt átírású közzététel egyébként minden olyan néprajzi munkában fontos volna, amely nyelvjárási szöveganyagot és más népnyelvi közlést tartalmaz.) Sajnálatos ugyanakkor, hogy Fejős Zoltán monográfiájában a zárt *ë* jelölése meglehetősen gyakran elmaradt, noha a zárt *ë*-zést a középpalóc nyelvjárású Karancskesziben markáns jelenség. Így pl. a 116. lapon a 24-es jelzetű szövegrészlet 1. sorában a nyílt *e*-s *nekem, gyereknek, meg, öregek* szóalakok szerepelnek, pedig megítélésem szerint helyettük a *nekēm, gyerēknek, mēg, öregēk* hangalakú zárt *ë*-s megoldás felelne meg a helyi nyelvjárási ejtismódnak (a középpalóc nyelvjárástípus sajátosságaira vö. Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, 1971. 349—351). A 109. lap 8. és 9. sorában „az ajakkerekítés nélküli rövid *ā*, ajakkerekítéses hosszú *ā̃*” megjelölés nyilvánvalóan elírás,

a két betűjel (az illabiális *ǎ* és a hosszú labiális *ǎ̃*) fölcserélődve került a szóban forgó mondatba.

Fejős Zoltán karancskeszi monográfiájáról — a hangjelölés említett hibáit, pontatlanságait nem számítva — azt állapíthatjuk meg, hogy ez a kiadvány a magyar néphitkutatás olyan nyeresége, amely elméleti eredményei és az *Adattár* forrásértékű adatai következtében főképpen a néprajztudományt gazdagítja, emellett azonban számot tarthat más tudománysszakok (pl. a dialektológia és szövegtan) kutatóinak érdeklődésére is.

Sz. Bozóki Margit

Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, 1981. augusztus 10—14. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985. 502 p.

A terjedelmes kötet (a *Rövidítésjegyzék* és a *Névmutató* nélkül 485 oldal) az 1981. augusztus 10—14 között megtartott I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris, illetve a II. szekcióban elhangzott előadásait tartalmazza Béládi Miklós, Jankovics József és Nyerges Judit szerkesztésében. Az előszót Sötér István írta.

A fejezetcímek a kongresszus II. szekciójának tematikáját tükrözik:

1. A magyar vers eredete
2. A magyar vers nyelvi és metrikai alapjai
3. A magyar vers funkciója a magyar irodalomban
4. A magyar verstani elméletek története és tipológiája
5. A versszerűség kritériumai a XX. századi magyar költészetben
6. A népköltészet a magyar vers rendszerében
7. A magyar vers fordíthatóságának lehetőségei és útjai más nyelvekre

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a kongresszus interdiszciplináris jellegű volt, hiszen ez a tematika csak egyetlen szekció munkáját jelzi, s a jelen kötet is komplexitásra törekszik: körüljárja a magyar verset diakrón és szinkrón aspektusból, irodalmi, nyelvészeti, poétikai, folklorisztikai nézőpontból, sőt vizsgálja annak fordítási lehetőségeit — kitérve a legfontosabb fordításelméleti vonatkozásokra.

A sokszínűség abban is megmutatkozik, hogy az előadók — magyarok és nem magyarok — a világ minden tájáról érkeztek, Cambridge-től Kolozsvárig, Berlinton Los Angelesig. A legtöbbben azonban természetesen a magyarországi egyetemek és főiskolák kutatói voltak. Csak néhány nevet említek, a teljesség igénye nélkül: Benkő Loránd, Kálmán Béla, Vargyas Lajos, Németh G. Béla, Görömbei András, Szathmári István, Gunda Béla, Erdélyi Zsuzsanna. Méltán nevezték a szerkesztők ezt a kongresszust tudománytörténeti jelentőségűnek. Összesen 78 referátum hangzott el a magyar vers tárgykörében, jelen kötet ebből 75-öt tartalmaz. Lehetetlen — akár csak röviden is — az összes előadást ismertetni, ezért megpróbálom azokat bemutatni közelebbről, amelyek egy-egy tudományos kérdés körüli vitában újat hoztak, vagy — s itt engedtessek meg egy kis szubjektivitást — számomra különösen fontosak voltak.

Elsőként Benkő Loránd előadását említem, aki néhány filológiai problémát vetett fel az *Ómagyar Mária-siralom* körül: hány kéz írta, teljes-e a szöveg vagy töredék, illetve az ÓMS datálásának kérdése. Benkő szerint teljes szövegnek kell tekintenünk, s az eddig szokásos datálását meg kell változtatnunk így: 12. sz. eleje/1250 körül. (Azaz korábbra teszi a keletkezését mintegy 50 évvel.)

Nyíri Antal a „törlít-törlejt” ige jelentéseinek magyarázatával bizonyítja be Imre Samuval vitatkozva, hogy a *Szabács viadala* hamisítvány, mert a „viadalt törlejtének” kifejezés nem tartozik bele a jelentéságazatokba, „tesz, csinál” jelentése nem volt az igének.

Vargyas Lajos *A magyar versritmus nyelvi alapja* című előadásában tulajdonképpen megdönti a hangsúlyos, azaz magyaros verselés elméletét. Az ütemegyenlőség törvénye nem más, mint *időjelenség*, a hosszabb vagy rövidebb szólamok egyenlő idejűsége a lényeg, s ez teljesen független a hangsúlytól. Olyan ritmusalkotó nyelvi jelenséget mutat ki, amivel az addigi kutatás nem számolt, s a nemzetközi szakirodalomban is ismeretlen. Szerinte ez az elmélet kiküszöböli azokat az ellentmondásokat, amelyek a „hangsúlyos magyar ritmus” elképzeléséből fakadtak.

Elekfi László *Mi a jambus?* című előadásában bemutatja, hogy Ady szimultán ritmusának előzményei már Vörösmarty korában megvoltak.

Szőke György az enjambement funkciójáról szólva egy korábbi vita két álláspontja közül a harmadikra helyezkedik: Szathmári István és Fónagy Iván szerint ugyanis az átmenő szót hangsúlyozza az áthajlás, Gáldi László szerint a sorvégi szót. Szőke mind-egyikükkel szemben azt mondja: az áthajlás folyamata maga a kiemelt. József Attila kései verseit vizsgálva kifejti: az enjambement a gondolati szféra sajátja, szemünk előtt formálódik a gondolat. Funkciója a síkváltás, a különböző sikok egymásra vetítése. Az enjambement kétértelművé teheti a verset, s ez a kétértelműség József Attilánál tudatos volt.

Somlyó György a modern magyar költészet kezdetei és az idő kapcsolatát mutatja be *Holnaptól maig* című előadásában. Érzékletesen vezeti végig azt a sajátosan magyar fejlődésvonalat, ahogyan a költészet a millenniumi időktől, a népnemzeti iskolától eljut (vagy visszajut?) a Trianon utáni neoklasszicizmushoz. Csakhogy közben bejárja a szimbolizmus és más izmusok tekervényes útjait, de ebben is sajátos: a modernség első feltűnést keltő jelentkezése a *Holnap* című antológia, amikor Nyugaton a szimbolizmus már „Tegnap”-nak számít. Adyt kavarja fel legjobban a megkésett idő tudata, s elkeseredett harcot folytat az itthoni tegnappal. De a „Tegnap” jelentése az ő életművében belül is változáson megy át: utolsó korszakában a háború elutasítása, a béke és az embe-riesség szimbóluma lesz. (*Tegnapi tegnap siratása.*) A *Holnap* után 8 évvel köszönt be a magyar irodalomba a Ma, Kassák avantgarde folyóirata, a címben is jelezve az idő ki-zökkenését, amely egyszerre fizikai, metafizikai és történelmi kategória a magyar gondolkodásban és költészetben.

Sokan foglalkoztak a magyar avantgarde kérdésével: Bori Imre és Bodnár György a versszerűség kritériumait és a sokat vitatott szabad verset taglalta, Fehér Erzsébet Kassák poétikai elveiről szólt. Szathmári István általánosságban beszélt a két világháború közötti magyar költői stílusról, de ő is nagy teret szentelt Kassáknak. A funkcionális stilisztika szempontjából elemzi az izmusokat, s kimutatja, hogy minden területen sok újat hoztak, minőségileg és mennyiségileg egyaránt. Hogy értéket jelent-e az avantgarde, erre a kérdésre így válaszol: „Negatívumai és túlzásai ellenére is igen.” Hiszen óriási

hatással volt többek között József Attila, Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc, Illyés Gyula, Nagy László és Weöres Sándor költészetére.

Több előadás hangzott el a magyar vers és a népköltészet kapcsolatáról. Itt most csak Móser Zoltánt emelném ki, aki József Attila költészetét vizsgálta ebből a szempontból. Kiderül, hogy a költő sok kiadványt ismert az akkor újonnan megjelenők közül, pl. Bartók: *A magyar népdal*, Bartók—Kodály: *Erdélyi magyarság* vagy Kriza János: *Vadrózsák* című gyűjteményeit. Könyvtárában megvolt Munkácsi Bernát Vogul népköltési gyűjteménye is. S a Szegényember versek vagy a Regös ének Móser szerint inkább a vogul hagyományra, mint a magyarra utalnak.

Az utolsó témakör a magyar vers fordításának kérdéseit foglalja magában. Abban mindegyik előadás megegyezik, hogy verset fordítani — különösen magyart — nagyon nehéz, sokak szerint lehetetlen, mégis meg kell próbálni. Gömöri György Robert Frostot idézi: „A költészet az, ami elvész a fordításban.” Ezzel összefüggésben veti fel azt a kérdést, mennyire szükséges a fordításelmélet a jó műfordításhoz. Szerinte legfeljebb alapfeltétele lehet, de ezek az alapfeltételek nyelvről nyelvre változnak.

Paolo Santarcangeli két „szörnyszülőtről” beszél *Még egyszer a műfordításról* című előadásában. Az egyik maga a „műfordítás” szavunk, amelynek nincs megfelelője más nyelvekben. Helyette az „irodalmi fordítás” kifejezést ajánlja. (Lásd német: die literarische Übersetzung.) A másik „szörnyűség” a nyersfordítás. Mindenféle fordításhoz elengedhetetlen mindkét nyelv ismerete, hogyan lehetne akkor mellőzni az irodalmi fordítást? S nem elég csak a nyelvtudás, műgond és ízlés is kell hozzá.

Többen foglalkoztak a magyar vers németre fordításával. (Futaky István, Paul Kárpáti, Szabó G. Zoltán.) Itt csak Szabó G. *Poliszémia és szintaxis* című referátumára térek ki, amelyben Petőfi verseinek múlt századi (1849 és 1867 között megjelent) német fordításait elemzi, s eloszlatja azt a tévhitet, mely szerint Petőfit könnyű fordítani. Olyan fordításokról van szó, ahol helyenként erőszakot követtek el mind Petőfi versén, mind a német nyelven. A hat fordító közül a legtöbb hibát Kertbenynél fedezi fel Szabó G. Zoltán. Közös a hat kötetben, hogy a forradalmiságra, szabadságharcra vonatkozó verseket mind kihagyták belőlük. (Ez a történelem ismeretében érthető.) A címeket egyszerűsítették, átköltötték vagy félrefordították. Kertbeny például a *Sors, nyiss nekem tért* címet *Kampf*flustnak fordította, ami harci kedvet, harci vágyat jelent. Vagy az *Akasszátok fel a királyokat!* címet Opitz magyarul hagyta az 1867-es berni kötetben nincsen lefordíthatatlan hungarizmust. Szabó G. felveti a kérdést: mennyire hiteles az a kép, amely ennek alapján Petőfiről a múlt században kialakult? Sokkal fatalistább, sokkal panaszkodóbb, passzívabb, mint ami bennünk él róla. Érdekes, hogy ennek ellenére hatott — írja. Olyannyira, hogy Heinrich Leuchtold svájci költő a Kertbeny-fordítások alapján ál-Petőfi-verseket írt! Ehhez, azt hiszem, nem szükséges kommentár.

Az angol és német nyelven kívül hangzottak el referátumok a magyar versek spanyol, orosz, ukrán, cseh, szlovák és flamand fordításairól is.

Mindez igazolja, hogy az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus valóban tudománytörténeti jelentőségű volt. S aki *A magyar vers* című könyvet fellelkesíti, az említetteken kívül még nagyon sok érdekes előadást talál, amelyekre a terjedelmi korlátok miatt nem volt módom kitérni.

Joó Etelka

Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II.
Membrán könyvek. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1985.

A Grétsy László által szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjteményt az az igény keltette életre, hogy szükségessé vált a nyelvészeti és az egyre szélesedő tömegkommunikáció-kutatások eredményeit összevetni.

Ugyanannak a dolognak több nézőpontú vizsgálata új összefüggések meglátásához vezethet. Ennek érdekében vállalta fel a szerkesztő, hogy a kötetben egymás mellé kerültek a pszichológiai, szemiotikai szempontú, szociológiai, nyelvészeti elemzések.

A tanulmánygyűjtemény a MTA tudományos tervtémáinak keretében készült el. A vizsgálatok az 1976—1980 közötti rádió- és tévéműsorokhoz, illetve sajtóközleményekhez kötődnek.

Az első kötet egészét Wacha Imre *Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban* című tanulmánya teszi ki.

A második kötetben található Buda Béla: *A tömegtájékoztató nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága* című írása; Heltainé Nagy Erzsébet: *A megszólalás kulcsa a másik embernél van* című munkája; Huszár Ágnes: *A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana* című elemzése; és Kemény Gábor: *Kép és kommunikáció* című tanulmánya. A gyűjteményt igényesen összeállított szakirodalom- és forrásjegyzék zárja.

*

**Wacha Imre: Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese
a rádióban és a televízióban**

I. A rádió és a televízió hangjáról általában

Egységes nyelvváltozatnak tekinthetjük-e a rádió, a televízió nyelvét? A közvéleményt képviselőknél többnyire megegyeznek a nézeteik, hogy magyartalan, nyelvhegyességi szempontból bírálható, sőt a szép magyar beszédre káros a rádió és a televízió hangja. A rádiós stílust vizsgáló szakemberek árnyaltabban fogalmaznak, s vitás kérdéseiket a nyelvi norma köré csoportosítják a rádiós műfajok, szerepek (hír, kommentár, bemondó, riporter, szakértő stb.) függvényében. A rádióműsorok témáinak, céljainak, s így hangvételének sokfélesége megköveteli, illetve hozza magával a változatos nyelvi stílust (pl. spontán szövegalkotás, írásművek „hangosítása” a reprodukálás vagy interpretálás szándékával).

A rádió és televízió beszédének vizsgálatához két nagy műfajtypus, az irodalmi igényű nyelv és az informatív igényű stílus hangzásformája kínálja a legegységesebb feltételeket.

II. A rádiós, tévés beszéd fő akusztikus stílus kategóriái

Irodalmi igényű beszédnek nevezi a szerző a végső fokon irodalmi vagy írásos fogantatású rádiós/televíziós beszédprodukciókat (regények, színművek rádiós, televíziós változatai), melyeket hivatásos beszélők (színészek, előadóművészek) reprodukálnak,

interpretálnak. Az ilyenfajta szövegmondásra rányomja bélyegét a szerep (főként az akusztikumban: megemelt hangerő, mesterkelt hangszín, túlzott artikuláció stb.).

Az informatív stílus kategóriájába kerülnek a többi, tájékoztató-ismeretterjesztő-politikai beszédstílusok, melyek többnyire sajátos akusztikummal, nyelvhasználati ismervekkel jellemezhetők. E műfajokat elsősorban közvetlen vagy közvetett kommunikációs viszonyok határozzák meg (riport, beszélgetés, hírolvasás, narrátori szövegmondás, műsorvezetés stb.). E stíluskategóriába tartozó fajokon belül a szerző nyolcféle beszélt nyelvi réteget különböztet meg.

1. Az igényes, irodalmi nyelvi kiejtés és beszéd: az ilyen megszólalás hangzása a reprodukív/interpretatív stílusnak felel meg; viszonylag kevesen — színészek, szónokok, közéleti személyiségek — beszélnek. 2. A közlő prózai beszédstílus: szándékában az egész magyar nyelvterület kiejtését egységesítő beszédmodor. Művelt, anyanyelvi kultúrával rendelkező, szűk réteg (bemondók, szakelőadók, riporterek) beszél. A reprodukív stílus hangzáselemei jellemzik. 3. A közéleti stílus: a felolvasás és az előszó hangzáselemeit tartalmazza. Szorosan összefügg a „nyilatkozó” szereppel, magatartásbeli és nyelvhasználatbeli modorossággal, mellyel a beszélők nyelvi műveltségük hiányosságait ellensúlyozzák. 4. A tömegkommunikációs stílus: e kategóriába a hivatalos prózai műsorok hangzása tartozik bele (riportok, irodalmi műsorok, híradások, kommentárok, politikai, gazdasági műsorok). 5. A köznyelvi beszéd rétege: az átlagos (anyanyelvi) műveltségű, iskolázott emberek használják, természetes hangzásvilág, gazdag kifejezőképesség, szókincs vagy ennek szöges ellentéte jellemzi. Gyakori a kiejtési, nyelvhelyességi, hangsúlyozási vétség. Többnyire a riportalanyok beszélnek. 6. A regionális köznyelv vagy nyelvjárási színvonalú beszéd: főként a nyelvjárások hangállománya és dallamvilága színezi. Csak az előszóban létezik. 7. A nyelvjárás vagy nyelvjárási beszéd: földrajzi-területi tagolódás szerinti tájegységek nyelvhasználat, elsősorban riportalanyok beszélnek. Szóhasználat, dallamvilág, sajnos kiveszőben van. 8. A vulgáris vagy pongyola beszéd: nyelvi és magatartásbeli igénytelenségből, kulturálatlanságból fakadó beszédmodor. Több változata él: a közvetlen hangvételt tükröző oldottabb és a keresetten pongyola, szerepzavart megjelenítő stílus; valamint az alpári, közönséges (obszcén) szöveg. Ez utóbbi igen ritka. (!)

Az informatív stílus akusztikumának fő meghatározóiként a szerző A) a kommunikációs helyzetet, B) a szövegtípust, C) a szöveg megszólaltatásával kapcsolatos (akusztikus) szándékot veszi számba.

A) A kommunikációs helyzetet három alapsémára lehet visszavezetni. A valódi kommunikációs viszonyban a beszélő és a hallgató szerepe állandóan (felcserélődve) változik. Ilyen szituációban zajlanak a rádiós riporterek, de a konkrét beszédhelyzet, a más-más attitűd és az a tény, hogy a műsor a hallgatónak szól, a kommunikációs alaphelyzetet — a befogadó oldaláról — kibővíti. Ugyanez érvényes a többszereplős beszélgetésekre. Az így létrejött beszédcsere mindenképpen szinkrón, sőt szimultán folyamat. Ez kihat a gondolatok nyelvi megformálására, a beszédmű szerkezetére, a szöveg nyelvi formájára.

Az álkommunikációs helyzetben a beszélő és hallgatója nincs közvetlen kapcsolatban, azaz a hallgatónak nincs lehetősége a verbális visszajelzésre. A rádióban, televízióban ez a beszédhelyzet viszonylag ritka (pl. egyenes közvetítések, tudományos népszerűsítő előadások, vetélkedők, helyszíni közvetítések stb.).

A kommunikációs helyzetek harmadik fő típusában az információs alaphelyzetben

nincsenek jelen azok, akikhez a gondolatok szólnak. A rádiós műsorok informatív beszédtevékenységének jelentős része ilyen: bemondói műsorvezetés, hírek, közlemények, kommentárok, a krónika típusú műsorok stb. E műsorok nagy része felolvasás, tehát a beszélők írásműveket „hangosítanak”. Vagyis az akció (a nyelvi forma létrehozása) és a reprodukció (a megszólaltatás) aszinkron, nem egyidejű folyamat.

Az egyes szituációkban megnyilvánuló attitűdök (szándékok, érzelmek, zárkózottság, hivatalosság, meggyőzés stb.) számbavétele és elemzése a beszédvizsgálatok eddig fel nem kutatott területeire vinnének. Van viszont néhány kommunikációs attitűd, mely mind a nyelvi, mind az akusztikus forma létrehozásában meghatározó lehet, sőt közvetett formában okozója lehet a nyelvvel, hanggal való manipulálásnak is. (például a nem egyenrangú beszédpartnerek (tudásbeli, beosztásbeli, társadalmi különbségek) „lefelé” és „felfelé” irányuló nyelvi-magatartásbeli attitűdje, vagy a beszélők „feletti” harmadik személytől való függés kommunikációs következményei.)

B) A szövegtípus, a szöveg nyelvi formája, illetőleg a beszélőnek a szöveghez való viszonya más és más attól függően, hogy rögtönzésről, reprodukcióról, vagy írott szövegre épülő beszédről van-e szó. A beszédprodukciók legfőképpen az akusztikumot tekintve különböznek egymástól.

A spontán beszéd még az előzőnél is nehezebb helyzet elé állítja a beszélőt. A gondolkodással és a szövegalkotással egy időben zajlik a hangoztatás is, meghatározott kommunikációs viszonyok között! A sajátosan rádiós-tévé eszköznek, a vágásnak e területen kevés esélye van, hiszen a nyelvi-logikai egységeket, a gesztusok teljességét szétbontani nem lehet. Vállalni kell tehát a kevésbé szerkesztett, olykor pontatlan mondatokat, a közhelyeszerű fordulatokat, a könnyen beépíthető panelszerkezeteket, a pongyola fogalmazást. Bár a hivatásos beszélőknek ezek ellen küzdeniük kell, mégis a spontán beszéd információmennyisége könnyebben eljut a hallgatóhoz, mint a feszesebb szerkesztésű írott szövegé.

Új helyzetet jelent, ha a kommunikációs folyamat írott szövegre épülő beszéd.

A leírt szöveg általában írásban való gondolkodás eredménye, és sokszor olyannyira tömör, hogy szinte megszűnik kommunikatív lenni. Az ilyen szöveget szinte lehetetlen természetes közlésmódban megszólaltatni. A más szövegének megszólaltatója nem mindig tud adekvát akusztikus eszközöket alkalmazni. Vagy mechanikusan, biztonsági olvasással szólaltatja meg a szöveget: indokolatlanul szünetet tart, túlhangsúlyoz, emelt hangfekvésben beszél, a beszélt nyelv természetes dallama eltűnik stb. Az „agyomondott” vagy „elkent” szövegből pedig a hallgató nem tudja kiválasztani a lényeges hordozó információs elemeket.

C) Az írott szöveg megszólaltatásával kapcsolatos akusztikus szándék meghatározza a szöveg hangzásformáját. A mechanikus felolvasás „elkövetői” általában kevésbé gyakorlott beszélők. Nem a szöveg jelentésére összpontosítanak, hanem arra, hogy biztonságosan (hiba nélkül), és helyes kiejtéssel (ezáltal sajnós, túlhangsúlyozva), essenek túl a szereplésen. Gyakori a megemelt hangfekvésben való felolvasás, a kihasználatlan hangterjedelem s ezáltal a rossz intonálás, az indokolatlan „vesszőhanglejtés”. Az ilyen megszólaltatás nem lényegkiemelő, hatásfoka a hallgató számára a nullával egyenlő. Az értő-értető felolvasást a köznyelvi kiejtési normának megfelelően a rádió, televízió belső munkatársai produkálják. Ezekben a hangsúlyok árnyaltabbak, a beszéd dinamikája változatosabb. A nyelvi szerkezeteket általában összefogja a két tagoló szünet között egy lendülettel, azonos ritmussal haladó beszédtempó.

Az értő-értető megszólaltatás gátja a szöveg írásra fogalmazott mondatszerkesztése. A tömör, feszes szerkesztést még beszédtechnikai képzettséggel sem lehet feloldani. A fenti szövegmondás gyakran válik mechanikusan értelmes hangoztatássá. A megszólaltatás — interpretálás — élőszószerű szövegmondás a rutinos rádiósok, televíziósok stílusformája. Nemcsak a mondatoknak, hanem a szöveg egészének értelmét és érzelmét, indulatait közvetítik. A hangoztatás nem írásjeltől írásjelig terjed, hanem tartalmi-logikai egységeket fognak át, élénkebb, természetesen beszédritmus kíséretében. Ez a stílus tekinteli leginkább kommunikációs partnernek a hallgatót, szinte oda kell rá figyelni. A túljátszás minden változatában érződik a mesterkéeltség. A beszélő nem a szövegből bontja ki a megszólaltatási formát, hanem az akusztikus eszközöket kívülről viszi rá a szövegre. (Pl. vitákban agresszív, meggyőző szándék, agitativ hangvétel stb.) A „mint-ha-stílus” a túljátszás rosszul sikerült változata. Legnagyobb veszélye, hogy el akarja hitetni a nem létező szituációt, pl. közönség jelenlétét, oldottságot, feldobott hangulatot (disco) stb.

A természetes élőszó és hangzásának problematikája más, mint az írott szövegé. A kommunikációs folyamat alaphelyzete itt mindig valóságos interakció, s a mondani-való megszerkesztése, nyelvi és hangzásformájának megalkotása egyidejűleg zajlik. Mint az összes többi, ez sem teljesen tiszta kategória. Különösképpen azért, mert a nyelvi magatartás ez utóbbiban tükrözi legközvetlenebbül az emberi, társadalmi magatartást (kódosítás, takargatás, felelősségvállalás stb.). A riportokban könnyen mellékvágányra terelődik a szó, a szöveg lazább szerkezetűvé, vagy éppen feszessé válik — eltervezett szándék nélkül. A riporter, műsorvezetői beszéd, valamint a riportalanyok, nyilatkozók, külső szakértők beszéde tartozik ebbe a kategóriába.

III. Összegzés

A rádiós, televíziós beszéd jellegét kialakító okok és körülmények bonyolult összefüggésrendszert alkotnak. A tanulmánynak nem volt szándéka részletesen tárgyalni az írott, a spontán szöveg műfajiságából, a szerző szándékából adódó kérdésköröket, a beszédművek belső tartalmi összetevőit és ezek akusztikus kihatásait.

Az egyes műfajok, megnyilatkozások vizsgálati szempontjai, stílusigényei megváltoznak, ha a műsorrészletet nagyobb műsoregység egészének összefüggéseibe helyezzük bele (pl. információs műsorok hírei, hírblokkjai, íffűsági, vetélkedő műsorok nyelvi „kíválmányai” stb.). A hallgatót (nézőt) ugyanis a stílus egység determinálja a véleményalkotásban.

A tanulmány szerzője felülvizsgálatra ajánlja a kiejtési és beszédnorma kérdéskörét. A rádiós, televíziós munkatársaknak a beszédnormát olyan, több szintre osztódó akusztikus tartományként kell felfogni, amiből ki tudják választani a gondolatnak leginkább megfelelő akusztikus eszközöket. A nyelvi forma pontossága, tisztasága az árnyalt gondolkodás legfontosabb eszköze. S ha a hivatásos beszélők az ellen vétének, mindez károsan hat a hallgatók (nézők) nyelvhasználatára, gondolkodására, nyelvi magatartására, sőt végső fokon emberi magatartásukra is.

Buda Béla: A tömegtájékoztatás nyelvének néhány
kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága

A tömegkommunikáció, a „szerkesztettség” és a nyelv

A társadalomtudományok szaknyelvében a tömegkommunikáció gyűjtőfogalom honosodott meg hazánkban a tömegtájékoztatás vagy tömegközlés helyett. Ez utóbbi kettő ugyanis valamiféle szándékolt, vezérelt gondolatokat közvetítő aktus képzetét idézi fel. Ez a funkció szóban létezik, s emellett a tömegkommunikáció a mai társadalmak növekvő jelentőségű szórakoztató rendszere is, bár a politikai közgondolkodás a tömegkommunikáció központi szabályzó szerepét hangsúlyozza.

A tájékoztató szerep minden információs tartalomra rányomja a bélyegét (érdek, kontroll), vagyis a közvetlen emberi kommunikációnál nagyobb mértékben előre megtervezték.

A tömegkommunikáció legfontosabb vonása, hogy társadalmi erőcsoportok céljait és érdekeit hordozza (azokat, akik a tömegkommunikációs eszközöket birtokolják). Hirdeti a társadalmi szabályozás utasításait és tilalmait, és propagálja az uralkodó értékeket.

A tömegkommunikáció társadalmi kontrollja kiterjed a nyelvhasználatra is úgy, hogy uralkodó nyelvhasználatot kodifikál, és azt kiterjeszti a társadalom mind szélesebb köreire. Ennek következtében a nyelvhasználatban tetten érhető egy kiegyenlítődési, uniformizáló folyamat, mely a hivatalos nyelv elterjedéséhez vezet. Ezt igazolja a hírtartalmak szerkesztettsége: a rádió, nyomtatott sajtó, televízió nyelvhasználatára a „kanonizált”, értelmiségi dominanciájú köznyelv jellemző. További következmény, hogy a politikai tartalmú és célú közlemények nyelvi szempontból ritualizálódnak, ezáltal a manifeszt közléstartalom sajátos, metakommunikatív tartalmat is kap.

A magyar tömegkommunikáció nyelvének vizsgálata, a lexikális tartalom vizsgálatának korlátai

A hazai tömegtájékoztatás nyelvének célzatos elemzéséhez mennyiségileg is vizsgálható szövegmintakészletre van szükség. Kíváncsú lenne, hogy olyan szövegek hasonló mintatömege álljon rendelkezésre, amelyek közvetlen és természetes társadalmi kommunikációs helyzetekben keletkeztek.

A tömegkommunikáció nyelvhasználatának megítélésében azt is számba kell venni, hogy mennyiben van szó egy adott, tágabb társadalmi szabályozási helyzet nyelvi kifejeződéséről.

A kiválasztott nyelvi mintaanyag keresztmetszet; főként politikai híreket, propagandát stb. tartalmaz, csak érintőlegesen terjed ki a művészeti kommunikációra. A lexikális tartalmak vizsgálata nem nyújt elégséges információt, mert a rádióban és a tévében már annak is kommunikatív tartalma van, hogy a műsor melyik csatornán, milyen időpontban hangzik el. A nyelvész számára elvész a kommunikátor nem verbális kommunikációja és a metakommunikációja is.

A szerkesztettség és kontrolláltság legszembetűnőbben az írott sajtó nyelvében található meg. Általános szabályszerűség, hogy a lapok a kedvezőtlen információkat hagyják el, a kedvezőket pedig felduzzasztják.

A nyelvi szerkesztettség sajátosságait az értékrend határozza meg, főleg a politikai tájékoztatásban. A sztereotip kifejezések a hazai sajtóban fontos támpontok az események hivatalos felfogásának megértéséhez: teljes nézetazonosság, őszinte baráti légkör; vannak még problémák stb.

A szakszövegekre is jellemző a stiláris és fogalmazási sztereotipizálás (pl. a *Népsportban*).

A televízió hírszerkesztői ragaszkodnak a hírszolgálat fogalmazásmódjához. A műsorok zömében a képi elemek uralkodnak a szöveges tájékoztatás felett. Az élő műsorokban a spontán beszéd következtében gyakoriak a nyelvi hibák: tévesztés, hezitálás, egyeztetési vétség stb.

A rádió nyelvi kommunikációja széles körű vizsgálódásra ad lehetőséget, a legkülönbözőbb műfajokban a hírműsoroktól a rétegműsorokig.

A három tömegkommunikációs eszköz lexikális tartalmaiban feltűnő a hasonlóság és így a tömegtájékoztatás nyelvének uniformizáltsága. Ez utal arra, hogy a tömegkommunikáció a modern társadalmakban egységesíti a nyelvet.

Heltainé Nagy Erzsébet: A megszólalás kulcsa a másik embernél van

A nyelv: kommunikáció

A szerző gondolatmenetét abból a megállapításból kiindulva fejti ki, hogy a nyelvtudomány tudományközi kapcsolatai sokfélék. Különösképpen a kommunikációelmélet és a pszichológia hatására másféle tudásunk van ma a nyelvről: előtérbe került a beszéd, illetve a nyelv mint társas pszichikai jelenség.

A szerző röviden értelmezi Fabriczius-Kovács Ferenc kommunikációelméletét, Gombocz Zoltán, Karácsony Sándor pszicholingvisztikai rendszereit. Az elméletekből kiemeli, hogy a hangzó nyelv szerepének megítélésében igen fontos a „második személy” visszajelzése, a beszédbeli transzformációk érvényesülése s az, hogy a beszéd tulajdonképpen cselekvés. Vagyis fény derül arra, hogy a nyelv használatát éppúgy kötött szabályok, konvenciók vezérlik, mint a nyelvtani struktúrák felépítését. Nem kevésbé fontos az a felfedezés is, hogy a metakommunikáció (gesztusok, mozgások stb.) összetevői állandó kísérői az emberi kommunikációnak.

Tömegközlés vagy tömegkommunikáció?

A szerző megállapítja, hogy a modern tömegkommunikáció egyenlően aktív, autonóm felek kommunikációs viszonya. Az adó/vevő modellben tehát a publikum nem „tésztaként” formálható anonim tömeg, hanem közös értékekkel, normákkal rendelkező közönség. A közönség azonban rétegződik: törekvések, műveltségi szint, etnikai, ökológiai stb. szempontoknak megfelelően. A tömegközlésnek tehát többféle izlést kell kielégítenie rétegműsorokkal vagy specializálódott többcsatornás (tv, rádió) rendszerek-

kel. A tömegkommunikáció szakembereinek egyre inkább kell törekedniük, hogy a közvetített közlések közelebb kerüljenek a beszélgetési szituációkhoz, a hagyományos kommunikációs formákhoz.

Szociológiai felmérésekre hivatkozva láthatjuk, hogy mennyire eltérő módon veszi igénybe a hazai lakosság a tömegkommunikáció csatornáit. A hazai tájékoztatási lépcső paradoxont hordoz. A kedvezőtlenebb mutatókkal jellemezhető rétegek jutnak a legkönnyebben torzuló információs formákhoz, pedig nekik lenne leginkább szükségük stabil, lassan feldolgozható, többször elővehető információkra.

A tömegkommunikáció nyelvhasználatáról szólva a szerző megállapítja, hogy a tévé, rádió minél inkább annak a normának a szabályait, értékeit kultiválja, amelyhez a célzott közönség tartozik, annál inkább érzi úgy a hallgató, néző, hogy hozzá szólnak. A nyelvváltozatok és nyelvi viselkedésmódok pozitív értéket, követendő mintát képviselnek a befogadó számára.

Huszár Ágnes: A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana

A beszélt nyelv és a norma

A nyelvet beszélő társadalom földrajzi, szociális stb. széttagoltsága tükröződik a nyelvhasználatban. A nyelvi norma elfogadása vagy elutasítása szorosan összefügg az egyén s rajta keresztül a csoport és társadalom értéktudatával, értékhierarchiájával. Lényeges különbség mutatkozik a beszélt és írott nyelv normatíváiban is. Egy ember szerepeinek sokfélesége miatt egyszerre többféle nyelvi alrendszert is használ.

A rádió és a televízió nyelve

A rádiós és a televíziós megszólalások nyelvi megformáltságát több tényező befolyásolja: a téma, az élő vagy „konzerv” adás, a „harmadik személy”, a közönség jelenléte stb. Stúdióhelyzetben a beszélők szintaktikailag komplexebb összetevőket építenek a predikatív szerkezetekbe, a nyelvi forma direkt kezelésével produkálják magukat. Ez az ún. kidolgozott kód a kényszerkommunikációs, illetve formalizált csatorna esetében jön létre. A mindennapi, familiáris beszéd korlátozott kódja pedig a beszélgetők közti kapcsolat és a beszédhelyzetben való alkalmazkodás függvényeként jelenik meg. Az írott nyelvi norma magatartása jellemző pl. a hírműsorokra, a tudományos ismeretterjesztő adások zömére. Az élő adások számítanak a leginkább rádiós műfajnak, ezeket a megismételhetetlenség, a sűrítettség jellemzi. Van jó néhány átmeneti műfaj, amelyekben az írott szöveg és az élőbeszéd aránya változó.

Az előbeszéd jellegzetességei, hibái

Nyelvi ízlésünk írott szövegeken nevelkedett, a mindennapi beszéd nyelvtani helytelenségét nem lenne szabad mítoszként kezelni. Gyakori a szokatlan szórend, a többszörsően összetett mondat az egyszerű helyett, a felduzzasztott birtokos jelzős szerkezet, a gyakori hezitálás, a töltelékszók, a javítás, a kiegészíthetetlen hiányos mondatok, egyeztetési hibák stb.

Gyakori a kötőszóhiány vagy éppen a kötőszóhalmozás, a beékelődés, a formai és tartalmi ismétlés; az értelmezős szerkezetekben az azonosító értelmező fordul elő sűrűn. Az élőbeszéd igyekszik elkerülni a balra bővülő, viszonylag mély szerkezeteket, helyetük főként jelzői alárendelések fordulnak elő nagy számban.

Néhány jellegzetesség a beszélt nyelv aktuális tagolásában: sok a réma+téma sorrend, a csak rémát tartalmazó mondat, a téma többféle kiemelése, megismétlése.

Tanulásképpen a szerző leszögezi, hogy a tömegtájékoztató két alapvető funkciója az információ és a reguláció szoros összefüggésben van a nyelvvel. E funkciók betöltése érdekében úgy kell beszélni, írni a sajtóban, hogy a megértés létrejöhessen. Ehhez pedig arra van szükség, hogy az élőbeszéd jellegzetes szerkezetei megkapják az őket megillető helyet a kodifikálásra váró beszélt nyelvi normában.

Kemény Gábor: Kép és kommunikáció

A szerző tanulmányában számba veszi a nyelvi képek típusait a képzettartalom elevensége szerint, és képről mint formateremtő elvről vallott nézeteit fejt ki a tömegkommunikáció nyelvére vonatkoztatva. Abból a megállapításból indul ki, hogy a kép az emberek közti kommunikáció támasza, alapja.

A nyelvi képek többféleképpen csoportosíthatók: szerkezetük, anyaguk, logikai-szemantikai alkatuk, stilisztikai rendeltetésük stb. szerint. Az első fejezet az eredetiség foka, a képesség mértéke szerint tekinti át a tömegtájékoztató nyelvben előforduló képeket. A köznyelvi képek csoportjába azok a konvencionális képek kerülnek, amelyeknek még érzékelhető a képszerűségük. A leggyakrabban használt, és emiatt leginkább megfakult képek képzetkeltő ereje csökken, jellegük az exmetaforák természetéhez közelít: pl. „a jövő kapuja”, „a mérleg serpenyője”, „ütőkártya”, „tartópillér” stb.

Az exmetaforák eredeti szemléletességét már nem érzékeljük: „a szóvivő aláhúzta, leszögezte”, „a kapcsolatot elmélyíteni, megszilárdítani” stb.

Az eredeti kép olyan egyedi-egyszerű „hapax legomenon” jellegű nyelvi alkotás, amely egyéni leleményekből, újszerű meglátásból, képzettársításból származik. A tömegtájékoztató nyelvben ritkábban keletkeznek. Hasonlatok, birtokos jelzős teljes metaforák, alany-állítmányi szerkezetű teljes metaforák és szóösszetételek fordulnak elő többnyire.

A kollektív tudatban élő és a frissen alkotott képek között a gyakorlatban egy elég széles átmeneti sáv húzódik. Ezek a nyelvi képek sem a langue-hoz, sem a parole-hoz nem tartoznak igazán: már eleve adott közös képzetkincset aktualizálnak. Két típusuk van: (a) az elhomályosult köznyelvi képek felújított változatai, (b) idézetre, formulára való utalások, célzások, rájátszások.

A szóképek felújításának módszerei közül találkozhatunk a variációval, a transzpozícióval, de előfordul a mikrokontextus megújító hatása is.

A szövegkörnyezettel konkretizált exmetaforákban a befogadó végül is visszavált az elvont síkra. Ez az oda-vissza mozgás az eredeti és a metaforikus jelentés között eredményezi az elkoptatott szókép felfrissítését.

A tömegtájékoztató nemcsak a régi, hanem az új képeket is továbbfejleszti explikációval, a képi sík erősítésével, vizualitással. A külső idézések akár irodalomban, képzőművészetben vagy zenében egyaránt megjelennek. Ezek voltaképpen ismétlődé-

sek, melyek által a szövegelem a közvetlen jelentésen kívül származékos (szimbolikus) jelentésre is szert tesz. A szövegen kívüli elemek megismétlődésével létrejött jelentésbővülés az elem emblematikus funkciója.

A szó szerinti idézetek, a szólások és közmondások, szállóigék, irodalmi művek címei gyakori eszközei a saját nyelvének, kötött variált és helyettesített formában.

Az utolsó fejezetben a szerző közvetlen szövegösszefüggésben vizsgálja a megújítás és a konkrét — elvont jelentésmozgások problematikáját a tömegtájékoztatás nyelvén. Gyakori, hogy az újság cikk lényege egyetlen képbe, motívumba van besűrítve, mintegy mágneses pólusként; ugyanígy pl. a cím is formateremtő elvvé rangosodott a képpel.

A záró részben három szövegpéldán figyelhetjük meg, hogyan tölthet be formszervező funkciót egy vagy több kép sajtónyelvi szövegekben.

A tanulmányt igen értékes szakirodalmi és forrásjegyzék zárja.

Vidra Klára

Irodalom

Benczédy József, *Nyr.* 111. (1987.) 2. 234—243.

Molnár Ildikó, *HungÉrt.* IX. (1987). 3—4. 203—204.

Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 496 p.

1. A kötet — fent megjelölt — adatainak teljessé tételéhez tartozik a szerző ajánlása: „Brassai Sámuel emlékének”.

Az ajánlást, de egyben a tanulmánykötet gondolati magjának megértését, indoklását Brassai Sámuelnek egy 105 éve keletkezett munkájában lelhetjük fel: „A megértés eszköze (...) az, hogy az újat a régire alapítsuk” (Brassai Sámuel: Szórend és accentus. ÉNySzK. XIV/9. Budapest, 1888. 26). (Erre az indító gondolatra e recenzió szerzőjének figyelmét Elekfi László hívta föl.)

A kötet több tanulmány összefűzése, a szerző kutatási céljának szolgálatába állítva. Fő célja annak kutatása, milyen — eddig különösen nem vizsgált — tényezők irányítják a mondatok (és a mondatokból felépülő verses szövegek) megformálását, valamint hogy ezeken a megformálási mozzanatokon mint közlési csatornákon át föltehetőleg hogyan hatnak az egyes mondatok sorozatából álló versrészletek és az egész versek az olvasóra (vö. 15). Fő szempontja a szórend mondattani és stilisztikai elemzése a közléseleméletnek korábban alig méltatott alapelve, az *aktuális mondattagolás* alapján.

Nem klasszikus értelemben vett irodalmi-esztétikai, de nem is szokásos nyelvtani elemzéseket végez ritmikus költői szövegekben. Vizsgálja, hogy a ritmuson belül hogyan érvényesül az aktuális tagolás, s ezek alapján az akusztikai ritmuson kívül az aktuális tagolás — „ritmusként” — a gondolat átadásának ritmusaként rajzolódik ki.

A fenti kérdések elméleti tisztázása alapján Petőfi Sándor verses műveinek csaknem kétharmadát vizsgálja a szerző. Vizsgálati anyagának kiválasztása nem volt vélet-

lenszerű, hiszen Elekfi László Petőfi-vonzódása már 1946-ban Szegeden kezdődött, (Sik Sándor, a JATE Irodalomtudományi Tanszékének akkori vezetője irányította figyelmét Petőfi költészetének mélyebb tanulmányozására), majd a Petőfi Szótár munkálataival folytatódott. A *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése* című munkájában nem Petőfi elemzése a cél, hanem az aktuális mondattagolás mivoltát, megjelenési formáját mint fő szempontot tekinti irányadónak, tehát ezt tárgyalja legrészletesebben.

A kéziratot a szerző 1980-ban zárta le, de ez a munka napjaink szövegelemzési gyakorlatában is irányadó alpmunkának számít. Műelemzési gyakorlatunk egyik érzékeny pontjára tapint rá Elekfi László a könyv bevezető soraiban: a költői művek keletkezésének és esztétikai hatásának teljesebb megmagyarázására szükségesnek látszik egy olyan szempont beiktatása a versek elemzésébe, mely a tartalmi és a formai elemek közt hiányzó láncszemet pótolja: a versmondattani szemponté (vö. 11).

2. A tekintélyes terjedelmű munka 15 nagy fejezetre tagolódik. A már említett bevezető gondolatok előrevetítik mint tartalmi kivonat az egyes fejezetek kérdésköreit, s a *vizsgálat eredményeinek összegzése* 21 pontban vonja le a következtetéseket. A *Jegyzetek és Függelék*ek után következő irodalomjegyzék a témakör mindenkori kutatójának nívós szakirodalmi kiindulópontot adhat.

A kulcsfontosságúként kezelt kérdés- és a problémakörhöz kapcsolódó elméleti szálak tisztázását, kibontását — természetesen — nem egyforma intenzitással dolgozza ki a szerző (ezt nem is tekintette céljának).

Az első három fejezet az alapfogalmakat tisztázza, az elméleti okfejtés — többségében — szövegelemzéssel párosul. A IV., V., VI. fejezet a mondatformákat vizsgálja az aktuális mondattagok sorrendje, valamint hiánya szerint jellemezve azokat. A VII. fejezet verselemzése a szerző saját elképzelése szerinti („régí szubjektív módszer”) legkifejezőbb hangsúlyozásból indul ki. A VIII. fejezet nyelvtani példatár, a IX—XI. pedig fokról fokra vezet át a mondattani elemzésből a stilisztikai, poétikai elemzésbe. A mellékmondatok igazságértékét kutató XII. fejezet témakörét a szerző tovább bővítette, és ez a *Tagmondatok szubjektív igazságértéke kételemű tételkapcsolatokban* címmel önálló könyvként megjelentetésre vár.

A XIII. fejezet (*Föltámadott a tenger* elemzése) a műértelmezés, műfordítás érdekes kérdését vizsgálja „mit sikerül átmenteni idegen nyelvbe a költemény tartalmi elemeinek pusztá fordításán kívül?” (289.)

A XIV—XV. fejezetek statisztikai stíluselemzések, Petőfi 632 költeményének versmondattani kerületeit vizsgálja.

3. A tanulmánykötet sok szálból összetevődő és még részfejezeteiben is szerteágazó problematikát tár fel, illetve érint. Így ez az ismertetés csak a legfőbb gondolatok felvillantására, továbbá az aktuális mondattagolás központi kérdése köré csoportosított gondolatmenet megvilágítására próbált vállalkozni. Összegzésként kiemelhető a szerzőnek az a megállapítása, hogy a különböző mondatformák változatosan keveredve vagy csoportosulva követik egymást, s az egyes mondatformáknak is, de arányuknak, a költeményben való elhelyezkedésüknek is kifejező stilisztikai és esztétikai értéke van.

A tanulmánykötet gazdag elméleti és gyakorlati anyaga alapján hasznos forrás lehet a Petőfi-életmű kutatóinak, a nyelvészeknek, az irodalomároknak, illetve a költői szöveg különféle szempontú megközelítésével foglalkozó (próbálkozó) szakembereknek.

Szikoráné Kovács Eszter

0.1. Mi a vers? Vagy tágabb kontextusba helyezve, a kérdés feltehető úgy is: mi egy sajátos típusú szöveg — hogyan férhető hozzá a tudományos megismerés számára? Horváth Iván vállalkozása, hogy három különböző, sőt összeegyeztethetetlen módszerrel (megismerési mód segítségével) vizsgálja a verset, érdekes és tanulságos kísérlet lehet, ha nem is a kérdés megválaszolására, de egyfajta közelítésre. Tudományelméleti szempontból fontos a bevezető figyelmeztetése, miszerint nem egyszerűen csak a módszerek másságáról van szó: „egy módszerrel egy, más módszerrel más tárgyat vizsgálunk” (12). Más módszer más tárgyat jelöl ki: más-más verselmélethez is vezet. (S amit a szerző nem említ: valószínűleg más és más lesz az egyes elméleti megközelítések célja is.)

0.2. Horváth Iván szerint az általa bemutatott három módszer együtt vezethet el a vers irodalomtudományi megismeréséhez. Bár a három elmélet kizárja egymást (14), a könyv mintha azt sugallná: együtt valamiféle rendszert, egységet alkot(hat)nak. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy vajon növelhető-e az egyes részterületek száma, vagy esetleg más, kompatibilis módszerekkel felcserélhetők-e; másrészt, mivel az egyes elemzések más-más hozzáállást, gondolkodási paradigmát követelnek, hogyan alakítható ki a segítségükkel mégis valamiféle egységes kép. (A szerző a könyv végén a végtelen (?) ciklikus vizsgálati módot javasolja, de ha az egyes módszerek más-más paradigmát jelentenek, nem tudom, miféle *metaparadigma* az, ami képes összekapcsolni nemcsak a látásmódokat, de az általuk kijelölt verseket is, hiszen mégiscsak van olyan, amit *A vers*nek nevezünk.)

0.3. Az első, Horváth Iván által transzcendensnek nevezett vizsgálat tárgya a költemény: a szöveg *tartalma*, jelentése, *mondanivalója*; a második, nyelvészeti elemzése egy „nyelvi egyetemesség” (13) a szöveg formája, nyelvi anyaga; a harmadik, történeti vizsgálódása pedig az irodalmi mű, a mindenkor irodalmi intézmény terméke, egy sorba illeszkedő részek halmaza. A könyvet gazdag bibliográfia és egy névmutató zárja.

1.1. A tanulmány a három módszernek megfelelően tagolódik három részre. Az első (15—48) a költészettanról mint egyfajta versmegközelítési módról beszél. A szerző által transzcendensnek nevezett költészettant Marót Károly és József Attila vers-, illetve költői nyelvfelfogásán keresztül szemlélteti. Marót szerint a költészet „egén és közösség összeműködéséből születik” (17): így tehát bizonyos értelemben minden vers *közköltészet*; a népköltészet és a *műköltészet* is. Horváth Iván Szilágyi János György bírálata, illetve saját meglátása alapján próbál egy olyan határozottabb *közköltészet* fogalmat kialakítani, mint amilyen *köz(össégi) költészet* volt például Stoll Béla szerint a XVII. századi kéziratos dalköltészet, vagy a Voigt Vilmos és mások által jellemzett népszerű, *félig-irodalom*. Horváth Iván ezek alapján a *közköltészet* bizonytalan elnevezés helyett a *populáris regisztert* (22) ajánlja, megkülönböztetve az arisztokratikustól: ilyen volt szerinte a Balassi előtti virágének-költészet.

1.2. Horváth Iván szerint Marót fogalomhasználatát érthetőbbé teszi bölcséletének megvizsgálása, amely vallásos gondolkodóhoz áll közel: gondolataiból egy elveszett aranykor normája bontakozik ki. József Attila költészetfelfogása sokban rokonítható Marótéval, bár a közvetlen hatást eddig nem sikerült kimutatni. Horváth kiemeli József Attila változó transzcendentális közösségeszméjét mint költészettan-felfogásának alapját — s ehhez köti a fejezetvégi „tanulságot” is: minden transzcendentális-platonista, kraty-

losi nyelvfelfogású nézet a költészetet tekinti az emberiség anyanyelvének, az aranykor beszédmódjának; azonban hogy *mi* ez a transzcendencia, annak kimondása nem az irodalomtudomány feladata.

2.1. A második rész (49—138) a versről mint a nyelvészet tárgyáról való gondolkodás történetét tekinti át. A formális versvizsgálatok egyik fő teoretikusa, Roman Jakobson szerint a párhuzamosság, az ismétlődés a költői nyelv egyik alapja: a költemény — elsősorban grammatikai — megfelelések és meg nem felelések hálózata (50). Ez a tétel már az ókori irodalomelméletben is felbukkan, de igazi kutatása csak a 18. században, Robert Lowth héber költészetbeli párhuzamosság-vizsgálatai nyomán indult meg. Az első Lowth-követők közt találjuk a magyar Földi Jánost, Csokonait, Batsányit és nem utolsósorban Aranyt, akinek verselméletét Horváth Iván részletesen ismerteti. Arany szerint a vers lényege a ritmus, a gondolatritmus, ami a „költői beszédet párhuzamos, ellentétes, haladványos tagokra szabdalja föl” (70). Ez a ritmus a költés közben működő, versritmust, hangritmust létrehozó mentális automatizmusok elnevezése, amik a mondattantól a hangokig szabályozzák a költői nyelvet — tehát Arany rendszere nem leíró, hanem generatív verstan.

Arany követője Greguss Ágost, Négyesy László, s valószínűleg az ő stilisztikai szemináriuma nyomán a *Nyugatosok* egy része; s ha csak közvetve, de hathattak Arany nézetei Lotz Jánosra és magára Jakobsonra is.

2.2. A szerző kiemeli a jelentőségét annak, hogy Arany egy nagyon mai problémára mutat rá: arra, hogy a leíró-osztályozó verstannal szemben csak egy generatív poétika lehet képes ábrázolni azt a kompetenciát, amivel új, jó versformákat teremthet a költő, illetve ezeket elfogadja a befogadó. A generatív nyelvelméleten alapuló első verstanok szerint az egyes nyelvek versrendszereinek generatív összevetésével létrehozható egy egyetemes verselmélet. Bár ez a törekvés ma már kicsit illuzorikusnak tűnik, de bizonyos eredmények mégsem vitathatók el az ilyen jellegű vizsgálódásoktól. A Chomsky-i kompetencia-performancia, illetve performanciális gátak fogalmakat felhasználva Horváth Iván megkísérli a vers, próza, illetve közbeszéd elkülönítését; majd ismerteti néhány lehetséges generatív versmondattani, illetve vershangtani elemzést.

2.3. A második rész harmadik fejezetében egy szintaxisra épülő metrika bontakozik ki, melynek alapművelete az inverzió és a permutáció. A fejezetvégi rövid összefoglalásban a szerző rámutat arra, hogy a szigorú formalizmus nem zárja ki teljesen a transzcendenciát: az elmélet anyaga és módszere lehet szorosan vett tudományos igényű, de a cél nem mindig az.

3.1. Az utolsó rész (139—204) témája az irodalomtörténeti versvizsgálat, ezen belül is a metrikai vizsgálódások. Horváth Iván szerint a tudományos irodalomtörténet-írás igényének jól megfeleltethető a metrikai egyezményeknek versek tömeges vizsgálatán alapuló kutatása (145). Az irodalomtörténet-írás tárgya sosem az egyes, megismételhetetlen vers, hanem mindig a „költői beszéd hagyománya” (145): az, amit az egyszeri voltuktól megfosztott versekből tudományosan leltárba lehet venni. Az irodalomtörténeti vizsgálódás számára csakis a vers megismételhető elemei férhetők hozzá: ennek legtisztább formai megvalósulásai a metrikai repertóriumok.

3.2. Ilyen repertóriumok készítésére már a hatvanas évektől történtek kísérletek, majd ezek hibáiból, hiányosságaiból tanulván, számítógép segítségével 1973-tól készül a Corpus Poeticarum, a minden nemzet minden verselési rendszerét tartalmazó leltár, amely sokrétű felhasználást tesz majd lehetővé. Ennek egy része lesz a régi magyar vers

repertórium: ennek felhasználásával próbál meg választ adni a szerző néhány verstani kérdésre. A szótagszám és a rimek, sőt a versszakok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a 16. századi magyar versre érvényes az egyféleség kedvelése, az *izoszábály*. Ennek eredetét a legtöbb kutató a finnugor párhuzamosság-kedvelésben látja; Horváth Iván azonban kimutatja, hogy nem kell feltétlenül honfoglalás előttinek tekintenünk a szótag-számláló versmintát, sokkal inkább származtatható középkori klerikus mintákból.

3.3. A harmadik rész utolsó három fejezete (188–204) a leltározó irodalomtörténet-írás kapcsán felmerülő gondolatokat fogalmazza meg. A számítógépes adatfeldolgozás, illetve a szövegek elektronikus tárolása a „bábeli könyvtár”-hoz, egy beláthatatlan mennyiségű írást tartalmazó világkönyvtárhoz vezethet: s ennek következményei nem minden kutató számára csak pozitívak. Az abszolút tudományosság eszménye az *immanens* vizsgálat: amit akár egy gép is elvégezhet, miközben nem zavarja meg az ember *hozzáértése*, amely többnyire a szövegbe abban benne nem lévő jelentéseket is belevisz. Hogy e leltárak ne maradjanak holt betűk, a szerző azt javasolja, hogy az irodalomtudomány az általa jelzett három módszert felváltva, ciklikusan használja: így lehetővé válhat akár egy Corpus Poeticarum jellegű hatalmas számítógépes repertórium átszellemítése is (196). E leltárak segítségével például létrehozhatók olyan permutációs, generatív verstannok, mint amilyen Jacques Roubaud ófrancia verстана, amely nemcsak azt mutatja meg, hogy miféle versszakformákat használtak az akkori költők, hanem azokat is, amiket kihasználatlanul hagytak.

4.1. Horváth Iván egyértelműen bizakodó: szerinte *van királyi út*: létezhet olyan módszer, illetve módszerek kombinálása, ami(k) segítségével a tudományos megismerés hozzáférhet a versekhez. Számomra a kérdés nem ilyen egyértelmű: az egyes elemzési módokkal nem biztos, hogy le lehet fedni minden versként elfogadott nyelvi alkotást; másrészt nem biztos, hogy az irodalomtörténetbe, illetve magába az irodalomtudományba nem tartozik bele a művek alkotóinak, illetve befogadóinak/kutatóinak története — azaz szerintem a valóban *immanens* (14) leltár, mégha az olyan tökéletes is, mint Pierre Ménard Don Quijotéja, mindaddig holt anyag, üres betű, amíg valaki értelmezni nem kezdi: s talán a tudományos megismerés célja nem pusztá darabolás, hanem rendszeralkotás valamiféle megismerő cél érdekében; s nem biztos, hogy a tudományosság érvényét hatálytalanítjuk azáltal, ha beismerjük, hogy nem tudjuk, mit vizsgálunk, de tudjuk, hogy mit akarunk megtudni, és mit tudunk róla.

Farkas Edit

Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség

Literatura 1991. 2. 107 p.

Az MTA Irodalomtudományi Intézete folyóiratának ez a száma *Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség* címmel 1990. október 25—26-án megtartott konferencia előadásait teszi közzé. E nyolc, kitűnő szerzőktől származó, színvonalas tanulmányt tartalmazó tematikus kötet nagy nyeresége valamennyi szöveggel foglalkozó diszciplinának, különösen a nyelv- és irodalomtudományoknak.

Bókay Antal *Bahtyin és Freud (A szöveg szubjektív értelmének két felfogása)* című tanulmánya (107—126) abból indul ki, hogy a modern korban az irodalmi értelem, jelentés elérhetősége egyre kérdésesebbé vált, s ez a hagyományos irodalomtudomány módszereivel szemben újabb és újabb, de nem feltétlenül rendre produktívabb megközelítésmódokat hozott létre. E megközelítésmódok nagyjában-egészében kétféle elgondolásra vezethetők vissza: az egyik a formális nyelvfelfogásra alapozó strukturalista irodalomelmélet, a másik a szöveg szubjektív értelmével operáló irányzat. Az utóbbi irány két kiemelkedő képviselője, M. M. Bahtyin és S. Freud hermeneutikai jellegű jelentéselméletének párhuzamai és különbségei képezik a szerző tanulmányának tárgyát, Bahtyin *A szó az életben és a költészetben* (1926.), valamint Freud *A vicc viszonya a tudattalanhoz* (1905.) című munkájának összehasonlító elemzése alapján. A szociológiai (történeti, biográfiai stb.) kontextuális és a formális szemiotikai jelentéselméleteket Bahtyin és Freud egyaránt elutasította. „Számukra a szubjektív értelem autonóm és immanens” (110), közvetített és interakcionális. Míg azonban a szubjektív jelentés Bahtyinnál szociális, Freudnál személyes természetű, „Bahtyinnak a kommunikáció az axiomatikus kezdőpont, a pszichoanalízis számára ez a végcél” (112, a szerző kiemelése). Ezen általános megállapítások után Bókay Antal külön-külön elemzi az említett két tanulmány gondolatmenetét. — Bahtyin a hagyományos irodalomtörténet stb. episztemológiai felfogásával szemben a szociálisnak ontológiai státuszt tulajdonít, s a művészet meghatározását ebből az alapgondolatból bontja ki. Az idézett meghatározásban Bókay Antal a relacionalista állítását tartja leglényegesebbnek. A relációs jelleg természetesen nemcsak a művészi szövegnek, hanem a szociális kommunikáció valamennyi típusának lényegi sajátossága: az előbbi az utóbbiaktól a szubjektív értelem, az esztétikai rögzülése által különíthető el. A társas szubjektív rögzítési, létezési módját illetően Bahtyin és általában a hermeneutikai szemantika alapvetése az entimematikus jellegű szó kettős jelentése, illetőleg ennek ontológiai szerepe, melynek révén a szubjektív szövegbe a befogadás aktusában nyelviileg csak részben megragadható módon különböző (primer és szekunder vagy horizontális és vertikális) létezési szintek s velük szociális értékelések mint a szubjektív jelentések centrumai integrálódnak. A szubjektív értelem rögzülési módjára az intonáció, működési módjára pedig a (szerző és a befogadó relációjában megformálódó s a kollektív értelmet kifejezésre juttató) harmadik személy terminus utal. — Freud a Bahtyinéhoz hasonló elméleti pozícióból veszi vizsgálat alá a viccet mint szubjektív funkciójú szöveget, éspedig a befogadó és a szöveg közötti kölcsönös kötöttségre való tekintettel. A szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szintek formális elemzésével a vicc természetének megragadása ugyan nem sikerül(het), az azonban világossá válik, hogy a viccek (miként az irodalmi művek is) általában tartalmazznak valamilyen nyelvi eljárást, amely „a szöveg lineáris síkját egy másik — mondhatnánk — vertikális síkra nyitja fel, és a szöveg valami sajátos, nem referenciális funkciójára utal” (120). Minthogy azonban a vicc létezését sem társas meghatározottsága (Bahtyin elemzési síkja), sem genezise nem motiválja kellőképpen, értelmét Freud — ontológiai szempontú — személyes jellegében találja meg. Az úgynevezett tendenciózus viccek a szexuális vagy az agresszív vágyakat integrálják szövegükbe belső, személyes érdekek-ként. A vicc is három személyes, harmadik személye, a vágy tárgya s a hozzá fűződő viszony eredetileg valóságos, tényleges, a viccben azonban fantáziakonstrukció, mely a „szubjektív értelem centruma, a személyes-szubjektív entimematikusság forrása” (124). E személyes entiméma több és mélyebb Bahtyin társas entimémájánál, a viccek ugyanis

„erőteljes tudattalan alappal rendelkeznek. A tudattalan ad nekik igazi értelmet, és ez az értelem, ez a hajtóerő kényszeríti ki társas szabályozást és valóságos nyelvhasználati eseményt” (124). A vágy alaptermészetéből adódóan a személyes szöveg is relacionális természetű, az intonáció viszont itt inkább kiváltója a szubjektív értelemnek. A személyes szövegek létrejöttét azonban, legyenek azok viccek, műalkotások stb., ez az értelem teszi lehetővé Freudnál is, Bahtyinnál is.

Kulcsár Szabó Ernő *A szöveg mint recepcióesztétikai probléma* című tanulmánya (127—139) a hermeneutikai alapkérdés újrafogalmazásának aspektusai keretében az irodalomtudomány recepció- és hatásesztétikai irányzatairól, törekvéseiről nyújt átfogó képet. E problémák, törekvések, középpontjában a szöveg új státusza áll, az tudniillik, hogy a jelentés valójában nem inherens tulajdonsága a szövegnek, hanem az interpretáció interakciójában horizontösszeolvadással konstituálódik, vagyis „nem élményként és nem az analízis módszerével férhető hozzá, hanem a megértés előzetes tapasztalataival »felszerelt« (...) hermeneutikai *reflexió* folyamatában *keletkezik*” (128, a szerző kiemelési), s mint ilyen ontológiailag dialogikus (kérdés — válasz) meghatározottságú. Más szóval az új hermeneutika szövegfelfogása szerint a befogadás csak az adott mű identitásának megbontásával lehetséges: „a másság, az idegenség megértése így önmagunk megértésévé válik” (132). Noha a recepcióesztétika e felismerés következtében nem törekedett egzakt szövegelméleti szisztémák kidolgozására, hamar megtalálta az érintkezési pontokat a különféle szellem- és/vagy kultúrtudományi irányzatokkal, elsősorban a pragmatikával és a beszédaktus-elméletekkel, mégha szempontjai, eredményei sok tekintetben különböznek is az utóbbiakétól. Ami e különbségeket illeti, a recepcióesztétika például (eltérően a beszédaktus-elméletektől) a kettős értelemben is dialektikus dialogicitás kitüntetésével haladta meg a strukturalizmusnak azt az elvét, amely szerint az esztétikai jelentés forrása a poétikai kód. Vagyis irodalmi és nem irodalmi szövegek elvi elhatárolását formai kritériumok a recepcióesztétika szövegfelfogásában sem motiválják. A szöveg ontológiai értelemben vett irodalmisága az adott szociokulturális ismeret- és konvenciórendszer függvénye, mely a dialogikus aktusban egyúttal mérsékli az értelmezői anticipációk önkényességét, s ennek megfelelően mintegy ’összeigazítva’ a szöveg és a befogadás kódját, korrigálja, elmélyíti a jelentést és/illetőleg az önmegértést. Magát „ezt a folyamatot a hermeneutikai reflexió formajegyeivel lehet leírni” (135). A pragmatikai megalapozású és a dialogicitást különféleképpen értelmező (K. Stierle-i, W. Iser-i, P. Ricoeur-i stb.) szövegmodellek a recepció- és hatásesztétikában is heurisztikus jellegűek. Ezek, tágabban a szöveg hermeneutikai megközelítésének középpontjában azonban nem a szöveg lingvisztikai aspektusa, hanem a szöveg és az interpretáció egy-ége áll, és kell hogy álljon.

Kálmán C. György *A beszédaktus-elmélet szövegfelfogása* című tanulmányában (140—147) a beszédaktus-elmélet, illetőleg az általa ihletett irodalomtudomány és a szövegelmélet viszonyával foglalkozik. Az elvi és gyakorlati nehézségek előrebocsátásával a tanulmány kiindulópontja az, hogy míg a beszédaktus-elméletre a szövegelmélet képviselői többnyire a felhasználás igényével hivatkoznak, mégha általánosságban is, addig a beszédaktus-elmélet nem sok szót ejt a szövegelmületről, mégha utal is a szövegre. A szerző ezeknek az utalásoknak az explikálásával tesz kísérletet a beszédaktus-elmélet ihlette irodalomelméleti és műelemző munkák szövegkoncepciójának rekonstruálására. A beszédaktus-elmélet tudvalevően nem a megnyilatkozások nyelvi szerkezetére, hanem a megnyilatkozások mint tettek funkcióira, a kommunikációs folyamatokra

helyezi a hangsúlyt. Szövegfelfogása ezért negatív és pozitív módon is megközelíthető. Negatív oldalról mondhatni például, hogy a beszédaktus-elmélet mintegy „felszámolja a szöveg fogalmát” (142), vagy legfeljebb speciális részterületként kezeli azt, pozitív oldalról viszont célszerű inkább a két elmélet kapcsolatának lehetőségeire koncentrálni. A továbbiakban néhány, a beszédaktus-elméletre szövegelméleti szemszögből hivatkozó munkát, elgondolást említ a szerző. T. A. van Dijk generatív indíttatású álláspontja szerint például a pragmatikai komponens a szövegkompetenciához illeszthető és illesztendő; G. Wienold a szöveg szerkezeti sajátosságainak elemzéséhez egy olyan pragmatikai keretet javasol, amely képes számításba venni a résztvevők szöveggel kapcsolatos tetteiben szerepet játszó tényezőket; N. N. Holland pedig (különböző teoretikusokra utalva) egy tranzaktív elmélet kidolgozására törekszik. Az eddigiek alapján a beszédaktus-elmélet újdonságai közül az illokúcióra vonatkozó elgondolásokat látja Kálmán C. György legproduktívabbnak a szövegelméletben, azt tudniillik, hogy a szövegek illokúciós szerkezetük és/vagy értékük alapján is megközelíthetők. Az ilyen megközelítésmódok értelemszerűen vetnek fel műfaji, szövegtipológiai kérdéseket. A két elmélet között összekötő kapocs lehet H. P. Grice kommunikáció- és cselekvésközpontú beszélgetésteóriája, minthogy „vonzza a beszédaktus-elmélet híveit és a szövegelméletek művelőit egyaránt” (147). Tanulmányát azzal a megállapítással zárja a szerző, hogy a pragmatika egyre jelentősebb szerepet játszik a szövegelméletekben, amiről van Dijk, Petőfi S. János és mások újabb művei is tanúskodnak, s hogy „a beszédaktusok elmélete és a szövegről való gondolkodás egy irányba mutat” (147).

Odorics Ferenc a *Text: konstruktivista szöveg* című tömör tanulmányában (148—152) a konstruktivista nyelvelmélet szövegfelfogásába nyújtva betekintést, a jelentés-anomália felszámolására tesz kísérletet. Kiindulópontja az, hogy az irodalmi szövegekkel kapcsolatban nem annyira a szöveg, mint inkább a jelentés meghatározása okoz gondot: a nem konstruktivista elméletek szerint a jelentés a szöveg tartozéka, mintegy benne van a szövegben. Az úgynevezett erős rekonstruktív szemléletre az adekvát ('igazi', 'eredeti') jelentés feltételezése miatt és mellett jellemző az autoritásmozzanat, valamint a metafizikai mozzanat, a gyengére csupán az utóbbi. H. Maturana és E. von Grasersfeld munkássága nyomán a radikális konstruktivizmus episztemológiai felfogásában a megismerés során az operacionálisan zárt rendszernek tekinthető szubjektum nem visszatükrözi a valóságot, hanem biológiai, szociokulturális stb. meghatározottságú interpretációs soraitól függően világmodelleket épít fel. A radikális konstruktivizmus így módon „megszünteti a megismerő szubjektum és a megismerendő objektum különállását, a valóságot a megismerő konstruktumának tekinti: lényegében negligálja a hagyományos értelemben vett ontológiát” (149). A rekonstrukció, az 'igazi', az 'adekvát' itt értelmét veszti, az elméletek érvényességét pedig a világmodellek társadalmi produktivitása igazol(hat)ja. A konstruktivista kommunikáció- és nyelvelmélet alapja a kommunikátióbázis, az ennek következményeként létrejövő kommunikát és mintegy a referenciamodell ellenében az instrukciószemantika. Mindezekkel a konstruktivisták „a jelentést radikálisan leválasztották a szövegről. A jelentés semmi módon nem tartozéka a szövegnek” (151). A szöveg, mely az úgynevezett szövegfeltételek teljesülése révén az, ami, csupán jelentéspotenciál hordozója. A szövegfeltételek grafematikai/fonematikai, lexikai és szintaktikai konvenciók. A konstruktivista nyelvelmélet, minthogy a jelentéskonstitúció folyamatát szociális aktusnak, eredményét pedig mentális produktumnak tartja, nemcsak a metafizikai mozzanat kiiktatására alkalmas, hanem az adekvát jelentés

körüli anomáliák érvényességi körének szűkítésére is. „Létezik adekvát-jelentés, azonban feltételei mindig valamely értelmező közösség konvenciórendszerének függvénye, így sok-sok adekvát-jelentés létezhet ugyanazon szöveg esetében is” (152).

Tarnay László a *Dialogus és irodalomtudomány (Egy kognitív elmélet problematológiai megalapozása)* című tanulmányában (153—174) szisztematikusan építi ki egy problematológiai irodalomtudományi koncepció alapjait. A szerző abból indul ki, hogy az elmúlt évtizedek irodalomtudományi irányzatai sokrétűségük mellett az irodalomra vonatkozó intuíciónk ellentmondásossága, a „Mi az irodalom?” kérdésre adható válaszok különbözőségei miatt nem hozhatók közös nevezőre. Az irodalomelmélet pragmatikai fordulatával, mely az irodalmi művet egyedi megvalósulásként fogja fel, e kérdés körül háromféle reakció kristályosodott ki. Az egyik a gadameri dialogikus hermeneutika, mely a közös megértésére irányul, a másik mintegy a dialogicitás ontológiai alapjai ellenében a derridai dekonstrukciós módszer, melynek lényege az olvasás korlátlan szabadsága, a harmadik alternatíva e tanulmány tárgyaként (is) a dialogicitás nem ontológiai megalapozású fenntartására irányuló, problematológiai alapvetésű megközelítés. Ez a megközelítés a következő két mozzanatból áll: (1) „a dialogikus nézőpont a Másik radikális különbözőségét tételezi” (155, a szerző kiemelése) — ennek alapján a hermeneutikai módszerrel azért áll szemben, mert az a másság megértésében való feloldására törekszik, a dekonstrukcióssal pedig azért, mert az a másságot, minthogy a szöveget referenciájától és koherenciájától egyaránt megfosztja, képtelen bármiként is tételezni; (2) problematológiai aspektusként: a „kérdés aktusa radikálisan különbözik annak bármilyen megválaszolásától” (156), más megfogalmazásban — noha egy „Mi az irodalom?” típusú kérdés vagy kérdésen kívüli előfeltevéseire vonatkozik, vagy nincsenek előfeltevései, a rá adható propozicionális, azaz ítélet formájú válasz ezért „csak az igazság, vagyis a létezés” (157) függvénye, voltaképpen tehát megszünteti a kérdést — „a kérdés nem megszüntethető a válaszadás(ok) révén, s ily módon lemond az ontológia iránti elkötelezettségről” (157) — ennek alapján a hermeneutikával azért áll szemben, mert feltételezi a dialogus lezárhatatlanságát, a dekonstrukcióval pedig azért, mert a diszkurzivitás hangsúlyozásával fenntartja a kérdező szubjektum szerepét. A kérdezés prioritása „egyszerre vonja maga után az igazsággal szembeni elnemtőleltetését, a cáfolhatóság meg nem szüntethetőségét és a szubjektum tételezését”, a problematológia tehát „egy fundamentumok nélküli diszkurzív metafizikát ír körül” (158). A következő lépés mármint a kérdezés aktusának kognitív pragmatikai megalapozású keretbe való helyezése. Tarnay László e keretet D. Sperberg és D. Wilson relevanciaelméletében találja meg, amely szerint „egy pragmatikai elméletnek a kontextusok *szelekció*járól kell számot adnia az interpretáció során, hiszen egyetlen esetben sem beszélhetünk előre rögzített kontextusokról” (159). Ezt a szelekciót a nyelvi környezethez való kognitív adaptáció révén hajtjuk végre a relevancia elvének megfelelően. A relevancia elve azt jelenti, hogy a beszélő a legrelevánsabb propozíciót fejezi ki, vagy próbálja meg kifejezni, s mértéke a kontextuális implikációknak a feldolgozás mennyiségéhez viszonyított aránya alapján vehető figyelembe. „A relevancia elvével tehát akkor vagyunk összhangban, ha minél nagyobb kognitív hatást tudunk előidézni minél kisebb ráfordítás mellett” (160). Az így értelmezett relevancia, minthogy akkor is hat, ha a beszélőnek nincs róla tudomása, „az emberi kommunikatív viselkedést illető kivétel nélküli általánosítás” (160, a szerző kiemelése). A kommunikáció tehát nem annyira információátadás, mint inkább bizonyos propozicionális tartalmak relevánssá tétele kontextuális implikációkkal;

a költőiség pedig nem annyira kód vagy a literálisból levezetett metaforikus jelentés következménye, mint inkább a kontextuális implikációk milyenségének (gyengeségének) függvénye. A relevancia optimalizálásának jegyében ugyanis a mindennapi kommunikációban sem literálisan beszélünk általában, hiszen ez maximális hasonlóságot feltételezne gondolataink és megnyilatkozásaink propozicionális formái között, márpedig minden megnyilatkozás gondolataink eredendően „laza” interpretációja, következésképpen a figuratív interpretáció oly mértékben nincs ráutalva a literális jelentésre, hogy ez utóbbi irreleváns is válhat. A Pilkington idézett megfogalmazásában: „»a költői metaforákat úgy definiálhatjuk, mint amelyek egy tipikusan gyenge implikációs halmaz elérhetővé tétele révén elégitik ki a relevancia feltételét. Minél szélesebb a halmaz és minél gyengébbek az implikációk, annál költőibb a metafora, s annál nagyobb ... az olvasó felelőssége levonásuk során. Azt is mondhatnánk, hogy nagyobb képzeleterő iránt kell az olvasónak/hallgatónak elköteleznie magát«” (164). S minthogy az implikáció gyengesége kifejezés a beszélő igazság iránti elkötelezettségének mértékére utal, amely nyilvánvalóan nem specifikálhatja a nyelvet, „nem létezik szigorú értelemben vett költői nyelv, hiszen maga a nyelvhasználat, illetve a megértés folyamata — és nem maga a nyelv, mint olyan — »költői«” — vonja le a következtetést Tarnay László (165). A relevanciára irányuló kognitív többletráfordítás a költészetben, melynek révén az interpretációelmélet egyébként visszaigényelhet bizonyos strukturális sajátosságokat és értékmozzanatokat is, igen nagy kognitív hatásokkal járhat, s „szelektív előnyt kell hogy biztosítson” (166) a befogadó számára. A relevanciaelmélettel operáló problematológiai perspektívában a kód kizárólagosságát a nyelvhasználatban érvényesülő interpretatív (propozicionális formák közti) hasonlóság, mely a kontextuális implikációkkal áll összefüggésben, illetőleg az ezen a hasonlóságon alapuló inferenciák váltják fel. Ebben a keretben a kérdések mint másodrendű interpretációk „nem lehetséges, s nem igaz válaszokat reprezentálnak, hanem olyanokat, amelyeket a beszélő relevánsnak tart»” (168), következésképpen „a relevancia szerint történő válaszadás nem ontológiailag zárja le, szünteti meg a kérdést, hanem a Másik felől” (169), azaz csak látszólagosan. A másik mindenkor egyedisége abból fakad, hogy a szubjektum önmaga igazolásának, azonoságának zálogaként csak mint pusztá diszkurzivitást képes elérni verbális, sőt nem verbális cselekvéseiben is a másikat, s ez újabb és újabb kérdést, a ’kérdés kérdezését’ és interpretációt eredményez. A problematológiai megközelítésben az irodalom önazonosságának kérdése nem ontológiai, hanem kognitív pragmatikai jellegű, s a struktúra és a kontextus viszonyában ragadható meg. Paradox módon: „egyfelől az irodalom akkor azonos diszkurzíve önmagával, akkor tulajdoníthatunk neki valamilyen struktúrát, ha ismételhető, vagyis újrainterpretálható, másfelől viszont minden kontextusváltozás, ami az ismételhetőség feltétele, az irodalomnak mint struktúrának a megváltozásával jár” (171). Esztétikai hatása pedig mint struktúrán a „relevanciához szükséges kontextusok hasonlóságán alapul” (172).

Szabó Zoltán *Az irodalmi mű stílusa mint szövegiség* című tanulmányában (175—183) a textualitás mint különböző szövegminőségek összessége és a stílus kapcsolatát vizsgálva, abból indul ki (W. Sanders és P. Cassirer nyomán), hogy stílusa csupán a szövegnek van, szemben a szövegalkotó elemekkel, amelyek csak expresszivitással rendelkeznek. A textualitás főbb értelmezéseinek (R. de Beaugrande és W. Dressler, Petőfi S. János és T. Olivi, Vass László és mások) kritikai áttekintését követően a szöveg és a stílus kapcsolatára vonatkozó, általános és specifikus (szövegsemantikai és szö-

vegpragmatikai) nézeteket veszi leltárba a szerző. E szerint a stílus: a szöveg kísérő jelensége (F. Miko), a szövegalkotás módozata (R. Harweg), válogatási tevékenység eredménye (Beaugrande és Dressler), egyféle szövegvariáció (E. Andersson); másodlagos, konnotatív jelentés (N. E. Enkvist), a jelentés visszatérő sajátosságainak együttese (M. Beardsley), a szöveg témáját szervező fogalom (F. Miko); viselkedési normák nyelvi manifesztációja (D. Breuer), külső kontextusok sajátos funkciója (R. Hasan), a cselekvés módja (B. Mortara Garavelli), a beszédaktus végrehajtási módja (B. Sandig) stb. A felsorolt nézetek értékelése alapján „a stílus a szöveggént felfogott irodalmi mű egyik szintje (rétege, részstruktúrája)” (179), s miként fölrendeltje (a szöveg), maga is szerves egység, vagyis rétegelt és globális struktúra. Ezek után tér rá a szerző a stilisztikai elemzés szempontjából is releváns szövegminőségek megnyilvánulásainak tárgyalására. A Beaugrande és Dressler által számba vett hét szövegalkotó minőség (kohézió, koherencia, intencionáltság, akceptálhatóság, informativitás, szituacionalizáltság és intertextualitás) közül a (koherenciával együtt értelmezett) kohézióra és az informativitásra helyezi a hangsúlyt. Megkülönböztet mondatközi (interszentenciális, lineáris vagy mikro-) és mondatok feletti (globális vagy makro-) kohéziót. A globális kohézió értelmezései és fajtái közül Szabó Zoltán azt tartja legproduktívabbnak, amelynek alapja egy a műben lévő vagy az elemző által konstruált integráló erejű, fókusz értékű szintagma vagy mondat, a fókuszkohézió, s amely a szövegszervező elvnek rendelődik alá. „Ebbe a mondatba bele vannak sűrítve a szöveg különböző jellegű alkotóelemei, illetőleg belőle az irodalmi mű és ezen belül a stílus valamennyi alkotóeleme levezethető, legalábbis azok, amelyek a szövegszervező elv szempontjából relevánsak” (180). A szöveg tartalmával összefüggő informativitás, a téma-réma viszonyok pedig olyan szerkezet típusokat, elvárási sémákat alkothatnak, amelyeknek különböző stílushatásuk lehet. Fontos (késleltető, gyorsító stb.) stílusalakító tényező lehet a szövegidő is. Az elmondottakból arra következtet a szerző, hogy a stílus igazi szövegminőség, melyet „a maga szövegiségében, a szerves összetettséggel összefüggő textualitásában kell megragadnunk” (183).

Gránicz István *Nyelvészeti-poétikai kutatások a Szovjetunióban* című tanulmánya (184—194) bevezetesképpen történeti perspektívába állítva mutatja be azt a folyamatot, amelynek eredményeként a nyelvi rendszer kiteljesedett, s a 60-as évek közepére interdiszciplináris kutatási ágként a szövegnyelvészet kialakult, majd világszerte elterjedt. Noha a szovjet tudomány vívmányait a sztálini politika következtében a külföld előítéllettel fogadja, a szovjet szövegnyelvészet kezdetei bizonyíthatóan 1948-ra mennek vissza, elsősorban I. A. Figurovskij tanulmányára és Ny. Sz. Poszpelov dolgozatára, mely utóbbi mintegy négy évvel előzte meg Z. S. Harris programadó munkáját, a Beszéd-műelemzést. A beszédtevékenység terminust például még ennél is korábban L. P. Jakubinszkij vezette be (ha a maiaktól eltérő metodológiai keretben is) stb. Az elért eredmények ellenére azonban napjainkig sem sikerült a különböző orientáltságú erőfeszítéseket összehangolni, sőt még ma is vannak, akik a szövegnyelvészet létjogosultságát is megkérdőjelezzik, egyrészt ragaszkodva a tradíciókhoz, másrészt tartva többek között attól, hogy a „szövegnyelvészet ki akarja sajátítani magának a társadalomtudományok és a filozófia kompetenciáját” (187). Ezt követően veszi kissé közelebről is szemügyre Gránicz István az ismét fellendülő nyelvészeti poétikai kutatások legújabb szempontjait, eredményeit. Ez az irányzat, melynek legjelesebb képviselője V. P. Grigorjev, a szó poétikájának feltárására törekszik, ebben látva a költői nyelv rendszerének megközelítési lehetőségét. E rendszer (E. Coseriu tézisei nyomán) „a történelmileg kialakult anyaga-

nyelvvvel esik egybe, ezért a köznyelvet kell a költőitől való eltérésnek tekinteni, nem pedig fordítva. Ily módon a nyelvészeti poétika tárgyát a nyelv kreatív aspektusa képezi összes manifesztációjával együtt” (189). Az így felfogott költői nyelv adekvát mintája a szépirodalmi nyelv, mely idiosztílusok laza szövődéke, szilárd magva pedig az irodalmi nyelv, mely a „korrekt információátvitel általánosan elfogadott, össznépi” (192) alapja, s mint ilyen az esztétikai minősítés origója is. A költői nyelv rendszerének sajátosságaihoz, működésének megértéséhez tehát az idiosztílusok tanulmányozásán át vezet az út.

Maár Judit a *Strukturalista és szemiotikai irodalomkritika Olaszországban* című tanulmányában (195—211) C. Segre és U. Eco munkásságát helyezve középpontba, az olasz irodalomkritika két legbefolyásosabb irányzatának elméleti vonásairól nyújt átfogó képet. A tárgyalt irányzatok kontextusát egyrészt B. Croce esztétikájának néhány fő tétele, másrészt a kortárs kritikai áramlatok számbavétele alapján mutatja be a szerző. Croce esztétikájában a művészet mint intuíció (vízió, kontempláció, fantázia stb.), melynek nélkülözhetetlen velejárója az érzelmi mozzanat, a líraiság, egyrészt autonóm, másrészt nem reprodukció, hanem kreáció, s minthogy a művészi intuíció egyúttal mindig kifejezés is, értelmét vesztő tartalom és forma elválasztása. A remekműveket az értékelemektől a kifejezés univerzális, kozmikus jellege különbözteti meg. A kifejezéssel ellentétben a közlés „már nem esztétikai, hanem empirikus, technikai kategória” (196), aminek következtében a művészetfilozófiában különböző műfajok, művészetek elkülönítése (miként a nyelvfilozófiában az absztrakt logikai-grammatikai kategóriáké) irreleváns kérdés. Szembenállása a formalista metodológiákkal innen eredeztethető. A kritika fő feladata annak eldöntése, hogy egy adott produktum műalkotás-e, vagy sem. A különböző (szociológiai, stilisztikai, strukturalista-formalista, szemiotikai stb.) kritikai irányvonalakat és képviselőiket illetően a 40-es évek végétől tapasztalható megújulás, ami részben a hagyományos elemző eljárások, részben pedig a crocei intuitív esztétika ellenében objektív módszerek, az irodalom immanens sajátosságainak keresésében áll. Közülük kiemelkedő B. Terracini tevékenysége, aki a stílust viszonyként értelmezi, G. Contini, a variánsok kritikájának mint a strukturalizmus közvetlen előzményének megteremtője, M. Corti és L. Rosiello strukturalista módszere, végül a strukturalizmussal sok szempontból rokon, annak folytatásaként tekinthető, integratív szemiotikai irányzat. Ezek után tér rá Maár Judit a szűkebben értelmezett, irodalmi nézőpontú szemiotika képviselőjeként számon tartott Segre munkásságának tárgyalására. Segre, aki az ortodox strukturalisták szemléletmódjával szemben a szöveget kezdettől fogva tágabb értelemben vett relacionális objektumként kezeli, a kritika feladatát a mű evaluatív interpretációjában jelöli meg. A variánsok kritikájához kapcsolódva állítja, hogy az analízis, mely egyúttal szelekció, és a szintézis, mely egyúttal kombináció, nemcsak a szövegalkotás, hanem a szövegbefogadás fázisai is. A stílust „zárt és mozdulatlan rendszernek tekinti, mely élővé és mobilissá a befogadás során válik. Ezzel a gondolattal a szöveg intratextuális és intertextuális vonatkozásait Segre kiterjeszti az *extratextualitás* irányába” (202, a szerző kiemelése), a szóban forgó vonatkozások révén pedig lehetősége nyílik a szinkrón és a diakrón nézőpont összekapcsolására. A struktúrát fenomenológiai-lag zárt, episztemológiai-lag nyitott rendszernek tartja. Segre szemiotikai megközelítése, mely a Saussure-i hagyományok nyomán ragaszkodik a feladó, üzenet, befogadó hármához, a szemantikai és a pragmatikai szempontok együttes érvényesítését, más megfogalmazásban a dekontextualizált és a kontextualizált szöveg vizsgálatát jelenti. Az interpretáció e megújított „szemiotikai filológiában” voltaképpen parafrázis, melynek két

típusa van: „összefoglaló: ez a szöveg invariáns szemantikai mély struktúráját írja le; *integratív*: ez szemantikai felszíni struktúrákat hoz létre, továbbá a szöveg motivációit is megmutathatja, olyan kontextuális elemeket emelve be magyarázatként, melyek a szövegre nézve informatívak” (205, a szerző kiemelései). Ezt követően tér rá azután Maár Judit a tágabban értelmezett, filozófiai nézőpontú szemiotika képviselőjeként számon tartott Eco munkásságának tárgyalására. Eco szerint, aki Segrével ellentétben a Peirce-i hagyományokhoz kapcsolódik, a szemiotika legáltalánosabb értelemben vett funkciója az, hogy „a társadalom, a kultúra valamennyi jelenségét jelként, s valamennyi folyamatát kommunikációként értelmezze” (207), egyfelől zárt, másfelől nyitott struktúrákkal operálva. A struktúra nála episztemológiai kategória, melynek segítségével az invariáns tényezők feltárhatók, éspedig a véglegesség igénye nélkül, mert véglegesnek tekinthető, univerzális alapstruktúra nem létezik, hiányzik. A szemiotikai nézőpont ebben az értelemben színeződik át nála is strukturalista és diakrón aspektusokkal. Esztétikai és irodalomkritikai nézeteit illetően Eco egyrészt elutasítja a művészet mindenfajta intuitív értelmezését, másrészt a kritika feladatának azt tartja, hogy leírja azokat a modelleket, „amelyek alapján az adott mű felépül” (210), harmadrészt a műalkotást különféle információs szintekből felépülő rendszerként értelmezi, mely szintek közül a konnotatívé a prioritás, „mivel ez biztosítja a műalkotás többértelműségét, nagyfokú informativitását, azaz a végtelen számú interpretációk lehetőségét” (211).

Befejezésül a *Bevezető*ben foglaltakkal kapcsolatban szeretnénk két megjegyzést tenni. Az egyik az, hogy az előadások/tanulmányok tanúsága szerint a konferencia a „tudományos színvonalú ismeretterjesztés”-nél lényegesen magasabb színvonalon tett eleget a szervezők célkitűzésének, a másik az, hogy megítélésünk szerint nemcsak maga a konferencia, hanem e dokumentumaként megjelent tematikus szám is igazi ösztönzője lehet a verbális objektummal mint szöveggel és/vagy az irodalommal mint szöveggel foglalkozó szakemberek, műhelyek stb. közötti további „közlekedés”-nek és „közlekedés”-nek, szerencsés esetben talán új csoportosulások létrejöttének is.

Benkes Réka

Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 346 p.

Irodalomelméleti kézikönyv vagy napjaink irodalomelméleti törekvéséről átfogó képet adó tanulmánykötet *A strukturalizmus után* címmel Szili József szerkesztésében megjelentetett kötet?

Ez is, az is; mindkettő — válaszolhatnánk rá az „értékpluralitás” s a „folyamatszerűség” jegyében —, az irodalmat oktatók és a legújabb irodalomelméleti megközelítésekről tájékozódni akarók nagy öröme.

„Jó-e, ha egy irodalomelméleti kézikönyv nem kézikönyvszerű?” — fogalmazza meg maga a szerkesztő is kétségeit a könyvet bemutató soraiban. „Vagy ez a műfajtalankodás csak az irodalomelmélet hazai és nemzetközi helyzetének képmása, sőt kifejezőeszköze?” — folytatja gondolatait.

Kételyek, kérdések, dilemmák, fogalomtisztázások és bizonytalanságok, problémafelvetések és lehetséges megoldások, különböző nézőpontú elméleti közelítések és távolítások jelzik e „műfajtalankodást” a könyv fejezeteiben.

A kötet szerzői ugyanis, akik egy korszerű irodalomelméleti koncepció, sőt „irodalomelméleti kézikönyv” létrehozását vállalták feladatukul, arra a felismerésre jutottak, „hogy az irodalomelméleti diszciplína a tudományos kutatás területi egységeként számos, önmagában nézve többé-kevésbé koherens és teljes elmélet együttlétét és dialógusát feltételezi. Ami benne »fejlődés«, nem más, mint e dialógusok és viták szintjének emelkedése, elvi megismételhetetlensége” (10).

Irodalomfelfogásunk axiológiai alapjainak átgondolására készítenek a strukturalizmussal egy időben vagy utána jelentkező szemiotikai és szövegelméleti kutatások, melyek az irodalom fogalmának új értelmezéseit teremtették meg — olvashatjuk Szili József tanulmányában (153). A posztstrukturalista megközelítés a korábbi bizonyosságok helyén újabb kérdésekkel és problémákkal találja magát szemben, melyeknek továbbgondolása újabb kérdésfeltevésig vezet: „Keressük a *modus vivendit* az irodalomtörténet-írás és az irodalomkritika számára, akár annak az elvnek a meghirdetése árán is, hogy az irodalom kutatása csak az önmagukban konzisztens elméletek közötti térben lehetséges” (11) — jelzi a kötet szerkesztője bevezetőjében.

A kötet szerzői az új irányzatok egyéni színezetű kritikai bemutatására, értékelésére vállalkoznak, s ezáltal — szándékuknak megfelelően — érzelkelhetik az irodalomelmélet nemzetközi s magyar színterein tapasztalható heterogenitást is.

A könyv egészének szemléletére a nyitottság, az újabb elméleti megközelítéseket befogadni akarás-tudás és továbbgondolás jellemző.

A kötetet nyitó (Bojtár Endre *Az irodalmi mű értéke és értékelése*) és záró fejezete (Veres András *Irodalomértelmezés és értékorientáció*) az érték, értékelés problémáját állítja vizsgálata középpontjába, az elmélkedés paradoxonait is megmutatva.

„Ha az irodalomtudomány lehetőségeit próbálja valaki végiggondolni — olvashatjuk Bojtár Endre bevezetőjében —, akkor tanácsos az érték és az értékelés kérdésével kezdenie; alighanem ez az a kályha, ahonnan elindulva betáncolhatni legalábbis az irodalomelmélet egész szobáját” (13).

Az érték mibenlétét kereső irodalommagyarázat azonban túllépi az irodalomtudomány határait. S magának a tudománynak és a tudományosságnak a fogalma is gyökeres szemléletváltozáson ment át az utóbbi évtizedekben. Fritjof Capra fizikusnak az anyagra vonatkozó alapmeghatározását idézi Bojtár, melynek végkövetkeztetése így hangzik: „A viszonylatok szolgálhatnak minden meghatározás alapjául” (17).

„Más célunk nem lehet az irodalmi műről, annak értékéről és értékeléséről elmélkedve sem — mondja a szerző —, minthogy eljussunk a nem tudás határáig” (19).

Bojtár Endre az irodalmi mű mibenlétének körüljárása után a mű és az olvasó találkozásának lépéseit, fázisait veszi szemügyre; s „az élménycsúszda három szakaszát” — járhatjuk végig a szerzővel együtt, hogy az irodalmi műalkotás értékének közelébe férközhessünk.

Veres András szerint „nyitottság és értékpluralitás — különböző, egymással versengő értékfelfogások együttélése — jellemzi a modern társadalmakat” (243). „A nyitottság és az értékpluralitás meghatározónak mutatja az értékelő nézőpontjának, az értékelés kontextusának és az alapjául szolgáló értékrendszernek a szerepét” (244).

A szerző tanulmányából képet kapunk az értékfilozófia, az irodalomtudomány és

az értékszociológia kialakulásáról, történetéről, s megismerkedhetünk a magyar érték kutatás előzményeivel és hatvanas-hetvenes évekbeli kibontakozásával, érték- és befogadásvizsgálatainak eredményeivel. A mű értékalakzatainak vizsgálatakor hangsúlyozza a jelentés és az értékorientáció szerves kapcsolatát. A nyelvileg kifejezett értékek egyúttal jelentések is. „A jelentést jelentősége avatja értékké” (288). Az irodalmi műben megjelenő értékek pedig *tematikusak, modálisak és poétikaiak* lehetnek értékfunkciójukat tekintve. A *metaértékek* már a szövegen kívülre vezetnek, „esztétikai tapasztalatunk egészében, az irodalomról-művészetről nyert ismereteink összességében” konstituálódnak. Olyan értékek, melyek alapján a műalkotás *irodalmiságát, igazságát és esztétikai értékességét* minősíthetjük.

Horváth Iván *A három verselmélet* című tanulmányában az irodalom kutatásában három, egymással felelő-vitázó módszerrel foglalkozik: a verset költészetnek tekintő transzcendens módszerrel Marót Károly és József Attila költészettana alapján, a „vers nyelv” tézisért hirdető transzcendenciaellenes megközelítéssel (a generatív verstan ígéretével) s a transzcendencia nélküli (a vers irodalom) verskutató módszerrel, az István Frank nyomán kibontakozó leltározó iskolával. A szerző e harmadik „valóban immanens” módszer meggyőződéses híve; „amikor a kutató egészen személytelenül — akár általa ismeretlen nyelvű, de mindenesetre jól repertorizált irodalmi anyagon — dolgozik, és úgy jut érvényes következtetésekre (...) Hiába félnek sokan az igazi immanencia korszakától, az közvetlenül előttünk áll, még akkor is, ha az egyedüli igazi immanencia a hozzá nem értésig fokozott személytelenség (Az illetékesség nem egyéb, mint a meta-fizikára való képesség: a szóban forgó dolgot valami merőben mással kötjük össze)” (107—108) — állítja Horváth Iván.

Szegedy-Maszák Mihály: *Az irodalmi mű alaktani hatáselemlete* című tanulmányában a jelentésszintek és formateremtő elvek elkülönítésére tesz kísérletet. A kisebb egységektől a nagyobbak felé haladva vizsgálja a retorikai, morfológiai, szintaktikai és szemantikai alakzatokat, a Bahtyin által ismertté vált kronotoposzokat, melyek a nézőpont és a beszédhelyzet közvetítésével már fontos szerepet játszanak a történetnek cselekménnyé szerveződésében, az irodalmi mű legnagyobb egységében.

„A művek megértése föltételezi — vallja a szerző —, hogy az olvasó figyelme állandó mozgásban van számára ismert és ismeretlen alaktani konvenciók között (...) valamely szöveg csakis akkor keltheti irodalmi műalkotás hatását, ha szabadon érvényesülhet különböző alaktani képződmények kölcsönhatása, mert a konvenciók nem zárják ki kölcsönösen egymást, de párbeszédet folytatnak egymással a megértés lezáratlan történeti folyamatában” (152).

Szili József *Az irodalom mint folyamat* című tanulmányában az irodalomelmélet három problémakörére irányítja a figyelmünket, amelyben a folyamatként való megközelítés elve hatékony lehet.

„Az irodalmi mű folyamatszerűsége a recepcióesztétika és a modern hermeneutika dialogicitás elvével összhangban került előtérbe a posztstrukturalista irodalomelméleti gondolkodásban (...) Igazán hatékony, termékeny kritikai elméletté a francia szemiotológia körében vált ez a gondolat” (161) — olvashatjuk a tanulmányban.

Az öntörvényű irodalomfejlődés rendszere az „irodalmi folyamat” pedig az orosz formalisták és a cseh strukturalisták körében vált önálló elméleti tárggyá.

Az irodalomfogalom változása, pluralitása igazolni látszik az irodalomfolyamatok létezését is. Napjaink fő tendenciája ezért próbája az irodalmat és jelenségeit folyamat-

szerűségükben megragadni. „Az irodalmiság mai elgondolására, úgy látszik, már hatni kezd az *esztétikai meg nem különböztetés* Gadamer által hangsúlyozott minősége (...) Ez a műközpontú szemlélet esztétizmusának feloldását jelenti a befogadó alkotói részvételével a szövegértelmezésben és a szöveg értékképzésében” (197) — összegzi gondolatait a szerző.

A beszédaktus-elmélet és az irodalomelmélet összekapcsolásának lehetőségeit vizsgálja Kálmán C. György tanulmányában.

„A hetvenes évek eleje óta egyre több irodalomelméleti szakmunka és tanulmány utal a beszédaktusok elméletére, amely a nyelvtudomány és a (nyelv)filozófia keretei között alakult ki” (199) — állapítja meg a szerző.

A beszédaktus-elmélet a szöveg kommunikációs funkciójára irányítja a figyelmet. A műelemzésben is használhatók az elmélet kategóriái. Az irodalmi szöveg jelentésének megközelítésében — a tanulmányíró állásfoglalása szerint — elsősorban a kontextualizmus elmélete s vizsgálati módszere gyümölcsöző.

„Az irodalom beszédaktus-elméleti megközelítése nem tekinthető másnak, mint egy új, kialakulóban lévő (és folyton újra felbomló?) szemléletmód példájának (...)” (237) — összegzi a szerző gondolatait tanulmánya végén.

A strukturalizmus után című könyv érdekes, gazdag ismeretanyagot tartalmazó tanulmánykötet, mely napjaink irodalomelméleti tapasztalatait, kérdéseit-kétségeit tárja föl. Gazdag nemzetközi bibliográfia, valamint név- és tárgymutató zárja a kötetet, mely a szakmunka kézikönyvszerű használatát is lehetővé teszi.

Pappné Nagy Éva

**Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése.
Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához
JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 188 p.**

Ebben a könyvében Békési Imre kutatásai több mint két évtizedes múltra visszatekintő eredményeinek sajátos, szintézis igényű bemutatását nyújtja. Munkája egyrészt a legjobb hazai hagyományokat — többek között a Deme László, Károly Sándor, Kiefer Ferenc, Bánréti Zoltán nevével fémjelezhetőket — a legkorszerűbb külföldi vizsgálati szempontokkal — a Petőfi S. János, Georg H. von Wright, H. P. Grice, K. Dorfmueller-Karpusa és mások nevéhez köthetőkkel — organikusan ötvözni tudó koncepciója, másrészt metodológiájának és eredményeinek perspektivikus jellege révén méltán tekinthető a hazai szövegkutatás új állomásának.

A könyv tárgya a szövegmondatok és a szöveg közé eső nyelvhasználati egységek, közelebbről az oppozicionális — *de ... mert, de (te)hát, de, bár, mert bár* és *de hisz-féle* — konstrukciótípusok, melyek leggyakrabban argumentatív szövegekben fordulnak elő, de szépirodalmi alkotásokban is fellelhetők, komplex szemiotikai elemzése, interpretációja. Egyfelől a szóban forgó nyelvhasználati alakulatok konfiguracionális, relacionális és részben kompozicionális organizációformáinak vizsgálata, másfelől az ezekhez az organizációformákhoz hozzárendelhető inferenciális, preszuppozicionális, illetőleg komplementív információk kapcsolatainak feltárása.

A könyv előzményeit, elméleti háttérének egyes aspektusait és alapvetéseinek egy részét a szerző régebbi publikációiból, könyveiből (*Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982., *A gondolkodás grammatikája*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.) és számos tanulmányából jól ismeri a szakmai közvélemény. Közülük — (ön)kritikai vizsgálat tárgyává is téve azokat — csupán annyit vesz föl jelen munkájába Békési Imre, amennyi az oppozicionális szerkezetek szemantikai-pragmatikai interpretációjának megvilágításához szükséges. Ezen előzmények, illetőleg kutatási eredmények azonban itt egy, a korábbinál jóval szélesebb és mélyrehatóbb elméleti keretben kerülnek részben megfogalmazásra, részben újrafogalmazásra.

A szóban forgó keret legproduktívabb összetevői egyrészt a szerző legutóbbi tanulmányai egyikében bevezetett, definiált és empirikusan is igazolt „kettős szillogizmus” fogalma (lásd Petőfi S. János—Békési Imre [szerk.]: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 38—54), másrészt az a Petőfi S. János 'Vehiculumstruktúra-Relátumstruktúra'-elméletéből alkotó módon átvett reprezentációs nyelv, amely a deskriptív, a szubvilágalkotó és a performatív-modális proposíciókkal egyaránt operál a különféle nyelvhasználati alakulatok (megnyilatkozások, megnyilatkozástömbök, szövegek) interpretációja során (s amely szintén nem előzmény nélküli Békési Imre munkásságában, vö. A kettős szillogizmus tipikus 'világai', in: Petőfi S. János—Békési Imre [szerk.]: *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 41—61), harmadrészt a konvencionális és a konverzációs implikációk (inferenciák, preszuppozíciók stb.) figyelembevételre a szillogisztikus jellegű következtetések sémája mentén.

„Feladatomhoz — írja Békési Imre — különösen a 'szubvilágalkotó szint'-re vonatkozó kutatások tapasztalatait kellett figyelembe vennem. A 'tényállásleírások'-at ugyanis a beszélő különböző 'szubvilágok'-ban »helyezi el« (tapasztalja — gondolja — tudja — hiszi stb.); így például a *de ... mert* nemcsak a tényállásleírásoknak, hanem az ezeket magukba ágyazó szubvilágoknak a viszonyait is modellálja: Tudtam, hogy ... DE feltételeztem, hogy ... MERT korábban azt tapasztaltam, hogy...” (11). Mivel nyilvánvalóan „nem lehet közömbös, hogy egy komplex megnyilatkozás jelentésszerkezetét mennyire (milyen mértékben) a 'tényállásleírások' és mennyire az ezeket magukba ágyazó 'szubvilágok' relációi alkotják; esetleg — ritkán — e relációk a 'performatív-modális' szerepű megnyilatkozások szintjén vannak-e” (12), miként az sem lehet közömbös, hogy e jelentésszerkezetet mennyire alakítják implicit komponensek, illetőleg hogy ezek számbavétele és reprezentálása milyen mértékben következetes: az ezekkel az összetevőkkel kibővített, integratív vizsgálati modell már lehetővé tette a szerző számára egyrészt a 'teljes'-nek tekinthető jelentésszerkezet következetes formális explikációját és egzakttá bemutatását, másrészt ennek révén az elemzett nyelvhasználati formák differenciált tipologizálását.

A kiindulás szerkezet ebben a modellben az elvárástörő (s a vele rokon megengedő) ellentét szemantikai struktúrája, amellyel Békési Imre elsőként világít rá arra, hogy az oppozíció nem egyszerűen egy előtag és egy utótag szintspecifikus viszonya, hanem két (az előtag és az utótag tételeinek kauzális összefüggésein alapuló) szillogizmus relációja, s mellyel az implicit jelentésrészek reprezentálása a célja. „A két szillogizmusból — állapítja meg — a használatban legalább egy-egy tételt explikálunk, a *devel* jelölt ellentét azonban nem mindig ezek között van, hanem tipikusan lehet különböző szerepű

(szintű) és a különböző megjelenésű (sőt meg nem jelenő) tételek között is” (47). A kettős szillogizmus sémája mentén szerveződő explicit és az általuk jelen lévő implicit tényállásleírások az adekvát interpretáció szempontjából alapvető fontosságú, a beszélő (és partnere, illetőleg az interpretátor) 'hozzáférhetőségi reláció'-it kifejező 'szubvilág'-okba ágyazódnak, melyeket különféle 'szubvilágalkotó elemek' juttatnak kifejezésre. Ezek az elemek 'szubvilágalkotó konnektívumok' révén egy adott szövegben összefüggő láncot alkotnak. Békési Imre itt természetesen csak az oppozicionális konstrukciótípusok explicit vagy (re)konstruált 'szubvilágalkotó elem'-einek és konnektívumainak vizsgálatára vállalkozik, s a 'szubvilágösszefüggések'-nek a következő három fő típusát körvonalazza.

1. típus

[A _{or} *] TAPASZTALÁS, TUDÁS	[B _{or} *] TAPASZTALÁS, TUDÁS
[A _o] TUDÁS, TAPASZTALÁS	[B _o] TUDÁS, HIT
[A _a *] ELVÁRÁS, REMÉNY	[B _a] INTENCIONÁLT ÁLLAPOT HIÁBAVALÓ REMÉNY

2. típus

[A _{or} *] TAPASZTALÁS, TUDÁS TUDÁS	[B _{or} *] TAPASZTALÁS, TUDÁS ELKÉPZELÉS
[A _o] TUDÁS	[B _o] TÉNY
[A _a] MEGGYŐZŐDÉS, HIT	[B _a] TÉNY, FÉLÉS valamitől

3. típus

[A _{or} *] ELKÉPZELÉS	[B _{or} *] ELKÉPZELÉS
[A _o *] FELTÉTELEZÉS	[B _o] FELTÉTELEZÉS
[A _a] TÉNY	[B _a] TÉNY

A 'performatív-modális' propozíciók szerkezetalkotó összefüggéseinek interpretatív jelentőségét kiemelve tér rá Békési Imre a főbb konstrukciótípusok tárgyalására, illetőleg klasszifikálására. Az ismertetett módon (re)konstruált kiindulászerkezet lineárisan folytonos, illetőleg lineárisan nem folytonos konstrukciórészekben realizálódhatnak. A konstrukciótípusok a 'főviszony' jellege szerint oppozicionálisak, kauzálisak és választóak, felépítettségük szerint elemiek és bővítettek, beépítettségük szerint pedig viszonylag önállóak, viszonylag önállótlanok és teljesen önállótlanok lehetnek. Az oppozicionális konstrukciótípusok fajtáit bőséges és gondolatébresztő példaanyaggal illusztrálja, illetve ábrázolja (célszerűen hierarchikusan vagy lineárisan). Szemléltetésül lássunk itt legalább egyet közülük!

Megokolt utótagú ellentétes elemi konstrukciótípus az alábbi. (A példát annak explicit jelentésszerkezte, majd az utólag implicit komponensei követik.)

„1A hőmérő 34 Celsius fokot mutat, árnyékban, Budapesten, Kecskeméten és Debrecenben. 2Kiskunhalmon is annyit mutat, az orvos lakásán meg a gyógyszerértárban, *de* máshol nem, *mert* csak ez a két hőmérő van a faluban. (Nagy Lajos: *Kiskunhalom*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.)
 Ábrázolva:

((2) *de* ((2) *mert* (2)))
 ((A_p *de* ((B_q *mert* ((B_p) ET (B_{pr}*))))))

A megokolt utótagú konstrukciótípus lényege az „*ellentétes főkapcsolás és a magyarázó alkapcsolás sorrendileg kötött együttléte*. Ehhez képest csupán a megjelenési forma kérdése, hogy (a) a (*de* *mert*)-tel viszonyított információrészek tagmondatok-e vagy pedig mondategységek, mondat fölötti szövegegységek, illetőleg nagyobb szövegrészek; továbbá az is, hogy (b) a konstrukciótípus elő- és/vagy utótagja egyéb tartalmi-logikai viszonyfajtaival kibővül-e (bővített konstrukció), vagy sem (elemi konstrukció)” (102).

A megokolt utótagú, továbbá az azzal analóg módon értelmezett következtető utótagú, valamint a megokolt és a következtető előtagú oppozicionális konstrukciótípusok azután összetett(ebb) (bekezdésnyi vagy nagyobb) konstrukciókat alkot(hat)nak, beépül(het) nek, sőt adott esetben önállóan is megjelen(het)nek (mint például Juhász Gyula *Anna örök* című költeménye).

Befejezésül a következőket kívánom megjegyezni. Jóllehet Békési Imre kutatási tárgya, miként látható, kimondottan szövegmondatok és szöveg közé eső nyelvhasználati egységek, többnyire argumentatív struktúrák, célja pedig ezek paradigmatis rendszerezése, a szerző valójában ebben a könyvében és a vázolt módon teszi meg a legjelentősebb lépést a szövegmondatok, illetőleg a bemutatott kötőszövegösszetesek által modellált szövegszerkezeti egységek, konstrukciótípusok vizsgálatától az általánosabb és teljesebb nyelvhasználati alakulatok, más szóval: az autonóm rész- és teljes szövegek vizsgálata felé.

Vass László

Petőfi S. János—Bácsi János—Benkes Zsuzsa—Vass László:

Szövegtan és verselemzés

Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 1993. 465 p.

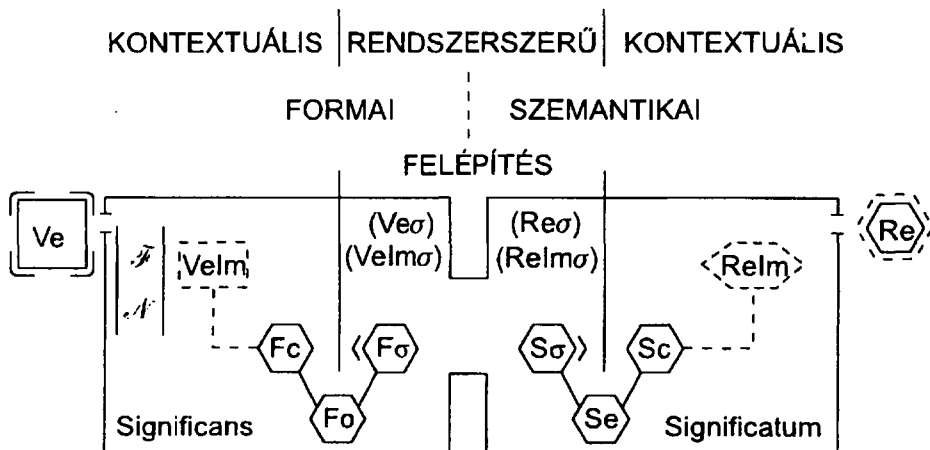
A *Szövegtan és verselemzés* című kötetet Békési Imre előszava vezeti be. Megítélése szerint a könyv sajátossága abban rejlik, hogy „csak végső formájában készült íróasztalon. Lényegét illetően gondos tervezés alapján egy — a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszéke által szervezett (és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium által támogatott) — intenzív nyári tanfolyam hét napja alatt vált valósággá 1992 júniusában, Szegeden” (5). Közvetlen előzménye az *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben* (Petőfi S. J.—Benkes Zs. OTTÉV, Veszprém, 1992.) címmel megjelent kötet.

Szerkezetét tekintve a *Szövegtan és verselemzés* öt nagy fejezetre tagolódik.

Az első fejezet (I. SZÖVEGTAN) Petőfi S. János munkája, melyben a szerző a szövegtani kutatás alapkérdéseit tekinti át. A 'szövegtani kutatás' terminusnak kétféle értelmezésére mutat rá: az egyik azokat a kutatásokat jelöli, amelyeknek célja bizonyos szövegeknek egy adott szempontú vizsgálata. A másik olyan kutatásokat jelent, amelyeknek célja egy szövegtan (mint diszciplína) létrehozása. A szövegtani kutatások nagy része (kiváltképp a hazai) az első értelmezéshez sorolható. Ezután a 'szöveg' és 'szövegtan' terminusok tisztázása következik. Megállapítása szerint a szöveg a nyelvi rendszer használatának terminusa, amely vertikálisan utal a nyelvhasználatra. A nyelvhasználat bármely hierarchiaszintjén álló egység szövegnek nevezhető, ha eleget tesz a szövegszerűség követelményeinek: „egy adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy adott vagy feltételezett kommunikatív funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggő és lezárt egész” (14). A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a szövegszerűség ilyen értelmezése a 'szövegtan' terminus félrevezető voltát is jelzi, mely azt a képzetet kelti, hogy a szöveg a nyelvi rendszer egysége, és egy mondatnál minden esetben magasabb hierarchiaszintű (nagyobb összetettségű) egység.

Petőfi S. János szerint a hatvanas évek elején föllendülő szövegkutatás egyrészt a hagyományos nyelvészetben belülről, másrészt a generatív nyelvelmélet hatására indult meg. A szövegtan mint diszciplína kidolgozására törekvő szakemberek a szövegkutatás ez utóbbi ágából kerültek ki (a szerző önmagát is idesorolja). Egy szövegtan létrehozására irányuló kutatómunkájában a 'szöveg' terminust a 'multimediális, de dominánsan verbális kommunikátum' értelemben használja, ezeknek a szövegeknek a szövegtanát *szemiotikai textológiának* nevezi.

Ezután a szemiotikai textológia mint átfogó elméleti keret fő jellemvonásainak ismertetése következik. Az első az, hogy a szövegeket olyan jelkomplexusokként kezeli, amelyeknek csak egyik jelösszetevője adott egyformán mindenki számára, valamennyi más összetevőjét az interpretátorok hozzák létre. Az interpretátorok műveleteinek végeredményeit a jelölő-jelölt szerkezet terminussal jelöli. A szemiotikai textológia jelmo- delljét a következő ábrával szemlélteti:

A jelmodellben található szimbólumokat Weöres Sándor *Őszi dal* című versének két változata alapján értelmezi.

- Ve = vehikulum (a szöveg jelölő-jelölt szerkezetének fizikai hordozója)
- \mathcal{F} = figura (a vehikulum fizikai szemiotikai arculata)
- \mathcal{N} = notáció (a vehikulum nyelvi szemiotikai arculata)
- Velm = vehikulum-imágó (a szöveg vehikulumához rendelhető mentális kép)
- Fo = formáció (a szöveg vehikulumához rendelhető formai felépítés)
- Fc = kontextuális formáció (a szöveg vehikulumához rendelhető kontextuális formai felépítés)
- F σ = rendszerszerű formáció (a szöveg vehikulumához rendelhető rendszer-szerű formai felépítés)
- Se = sensus (a szöveg vehikulumához rendelhető szemantikai felépítés)
- S σ = rendszerszerű értelem (a szöveg vehikulumához rendelhető rendszerszerű szemantikai felépítés)
- Sc = kontextuális értelem (a szöveg vehikulumához rendelhető kontextuális szemantikai felépítés)
- Relm = relátum-imágó (a szöveg adott módon interpretált vehikulumához rendelhető világfragmentum mentális képe)
- Re = relátum (a szöveg adott módon interpretált vehikulumához rendelhető világfragmentum).

A szemiotikai textológia jelmodellje első fokú jelmodell, amely akkor használható, ha az interpretáció során csak a közvetlen értelemmel operálunk.

A szemiotikai textológia második fő jellemvonása, hogy a szövegek formai és szemantikai felépítésének tárgyalásához szinteket értelmez. A szintek egységeit és egymáshoz való viszonyukat a külön ábra szemlélteti.

A harmadik jellemzője, hogy különféle organizációformákat értelmez, amelyek a következő négy párba rendezhetők: konfigurációs — relációs, belső kommunikatív — diszkurzív, textuális — kiegészített, kompozicionális — texturális.

A negyedik fő jellemvonás, hogy a szemiotikai textológia jelmodellje szimmetrikus, ami azt jelenti, hogy a Velm és a Fc egyazon percepció modell két arcának tekintendő, mint a Relm és a Sc.

Végül az ötödik jellemvonás, hogy a szemiotikai textológia lehetőséget ad az interpretáció során felhasznált ismeretek moduláris elrendezésére és alkalmazására is. (A két utóbbi jellemvonás értelmezését egy ábra segíti.)

A szerző az elméleti fejezet következő részében az értelmező interpretációról és az annak során felhasznált tudásrendszerekről szól. Az interpretáció végrehajtásának módja *analitikus-kreatív* vagy *kreatív-produktív* lehet. Az első fejezetet a *Kitekintés* című rész zárja, melyben Petőfi S. János a szövegtani kutatások legsürgősebb feladatait jelöli meg.

A kötet második fejezetében (II. KREATÍV VERSMEGKÖZELÍTÉSEK) két tanulmány szerepel, az első a *kreatív-produktív*, a második az *analitikus-kreatív* versmegközelítéssel ismerteti meg az olvasót Baka István *Ősz van az úrben* című verse alapján. (Az analitikus-kreatív megközelítés főbb állomásainak megfelelő kreatív-produktív gyakorlat-csoportokat a szerzők az *Elkallódni megkerülni* című kötetből már ismert képszimbólumokkal jelölik.)

Az első tanulmány (Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa munkája) a *kreatív-produktív* versmegközelítést gyakorlatleírásokon keresztül mutatja be. A kreatív-produktív megközelítésnek az a feladata, hogy előkészítse az analitikus-kreatív megközelítést, felkeltse az érdeklődést, elmélyítse a költői alkotások felépítésére és az anyanyelv helyes használatára vonatkozó ismereteket. A szerzők a gyakorlatokat hat csoportba sorolják. Az 1—4. csoport a szövegnek mint jelkomplexusnak összetevőivel (Ve, Fo, Se, Re) kapcsolatos gyakorlatokat tartalmaz. Az 5. csoportba olyan feladatok tartoznak, amelyek egyidejűleg több jelkomplexus-összetevőt érintenek, a 6. csoportot pedig a globális tematikus kompozíciót érintő gyakorlatok alkotják. A *versek kreatív-produktív megközelítése* című részt a 6.1. és a 6.2. gyakorlatok elvégzésének bemutatása és eredményeinek részletes elemzése zárja.

A versek *analitikus-kreatív* megközelítését a második tanulmány mutatja be. (Szerzők: Petőfi S. János—Vass László.) Ennek főbb állomásai a következők: vehikulumnak minősítünk egy szöveget, erre ráhelyezzük a szemiotikai textológia kategóriarendszerét. Az összetevők közül kiválasztjuk azokat, amelyeket döntő jelentőségűnek tartunk, s ha szükséges, végrehajtunk egy másodfokú interpretációfolyamatot is. Az analitikus-kreatív leíró értelmező interpretációt a tanulmány szerzői Baka István *Ősz van az űrben* verse alapján mutatják be.

A kötet harmadik fejezete (III. KREATÍV-PRODUKTÍV GYAKORLATOK) tartalmazza azoknak a gyakorlatoknak a leírását és elemzését, amelyeket az 1992 júniusában megtartott tanfolyamon végeztek el a tanár- és diákrésztvevők. A fejezet egy antológiával indul, amelyben a kreatív-produktív gyakorlatok céljára kiválasztott kilenc szöveg kapott helyet (Baranyi Ferenc: *Morituri*, Baka István: *Ősz van az űrben*, La Fontaine: *A farkas és a golya*, Rakovszky Zsuzsa: *Van Gogh*, Áprily Lajos: *Tél integer*, Kálnoky László: *Csak mint a fák...*, Szabó Lőrinc: *Csigabiga*, Octavio Paz: *Hullámozás*). A feladatok öt csoportban szerepelnek. Az első csoport a vehikulumhoz kapcsolódik (összeállítója Bácsi János), a másodikban a formációhoz tartozó feladatok szerepelnek (Vass László munkája), a harmadikba a sensussal kapcsolatos (Benkes Zsuzsa), a negyedikbe a relátumhoz kapcsolódó gyakorlatok (Petőfi S. János) kerültek. Az ötödik csoport olyan speciális feladatokat szemléltet, amelyek egy prelogikus vagy posztlogikus felépítésű vers analitikus-kreatív elemzését készítik elő. A harmadik fejezetet az interpretációtípusok és a kreatív-produktív szövegmegközelítés kapcsolatát vizsgáló tanulmány zárja. Petőfi S. János az interpretációnak — egy elmélet fogalmi rendszerét és módszerét felhasználó szövegmegközelítésnek — két alaptípusát különbözteti meg: *értelmező és értékelő interpretáció*. Az értelmező interpretáció egy adott szöveghez egy formai felépítésleírást és jelentést rendel. Az értékelő interpretáció, amely feltételezi az értelmező interpretáció végrehajtását, minden esetben valamilyen normarendszer (például nyelvi, stilisztikai, poétikai, ideológiai stb.) alkalmazását kívánja meg. Mindkét interpretáció végrehajtható egy *strukturális* interpretációt (ilyenkor csak az alkotóelemek relációja kerül bemutatásra) eredményező és egy *procedurális* interpretációt eredményező (a relációk mellett a folyamatot is bemutatjuk) módon is. A szerző megkülönböztet még *leíró* (megokolás nélküli) és *argumentatív* (megokolást is adó) interpretációkat is.

A *Szövegatan és verselemzés* című könyv következő fejezete (IV. TALLÓZÁS AZ IDEGEN NYELVŰ (SZAK)IRODALOMBAN) a szerző szavai szerint „kommentált antológia”. Petőfi S. Jánosnak az a célja, hogy olyan művekre irányítsa a magyartanárok és az idegen nyelveket tanítók figyelmét, amelyeknek témája a nyelv kreatív megközelítése. Az

antológiában angol, francia, német és olasz szépirodalmi művek, valamint szakkönyvek szerepelnek.

Az angol nyelvű szépirodalomból a szerző Lewis Carroll klasszikus meseregényeit — *Alice Csodaországban*, *Alice Tükörországban* — emeli ki, amelyek a nyelvi játékok kiapadhatatlan forrásai. A szakirodalomból pedig Peter Abbs és John Richardson *The Forms of Poetry. A Practical Study Guide For English* (Cambridge University Press, 1990.) című könyvét mutatja be vázlatosan. Ez a mű 14–18 éves tanulók számára készült, és változatos antológiára építve tárgyalja a költészet alapkérdéseit.

A francia irodalomból Raymond Queneau két munkájára hívja fel a figyelmet Petőfi S. János. Az első az *Exercices de style*, amely játékosan vezet be a stilisztika és retorika világába (magyarul *Stílusgyakorlatok* címmel jelent meg). A másik Queneau-mű a *Cent mille milliards de poèmes* (Gallimard Libraire Paris, 1961.). A könyvben tíz szonett van, amelyeket úgy nyomtattak, hogy soraik fedik egymást. A lapok soronként szét vannak vágva, így a tíz tizennégy soros vers 10^{14} számú olvasási lehetőséget ad. A szakirodalomból A. Duchense és Th. Leguay *Lettres en folie* című könyvét ismerteti a szerző (Paris, Magnard, 1988.). Ennek a műnek az a célja, hogy az olvasó és az irodalom között kreatív kapcsolatot teremtsen, a költői játékok (szójátékok) típusait szótárszerűen foglalja össze.

A német irodalomból Oskar Pastior négy művével foglalkozik Petőfi S. János: *Urologe kuesst Nabelstrang. Verstreute Anagramme 1979–1989* (Augsburg, Maro, 1991.), *Vokalisieren Gimpelstifte* (München–Wien, Carl Hanser, 1992.), *Sonetburger mit zeichnungen des auteurs* (Berlin, Rainer Verlag, 1983.), a negyedik Pastior-mű címe: *Oskar Pastior — Francesco Petrarca 33 Gedichte* (München–Wien, Carl Hanser, 1983.). Ez utóbbi szemantikai szempontból érdekes. Pastior tetten akarja érni Petrarca metaforáinak működését, ezért újraírja a nyersfordításokat. A német nyelvű szakirodalomból a *Das Vasserzeichen der Poesie oder die Kunst und das Vergnügen, Gedichte zu lesen. In hundertvierundsechzig Spielarten vorgestellt von Andreas Thalmayr* (Nördlingen, Franz Greno, 1985.) című művet emeli ki a szerző, amely a versolvasás élvezetébe és művészetébe kívánja bevezetni az olvasót.

Az olasz nyelvű (szak)irodalom is bőséges választékát kínálja a játékos műveknek. Eduardo Sanguineti az olasz irodalmi nyelv egyik legismertebb megújítója. Munkái közül válogatott verseinek gyűjteményére — *Segnalibro. Poesie 1951–1981* (Milano, Feltrinelli, 1982.) — és ugyanennél a kiadónál 1987-ben megjelent *Bisbidis* című művére hívja fel a figyelmet a szerző. A harmadik Sanguineti-könyv kollektív műalkotás, melynek társszerzői: Octavio Paz, Jacques Roubaud, Charles Tomlinson. *Renga. Poeme par Octavio Paz, Jacques Roubaud, Edoardo Sanguineti et Charles Tomlinson, présente par Claude Roy* (Paris, Gallimard, 1971.). A négy nyelvű poémát öt nap alatt írták a költők. Az olasz szakirodalomból két egymással pedagógiai egységet alkotó könyvet mutat be Petőfi S. János. Az első Ersilia Zamponi *I Draghi locopei. Imparare l'italiano con i giochi di parole* című munkája, amely tanulókkal végzett szójátékok eredményeit adja közre. A másik Zamponi és Roberto Piumini közös műve: *Calicanto. La poesia in gioco*. Ebben minden fejezetet egy Piumini-vers vezet be, ezekhez kapcsolódnak Zamponi nyelvi, tartalmi, poétikai, lexikai, metrikai elemző és játékos megjegyzései.

A *Szövegtan és verselemzés* utolsó fejezete: V. BIBLIOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ (összeállította: Vass László). A bibliográfia a szövegtan idegen és magyar nyelvű, a szemiotikai textológia, az analitikus-kreatív és a kreatív-produktív versmegközelítés

legfontosabb szakirodalmát tartalmazza. A könyvet az 1992-es tanfolyamot bemutató FÜGGELÉK zárja. A kötet végén található INDEX a fogalmi tájékozódást segíti, melynek felépítése megegyezik az *Elkallódni megkerülni* című könyv INDEXével.

A *Szövegtan és verselemzés* című kötet legnagyobb erőnye, hogy nemcsak bemutatja a szemiotikai textológiát, hanem azt is szemlélteti, hogy ezek a kutatási eredmények miképpen újíthatják meg az iskolában folyó nyelvi-irodalmi nevelést.

Jenei Teréz

Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata — angol/német/francia/orosz fordítástechnikai példatárral

Scholastica Kiadó, Budapest, 1994. 384 p.

A XX. század második felében megszületett az a fordítással foglalkozó tudomány, amely a fordítók és tolmácsok gyakorlati tapasztalatainak elméleti feldolgozását, rendszerezését, általánosítását vállalta magára. A szakirodalomban hol fordításelmélet, hol fordítástudomány név alatt találjuk ezeket a kutatásokat, amelyek száma annak arányában nőtt, ahogy a 60-as évektől a fordítói tevékenység is tömegessé vált, százak, ezrek megélhetési forrásává, önálló szakmájává lett. A fordítás folyamata nemcsak a nyelvészeket, a szociolingvisztika, pszicholingvisztika művelőit foglalkoztatta, hanem a fordítás tananyagává vált, amit ma már egyre több egyetemen, főiskolán, tanfolyamon oktatnak. Így az oktatás igényei új feladatokat is állítottak az elméletalkotás elé.

Klaudy Kinga újabb fordításelméleti munkája a fordítástudomány szerteágazó és számos más tudományterülettel érintkező labirintusában kíván a gyakorlati hasznosíthatóságot is szem előtt tartó kalauzunk lenni. Mint ahogy a szerzői *Előszó* utal rá, a könyv első része a budapesti és miskolci bölcsészkaron 1991 és 1993 között tartott fordításelméleti előadások szerkesztett változata, a második rész pedig az angol és orosz szakos hallgatóknak tartott fordítástechnikai szeminárium törzsanyagát tartalmazza. Így a kötet szerkezetileg is két jól elkülöníthető részre tagolódik. *A fordítás elmélete* és *A fordítás gyakorlata* címmel. A fordításkutatás egyik legfontosabb feladata az, hogy a látszólag szubjektív fordítói döntések mögött objektív törvényszerűségeket tárjon föl, minél több műveletre tudjon magyarázatot adni, minél több műveletet tudjon rendszerbe illeszteni. Ilyen rendszer felállítására tesz kísérletet a könyv második fejezete az átváltási műveletek áttekintésével, osztályozásával, indoklásával.

A fordítás mai kutatóit a fordítás folyamata önmagában is érdekli. Feladatuknak tekintik e folyamat modellálását, törvényszerűségeinek leírását. A gyakorlatilag is hasznosítható alkalmazott kutatások mellett alapkutatásokat is folytatnak, amelyek haszna a fordítóképzés számára vagy a fordítások minőségének javítása szempontjából esetleg csak a távoli jövőben lesz érezhető. A fordításkutatásnak ez a perspektívája azért is figyelemre méltó, mert a művészi alkotásként számon tartható műfordítói tevékenység mellett a szakfordítói tevékenység jelentősen megnőtt: a fordítók politikai beszédek, nemzetközi szerződések, bírósági jegyzőkönyveket, üzleti leveleket, recepteket, árjegyzékeket stb. fordítanak. Ez a körülmény egyben a fordítástudománynak az irodalom-

tudományról való leválását is magával hozta, hiszen a végtelen sok szövegfajta (gépleírás, reklámszöveg, használati utasítás stb.) fordítási törvényszerűségei az irodalomtudomány terminológiai és fogalmi apparátusával már nem írhatók le. Ez is oka annak, hogy a fordításról való gondolkozás az irodalomtudomány hatásköréből átkerült a nyelvtudomány hatáskörébe. A nyelvtudomány a fordítás folyamatát, nem pedig a végeredményét állítja a figyelem középpontjába, nem normatív (előíró), hanem deskriptív (leíró) alapállásból tudatosan elkerüli az értékelést, mindent fordításként vizsgál, amit a hivatásos fordító vagy a kiadó annak szánt. A fordításelméletnek szoros kapcsolódási pontjai vannak a kontrasztív nyelvészettel és a kontrasztív szövegnyelvészettel, a pszicholongvisztikával és a szociolingvisztikával. Ez utóbbi kettő a fordítási szituációban résztvevők, elsősorban a fordítók és tolmácsok viselkedésének, mentális folyamatainak feltárásával, ill. a fordítási szituáció történelmi, kulturális és társadalmi körülményeinek egzakt leírásával segíti a fordításelmélet kutatásait.

A szerző a fordítás összes szövegfajtáját a fordításelmélet tárgyának tekinti, így ide tartozik:

1. írott szöveg írásbeli fordítása;
2. írott szöveg szóbeli fordítása (blattolás);
3. hangzó szöveg szóbeli fordítása (tolmácsolás):
 - a) hangzó szöveg egyidejű szóbeli fordítása (szinkrón vagy szimultán tolmácsolás);
 - b) hangzó szöveg szakaszos szóbeli fordítása (konszekutív tolmácsolás);
4. hangzó szöveg írásbeli fordítása.

Érdeemes megjegyezni, hogy az utóbbi időben a tolmácsolás elméleti kutatásának fejlődésével a „tolmácsoláselmélet” elnevezés is megjelent, mint a fordításelmélettől független, ill. fokozatosan függetlenedő diszciplína.

A fordításelmélet egyik legizgalmasabb kérdése, hogy mi történik a fordító fejében, ebben a „fekete dobozban”, amelyről csak annyit tudunk, hogy milyen anyagot kap a bemeneten (forrásnyelvi szöveg), és hogy milyen végterméket ad a kimeneten (célnyelvi szöveg). A *fordítói tevékenység modellálása* ezért egyben a szövegértés és a szövegalkotás modelljének megteremtése is lehet. A fordítás folyamata legalább két fázisra bontható: a fordító első lépésben elemzi a forrásnyelvi szöveget (az analízis szakasza), a második lépésben felépíti a célnyelvi szöveget (a szintézis szakasza). A nyelvészeket érintő kérdés, hogyan megy végbe az áttérés egyik jelrendszerből a másikba, milyen átváltási műveletek, milyen jellegű transzformációk zajlanak le eközben. A *denotatív (szituatív) modell* szerint a fordítás folyamata úgy zajlik, hogy az analízis szakaszában a fordító a forrásnyelvi jeleket visszavezeti a denotátumok mindannyiunk számára közös világába, a szintézis szakaszában pedig ugyanezeket a denotátumokat, ugyanezeket a szituációkat leírja a célnyelv eszközeivel. Szerencsés esetben a forrásnyelvet és a célnyelvet sosem vonatkoztatja közvetlenül egymásra. A denotatív modell alapján történő fordítás tipikus esete az idegen kultúrára jellemző jeltárgyak, a reáliák fordítása. A *transzformációs modell* szerint a fordító a forrásnyelvi jeleket nem a valósággal, hanem a célnyelvi jelekkel azonosítja. Eszerint a fordítás egyszerű behelyettesítés, mely azonban csak akkor működne, ha a forrásnyelv és a célnyelv rendszere az elemek számát, elrendezését és működési szabályait tekintve egyforma lenne. Természe-

tes nyelvek esetén ez nyilvánvalóan lehetetlen. Ám két nyelv között mindig fellelhető egy olyan közös tartomány, amely azonos elrendezésű, s azonos szabályok szerint működik. Ez adja a nyelvek közötti fordítás alapját. A transzformációs fordítói modell kidolgozóira nagy hatással voltak Noam Chomsky művei. E modell képviselői között Rozencvejk és Nida szerepét kell kiemelni. A transzformációs modell úgy képzei el a fordítás folyamatát, hogy a fordító a forrásnyelvi felszínről transzformációk útján eljut a magstruktúrákhoz, amelyek közösek, vagy nagyon közel állnak egymáshoz, majd újabb transzformációk útján eljut a célnyelvi felszíni struktúrához, miközben a jelentés, az értelem változatlan marad. A jelentés, ill. az értelem felől közelítik meg a fordítást a transzformációs modell egyik válfajának tekintett *szemantikai modell* képviselői. Szerintük a fordító a forrásnyelvi analízis során nem elemi lexikai egységekre vezeti vissza az eredeti szöveget, hanem elemi szemantikai egységeket, elemi jelentéseket (szémákat) keres. Ezek az elemi jelentések a beszédhelyzettől és a kontextustól függően bizonyos rendszert alkotnak. Az átlépés egyik nyelvből a másikba a szemantikai mély struktúráján keresztül történik. Melcsuk és Zsolkovszkij „szöveg — értelem — szöveg” modellje erről a feltételezett szemantikai mélyszerkezetről a szemantikai függvények bevezetésével ad áttekinthető képet. A szemantikai függvények azokat a viszonyokat, korrelátumokat jelentik, amelyek a törzsnyelvi lexikális elemek között állíthatók fel. A lexikai korrelátumok lehetnek helyettesítők (szinonimák, antonimák), ill. kapcsolódóak. Ez utóbbiak olyan jelentéseket fednek, mint „elkezdődik” — az egyezményes latin rövidítéssel — (Incep), „véget ér” (Fin), „működik” (Oper), „okoz valamit” (Caus), „megsemmisít valamit” (Liqu), „elromlik” (Degrad) stb. E véges számú szemantikai függvény (40—42) lehetővé teszi az elemi jelentések rendszerezését, és támpontokat nyújt a jelentések felbontásához és újraépítéséhez. Ezt követően szintaktikai szabályok és szűrők vezetnek a célnyelvi szöveg létrehozásához. A szemantikai modell nem tud magyarázatot adni azokra a fordítási helyzetekre, amikor a forrásnyelvi forma egyáltalán nincs hatással a célnyelvi kifejezésre, amikor a beszédhelyzet vagy a kommunikációs cél alapján kell a célnyelvi megfelelőt megtalálni. Komisszarov *ekvivalenciaszintek szerinti modellje* az átlépés öt különböző szintjét írja le, amelyből a fordító a legrövidebb úton megvalósíthatót választja a célnyelvi szöveg létrehozásához. Ezek:

1. a nyelvi jelek szintje;
2. a megnyilatkozás szintje;
3. a közlemény szintje;
4. a szituáció szintje;
5. a kommunikációs cél szintje.

E szinteket Komisszarov tartalmi szinteknek nevezi, amelyekre a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyaránt felbontható. A szöveg megértésekor az út a nyelvi jelektől a kommunikáció céljának, a kommunikatív cselekvésnek az értelmezéséig vezet. A fordítás során a sorrendiség fordítva működik: a kommunikációs cél szabja meg a célnyelvi megfelelő kiválasztását. Komisszarov modellje szerencsésen kiküszöböli a denotatív és a transzformációs modellek egyoldalúságát, jobban tükrözi a fordító munkájának bonyolult voltát, aki nemcsak egyféle stratégia szerint dolgozik. A fordítás folyamatát leginkább két nyelv együttes működéseként lehetne eszerint jellemezni. E bonyolult folyamat jobb megértéséhez segítenek hozzá a fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei.

A nyelvészeti fordításelmélet fontos kutatási területe a modell-leírás mellett az *ekvivalencia kérdéskörének kutatása*. A nyelvészek egy része az ekvivalenciát a fordítás feltételének tartja, mely megkülönbözteti az idegen nyelvű szövegek átültetésének más módjától, az adaptációtól, a kivonattól, a rezümétől stb. Ebben a megközelítésben az ekvivalenciának nincsenek fajtái, nincsenek fokozatai. A másik megközelítés abból indul ki, hogy az ekvivalencia sohasem lehet teljes. A célnyelvi szöveg csak bizonyos (formai, tartalmi, kommunikatív stb.) szempontból egyezik az eredetivel, s a kutatás ezeket a szempontokat igyekszik feltárni, rendszerezni. E megközelítésen belül elkülöníthető a normatív és a deskriptív irányzat. Az ekvivalenciakutatás harmadik ága abból indul ki, hogy nem lehet azonos ekvivalenciakövetelményeket felállítani egy használati utasítás és egy filmforgatókönyv, egy gépleírás és egy lírai költemény fordításával szemben, vagyis ahány szövegtypus létezik, az ekvivalenciának annyiféle megvalósulása képzélhető el. Catford, Nida, Newmark, Komisszarov ekvivalenciafelfogásának ismertetése után Klaudy Kinga saját, kommunikatív ekvivalenciának nevezett egyenértékűség-definícióját így határozza meg: „A kommunikative ekvivalens fordításra háromféle egyenértékűségi viszony jellemző: referenciális, kontextuális és funkcionális egyenértékűség. Azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel.” A referenciális egyenértékűség esetén a célnyelvi szöveg a valóság ugyanazon szeletére vonatkozik (tények, események, jelenségek), mint a forrásnyelvi. A kontextuális egyenértékűség akkor áll fenn, ha a célnyelvi mondatok és a forrásnyelvi mondatok szövegbeli helye megegyezik. Végül *funkcionálisan* akkor egyenértékű a fordítás, ha a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelvi olvasó számára, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi olvasók értelmezésében. Az ekvivalenciának vannak fokozatai, s a jelenleg közkézen forgó fordításoknak korántsem mindegyike tekinthető az eredeti szöveg kommunikatív ekvivalensének, legyen szó akár szépirodalmi, akár publicisztikai, akár tudományos vagy műszaki fordításokról. A fordításelmélet egyik további feladata lesz a különböző műfajú forrásnyelvi szövegek, azok célnyelvi fordításai és hasonló műfajú, nem fordítás eredményeként született célnyelvi szövegek kontextuális egybevetése. Az ekvivalencia vizsgálatok a fordításnak a forrásnyelvi szöveggel való egyenértékűségét mérleljük. Gideon Toury viszont a nyolcvanas évek elején a célnyelv felé próbálja fordítani a fordításelmélet figyelmét, azt hangsúlyozva, hogy a fordításnak a célnyelvi kontextusban kell funkcionálnia, célnyelvi műfaji, stilisztikai normáknak kell megfelelnie. Így az ekvivalencia mint a fordítástudomány központi kategóriája fokozatosan átadja helyét a nyolcvanas évek végén az „adequacy — appropriacy — acceptability” (adekvátság — célnyelvi megfelelés — célnyelvi elfogadhatóság) hármas kategóriájának.

A fordítástudomány jelenleg is aktív műhelyeit ismertette a szerző, a bécsi Fordító- és Tolmácsképző Intézetre (Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Wien), a Katholike Universiteit Leuven keretei között működő fordításkutatói műhelyre, a finnországi Savonlinna Idegen Nyelvi Főiskolájára hívja fel a figyelmet. Felsorolja a trieszti, az angol, az amerikai, kanadai nagy hagyományú és újonnan alapított központokat, az új folyóiratokat, a nyolcvanas, kilencvenes éveknek mint a fordításelmélet második korszakának főbb műveit, s az új kutatási módszereket.

A kötet második része a fordítás gyakorlatával, az *átváltási műveletekkel* foglalkozik. Angol és orosz szépirodalmi példákön mutatja be, magyarázza el a különböző

szintű, kötelező és fakultatív átváltási műveleteket. Sorra veszi a lexikai átváltási műveletek között a jelentések szűkítését, bővítését, összevonását, felbontását, a kihagyást és betoldást, a jelentés áthelyezését, felcserélését, az antonim fordítást, a teljes átalakítást, a kompenzálást. Ugyanígy részletezi a grammatikai átváltási műveleteket, a *konkretizálást* és a *generalizálást*, a *felbontást és felemelést*, az *összevonást és lesüllyesztést*, a *betoldást*, a *kihagyást*, a *szórendi változtatást*, a *grammatikai cseréket*. Az a körülbelül száz — részben nyelvspecifikus, részben fordítás-specifikus — művelet, melyre a könyv példatárként szolgáló harmadik és negyedik része négy nyelven több mint ezer példát ad, mintegy kijelöli azoknak a műveleteknek a helyét is, melyekről a könyvben nem esik szó. Beilleszthetők a rendszerbe a nem szépirodalmi művek fordításakor végzett átváltási műveletek is, szépirodalmi példákat csupán azért választott a szerző, hogy a példatár mondatait megóvja a gyors elavulástól. A gazdag példaanyag gyűjtésébe azok a budapesti és a miskolci bölcsészhallgatók is besegítettek, akik a szerző fordításelméleti előadásait hallgatva, vizsgájuk részeként az átváltási műveletekre saját példatárat is bemutattak. Segítségükkel a két utolsó fejezetben 150 idegen nyelvű írásmű és magyar nyelvű fordítása, illetve mintegy 50 magyar mű és idegen nyelvű fordítása, azaz összesen körülbelül 400, a szerző által megadott szempontok szerint átvizsgált, könyvnyi terjedelmű szöveg (és csaknem kétszáz fordító munkája) kapott helyet.

Klaudy Kinga *A fordítás elmélete és gyakorlata* című munkája folytatása annak fordításelméleti kutatói és szakírói tevékenységnek, amelyet már eddig is a szerző tollából származó könyvek, tanulmányok, hazai és külföldi előadások és sokrétű tudomány-szervező tevékenység igazolt. Klaudy Kinga munkájával az 1990-es években mind szélesebb körben hazánkban is beinduló fordítóképzés és a nyelvtudományi műhelyek körül szerveződő magyar fordításkutatás gazdag szaktudományi és példaanyagra támaszkodó, mind az elméleti, mind a gyakorlati elemzésekben jól hasznosítható, alapműnek tekinthető kézikönyvvel gazdagodott.

Cs. Jónás Erzsébet

Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegek világa

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 78 p.

Tolcsvai Nagy Gábor könyve nagy nyeresége a magyar textológiának. Hiányzott ugyanis eddig egy rövid összefoglaló, egy jó áttekintést nyújtó szintézis. Hogy kötetének ez a profilja, azt a Bevezetőben jelzett cél és szándék is igazolja: a kötet „nem hagyományos tankönyv, inkább tematikus tájékoztató összefoglaló, kiegészítő anyagot ad a középiskolai nyelv- és irodalomórákhoz, az egyéni elmélyüléshez a témakörben” (7).

Sajátos felépítésű könyv. Tárgyalásrendje jó és logikus, megfelel a kitűzött célnak. Fejezetbeosztása a következő: A szövegtan, A szöveg természete (ezen belül: a szöveg-szintek, a szöveg szerkezete; a szöveg alkotása és megértése), A szövegtípusok, Összegzés.

A *szöveg természete* című fejezetben tárgyalt kérdések közül kiemelném a szöveg-szintek bemutatását. Köztudott, hogy a szövegszintek megítélésében nincs egység, nagy

a sokféleség. Amit a szerző kiválasztott, az megfelel a célként megfogalmazott elvnek, sőt — állíthatom —, nagyon is produktív. Szintnek tekinti ugyanis a szemiotikai hármasság alapján a szöveg pragmatikai, szemantikai és szintaktikai szintjét.

Tárgyalásuk sorrendjéről szólva — úgy vélem, jogosan — azzal érvel, hogy „a három szövegszintet, a pragmatikait, a szemantikait és a szintaktikait ebben a sorrendben, azaz a nagybóttól, az átfogóbóttól, a nem nyelvitől a kisebb, a nyelvi felé haladva tárgyaljuk”, de azt is hangsúlyozza, hogy „a három szintre bontás csupán módszertani eljárás, amelyet az anyag kezelhetősége érdekében teszünk meg” (15).

És figyelemreméltóak azok a szempontok, amelyekkel a pragmatikai szint jelentőségét igyekszik bizonyítani. A nyelvi funkciókat tartva szem előtt, Brown és Yule alapján állítja, hogy „a nyelvi megnyilatkozás mindig közölni szándékozik *valamit*”, és hogy „a megnyilatkozás mindig *valakivel* szándékozik közölni valamit” (16). Lényeges tehát a közlésben résztvevők személye, egymáshoz való viszonyuk, tudáskeretük, a megnyilatkozások helye a cselekvések, események sorában, továbbá a beszédhelyzetek és még sok más tényező.

Érdekes a beszédhelyzet fogalmának értelmezése. A szerző szerint jobb a szűkebb magyarázat: „a megnyilatkozásnak azokat a külső összetevőit soroljuk ide, amelyek annak közvetlen (többnyire fizikai) körülményeit határozzák meg” (23). És ezeket két kategóriában ragadja meg: „a beszédhelyzetet az a tér és idő adja meg, amelyben maga a megnyilatkozás cselekedete s az azzal együtt lejátszódó más cselekedetek, események megtörténnek” (23).

Ugyancsak elfogadható, sőt tanulságos is az, ahogy a szövegtípusokat (bizonyos sajátosságaikban, funkcióikban) pragmatikai tényezőként fogja fel. Elismeri, hogy a szövegtípusok a szöveg részeként jelennek meg, de hangsúlyozza, hogy mégsem (csak) nyelvi természetűek, hisz a szövegalkotást meghatározó erő van bennük, az tudniillik, hogy történetileg kialakult, hagyományozott szövegformák (sőt szerintem szövegminták is). És ilyennek tartja még a pragmatikai előfeltevést (a preszuppozíciót), a bennfoglalást (az implikációt) és a következtetést (az inferenciát).

A szövegtípusokról szólva helyesen állapítja meg, hogy elvonatkoztatások eredményei. De azt is állítja, hogy a különböző szövegek fajtáiról való ismereteinket a gyakorlatban (elsősorban az iskolában) szerezzük meg, és hogy a közlő a szövegtípusokat alkalmakhoz (a beszédhelyzethez, a megnyilatkozás résztvevőihöz és témákhoz) viszonyítja (50). Fontos tézisként fogalmazza meg azt is, hogy a szövegtípusok elkülönítésében különös jelentősége van a szövegfajták szerkezeti sajátosságainak.

Funkciójuk szerint három típust különböztet meg: leíró, elbeszélő és érvelő szövegfajtákat. Az ezek fölé emelkedő osztályozásukban azt veszi alapul, „ahogy ezek a mindennapi gyakorlatban a megnyilatkozási lehetőségek és a kommunikációs terek, intézmények szerint megjelennek” (51). Ilyen megfontolás alapján a következő szövegfajtákat tárgyalja: (1) a mindennapi élet (pl. a társalgás, csevegés, pletyka, történetelmondás, állapot- és tulajdonságleírás, üzenet, falfirka stb.), (2) az intézmények (pl. az iskolai oktatás változatai, a hivatalos élet stb.), (3) a sajtó (pl. a hír, kommentár, riport, hirdetés stb.), (4) a tudomány és a didaktikus tájékoztatás (pl. lexikon, szótár, tanulmány stb.), végül (5) a szépirodalom (elsősorban műfajok) szövegtípusait.

Könyvének nagy érdeme a gyakorlati szemponthoz való igazodás, ragaszkodás. Nagyon sok jó példát mond, és sok szemelvényt is közöl. A szépirodalom szövegtípusairól szóló alfejezetben Kosztolányi Dezső *Őszi reggeli* című versét elemzi. Kiindulópont-

ja a szöveg értelmezéséhez szükséges lehetséges világ: „A szépirodalmi alkotások a lehető legteljesebb mértékben kihasználják a szöveg korábban vázolt lehetőségeit, annak érdekében, hogy a szöveg értelmezéséhez szükséges lehetséges világot a szöveg által hozhassák létre” (70). Pragmatikai tényezőként azt emeli ki, hogy „az olvasó a Kosztolányi-szöveget először a világról és a szövegekről való ismeretei körében helyezi el: szépirodalomról van szó, versről, líráról, valamint a vers szerzőjéről, Kosztolányiról” (70). Majd azzal folytatja, hogy „e ponton a befogadótól függő enciklopédikus ismeretek aktivizálódnak a szövegértelmezésben” (70). És figyelemmel van a vers szemantikai szerkezetére (többek között a vers szövegében megfigyelhető tematikai ugrásra, ami a szerző szerint a vers esztétikumának lényege), továbbá a vers szintaktikai szövegkapcsoló rendszerére (pl. az előre- és hátrautalásokra, az időszerkezetre). Ennél rövidebben elemzi Márai Sándor *Napló 1943–44* című művének egy részletét is. Végül a két alkotás között intertextuális kapcsolatokat mutat ki.

A szerző kis terjedelmű könyvében sok kérdést tárgyal. Éppen ezért nem marasztalhatjuk el, hogy a sok idetartozó lehetőség közül mit nem tárgyalt. Amit e tekintetben mégis szóvá lehet tenni, az csak az arányokra vonatkozik. Arra gondolok, hogy a szövegalkotás mellett, ahhoz viszonyítva a szövegbefogadás tárgy- és kérdésköre mintha a megérdemeltnél kisebb mértékben lenne jelen.

Tolcsvai Nagy Gábor könyvét a maga kettős arculatában, elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban értékelhetjük. Mindkettőben jót adott. Külön nagy érdeme a már fentebb említett (a másoknál, másutt elhanyagolt) gyakorlati szemponthoz való igazodás. És még valamit stílusáról is. Kellemes, sőt olykor szuggesztív hatású az a könnyedség, ahogyan az egyik kérdésről egy másikra tér át.

Szabó Zoltán

Tóth Szergej—Vass László: Pápuáktól a Pioneerig
Nyelvészeti Füzetek 3. Generalia, Szeged, 1994. 184 p.

A Tóth Szergej és Vass László által létrehozott *Nyelvészeti Füzetek* című periodika (Generalia, Szeged) „azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa egyrészt a lehető legtágabb értelemben vett nyelvészeti kutatásokat mind a magyar, mind az idegen nyelvek körében, másrészt a különböző nyelvészeti diszciplínák és határtudományaik felsőfokú oktatását intézményesített rendszerük keretében a hallgatók bármely rétegének. Ennek érdekében lehetőséget kíván adni (a) generális nyelvészeti kérdéseket, paradigmákat tárgyaló tanulmányok monográfiák közlésére éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus rész-kérdések elemzésével foglalkozók megjelentetésére, (b) korszerű nyelvészeti kutatási/oktatási tervek informatív ismertetésére és az oktatást segítő szakkönyvek, jegyzetek, segédanyagok, szöveg- és feladatgyűjtemények stb. kiadására, végül (c) hallgatók kiemelkedő munkáinak (diákköri stb. dolgozatainak) bemutatására.”

A sorozatban eddig négy kötet látott napvilágot. Az elsőnek, Zánthó Róbert *Generalia* című művének (1994.) a gerincét a nyelvtudomány, szélesebben vizsgálva a nyelvről való tudományos gondolkodás története képezi, s ebből ágazva szét, az erede-

tektől a legújabb problémáig egész sor izgalmas elméleti és gyakorlati kérdést vet föl. A második, Gál Béla és Zalka Zsolt *A nagycsoportszöveg — a mikrokozmosz egy megértési modellje* című munkája (1994.) egy, a nyolcvanas években Szigetváron megvalósított pszichoterápiás rendszer videora rögzített és írásosan dokumentált nagycsoportszövegeit (melyeknek egyedi nyelvezetük van) elemzi a szociolingvisztika szempontjai szerint. A negyedik, Vass László és Boldizsár Klára hallgató *Vallásos szövegek szemiotikai textológiai megközelítése* című könyve (1995.) József Attila Bukj föl az árból című költeményének és a Zakeus című újszövetségi parabolának az elemzését nyújtja a szemiotikai textológia Petőfi S. János által kidolgozott modelljében.

A jelen ismertetés témáját képező harmadik kötetnek, Tóth Szergej és Vass László *Pápuáktól a Pioneerig* című könyvének a célja a kommunikáció, a nyelvészet különböző területeinek széles körűen, adott esetben egy studium generále (vö. Petőfi S. János: A szemiotikai textológia mint egy *studium generale* egyik lehetséges eleme, in. Vass László (szerk.). *Magister Emeritus 1993*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1994. 85—116) keretében is hasznosítható összefoglalása. A könyv szinte minden olyan területet felölel, amellyel a nyelv így vagy úgy, direkt vagy indirekt módon érintkezik.

A kötettel, olvashatjuk az *Előszóban*, „elsősorban a nem magyar szakos hallgatók nyelv(észet)i ismereteit kívánjuk elmélyíteni az intézményesített stúdiumok (*Beszéd-művelés, Nyelvművelés* stb.) keretében, de természetesen a magyar szakos tanárjelöltek munkájának elősegítésére is gondoltunk, sőt a különféle továbbképző tanfolyamokon résztvevők kommunikációs képességének fejlesztésére is (...) Olyan ismereteket közvetítünk tehát, amelyeket mindenkinek célszerű vagy inkább szükséges tudnia” (5).

A kötet anyagának feldolgozását megkönnyíti érthető, élvezetes stílusa és funkcionális tipográfiai strukturáltsága (törzsszöveg, keretek, ábrák stb.). Fejezeteit gyakran érdekességek, kuriózumok teszik olvasmányosabbá.

A könyv nyolc fejezetéből három foglalkozik (részben vagy egészében) történeti tematikával: a *Nyelvek keletkezése, nyelvrokonság, Az emberiség emlékezete: a rováspálcától a betűig*, valamint a *Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások* című. A többi fejezet vagy a kommunikációról és a nyelvről szóló elméleti leírás: *A kommunikáció alapvető funkciói és tényezői*, illetőleg *Nyelvi síkok, grammatikai kategóriák*, vagy pedig elméleti keretbe ágyazott gyakorlati jellegű ismereteket közöl: *Stílus, stílusrétegek és -árnyalatok, stíluselemek*, továbbá *Társas érintkezés: megszólítás, társalgási alapelvek, szituációk, diszkurzusok*. Az utolsó fejezet kitekintés, a nyelv, a kommunikáció és az interpretáció kutatásának jövőjével foglalkozik.

A *kommunikáció alapvető funkciói és tényezői* című (első) fejezet (7—23) az állati 'kommunikáció' főbb sajátosságainak ismertetésével indít. Ábrákkal illusztrálja a méhek, valamint Sara, a híres csimpánz 'kommunikációját'. Az állati és az emberi kommunikáció jellemzőit táblázatos formában hasonlítja össze (C. F. Hockett nyomán). Üzeneteket 'közvetít' a pápuák dobnyelvén. A humán kommunikáció alapvető funkcióit és tényezőit, azok szociokulturális megközelítését külön alfejezetek tárgyalják. Az ezekkel kapcsolatos tudnivalókat a kommunikációelmélet és az információelmélet, valamint a társalgáselemzés és a szöveganalízis tárgyának, céljának egybevetése mélyíti el egy-egy keretben. A szerzők vállalják a könyvről könyvre 'vándorló' kommunikációs modellek terminus technicusainak felfrissítését, a kor követelményeihez való igazítás kockázatos feladatát. Ami a kommunikáció mediális matériáit illeti, a szerzők számolnak a „videotechnika vagy a napjainkban egyre nagyobb jelentőségű és hatókörű számítógépes

rendszerek, hálózatok” (18) produktumaival is. A gesztus szerepére több ábrával is felhívják az olvasó figyelmét.

A *Nyelvek keletkezése, nyelvrokonság* című (második) fejezet (25—39) a nyelvek eredetére és rokonságára vonatkozó elképzelések, elméletek széles körképét nyújtja, azzal a megjegyzéssel, hogy „Az ókortól kezdve egyre-másra születtek és születnek az újabb elgondolások, ám a nagy kérdés végső megválaszolására még várni kell” (26). E téma egyik kardinális kérdése a „biológiai programmal” analógnak tekinthető „nyelvi program” problematikája. A nyelvetkezés és -rokonság aspektusait ábrák, diagramok szemléltetik, köztük az izolált környezetben nevelkedett gyerekek beszédképességi szintjének paramétereivel.

Az emberiség emlékezete: a rováspálcától a betűig című (harmadik) fejezet (41—57) hasonló körülményekkel, még több ábrával és sok kuriózum bemutatásával (Kínai találos kérdés [lásd itt a kommentált ábrát] stb.) tekinti át az írás kialakulását, fejlődését, történetét.

A könyvben a 38. ábrán 18 régi és újabb kínai szójel látható fele-fele arányban összekeverve. Az olvasónak először szétválogatnia kell őket, majd kiválasztania a párokhoz a jelentést a következők közül: *nap, szem, hal, fénys, liget, ember, pihenés, székér, dörgés*. Bármelyik lehetséges megoldási stratégia szerint történik is a megoldás, alapelvnek kell lennie annak, hogy a régebbi jelek valóságához való hasonlósága nagyobb.

A *Nyelvi síkok, grammatikai kategóriák* című (negyedik) fejezet (59—72) részben elméleti jellegű, de csak annyira az, amennyire a nyelvek sokféleségének bemutatásához szükség van. Hogy hány nyelvet beszélnek Földünkön, „nem könnyű megmondani” (59). E kérdést illetően meglehetősen nagy a tarkaság a szakirodalomban: egyesek háromezretet, mások tízezret emlegetnek stb. Az eltérések jórészt abban lelik magyarázatukat, hogy a szakemberek mely ’nyelveket’ és milyen kritériumok alapján tekintenek egy nyelvnek. Ezt a problematikát egy táblázattal világítják meg a szerzők.

A különböző nyelveket anyanyelvként és hivatalos nyelvként használók száma nem mindig esik egybe. A kínait például egymilliárd ember beszéli hivatalos és anyanyelvként, ezzel szemben például az angol 350 millió ember anyanyelve, s körülbelül 1,4 milliárd ember hivatalos nyelve.

A nyelvi sikokat illetően is többféle felfogás létezik a szakirodalomban. A szerzők szerint a „nyelvi sikok szerepét a nyelvi rendszerben több dimenzió mentén célszerű megközelíteni” (62). Ezt a megközelítésmódot támasztja alá a nyelvi síkok (ábrán bemutatott) „úrálomás-modell”-je.

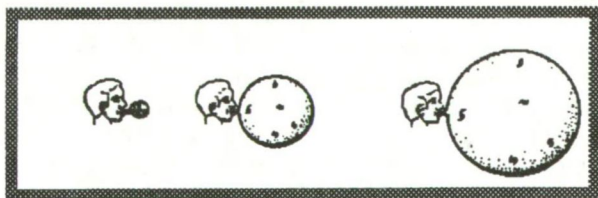
Ezt a fejezetet is különleges adalékok teszik vonzóvá: egyes nyelvekben a magánhangzók és a mássalhangzók arányára vonatkozó adatok, a cseroki indiánok ’mos’ jelentésű igéi stb.

A *Stílus, stílusrétegek és -árnyalatok, stíluselemek* című (ötödik) fejezet (73—105) igazi gyakorlati jellegű tanulmány. Vagy ahogyan a fejezet végén olvasható: „Reméljük (...), hogy közvetve vagy közvetlenül e vázlatos összefoglaló is hozzájárulhat a tanulók kifejezőképességének fejlesztéséhez, egyéniségük kibontakoztatásához, személyiségük kialakításához” (104). Tegyük hozzá: a felnőttekééhez is. Továbbá jól illeszthető a középiskolai anyaghoz. (Csak zárójeliesen jegyzi meg a recenzens, hogy az 1994/95-ös tanévben már ki is próbálta: a harmadik osztályos tanulók élvezik, alkalmasint jobban megértik, mint a forgalomban lévő tankönyvek szövegét.)

A fejezetben az alapfogalmak (stilisztika, stíluselem, stíluskritika stb.) explikációját a stílus alakulását befolyásoló tényezők számbavétele, majd a stílusrétegek jellemzése követi, külön rendszerezve az írott, illetve a beszélt nyelvi stílusokat. A meghatározásokat példák (részletek, itt-ott teljes szövegek) teszik színessé, élővé. A stílusrétegeken belül különböző műfajok is helyet kapnak. A tudományos stílus tárgyalásakor például a recenzio, a szakdolgozat, a publicisztikai stílus keretében a tárcsa és az interjú, a levélstílus jellemzése során a kérvény, az önéletrajz, az értesítés stb. Alkalmanként tanácsokat is kap az olvasó egy-egy írásmű megszerkesztésére vonatkozóan.

A szépirodalmi stílussal részletesebben a *Stíluselemek, stilisztikai formák* című alfejezet foglalkozik. Megismerkedhet az olvasó az alakzatokkal (halmazás, ellentét stb.) és a szóképekkel, a metonímia és a metafora különböző fajtáival, ide értve a nem művészi jellegűeket is. Ami az utóbbiakat illeti, ezek „kétfélék lehetnek, és pedig *pedagógiai* metaforák, amelyeket szemléltetésül használunk az oktatásban egy-egy jelenség bemutatása céljából, és *kreatív* metaforák, melyeket adott, feltételezett, más módon nehezen vagy csak körülményesen meghatározható jelenségek megnevezésére használunk.

Pedagógiai metafora például a következő: a világegyetem tágulása olyan, mint egy felfúvódó léggömb felülete. A galaxisok mind távolodnak egymástól.

A kreatív metaforák adott esetben igen produktívak lehetnek. Szokás például azt mondani, hogy: *A komputer úgy működik, mint az emberi agy.* De hogy valójában hogy is működik az emberi agy, erre a kérdésre választ jószerével csak a komputerektől kapunk. A kreatív metaforákat egész egyszerűen nem lehet kiküszöbölni a tudományos kutatásból, s nem is »zavaróbbak«, mint a köznyelv *le vagyok törve, fel vagyok dobva, lefegyvereztél, visszaverem az érveid* stb. típusú metaforái.” (104).

Különösen hasznos része a kötetnek a *Társas érintkezés: megszólítás, társalgási alapelvek, szituációk, diszkurzusok* című (hatodik) fejezet (107—130), mely akár gyakorlati útmutatóul is szolgálhat. Mindennapi tapasztalat, hogy adott esetben nemcsak a fiatalok, hanem még a viszonylag művelt felnőttek sem tudják, hogy például hogyan illenék köszönniük, egymást megszólítaniuk stb. Anyanyelvoktatásunk, egy-két kísérleti jellegű programtól eltekintve, még mindig elég egysíkúan elméleti jellegű, más szóval kevés figyelmet fordít a praktikus nyelvhasználatra. Gyakoroltatására pedig végképp „nem jut idő”.

E fejezetben inkább elméleti és inkább gyakorlati részeket egyaránt találunk. (*A megszólításról* című alfejezet például inkább gyakorlati, a *Társalgási alapelvek* például inkább elméleti jellegű.) Ezek, ha nem is kifogástalan szabályossággal, felváltva követik egymást, ezzel is ébren tartva az olvasó figyelmét.

Részletesen elemzik a szerzők a társas érintkezés létrejöttét, lefolyását, szerkezetét, kontextusát stb., s ezzel egyidejűleg gyakorlati tanácsokat is adnak. Figyelemreméltó elméleti leírást nyújtanak olyan fogalmakról, mint például a „forduló”, mely a társalgás egyik fontos szerkezeti egységeként „a beszélők egy megszólalása (...), ami lehet egy szó, egy mondat, de akár hosszabb ideig tartó fejtegetés is” (114), vagy mint a „szomszédsági pár”, mely a társalgás másik fontos szerkezeti egységeként „két szorosan egymáshoz kötődő, egymást feltételező, párba rendeződött megszólalásból áll” (115), vagy mint a „preferenciáirányulási elv”, melynek lényege, hogy lehetőleg ne okozzunk kellemetlenséget a partnernak.

Különböző társadalmak megszólítási szabályait kommentált diagramok szemléltetik, keretek emelik ki az olyan fontos fogalmakat, mint a beszédaktus-elmélet, lokúció, illokúció, perlokúció stb. Részletesen szemléltetik az argumentáció elemzésének szempontjait. Érdekességekkel itt is találkozunk az olvasó, napjaink közéletéből például „Egy kiakasztó megszólítás” történetével, a *Моя фамилия* Ivanow című keretben az idegen nevek írása és ejtése különbségeiből származó bonyodalmakkal, a „hanglenyomatok”-kal, melyek bírósági bizonyítékként is felhasználhatók stb.

E fejezetben nem „csevegés”-ről van szó „társalgás” címen — ahogyan azt a hétköznapi életben szinonimaként használni szokták —, hanem társalgásról a tudományos szintjén. Szó esik többek között a bírósági beszédekről, a társalgási alapelvek egyre gyakrabban tapasztalható tisztelettel megszegéséről, a hazugságról, a csalásról. Az utóbbiak felismerésének vagy fel nem ismerésének jelentősége akár az oktatásban, akár az üzleti vagy politikai életben, akár a diplomáciai munkában aligha igényel különösebb kommentárt. S ha erre vonatkozóan pontos „diagnózis” az esetek többségében nem adható is, kellő ismeretekkel legalább megszűrhetjük a félrevezető mesterkedéseket.

A *Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások* című (hetedik) fejezet (131—160) sok hasznos és érdekes információt tartalmaz a nyelv, a politika és a társadalom kapcsolatáról, egymásra hatásáról. Betekintést nyerhetünk a hatalomgyakorlók „bevált” nyelvi hazugságainak metodológiájába, mind ami a totalitárius rendszereket,

mind ami a demokráciákat illeti. Olvashatunk a közvetítő nyelvekről (pidgin), a gyarmatosítás nyelvi örökségéről (kreol), továbbá a társadalmi helyzet nyelvi tükröződését igazoló, szociolingvisztikai relevanciájú modellekről stb.

Az embereket, a nyelvvel egyáltalán nem foglalkozókat is, időtlen idők óta izgatja a nevek világa, a névadás. A tanulmány rámutat arra, hogy a névadás nem egyszerűen csak a divat, hanem a társadalmi-politikai folyamatok, változások függvénye is.

A rövidítés nem századunk találmánya, de eltűzött használata mindenképpen korunk jellemzője. „Előfordulásának gyakorisága különösen akkor nő meg — olvashatjuk —, amikor a politika, a hatalom megkísérli megszerezni a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzést, illetve ott nő meg, ahol egy társadalmi berendezkedést egy töle alapjaiban különböző váltja fel” (155). A fejezet ezzel kapcsolatban egyrészt történeti áttekintést nyújt, másrészt jó néhány példát is hoz, különösen a totalitárius társadalmak abbreviatúrái köréből.

A nyelv, a kommunikáció és az interpretáció kutatásának jövőjéről. Kitekintés című (nyolcadik) rövid fejezet (161—166) idézet jellegű részleteket közöl egyrészt a humán kommunikáció kutatásának jövőjéről Petőfi S. János ismertetése alapján, másrészt egy Noam Chomskyval készült interjúból. Ami a humán kommunikáció kutatásának jövőjét illeti, a hangsúly napjainkban egyre inkább az oktatás, a különféle kommunikációs médiumok, az egyes intézmények, valamint a számítógépes és a kritikai alkalmazások területére helyeződik; ami pedig a Chomskyval készült interjút illeti, a hangsúly olyan részletekre kerül, amelyek a szerzők szerint „tovább mélyíthetik és árnyalhatják a nyelvről, a beszédéről és a gondolkodásról, az emberi természetéről való gondolkodásunkat” (163). Itt található az „Üzenet az űrbe” című ábra, azoknak az arannyal galvanizált alumíniumplaketteknek a képe, amelyeket a Pioneer űrszondák vittek magukkal a világűrbe. Így jut el a könyv a pápuák dobnyelvétől a Gutenberg-galaxis határáig, más szóval a nyelv kutatásának jövőjéig, esetleg a jövő nyelvének kutatásáig.

Befejezésül a következőket kívánom megjegyezni. A könyv önmagában természetesen nem elegendő a nyelv és a kommunikáció szerteágazó témakörében alaposabban elmélyülni szándékozók számára. A téma teljesebb megismeréséhez azonban kellő alapot nyújtanak egyfelől utalásai, másfelől bibliográfiai információi. *A Nyelvészeti Füzetek* 3. köteteként megjelent *Pápuáktól a Pioneerig* című munka ilyenformán széles körben használható segédeszköz, melynek anyagát valóban minden embernek illik vagy illenék tudnia és alkalmaznia.

D. Takács Rózsa

**Duchesne, Alain—Thierry Leugay: *Petite fabrique de Littérature*
Paris, Editions Magnard, 1984. 319 p.**

A *Petite fabrique de Littérature* című kötetben a nyelv alkalmazása kutatásának két megszállottja hívja az olvasót egy, az irodalmi formák világába vivő utazásra. Ennek az elsősorban tanulók és tanárok számára készült — de mindenki számára nyitva álló — könyvnek az a célja, hogy felfedeztesse az írás és olvasás sajátos ízét a nyelven és a

nyelvvel végrehajtott operációk útján, az irodalommal folytatott élénk dialógus keretében. Olvasni kíván tanítani annak érdekében, hogy írni tanuljunk, és írni annak érdekében, hogy olvasni tanuljunk. A könyv háttérében az írás 'kézműves' koncepciója áll, az a koncepció, amely Queneau, Perec és az OULIPO többi tagjának működése nyomán Franciaországban ma már hagyományosnak nevezhető. A nyelv oktatása a rajta végrehajtott transzformációk alkalmazása révén: „az oktatás — hangsúlyozzák a szerzők — a szövegekhez vivő jó vezető kell hogy legyen, e terminusnak abban az értelmében, amellyel az az elektromosságban rendelkezik”.

Egy olyan almanachként elgondolva, amelynek egyes szektorai a szövegekkel való 'játékok' különféle módjainak leírásait tartalmazzák (egy-egy napra vagy hétre felhasználandó 'dózisok'-ban — ahogy a szerzők mondják), a könyv a következő négy részből áll:

- ♣: egy A szövegnek egy A' szöveggé való átalakítása,
- ♦: egy B szövegnek a létrehozása egy A szövegből kiindulva,
- ♠: egy létrehozandó szöveg materiális aspektusára (significansára) irányuló szabályok,
- ♥: egy létrehozandó szöveg tartalmi aspektusára (significatumára) vonatkozó szabályok.

Az egyes részek sorrendje a didaktikai nehézség fokozatosan növekvő sorrendjét követi, és így vezet az írás kompetenciájának egyre nagyobb autonómiájához, többé-kevésbé ismert, elsősorban francia szerzők műveire építve. Egy már létező szöveg transzformálásából kiindulva, az íráshoz adva van egy olyan 'kalauz', amelyben nem rémít az üres oldal 'horror vacui'-ja.

♣ A könyv első részében a következő típusú ajánlott átalakítások bemutatása található.

Le Pastiche: Olyan érzelmi töltésű gyakorlat, amely egy adott, ismert író stílusa imitálásának a megkísérléséből áll. E stílus bizonyos aspektusainak kiemelése, a történeti kontextus megváltoztatása alapos megfigyelést tételez fel.

La Parodie: Egy stílusnak nem csupán imitálása, hanem ironikus szándékkal történő deformálása is. Ez a gyakorlat a választott alapszöveggel kapcsolatban bizonyos 'távolságtartási képesség'-et tételez fel.

Retouches: Egy középserű szöveg újrainírása a szöveg 'jobbá tétele' szándékával.

Textes homophones: Egy szöveg újrainírása anélkül, hogy megváltoztatnánk szavainak hangzó formáját, vagy olyan szöveg létrehozása, amely homofón kifejezéseket tartalmaz.

Suppressions (le caviardage): Egy szöveg tetszés szerinti (vagy bizonyos szabályokat követő) olyan megváltoztatása, amelyben az adott szöveget 'nem tartjuk tiszteletben'.

L'Expansion: Egy vagy több szó hozzáadása egy adott szöveghez; a kivonatkészítés ellentéte. „Egy vidám, felszabadító játék — mondják a szerzők —, amelyben az olvasott szöveg arra invitál, hogy folytassuk, kiegészítsük, esetleg hogy felfűjjük, mint egy léggömböt”.

Les Permutations: Egy szöveg azáltal történő átalakítása, hogy megváltoztatjuk benne bizonyos szavak, szócsoportok sorrendjét. Az OULIPO tagjai ebben is 'nagymeste-

rek': eredményeik minden esetben érdekesek, olykor meglepőek; e művelet végrehajtása által a nyelv sajátos szemantikai lehetőségei tárulnak fel.

Découpages (cut-up): Egy szöveg oszlopai, sorai, oldalai sorrendjének megváltoztatása 'személyes módon', újraalkotva ezt a sorrendet. Bármiféle szöveg újraolvasásának a megszokottól radikálisan különböző módja, amelyben az az ambíció dominál, hogy „a nyelvi elemek természetesnek feltételezett, de lényegében a konvenció hatalmi pozícióján alapuló elhelyezését szétromboljuk”.

Collage: Különbő szövegekből — könyvekből, újságokból, folyóiratokból, katalógusokból, prospektusokból stb. — származó szövegrészek egymás mellé helyezése, egymással való összekapcsolása (úgy, ahogy a kubisták, Braque vagy Picasso tették a festészetben).

La Méthode S + 7: Úgyszintén az OULIPO által kidolgozott technika, amely abban áll, hogy például egy szöveg minden egyes főnevét azzal a főnévvel helyettesítjük, amely azt az adott nyelv valamely adott szótárában 'hetedik'-ként követi. Ez a módszer természetesen nemcsak a főnevekre, hanem a mellénevekre, igékre stb. is alkalmazható, s természetesen megváltoztatható maga a „7”-es szám is.

La Litterature définitionnelle: Egy szöveg valamennyi jelentős szavának a helyettesítése szótári explikációjával, majd ennek a műveletnek többszöri megismétlése. (Egy hat szóból álló mondatból például e módszer háromszori alkalmazásával egy körülbelül 180 szavas szöveg jön létre.)

Sens retournés et déplacés: Egy szöveg azáltal történő átalakítása, hogy benne bizonyos szavakat olyan más szavakkal helyettesítünk, amelyek értelme a helyettesített szavak értelméhez többé-kevésbé közel áll.

Le Texte farci: Egy adott szövegből egy új szöveg azáltal történő létrehozása, hogy annak bizonyos szavait például egy más szövegből vett szavakkal helyettesítjük. Ehhez az átalakításhoz sorolható a Queneau által javasolt, úgynevezett 'l'isovocalisme' is, ami abban áll, hogy egy szöveget magánhangzóinak megőrzésével alakítunk át egy másik szöveggé.

Le Rejeton: Két vagy három szöveg olyan jellegű összekapcsolása, mint egy copfban a hajtincseké. Az irodalomban gyakran előfordul különféle műfajok keveréseként is: Pierre Klossowski például egy erotikus jelenetet hoz létre latin grammatikai terminusok között, Maurice Roche egy kerékpárverseny rádióközvetítésének szövegét egy Liszt-szonáta méltatásának szavaiból alkotja meg.

Le Centon: Szöveget írni más szövegekből vett fragmentumokból úgy, hogy a keletkezett szöveg ne álljon közvetlen kapcsolatban a fragmentumokat adó szövegekkel. (Ez az operáció a *Collages* és a *Découpages* létrehozásának egyik változata.) Egyik lehetséges megvalósítása például az, hogy egy adott szerző szövegeiből válogatunk ki részleteket, és azok felhasználásával egy 'képzelt interview-t' készítünk a szóban forgó szerzővel.

Hommage à Queneau, hommage à Guénot: Szövegek létrehozása Queneau „Exercices de style” című művének példáját követve, vagy Guénot „Ecrire: Guide pratique de l'écrivain avec des exercices” című műve példáit modellül választva. Ez utóbbiban olyan szövegek találhatók, amelyek ismert irodalmi művek azáltal történő átalakításai, hogy megváltoztatják az eredeti mű korát, szereplőinek nemét stb.

♦ Míg az első rész kizárólag adott szövegek átalakításmódjainak bemutatását tartalmazza, a második részben az adott szövegek olyan kiindulópontul szolgálnak, amelyet mihamarabb magunk mögött kell hagyni. Itt az ajánlott gyakorlatok a következők.

Commencer: Például csupán egy elbeszélés kezdetének a megalkotása, a folytatásra való tekintet nélkül. Írni egy sort, egy bekezdést, egy oldalt, mindenkori kedvünk szerint. Italo Calvino (aki 'kültag'-ja volt az OULIPO csoportnak) „Se una notte un viaggiatore [Ha egy téli éjszakán egy utazó]” című könyve 'vonzereje' többek között a különféle történetek számos 'elkezdés'-ének megalkotásában áll.

La Lettre inductrice: Elképzelni, hogy ábécénk betűi 'piktogramm'-ák, és szöveget írni ezekből a 'kép-betűk'-ből kiindulva.

L'Inséminateur: Kiindulni egy szóból, és elérkezni egy másikhoz többszörös asz-szociációk útján, az egyes asszociációkat egyenként értelmezve. Ehhez a gyakorlathoz elengedhetetlen egy olyan szótár használata, amelyik az egyes szavakhoz szócsaládokat, etimológiákat, verbális kontextusokat, antonimákat stb. rendel. (Francis Ponge és George Perec számára a szótárak „álmokat ébresztő objektumok, a munka nélkülözhetetlen eszközei” voltak.) E módszer egyik változata egy létező szó 'fantázián alapuló értelmezés'-e, például „Kodak: a XVI. században Kurdistanban használt jogszabálygyűjtemény”.

Phrases-départ: Szöveget írni egy adott mondatból kiindulva.

Titres: Szöveget írni egy megadott 'cím'-hez. Ez „igen alkalmas eszköz a fantázia felébresztésére, egy eljövendő könyv megálmodására”. (A címek, mint tudjuk, a XIX. században terjedtek el, elsősorban kereskedelmi okokból.)

Textes à poursuivre: 'Ellopní' egy regény vagy elbeszélés kezdetét, és megpróbálni saját elképzelésünk szerint folytatni, vagy szöveget írni egy adott szöveg befejezéséhez.

La Reprise: Megírni egyéni elképzelés szerint egy olyan szöveg közepét, amelynek eleje és vége adva van.

La Page arrachée: Egy elbeszélés egy oldalát megírni úgy, mintha az egy elbeszélés egyetlen fennmaradt oldala lenne. Különösen alkalmas gyakorlat azok számára, akik épphogy elkezdtek írni tanulni.

Le Livre mangé par les rats: Írni néhány oldalt olyan módon, mintha azok egy elhanyagolt könyv egerek által kirágott oldalai lennének. [Lásd Weöres „Egérárgta mese” című művét — a fordító megjegyzése.]

Le Texte fendu: Hosszában kettévágni egy szöveget, eldobni a kettévágott szöveg egyik felét, és megpróbálni a megtartott felet kiegészíteni folyamatos szöveggé.

E második rész utolsó — különálló — szekciójának „Récractions [Játékok]” a címe, és ebben a következő gyakorlatok leírása található.

Le Hasard, les dés: Egy első kockadobással eldöntjük egy létrehozandó mondat szavainak a számát, majd a továbbiakkal az egyes szavak betűit, e folyamatot tetszés szerint megismételve. A véletlen ezenkívül például 'költemények' létrehozására olyan módon is felhasználható, ahogy azt Tristan Tzara ajánlja egy vers újságból tetszés szerint kivágott szavakkal való megalkotásához.

Jeux: Létrehozni egy olyan szöveget, amelynek struktúrája egy ismert játékét követi. Lewis Carroll „Alice Tükörországban” című művében például a sakkjáték játszik struktúráló szerepet.

Cartes: Szöveget írni egy kártyajáték kártyái alapján. A játékhoz egyénileg elkészí-

tett kártyák, például könyvekből, újságokból stb. kivágott képek is felhasználhatók. Ezeket a kártyákat össze kell keverni, majd húzni kell belőlük néhányat. Ezután meg kell próbálni írni egy olyan történetet, amelynek 'szála' a kihúzott kártyák sorrendjét követi. — Italo Calvino a „Castello dei destini incrociati [Az egymást keresztező végzetek kastélya]” című művét a tarokk kártyalapjaiból merített inspirációkat követve írta. „Az t lehetné valaki — hangsúlyozza az olasz szerző —, hogy ilyen kényszer alkalmazása nem eredményezhet mást, mint az írás szabadságának teljes megszüntetését; épp ellenkezőleg, egy ily módon meghatározott vezérfonal követésének kényszere arra serkenti a képzeletet, hogy annak valamennyi titkos forrását működésbe hozza.”

♣ A könyv harmadik, a létrehozandó szöveg materiális aspektusára (signifikancia) irányuló szabályokkal foglalkozó része a következő — szövegtulajdonságokat jelző — címszavak szerint van felépítve.

Le Lipogramme ou la lettre interdite: Minthogy a nyelv végső soron hangokból, illetőleg betűkből áll, ezek számos lehetőséget nyújtanak a kreativitásra. E lehetőségek egyike a *lipogramme*-k írása, azaz olyan szövegeké, amelyekben az ábécé egy vagy több betűjének az alkalmazása meg van tiltva. Georges Perec „La disparition [Az eltűnés]” című regényét olyan *lipogramme*-ként írta meg, amelyben a francia nyelv leggyakoribb magánhangzója az „e” nem fordul elő egyszer sem.

La Lettre imposée: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben csak egy vagy több előre meghatározott magán- vagy mássalhangzót jelölő betű fordul elő. Perec „Les Revenentes” című szövegében például magánhangzóként csupán az „e” fordul elő. Közel áll ehhez a gyakorlathoz az úgynevezett 'tautogramm'-ák írása, azaz olyan versek, amelyekben minden szó ugyanazzal a betűvel kezdődik. A tautogrammak érdekes példáját nyújtja Edoardo Sanguineti „Bisbidis” című könyve, amelyben minden betűhöz találhatók tautogrammatikus endecasillabák.

Les Sons répétés (más néven alliterációk és asszonáncok): Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben bizonyos hangzók (hangzókombinációk) ismétlődnek. (Elméleti szempontból Nicolas Ruwet és Roman Jakobson foglalkoztak behatóan az ismétléseknek ezzel a típusával.) Az ilyen tulajdonságot mutató szövegek egyik legszélsőségesebb példája Bernard Réquichot festőnek a glosszoláliákhoz közel álló „Kulbutt'le coq” című szövege, amelyben a „k”, „b” és „t” betűk/hangzók dominálnak.

Le Nom caché: Olyan szöveg tulajdonsága, amelynek szavaiban (szavai között) egy név van elrejtve. Sok görög és latin vers annak a személynek a nevét tartalmazza rejtett módon, akihez a vers szól. (Saussure ezzel a jelenséggel kapcsolatban 'anagrammák'-ról beszél.) Ehhez a módszerhez sorolható az úgynevezett 'acrosticon'-ok létrehozása is, azaz olyan versek, amelyekben az egyes versek első betűiből áll össze egy név, ha azokat vertikálisan összeolvassuk. Akrosztichonok már a Bibliában is találhatók, például a 33. és a 118. zsoltárban.

Le Logorallie: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben előre kiválasztott szavak előre meghatározott sorrendben kell hogy előforduljanak, a folyamatos egymásutánt nem követelve meg. (A szövegfelépítésnek ezt a módját Queneau nevezte el így „Exercices de style” című művében.)

La Liponymie: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben egy előre meghatározott, nehezen nélkülözhető szó használata nincs megengedve: például valamely segédigéé vagy olyan kötőszóé, mint a „minthogy” vagy olyan kérdőszavaké, mint „ki/kicsoda”, „mi/micsoda” stb.

Les Mots répétés: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben egy vagy több előre meghatározott szó ismétlése van megtiltva, vagy csak igen-igen ritka előfordulása van megengedve.

D'une phrase a l'autre (mondatok logorallye-je): Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben előre meghatározott mondatok, előre meghatározott sorrendben kell hogy előforduljanak, a folyamatos egymásutánt nem követelve meg. Ilyen szöveg például La Fontaine „Rondeau redoublé” című verse, amelyben az első négysoros versszak egyes sorai a következő versszakok utolsó soraiként az eredeti sorrendet követve egyenként újra megjelennek.

Dispositions: la page, le volume: Olyan szöveg tulajdonsága, amely a könyv lapjaiban előre meghatározott — általában nem konvencionális — terv szerint van elhelyezve. Ilyen szöveg például St. Mallarmé: „Un coup de dés” című műve.

Calligrammes: Olyan szövegek — általában versek —, amelyeknek szavai vagy betűi olyan tipografikus képet formálnak, amely több-kevesebb kapcsolatban áll a szóban forgó szöveg tartalmával. Magát a „calligramme” szót Apollinaire alkotta meg 1918 körül. A legelső kalligramma írója az eddigi feltevések szerint Simmias di Rodi az i. e. III. századból. Számunkra, 'nyugatiak' számára különösen érdekesek az arab nyelv jeleiből létrehozott kalligrammák, főleg az 'Allah' nevét tartalmazó úgynevezett „Bismala” különféle formái.

Rythme: Olyan szöveg tulajdonsága, amely előre meghatározott ritmusképletet, illetőleg hangsúly-, szünet- és szótagtípus eloszlást követ. Realizálása igen gyakori a költeményekben, de megtalálható reklámszövegekben, sőt politikai diszkurzusokban is.

Soavez breſs: Szövegek rövid terjedelmét megkívánó felhívás. A rövid szövegek különösen kedveltek voltak az ókorban. Bizonyos műfajok a rövidsége épültek; ilyen például a 'szentencia', a 'maxima', a 'közmondás' műfaja. A rövid költemények magasrendű példái a japán haikuk, amelyek a X. században keletkeztek, és olyan költők tevékenysége révén váltak tradicionális formává a japán költészetben, mint például Basho és Kobayasi. A haiku három (egy 5, egy 7 és ismét egy 5 szótagú) sorból áll, jellemzője a valóság Zenhez kötődő szemlélete.

Polyglossie: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyben egyidejűleg több nyelv kerül alkalmazásra.

Textes combinatoires: Olyan szövegek tulajdonsága, amelyek az olvasó számára több 'olvasási irány' választhatóságának lehetőségét nyújtják. Az ebbe a csoportba sorolható szövegek egyik igen érdekes példája Queneau „Cent mille milliards de poèmes” című műve, amelyben tíz adott szonett sorai kombinálhatók 100.000 milliárd féle módon.

♥ Ha az előzőkkel ellentétben figyelmünket a létrehozandó szöveg tartalmi aspektusára (significatumára) kívánjuk fordítani, a negyedik (s egyben utolsó) részben erre vonatkozóan megfogalmazott tulajdonságok leírását találjuk, a következő tematikus elrendezésben.

Le Texte libéré: Mind formáját, mind tartalmát illetően 'szabad' szöveg tulajdonsága. Azaz: ennek jegyében ki-ki olyan szöveget írhat, amilyet akar, és úgy, ahogy akarja. E módszer iskolai alkalmazásának egyik fő propagátora Célestin Freinet (1896—1966) volt.

La Rédaction: Olyan szöveg tulajdonsága, amelynek létrehozását egy előre megadott cím 'irányít'-ja. Az iskolában alkalmazott azon szövegalkotó módok egyike, amely

a tanulóknak nem kis nehézséget okoz, mert nem birtokolják kellőképpen az ilyen jellegű szöveglétrehozás technikáját.

Des sujets qu'on fabrique soi-même: Olyan szöveg tulajdonsága, amelynek létrehozásához előzetesen maguk a tanulók alkotnak címet. Ennek a szövegalkotó módnak az alkalmazása is elterjedt az iskolai gyakorlatban: ha maguknak a tanulóknak kell címet kitalálniuk, általában fantáziáról, könnyedségről és kreativitásról tesznek tanúságot.

Hypothèses: Olyan szöveg tulajdonsága, amely létrehozásának az alapját egy, világra vonatkozó, sajátos elképzelés, feltevés képezi. Például: Milyen lenne a világ cipők nélkül? Mi lenne, ha a vízért annyit kellene fizetni, amennyit az alkoholért? Mi lenne, ha mindnyáján süketekké válnánk? (Ez az előírás közel áll a 'tudományos fantasztikus regények' struktúráját jellemző tulajdonságok megköveteléséhez.)

Textes extravagants: Olyan szövegek, amelyek nem követik a köznapi logika, a köznapi felfogás szabályait.

Inventaires futiles: Olyan szöveg tulajdonsága, amely szokatlan dolgokat, eseményeket — köztük teljesen lényegteleneket is — egészen egyéni módon vesz leltárba. A cél nem konvencionális nyelvi szituációkkal és tartalmakkal való találkozás. Perc „Je me souviens” című művében 480 — részben szigorúan személyes — 'emléket' sorol fel, és a könyvet befejező üres oldalakkal arra invitálja az olvasót, hogy folytassa ezt a felsorolást.

Dictionnaires: Olyan szövegek, amelyek tetszés szerint kiválasztott szavakhoz rendelnek szótári értelmezéseket.

Faux proverbes: Olyan szövegek, amelyek (nem létező) közmondásokat mutatnak be, keletkezésük rövid leírásával, megokolásával.

Parallèles: Olyan szöveg tulajdonsága, amely egy tárgyat vagy személyt mutat be, egy teljesen más célra szolgáló szótár szókincsének felhasználásával. E könyv egyik szerzője, Thierry Leguay borászati terminológiát használva mutat be példaként egyes írókat úgy, mintha borok volnának.

Paradoxes: Olyan szöveg tulajdonsága, amely annak ellenkezőjeként mutat be valamit, mint ami valójában. Erre egyik lehetőség a tagadó formák használata. A humorista Art Buchwald nevéhez fűződik például az „En sohasem...” című játék, amelyben a játékban résztvevők úgy sorolnak fel magukra vonatkozóan dolgokat, mintha mindenki másra érvényesek volnának, csak őrájuk nem. A másik lehetőség abban áll, hogy a valóság valamely darabját ellentétére fordítva mutatjuk be.

A negyedik rész „Sur l'imaginaire” címmel ellátott, önálló szekciójában a következő szövegtulajdonságok leírásával találkozunk.

Vies imaginaires: Olyan szövegek tulajdonsága, amelyek egy kitalált személy életét (vagy legalább annak valamely periódusát) mutatják be 'életrajz' formájában. Gilbert Lascault író „Enfances choisies” című műve például ismert személyiségeket (tudósok, politikusok, művészek) gyerekkorára vonatkozó, kitalált történeteket tartalmaz. Ehhez a szövegtípushoz tartoznak továbbá olyan kitalált szerzők művei, mint például a Borges által létrehozott Pierre Ménard. Számos író — köztük például Nabokov, Bonnefoy és Philip Roth is — alkalmazta ezt a technikát fikcionális művek létrehozására.

Animaux et personnages inventés: Olyan szövegek tulajdonsága, amelyek imaginárius lények leírását tartalmazzák.

Des pays qui n'existent pas: Olyan szöveg tulajdonsága, amelyek imaginárius országok precíz leírását tartalmazzák, csodálatos események színhelyévé téve azokat. Italo

Calvino például a „Le città invisibili [A láthatatlan városok]” című művében teljes egészében fantázia szülte városokat mutat be, amelyek azonban nagyon hasonlítanak a mi ’lakhatatlan, modern városaink’-ra. Gyakran az ’imaginárius’ a legalkalmasabb mód a valóság megközelítésére.

Langages imaginaires: Olyan szövegek tulajdonsága, amelyekben egy kitalált nyelv jelentős szerepet játszik. Minthogy ez a technika a nyelv működésének beható ismeretét kívánja meg, az íráskészség (írásművészet) fejlesztésének igen alkalmas eszköze.

Befejezésül meg kívánjuk említeni, hogy 1988-ban — ugyancsak a Magnard Kiadónál — megjelent e műnek egy ugyanazon szerzőktől származó, második kötete is *Lettres en folie* alcímmel. Ez a kötet a különféle technikákat és játékos szövegtípusokat lexikonszerűen, ábécérendben sorolja fel.

Terry Olivi
[Olaszból fordította Petőfi S. János]

Petőfi, János S.—Sergio Cicconi (a cura di): *Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale.* (= *Quaderni di ricerca e didattica XIV*). Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, 1995. 190 p.

A *Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana* [Jelrendszerek és a human kommunikációban való használatuk] főcímű sorozat kötetei azt a célt szolgálják, hogy a Maceratai egyetem filozófia szakos hallgatóinak ’kalauz’-ul szolgáljanak a kommunikáció szemiotikai-nyelvfilozófiai tanulmányozásához.

A jelen kötet a következő írásokat tartalmazza.

A *Tanulmányok* szekcióban egyrészt egy-egy írást a multimediális kommunikátumok elemzésében szerepet játszó három tipológiáról: Hartmut Schröder az „Aspetti semiotici dei testi multimediali” című írásában a jelrendszerek, J. S. Petőfi a „Tipologia di situazioni comunicative” című írásában a kommunikációs situációk, Paolo Teobaldelli a „Tipologia dei comunicati multimediali” című írásában pedig a multimediális kommunikátumok tipológiai kérdéseivel foglalkozik. A szekciót Sergio Cicconi „Gli ipertesti e la comunicazione multimediale” című, a hipertextusok néhány aspektusát tárgyaló írása zárja.

A *Recenziók* szekcióban Marcello La Matina írása található a multimediális kommunikáció ismert (nyelv)filozófusa, Nelson Goodman koncepciójának néhány aspektusáról.

A *Bibliográfia* szekcióba felvett bibliográfia az általános szemiotikáról az első kötetben megkezdett bibliográfia folytatása, s elsősorban olasz nyelvű szemiotikai publikációk adatait tartalmazza.

A *Repertórium* szekció első bemutatandó könyvként M. Dascal et alii (eds.) *Sprachphilosophie: Ein Internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* címmel a de Gruyter Kiadónál megjelenés alatt álló műnek (az első kötet 1992-ben jelent meg, a

második — és egyben utolsó — kötet a következő hónapokban kell hogy megjelenjék) az előszavát tartalmazza olasz fordításban és a teljes mű tartalomjegyzékét. Ez a mű részben angol, részben német, (kisebb) részben francia nyelvű lexikonicikk jellegű, tematikus írásokat tartalmaz (összesen 120-at!), és a tartalomjegyzék megadja valamenynyinek a címét mind angol, mind német, mind francia nyelven. Így ez a tartalomjegyzék a nyelvfilozófia többnyelvű terminológiájába való bevezetesként is használható. Második könyvként ebben a szekcióban Denis McQuail — Sven Windhal a kommunikációkutatás számos aspektusára kiterjedő *Communication Models* című könyvének (New York, Longman Publishing, 1982., 1993.²) tartalomjegyzéke található.

A *Miscellanea* szekció az egyetem nyelvfilozófiai előadásainak és szemináriumainak témáiról informálja folyamatosan a hallgatókat.

A kötetet a kötet munkatársaira vonatkozó biobibliográfiai jegyzetek zárják.

P. S. J.

Szerkeszti

VASS LÁSZLÓ

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.0. BIBLIOGRÁFIÁK BIBLIOGRÁFIÁJA

A PETŐFI S. János, BÁCSI János, BENKES Zsuzsa és VASS László szerzőközösség által írt *Szövegtan és verselemzés* (Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 1993.) című, valamint a PETŐFI S. János, BÁCSI János, BÉKÉSI Imre, BENKES Zsuzsa és VASS László szerzőközösség által írt *Szövegtan és prózaelemzés* (Trezor Kiadó, Budapest, 1994.) című kötetekben az alábbi — a *Szemiotikai szövegtan* 1—6. számait is figyelembe vevő — ajánló bibliográfiák találhatók.

1.0.1. Szövegtan: idegen nyelvű irodalom — *Szövegtan és verselemzés*, 420—425; *Szövegtan és prózaelemzés*, 412—414.

1.0.2. Szövegtan: magyar nyelvű irodalom — *Szövegtan és verselemzés*, 426—431; *Szövegtan és prózaelemzés*, 414—417.

1.0.3. Szövegtan: irodalom a szemiotikai textológiához — *Szövegtan és verselemzés*, 432—434; *Szövegtan és prózaelemzés*, 417—418.

1.0.4. Szövegelemzés: irodalom az analitikus-kreatív szövegmegközelítéshez — *Szövegtan és verselemzés*, 435—439; *Szövegtan és prózaelemzés*, 418—421.

1.0.5. Szövegelemzés: irodalom a kreatív-produktív szövegmegközelítéshez — *Szövegtan és verselemzés*, 440—442; *Szövegtan és prózaelemzés*, 421—423.

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L'ANNÉE (=BL) 1990 és 1991

A korábbi kötetek szövegkutatással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. *A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 199—204 — itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Szemiotikai szövegtan* 3. *A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 215—221; *Szemiotikai szövegtan* 4. *A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 177—183; *Szemiotikai szövegtan* 6. *A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 297—304.

2.3. Text linguistics — Linguistique du texte 1990

- 3004 ADAM, Jean-Michel: Une approche unifiée des plans d'organisation textuelle? — [294], 1—33.
- 3005 ADDIO COLOSIMO, Wanda D': Nominali anaforici incapsulatori: un aspetto della coesione lessicale. — [186], 143—151 | Encapsulating nominal anaphors: an aspect of lexical cohesion.
- 3006 ALBRECHT, Erhard: Zur methodologischen Explikation von Termini in fach- und wissenschaftlichen Texten. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2008—2010.
- 3007 ANTOS, Gerd: Textproduktion: ein einführender Überblick. — [798], 5—57 | E. summ.
- 3008 ARNTZ, Reiner: Überlegungen zur Methodik einer "Kontrastiven Textologie". — [720], 393—404.
- 3009 ARUTJUNOVA, Nina D.: Vyskazyvanie v kontexte dialoga i čužoj reči. — *RESI* 62/1—2, 1990, 15—30 | The utterance in the context of dialogue and other people's speech.
- 3010 AUGUSTINSKÁ, Daniela: Koherencia v texte. — [414], 55—57 | Coherence in text.
- 3011 AYDIN, Ali: A far-fetched context. — *SKY* 1990, 181—182.
- 3012 BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Genéza teórie textu v slovenskej odbornej literatúre. — [414], 29—35 | The genesis of text theory in Slovakia.
- BAKONI, I; DOMÉLKI, N.: Meždunarodnaja konferencija *Jazyk, tekst, perevod...* — 453.
- 3013 BANDHAUER, Wolfgang: Politische Kommunikation im Spannungsverhältnis zwischen Diskurs und Metadiskurs (dargestellt anhand eines Beispiels aus den Parlamentswahlen 1986 in Frankreich.). — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2011—2014.
- 3014 BARTHA, Magdolna: Probleme der thematischen und rhematischen Progression in Texten der gesprochenen und geschriebenen Fachsprache der Außenwirtschaft. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2540—2543.
- 3015 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: Comparing texts in different languages. — [396], 1—12.
- 3016 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: From linguistics to text linguistics to text production: a difficult path. — [798], 58—83 | E. summ.
- 3017 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: Text as the new foundation for linguistics. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 355—388, 9 figs. | Overview of round table 21.
- 3018 BERGER, Wolfgang: Rolle der Überschriften im Text. — *Larb* 57, 1987, 42—48.
- 3019 BERGER, Wolfgang: Zum Verhältnis von Überschrift und Text in der Presse. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2014—2017.
- 3020 BERGER, Wolfgang: Text und Teiltext: zum Problem der Klassifikation nach internen und externen Merkmalen. — *Larb* 72, 1990, 15—19.
- 3021 BERGER, Wolfgang: Zur Hierarchieermittlung im Text. — *Larb* 65, 1987, 44—49.
- 3022 BERRETTA, Monica: Catene anaforiche in prospettiva funzionale: antecedenti

- difficili. — *RdL* 2/1, 1990, 91—120 | Anaphoric chains in functional perspective: “bad” antecedents | E. & It. summ., 116—117.
- 3023 BERTHOLD, Hans: Beziehungen zwischen Sprachhandlungs- und Kompositionstypen in dialogischen und polylogischen Texten. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2017—2021, 2 tabs.
- 3024 BESSMERTNAJA, N.; CHARITONOVA, I.: Wechselbeziehungen zwischen Lexik und Grammatik im Prozeß der Textgestaltung. — [4061], 53—57.
- 3025 BJÖRKLUND-ZABYSHNYI, Martina: The double function of cohesive chains. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 1935—1937.
- BRONCKART, Jean-Paul: La production des marques temporelles dans divers types de textes... — 4559.
- 3026 BUTTKE, Kurt: Zur Genese von Textsorten (dargestellt am Textmaterial des Ukrainischen und Russischen). — *LArb* 72, 1990, 24—28.
- 3027 CAFFI, Claudia: Modulazione, mitigazione, litote. — [737], 169—199 | Modulation, mitigation, litotes.
- 3028 CASSELL, Justine; MCNEILL, David: Gesture and ground. — *BLS* 16, 1990, 56—68, 8 figs.
- 3029 CILIBERTI, Anna: Instructions for use: a macrotextual and stylistic analysis. — [272] II, 299—313, 1 app.
- 3030 CONTE, Maria-Elisabeth: *Condizioni di coerenza...* — Firenze: 1988 | BL 1988, 2413 | *Jprag* 14/5, 1990, 828—832 R. Harweg.
- 3031 CONTE, Maria-Elisabeth: Pronomi anaforici non-coreferenziali. — [737], 201—215 | Non-coreferential anaphoric pronouns.
- 3032 CONTE, Maria-Elisabeth: Pronominale anaphern im Text. — *RdL* 2/1, 1990, 141—154 | E. & G. summ., 152.
- 3033 CORBLIN, Francis: Anaphoric and referential chains in discourse. — *RdL* 2/1, 1990, 67—89 | E. summ.
- 3034 DAALDER, Saskia: Grammatical structure in the perspective of text interpretation. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2038—2041.
- 3035 DIJK, Teun A. VAN: Issues in functional discourse analysis. — [611], 27—46.
- 3036 [DIJK, Teun A. VAN] DEJIK, T. VAN: *Język, poznanie, komunikacja: zbornik robot*. Sost. V.V. PETROVA; perevody s angl. jazyka pod red. V.I. GERASIMOVA; vstupitel'naja stat'ja Ju. N. KARAULOVA; V.V. PETROVA. — Moskva: Progress, 1989, 312 p. | Language, cognition, communication: a coll. of previously publ. papers, transl. from the E.
- 3037 DIJK, Teun A. VAN: *Textwissenschaft...* — Tübingen: 1980 | BL 1981, 3179 | *Socjolingwistyka* 9, 1990, 167—170 R. Lebda.
- 3038 DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi: Intensity markers: a text analysis. — *JPrag* 14/3, 1990, 476—483 | E. summ.
- 3039 DUDLEY-EVANS, Tony: An outline of the value of genre analysis in LSP work. — [382], 72—79.
- 3040 EHLICH, Konrad: Text and discourse: a plea for clarity in terminology and analysis. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2050—2052.
- 3041 EHLICH, Konrad: Zur Genese von Textformen: Prolegomena zu einer pragmatischen Texttypologie. — [798], 84—99 | E. summ.
- 3042 ELSTERMANN, Mechtild; KADOW, Sabine; KRÄMER, Ute: Organisations-

- prinzipien sprachlicher Kommunikation. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2052—2055.
- 3043 ENKVIST, Nils E.: Overview of the results of the plenary session "Text linguistics: interactional development of texts". — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 243—245 | Cf. 3123, 3148, 3156 & 3776.
- 3044 ERFURT, Jürgen: Reformulierung von Texten und Sinnkonstitution im Diskurs. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2056—2058.
- 3045 ESSER, Jürgen: Factors of textlinguistic variation. — [152], 373—388.
- 3046 FISCHER, Eberhard: Präsuppositionen bei der textuellen Rezeption ideologierelevanten Wortschatzes. — [3244], 120—143.
- FRAWLEY, William: Reading the dictionary. — 3317.
- 3047 FRIES, Udo: The language of linguistics: objective and subjective writing. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2077—2079.
- 3048 FRÖHLICH, Ilse: Kriterien für eine Klassifizierung nichtoffizieller Gespräche. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2079—2082.
- 3049 GEIER, Manfred: Intertextuelle Relationen. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2082—2085.
- 3050 GINDIN, Sergej I.: Byla li ritorika "donaučnoj" teorije teksta? — [795], 7—32 | Was rhetorica "prescientific" text theory?
- 3051 [GORODNIKOVA, Margarita] GORODNIKOWA, Margarita: Wertungsmodalität in Diskurs und Text. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2090—2092.
- 3052 GRAUSTEIN, Gottfried; HECKER, Harald; THIELE, Wolfgang: From text to sentence: a grammatical perspective. — *Larb* 57, 1987, 3—23.
- 3053 GRAUSTEIN, Gottfried; THIELE, Wolfgang: Configurational text description. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2093—2095.
- 3054 GUTENBERG, Norbert: Sprechwissenschaftliche Aspekte des Schreibens: ein Überblick über Forschungsfragen. — [798], 100—125 | E. summ.
- 3055 HANDWERKER, Brigitte: Paraphrase und Popularisierung: zum Problem der Bedeutungskonstitution im populärwissenschaftlichen Diskurs. — [720], 380—392.
- 3056 HÄNSE, Günther: Textnormen und Sprachkultur. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2098—2101.
- 3057 HARNISCH, Hanna: Kommunikationssituation und textsortenspezifische Sprachverwendung. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2101—2103.
- 3058 HARTUNG, Jürgen: Der Status der Kategorie der Prädikativität auf der transphrastischen Ebene. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2104—2106.
- 3059 HARTUNG, Wolfdietrich; KALLMEYER, Werner: Funktionszuschreibung in der Diskursanalyse. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 320—324 | Overview of round table 11.
- 3060 HEINEMANN, Wolfgang: Illokutionshierarchien und Textverstehen. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2107—2110.
- 3061 HENROTTE, Gayle A.: Text and discourse: the communication of consecutive paradigms. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2111—2114.
- 3062 HENSEL, Cornelia: Handlungsstrukturen produktbegleitender Texte. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2114—2116.
- 3063 HILDEN, Synnøve: I begynnelsen var ordet: semantiske kjeder i Johannes-

- prologen (Joh 1, 1—18). — [620], 30—41 | Semantic chains in John 1, 1—18.
- 3064 HOFFMANN, Achim: On the role of noun phrases in texts. — *PICL* 14/2, 1987 (1990), 948—951.
- 3065 HOFFMANN, Lothar: Texts and text types in LSP. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2122—2124.
- 3066 HOFFMANN, Ludger: Diskurs und Grammatik. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2124—2127.
- 3067 HOFFMANNOVÁ, Jana: Prinzipien für die Segmentierung des Kommunikationsereignisses. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2127—2131.
- 3068 HOFFMANNOVÁ, Jana: Typ textu a textový vzorec. — [414], 37—42 | Texttyp und Textmuster.
- 3069 HOFMANN, Thomas R.: Paragraphs, & anaphora. — *JPrag* 13/2, 1989, 239—250 | E. summ.
- 3070 HOLK, André G. F. VAN: Syntactic operators in a geometric model of linguistic structure. — *WSLA* 25/26, 1990, 183—200.
- 3071 HOLK, André G. F. VAN: Wechselbeziehungen lexikalischer und grammatischer Funktionen in einem linguistischen Modell der dramatischen Handlung. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2131—2133.
- 3072 HOPFER, Reinhard: Handlungs- und diskursbezogene Texteigenschaften. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2134—2136.
- 3073 HUBBARD, E. H.: Topical structure analysis as a text-linguistic explication of "coherence": a critique. — *SATT* 8/2, 1990, 80—87, 1 tab., 1 app. | E. & Afrikaans summ.
- 3074 IONICÉ, M. P.; ČISTJAKOVA, N. I.: Funkcija abstraktnych suščestvitel'nych v svjaznom tekste. — [746], 11—16 | The function of abstract nouns in connected text.
- 3075 KAISER, Michael: Die Bedeutung der kognitiven Reichweite von Texte für eine Hierarchisierung des Systems der Textsorten. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 1949—1952.
- 3076 KALKOWSKA, Anna: Realizacja języka mówionego w tekście pisanym na przykładzie polskiej korespondencji dworskiej z XVI w. — *RESI* 62/1—2, 1990, 219—229 | The realisation of speech in written text, exemplified by Pol. court correspondence of the 16th c.
- 3077 KESELING, Gisbert: Zur Produktion von Klangstrukturen bei der Produktion schriftlicher Texte. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2145—2147.
- 3078 KLOTZ, Peter: Some pragmatic aspects of text grammar: freeplay within the sentence. — *JPrag* 14/3, 1990, 483—487 | E. summ.
- 3079 KOCSÁNY, Piroska: Szövegnyelvészeti vagy a szövegtípusok nyelvészete. — *Filológiai Közöny*, (Budapest) 1989, 84—93 | Text linguistics or text type linguistics.
- 3080 KOLL-STOBBE, Amei: Intra-active processing of texts: the case of linguistic-pictorial paradigmatic discourse. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2147—2150.
- 3081 KOLŠANSKIJ, Gennadij V. †: Ot predloženiya k tekstu. — [793], 37—43 | From sentence to text.

- 3082 KOŘENSKÝ, Jan: Das prozessuelle Modellieren der Sprechfähigkeit. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2153—2156.
- 3083 KRAUSE, Wolf-Dieter: Die Textsorte als Tertium comparationis beim zwischen-sprachlichen Vergleich von Texten. — *LArb* 72, 1990, 43—47.
- 3084 KRAUSE, Wolf-Dieter, Zur Beschreibung von Textsorten als strukturellen Prototypen. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2156—2158.
- 3085 [KRIVONOSOV, Aleksej] KRIWONOSSOW, Aleksej: Zur Beschreibung von Textsorten als strukturellen Prototypen. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2156—2158.
- 3086 KRYLOVA, Ol'ga A.; MATVEEVA, T. F.: Otdel'noe predloženie-vyskazyvanie i svjaznyj tekst: kommunikativnyj aspekt. — *NDVŠ-F* 1990/1, 60—70, 1 tab. | The separate phrase or utterance and the coherent text: the communicative aspect.
- 3087 KÜHN, Ingrid: Möglichkeiten linguistischer Analysen zur funktionellen Interpretation literarischer Texte. — *WZUH* 35/6, 1986, 22—28.
- 3088 KULKA, Jiří: Segmentace uměleckého textu a jeho sémantické plány. — [810], 159—175 | Ru. & G. summ. | The segmentation of a lit. text and its semantic levels.
- 3089 KUNST-GNAMUŠ, Olga: Probleme der pragmatischen Textbehandlung: drei Werte der mitgeteilten Inhalte. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2164—2169.
- 3090 LAVINIO, Cristina: Tipologie testuali e testo descrittivo. — *LeL* 13—14, 1988—89, 213—248 | Textual typologies and descriptive text.
- 3091 LEJČÍK, V. M.: Osobnosti funkcionirovanija terminov v tekste. — *NSNŠ-F* 1990/3, 80—87 | Features of the functioning of terms in the text.
- 3092 LIEDTKE, Joachim: Narrationsdynamik: *Analyse und Schematisierung der dynamischen Momente im Erzählprodukt*. — LA 242; Tübingen: Niemeyer, 1990, ix, 400 p. | Biblio., 380—391; indexes, 392—400.
- 3093 LINDEMANN, Petra: Kohärenz in mündlicher interaktionaler Kommunikation. — [783], 1—23.
- 3094 LONGACRE, Robert E.: An apparatus for the description of participant reference in narrative discourse. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2172—2175.
- 3095 LÖTSCHER, Andreas: *Text und Thema ...*. — Tübingen: 1987 | BL 1987, 2878 | *Lingua* 81/4, 1990, 366—369 E. Hajičová.
- 3096 LUDWIG, Otto: Zur Genese der Abhandlung als einer genuin schriftlichen Textsorte. — *PICL* 14/2, 1987 (1990), 1414—1416.
- 3097 MAASS, Astrid: Soziolinguistische Funktion und ihr textlinguistischer Zusammenhang. — *LArb* 60, 1987, 64—69, 1 fig.
- 3098 MARELLO, Carla: Les liaisons invisibles: osservazioni preliminari. — *SILTA* 19/2, 1990, 313—319 | E. summ.
- 3099 MAVRODIEVA, Ljubov: Zum Problem der Textsortentypologie. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2175—2178.
- 3100 MCHOUL, A. W.: An initial investigation of the usability of fictional conversation for doing conversation analysis. — *Semiotica* 67/1—2, 1987, 83—104.
- 3101 MEUNIER, André; DELOMIER, Dominique; MOREL, Mary-Annick: Structuration du dialogue par l'ellipse. — *SILTA* 19/2, 1990, 347—375 | E. summ.
- 3102 MICHAÏLOV, L. M.: Dialog als Text. — [4061], 18—26.

- 3103 MICHEL, Georg: Textmuster und Stilmuster. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2178—2180.
- 3104 MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. — Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre, 1989, 206 p. | Aspects of the lit. text | *JČ* 41, 1990, 89—92 J. Horecký | *ČLit* 38, 1990, 475—477 J. Trávníček | *ČJLit* 40, 1989—90, 423 A. Macurová.
- 3105 MIKO, František: Literárne dielo ako text. — [782], 92—119 | The lit. as text.
- 3106 [MINAJEVA, Ludmila] MINAJEWA, Ludmila: Concerning the methodology of discourse analysis. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2180—2182.
- 3107 MINAYA-ROWE, Liliana: Deixis and deictic relations in narrative construction. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2183—2186.
- 3108 MISTRIK, Jozef: *Anatómia textu*. — [414], 23—27 | On the anatomy of the text. *Modèles du discours ...* — 294.
- 3109 MOTSCH, Wolfgang; REIS, Marga; ROSENGRÉN, Inger: Zum Verhältnis von Satz und Text. — *DSp* 18/2, 1990, 97—125 | G. & E. summ.
- 3110 NICOLAISEN, Wilhelm F. H.: Names as intertextual devices. — *OnCan* 68/2, 1986, 58—66.
- 3111 NOEL, Dirk: Coherence relations and mental models. — *LAnt* 24, 1990, 149—159.
- 3112 NYHOLM, Kurt: Fachsprache als Textkategorie. — [276], 96—108, 1 fig.
- 3113 O'DONNELL, Michael: A dynamic model of exchange. — *Word* 41/3, 1990, 293—327, 9 figs.
- 3114 ORLOVA, L. V.: *Struktura sverchfrazovogo edinstva v naučnych tekstach*. — Kiev: Naukova dumka, 1988, 153 p., figs. | Biblio., 151—153 | The structure of the superphrasal unit in sci. texts.
- 3115 PALMA, Adriano: Parataxis. — *LeSt* 24/1, 1989, 149—157 | It. summ.
- 3116 PATRY, Richard; MÉNARD, Nathan: La synonymie de la langue est-elle celle du discours?: la synonymie dans l'analyse de la cohésion textuelle. — *Linguistique* 26/1, 1990, 29—42.
- 3117 PATRY, Richard; MÉNARD, Nathan; PONZIO, Jacques: La question des nombres dans l'analyse de la cohésion textuelle: une innovation méthodologique. — *RQLTA* 8/3—4, 1989, 107—126 | Fr. summ.
- 3118 PÄTZOLD, Margita: Aspekte einer linguistischen Textanalyse aus der Rezipientenperspektive. — *ZG* 11/3, 1990, 324—330.
- 3119 PAVELKA, Jiří: Výrazová organizácia: textové výrazové prostriedky. — [782], 120—161, 1 tab. | Expressive textual means.
- 3120 [PENČEV, Jordan] PENTCHEV, Jordan: Über das Funktionieren der Tempora im Text. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2196—2198.
- 3121 PETERS, Heidrun: Makrostruktur und Sprachmittel — dargestellt an Textsorten aus pädagogischen Fachzeitschriften der Sowjetunion. — *WZUG* 39/2, 1990, 40—42.
- 3122 PETŐFI, János S.: Language as written medium: text. — [739], 207—243.
- 3123 PETŐFI, János S.: Some aspects of the construction of text meaning from the point of view of reception. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 180—188, 1 fig.
- 3124 PETŐFI, János S.; VIEHWEGER, Dieter: Textillokutionen. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 335—337 | Overview of round table 15.

- 3125 PETRUSEVIČ, I. A.: O tekstovom funkcionirovanii konstrukcij so značeniem neopredelennogo količestva. — *VLU* 1990/4, 63—66 | E. summ.: On the textual functioning of constructions with the meaning of undetermined amount.
- 3126 POLANYI, Livia: A formal model of the structure of discourse. — *JPrag* 12/5—6, 1988, 601—638 | E. summ.
- 3127 POLOVINA, Vesna: Some problems in the segmentation of spoken conversational language. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2198—2200.
Pragmatics, discourse and text ... — 773.
- 3128 PRANDI, Michele: Una figura testuale del silenzio: la reticenza. — [737], 217—239 | A textual figure of silence: reticence.
- 3129 PUGLIELLI, Annarita: Instructions for use: from macro to micro linguistic analysis. — [272], II, 315—332.
- 3130 REVAZ, Françoise: Du référentiel au textuel: le cas de la description d'états. — [294], 359—377.
- 3131 ROULET, Eddy: L'apport de l'analyse de dialogues oraux à l'analyse linguistique du discours. — *TdL* 21, 1990, 37—42.
- 3132 RUDOLPH, Elisabeth: Textual functions of the connection of contrast. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2216—2219.
- 3133 RUNDGREN, Frithiof: Uttrycksstruktur, metrik och textlingvistik. — [219], 41—47 | E. summ.: Expressional/phonemic structure, metrics and text linguistics, 179.
- 3134 SACHTLEBER, Susanne: Linearität vs. Digressivität: wissenschaftliche Texte im zweisprachigen Vergleich. — *FoL* 24/1—2, 1990, 105—122.
- 3135 SANDIG, Barbara: Stilistische Handlungsmuster. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2222—2225.
- 3136 SCHMIDT, Rosemarie; KESS, Joseph F.: *Television advertising and televangelism ...* — Amsterdam: 1986 | BL 1986, 2627 | *ZAA* 38/2, 1990, 175—176 B. Herting.
- 3137 ŠEVJAKOVA, V. E.: K voprosu o sverchfrazovom edinstve. — *NDVŠ-F* 1990/6, 65—74 | On the problem of the supra-sentence unit.
- 3138 SHEN, Yeshayahu: Schema theory and the processing of narrative texts: the X-bar story grammar and the notion of discourse topic. — *JPrag* 12/5—6, 1988, 639—676 | E. summ.
- 3139 SLÁDKOVÁ, Miroslava: K některým otázkám gramatiky textu v souvislosti s teorií překladu. — [427], 627—637 | Fr. summ.: Grammaire du texte et théorie de la trad.: étude de quelques problèmes.
- 3140 SNOEREN, Birgit: Le titre: aspects linguistiques et implications idéologiques. — *LAnt* 22, 1988, 226—244, ill.
- 3141 SOMMERFELDT, Karl-Ernst: Zum Verhältnis von semantischen Satztyp und Text: Bemerkungen zur Beschreibung von Textsorten. — *WW* 40/1, 1990, 120—128.
- 3142 SORNIG, Karl: *Modische Interjektionen* oder der Fall GULP (anhand der trivialnarrativen Gattung "fumetti"). — [388], 524—534 | E. summ.
- 3143 SPERBER, Wolfgang: Funktionalstil und Textsorten unter konfrontativen Aspekt. — *LArb* 72, 1990, 3—14.
- 3144 SPERBER, Wolfgang; BUTTKE, Kurt; WIESE, Eva: Norm und Varianz bei der Textproduktion. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2227—2230.

- 3145 SPOOREN, Wilbert; JASPERS, Joep: Tekstoperaties en tekstperspectieven. — *Gramma* 14/3, 1990, 195—220, 3 tabs.
- 3146 STEPHAN, Brigitte; STEPHAN, Wilfried: Semantische Derivation und Phraseologisierung als Gestaltungsmittel politischer Texte. — *PICL* 14/2, 1987 (1990), 1262—1265.
STOLT, Birgit: *Textgestaltung — Textverständnis*. — 3991.
- 3147 TANGE, Ichiro: Interaction of subjective and objective reality in discourse. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2238—2241.
- 3148 TANNEN, Deborah: The interactional development of all texts: repetition in talk as spontaneous idiomaticity. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 189—198.
Textproduktion ... — 798.
- 3149 THIELE, Wolfgang; THIELE, Astrid: K voprosu o prototipičnych priznakach raznojazyčnych tekstov. — *LArb* 72, 1990, 63—69 | On the prototypical characteristics of multilingual texts.
- 3150 TOOLAN, Michael J.: *Narrative...* — London: 1988 | BL 1989, 3374 | *JPrag* 14/6, 1990, 971—975 E. Møller | *Lg* 66/3, 1990, 653—654 D. E. Hardy.
- 3151 TOTH, Alfred: Semiotische Ansätze zur Thematisierung der iconischen Serialisierung in der Textlinguistik. — *Semiosis* 14/2 (54), 1989, 27—38 | E. summ.
- 3152 TRZĘSICKI, Kazimierz: Tekst-fragment tekstu: analiza formalna. — [795], 135—144 | Text-text fragment: a formal analysis.
- 3153 VELDE, Roger G. VAN DE: Das Mysterium der Bedeutung: Überlegungen zu einer expansionistischen Textlinguistik. — *LAnt* 22, 1988, 289—347, 10 figs.
- 3154 VERMEER, Hans J.: Text und Textem. — *TcT* 5/2, 1990, 108—114 | E. summ.
- 3155 VIEHWEGER, Dieter: Grundpositionen dynamischer Textmodelle. — [4061], 1—17.
VIEHWEGER, Dieter: Haben Wörterbucheinträge Textualität? — 3398.
- 3156 VIEHWEGER, Dieter: Illokutionswissen und Textinterpretation. — *PICL* 14/1, 1987 (1990), 199—207, 1 fig.
- 3157 VIRTANEN, Tuija: Adverbial placement as a criterion in text typology. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2247—2250.
- 3158 VIRTANEN, Tuija: On the definitions of text and discourse. — *FoL* 24/3—4, 1990, 447—455 | E. summ.
- 3159 WÄRVIK, Brita: Grounding in narratives: what is foregrounded? — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2253—2256.
- 3160 WEISE, Günter: A functional approach to scientific texts. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2256—2259.
- 3161 WERCHOSCH, Fritz-Ulrich: Graphico-figurative means as text constituents: function and verbalization. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2259—2262.
- WIEGAND, Herbert E.: Printed dictionaries and their parts as texts... — 3407.
- 3162 WÜEST, Jakob T.: Textsorten kontrastiv betrachtet. — [396], 125—138, 2 figs., 3 tabs.
- 3163 YLÖNEN, Sabine; NEUENDORFF, Dagmar; EFFE, Gottfried: Zur kontrastiven Analyse von medizinischen Fachtexten: eine diachrone Studie. — [382], 203—224, 3 figs., 1 tab.

- 3164 ZEMSKAJA, Elena A.: Slovoobrazovanie i tekst. — *VJa* 38/6, 1990, 17—30 | Word formation and text.
- 3165 ZIMEK, Rudolf: Kohärenz und Kohäsion als Widerspiegelung der Beziehung von Denken und Sprache im Text. — *PICL* 14/3, 1987 (1990), 2269—2271.

Addenda a BL 1990. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 152 *Anglistentag 1985 Paderborn: Vorträge*. Broder CARSTENSEN; Herbert GRABES (Hrsg.). — Tagungsberichte des Anglistentags Verbands dt. Anglisten, 7; Giesen: Hoffmann, 1986, 521 p., figs., tabs., 1 app.
- 186 *Dalla parte del ricevente: percezione, comprensione, interpretazione: atti del XIX congresso internazionale di studi, Roma — Aula Magna della Sapienza, 8—10 novembre 1985*. A cura di Tullio DE MAURO; Stefano GENSINI; Maria Emanuela PIEMONTESE. — SLI, Società di Linguistica It.; Roma: Bulzoni, 1988, 388 p. | Index, 367—388.
- 219 *Från fornyrdislag till fri vers: studier framlagda vid Första nordiska metrik-konferensen, Göteborg 24—26 september 1987*. Utgivna av Sven BÄCKMAN; Anita KRUCKENBERG; Eva LILJA. — Skrifter utgivna av Centrum för metriskastudier, 1; Göteborg: CMS, 1989, 181 p.
- 276 *Lexikologie und Lexikographie: Vorträge der IV. sprachwissenschaftlichen Konferenz DDR-Finnland, Humboldt-Universität zu Berlin, 3.—5. September 1986*. Hrsg. von Klaus WELKE; Renate NEURATH. — LSt 160; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentralinst. für Sprachwiss., 1987, [6], 194 p., 1 fig. | Biblio., 177—194.
- 382 *Special language: from humans thinking to thinking machines*. Ed. by Christer LAURÉN; Marianne NORDMAN. — Clevedon: Multilingual Matters, 1989, xi, 499 p., figs., tabs. | Index, 494—499.
- 388 *Sprechen mit Partikeln*. Hrsg. von Harald WEYDT. — Berlin: de Gruyter, 1989, xiii, 751 p. | Revised papers from a conference held in Berlin, 4—8 Aug., 1987 | Indexes, 733—751 | *SLang* 14/1, 1990, 225—234 W. Abraham.
- 396 *Studien zur Sprachkonfrontation: Materialien der I. Internationalen Arbeitstagung zum Romanisch-Deutschen Sprachvergleich (Karl-Marx-Universität Leipzig, Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft, 5. 10. und 6. 10. 1987)*. Hrsg. von Gerd WOTJAK. — LSt 176; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentralinst. für Sprachwiss., 1988, 138 p.
- 414 *Textika a štylistika: zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie, Bratislava, 29.—31. 1. 1986*. Red. Jozef MISTRÍK. — Bratislava: Univ. Komenského, 1989, 292 p. | *SR* 55, 1990, 250—252 O. Škvareninová | *KS* 24, 1990, 221—223 P. Stražovcová.
- 427 *Translatologica Pragensia II: materiály V. konference o překladu a tlumočení (Praha, 25.—27. IX. 1984)*. Věd.red.: Milan HRALA. — AUC, Philologica 1986, 1/3; Praha; Univerzita Karlova, 1988, 902 p.
- 453 BAKONI, I.; DOMÉLKI, N.: *Meždunarodnaja konferencija Jazyk, tekst, perevod, 5—7 junja 1989 g., Budapešt (Vengrija)*. — *Russistik* 2/1, 1990, 113—114 | Intern. conference on "Language, text, transl.", 5—7 June 1989, Budapest.

- 611 *Unity in diversity: papers presented to Simon C. Dik on his 50th birthday.* Harm PINKSTER; Inge GENEË (eds.). — Dordrecht: Foris, 1990, viii, 313 p., 1 front.
- 620 *I klartekst: festskrift til Bernt Fossetøl på 60-årsdagen 30. juli 1988.* — Oslo: Novus, 1988, 184 p., 1 portr.
- 720 *Übersetzungswissenschaft: Ergebnisse und Perspektiven: Festschrift für Wolfgang Wilss zum 65. Geburtstag.* Hrsg. von Reiner ARNTZ; Gisela THOME. — Tübingen: Narr, 1990, xx, 562 p., 1 front.
- 737 *Dimensioni della linguistica.* A cura di Maria-Elisabeth CONTE; Anna GIACALONE RAMAT; Paolo RAMAT. — Milano: Angeli, 1990, 239 p.
- 739 *An encyclopaedia of language.* Ed. by N. E. COLLINGE. — London: Routledge, 1990, xvii, 1011 p. | Indexes, 984—1011.
- 746 *Funkcional'no-semantičeskij aspekt jazykovych edinic raznych urovnj; romano-germanskaja filologija: mežvuzovskij sbornik.* [Redkollegija: G. S. ČINČLEJ et al.]. — Kišinev: Štiinca, 1986, 147 p. | The functional-semantic aspect of linguistic units of different levels.
- 773 *Pragmatics, discourse and text...* Ed. by Erich H. STEINER; Robert VELTMAN. — London: 1988 | BL 1988, 935 | *CJL* 35/1, 1990, 76—78 L. J. Kelly | *KNf* 36/3, 1990, 263—271 E. Krawczyk.
- 782 *State z teórie literatúry.* Red. Ján KOPÁL. — O interpretácii umeleckého textu, 11; Nitra: Pedagogická fakulta, 1989, 360 p.
- 783 *Strategien und Prinzipien sprachlicher Kommunikation.* — LSt 158; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentralinst. für Sprachwiss., 1987, 163 p., 7 tabs.
- 793 *Suščnost', razvitie i funkcii jazyka.* Otv. red, G. V. STEPANOV †. — Moskva: Nauka (Inst. jazykoznanija AN SSSR), 1987, 220 p. | *Slavia* 58, 1989, 326—329 V. Straková.
- 795 *Tekst w kontekście: zbiór studiów* pod red. Teresy DOBRZYŃSKIEJ. — Wrocław: Zakład im. Ossolińskich (Inst. Badań Literackich PAN), 1990, 239 p.
- 798 *Textproduktion: ein interdisziplinäres Forschungsüberblick.* Hrsg. von Gerd ANTOS; Hans P. KRINGS. — Konzepte der Sprach- u. Literaturwiss., 48; Tübingen: Niemeyer, 1989, ix, 555 p.
- 810 *Zborník prác Ústavu jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre.* Red. Ján KOPÁL. — O interpretácii umeleckého textu, 12; Nitra: Pedagogická fakulta, 1989, 494 p.
- 3244 *Politische Wortschatz in textueller Sicht.* Hrsg. von Christina SCHÄFFNER; Albrecht NEUBERT. — LSt 146; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR. Zentralinst. für Sprachwiss., 1986, [6], 172 p., figs. | *Biblio.*, 163—172.
- 3317 FRAWLEY, William: Reading the dictionary. — *Lexicographica* 6, 1990, 141—161.
- 3398 VIEHWEGER, Dieter: Haben Wörterbucheinträge Textualität? — *Lexicographica* 6, 1990, 127—140 | E. summ.
- 3407 WIEGAND, Herbert E.: Printed dictionaries and their parts as texts: an overview on recent research as introduction. — *Lexicographica* 6, 1990, 1—126, 51 figs.
- 3991 STOLT, Birgit: Textgestaltung—Textverständnis. — *AUS. Stockholmer germanistische Forschungen*, 42; Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1990, v, 217 p. | G. summ.
- 4061 *Textlinguistik und Stilistik: Beiträge zu Theorie und Methode.* Hrsg. von Wolf-

- gang FLEISCHER. — LSt 164; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR. Zentralinst. für Sprachwiss., 1987, 1, 126 p., 1 fig., 7 tabs.
- 4559 BRONCKART, Jean-Paul: La production des marques temporelles dans divers types de textes: étude développementale et comparative. — [294], 127—147.

2.3. Text linguistics — Linguistique du texte 1991

- 3330 LOHMANN, Patricia: Connectedness of texts: a bibliographical survey. (Part II). — [865], 383—399 | Cf. BL 1988, 2397.
- 3331 ABADI, Adina: Studies on connexity and coherence in Israel. — [3470], 369—397.
- 3332 AKINDELE, Femi: Dialogue and discourse in a Nigerian English fiction. — [4055], 63—81.
- ANDERSSON, Sven-Gunnar: Tense functions in sci. texts. — 3798.
- 3333 ANDOR, József: Strategies, tactics and realistic methods of text analysis: comments on Michel Charolles' "Coherence as a principle in the regulation of discursive production". — [865], 28—36 | Cf. 3355.
- 3334 APOTHÉLOZ, Denis; MIÉVILLE, Denis: Cohérence et discours argumenté. — [927], 68—87.
- 3335 ASCHENBERG, Heidi: *Eigennamen im Kinderbuch: eine textlinguistische Studie*. — TBL 351; Tübingen: Narr, 1991, xiii, 152 p. | Biblio., 146—152.
- 3336 *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Hrsg. von Wolfgang HEYDRICH; János S. PETŐFI. — PzT 51; Hamburg: Buske, 1986, xviii, 229 p. | Introd., vii—xviii.
- 3337 *Aspekte der Textlinguistik*. Hrsg. von Klaus BRINKER. — *GermL* 106—107; Hildesheim: Olms, 1991, 278 p.
- 3338 BANGE, Pierre: Constitution of relationships as a factor in interactive coherence. — [865], 305—323.
- 3339 BANGE, Pierre; HÖLKER, Klaus: Fiktionale Texte: eine Projektskizze. — [3336], 182—199.
- 3340 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: An agenda for text semantics: meaning and parametric adjustment. — *FoL* 25/1—2, 1991, 5—39.
- 3341 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: The heritage of functional sentence perspective from the standpoint of text linguistics. — *LingP* 34/1, 1991, 2—26.
- 3342 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE; DRESSLER, Wolfgang U.: *Einführung in die Textlinguistik*. — Tübingen: 1981 | BL 1981, 3163 *ZDL* 54/2, 1987, 253—254 G. Tschauder.
- 3343 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE; DRESSLER, Wolfgang Ulrich: *Wstęp do lingwistyki tekstu*. Przełożył: Aleksander SZWEDEK. — Warszawa: Państwowe Wyd. Naukowe, 1990, 346 p. | Biblio., 294—326 | Transl. of 3342.
- 3344 BECK, Götz: Funktionale Textmuster und die Formen ihrer internen Verknüpfung. — *DU* 40/6, 1988, 6—27.
- 3345 BEDMAR, M. Jesús: La norma del texto oral y la norma del texto escrito. — *RSEL* 19/1, 1989, 111—120 | E. summ., 231.
- 3346 BENCZE, Lóránt: Conscious tradition, unconscious construction or subconscious

- metaphors?: certain levels of text cohesion and coherence. — [3493], 381—413.
- 3347 BJÖRKLUND, Martina; VIRTANEN, Tuija: Variation in narrative structure: a simple text vs. an innovative work of art. — [4055], 95—117.
- 3348 BÓKAY, Antal: Text and coherence in a psychoanalytic theory of jokes. — [3493], 414—438.
- 3349 BOSCH, Peter: Constraints, coherence, comprehension. — [3493], 299—319.
- 3350 BREVENIKOVÁ, Dana: Research in connexity in Slovak linguistics. — [3470], 245—256.
- 3351 BRINKER, Klaus: Aspekte der Textlinguistik: zur Einführung. — *GermL* 106—107, 1991, 7—17.
- 3352 BUSCHA, Joachim: Satzverknüpfung durch Konjunktionen. — *DU* 40/6, 1988, 53—64.
- 3353 CARRASCO M., Iván: Los textos de doble codificación: fundamentos para una investigación. — *EFil* 26, 1991, 5—16 | Sp. & E. summ.: Double-coding texts: bases for a research project.
- 3354 CARSTENS, W. A. M.: "Teks" — 'n begrip op soek na 'n funksionele teks-linguistiese definisie. — *SATT* 9/4, 1991, 85—90, 1 app. | E. & Afrikaans summ.: "Text" — a concept in search of a functional text linguistic definition.
- 3355 CHAROLLES, Michel: Coherence as a principle in the regulation of discursive production. — [865], 3—15 | Cf. 3333 & 3378.
- 3356 CHAROLLES, Michel: Le problème de la cohérence dans les études françaises sur le discours durant la période 1965—1975. — [3470], 3—60 | Fr. & E. summ.
- 3357 CHAROLLES, Michel: Text connexity, text coherence and text interpretation processing. — [3493], 1—15.
- 3358 CHICO-RICO, Francisco: La organización del material semántico-intensional en la macroestructura del texto literario. — *FoL* 25/1—2, 1991, 143—154. *Coherence & grounding in discourse...* — 198.
- 3359 COMBETTES, Bernard: Coréférence et connexité thématique dans le discours. — [3470], 101—124 | E. & G. summ.
- 3360 *Communication and discourse across cultures and languages*. Ed. by Kari SAJAVAARA; David MARSH; Tellervo KETO. — *AFinLA Yearbook/AFinLA:n vuosikirja*, 49, Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys (AFinLA), 1991, 275 p. *Connexity & coherence...* — 865.
- 3361 CONTE, Maria-Elisabeth: Coherence in interpretation: comments on Dieter Viehweger's paper "Coherence — interaction of modules". — [865], 275—282 | Cf. 3509.
- 3362 CONTE, Maria-Elisabeth: Empathie als Kohärenzfaktor. — *FoL* 25/1—2, 1991, 219—228.
- 3363 CONTE, Maria-Elisabeth: la fonction métatextuelle. — *CILF* 11, 1984 (1985), 64—68.
- 3364 CONTE, Maria-Elisabeth: Textreferenten und Typen anaphorischer Wiederaufnahme. — [3336], 1—15.
- 3365 CSÚRI, Károly: Literary coherence: how to establish possible worlds (demon-

- trated by an analysis of Gyula Hernádi's *Plank monastery*). — [3493], 439—483.
- 3366 *Current trends in textlinguistics*. Ed. by Wolfgang U. DRESSLER. — Berlin: 1978 | BL 1978, 2221 | ZDL 50/2, 1983, 225—226 E. Beneš.
- 3367 DANĚŠ, František: Report of Roger G. van de Velde's paper "Man, verbal text, inferencing, and coherence". — [865], 228—239 | Cf. 3505.
Dialoganalyse ... — 217—8.
- 3368 DIJK, Teun A. VAN: *Jazyk, poznanie, komunikacija*. ... — Moskva: 1989 | BL 1990, 3036 | SEz 16/3, 1991, 82—85 T. Zlateva.
- 3369 DIJK, Teun A. VAN: *Textwissenschaft* ... — München: 1980 | BL 1981, 3179 | *NyIK* 34/2, 1990, 197—200 S. Zoltan.
- 3370 *O discurso e suas análises*. Organizadores: Eni Pulcinelli ORLANDI: João Wanderley GERALDI. — CEL 19; Campinas: Univ. Estadual de Campinas, Inst. de Estudos da Linguagem, 1990, p. 1—179 | Discourse and its analyses | Special issue.
- 3371 DORFMÜLLER—KARPUSA, Käthi; DORFMÜLLER, Thomas: Some interdisciplinary remarks about coherence. — [3493], 555—566.
- 3372 DOWNING, Angela: An alternative approach to theme: a systemic-functional perspective. — *Word* 42/2, 1991, 119—143 | E. summ.
- 3373 DRAGOȘ, Elena: Cohesion and coherence in Romanian linguistics. [3470], 179—197.
- 3374 DRESSLER, Wolfgang U.: *Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie*. — SbÖAW 529, Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik u. Kommunikationsforschung, 21; Wien: Österreichische Akad. der Wiss., 1989, 63 p. | Biblio., 55—63.
- 3375 DRY, Helen A.: Approaches to coherence in natural and literary narrative. — [3493], 484—499.
- 3376 DURMUŞOĞLU, Gül: Karşılaştırmalı metindilbilimi ve çeviri. — [222], 60—66 | Contrastive text linguistics and transl.
- 3377 DUSZAK, Anna: Linguistic complexity, readability formulas and text comprehension. — *KNf* 37/1, 1990 (1991), 73—83.
- 3378 EIKMEYER, Hans-Jürgen: On Michel Charolles' "Coherence as a principle of regulation of discursive production". — [865], 16—27 | Cf. 3355.
- 3379 EIKMEYER, Jürgen: Die Rolle eines Kohärenzbegriffes in prozedural-inkrementellen Textverarbeitungsmodellen. — [3336], 128—142.
- 3380 ENKVIST, Nils E.: A parametric view of word order. — [3493], 320—336.
- 3381 ENKVIST, Nils E.; BJÖRKLUND, Martina: Toward a taxonomy of structure shifts. — [865], 324—341.
- 3382 EPŠTEJN, M. N.: Ideologija i jazyk: postroenie modeli i osmyslenie diskursa. — *VJa* 1991/6, 19—33, 2 figs., 6 tabs. | Ideology & language: model construction & discourse interpretation.
- 3383 EROMS, Hans-Werner: Die funktionale Satzperspektive bei der Textanalyse. — *GermL* 106—107, 1991, 55—72.
- 3384 FABBRI, Andrea: Grammatica testuale e grammatica funzionale: possibilità d'un compromesso. — *CILF* 11, 1984 (1985), 59—64 | Text grammar & functional grammar: prospects for a compromise.

- 3385 FIORIN, José L.: Tendências da análise do discurso. — *CEL* 19, 1990, 173—179 | Trends in discourse analysis.
- 3386 FIX, Ulla: Stilistische Textanalyse — immer ein Vergleich? — *GermL* 106—107, 1991, 133—156.
- FLEISCHMAN, Suzanne: *Tense and narrativity...* — 7437.
- 3387 FOSSESTØL, Bernt: Norwegian studies in connexity. — [3470], 199—216.
- 3388 FRANKE, Wilhelm: Linguistische Texttypologie. — *GermL* 106—107, 1991, 157—182.
- 3389 FREIDHOF, Gerd: Dialoganalyse, Gliederungspartikeln und Übersetzen: mit Belegen aus dem Slavischen, insbesondere Russischen, und dem Deutschen. — *ZSlPh* 51/2, 1991, 225—290.
- 3390 GAUTHIER, Michel: Linguistique fonctionnelle et analyse littéraire. — *CILF* 9, 1982 (1984), 175—179 | Round table report.
- 3391 GIORA, Rachel: What's a coherent text? — [3493], 16—35.
Grammar in the construction of texts ... — 889.
- 3392 GREULE, Albrecht: Möglichkeiten und Grenzen der textgrammatischen Analyse. — *InfoDaF* 18/4, 1991, 384—392.
- 3393 GÜZ, Nükhet: Şiirsel işlev ve yapısal çözümleme. — *Dilbilim* 7, 1987, 83—99 | Poetic function & structural analysis.
- 3394 HAEGEMAN, Liliane: Non-overt subjects in diary contexts. — [809], 167—174.
- 3395 HAKULINEN, Auli: Text linguistics in Finland. — [3470], 325—345.
- 3396 HARWEG, Roland: Erzählte Zeit und Sachverhaltsfolgenzeit. — *FoL* 25/1—2, 1991, 41—73 | E. summ.
- 3397 HARWEG, Roland: Is coherence a pragmatic phenomenon?: comments on Dieter Viehweger's paper "Coherence — interaction of modules". — [865], 283—290 | Cf. 3509.
- 3398 HARWEG, Roland: Wiederholung lexikalischer Elemente und Textkonstitution. — [3336], 16—41.
- 3399 HATAKEYAMA, Katshuhiko; PETŐFI, János S.; SÖZER, Emel: Text, connexity, cohesion, coherence. — [3493], 36—105.
- 3400 HEINEMANN, Wolfgang; VIEHWEGER, Dieter: *Textlinguistik: Eine Einführung*. — *RGL* 115; Tübingen: Niemeyer, 1991, 310 p. | *Biblio.*, 286—302; index, 303—310.
- 3401 HENRY, Paul: Construções relativas e articulações discursivas. — *CEL* 19, 1990, 43—64 | Relative constructions & discursive articulations | Transl. of *BL* 1975, 2483.
- 3402 HENSEL, Cornelia: Profilierte Schulen — junge Schüler: aktuelle Möglichkeiten und Grenzen schulübergreifender textlinguistischer Diskussionen. — [463], 70—79.
- 3403 HOBBS, Jerry: Topic drift. — [204], 3—22.
- 3404 HOFFMANN, Lothar: Beschreibung — Wertung — Empfehlung: Brauchen wir eine Fachsprachenkritik? — *FSpr* 13/1—2, 1991, 2—9 | E. summ.
- 3405 HOFFSTAEDTER, Petra: *Poetizität aus der Sicht des Lesers: eine empirische Untersuchung der Rolle von Text-, Leser- und Kontexteigenschaften bei der poetischen Verarbeitung von Texten*. — *PzT* 57; Hamburg: Buske, 1986, xi, 316 p. | *Biblio.*, 297—306; index, 307—316 | 1984 Konstanz Univ. diss.

- 3406 HÖLKER, Klaus: Remarks on form, coherence and knowledge: comment on Lita Lundquist's "Coherence in scientific texts". — [865], 150—157 | Cf. 3442.
- 3407 HOLŠÁNOVÁ, Jana; NEKVAPIL, Jiří; ŠOLTYS, Otakar: Von der Textanalyse und -interpretation zum Persönlichkeitsbild des Autors: Thesen. — *Makrostrukturen im Text ...* (BL 1989, 920), 194—202.
- 3408 HORRAKH, Livio: L'intertestualità: un intervento macrostrutturale nell'ambito dei meccanismi di funzionamento testuale in dipendenza al problema della traduzione. — *Ling* 31, 1991, 445—454 | Slvn. summ.
- 3409 HÜBLER, Axel: Citations in academic writing: a text linguistic approach. — *FSpr* 13/1—2, 1991, 16—25 | E. summ.
- 3410 JAKOBSEN, Lisbeth F.; OLSEN, Jørgen: Die Textlinguistik in Dänemark. — [3470], 217—228.
- 3411 JASON, Heda: The Jewish beauty and the kind: coherence in folk tales: preliminary sketch of a model. — [3493], 500—525.
- 3412 JELITTE, Herbert: Die Textkohärenz als Forschungsgegenstand der sowjetischen Textlinguistik. — [3470], 257—323.
- 3413 JELITTE, Herbert: Wortbildung und Text. — [859], 153—197.
- 3414 JORDAN, Michael P.: The linguistic genre of abstracts. — *LACUS* 17, 1990 (1991), 507—527.
- 3415 KALVERKÄMPER, Hartwig: *Orientierung zur Textlinguistik*. — Tübingen: 1981 | BL 1981, 3207 | *ZDL* 51/3, 1984, 373—374 H.—W. Eroms.
- 3416 KINDERMANN, Jörg: Konnektive und Rezipient-Präsuppositionen. — [230], 67—84.
- 3417 KINDERMANN, Jörg: *Text connexity, text coherence: aspects, methods, results*. Ed. by Emel SÖZER. — PzT 49; Hamburg: Buske, 1985, x, 597 p.
- 3418 KOCAMAN, Ahmet: Söylem çözümlmesi: yönelimler, sorunlar. — [222], 90—91 | Discourse analysis: orientations & problems.
- 3419 KOCH, Ingedore G. V.: A propósito: existem mesmo digressões? — *CEL* 19, 1990, 123—126.
- 3420 KORHONEN, Riitta; KUSCH, Martin: The rhetorical function of the first person in philosophical texts — the influence of intellectual style, paradigm and language. — [493], 61—78 | E. summ., xii.
- 3421 KOTJUROVA, M. P.: *Ob ekstralingvističeskich osnovanijach smyslovoj struktury naučnogo teksta (funkcional'no-stilističeskij aspekt)*. — Krasnojarsk: Izd. Krasnojarskogo univ., 1988, 170 p. | *SEz* 16/3, 1991, 85—88 S. Dimitrova.
- KRETSCHMER, Anna: Metodologija razrađivanja lingvističkih tekstovnih modela ... — 2449.
- 3422 KRETZENBACHER, Heinz L.: Rekapitulation: Analyse einer Textsorte der wissenschaftlichen Fachsprache. — *ZGL* 19/1, 1991, 49—70, 5 figs.
- 3423 KUSCH, Martin; SCHRÖDER, Hartmut: Contrastive discourse analysis — the case of Davidson vs. Habermas. — [493], 79—92 | E. summ., xiii.
- 3424 KUTLU, Nuran: Yazınbilim ve biçimcilik. — *Dilbilim* 7, 1987, 43—50 | Poetics & formalism.
- 3425 LANGLEBEN, Maria M.: A long way to the full interpretation. — [3493], 106—137.

- 3426 LAVID, Julia: Semantic options in the transitivity system: an example of textual analysis. — [4055], 83—94.
- 3427 LEBEDEVA, L. B.: Referencial'nye kriterii v tipologii vyskazyvanij. — *VJa* 1991/6, 51—63 | Referential criteria in an utterance typology.
- 3428 LECOMTE, Alain; MARANDIN, Jean-Marie: Analyse du discours et morphologie discursive. — [3470], 61—100 | Fr. & E. summ.
- 3429 LEINFELLNER-RUPERTSBERGER, Elisabeth: Die Negation im monologischen Text: Textzusammenhang und "foregrounding". — *FoL* 25/1—2, 1991, 111—142.
- 3430 LIBERIENÈ, Snieguolè: La compétence textuelle. — *Kalbotyra* 42/3, 1991, 82—87 | Ru. summ.
- 3431 LIEDTKE, Joachim: *Narrationsdynamik* ... — Tübingen: 1990 | BL 1990, 3092 | *DLZ* 112/3, 1991, 133—135 M. Firle.
- 3432 LINDEMANN, Petra: Gibt es eine Textsorte "Alltagsgespräch"? — *ZPSK* 43/2, 1990, 201—220 | E. summ.
- 3433 LINKE, Angelika; NUSSBAUMER, Markus: Kohärenz durch "Präsuppositionen". — *DU* 40/6, 1988, 29—51, 8 figs.
- 3434 LOHMANN, Patricia: Zur Rolle der Linearisierung in der Bedeutungskonstitution. — [951], 222—253.
- 3435 LÖNNGREN, Lennart: Representation and interpretation: approaches to text analysis. — [3493], 138—150.
- 3436 LÖNNGREN, Lennart: Text linguistics in Sweden. — [3470], 229—244.
- 3437 LORENZ, Wolfgang: Zum Problem der semantischen Schichten in wissenschaftlichen Texten. — [493], 54—60 | E. summ., xii.
- 3438 LÖTZSCHER, Andreas: Thematische Textorganisation in deskriptiven Texten als Selektions-/Linearisierungsproblem. — *GermL* 106—107, 1991, 73—106.
- 3439 LÜGER, Heinz-Helmut: Methode und Gegenstandskonstitution: Überlegungen zur Untersuchung von Pressesprache. — *Orbis* 34, 1985—87 (1991), 69—83.
- 3440 LUNDQUIST, Linda: Argumentative text structure: a procedural model. — [927], 22—38.
- 3441 LUNDQUIST, Lita: Coherence: from structures to processes. — [3493], 151—175.
- 3442 LUNDQUIST, Lita: Coherence in scientific texts. — [865], 122—149 | Cf. 3406 & 3511.
- 3443 LUNDQUIST, Lita: La cohérence textuelle révisée: une étude pragmatique. — *FoL* 25/1—2, 1991, 91—110.
- 3444 MANOLI, I. Z.: Potencial'noe slovo i tekst v ich vzaimosvjazi i zavisimosti. — [898], 72—79 | The potential word & the text in their mutual relation & dependence.
- 3445 MANDELBAUM-REINER, Françoise; MERED, Zoulikha: Structure syntaxique, structure textuelle et analyse du récit. — *CILF* 12, 1985 (1986), 166—172 | Round table report.
- 3446 MCLAUGHLIN, Margaret L.: *Conversation* ... — London: 1984 | BL 1986, 2608 | *RRL* 35/2, 1990, 161—163 I. N. Bîtea.
- 3447 MERANER, Rudolf: Satzverknüpfung durch Pronomen. — *DU* 40/6, 1988, 69—83.

- 3448 MICHEL, Georg: Probleme der Textanalyse aus funktional-kommunikativer Sicht. — [463], 98—107.
- 3449 MÖHN, Dieter: Instruktionstexte: ein Problemfall der Textidentifikation. — *GermL* 106—107, 1991, 183—212.
- 3450 MOTSCH, Wolfgang; VIEHWEGER, Dieter: Illokutionsstruktur als Komponente einer modularen Textanalyse. — *GermL* 106—107, 1991, 107—132.
- 3451 MURJAN, O. V.: O tipologii učebnych tekstov naučno-filologičeskogo podstilja. — *VLU* 1991/2, 113—115 | On the typology of texts in sci. phil. text books | E. summ.
- 3452 NEUBAUER, Fritz: Aspects of lexical coherence in texts and coherence in dictionaries. — [3336], 91—102.
- 3453 NEUENDORFF, Dagmar: Text und Gebrauchsfunktion. — [493], 200—213 | E. summ., xv.
- 3454 PAGÉ, Michel; ST-MARTIN, Claire: Facteurs textuels de convergence en compréhension de textes. — [927], 195—214.
- 3455 PANKOW, Christiane: Halten die Alten, was sie versprechen?: Textverständnis und Wissenschaftsgeschichte. — [493], 214—220 | E. summ., xv.
- 3456 PAUSE, Peter E.: Anaphern im Text. — [3992], 548—559.
- 3457 PETŐFI, János S.: Explicative text interpretation — interpretive knowledge. — [493], 1—12 | E. summ., xi | Cf. 3467.
- 3458 PETŐFI, János S.: Explikative Interpretation interpretatives Wissen. — [951], 153—195.
- 3459 PETŐFI, János S.: Procedural aspects of text interpretation: interaction between text and interpreter in the meaning-constitutive interpretation process. — [3493], 176—188.
- 3460 PETŐFI, János S.; OLIVI, Terry: Schöpferische Textinterpretation: einige Aspekte der Intertextualität. — [951], 335—350.
- 3461 PETŐFI, János S.: Théorie sémiotique vs. grammaire(s). — *CILF* 11, 1984 (1985), 72—77.
- 3462 PETŐFI, János S.: Weshalb Textologie?: Aspekte der Analyse von Textkonstitution und Textbedeutung. — [3336], 207—229.
- 3463 PETŐFI, János S.: Wissensstrukturen in der prozeduralen explikativen Textinterpretation. — [230], 47—65.
- 3464 POP, Liana: "Incidența" incidentelor: din nou despre nivelele discursului. — *SCL* 42/3—4, 1991, 73—87 | Fr. summ.
- 3465 RADZIJEVS'KA, T. V.: Pro odyu iz naprjamiv sučasnoji linhvistyky tekstu. — *Mov* 1991/3, 53—58 | On one of the tendencies in today's text linguistics.
- 3466 RANDQUIST, Madeleine G.: The barely visible glue: some aspects of textual connectedness. — [3493], 189—218.
- 3467 RANTALA, Veikko: The notion of sign: a comment on Petőfi's paper. — [493], 13—16 | E. summ., xi | Cf. 3457.
- 3468 RASTIER, François: Microsémantique et textualité. — [3470], 147—166.
- 3469 RAYNAUD, Savina: Processi di strutturazione di testi: strutture e funzioni delle forme linguistiche di cortesia. — [430], 157—181.
Reception & response ... — 923.
- 3470 *Research in text connexity and text coherence: a survey.* Ed. by Michel

- CHAROLLES; János S. PETŐFI; Emel SÖZER. — PzT 53, 1; Hamburg: Buske, 1986, x, 397 p.
The resolution of discourse ... — 927.
Ricerche di semantica testuale ... — 430.
- 3471 RIGOTTI, Eddo; CIPOLLI, Carlo: Costruire un testo: problemi linguistici e psicologici. — [430], 5—22.
- 3472 ROTHKEGEL, Annely: Wissen und Informationsstruktur im Text. — *FoL* 25/1—2, 1991, 189—217.
- 3473 RUDOLPH, Elisabeth: Semantische Vorgaben und Restriktionen in bestimmten Textsorten. — *FoL* 25/1—2, 1991, 269—293.
- 3474 SCHEGLOFF, Emanuel: On the organisation of sequences as a source of “coherence” in talk-in-interaction. — [204], 51—77.
- 3475 SCHENONE, Pietro: Testo e tempi verbali. — [430], 183—215.
- 3476 SCHILDBERG-SCHROTH, Gerhard: Wahrheit als regulative Idee — Marginalien zum Status der Text-Analyse. — [493], 125—141 | E. summ., xiv.
- 3477 SCHRÖDER, Hartmut: *Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte: ein Beitrag zur Fachtextlinguistik*. — PzT 60; Hamburg: Buske, 1987, ix, 343 p. | Biblio., 276—303 | Revised version of the author's 1985 Bielefeld Univ. diss.
- 3478 SHIMOKAWA, Yukata: Zur thematischen Textstruktur: thematische Progression und Thema-Rhema-Gliederung. — [3336], 103—114.
- 3479 SIKLAKI, István: Story grammars as models for story processing. — [3493], 219—260.
- 3480 SIMMLER, Franz: Die Textsorten “Regelwerk” und “Lehrbuch” aus dem Kommunikationsbereich des Sports bei Mannschaftsspielen und ihre Funktionen. — *Sprachw* 16, 1991, 251—301.
- 3481 SIMONE, Raffaele: Effetto copia e effetto quasi-copia. — *AIQN* 12, 1990 (1991), 69—83 | Copy effect & quasi-copy effect.
- 3482 SKIBIŃSKA, Elżbieta; KAUFMAN, Stefan: Énonciation — ku metodzie analizy tekstu: próba wykorzystania propozycji lingwistyki francuskiej. — *SLW* 13 (AUW 1063), 1991, 21—49 | Fr. summ.: Énonciation: vers une méthode d'analyse du texte.
- 3483 SLAMA-CAZACU, Tatiana: The title of the text: its fundamental role in improving text construction and reading. — *RRL* 36/1—2, 1991, 9—15.
- 3484 SOMMERFELDT, Karl-Ernst: Dei Valenz als Mittlerin zwischen Sprachsystem und Text. — *WW* 41/2, 1991, 302—315.
- 3485 SOMMERFELDT, Karl-Ernst: Valenz und Textkohärenz. — *BEDS* 10, 1991, 21—29.
- 3486 SOWINSKI, Bernhard: *Textlinguistik*... — Stuttgart: 1983 | BL 1984, 3343 | *ZDL* 53/3, 1986, 380—381 J. Macha.
- 3487 STATI, Sorin: Coherence in poetry and its translatability. — [951], 213—221.
- 3488 STATI, Sorin: Grammaire textuelle et grammaire fonctionnelle. — *CILF* 11, 1984 (1985), 77—87 | Round table report | Disc., 88—91.
- 3489 STATI, Sorin: Oppositions entre lexèmes réalisées comme relations syntagmatiques dans le discours. — *CILF* 10, 1983 (1984), 276—279 | Disc., 279—280.
- 3490 STATI, Sorin: Sémantique et syntaxe textuelle: la valeur d'information des syntagmes nominaux. — *ACILPR* 18/2, 1986 (1991), 319—324.

- 3491 STATI, Sorin: *Le transphrastique*. — Linguistique nouvelle; Paris: Presses Univ. de France, 1990, 173 p. | *BSL* 85/2, 1990 (1991), 33—36 C. Hagège | *CLing* 35/2, 1990, 176—177 L. S. Florea | *KNf* 38/1, 1991, 66—67 U. Dąmbska-Prokop | *RRL* 36/1—2, 1991, 93—96 A. Crișan; A. Dumitrescu | *SCL* 42/1—2, 1991, 51—54 A. Șerbănescu.
Styles of discourse... — 936.
- 3492 TĂMĂIANU, Emma: Aspecte ale semanticii textului științific factual: temă—remă. — *CLing* 36/1—2, 1991, 85—91 | E. summ.
Text & the pragmatic aspects of language... — 722.
- 3493 *Text connexity, text coherence: aspects, methods, results*. Ed. by Emel SÖZER. — PzT 49, Hamburg: Buske, 1985, x, 597 p.
Text, Interpretation, Argumentation... — 493.
- 3494 *Textlinguistics*. [Guest ed.: Michael METZELTIN]. — *FoL* 25/1—2; Berlin: Mouton de Gruyter, 1991, p. 1—317 | Special issue.
- 3495 *Textlinguistik*. Hrsg. von Wolfgang U. DRESSLER. — Darmstadt: 1978 | *BL* 1978, 2276 | *ZDL* 50/2, 1983, 224—225 G. Koss.
Textproduktion... — 941.
- 3496 THIEL, Gisela; THOME, Gisela: *Resolutionen...* — Tübingen: 1987 | *BL* 1987, 2930 | *KNf* 37/1, 1990 (1991), 85—87 B. Z. Kielar.
- 3497 TONFONI, Graziella: A frame-system theory of textual lexicon. — *CILF* 11, 1984 (1985), 69—72.
- 3498 TOOLAN, Michael J.: *Narrative...* — London: 1988 | *BL* 1989, 3374 | *JLS* 18/3, 1989, 232—234 J. J. Weber.
- 3499 TSCHAUDER, Gerhard: Überschrift und Text — Überschrift als Text: Aspekte der Rezeption. — *FoL* 25/1—2, 1991, 295—317.
- 3500 TSUI, Amy B. M.: Sequencing rules and coherence in discourse. — *JoP* 15, 1991, 111—129 | E. summ.
- 3501 VAŃKO, Juraj: Za njakoi metodiligični vāprosi, svārzani s analiza na ezika i stila na literaturnija tekst. — *SEz* 16/3, 1991, 49—56 | On some methodological questions of the analysis of the language and style of lit. texts.
- 3502 VASILIU, Emanuel: *Introduce în teoria textului*. — București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1990, 164 p. | *Introd. to text linguistics* | *AUB-LLR* 39, 1990, 79—82 R. Zafiu | *NyIK* 36/1—2, 1991, 191—192 J. Zsemlyei | *SCL* 42/3—4, 1991, 167—169 A. Ștefănescu.
- 3503 VATER, Heinz: Referenzrelationen in Texten. — *GermL* 106—107, 1991, 19—53, 3 figs.
- 3504 VELDE, Roger G. VAN DE: Inferences and coherence in text interpretation. — [3493], 261—298.
- 3505 VELDE, Roger G. VAN DE: Man, verbal text, inferencing, and coherence. — [865], 174—217 | Cf. 3367.
- 3506 VELDE, Roger G. VAN DE: On the justification of descriptive interpretation. — [927], 1—21.
- 3507 VÉLEZ-SERRANO, Luis: Texte et discours: aperçu des recherches en Suisse française. — [3470], 167—178.
- 3508 VENTOLA, Eija: Phonological meanings in literary prose texts and their translations. — [4055], 119—146.

- 3509 VIEHWEGER, Dieter: Coherence — interaction of modules. — [865], 256—274 | Cf. 3361 & 3397.
- 3510 VIEHWEGER, Dieter: Dei Vielfalt textlinguistischer Forschungsansätze — methodologische Dilemma oder notwendiger Pluralismus? — [463], 200—211.
- 3511 VILLEMOS, Anette: Remarks on "Coherence in scientific texts" by Lita Lundquist. — [865], 158—170 | Cf. 3442.
- 3512 VLK, Tomáš: Semantic analysis of topic and focus. — *Kybernetika* (Praha) 25, 1989, 523—532 | Fr. summ.
- Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung...* — 951.
- 3513 YNGVE, Victor H.: Concepts of text and knowledge. — *LACUS* 17, 1990 (1991), 539—550.
- 3514 YOKOYAMA, Olga T.: *Discourse and word order*. — Amsterdam: 1986 | BL 1986, 2658 | *VJa* 1991/2, 148—152 N. I. Golubeva-Monatkina.
- 3515 YOUMANS, Gilbert: A new tool for discourse analysis: the vocabulary-management profile. — *Lg* 67/4, 1991, 763—789 | E. summ.

Addenda a BL 1991. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 198 *Coherence and grounding in discourse...* Ed. by Russel S. TOMLIN. — Amsterdam: 1987 | BL 1987, 140 | *JoP* 13/3, 1989, 480—485 C. Bazzanella.
- 204 *Conversational organization and its development*. Ed. by Bruce DORVAL. — ADP 38; Norwood, NJ: Ablex, 1990, xxii, 356 p. | Outcome of a conference held in New Orleans, May 1986 | *Introd.*, ix—xxii; indexes, 353—356.
- 217 *Dialoganalyse II: Referate der 2. Arbeitstagung, Bochum 1988*. Hrsg. von Edda WEIGAND; Franz HUNDSCHNURSCHER. Bd. 1. — LA 229; Tübingen: Niemeyer, 1989, x, 478 p. | Cf. BL 1987, 150.
- 218 *Dialoganalyse II: Referate der 2. Arbeitstagung, Bochum 1988*. Hrsg. von Edda WEIGAND; Franz HUNDSCHNURSCHER. Bd. 2. — LA 230; Tübingen: Niemeyer, 1989, viii, 438 p.
- 230 *Dynamik in der Bedeutungskonstitution*. Hrsg. von Burghard RIEGER. — PzT 46; Hamburg: Buske, 1985, vii, 277 p. | *Introd.*, 1—17 | Papers from the Semantics session at the *Deutsche Germanistentag*, Aachen, Oct. 3—6, 1982.
- 430 *Ricerche di semantica testuale: atti del seminario su "Senso e testo: processi di strutturazione e destrutturazione"*, Milano, 4—5 febbraio 1987. A cura di Eddo RIGOTTI; Carlo CIPOLLI. — Brescia: La Scuola, 1988, 352 p.
- 463 *Sprachwissenschaft in der DDR — Oktober 1989: Vorträge einer Tagung des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft am 31. 10 und 1. 11. 1989*. — LSt 209; Berlin: Zentralinst. für Sprachwiss., 1991, [6], 211 p. | VIEHWEGER, Dieter: Vorwort, [5—6].
- 493 *Text, Interpretation, Argumentation*. Ed. by Martin KUSCH; Hartmut SCHRÖDER. — PzT 64; Hamburg: Buske, 1989, xv, 273 p. | *Introd.*, vii—ix | Selected papers from a conference, Jyväskylä, 25—27 Apr. 1986.
- 722 *Text and the pragmatic aspects of language*. Ed. by Jan KOŘENSKÝ; Jana HOFFMANNOVÁ. — Praha: 1984 | BL 1984, 334 | Dedicated to František Daneš | *JoP* 13/2, 1989, 308—313 J. Slavičková.

- 809 *Grammar in progress: Glow essays for Henk van Riemsdijk*. Joan MASCARÓ; Marina NESPOR (eds.). — SGG 36; Dordrecht: Foris, 1990, xi, 461 p.
- 859 *Die Beziehungen der Wortbildung zu bestimmten Sprachebenen und sprachwissenschaftlichen Richtungen*. Herbert JELITTE; Gennadij A. NIKOLAEV (Hrsg.). — Beiträge zur Slavistik, 16; Frankfurt am Main: Lang, 1991, 339 p. | Papers in Ru. L & SG.
- 865 *Connexity and coherence: analysis of text and discourse*. Ed. by Wolfgang HEYDRICH [et al.]. — RTT 12; Berlin: de Gruyter, 1989, xi, 404 p. | Index, 401—404 | JoP 16, 1991, 100—103 C. Marelllo.
- 889 *Grammar in the construction of texts*. Ed. by James MONAGHAN. — London: 1987 | BL 1988, 558 | JoP 13/5, 1989, 794—798 L. Lundquist | Lg 66/1, 1990, 200—201 S. A. Thompson.
- 923 *Reception and response: hearer creativity and the analysis of spoken and written texts*. Ed. by Graham MCGREGOR; R. S. WHITE. — London: Routledge, 1990, x, 259 p. | Intro., 1—7.
- 927 *The resolution of discourse: processing coherence or consistency dissonances*. Ed. by Michel CHAROLLES. — PzT 54; Hamburg: Buske, 1989, xiv, 215 p. | Intro., vii—xiv.
- 936 *Styles of discourse*. Ed. by Nikolas COUPLAND. — London: 1988 | BL 1988, 612 | ZPSK 43/3, 1990, 414—415 G. Lerchner.
- 941 *Textproduktion...* Hrsg. von Gerd ANTOS; Hans P. KRINGS. — Tübingen: 1989 | BL 1989, 798 | DLZ 111/10, 1990, 715—717 H. Harnisch | InfoDaF 17/5—6, 1990, 483—486 E. Breindl | Multilingua 10/1—2, 1991, 232—234 W. Wilss.
- 951 *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung/From verbal constitution to symbolic meaning*. Ed. by János S. PETŐFI; Terry OLIV. — PzT 62; Hamburg: Buske, 1988, x, 454 p.
- 2449 KRETSCHMER, Anna: Metodologija razrađivanja lingvističkih tekstovnih modela za predstandardno-jezičko doba. — NSSVD 20/2, 1991, 65—71 | G. summ.
- 4055 *Approaches to the analysis of literary discourse*. Ed. by Eija VENTOLA. — Åbo: Åbo Akademis förlag, 1991, 148 p.
- 7437 FLEISCHMAN, Suzanne: *Tense and narrativity: from Medieval performance to modern fiction*. — Rmc. linguistics; London: Routledge, 1990, xiii, 443 p. | Notes, 373—403; biblio., 405—430; indexes, 431—443.
- FLEURIOT, Léon: Celtoromanica in the light of the newly discovered Celt. inscriptions. — 9146.

1.2. SPECIÁLIS BIBLIOGRÁFIÁK

1.2.1. Anafóra és fókusz mint a szövegfelépítés eszköze

A *Focus and Coherence in Discourse Processing* című kötet (= RTT22; tartalmi bemutatását lásd a Repertóriumok részben) az adott témára vonatkozóan egy közel nyolcszáz tételből álló bibliográfiát tartalmaz. Az alábbi bibliográfia ennek néhány monografikus tételét tartalmazza.

- ABRAHAM, W., & de MEIJ, S. (Eds.):
1986. *Topic, focus and configurationality*. Amsterdam, Benjamins.
- ALLWOOD, J., & HJELMQUIST, E. (Ed.):
1985. *Foregrounding background*. Lund, Doxa.
- ALTMANN, H. (Ed.):
1989. *Zur Intonation von Modus und Fokus im Deutschen*. Tübingen, Niemeyer.
- BEAR, J. M.:
1986. *Development segments in discourse: The interaction of topic and cohesion with implications for native and non-native speakers of English*. Austin, University of Texas.
- BURTON-ROBERTS, N.:
1989. *The limits to debate: A revised theory of semantic presupposition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DALE, R.:
1992. *Aspects of automated natural language generation*. Berlin, Springer.
- DALE, R.:
1992. *Generating referring expression: Constructing descriptions in a domain of objects and processes*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- DELIN, J.:
1989. *The focus structure of it-clefts* (Edinburgh research papers in cognitive science). Edinburgh, Centre for Cognitive Science, 25.
- DEINHIÈRE, G., & ROSSI, J. P.:
1991. *Text and text processing*. Amsterdam, North-Holland.
- DIRVEN, R. (Ed.):
1989. *A user's grammar of English: Word, sentence, text, interaction*. Frankfurt, Lang.
- DIRVEN, R. & FRIED, V. (Eds.):
1987. *Functionalism in linguistics*. Amsterdam, Benjamins.
- DORVAL, B.:
1990. *Conversational organization and its development*. Norwood, Ablex.
- EROMS, H. W.:
1986. *Funktionale Satzperspektive*. Tübingen, Niemeyer.
- FELIX, S. W., HABEL, C., & RICKHEIT, G. (Eds.):
1993. *Kognitive Linguistik: Repräsentation und Prozesse*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- FELIX, S. W., KANNGIEBER, S., & RICKHEIT, G. (Eds.):
1990. *Sprache und Wissen. Studien zur Kognitiven Linguistik*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- FLEKSHER, L. P.:
1986. *Russian/English contrastive text analysis: Functional sentence perspective*. New York, Columbia University Teachers College.
- GARTON, A. F.:
1992. *Social interaction and the development of Language and cognition*. Hove, Erlbaum.

- GELUYKENS, R.:
1992. *From discourse to grammatical construction: On left dislocation in English*. Amsterdam, Benjamins.
- GERGELY, G.:
1991. *Free word order discourse interpretation*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GERNSBACHER, M. A.:
1990. *Language comprehension as structure building*. Hillsdale, Erlbaum.
- GERZYMISCH-ARBOGAST, H.:
1987. *Zur Thema-Rhema-Gliederung in amerikanischen Wirtschaftsfachtexten: eine exemplarische Analyse*. Tübingen, Narr.
- GRAESSER, A. C., & BOWER, G. H. (Eds.):
1990. *Inferences and text comprehension*. San Diego: Academic Press.
- GRIMSHAW, J.:
1990. *Argument structure*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- GROSZ, B. J. (Ed.):
1986. *Readings in natural language processing*. Los Altos, Ca.: Morgan Kaufmann.
- GUSSENHOVEN, C., BOLINGER, D., & KEUSPER, C. E.:
1987. *On accent*. Bloomington, Indiana University Linguistics Club.
- HARRIS, W. V.:
1988. *Interpretive acts: in search of meaning*. Oxford, Clarendon Press.
- HICKMANN, M. (Ed.):
1987. *Social and functional approaches to Language and thought*. Orlando, Academic Press.
- HORVÁTH, J.:
1985. *Focus in the theory of grammar and the syntax of Hungarian*. Dordrecht, Foris.
- JAHR, E. H.:
1992. *Language contact: Theoretical and empirical studies*. Berlin, de Gruyter.
- KOENITZ, B.:
1987. *Thema-Rhema-Gliederung und Transplantation*. Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- KUNO, S.:
1987. *Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy*. Chicago, University of Chicago Press.
- LAMBRECHT, K. P.:
1986. *Topic, focus, and grammar of spoken French*. Berkeley, University of California.
- LUST, B.:
1987. *Studies in the acquisition of anaphora Vol. 1: Specifying the constraints. Vol. 2: Applying the constraints*. Dordrecht, Reidel.
- MAGNUSSON, U., & PERSSON, G.:
1986. *Facets, phases and foci: studies in lexical relations in English*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

- McKEOWN, K. R.:
1985. *Text generation: Using discourse strategies and focus constraints to generate natural language text*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MEY, J. L.:
1986. *Language and discourse. Test and protest. A festschrift for Petr Sgall*. Amsterdam, Benjamins.
- MEYER-HERMANN, R., & RIESER, H. (Eds.):
1985. *Ellipsen und fragmentarische Ausdrücke*. Tübingen, Niemeyer.
- MYHILL, J.:
1992. *Typological discourse analysis: Quantitative approaches to the study of linguistic function*. Oxford, Blackwell.
- PARIS, C. L., SWARTOUT, W. L., & MANN, W. C. (Eds.):
1990. *Natural language in artificial intelligence and computational linguistics*. Boston, Kluwer.
- RAUH, G.:
1988. *Tiefenkasus, thematische Relationen und Thetarollen*. Tübingen, Narr.
- REICHMAN, R.:
1985. *Getting computers to talk like you and me: Discourse context, focus, and semantics*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- RICKHEIT, G. (Ed.):
1991. *Kohärenzprozesse: Modellierung von Sprachverarbeitung in Texten und Diskursen*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- RICKHEIT, G., & STROHNER, H. (Eds.):
1985. *Inferences in text processing*. Amsterdam, North-Holland.
- ROCHEMONT, M. S.:
1986. *Focus in generative grammar*. Amsterdam, Benjamins.
- ROCHEMONT, M. S., & CULICOVER, P. W.:
1990. *English focus constructions and the theory of grammar*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHADE, U.:
1992. *Konnektionismus: Zur Modellierung der Sprachproduktion*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- SCHERER, H. (Ed.):
1989. *Sprache in Situationen: eine Zwischenbilanz*. Bonn, Romanistischer Verlag Hillen.
- SGALL, P., HAJICOVÁ, E., & PANENOVÁ, J.:
1986. *The meaning of the sentence in its semantic and pragmatic aspects*. Dordrecht, Reidel.
- SNELL HORNBY, M. (Ed.):
1986. *Übersetzungswissenschaft, eine Neuorientierung: zur Integration von Theorie und Praxis*. Tübingen, Francke.
- STAMMERJOHANN, H. (Ed.):
1986. *Tema-Rema in Italiano = Theme-Rheme in Italian = Thema-Rhema im Italienischen: Symposium, Frankfurt 1985*. Tübingen, Narr.

- STEINER, E. H. & VELTMAN, R. (Eds.):
 1988. *Pragmatics, discourse and text: some systemically-inspired approaches*. London, Pinter.
- TOMLIN, R. S. (Ed.):
 1987. *Coherence and grounding in discourse*. Amsterdam, Benjamins.
- UHMANN, S.:
 1991. *Fokusphonologie. Eine Analyse deutscher Intonationskonturen im Rahmen der nichtlinearen Phonologie*. Tübingen, Niemeyer.
- VAN DER SANDT, R. A.:
 1988. *Context and presupposition*. London, Croom Helm.
- VAN PEER, W.:
 1986. *Stylistics and psychology: Investigations of foregrounding*. London, Croom Helm.
- WEDEKIND, K.:
 1990. *Generating narratives: interrelations of knowledge, text variants, and cushitic focus strategies*. Berlin, Mouton der Gruyter.
- WIRTH, J. R. (Ed.):
 1985. *Beyond the sentence: Discourse and sentential form*. Ann Arbor, Karoma.

1.2.2. Hipertextus—hipermédium

Az elektronikus szövegfeldolgozásban az úgynevezett hipertextus és hipermédium egyre jelentősebb szerepet játszik. Az alábbi bibliográfia az ebbe a témakörbe tartozó néhány újabb keletű publikáció adatait tartalmazza.

- BARRET, E. (ed.):
 1988. *Text, ConText, and Hypertext: Writing with and for the Computer*, Cambridge Mass., MIT Press.
- BOLTER, J. D.:
 1990. *Writing Space: The Computer in the History of Literacy*, Hillsdale, Lawrence Erlbaum.
- CONKLIN, J.:
 1987. *Hypertext: An introduction and survey*, »I. E. E. E. Computer«, 20, 9, 17—41.
- COOMBS, J. H.:
 1990. *Hypertext, Full Text, and Automatic Linking*, SIGIR 90 (Technical Report), Providence (R. I.), Institute for Research in Information and Scholarship.
- DELANY, P., LANDOW, G. P. (eds.):
 1991. *Hypermedia and Literary Studies*, Cambridge, MIT Press.
- DEROSE, S. J.:
 1990. *CD Word Tutorial: Learning CD Word for Bible Study*, Dallas, CD Word Library.
- DUCHASTEL, P. C.:
 1990. *Discussion: Formal and Informal with Hypermedia*, in Jonassen, Mandl (eds.).

FOELSCH, O. K. E.:

1989. *Hypertext-like Environments in HyperCard: The Beginning Phase of the Brown, Dartmouth, Harvard Language Workstation Project*, Hanover N. H., Dartmouth College Language Resource Center.

HEIM, M.:

1987. *Electric Language: A Philosophical Study of Word Processing*, New Haven, Yale University Press.

JONASSEN, D. H., MANDL, H. (eds.):

1990. *Designing Hypertext/Hypermedia for Learning*, Heidelberg, Springer.

JOYCE, M.:

1988. *Siren Shapes: Exploratory and constructive hypertexts*, »Academic Computing«, 3, 4, 10—14; 37—42.

LANDOW, G. P.:

1989. *Hipertext in literacy education, criticism, and scholarship*, »Computer and the Humanities«, 23, 173—198.

Learning How to Write Means Learning How to Think, 1989. Cupertino Calif., Apple Computers.

Linking the Continents of Knowledge: A Hypermedia Corpus for Discovery and Collaborative Work in the Sciences, Arts, and Humanities, 1988. Providence (R. I.), Institute for Research in Information and Scholarship.

MARCHIONINI, G.:

1990. *Evaluating Hypermedia-Based Learning*, in Jonassen, Mandl (eds.).

MARCHIONINI, G., SCHNEIDERMAN, B.:

1988. *Finding facts vs. browsing in hipertext systems*, »Computer«, 21, 1, 70—80.

MAYES, T., KIRBY, M., ANDERSON, T.:

1990. *Learning about Learning from Hypertext*, in Jonassen, Mandl (eds.).

NELSON, T. H.:

1981. *Literary Machines*, Swarthmore (Pa.), pubblicato in proprio (tr. it. dell'edizione del 1990: *Literary Machines 90*. 1, Padova, Muzzio, 1992.).

SMITH, J. B., WEISS, S. F.:

1988. *Hypertext* (Special Issue), »Communications of the ACM«, 31, 7.

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SZOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.
Editor: Roy O. FREEDLE
(1978—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186—197 és PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 311—315.

Volume 15

Number 1 — January — March 1992.

Ted J. M. SANDERS, Wilbert P. M. SPOOREN, and Leo G. M. NOORDMAN: Toward a Taxonomy of Coherence Relations (1). Elinor OCHS, Carolyn TAYLOR, Diana RUDOLPH, and Ruht SMITH: Storytelling as a Theory-Building Activity (37). Peter H. FRIES: Lexico-Grammatical Patterns and the Interpretation of Texts (73). Beverly S. HARTFORD and Kathleen BARDOVI-HARLIG: Closing the Conversation: Evidence From the Academic Advising Session (93). Mary J. SCHLEPPGREGG: Subordination and Linguistic Complexity (117).

Number 2 — April — June 1992.

Douglas BIBER: On the Complexity of Discourse Complexity: A Multidimensional Analysis (133). John L. FLOWERDEW: Salience in the Performance of One Speech Act: The Case of Definitions (165). Jo Anne KLEIFGEN and Muriel SAVILLE-TROIKE: Achieving Coherence in Multilingual Interaction (183). Kathleen FERRARA: The Interactive Achievement of a Sentence: Joint Productions in Therapeutic Discourse (207). Mary BRESNAHAN: The Effects of Advisor Style on Overcoming Client Resistance in the Advising Interview (229).

Number 3 — July — September 1992.

Tom TRABASSO and Margret NICKELS: The Development of Goal Plans of Action in the Narration of a Picture Story (249). Elena T. LEVY and David MCNEILL: Speech, Gesture, and Discourse (277). Edward E. SMITH and David A. SWINNEY: The Role of Schemas in Reading Text: A Real-Time Examination (303). Keisuke OHTSUKA and William F. BREWER: Discourse Organization in the Comprehension of Temporal Order

in Narrative Texts (317). Gregory L. MURPHY: Comprehension and Memory of Personal Reference: The Use of Social Information in Language Processing (337). Peter LLOYD: The Role of Clarification Requests in Children's Communication of Route Directions by Telephone (357). Doris L. PAYNE: Narrative Discontinuity Versus Continuity in Yagua (375).

Number 4 — October — December 1992.

Elizabeth W. GOODELL and Jacqueline SACHS: Direct and Indirect Speech in English-Speaking Children's Retold Narratives (395). Richard A. SPROTT: Children's Use of Discourse Markers in Disputes: Form—Function Relations and Discourse in Child Language (423). Patricia M. CLANCY: Referential Strategies in the Narratives of Japanese Children (441). Janet Beavin BAVELAS, Nicole CHOVIL, Douglas A. LAWRIE, and Allan WADE: Interactive Gesture (469). Author Index to Volume 15 (491). Contents Index to Volume 15 (493). Acknowledgement: Reviewers (495).

Volume 16

Number 1 — 2 — January — June 1993.

SPECIAL ISSUE: Inference Generation During Text Comprehension. Guest

Editor: Arthur C. GRAESSER

Introduction. Arthur C. GRAESSER: Inference Generation During Text Comprehension (1). *Articles.* Tom TRABASSO and Soyoung SUH: Understanding Text: Achieving Explanatory Coherence Through On-Line Inferences and Mental Operations in Working Memory (3). Joseph P. MAGLIANO, William B. BAGETT, Brenda K. JOHNSON, and Arthur C. GRAESSER: The Time Course of Generating Causal Antecedent and Causal Consequence Inferences (35). Debra L. LONG and Jonathan M. GOLDING: Superordinate Goal Inferences: Are They Automatically Generated During Comprehension? (55). Paul van den BROEK and Robert F. LORCH: Network Representations of Causal Relations in Memory for Narrative Texts: Evidence From Primed Recognition (75). Rebecca FINCHER-KIEFER: The Role of Predictive Inferences in Situation Model Construction (99). Rofl A. ZWAAN and Herre van OOSTENDORP: Do Readers Construct Spatial Representations in Naturalistic Story Comprehension? (125). *Commentaries.* Arthur C. GRAESSER and Roger J. KREUZ: A Theory of Inference Generation During Text Comprehension (145). Murray SINGER: Global Inferences of Text Situations (161). Paul van den BROEK, Charles R. FLETCHER, and Kirsten RISDEN: Investigations of Inferential Processes in Reading: A Theoretical and Methodological Integration (169). Charles A. PERFETTI: Why Inferences Might Be Restricted (181). *Essay.* Walter KINTSCH: Information Accretion and Reduction in Text Processing: Inferences (193).

Number 3 — July — September 1993.

Richard M. GOLDEN and David E. RUMELHART: A Parallel Distributed Processing Model of Story Comprehension and Recall (203). Arthur L. PALACAS: Attribution Semantics: Linguistic Worlds and Point of View (239). Carol Bergfeld MILLS, Virginia A. DIEHL, Deborah P. BIRKMIRE, and Lien-chong MOU: Procedural Text: Predictions of Importance Ratings and Recall by Models of Reading Comprehension (279). Rick EVANS: Learning „Scholled Literacy”: The Literate Life Histories of Mainstream

Student Readers and Writers (317). Robert J. BECK and Denis WOOD: The Dialogic Socialization of Aggression in a Family's Court of Reason and Inquiry (341).

Number 4 — October — December 1993.

David MCNEILL and Elena T. LEVY: Cohesion and Gesture (363). Raymond W. GIBBS, Darin L. BUCHALTER, Jessica F. MOISE, and William T. FARRAR: Literal Meaning and Figurative Language (387). Susan KEMPER, James D. JACKSON, Hintat CHEUNG, and Cheryl A. ANAGNOPOULOS: Enhancing Older Adult's Reading Comprehension (405). Shulamith KREITLER and Hans KREITLER: Meaning Effects of Context (429). Richard M. ROBERTS and Roger J. KREUZ: Nonstandard Discourse and Its Coherence (451). Cynthia GREENLEAF and Sarah Warshauer FREEDMAN: Linking Classroom Discourse and Classroom Content: Following the Trail of Intellectual Work in a Writing Lesson (465). Carole PETERSON: Identifying Referents and Linking Sentences Cohesively in Narration (507). Lynne E. HEWITT, Judith F. DUCHAN, and Erwin M. SEGAL: Structure and Function of Verbal Conflicts Among Adults With Mental Retardation (525). Roberta G. SANDS: „Can You Overlap Here?": A Question for an Interdisciplinary Team (545). Annette KARMILOFF-SMITH, Hilary JOHNSON, Julia GRANT, Marie-Claude JONES, Yara-Natasha KARMILOFF, Jon BARTRIP, and Pat CUCKLE: From Sentential to Discourse Functions: Detection and Explanation of Speech Repairs by Children and Adults (565). Rachel GIORA: On the Function of Analogies in Informative Texts (591). Author to Volume 16 (613). Contents Index to Volume 16 (615). Acknowledgement: Reviewers (619).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin—New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands
(1981—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205—214. PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197—199 és PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 313—315.

- ALMEIDA, Eugenie P. A category system of the analysis of factuality in newspaper discourse. 12 (2), 233—262.
- ALVAREZ-CACCAMO, Celso and Hubert KNOBLAUCH. 'I was calling you': Communicative patterns in leaving a message on an answering machine. 12 (4), 473—505.
- BAYRAKTAROGU, Arin. Disagreement in Turkish troubles-talk. 12 (3), 317—342.
- BROWN, Annie (see LIDDICOAT, Anthony)
- COOK, Haruko Minegishi. Meanings of non-referential indexes: A case study of the Japanese sentence-final particle *ne*. 12 (4), 507—539.
- DINGWALL, Silvia. Leaving telephone answering machine messages: Who's afraid of speaking to machines? 12 (1), 81—101.
- DÖPKE, Susanne (see LIDDICOAT, Anthony)
- FARGHAL, Mohammed (see SHAKIR, Abdullah)
- GARNHAM, Alan (see OAKHILL, Jane)
- HUTCHBY, Ian. Confrontation talk: Aspects of 'interruption' in argument sequences on talk radio. 12 (3), 343—371.
- KNOBLAUCH, Hubert (see ALVAREZ-CACCAMO, Celso)
- KOSTOULI, Triantafillia. On the structure of Textual Rhetoric: Some evidence from Greek narratives. 12 (3), 373—395.
- LIDDICOAT, Anthony, Annie BROWN, Susanne DÖPKE and Kristina LOVE. The effect of the institution: Openings in talkback radio. 12 (4), 541—562.
- LONGMAN, Jo (see MERCER, Neil)
- LOVE, Kristina (see LIDDICOAT, Anthony)
- MAYNARD, Senko K. Cognitive and pragmatic messages of a syntactic choice: The case of the Japanese commentary predicate *n(o) da*. 12 (4), 563—613.
- MERCER, Neil and Jo LONGMAN. Accounts and the development of shared understanding in Employment Training interviews. 12 (1), 81—101.
- NEVALAINEN, Terttu. Intonation and discourse type. 12 (3), 397—427.
- OAKHILL, Jane and Alan GARNHAM. Linguistic prescriptions and anaphoric reality. 12 (2), 161—182.
- OBENG, Samuel Gyasi. A phonetic description of some repair sequences in Akan conversation. 12 (1), 59—80.
- ONO, Tsuyoshi and Ryoko SUZUKI. Word order variability in Japanese conversation: Motivations and grammaticization. 12 (3), 429—445.
- POWELL, Mava Jo. Semantic/pragmatic regularities in informal lexis: British speakers in spontaneous conversational settings. 12 (1), 19—58.
- SHAKIR, Abdullah and Mohammed FARGHAL. Gulf War jokes: Cohesion and coherence. 12 (3), 447—468.
- SHI-XU. Argumentation, explanation, and social cognition. 12 (2), 263—291.
- STROUD, Christopher. The problem of intention and meaning in codeswitching. (12 (1), 127—155.
- SUZUKI, Ryoko (see Ono, Tsuyoshi)
- TULLOCH, John and Marian TULLOCH. Discourses about violence: Critical theory and the 'TV violence' debate. 12 (2), 183—231.

TULLOCH, Marian (see TULLOCH, John)

TYLER, Andrea. Discourse structure and specification of relationships: A cross-linguistic analysis. 12 (1), 1—18.

VIRTANEN, Tuija. Issues of text typology: Narrative — a 'basic' type of text? 12 (2), 293—310.

Volume 13 (1993)

ABELEN, Eric, Gisela REDEKER and Sandra A. THOMPSON. The rhetorical structure of US-American and Dutch fund-raising letters. 13 (3), 323—350.

BIQ, Yung—O. From TV talk to screen caption. 13 (3), 351—369.

BOXER, Diana. Complaining and commiserating: Exploring gender issues. 13 (3), 371—395.

BRESNAHAN, Mary I. Gender differences in initiating requests for help. 13 (1), 7—27.

CLAYMAN, Steven E. Reformulating the question: A device for answering/not answering questions in news interviews and press conferences. 13 (2), 159—188.

DE VRIES, Lourens. Claude combining in oral Trans-New Guinea languages. 13 (4), 481—502.

EDLEY, Nigel Prince Charles — our flexible friend: Accounting for variations in constructions of identity. 13 (3), 397—422.

EELLEN, Gino. Authority in international political discourse: A pragmatic analysis of United Nations documents on the Congo crisis (1960.). 13 (1), 29—63.

GRAESSER, Arthur C. (see KREUZ, Roger J.)

He, Agnes Weiyun. Exploring modality in institutional interactions: Cases from academic counselling encounters. 13 (4), 503—528.

HOLT, Elisabeth. The structure of death announcements: Looking on the bright side of death. 13 (2), 189—212.

KIRKPATRICK, Andy. Information sequencing in Modern Standard Chinese in a genre of extended spoken discourse. 13 (3), 423—453.

KREUZ, Roger J. and Arthur C. GRAESSER. The assumptions behind questions in letters to advice columnists. 13 (1), 65—89.

LONGMAN, Jo and Neil MERCER. Forms for talk and for forms: Oral and literate dimensions of language use in Employment Training interviews. 13 (1), 91—116.

LENER, Gene H. Collectivities in action: Establishing the relevance of conjoined participation in conversation. 13 (2), 213—245.

MANDELBAUM, Jenny. Assigning responsibility in conversational storytelling: The interactional construction of reality. 13 (2), 247—266.

MANZO, John F. Juors' narratives of personal experience in deliberation talk. 13 (2) 267—290.

MERCER, Neil (see LONGMAN, Jo)

PERÄKYLÄ, Anssi. Invoking a hostile world: Discussing the patient's future in AIDS counselling. 13 (2), 291—316.

POMERANTZ, Anita. Introduction [to the Special Issue *New Directions in Conversation Analysis*]. 13 (2), 151—155.

POMERANTZ, Anita. Transcript notation [used in the Special Issue]. 157—158.

RAMANATHAN-ABBOTT, Vaidehi. An examination of the relationship between social practices and the comprehension of narratives. 13 (1), 117—141.

REDEKER, Gisela (see ABELÉN, Eric)

SINCLAIR, Melinda. Are academic texts really decontextualized and fully explicit? A pragmatic perspective on the role of context in written communication. 13 (4), 529—558.

THOMPSON, Sandra A. (see ABELÉN, Eric)

WANG, Shujen. The *New York Times*' and *Renmin Ribao*'s news coverage of the 1991 Soviet coup. 13 (4), 559—598.

WILSON, John. Discourse marking and accounts of violence in Northern Ireland, 13 (3), 455—475.

2.1.3. PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK PAPERS IN TEXTLINGUISTICS (= pt)

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETŐFI, Hannes RIESER

(1972—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 222—246, PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 199—203 és PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 315—318. (A 61. és a 63. kötet adatait technikai okok miatt nem tudjuk közölni.)

62. János S. PETŐFI and Terry OLIVI (eds.):

VON DER VERBALEN KONSTITUTION ZUR SYMBOLISCHEN BEDEUTUNG —
FROM VERBAL CONSTITUTION TO SYMBOLIC MEANING. 1988.

Foreword (V). (1) SCHOLZ, Oliver R.: Zum Verstehen fiktionaler Repräsentationen (1). RAMÖLLER, Petra: Von der Poetizität des Textes zur Poetizität als Moment der Textverarbeitung (28). VAN NOPPEN with the assistance of A. Nitelet and H.—W. am Zehnhoff. Metaphors (114). (2) BECKMANN, Ulrich. Anything goes — Überlegungen zur Methodologie der Interpretation literarischer Texte (153). BERNÁTH, Árpád: Zur Frage der Interpretation von Handlungen in literarischen Texten (179). PETŐFI János S.: Explikative Textinterpretation — interpretatives Wissen (184). (3) FÓNAGY, Iván: Written Intonation: Transcriptions and Retrieval (Some experiments) (196). STATI, Sorin: Coherence in Poetry and its Translatability (213). LOHMANN, Patricia: Zur Rolle der Linearisierung in der Bedeutungskonstitution (222). (4) VAN DE VELDE, Roger G.: Preliminaires to Poetic Meaning (254). KLOEPFER, Rolf: Mimetische Inkohärenz und

sympraktische Kohärenz in modernen Dichtung (278). HEYDRICH, Wolfgang: A propos Wagner, Gibson, Talking Heads (Notizen zum Sinn des Lebens, Unzusammenhängendes zu Kohärenz) (299). (5) PLETT, Heinrich F.: The Poetics of Quotation (313). PETŐFI, János S. and Terry OLIVI: Schöpferische Textinterpretation. Einige Aspekte der Intertextualität (335). (6) CSÚRI Károly: Ein Weg zu semantisch-poetischen Strukturen (Am Beispiel von Gottfried Benns „Untergrundbahn“) (351). SZÜCS, Tibor: Intertextualität als Synthese (Zur Interpretation der Oper „Herzog Blaubarts Burg“ von Béla Bartók) (387). (7) VIEHOFF, Reinhold: Preliminary Remarks to „Coherence“ in Understanding Poems (397). HOFFSTAEDTER, Petra: Poetic Texts or Poetic Processing? (415). HALÁSZ, László: Poetical Experience with the Poet and the Reader (439). List of Contributors (454).

64. Martin KUSCH and Hartmut SCHRÖDER (eds.):

TEXT, INTERPRETATION, ARGUMENTATION. 1989.

Vorbemerkung (VII). English Abstracts (XI). PETŐFI, J. S.: Explicative Text Interpretation — Interpretative Knowledge (1). RENTALA, V.: The notion of sign: A Comment on Petőfi's Paper (13). RENTALA, V.: Possible Courses of Events (17). KUHLMANN, W.: The Logical Structure of Hermeneutic Understanding (31). KUSCH, M.: A comment on Kuhlmann's Paper (47). LORENZ, W.: Zum Problem der semantischen in wissenschaftlichen Texten (54). KORHONEN R. & M. KUSCH: The Rhetorical Function of the First Person in Philosophical Texts — The Influence of Intellectual Style, Paradigm, and Language (61). KUSCH, M. & H. SCHRÖDER: Contrastive Discourse Analysis — the Case of Davidson vs. Habermas (79). GERBERT, M.: Das Argumentieren im wissenschaftlichen Fachtext (93). RICHTER, G.: Textaneignung als Rezeptionsakt (100). PUNKKI, M. & H. SCHRÖDER: Argumentative Strukturen in russischsprachigen Texten der Gesellschaftswissenschaften — Beispiele für paradigmatisch bedingte Argumentation und deren Sprachmittel (110). SCHILDBERG-SCHROTH, G.: Wahrheit als regulative Idee — Marginalien zum Status der Textanalyse (125). Van EEMEREN, F. H.: Normative reconstruction of the confrontation stage of argumentative discourse (142). KAEHLBRANDT, R.: Grün und Schwarz — Argumentation in der Politik (157). TIRKKONEN-CONDIT, S. & L. LIEFLÄNDER-KOISTINEN: Argumentation in Finnish versus English and German Editorials (173). REUTER, E.: Legitimation durch Argumentation — Probleme offener Unterrichtskommunikation am Beispiel von Studienanfängen (182). NEUENDORFF, D.: Text und Gebrauchsfunktion (200). PANKOW, C.: Halten die Alten, was sie versprechen? Textverständnis und Wissenschaftsgeschichte (214). KAKKURI-KNUUTILA, M.—L.: Dialogue Games in Aristotle (221). List of Contributors (273).

65. Sherida ALTEHENDER-SMITH:

LANGUAGE CHANGE VIA LANGUAGE PLANNING

Some Theoretical and Empirical Aspects with a Focus on Singapore, 1990.

Acknowledgements (IX). Introduction (1).

PART I.

Chapter 1. The Relevance of Language Change within the Study of Language (5). 1. The 'Individualist' Approach (6). 1.1. The Neogrammarians (6). 1.2. de Saussure and his Paradox (9). 1.3. Bloomfield (11). 1.4. Chomsky (12). 1.5. The Individualist Position (13). (2). The 'Social' Approach (14). 2.1. Weinreich, Labov and Herzog (14). 2.2. Gumperz/Gal (16). Chapter 2. Language Planning and Language Planning Processes (18). 1. Defining Language Planning (18). 1.1. Tauli/Ray: Theoretical Considerations. 1.2. Critique on these Two Models. 2. Language Treatment — An alternative Approach (23). 3. Divisions in Language Planning and Language Planning Processes: Language Choice at the Macro-Level (27). Chapter 3. Status Planning (29). 1. Classical Models of Language Status Categorization (29). 1.1. Klos (29). 1.2. Ferguson (31). 2. Interrelated Status Planning Processes (33). 2.1. Language Imposition (33). 2.2. Language Spread (34). 2.3. Language Politics — The Politics of Language (36). 2.4. Goals and Summary (38). 3. The Impetus of Status Planning (39). 3.1. Governmental/Political Institutions (40). 3.2. Economic Institutions (46). 3.3. Religious Institutions (47). 4. Exkurs: Tanzania (51). Chapter 4. Corpus Planning (53). 1. Types of Corpus Planning (53). 1.1. From Unwritten to Written (54). 1.2. Standardization or Cultivation (55). 2. The Impetus of Corpus Planning (58). 2.1. Governmental/Political Institutions (58). 2.2. Economic Institutions (59). 2.3. Religious Institutions (59). 3. Applied Corpus Planning (60). Chapter 5. Language Choice at the Micro-Level (61). 1. Statistical Analysis (61). 2. Domains of Interaction and the Diglossic/Polyglossic Continuum (62). Networks of Interaction (64). 4. Accommodation vs. Assimilation (66). 5. Markedness vs. Unmarkedness (68). 6. The Applied Method (69). Chapter 6. Summary of Part I. (71).

PART II.

Chapter 7. The Ethnic and Linguistic Composition of Singapore (73). 1. The Ethnic Groups (73). 1.1. The Chinese (73). 1.2. The Malays, Indians and Others (75). 2. The Linguistic Composition (78). 2.1. The Sino-Tibetan Family (79). 2.1.1. Chinese Language Structure (79). 2.1.2. Chinese Regionalects or 'dialects' in Singapore (81). 2.2. The Austro-Tail Family (82). 2.3. The Dravidian Family (84). 2.4. The English Language (85). 2.4.1. Phonetic Features (85). 2.4.2. Grammatical Features (87). 2.4.3. Lexical Features (90). Chapter 8. The Impetus of Status Planning (93). 1. Governmental/Official Impetus (93). 1.1. Colonial Status Planning (93). 1.1.1. Status Planning for the Civil Service (94). 1.1.2. The Language Question in Education (97). 1.1.3. Summary (100). 1.2. Independent Singapore's Status Planning (100). 1.2.1. Status Planning for Education (101). 1.2.2. Status Planning for Civil Service, Courts, and other Official Publical Sectors (103). 1.2.3. Language Status Planning in Mass Media (105). 1.2.4. Other Governmental Status Planning Controls (108). 1.2.5. Summary (108). 2. Economic Impetus in Status Planning (109). 3. The Impetus of Religious Institutions on Status Planning (110). 3.1. Language in Education (111). 3.2. Language of Religious Services (112). 3.3. Summary (115). Chapter 9. Corpus Planning for Official Languages (116). 1. Impetus for Chinese Corpus Planning (116). 1.1. People's Republic of China (116). 1.2. Hong Kong (117). 1.3. Taiwan (118). 1.4. Singapore (118). 2. Corpus Planning Processes for Malay (120). 2.1. Indonesia (120). 2.2. Malaysia (122). 2.3. Planning a Spelling System (123). 2.4. Technical and Scientific Terminology (124). 2.5. Singapore (125). 3. Corpus Planning for Tamil (125). 4. Corpus Planning for English (126). Chapter 10. Language Use in Singapore (128). 1. General Language Competence

(128). 2. Interethnic Communication (130). 3. Intraethnic Communication (135). 4. Conclusions (140). Chapter 11. Summary of Part II. (142).

PART III.

Chapter 12. Conclusions and Perspectives (145). 1. Possible Language Change (145). 2. Types of Goals (146). 2.1. Language Purification (146). 2.2. Language Standardization and Modernization (147). 2.3. Language Maintenance (148). 2.4. Allocation of Use (149). 3. Intended Change (150). 4. Unintended Changes (152). 5. Perspectives (155).

Appendix I: Survey Breakdown (160). Appendix II: Network Diagram (161). Appendix III: Tables of Language Choice (165). Bibliography (174). Index of Names (203). Index of Subjects (207).

66. Petra BEGEMANN:

POETIZITÄT UND BEDEUTUNGSKONSTITUTION

Ein Modell poetischer Textverarbeitung unter besonderer Berücksichtigung der Rolle der Lautäquivalenzen. 1991.

I. Einführung (1).

II. Von der Poetizität des Textes zur Poetischen Textverarbeitung (6). 1. Die Defizite der textorientierten Poetizitätsforschung (6). 1.1. Historische Ursprünge des Konzepts der „Poetizität“ („Literarizität“) (6). 1.2. Das Postulat der linguistischen Poetik: Stabile Poetizitätskriterien (11). 1.3. Lösungsangebote in der traditionellen Literaturwissenschaft? (24). 2. Probleme einer verarbeitungsorientierten Poetizitätsforschung (28). 2.1. Theoretische Prämissen und Stand der Textverarbeitungs-forschung (28). 2.2. Das Strategiemodell von van Dijk/Kintsch (1983) (33). 2.3. Poetische Textverarbeitung: Forschungsfragen, Hypothesen, empirische Resultate (49). 3. Schlußfolgerungen aus dem gegenwärtigen Stand Poetizitätsforschung (70).

III. Komponenten eines Modells Poetischer Textverarbeitung (75). 1. Versuch einer Präzisierung des „Bedeutungs“-Begriffs (75). 2. Textwahrnehmung (92). 2.1. Einführung: Allgemeine Wahrnehmungseigenschaften (92). 2.2. Wann wird ein Text als „poetischer“ wahrgenommen? (95). 2.3. Zur Wahrnehmung der Lautebene (99). 2.3.1. Die Rolle der Lautebene beim „stillen Lesen“ (99). 2.3.2. Einheiten der mentalen Lautaktualisierung (107). 2.3.3. Zur Konstituierung von Lautpattern (119). 3. Dynamische Aspekte poetischer Textverarbeitung (131). 3.1. „Aufmerksamkeit“ und „Automatisierung“, „Bewußtsein“ und „Verarbeitungskapazität (132). 3.2. Schlußfolgerungen für den prozeduralen Ablauf poetischen Verstehens (140). 3.2.1. Wiederholtes Lesen als Desiderat der Verarbeitungsforschung: Zur Mikro- versus Makrodynamik der Gedichtlektüre (140). 3.2.2. Patternwahrnehmung im Lichte wiederholter Textlektüre (143). 3.2.3. Mikrodynamik: Zur Rolle der Lautäquivalenzen während der Erstlektüre (144). 3.2.4. Makrodynamik: Rezeptions-pläne als grobe Regulatoren (146). Leserstrategien zur Interpretation von Lautäquivalenzen (151). 4.1. Methodische Vorüberlegungen (151). 4.2. Das „Grundprinzip der Interaktion von Lautebene und lexikalischer Ebene“ als Basis der Strategieentwicklung (155). 4.3. Theorie und Empirie möglicher Lautfunktionen versus potentielle Leserstrategien (160). 4.3.1. Lautsymbolik (LS) (160).

4.3.2. Onomatopoesie (OP) (160). 4.3.3. Pattern mit „strukturnaler“ Funktion (PSTF) (246).

IV. Erprobung der Strategiehypthesen in einem Lesermodell (289). 1 Der „Modell-Leser“. Eine Systematisierung und Komplettierung des Strategiekatalogs (289). 1.1. Erwartungsnormen und Verstehensziele: Metastrategien Modulation (M Mod) (289). 1.2. Strategien der Lautaktualisierung beim stillen Lesen (292). 1.2.1. Allgemeine Strategien der Lautaktualisierung (W LAK) (292). 1.2.2. Gedichtklassenspezifische Strategien der Lautaktualisierung: wortorientierte Lautgedichte (W LAK LGD) (293). 1.3. Lautpattern: Wahrnehmungsstrategien (295). 1.3.1. Exkurs: Zum Problem der „Ähnlichkeit“ von Lauten (295). 1.3.2. Allgemeine Wahrnehmungsstrategien (W) (298). 1.3.3. Funktionsspezifische Wahrnehmungsstrategien (W LS, W OP) (300). 1.3.4. Exkurs: Zur Wahrnehmung metrischer Regularitäten (W MET) (301). 1.4. Lautpattern: Verthehsstrategien (303). 1.4.1. Allgemeine Verstehenstrategien (V) (303). 1.4.2. Funktionspezifische Verstehensstrategien (V LS, V OP, V PSTF) (304). 1.4.3. Gedichtklassenspezifische Verstehensstrategien (V LS LGD, V OP LGD) (312). 1.5. Gedichtverstehen: Interpretationsstrategien. 1.5.1. Allgemeine Interpretationsstrategien (313). 1.5.2. Gedichtklassenspezifische Interpretationsstrategien (I HL, I LGD) (314). 1.6. Rezeptionspläne Metastrategien Steuerung (315). 1.6.1. Allgemeine Metastrategien Steuerung (M Steu) (317). 1.6.2. Gedichtklassenspezifische Metastrategien Steuerung (M Steu HL, M Steu TL, M Steu LGD) (319). 2. Der modell-Leser in Aktion (336). 2.1. Die Verarbeitung eines hermetischen Gedichts: Paul Celans „Assisi“ (336). 2.1.1. Der Text (336). 2.1.2. Verstehensanstrengungen (Lektürephasen) des Modell-Lesers (337). 2.2. Die Verarbeitung eines traditionellen Gedichts: Conrad Ferdinand Meyers „Auf dem Canal grande“ (363). 2.2.1. Der Text (363). 2.2.2. Verstehensanstrengungen (Laktürephasen) des Modell-Lesers (364). 2.3. Die Verarbeitung eines wortorientierten Lautgedichts: Hugo Ballss „Karawane“ (391). 2.3.1. Der Text (391). 2.3.2. Verstehensanstrengungen (Lektürephasen) des Modell-Lesers (392).

V. Abschliessender Modell-Kommentar und Ausblick (408).

VI. Anhang (414). 1. Übersicht über das Transkriptionssystem (414). 2. Übersicht über die Is. und op. Bedeutungspotentiale (415).

VII. Bibliographie (420).

2.1.4. RESEARCH IN TEXT THEORY

UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter der Gruyter & Co. Berlin—New York

Editor: János S. PETŐFI, Maccerrata, Italy

(1977—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 214—223, PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*,

JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 204—205 és PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 318—322.

Volume 19

Rachel FORDYCE and Carla MARELLO (eds):
SEMIOTICS AND LINGUISTICS ALICE'S WORLDS
1994.

Foreword (V). Guido ALMANZI, Helen MCNEIL: Humpty and Alice (1). Winfried NÖTH: Alice's Adventures in Semiosis (11). Per Aage BRANDT: Curiouser and Curiouser — A Brief Analysis of Alice's Adventures in Wonderland (26). Maurizio Del NINNO: Naked, Raw Alice (34). Paola BOLDRINI, Manuela NOCENTINI, Piero RICCI: „Was it a cat I saw?": The Vanishing Sign (43). Zena RONCADA: Alice's Body: Arrhythmies and Dystonias (53). Mario TURCI: What Is Alice, What Is This Thing, Who Are You? The Reasons of the Body in Alice (63). Susan PETRILLI, Augusto PONZIO: Exchange in Alice's World (74). Antal BÓKAY: Alice in Analysis: Interpretation of the Personal Meaning of Texts (79). Luciano VITACOLONNA: Aspects of Coherence in Alice (93). Ulrich BECKMANN: Carroll's Play with Possibilities: Aspects of Coherence in *Alice's Adventures in Wonderland* (102). Guido MONTEGRANDI: The Willing Fields. The Role of Modality in the Birth of a Character (115). Susanne HOLTHUIS: Alice in Wonderland — Aspects of Intertextuality (127). Maria Giovanna TASSINARI: Texts and Metatexts in Alice (140). Patrice SALSA: „Did you say pig, or fig?" Alice's Travels: An Approach through the Concepts and Tools of the Conversational Analysis (157). Carla MARELLO: Alice's Omissions (176). Isabelle NIÈRES: Tenniel: The Logic behind his Interpretation of the Alice Books (194). Özséb HORÁNYI: Two Portrait Galleries. Remarks on Depicting Alice and her Company (209). Rachel FORDYCE: Carroll and the Critics: on the Alice Books (236). Maurizio Del NINNO: Some More Writings on Carroll (264). Adresses of the Contributors (271). Index of Names (273). Index of Subjects (276).

Volume 20

János S. PETŐFI and Terry OLIVI (eds.):

APPROACHES TO POETRY
Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality
1994.

Foreword (V). Petra BEGEMANN: Readers' Strategies in Comprehending Poetic Discourse (1). Károly CSÚRI: Meaning in Poetry. A Model of Literary Reading (32). Groupe μ : Rhetoric and Polysotopy in Poetic Texts (69). Susanne HOLTHUIS: Intertextuality and Meaning Constitution. An Approach to the Comprehension of Intertextual Poetry (77). Marcello LA MATINA: The *Epithapium Sicili* as a Musico-Verbal Text. A Semiotic Approach to Ancient Poetry (94). Maria LANGLEBEN: „A Hebrew Melody"

by Byron and Lermontov: Persuasion by Paradigm (152). Jose Maria Pozuelo YVANCOS: Pragmatics, Poetry, and Metapoetry in Vicente Aleixandre's „El poeta" (181). András SÁNDOR: Analysis of Poeticity: The Application of a Theory (200). Sabine SOMMERKAMP: The Function of Haiku in the Development of Ginsberg's „Howl" (222). Roger G. van de VELDE: Caprices of Meaning in a Poetic Text (231). Alexander ZHOLKOVSKY: To Cross Or Not To Cross: Axmatova's „Sacred Boundary" (248). Antonio GARCÍA-BERRIO: Paintings and Poems: A Synthesis of Methodological Reflections on the Work of Luis Feito (265). Author Index (293). Subject Index (298).

Volume 21.

Uta M. QUASTHOFF (ed.):

ASPECTS OF ORAL COMMUNICATION

1995.

I. Introduction. Uta M. QUASTHOFF: Oral Communication: Theoretical Differentiation and Integration of an Empirical Field (3). II. Approaches to Orality from the Perspectives of Different Disciplines. Ron SCOLLON and Suzanne SCOLLON: Somatic Communication: How Useful is 'Orality' for the Characterization of Speech Events and Cultures? (19). Elisabeth GÜLICH and Thomas KOTSCHI: Discourse Production in Oral Communication. A Study Based on French (30). Theo HERRMANN and Joachim GRABOWSKI: Pre-Terminal Levels of Process in Oral and Written Language Production (67). III. The Empirical Domains. *Oral Cultures*. Richard DAUENHAUER and Nora Marks DAUENHAUER: Oral Literature Embodied and Disembodied (91). Helga KOTTHOFF: Verbal Duelling in Caucasian Georgia. *Ethnolinguistic Studies of Three Oral Poetic Attack Genres* (112). Dietrich HARTMANN: Orality in Spoken German Standard and Substandard (138). *Levels of Analysis*. Arvid KAPPAS and Ursula HESS: Nonverbal Aspects of Oral Communication (169). Heiko HAUSENDORFF: Deixis and Orality: Explaining Games in Face-to-Face Interaction (181). Charles GOODWIN: Sentence Construction Within Interaction (198). Heiko HAUSENDORF and Uta M. QUASTHOFF: Discourse and Oral Contextualizations: Vocal Cues (220). *Orality in Ontogenesis*. Uta M. QUASTHOFF: The Ontogenetic Aspect of Orality: Towards the Interactive Constitution of Linguistic Development (256). Jenny COOK-GUMPERZ: „Tell Me a Book" or „Play Me a Story". The Oral Roots of Literacy Socialization (275). *Drama and Narration*. Jörg R. BERGMANN and Thomas LUCKMANN: Reconstructive Genres of Everyday Communication (289). Erika FISCHER-LICHTE: Written Drama — Oral Performance (305). *Public and Institutional Orality*. Norbert GUTENBERG: Oraality and Public Discourse. On the Rhetoric of Media and Political Communication (322). Werner HOLLY: Secondary Orality in the Electronic Media (340). Aaron V. CICOUREL: Medical Speech Events as Resources for Inferring Differences in Expert-Novice Diagnostic Reasoning (364). IV. Methods. John HERITAGE: Conversation Analysis: Methodological Aspects (391). Peter AUREL: Ethnographic Methods in the Analysis of Oral Communication. Some Suggestions for Linguists (419). Dafydd GIBBON: Empirical and Foundations for Prosodic Analysis (441). Harald G. WALLBOTT: Analysis of Nonverbal Communication (480). Subject Index (489).

Volume 22

Gert RICKHEIT and Cristopher HABEL (eds):
FOCUS AND COHERENCE IN DISCOURSE PROCESSING
1995.

Introduction (VII). Part I: Focus. Simon GARROD: Distinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension (3). A. J. SANFORD and L. M. MOXEY: Notes on Plural Reference and the Scenario-Mapping Principle in Comprehension (18). Jochen MÜSELER, Martina HIELSCHER and Gert RICKHEIT: Focussing in Spatial Mental Models (35). Jochen MÜSELER: Focussing and the Process of Pronominal Resolution (53). Andrea SCHOPP: Focussing and the Use of German *beide* (75).

Part II: Coherence. Simon GARROD and Gwyneth DOHERTY: Special Determinants of Coherence in Spoken Dialogue (97). Hans-Jürgen EIKMEYER, Walther KINDT, Uwe LAUBENSTEIN, Sebastian LISKEN, Hannes RIESER and Ulrich SCHADE: Coherence Regained (115). Jutta KREYB: Comprehension Processes as a Means for Text Generation (143). Gert RICKHEIT, Lorenz SICHELSCHMIDT and Hans STROHNER: Economical Principles in Coherence Management: A Cognitive Systems Approach (170). Christina HELLMAN: The Notion of Coherence is Discourse (190). A. J. SANFORD, S. B. BARTON, L. M. MOXEY and K. PATERSON: Cohesion Processes, Coherence, and Anomaly Detection (203). Udo HAHN: Distributed Text Structure Parsing — Computing Thematic Progressions in Expository Texts (214). Östen DAHL: Causality in Discourse (251). Jörg BRUMMEL: Focus and Anaphora. A Selected Bibliography (1985—1993.) (261). Subject Index (299).

2.2. SPECIÁLIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1. PRAGMATIK

HANDBUCH PRAGMATISCHEN DENKENS

Felix Meiner Verlag, Hamburg

Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK (1986—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 330—332.

BAND IV.

SPRACHPHILOSOPHIE, SPRACHPRAGMATIK UND FORMATIVE PRAGMATIK

Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK

1993.

Vorwort (XV). EINLEITUNG. Herbert STACHOWIAK: *Spache — Zeichen — Form. Einleitendes zum vierten PRAGMATIK-Band...* (XVII). 1. Erinnerung an die Einleitung zu Band III. (XVII). 1.1. Wissenschaftliche und philosophische Paradigmen (S. XVII). 1.2. Das systematisch-pragmatische Paradigma (S. XX). 2. Zum Inhalt des vorliegenden Bandes (XXIII). 2.1. Standortbestimmung im Paradigma (S. XXIII). 2.1.1. Sprachphilosophie/Sprachwissenschaft (S. XXIV). 2.1.2. Handlungstheorie (S. XXXII). 2.1.3. Semiotik (XXXV). 2.1.4. Logik/Formal-operative Systeme (S. XXXVIII). 2.1.5. Philosophie der Mathematik (S. XLVI). 2.2. Pragmatik IV im Überblick (S. LV). 2.3. Zu den Beiträgen im einzelnen (S. LVI). 3. Ausblick auf Pragmatik V (LXII). Literatur (LXIII).

ERSTER TEIL, PRAGMATISCHE SPRACHPHILOSOPHIE

Hans Julius SCHNEIDER: *Ausprägungen pragmatischen Denkens in der zeitgenössischen Sprachphilosophie* (1). 1. Problemgeschichtliche Gliederung (1). 1.1. Die Rolle der Semantik (S. 1). 1.2. Pragmatik als Grundlegung der Semantik (S. 3). 1.3. Pragmatik als Erweiterung der Semantik (S. 5). 2. Die Modallogik als Mittel zur pragmatischen Erweiterung der Semantik (6). 2.1. Die Heranziehung weiterer Sätze (S. 7). 2.2. Die Heranziehung 'komplexerer' Designata (S. 8). 2.3. Die sprachliche Vermittlung der komplexen Designata (S. 9). 3. Der Ausbau des modallogischen Ansatzes zu einer Kommunikationstheorie (10). 3.1. Deckt die Semantisierung ein 'unbewußtes Wissen' auf? (S. 12). 3.2. Der Zwang der 'Form der Darstellung' (S. 14). 3.3. Der Schritt zu einer umfassenden Verhaltenstheorie (S. 15). 4. J. Searles Sprechakththeorie als grundlagenorientierte Pragmatik (16). 4.1. Sprechen als regelgeleitetes Handeln (S. 17). 4.2. Äußere Gelingensbedingungen (S. 18). 4.3. Innere Gelingensbedingungen (S. 19). 4.4. Folgt der Sprechen Regeln, wenn er elementare Sprechhandlungen ausführt? (S. 21). 4.5. Kann die Aufklärung der elementaren Leistungen folgenlos vertagt werden? (S. 23). 5. Transzendental- und Universalpragmatik (25). 5.1. Die 'Doppelstruktur' und ihr Verhältnis Sprechakththeorie (S. 27). 5.2. Die vier Geltungsansprüche (S. 30). 6. Der Dialogische Konstruktivismus (31). Literatur (35). Karl-Otto APEL: *Pragmatische Sprachphilosophie in transzendentalsemiotischer Begründung* (38). 1. Einführung der Problematik (38). 1.1. Erläuterung des Titels (S. 38). 1.2. Das methodisch Nichtintergebare in der Philosophie: Apriori des Ich-Bewußtseins, Apriori der präreflexiven Lebenspraxis oder Sprach-Apriori? (S. 39). 1.3. Die 'hermeneutisch-linguistisch-pragmatisch-semiotische Wende' der Gegenwartsphilosophie: Überblick und Problematisierung (S. 40). 2. Das transzendentalsemiotische Paradigma der *prima philosophia* als Begründungsperspektive für eine Reinterpretation und Integration der 'hermeneutisch-linguistisch-pragmatischen Wende' der Gegenwartsphilosophie (44). 2.1. Die transzendentalsemiotische Interpretation der Peirceschen Semiotik (S. 46). 2.1.1. Transzendentallogische versus (metaphysisch-)empirische Perspektive der Peirce-Interpretation (S. 46). 2.1.2. Transzendentalsemiotische Herleitung der drei Hauptparadigmen der *prima philosophia* (S. 48). 2.1.3. Diagrammatische Darstellung des Resultats der transzendentalsemiotischen Transformation der *prima philosophia* und ihrer Konsequenzen für eine entsprechende Interpretation des Morris-Schemas der Semiotik (S. 54). Transzendentalsemiotische versus empiristische Interpretation der Semiotik (S. 56). Literatur (59). Hector-Neri CASTAÑEDA: *Language, Experience and Reality* (62). 1. Introduction (62). 1.1. Human Life in a Nutshell: Thinking, Experience, and Time (S. 62). 1.2. Reality and Experience: To Live Autobiographically is to Transact with the Non-Existent (S. 63).

1.3. Unity of Experience and Personal Unity (S. 63). 1.4. The Unity of Experience is the Unity of a Person's Language (S. 64). 2. The Scope of Thinking Semantics (65). 2.1. Semantics of Thinking vs. Doxastic Semantics (S. 65). 2.2. More on Thinking and Believing (S. 65). 2.3. Some Laws of Thinking and Doxastics (S. 67). 2.4. The Main Roles of Thinking and Believing (S. 67). 2.5. The Semantics of Thinking: Some Fundamental Principles (S. 67). 2.6. Society, Communication, Thinking, and the Mature Speaker (S. 68). 2.7. The Hierarchical Web of Reference (S. 69). 2.8. Hierarchy of References in Discourse (S. 70). 2.9. Thinking and Reality (S. 71). 2.10. The Semantics of Thinking and Finite Slices or Aspects of Objects (S. 71). 3. The Semantic Unity of a General Language of Experience (72). 3.1. The Four Mechanisms of Singular Reference (S. 72). 3.2. Indexical Reference is Confrontational Reference (S. 72). 3.3. Indexical Reference in Reflective Thinking (S. 73). 3.4. The Semantics of Indexical Thinking: Perceptual Reference (S. 74). 3.5. Indexical (Experiential) Reference is Personal and Ephemeral (S. 75). 3.6. The Language of Other Minds: Quasi-Indicators (S. 76). 3.7. Reference to Absent Objects: Singular Descriptions (S. 78). 3.8. The Semantics of Thinking of Objects in Absence (S. 79). 3.9. Reference by Means of Proper Names (S. 79). 3.10. The Semantics of Thinking References with Proper Names (S. 80). 3.11. Conclusion (S. 81). Literature (82).

ZWEITER TEIL, SPRACHPRAGMATIK

Wilhelm VOSSENKUHL: *Zur Pragmatik sprachlichen Handelns* (85). 1. Pragmatik als sprachphilosophische Kategorie (85). 2. Sprechakte (88). 3. Sprachliches Handeln (95). Literatur (103). Werner KUMMER: *Formal Pragmatics* (104). 1. From Speech-Act Theory to Pragmatic Implicatures (104). 1.1. Speech Act Theory and Theory of Action (S. 104). 1.2. Problems of a Formal Theory of Pragmatics (S. 105). 1.3. Moore's Paradox and Pragmatic Implicatures (S. 105). 1.4. Speech Acts and Conventions (S. 107). 1.5. Pragmatically Based Grammar (S. 109). 1.6. Iconicity (S. 110). 1.7. Semantic Interpretation of Propositional Attitudes (S. 111). 1.8. Situation Semantics (S. 112). 1.9. A Proposal for a Semantics of Belief-Sentences (S. 114). 2. Pragmatics and Interaction (115). 2.1. Problems of Coordination — Interactive Games (S. 115). 2.2. The Gricean Program and its Problems (S. 116). 2.3. Coordination Problems and Verbal Interaction (S. 117). 2.4. Pragmatic Implicatures (S. 118). 2.5. Language Games and Implicatures (S. 119). 2.6. Empirical Problems for Formal Pragmatics (S. 120). Literature (120). Wolfgang HEYDRICH and János S. PETŐFI: *Towards a General Pragmatics of Language* (123). Introductory Remarks (123). 1. Some Reflections on Linguistic Pragmatics (124). 1.1. Two Basic Questions (S. 124). 1.2. Defining Pragmatics (S. 126). 1.3. Attribution of Import vs. Conveying Content (S. 129). 1.4. The Pervasiveness of Contexts (S. 130). 1.5. The Concept of Presupposition (S. 133). 1.6. The Role of Truth Conditions (S. 135). 2. Some Reflections on Pragmatics in Semiotic Textology (139). 2.1. Text, Communication Situation, Text Organization (S. 140). 2.2. Text Processing, Text Interpretation (S. 145). 2.3. Significatum (Meaning), Semantics, Pragmatics (S. 147). 2.3.2. Complete Non-Literal Meaning (S. 148). 2.3.3. Partial Non-Literal Meaning (S. 149). 2.3.4. The Meaning-Semantics-Pragmatics Relation (S. 150). 2.4. Significans, Syntax, Pragmatics (S. 150). 3. Concluding Remarks (152). Literature (153). Hans BICKES: *Semantik, Handlungstheorie und Zeichenbedeutung* (156). 1. Zur Situation der Semantik (156). 1.1. Hauptströmungen der Semantikforschung (S. 156). 1.1.1. Die erste Phase: Linguistische Semantik (S. 156). 1.1.2. Die zweite Phase: Öffnung zur Wissenspsy-

chologie und zur KI-Forschung (S. 158). 1.1.3. Die Situationssemantik von Barwise und Perry (S. 161). 1.2. Zusammenfassende Bemerkungen. Desiderate (S. 163). 2. Zum Verhältnis von Handlungstheorie und Zeichentheorie (164). 2.1. Handeln und Intentionalität (S. 165). 2.2. Handeln und Reflexion. Reflexion, Kommunikation und Zeichen (S. 166). 3. Zeichen als mengentheoretisch rekonstruierbares Handlungswissen (168). 3.1. Handeln und Handlungsmuster. Zeichen und Anzeichen (S. 168). 3.2. Der Begriff als Rekonstruktionseinheit. Begriffsnetze und Propositionen (S. 171). 4. Ausblicke (177). Anhang (178). A1. Semsemantik (S. 179). A2. Merkmalsemantik (S. 179). A3. Logische Semantik (S. 180). A4. Schematheorie (S. 181). A5. Netzwerkmodelle (S. 181). A6. Merkmalmodelle (S. 182). Literatur (183). Alicja SAKAGUCHI: *Pragmatische Aspekte der Interlinguistik* (188). 1. Praktische Problemlösungen zur Überwindung von Kommunikationsbarrieren (188). 2. Motive bei der Beschäftigung mit Fremdsprachen (189). 3. Zielvorstellungen bei der Schaffung Welthilfssprachen (190). 4. Zahl der internationalen geplanten Sprachen (197). 5. Motive für die Schaffung von Welthilfssprachen (198). 5.1. Sprachphilosophische Motive (S. 199). 5.2. Kommunikationsethische Motive (S. 200). 5.3. Motive des Pazifismus und Internationalismus (S. 200). 5.4. Nationalistische Motive (S. 203). 6. Zahl der Verwender, Verwendungszeiten und Verwendungsbereiche (Domänen) einer geplanten Welthilfssprache (204). 7. Einige Hinweise zum Stand der Forschung und zu Forschungs- und Entwicklungsprogrammen für künftige Arbeiten im Bereich der Interlinguistik (210). Literatur (214).

DRITTER TEIL, SEMIOTIK UND LOGISCHE PRAGMATIK

Mihai NADIN: *Semiotics in Action: The Pragmatic Level* (219). 1. Premise (220). 2. Journey in and around the Semiosphere (222). 3. On the Reality the Mind (229). 4. Sign and Memory (234). 5. The Inference Engine (142). References (248). Neil TENNANT: *Classical versus Non-Classical Logics* (251). 1. Introduction (251). 2. What Is a Logic? (254). 3. Truth Table Logic (257). 4. Extensions of Truth Table Logic (264). References (271). Carlos E. ALCHOURRÓN and Eugenio BULYGIN: *On the Logic of Normative Systems* (273). 1. Introduction (273). 2. Existence of Norms (274). 3. Existence and Promulgation (276). 4. Existence and Consistency (279). 5. Normative Logic (NL) (283). 6. Norms and Norm Propositions (285). 7. The Logic of Normative Systems (LNS) (289). 8. Consistency and Completeness (291). 9. Concluding Remarks (293). References (294). Risto HILPINEN: *On Deontic Logic, Pragmatics and Modality* (295). 1. Deontic Logic as Modal Logic (295). 1.1. On the Standard System of Deontic Logic (S. 295). 1.2. On the Semantics of the Standard Deontic Logic (S. 297). 1.3. Problems of Interpretation (S. 299). 1.4. The Paradoxes of Deontic Logic (S. 301). 2. On the Deontic Logic of Action (303). 2.1. The Standard Deontic Logic as a Theory of the Ought-to-Do (S. 303). 2.2. Propositions, Acts, and Events (S. 303). 2.3. The Interpretation of Deontic Sentences (S. 305). 2.4. Deontic Logic and Dynamic Modalities (S. 307). 2.5. Complex Acts and the Pragmatics of Permission Sentences (S. 308). 2.6. On the Concepts of Prohibition and Permission (S. 310). 2.7. The Concepts of Omission and Obligation in Deontic Logic (S. 312). 2.8. Supererogatory Acts (S. 314). 3. Norms and Situational Directives (316). Bibliography (317). Dieter WANDSCHNEIDER: *Das Antinomienproblem und seine pragmatische Dimension* (320). 1. Das Verbaut sprachlicher Selbstreferenz (321). 2. Nicht-restriktive Möglichkeiten der Antinomienvermeidung (326). 3. Zur Strukturanalyse antinomischer Verhältnisse (329). 4. Die antinomische Grundstruktur (334). 5. Verallgemeinerung der antinomischen

Grundstruktur (338). 6. Der antinomische Begriff (339). 7. Pragmatische Weiterungen (346). 8. Bemerkungen zur Dialektik (348). Literatur (351). Ulrich BLAU: *Zur natürlichen Logik der Unbestimmtheiten und Paradoxien* (353). 1. Das falsche Bild (353). 1.1. Zu Zenon (S. 354). 1.2. Zum 'Sorites' (S. 356). 1.3. Zu den Mengen, Klassen und zum Absoluten (S. 357). 1.4. Zum Lügner (S. 361). 2. Skizze einer natürlichen Logik der Unbestimmtheit und Paradoxien (364). 2.1. Dreiwertige Logik L3 (S. 367). 2.2. Quotationslogik LQ (S. 372). 2.3. Reflexionslogik (S. 375). Verzeichnis benutzter Symbole (378). Literatur (380). Rainer HEGSELMANN: *Was müsste eine Theorie des Argumentierens leisten? Zum Programm einer formalen Dialektik* (381). 1. Die Aufgabe einer Argumentationstheorie (381). 2. Logik und Dialektik (382). 3. Analyseinstrumente und Heuristik einer formalen Dialektik (386). 4. Ein einfaches dialektisches Modell (390). 5. Stolpersteine auf dem Wege zu einer formalen Dialektik (396). Literatur (399).

VIERTER TEIL, MATHEMATISCHE PRAGMATIK

Pirmin STEKELER-WEITHOFER: *Pragmatische Grundlagen der Geometrie* (401). 1. Pragmatische Analyse der Rede von Wahrheiten (401). 2. Die Idealität geometrischer Gegenstände (405). 3. Die formalen Wahrheiten der axiomatischen und analytischen Geometrie (405). 4. Demonstrationen und Konstruktionen in der Geometrie (408). 5. Der Konsens in Anschauungsurteilen und seine Stabilisierung durch formale Sprachregeln (411). 6. Passungskriterien und die Idealisierung der Möglichkeiten ihrer Erfüllung (414). 7. Mathematische Darstellungsformen geometrischer Erfahrung (418). Literatur (422). Peter ZAHN: *Gedanken zur pragmatischen Begründung von Logik und Mathematik* (424). Vorbemerkungen zum Inhalt (424). 1. Eine mathematische Sprache L (424). 1.1. Vorüberlegungen zur Konstruktion von L (S. 424). 1.2. Die Konstruktion von L (S. 426). 1.3. Zum Gebrauch der elementaren L-Aussagen (S. 428). 1.4. Zur Ausdrucksfähigkeit von L (S. 429). 1.5. Zur konstruktiven Analysis (S. 431). 1.6. Zur axiomatischen Mathematik und Mengenlehre (S. 433). 2. Einige Schwierigkeiten bei bisherigen Begründungen der Logik (434). 2.1. Zur dialogischen Logik (S. 434). 2.2. effektiven und zur klassischen Logik (S. 435). 3. Handlungen und Handlungsprädikatoren (436). 4. Regeln für Aufforderungen zum Unterlassen von Handlungen (439). 5. Normierungsvorschlag für den Gebrauch der L-Aussagen (446). Symbolverzeichnis (453). Literatur (455). Veit PITTIONI: *Pragmatischer Ansatz zu einer Philosophie der Mathematik* (456). 1. Probleme einer Philosophie der Mathematik (456). 2. Grunzüge unseres Ansatzes (458). 3. Grundmodell der Erkenntnisgewinnung (458). 3.1. Empirische Erkenntnis (S. 459). 3.2. Mathematische Erkenntnis (S. 460). 4. Das allgemeine pragmatische Modell und seine Anwendungen (462). 4.1. Die Schaffung der Zahlen (S. 463). 4.2. Der starre Transport eines Abstands (S. 466). 4.3. Die dichte Ordnung (S. 468). 5. Techniken der mathematischen Kommunikation und Kooperation (470). 5.1. Die Namensgebung (S. 470). 5.2. Die Umformung (S. 472). 5.3. Abstimmungsspezieduren (S. 473). 6. Der Satz von Lindenbaum-Tarski (474). 7. Einige Gedanken Ferdinand Ebners (477). 8. Philosophische Folgerungen (478). Literatur (481).

Namenverzeichnis (483). Sachverzeichnis (493). Über die Autoren (521).

2.2.2. SZÖVEGTANI SZEMELVÉNYGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette: ANTALNÉ SZABÓ Ágnes és MADARÁSZNÉ MAROSSY Ágnes
Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar

Budapest, 1995.

Előszó

Az itt következő válogatás a szövegtani tanulmányokat folytató főiskolások és egyetemisták számára kíván segítséget nyújtani. A szövegkutatás legalább 2000 éves gyökerekkel rendelkezik, és az utóbbi évtizedekben robbanásszerűen megnőtt az ezzel a szakterülettel foglalkozó cikkek, tanulmányok száma. Megjelent NAGY Ferenc úttörő vállalkozásnak számító, sok tekintetben maradandó értékű egyetemi jegyzete és BALÁZS János alapvető munkája, a további kutatásokat is meghatározó *A szöveg* című könyve.

A közelmúltban átalakult maga a tudományág is: eltolódtak a szövegvizsgálat korábbi súlypontjai, új rész tudományok alakultak ki, s jönnek létre napjainkban is. A válogatásunknak nem célja, hogy egységesítsük, összegezzük a különféle szövegtani műhelyek és kutatók egymástól gyakran eltérő nézeteit, csak bemutatni szándékozunk őket. A szemelvénygyűjtemény összeállításában elsősorban pedagógiai célokat vettünk figyelembe.

A tanulmányokat rendszerezhattük volna más, pl. kronológiai szempontok szerint is, mi mégis inkább a tematikus válogatást tekintettük fő rendező elvnek. A tematikus renden belüli időbeliség, a megjegyzés időpontját tükröző sorrend rávilágít a szövegtan részterületeinek fejlődési irányaira, egy-egy elfelejtett szál ismételt felvételére, de a kutatás zsákutcaira és a terminológia zavaraira is.

A kötet 24 szerző 25 írását foglalja magában. A gyűjteményben nemcsak teljes cikkek, tanulmányok, hanem könyvrészletek is helyet kaptak. A dolgozatok a szövegtan különféle területeiről merítik témájukat. Így foglalkoznak a tudományág történeti előzményeivel, a kutatás feladataival, a szöveg természetével, vizsgálják a szöveg pragmatikai, szemantikai és szintaktikai sajátosságait. A válogatásban találunk tanulmányt a hangzó szöveg sajátosságairól, valamint több szerző munkája a szövegtan interdiszciplináris jellegéből következően más tudományágakhoz is kapcsolódik. Némely írás tematikai sokszínűségéből adódóan több fejezetbe is beilleszthető lenne, mi az oktatási gyakorlatunknak leginkább megfelelő besorolást választottuk. A tanulmányokhoz csatlakozó bibliográfiai adatokat, a hivatkozási módokat és a jegyzeteket csak részben egységesítettük.

A dolgozatok gondos tanulmányozása — reményeink szerint — az eddiginél átfogóbb szöveglátáshoz segíti a hallgatókat, jobban megismerik belőlük a szövegtanban rejlő integráló erőt és a különféle kutatási irányokba vivő utakat.

Köszönjük a tanulmányok szerzőinek, fordítóinak szíves engedélyét művük ismételt közzétételéhez, s külön köszönetet mondunk FEHÉR Erzsébetnek lektori segítségével, valamint TOLCSVAI NAGY Gábornak, hogy már a válogatás időszakában hasznos tanácsokkal segítette munkánkat.

A szövegtan mint tudományág

- BALÁZS János: A szövegtan alapjai, 9. (Megjelent: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: Szathmári I.—Várkonyi I., Budapest, 1979. 9—21.)
[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 140—146.]
KIEFER Ferenc: Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet, 27. (Megjelent: *Nyr.* 103. 1979. 216—225.)
PETŐFI S. János: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum, 41. (Megjelent: *Nyr.* 112. 1988. 219—229.)
KOCÁNY Piroksa: Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete? 57. (Megjelent: *Filológiai Közöny*, 35. 1989. 26—43.)

A szöveg természete

- DEME László: A szöveg alaptermészetéről, 85. (Megjelent: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: Szathmári I.—Várkonyi I., Budapest, 1979. 57—65.)
[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 140—146.]
BALÁZS Géza: A kapcsolatfelvétel nyelvi formái, 97. (Megjelent: *Nyr.* 1987. 402—412.)
PETŐFI S. János—BENKES Zsuzsa: Egy szövegelméleti koncepcióról, 113. (Megjelent: Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: *Elkallódni megkerülni*. Veszprém, 1992. 24—41.)
[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 6. 278—280.]

A szöveg pragmatikai megközelítése

- BALÁZS János: A szöveg pragmatikai szintje (részlet), 131. (Megjelent: Balázs János: *A szöveg*, Gondolat, 1985. 165—194.)
[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 180—182.]
KÁLMÁN C. György: A beszédaktus-elmélet szövegfelfogása, 145. (Megjelent: *Literatura*, 1991. 2. 140—147.)
[A *Literatura* ezen számának recenzióját lásd a *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében.]

A szöveg szemantikai megközelítése

- DANEŠ, František: A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez, 157. (Megjelent: *Tanulmányok* 15. *Szövegelmélet*. Szerk.: Thomka Beáta, Újvidék, 1982. 45—50.)
[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 164—168.]
BÁNRETI Zoltán: Téma és anaforikus viszonyok a szövegben, 165. (Megjelent: *MNy.* 75. 1979. 406—415.)
BALÁZS János: A szöveg szemantikai szerkezete, 179. (Megjelent: *MNy.* 1992. 4. 421—425.)

* A szemelvénygyűjteménybe felvett művek jó részét a *Szemiotikai szövegtan* eddig megjelent kötetiben recenzáltuk. Az egyes művekhez kapcsolódó szögletes zárójelekben ezeknek a recenzióknak az adatai szerepelnek.

SZATHMÁRI István: Szövegsemantikai sajátosságok Ady Endrének *A hazaszeretet reformja* c. írásában, 187. (Megjelent: *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 8. 1993. 93—97.)

A szöveg szintaktikai megközelítése

PLÉH Csaba—RADICS Katalin: „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg, 195. (Megjelent: *ÁNYT.* XI. 1976. 261—277.)

[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 129—134.]

RÁCZ Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben (részlet), 219. (Megjelent: Rác Endre: *Egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, 1991. 234—244.)

BÉKÉSI Imre: Szövegmondatoktól a szöveg egésze felé, 231. (Megjelent: *Szemiotikai szövegtan* 5. Szerk.: Petőfi S. J.—Békési I.—Vass L., Szeged, 1992. 35—43.)

BENCZE Lóránt: Deixis és referencia (Kisenciklopédia dióhéjban), 243. (Megjelent: *Emlékkönyv Fábíán Pál hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kozocsa S., Budapest, 1993. 41—49.)

A szövegtípusok

ALBERTNÉ HERBSZT Mária: Szövegtípusok, 253. (Megjelent: Albertné Herbszt Mária: *Modern nyelvészet — anyanyelvi oktatás*. Tankönyvkiadó, 1986. 129—137.)

TOLCSVAI NAGY Gábor: A szövegtípusok (részlet) 261. (Megjelent: Tolcsvai Nagy Gábor: *A szövegek világa*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 50—73.)

[E könyv recenzióját lásd a *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében.]

A szövegtan határterületei

AUSTIN, J. L.: Hogyan cselekedjünk szavakkal? 287. (Megjelent: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk. Pléh Cs.—Siklaci I.—Terestyéni T., Budapest, I. 14—29.)

GADAMER, Hans—Georg: Hermeneutika, 303. (Megjelent: *Filozófiai hermeneutika*. Szerk.: Csikós E.—Lakatos L., Budapest, 1990. 11—28.)

GRICE, H. P.: A társalgás logikája, 321. (Megjelent: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk. Pléh Cs.—Siklaci I.—Terestyéni T., Budapest, I. 233—250.)

SZABÓ Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika* (részlet), 341. (Megjelent: Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, 1988. 52—77.)

[E kötet recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 2. 187—192.]

KULCSÁR SZABÓ Ernő: A szöveg mint recepcióesztitikai probléma, 397. (Megjelent: *Literatura*, 1991. 2. 127—139.)

[A *Literatura* ezen számának recenzióját lásd a *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében.]

WACHA Imre: Tartalom, szöveg, szándék és hangzásforma harmóniája (Felkészülés egy szöveg értő-értető megszólaltatására), 381. (Megjelent: *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 4. 1991. 87—109.)

[Az *Egyetemi Fonetikai Füzetek* ezen számának recenzióját lásd: *Szemiotikai szövegtan* 6. 275—278.]

2.2.3. OULIPO. ATLAS DE LITTÉRATURE POTENTIELLE

Gallimard
1981.

Préface (13). I. RAYMOND QUENEAU — 1. Raymond QUENEAU: Fondements de la littérature d'après David Hilbert (extrait) (17). 2. François Le LIONNAIS: L'antéantépénultième (19). 3. Jacques BENS: Queneau oulipien (22). 4. François Le LIONNAIS: Raymond Queneau et l'Amalgames des Mathématiques et de la Littérature (34). 5. Jacques ROUBAUD: La Mathématique dans la méthode de Raymond Queneau (42). 6. Raymond QUENEAU: Classification des travaux de l'OuLiPo (73).

II. PRINCIPES — 1. Jacques BENS, Claude BERGE, Paul BRAFFORT: La Littérature récurrente (81). 2. Jacques ROUBAUD: Deux principes parfois respectés par les travaux oulipiens (90). 3. Harry MATHEWS: L'Algorithme de MATHEWS (91). 4. Paul BRAFFORT: Un système formel pour l'algorithmique littéraire (108).

III. TRAVAUX ET RECHERCHES — III. 1. TRANS. III. 1.1. Traductions (143). III. 1.2. Les homomorphismes (159). III. 1.3. Antonymie (165). III. 1.4. S+7 (166). III. 2. SPIRALES. III. 2.1. Les structures combinatoires (173). III. 2.2. x prend y pour z (174). III. 2.3. Permutations (180). III. 2.4. Cylindres (183). III. 3. CARCANS. III. 3.1. Claude BERGE: 14=15, sonnets à contraintes loydiennes (189). III. 3.2. Boules de neige (194). III. 3.3. Les Lipogrammes (211). III. 3.4. Les Palindromes (218). III. 3.5. Mesures (226). III. 3.6. Hétérogrammes (230). III. 4. CONSTELLATIONS. III. 4.1. Parcours (239). III. 4.2. La Quenine (243). III. 4.3. Morale Élémentaire (249). III. 5. LES LOIS DE L'HOSPITALITÉ. III. 5.1. Les Génitifs (257). III. 5.2. Séries et aidemémoire (261). III. 5.3. Jacques DUCHATEAU: Le tireur à la ligne (271). III. 5.4. Inclusions (286). III. 5.5. Proverbes et aphorismes (293).

IV. OULIPO ET INFORMATIQUE — 1. Pourquoi l'informatique (297). 2. Paul FURNEL: Ordinateur et écrivain (298). 3. Poésie et combinatoire (303). 4. Paul BRAFFORT: Prose et combinatoire (306). 5. Italo CALVINO: Prose et anticombinatoire (319).

V. QUELQUES ŒUVRES OULIPIENNES — V. 1. LA BIBLIOTHÈQUE OULIPIENNE (EXTRAITS). V. 1.1. Georges PEREC: Ulcérations (337). V. 1.2. Jacques ROUBAUD: Le Conte du Labrador (338). V. 1.3. Harry MATHEWS: Les Pavés du Royaume (344). V. 1.4. Italo CALVINO: Piccolo Sillabario illustrato (346). V. 1.5. Paul FURNEL: Élémentaire Moral (347). V. 1.6. Paul BRAFFORT: Mes hypertropes (350). V. 1.7. FURNEL & ROUBAUD: L'Hotel de Sens (355). V. 1.8. Jacques BENS: Rendez-vous chez François (365). V. 1.9. Noël ARNAUD: Souvenirs d'un vieil oulipien (369). V. 1.10. Marcel BENEBOU: Un aphorisme peut en cacher un autre (377). V. 2. AUTRES OUVRAGES. V. 2.1. Italo Calvino (382). V. 2.2. Georges Perec (387). V. 2.3. Harry Mathews (396). V. 2.4. Jacques Roubaud (402).

VI. VIE PUBLIQUE — 1. Composition de l'OuLiPo (408). 2. Bibliographie sélective des membres de l'OuLiPo (409). 3. Manifestations publiques (427).

Sophia. European Databases in the Humanities

A „Sophia” egy CD-ROM Disk, amely 17 adatbázist tartalmaz a vallástudomány, filológia, néprajz, terminológiakutatás, Kelet-Európa-kutatás, német klasszicizmus, irodalomtudomány stb. köréből.

Azon túl, hogy a „Sophia” valamennyi adatbázisa jelentős információforrás a szövegtudományok számára, itt elsősorban a *Semiosis* elnevezésű adatbázisra kívánjuk felhívni a figyelmet.

Sophia
2nd
augmented ed.
European Databases
in the Humanities

Ez idő szerint ez az egyetlen szemiotikai adatbázis; a következő öt legjelentősebb szemiotikai folyóirat körülbelül 4000 cikkének absztraktját tartalmazza az 1980-as évtől kezdve: *Semiotica*, *Z. für Semiotik*, *Kodikas*, *Degrès*, *Trudy po znak sistemam*.

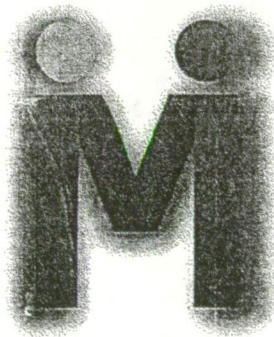
Közelebbi információkért a következő címhez lehet fordulni: Henri Broms, Sophia Ltd. Honkatie 1 A. 00270 Helsinki, Finland, tel./fax: +358/0/412-242. (Minthogy ez a CD-ROM tartalmazza az „Ungarische Bibliographie für Volkskunde” című adatbázist is, igen nagy valószínűséggel megtalálható és konzultálható valamelyik akadémiai intézetben vagy az Akadémiai Könyvtárban is.)

Petőfi S. János

Virtual College — die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg

1996 nyári szemeszterében Berlinben és Brandenburgban két hónapon át egy *virtuális egyetem* kísérleti kipróbálására kerül sor. Egy úgynevezett 'Pilotprojekt' keretében, amit az *Institut für Medienintegration* — Berlin és Brandenburg különféle *főiskolái* és *egyetemei* munkatársainak a közreműködésével — valósít meg, először lesz lehetőségük a hallgatóknak arra, hogy 'telekooperatív' felsőoktatási keretben vizsga értékű minősítést szerezhessenek. A *Deutsche Telekom*, amely ezt a rendkívüli kísérletet technikailag lebonyolítja, az *előadások multimediális közvetítése* számára anyagi ellenszolgáltatás nélkül bocsátja rendelkezésre a megfelelő csatornákat. Ezzel egyidejűleg az ISDN, Datex-J és Internet kommunikációs hálók a hallgatókat tanítási segédanyagokhoz juttatják, valamint lehetővé teszik az oktatók, a hallgatók és a projektet figyelemmel kísérő külső szakértők között (elektronikusan közvetített) párbeszédet folytatását. Tervezik e kísérlet megfelelő dokumentálását is, hogy annak eredményeit újabb 'telekooperatív' előadások számára kritikailag értékelni lehessen.

VIRTUAL COLLEGE - die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg

Zeit: 22. April bis 21. Juni 1996

Orte: ISDN, DATEX-J und INTERNET

Petőfi S. János

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította

GULYÁS ZSUZSANNA

- abbreviatúra, 321
- ablak, 164
- absztraktilizmus, 160
- adaptáció, 313
- adatbázis, 159, 167
- additív struktúra, 93, 99, 102
- ágens, 174
- ágrajz, 250
- akceptálhatóság, 118, 297
- akrosztichon, 325
- aktuális (mondat)tagolás, 211, 286—288
- akusztikum, 280, 281
- alárendelés, 286
- alakzat, 91, 103, 301, 319
- alany, 177, 286
- alapstruktúra, 243, 299
- aleatorikus elbeszélés, 161
- alkalmazott nyelvészet, 248
- alkapcsolás, 305
- alkotáslélektan, 90
- alkotó, 148
- alliteráció, 325
- állítmány, 64, 174, 177, 211, 286
- allúzió, 105, 167
- almenü, 122
- alsó tétel, 184
- ambiguitás, 194
- anafora, 19, 23, 24, 104, 253
- anagramma, 325
- anakoluthon, 18
- analitikus,
 - ~ elemzés, 228, 298
 - ~ filozófia, 19
 - ~ (szöveg)megközelítés, 190, 227, 230, 236, 307, 309
 - ~kreatív interpretáció, 142, 307, 308
 - ~kreatív módszer, 209, 229, 307, 308
- anticipáció, 293
- antonima, 312, 324
- antropológia(i), 190, 252
 - ~ nyelvfelfogás, 189
- appozíció, 15, 16, 25, 28
- architektonika, 235
- argó, 50, 54, 61
- argumentáció, 179
- argumentatív, 308
 - ~ struktúra, 305
 - ~ szöveg, 302
- argumentum, 243
- aspektus, 139
- asszociáció, 324
- asszonánc, 325
- atextuális, 209
- átlátszóság, 167
- attributum possessivum, 15
- átváltási művelet, 310, 311, 313, 314
- átvitel, 28, 29
- automatikus versgenerátor, 155
- automatizált információfeldolgozás, 246
- avantgarde, 156, 277
- ballada, 103
- bázis, 242
- beágyazottság, 260
- beékelődés, 286
- befogadás, 116, 145, 207, 213, 271, 293, 298, 301
 - ~elmélet, 198
- befogadó, 13, 15, 23, 26, 67, 68, 70, 105, 118, 145, 148, 149, 212—215, 233, 234, 285, 286, 290, 291, 298, 302, 316
- bekezdés, 36—45, 51, 55—74, 77, 78, 162, 173, 211, 305, 324
- bemondó, 280
- beszéd, 18, 20—24, 180, 201, 249, 279, 281—284, 310
 - ~ bírósági ~, 320
 - ~ familiáris ~, 285
 - ~ nyilvános ~, 265
 - ~ spontán ~, 284
 - ~aktus, 20, 26, 198, 252, 254, 294, 297, 302
 - ~aktus-elmélet, 250—252, 256, 257, 262, 293, 294, 302, 320
 - ~cselekvés, 280
 - ~helyzet, 83, 254, 259, 280, 285, 301, 312, 315
 - ~légzés, 266
 - ~mód, 290
 - ~modor, 280
 - ~mű, 266, 280, 282
 - ~művelés, 317
 - ~norma, 282
 - ~partner, 21, 24
 - ~rész, 179

- ~ritmus, 282
- ~stílus, 280
- ~szituáció, 20, 265, 280
- ~technika, 201, 282
- ~tempó, 281
- ~tevékenység, 281, 297
- ~vizsgálat, 281
- beszélő(i), 20, 25, 280—282, 303, 304
 - hivatásos ~, 280
 - ~ stratégia, 179
- beszélgetés, 280
 - ~elmélet, 294
- beszélt nyelv(i), 206, 281, 286
 - ~ réteg, 280
- beszerkesztés, 65, 260
- betű, 325, 326
- bibliográfia, 116, 119, 122, 124, 166
- bit, 83

- carmina figurata, 198
- ciklus, 104
 - ~kompozíció, 104
 - ~rendeződés, 104, 105
 - ~szerkesztés, 104
- cím, 81, 135—137, 140, 142, 195, 211, 287, 324, 327
- cloze, 211
- content analysis, 243
- contiguum, 25
- continuum, 25
- correctio, 18

- csalás, 320
- csatorna, 285, 287
- cseh strukturalizmus, 301
- csendelmélet, 208, 225
- csomópont, 115—118

- dadaizmus, 160
- dal, 103
- dallam, 111, 281
 - ~világ, 280
- dedukció, 48
- dekódolás, 84
- dekompozíció, 245
- dekonstrukció, 166, 205, 208, 295
- denotáció, 14, 220, 221
- denotátum, 26, 311
- denotatív (szituatív) modell, 311
- derridológia, 208
- deszignátum, 26
- deviáció, 26, 193, 194, 214
- dialógus, 22, 57, 71, 118, 178
 - ~játék, 24
- dialektikus, 10
 - ~logika, 83, 85
 - ~materializmus, 87
- dialektológia, 275, 276
- dialogicitás, 301
- différance, 208, 224
- diktum, 185
- disputáció, 22
- diszkurzus, 23
 - politikai ~, 326
- diszkurzivitás, 295, 296
- diszpozíció, 266
- disztichon, 155—160
 - generált ~, 155
 - ~szerkezet, 156, 157
 - ~típus, 157
- disztribúció, 38, 45, 70, 78
- dobnyelv, 317, 321
- dokumentum, 118, 168

- ekvivalencia, 194, 261, 313
 - ~szintek szerinti modell, 312
- elbeszélés, 39
- elbeszélő szakasz, 38, 39
- elektronikus,
 - ~forma, 169
 - ~hipertextuális narratíva, 163
 - ~hordozó, 169
 - ~irodalmi mű, 170, 171
 - ~művészet, 169
 - ~organizáció, 170
 - ~szöveg, 167
 - ~tárolás, 291
 - ~tér, 164, 167
 - ~technológia, 167, 170
- ellenpont, 112
- ellentét, 46, 47, 54, 67—69, 147, 173—176, 179, 183—186, 290, 303—305, 319
 - elvárástörő ~, 186
 - megszorító ~, 174
 - ~es kötőszó, 16
 - ~es konstrukció, 174
- ellentmondás(-mentes), 85
- ellipszis, 15—18, 25, 27, 54, 60, 61, 69
- elokúció, 201, 266
- előbeszéd, 17, 285, 286
- előfeltevés(ek), 82—87, 184, 186, 295
 - ~elmélete, 250
- előfordulás, 50, 95
- előszó, 280, 282
- előtag, 189
- előzmény, 81
- elrendeződés, 43, 63
- elvárás, 184, 185
 - ~törés, 184—186, 189
- emlékezet, 14, 16, 17
- epizód~, 14
 - ~forma, 16

- ~hiba, 16
- ~struktúra, 17
- emotív,
 - ~ funkció, 59, 60, 77
 - ~ töltés, 38
- endoxosz, 21, 204
- enjambemenet, 157, 277
- entiméma, 21, 175, 204, 292
- epigramma, 89
- episztemológia, 19, 195, 292, 294, 298, 299
- epizód, 163, 164
- érték,
 - ~filozófia, 300
 - ~orientáció, 301
 - ~szociológia, 301
- értelmező, 188
- esetgrammatika, 250, 251
- esszé, 206
- esztétika, 14, 16, 149, 156—159, 199, 201, 243, 259, 260, 288, 292, 293, 296, 298, 301, 302
 - hatás~, 293
 - receptió~, 293, 301
- esztétizmus, 302
- etimológia, 273, 324
- etnográfia, 20, 264
- etnoszemiotika, 267—269, 272
- evokáció, 105
- expresszivitás, 296
- extenzió, 15, 18
- fajfogalom, 174
- fájl, 122
- falfirka, 315
- fatikus funkció, 38, 59—62, 77
- feladó, 298
- felelet, 60, 82
- felhívás, 84
- felkiáltás, 83
- felolvasás, 281
- felső tétel, 184
- felszín(i), 117
 - ~ struktúra, 117, 242, 269, 299
- felszólítás, 83, 84
- fenomenológia, 298
- festmény, 198
- figura, 307
 - ~ per adjectionem, 18
- fikció, 11, 26, 252, 257, 327
- film, 198
 - ~esztétika, 103
 - ~poétika, 92
- filogenezis, 27
- filológia, 9, 148, 150, 277
- filozófia(i), 169, 170, 297
 - ~ esztétika, 259
 - ~ hermeneutika, 180
 - ~ szemantika, 23
- fokozás, 15, 147
- fókusz, 297
 - ~kohézió, 297
- folklór, 267—269, 274, 275
- folklorisztika, 274
- fonéma, 258
- fonematika, 294
- fordítás, 39, 253, 257, 260, 278, 310—312
 - ~elmélet, 239, 261, 276, 278, 310—314
 - ~kritika, 238
 - mű~, 249, 257, 259, 278, 288
 - nyers~, 278
- forduló, 320
- forgatókönyv, 28
- forikus elem, 24
- forma, 145, 149, 206, 298
- formalizmus, 290
- formáció, 135, 219, 224, 230, 242, 306, 308
- formális,
 - ~ felépítésleírás, 214
 - ~ nyelv, 23
 - ~ nyelvfelfogás, 292
 - ~ szemantika, 262, 263
- formulázás, 17
- főhangsúly, 63—66, 70, 71, 78
- főmenü, 122
- főnév, 50, 323
 - ~i igenév, 211
 - ~i szócsoporthoz, 57
- frame, 251
- futurizmus, 160
- fűga, 90, 93, 112
- gemináció, 18
- generál(ás), 116, 241, 243, 252
- generáló algoritmus, 156
- generált vers, 159
- generatív,
 - ~ grammatika, 19, 238, 239, 250, 252
 - ~ nyelvelmélet, 246, 262, 290, 302
 - ~ poétika, 145, 290
 - ~ szöveggrammatika, 246
 - ~ szemantika, 243—245, 250
 - ~ versmondattan, 290
 - ~ verstan, 290, 291, 301
- genitivus quantitatis, 15
- gesztus, 254, 266, 274, 281, 284, 318
 - ~ nyelv, 254
- gondolat,
 - ~alakzat, 175
 - ~párhuzam, 91
 - ~ritmus, 91, 290
- grafematika, 294
- grafika(i anyag), 198
- grammatika, 46—48, 53, 54, 70, 139, 142, 170,

176, 178, 180, 193, 227, 241, 246, 250, 253, 257,
262, 263
~elmélet, 193
~i nem, 193
grammatológia, 208
groteszk, 90
Gutenberg-galaxis, 321

gyakoriság, 38, 51, 54, 61, 65, 66, 111, 175
gyermeknyelv, 27, 254

háló, 166—168
hang, 24, 115, 201, 280, 325
~erő, 280
~fekvés, 281
~halmozás, 148
~hatás, 99
~képzés, 266
~lejtés, 266
~lenyomat, 320
~ritmus, 290
~súly, 277, 280, 281, 326
~szín, 280
~terjedelem, 281
~vétel, 282

hangosítás, 279
hangoztatás, 282
hangtan, 198
hangzás, 280, 282
~elem, 280
~forma, 279, 281, 282
~világ, 280

hapax legomenon, 286
harmónia, 112
hasonlóság, 38
határozó, 188
hazugság, 320
helyesírás, 211
hermeneutika, 179, 204—207, 214, 221, 224, 243,
249, 257, 292, 293, 295, 301
~dialogikus ~, 295
~i interpretáció, 221
~i reflexió, 293

hexameter, 157
hiedelem(rendszer), 272—275
hierachikus-lincáris megjelenítés, 161
hímzés, 268
hipermédia, 115, 118, 120
hipermű, 160
hiperonim(a), 18
~szöveg(vehikulum), 96, 226

hipertextuális,
~elágazás, 165
~felépítés, 163
~irodalom, 153
~irodalomkritika, 171

~irodalomtudomány-szervezés, 167
~képzés, 167
kvázi~ narrativika, 163
~mű, 162, 166, 167, 170
~(mű/szöveg)organizáció, 153, 160, 164, 165,
170, 171
~narrativika, 165
~olvasás, 153
~overview, 167
~rendszer, 167, 168
~struktúra, 167
~szervezettség, 166
~tér, 165
~történet, 165

hipertextualitás, 165, 166, 170
hipertextus, 115—120, 122, 124, 153, 160, 165,
167, 169, 170, 242, 328
~dinamikus ~, 118
~statikus ~, 118

hír, 83, 84, 206, 222, 279, 281—285, 315
híradás, 280
hirdetés, 315
híritélet, 83—86, 88
hírolvasás, 280
hitvilág, 272
hivatkozás, 167
homofónia, 111, 322
horizontösszeolvadás, 293
hozzáférhetőségi reláció, 304
hungarizmus, 278

idézet, 166
igazság,
~érték, 23
~feltétel, 23, 26
~feltétel-szemantika, 23

ige, 48—50, 67, 68, 174, 185, 323
~i szócsoport, 57
~idő, 211
~név, 49, 50

ikon(icitás), 23, 120, 122—124, 169—180, 194
ikonológia, 271
illokúció, 254, 294, 320
implikáció, 175, 184, 295, 296, 303, 304, 315
indikátor, 15
indulatszö, 84
inferencia, 296, 302, 303, 315
információ, 24, 26, 82—84, 88, 115—119, 170,
206—208, 242, 246, 257, 280—283, 285, 286, 295,
302, 305
~átvitel, 269
~blokk, 242
~elmélet, 83, 199, 269, 317
~forrás, 116, 170
informativitás, 118, 297, 299
insrukciónszemantika, 294

- intenció, 297
 interakció, 18, 213, 257, 282, 293
 interaktív,
 ~ irodalom, 167
 ~ közreműködés, 160
 ~ narratíva, 160
 interjú, 319
 interpretáció, 145, 148, 174, 197, 199, 212—214, 218, 221—226, 233—236, 238, 241, 282, 293—299, 302—304, 307, 308, 317
 ~elmélet, 160, 296
 első fokú értelmező ~, 226, 235
 értelmező ~, 171, 203, 214, 308
 evaluatív ~, 203, 298, 308
 figuratív ~, 296
 ~folyamat, 234
 hiperonim szintű ~, 226
 kognitív ~, 9, 29, 204, 222
 kreatív-produktív ~, 307
 leíró ~, 308
 másodfokú értelmező ~, 226, 235, 308
 procedurális ~, 308
 strukturális ~, 308
 szimbolikus ~, 235
 ~típus, 197, 199, 214, 234, 308
 interpretátor, 213, 217, 218, 222—225, 230, 234—236, 304, 306
 interpretatív szemantika, 250
 intertextualitás, 118, 148, 297, 316
 intertextus, 167
 intonáció, 281, 292
 inventio, 266
 inverzió, 290
 írásjel, 59, 282
 irodalmi,
 ~ funkció, 216
 ~ kompetencia, 194
 ~ nyelv, 215
 ~ szöveg, 209, 210, 212, 213, 229, 235, 252, 254, 257, 259, 294, 302
 irodalmiság, 194, 215, 225, 257, 301, 302
 irodalom,
 ~elmélet, 209, 225, 274, 292, 293, 295, 299, 301, 302
 ~kritika, 146, 166, 298, 300
 ~történet, 9, 148, 290—292, 300
 ~tanítás, 212, 230
 ~tudomány, 145, 146, 148, 150, 153, 160, 166, 190, 201, 208, 249, 250, 253, 289—295, 301, 310, 311
 ironia, 26
 ismétlés, 15, 24, 29, 60, 89—95, 99, 102—105, 176, 286, 290, 326
 ~szerkezet, 94
 ismeret, 207, 213
 ismeretelmélet, 21, 170
 izotóplánc, 35
 játékelmélet, 19, 20, 22—25
 jel, 14, 17, 19, 22, 26, 191, 194, 202, 207—209, 213, 222—226, 238, 255, 268—272, 299, 312
 ~elmélet, 268
 forrásnyelvi ~, 311
 ~összetevő, 219
 jelölés, 39
 jelölő(összetevő), 202, 203, 207, 213, 235, 306
 jelölő-jelölt struktúra, 207, 208, 213, 224, 306, 307
 jelölt, 202, 203, 207, 208
 jelentés, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 22—24, 29, 83, 92, 103, 115, 117, 132, 135, 137, 141, 146, 148, 166, 186, 207, 217, 218, 222, 235, 250, 251, 256
 ~ármalat, 10
 ~bővülés, 287
 ~egész, 182, 185
 ~elmélet, 271, 292
 implicít ~, 303
 ~jegy, 10, 14
 ~konkretizálás, 92
 ~konstitúció, 294
 köznyelvi ~,
 ~potenciál, 294
 ~szerkezet, 14, 174, 175, 183—189, 195, 205, 303, 304
 szimbolikus ~, 92, 103, 235
 ~változás, 28
 jelentéstan, 18, 19, 26, 228, 251, 261, 262
 jel,
 ~komplexus, 196, 197, 227, 228, 306, 308
 ~modell, 219, 220, 224, 306, 307
 ~rendszer, 255, 311, 328
 ~tárgy, 202, 203
 ~típus, 226
 ~viszony, 207, 209, 224, 226
 jelzés, 39, 267
 jelzős összetétel, 16, 18
 kalkulátor, 166
 kalligramma, 326
 kapcsol(ód)ásfajta, 37, 46—48, 52—54, 61, 67—71, 75
 kapcsolatosság, 46, 176—180
 kártya, 120, 122—124
 katalógus~, 122
 katafora, 253
 kategoriális bázis, 242
 kauzális viszony, 177, 303
 kép, 96, 99, 103, 115, 157, 198, 286, 287
 ~alkotás, 100
 ~elmélet, 22
 ~i elem, 221, 225
 képernyő, 122, 155, 157, 160, 164
 képregény, 198
 képszemantika, 198
 képszintaxis, 198

- képtan, 198
 képvers, 198, 210
 kérdés(-felelet), 21, 60, 81—88
 keret(elmélet), 17, 23, 251
 késleltetés, 112
 kibernetika, 195, 256
 kiejtés(i norma), 280, 281
 kifejezés, 139, 202
 ~lánc, 131
 ~mód, 54
 kijelentés(itélet), 21—23, 30, 84, 88
 kivonat(készítés), 313, 322
 kód, 52, 208, 209, 224—226, 257, 260, 285, 293, 296
 kóda, 96
 kogníció, 209, 225
 kognitív,
 ~ értelmezés, 9, 205
 ~ adaptáció, 295
 ~ pszichológia, 169
 ~ séma, 9, 24, 25
 kohézió, 18, 27, 91, 105, 116, 117, 147, 206, 297
 globális ~, 297
 ~javítás, 15
 koherencia, 15, 27, 29, 117, 165, 253, 295, 297, 298
 ~javítás, 15
 kombináció, 14, 162, 292, 298
 kombinatorika, 91, 153
 kommentár, 118, 206, 279—281, 315
 kommunikáció, 11, 17, 19, 20, 26, 30, 38, 57—66, 69—71, 77, 78, 206, 216, 218, 219, 225, 253—259, 265—269, 280—286, 292—296, 299, 302, 312, 315, 317, 318, 321, 328, 329
 ~elmélet, 35, 190, 238, 239, 249—252, 262, 284, 317
 ~s attitűd, 281
 ~s cél, 312
 ~s helyzet, 191
 ~s médium, 321
 ~struktúra, 266
 ~szituáció, 191, 214, 215, 230, 245, 306, 328
 kommunikátbázis, 294
 kommunikátor, 191, 283
 kommunikátum(típus), 191, 193, 195—198, 216, 219, 221, 230, 306
 multimediális ~, 222, 224, 328
 kommunikatív,
 ~ekvivalencia, 313
 ~funkció, 23, 191, 234, 306
 ~kompetencia, 178, 194, 217
 kompetencia, 215, 290, 322
 kompozíció, 89—92, 103, 104, 227, 245, 255, 308
 ~egység, 227
 ~elmélet, 103
 körkörös ~, 104
 makro~, 228
 periodikus ~, 103
 ~s elem, 91
 kompozicionális verstípus, 103
 komputer technológia, 154, 160
 konjunkció, 181, 184
 konklúzió, 183—189
 konkrét költészet, 160, 198
 konnektív (elem), 37, 46—48, 53—54, 61, 69, 70, 304
 konnexitás, 27, 39
 konnotáció, 14, 26, 193, 195, 257
 konstitúció, 35—41, 44, 45, 67, 69—71, 191
 konstrukció(típus), 176, 302—305
 konstruktivista (nyelv)elmélet, 294
 konstruktivizmus, 294
 kontextuális,
 ~ értelem, 307
 ~ formáció, 307
 ~ ismeret, 227, 228
 kontextualizáció, 168
 kontextus, 13, 16, 17, 22, 26—30, 87, 92, 116, 147, 148, 223, 226, 234, 251, 257, 295—297, 312, 313, 320, 324
 belső ~, 148, 149
 ~függőség, 59
 ~függetlenség, 59
 kulturális ~, 171
 külső ~, 148, 149
 kontrapunkt, 112, 271
 koreferencia, 54, 65
 korpusz, 37, 49, 271
 korrekció, 27—30
 korrelátum, 198, 312
 kotextus, 242, 246
 költői,
 ~ mű, 89, 215
 ~ nyelv, 193, 195, 214, 215
 ~ szöveg, 194, 195, 214, 215, 260, 288
 körülírás, 18, 19, 27, 60, 61
 köszönés(i formula), 270
 kötőszó, 176, 180—183, 325
 ~együttes, 305
 ~halmozás, 286
 ~hiány, 286
 következtetés, 46, 48, 84, 87
 középszint, 227, 228, 234
 közhely, 281
 közlés, 27, 39, 55, 69, 70, 83, 84, 267, 274, 283, 298
 ~egység, 198
 ~i helyzet, 81—84
 ~i szituáció, 11
 ~mód, 281
 közlemény, 199, 206, 217, 281, 283, 312
 közmondás, 287, 326, 327

köznév, 49
köznyelv, 14, 28, 29, 193, 258, 259, 266, 280—
283, 286, 298
központosítás, 18, 30, 133, 211
kreatív-produktív,
~ gyakorlat, 127, 142, 209, 227—233, 236, 307
~ módszer, 209, 228
~ szövegfeldolgozás, 210
~ (szöveg)megközelítés, 127, 171, 190, 197,
210—212, 227—230, 236, 307—309
kronotoposz, 301
kultúrantropológia, 20
kvantifikátor, 23

lábjegyzet, 116, 119, 122, 166
langue, 20, 286
legenda, 206
lehetséges világ(ok), 252, 259, 263, 316
lemez (mágneses), 155—157
lexéma, 25, 258
lexika, 154, 227, 239, 241, 283, 284, 294, 309, 312
~i anyag, 231
~i középszint, 227
~i korrelátum, 312
~i makroszint, 227
~ mondatbelle, 241
lexikográfia, 238
lexikológia, 18, 238, 239, 265
lexikon, 116, 241—244, 315, 327
lineáris, 154, 162
~ nem (kombinatorikus) (szöveg)organizáció, 171
~ (kombinatorikus) (szöveg)organizáció, 116,
153, 154
~ kapcsolat, 124
~ olvasás, 116
~ struktúra, 154
~ szöveg, 122
~ történet, 163
nem ~,
~ olvasás, 116
~ organizáció, 153, 160, 171
linearitás, 116, 124, 160, 165, 177, 179
nem fix ~, 165
lipogramm, 325
logika, 19, 20, 81, 83, 85, 190, 193, 197, 206, 250
formális ~, 83—85
matematikai ~, 91
modális ~, 83
~i séma, 205
~i struktúra, 118
~i szemantika, 46—48, 51—55, 67
~i szerkezet, 21
lokúció, 320

mágia, 273
magstruktúra, 312

magyar,
~ ösvallás, 272
~ néphit, 272, 276
~os verselés, 277
makroszint, 227
másodfokú írás, 165
maxima, 326
média, 13
mediális fogalom, 174
mediaretorika, 13
médiium, 115, 161, 196, 208, 209, 226, 247
médiiumrés, 208
megértési horizont, 204
megformáltság, 234
meggyőzés, 265
megjelenítő valóság, 148, 149
megjelenített valóság, 148, 149
megnyilatkozás(tömb), 20, 21, 24, 60, 179, 180,
183, 184, 210, 227, 249, 256, 260, 263, 266, 282,
293, 296, 303, 312, 315
megoszlás, 38, 45—50, 54, 59, 60, 65, 66, 73
megszerkesztettség, 260
melléknév, 49, 50, 175, 323
mellérendelés, 176
mély szerkezet, 117, 240, 241, 269, 299
memória(hiba), 159, 266
menü(kártya), 122, 123
mentális,
~ kép, 223, 230, 307
~ modell, 171, 222
mesemorfológia, 270
metafora, 18, 20, 25, 27—29, 81, 86, 118, 194, 195,
198, 215—217, 262, 286, 296, 309, 319
kreatív ~, 319
pedagógiai ~, 319
metainformáció, 116
metajel, 208, 209
metakommunikáció, 283, 284
metanyelv, 85, 92, 180
metonímia, 29, 195, 215, 216, 262, 319
metrika, 133, 157, 276, 290, 309
mitológiai, 270
mítosz, 118, 119
modalitás, 83, 88, 177
modell, 169, 220, 241, 299, 311
modorosság, 280
modul, 9, 202, 204, 218, 219
moduláris elrendezés, 307
monda, 272, 274
mondat, 10, 15, 16, 18, 19, 23, 25, 27, 30, 36, 37,
40—45, 50, 67—70, 73, 74, 78, 81, 84, 85, 164,
176—180, 185—188, 191, 205, 206, 211, 212, 241,
244, 249—258, 260, 262, 263, 274, 275, 281, 282,
287, 288, 297, 306, 313, 314, 320, 323, 324, 326
atom ~, 23
egyszerű ~, 227

- hiányos ~, 285
- idéző ~, 40, 55—59
- kérdő~, 83
- kör~, 18
- mellék~, 175, 188, 288
- összetett ~, 227, 285
- rendszer~, 210
- ~egész, 186, 305
- ~egység, 188, 211
- ~elmélet, 244
- ~fonetikai eszköz(ök), 266
- ~forma, 288
- ~grammatika, 176, 244
- ~jelentés, 251
- ~központú szemlélet, 249
- ~lánc, 241
- ~pragmatika, 256
- ~struktúra, 241
- ~szó, 84
- ~szemantika, 256
- ~szerkesztés, 18, 206, 232, 282
- ~szerkezet(i sajátosság), 15, 173
- ~típus, 163
- ~tömb, 227
- ~tartomány, 244
- mondattan, 198, 240, 250, 265, 287, 290
- monológ, 103
- montázs, 96
- morféma, 179, 201, 258
- morfológia, 301
- motívum, 72, 92, 93, 96, 99, 103, 104, 111, 112, 268, 271, 287
- ~elem, 93, 102
- motívumtorlasztás, 103
- ~torlasztásos verstípus, 103
- szeriális ~szerkezet, 92
- multimedialitás, 198, 216, 328
- műértelmezés, 91, 211, 288
- műelemzés, 145, 148, 193, 195, 210, 249, 252, 258—261, 288, 302
- műfaj, 11—13, 21, 27, 30, 46, 89—92, 132, 159, 168, 206, 232, 259, 279—285, 294, 298, 313, 319, 323, 326
- ~elmélet, 103, 206, 232, 233
- ~típus, 11
- műköltészet, 289
- műsorvezetés, 280
- művészetfilozófia, 298
- nagycsoportszöveg, 317
- narráció, 70, 168, 178, 179
- narratív,
 - ~ cselekmény, 165
 - ~ mű, 162
 - ~ perspektíva, 259
 - ~ szöveg, 257
- narrativika, 165, 259
- narratológia, 259
- navigáció(s eszköz), 117, 166
- néphit, 272—274
- népköltészet, 276, 278, 279
- népművészet, 268
- népnyelv, 275
- néprajz, 267, 268, 272, 274—276
- népviselő, 273
- név, 275
 - földrajzi ~, 275
 - személy~, 49—54, 57, 58, 61, 68—70, 76, 78
 - tulajdon~, 68
 - ~adás, 321
- névelő, 23, 24, 210
- névmás, 210
- névszó(i szócsoporthoz), 48—50, 55, 67—70
- nem verbális,
 - ~ jel, 268, 269
 - ~ kommunikáció, 254, 283
 - ~ összetevő, 216
 - ~ szöveg, 245
- nemfogalom, 174
- neohumboldtianizmus, 255
- norma(rendszer), 308
- notáció, 220, 307
- nyelv, 19—28, 191, 193, 207, 216, 252, 253, 270, 275, 317, 321, 323
 - cél~, 311—313
 - forrás~, 39, 257, 311—313
 - hangzó ~, 284
 - hivatalos ~, 283
 - ideális ~, 19, 27
 - idegen ~, 229
 - tudományos ~, 28, 193
 - ~alakítás, 264
 - ~felfogás, 290
 - ~filozófia, 20, 22, 190, 250, 251, 257, 298, 302, 329
 - ~használat, 22, 27, 280, 283, 285, 293, 296, 303, 305, 306
 - ~keletkezés, 318
 - ~közösség, 178, 180, 217
 - ~oktatás, 251, 255, 259
 - ~politika, 264
 - ~szokás, 28, 264
 - ~tanítás, 230
 - ~tervezés, 264
 - ~tudat, 28
 - ~változat, 279
- nyelvhelyesség, 264, 279, 280
- nyelvészet(i), 19, 26, 145, 150, 190, 193, 204, 205, 212, 239, 249, 257, 260, 270, 274, 275, 279, 290, 317
 - általános ~, 21

- elméleti ~, 21
- kontrasztív ~, 313
- ~ fordításelmélet, 313
- ~ poétika, 240
- nyelvi,
 - ~ elem, 212
 - ~ forma, 148, 281
 - ~ hagyomány, 30
 - ~ játék, 22—25, 257, 309
 - ~ jel, 178
 - ~ kompetencia, 194
 - ~ norma, 27, 264, 279, 285, 286
 - ~ program, 318
 - ~ ökonómia, 27
 - ~ réteg, 28
 - ~ rendszer, 306
 - ~ sik, 319
 - ~ struktúra, 156, 246
- nyelvjárás, 266, 275, 280
- nyelvművelés, 265, 317
- nyelvtan(i), 20
 - formális ~, 204
 - ~ szerkezet, 29, 93
- nyelvtudomány, 249, 258, 284, 285, 302, 311, 314, 316
- nyilatkozat, 146
- nyomdatechnika, 161, 266
- nyomtató, 157
- óda, 89
- ok-okozat(i viszony), 46, 48, 173, 174, 177, 182
- oktatóprogram, 120, 124
- ontogenezis, 27
- ontológia, 292—296
- opacitás, 167
- oppozíció, 194
- oppozicionális konstrukciótípus, 303—305
- organizáció(típus), 153, 230, 302, 307, 309
 - belső kommunikatív ~, 307
 - kompozicionális ~, 219, 234, 307
 - konfigurációs ~, 307
 - mitologikus ~, 161
 - relációs ~, 307
 - texturális ~, 307
- orosz formalisták, 301
- oszcilláció, 167
- önkorrekció, 23, 27, 30
- összefüggőség, 46—55, 59, 63—70, 72, 191
 - texturális ~, 67, 69—71
- parabola, 317
- parafrázis, 28, 298
- párbeszéd, 24, 27, 39, 82
- párhuzam(osság), 147, 176, 177, 270, 290, 291
- parole, 11, 20, 249, 286
- pentameter, 157
- percepció, 161, 307
- performatív-modális, 182, 303, 304
- performancia, 290
- performatívum, 175
- perlokúció, 254, 320
- pidgin, 321
- piktorialis,
 - ~ elem, 220
 - ~ jel, 226
- pletyka, 315
- poétika, 20, 26, 148, 195, 201, 219, 227, 253, 277, 293, 298, 308, 309
- poétikai, 89, 288, 297, 301
 - ~ funkció, 193, 195
 - ~ középszint, 227
 - ~ makroszint, 227
 - ~ nyelvhasználat, 240
- polifónia, 111
- poliszémia, 17, 278
- populáris regiszter, 289
- posztstrukturalizmus, 301
- prédikáció, 206, 222
- pragmalingvisztika, 251, 264
- pragmatika, 15, 26, 27, 83—85, 176, 178, 196, 197, 214, 250, 254—259, 262, 263, 265—269, 292—298, 315, 316
- predikátum, 243
- predikatív,
 - ~ elem, 37, 64, 68—70
 - ~ szerkezet, 285
- preferencia, 118, 223
- preferenciairányulási elv, 320
- premissza, 21, 184
- prepozíció, 139, 303
- preszuppozíció, 302, 303
 - pragmatikai ~, 315
- proforma, 24, 27
- program, 115, 120, 122—124, 155—161, 164, 215
- programozástechnika, 155
- programozott,
 - ~ oktatás, 22
 - ~ regények, 161
- pronominalizáció, 244
- pronuntatio, 201
- propaganda, 283
- propozíció, 175, 183, 295, 296, 304
- proverbium, 269
- pszicholingvisztika, 250, 251, 256, 258, 264, 284, 310, 311
- radiális szövegszerveződés, 116
- rádió,
 - ~s műfaj, 279
 - ~s stílus, 279
- rajz, 198

rapszódia, 90
 redundancia, 61
 referencia, 11, 14, 19, 23, 26, 29, 50, 65, 204, 208, 263, 295
 referenciaazonosság, 65, 71
 referenciamodell, 294
 reformulázás, 15, 27, 29
 refrén, 91, 95, 96, 102, 104
 reklámszöveg, 326
 rekonstrukcionalizmus, 205
 rekurrencia, 18, 24
 relátum, 140, 197, 207, 211, 219, 230, 307, 308
 relátum-imágó, 219, 230, 307
 relevancia, 295, 296
 relevanciaelmélet, 295, 296
 réma, 286
 reminiscencia, 105
 rendszerelmélet, 195
 rendszerszerű, 228
 ~ értelem, 307
 ~ formáció, 307
 ~ ismeret, 227, 228
 repetitio, 18
 reprezentáció(s nyelv), 203, 204, 303
 rés(jel), 208, 209, 225
 rész-egész, 271
 retorika, 11—13, 15, 18, 20, 22, 25, 89, 91, 103, 175, 177, 201, 204, 206, 216, 249, 250, 258, 265, 266, 301, 309
 rím, 132, 133, 211, 291
 riport, 280, 282, 315
 ritmika, 111
 ritmus, 93, 132, 161, 179, 211, 277, 281, 287, 290
 szimultán ~, 277
 rítus, 273
 robotika, 170
 rondó, 90, 92, 93, 102, 105, 112

 sajtónyelv, 284, 287
 segédige, 325
 sensus, 137, 205, 207, 219, 222, 230, 307, 308
 signifié, 202, 207, 262
 signifiant, 202, 262, 322, 325
 significatum, 322, 326
 síkváltás, 277
 solocismus, 18
 ~ per detractionem, 18
 sor,
 ~ismétlés, 96, 100, 105
 ~jelentés, 95
 ~metszet, 157
 ~ritmus, 91
 ~variáns, 91, 104
 stílus, 13, 18, 21, 26—28, 112, 145—149, 168, 195, 199, 218, 258, 261, 265, 275, 279, 280, 282, 296—298, 316, 319, 322

egyéni ~, 199
 funkcionális ~, 199
 idio~, 298
 levél~, 319
 tudományos ~, 319
 ~elem, 266, 319
 ~elemzés, 288
 ~eszköz, 148, 198, 201
 ~kompetencia, 145
 ~korpusz, 147
 ~kritika, 319
 ~minősítés, 49, 50, 54, 61
 ~nem, 199
 ~réteg, 319
 ~regiszter, 49
 ~tipológia, 199
 ~típus, 218
 ~történet, 148, 199
 ~utánzás, 178
 stílárís,
 ~érték, 198, 217
 ~sajátosság, 148
 stilisztika(i), 11, 14, 18, 20—22, 26, 28, 91, 103, 106, 145—150, 157, 195—201, 204, 217—219, 232, 249, 250, 257, 258, 260, 262—265, 277, 286—288, 290, 298, 308, 309, 313, 319
 ~elemzés, 145—148, 150, 197, 199, 232, 297
 ~filogenezis, 199
 ~minősítés, 145, 198, 199, 232, 234
 ~ontogenezis, 199
 stilisztikum, 218
 stratégia(halmaz), 20, 21, 23—25
 struktúra, 15, 19, 90, 112, 118, 147, 155, 156, 160, 161, 164, 208, 241, 246, 296—299, 303, 327
 ~elem, 241
 ~elv, 154
 elemi ~, 242
 globális ~, 146, 147
 rétegelhető ~, 147
 rím~, 133
 strukturalizmus, 19, 293, 298, 300, 302
 studium generale, 195, 215, 216, 230

 szaknyelv, 253, 255, 258—260, 262, 264, 283
 szakszó, 260
 szakszöveg, 257, 258, 261, 263, 284
 szállóige, 287
 számítógép, 91, 119, 160
 ~es adatfeldolgozás, 117, 291
 ~es nyelv, 159
 ~es rendszer, 119, 317, 318
 ~es szótári szövegfeldolgozás, 239
 ~es szövegelemzés, 241
 ~es szöveggenerálás, 155
 ~es szövegten, 238
 szekvencia, 119

- szelekció, 298
 széma, 260, 312
 szemantika, 14, 18—23, 26, 37—39, 48—55, 59, 63—67, 69, 72, 118, 139, 147, 154, 174—177, 181, 182, 187, 196, 197, 203, 204, 211—214, 234, 241, 250—253, 256, 257, 262—269, 286, 292, 298—303, 307, 308, 312, 313, 315, 323
 lexiko~, 139
 kognitív ~, 262
 konceptuális ~, 262
 konvergens ~, 253
 prototípus~, 262
 szituáció~, 263
 szemantikai,
 ~ alapszótár, 239
 ~ függvény, 312
 ~ implikáció, 244
 ~ mély struktúra, 312
 ~ modell, 312
 ~ reprezentáció, 241, 242
 ~ szerkezet, 316
 személyközi kapcsolat, 59, 63—66, 70, 71
 szemiológia, 301
 szemiotika, 14, 17, 20, 22, 25, 27, 35, 193, 196, 197, 202—205, 208, 238, 243, 250, 253—255, 259, 260, 264—272, 279, 298—302, 315
 általános ~, 328
 ikonológiai ~, 271
 mitológiai ~, 270
 néprajzi ~, 267
 pszichológiai ~, 267
 szemiotikai,
 ~ filológia, 298
 ~ keret, 197
 ~ kontextus, 214
 ~ oppozíció, 268
 ~ univerzálé, 270
 szemiotikai textológia, 50, 173, 189, 190—200, 207—209, 212—231, 234, 235, 238, 242, 253, 262, 306—310, 317
 általános ~, 216, 219, 223
 diakronikus ~, 199
 egyedi ~, 2, 19, 223
 szemiózis, 268, 271
 szentencia, 327
 szerkesztetlenség, 275
 szerkezet, 35, 65, 89, 92, 93, 100—105, 118, 156, 157, 280
 elemi ~, 181
 híd~, 102
 keretes ~, 105
 körkörös ~, 96
 rim~, 132, 133
 szenvedő ~, 264
 szignálos ~, 93
 szintaktikai ~, 177
 szöveg~, 118
 ~típus, 297
 szervező(őd)és, 37, 43, 54, 63—67, 69—71, 261
 szignál, 93, 96, 99, 102—105
 ~periodikus motívumtorlasztásos kompozíció, 104
 ~periodikus verstípus, 104
 szignifikáció, 219, 221, 224, 322
 szillogizmus, 21, 174—176, 303
 hiányos ~, 175
 kettős ~, 174—176, 179, 183, 186, 303, 304
 szimbólum(rendszer), 93, 97, 195, 202, 203, 216, 221, 222, 263, 268, 271, 277
 szimbolizálás, 92, 204
 szimbolizmus, 277
 szimfónia, 90, 103
 szimuláció, 91
 szinonima, 18, 24, 118, 312
 szintagma, 174, 201, 255, 258, 262, 297
 szintaxis, 27, 39, 154, 174—179, 184, 187, 189, 196, 214, 255, 256, 267, 269, 278, 285, 290, 292, 294, 301, 312, 315, 316
 szituáció, 14—18, 20, 24—30, 92, 312
 szituacionalizáltság, 118, 297
 szleng, 28
 szó, 17, 18, 25, 26, 29, 164, 270, 322, 325, 326
 ~alak, 132, 135, 137, 141
 ~algebra, 198
 ~állomány, 49
 ~család, 324
 ~csoport, 322
 ~használat, 29, 157, 206, 232, 275
 ~isméltés, 102
 ~játék, 309
 ~jelentés, 19, 251, 257
 ~jelentéstan, 265
 ~lánc, 133
 ~összetétel, 286
 ~rend, 96, 285, 287
 ~szedet, 160
 ~szerkezet, 249
 szociointerpretáció, 9, 13, 22, 23, 29, 204, 205, 222, 264, 310, 311, 317, 321
 szociolingvisztika, 35, 250, 252, 254—258, 262, 264, 310, 311, 317, 321
 szoftver, 118—120, 123
 szokás, 273
 szókép, 194, 210, 286, 319
 szókészlet, 25, 27, 50
 szókincs, 25, 27, 206, 263, 280, 327
 szólam, 96, 277
 szólas, 269, 287
 szomszédsági pár, 320
 szonáta(forma), 92, 96, 105, 112
 szonett, 154, 156, 157, 309, 326
 szónoklat, 266
 szórás, 39, 45, 67—70, 74
 szóródás, 39, 45, 51, 67, 74

- szótag, 154, 291, 326
szótan, 198
szótár, 118, 170, 239, 315, 323, 324, 327
szöveg, 9—11, 13—18, 22—30, 35—72, 74—78, 82, 93, 115—118, 122, 124, 127, 131—135, 137, 140—149, 154—156, 160—173, 176—180, 191—201, 204—219, 223—226, 228—235, 238, 241, 245—266, 268, 269, 272—277, 281—289, 291—308, 311—314, 322—324, 326, 327
beszélt nyelvi~, 223
célnyelvi~, 311, 313
diplomáciai~, 252
élnyelvi~, 195, 275
forrásnyelvi~, 311
hiedelem~, 274
multimediális~, 165, 238, 247
politikai~, 263
tudományos~, 116, 196, 206, 222, 251, 260
a ~ hangos megjelenítése, 266
~alkotás, 9, 16, 17, 25, 26, 30, 146, 147, 211, 223, 252, 256, 257, 265, 266, 279, 281, 297, 298, 311, 315, 316
~alkotó, 18, 20, 23—26, 28, 40, 61, 67, 203, 259, 296
~analízis, 317
~architektónika, 234
~bázis, 242
~befogadás, 147, 223, 298, 316
~befogadó, 24, 203, 205
~család, 170, 171
~csoport, 36, 38, 66, 67, 70
~egész, 147, 148
~egység, 59, 90, 116—118, 170, 178, 305
~előzmény, 82, 84
~elem, 60, 66, 206, 287
~értés, 311
~értelmezés, 205, 302, 316
~explicáció, 241
~fajta, 274, 311, 315
~felépítés, 325
~feldolgozás, 17
~felfogás, 293, 294
~fogalom, 147
~fonetikai eszköz(ök), 266
~halmaz, 167, 169, 212, 230
~idő, 297
~interpretáció, 218, 268
~jelentés, 90, 251
~környezet, 286
~központú szemlélet, 249
~megformáltság, 231, 233, 234
~minőség, 296, 297
~minta, 315
~modell, 293
~mondás, 280, 282
~összetevő, 214
~rész, 19, 166, 177, 179, 180, 211, 246, 275, 323
~részlet, 11, 15, 18, 27, 177, 178, 305
~sajátosság, 146
~struktúra, 206, 232, 241, 246, 256, 324
~szerkesztés, 206, 232, 233, 254
~szervezés, 194
~szervező elv, 147, 149, 150, 297
~szerveződés, 116, 177, 179
~szerűség, 191, 211, 213, 306
~szint, 314, 315
~szintaxis, 195
~szó, 49, 50, 54, 76
~tömb, 179
~tulajdonság, 325, 327
~váz, 43, 44
~vehikulum, 128, 222, 225—228, 234—236
szövegösszefüggőség, 46, 47
szövegelemzés, 148, 205, 288
folklorisztikai-szemiotikai~, 268
szövegelmélet, 145—149, 171, 193, 196—199, 243, 244, 247, 250, 256, 293, 294, 300
kotextuális~, 237, 244, 246
szöveggenerálás, 154
szöveggrammatika, 178, 196, 239, 241, 243—245, 249, 250, 265
lexiko-funkcionális~, 243
nem fix linearitású~, 242, 246
szövegkompetencia, 294
szövegkutatás, 302
szövegmegközelítés, 189, 212
szövegmondat, 132, 135, 136, 174, 210, 242, 302, 305
szövegnyelvészet, 90, 103, 196—198, 207, 237—239, 243, 249—253, 260—264, 297
kontrasztív~, 311
szövegpragmatika, 178, 250, 256, 296
szövegség, 115—118, 206, 213, 223, 252, 253
a ~ kritériumai, 117
szövegsemantika, 35, 243, 249—251, 256, 257, 262, 296
szövegsemiotika, 196, 201
szövegyszerkesztő, 122
szövegyszerkezet-világszerkezet, 197, 217, 305
szövegtypus, 9, 21, 173, 191, 199, 202, 206, 213, 219, 222, 226, 228, 258, 260, 261, 272, 274, 275, 280, 281, 313—315, 327
szövegten, 15, 18—20, 23, 24, 27, 35, 89, 145, 146, 173, 176, 178, 189, 190, 193—206, 216—219, 229, 232, 233, 237, 238, 249—265, 275, 276, 306, 307, 309, 314, 315
szövegtypológia, 206, 232—234, 294
szövegvilág, 67, 68, 261
szövegvizsgálat, 196, 199, 205—207, 232, 249
szubvilág(alkotó elem), 82, 83, 175, 185, 303—304
szünet, 60, 281, 326

szűrealizmus, 160, 251

szűzsé, 66, 70

tagmondat, 136, 176, 189, 305

tájékoztatás, 284

tárca, 319

tárgymutató, 116

társalgás, 315, 320

~elemzés, 317

~i alapelv(ek), 320

társas érintkezés, 320

tartalom, 148, 149, 202, 298

tartalomjegyzék, 116

tautogramm, 325

teljes nem lineáris szabadság, 162

téma, 9, 24, 67, 93, 102, 117, 122—124, 186, 285, 286, 297

téma-réma, 244, 260, 297

temporalitás, 179

tényállás(-konfiguráció), 179, 182, 191

tényállásleírás, 182, 184, 185, 303, 304

természetes nyelv, 24, 197

terminológia, 257

télelmondat, 103

textúra, 35—37, 46—54, 72

textológia, 146, 190, 193, 196, 224, 314

textualitás, 191, 296

thesaurus, 244

tipográfia, 40, 57, 227, 317

tipológia, 103, 328

tónus, 92

torlasztás, 93

többértelműség, 16

többletjelentés, 93, 103

többszólamúság, 90, 105, 111

töltelékszó, 275, 285

tömb, 136, 179, 260

tömbösödés, 173—179, 260

tömegkommunikáció, 279, 280, 283—286

történeti nyelvtan, 218

transzformációs fordítói modell, 312

transzformációs grammatika, 197, 238, 244, 250

transzformációs modell, 241, 246, 311, 312

transzpozíció, 286

tudásrendszer, 170, 171, 185, 186, 307

tudományelmélet, 190, 197, 199, 237, 250, 264

tudományfilozófia, 250

tulajdonjel, 268, 269

újkritika, 146

ütemegyenlőség, 277

üzenet, 298, 215, 317

vágás, 281

válasz, 82, 87

választás, 14, 24

variáció, 18, 99, 104, 286, 297

variáns, 95, 103, 105, 135, 269, 298

vehiculumstruktúra-relátumstruktúra-elmélet, 303

vehikulum, 131—133, 137, 140, 197, 210, 217,

219, 222, 224, 226, 227, 230, 234, 235, 307, 308

multimediális ~, 221

vehikulum-imágó, 219, 224, 230, 307

vehikuluszerkezet-relátumszerkezet, 217

vendégszöveg, 10

verbális,

~elem, 216

~szöveg, 167, 169, 245, 255

vers,

~elmélet, 290

~forma, 290

~generálás, 155—157, 159

~hangtan, 290

~hangzás, 89

~kompozíció, 89

~mondat, 288

~mondattan, 288

~rajz, 198

~ritmus, 290

~struktúra, 89, 91

~szerkesztés, 103

~szerkezet, 89, 90, 104

~szerveződés, 92

~típus, 103, 104

~világ, 93

~zene, 90

periodikus ~, 103

verstan, 156, 157, 211, 276, 290, 291

~i szerkezet, 156

vezércikk, 206, 222

világalkotó, 182

világfragmentum, 217, 307

világkép, 149

világmodell, 294

világstruktúra, 256

világszerkezet, 217

virtuális,

~jelentés, 169

~realitás, 153, 169, 170

~tapasztalatszerzés, 170

~an reális, 169

visszacsatolás, 17

viszonyfajta, 173, 305

viszonyszó, 18

vízió, 90

vizuális költészet, 198

vizuális szövegelmélet, 198, 226

vonzat, 139, 175

zárlat, 112

zene, 90, 92, 93, 96, 105, 169

zeneelmélet, 92, 96, 103

zenei,

~ elem, 221, 225

~ jel, 226

~ kompozíció, 92

~ motívum, 260

~ szerkesztés, 92

~ szerkezet, 92

zeneimitáció, 59

zeneiség, 92

zenetudomány, 253

NÉVMUTATÓ

Összeállította

GULYÁS ZSUZSANNA

- Abbs, P., 309
 Albertné Herbszt Mária, 206
 Andersson, E., 146, 150, 297
 Andor József, 250
 Aquinói Tamás, 85
 Arisztotelész, 12, 21, 22, 26, 81, 89, 202, 204
 Árpás Károly, 89—114
 Augustinus, 23, 87, 202
 Austin, J. L., 30
- Baán Tibor, 105, 112
 Bácsi János, 113, 127, 171, 174, 215, 305, 308
 Bahtyin, M., 180, 292, 293, 301
 Bailey, R. W., 155
 Baille, A., 244
 Bakacsi Lajos, 92
 Bakonyi István, 248, 254
 Balázs János, 175, 257
 P. Balázs János, 181
 Bálint Sándor, 272
 Balpe, J.-P., 155, 156
 Balukopf, K., 111, 112
 Banczerovsky, J., 206
 Bánréti Zoltán, 176, 177, 179, 180, 302
 Barlow, J. M., 28, 33
 Baróti Dezső, 146, 150
 Barthes, R., 92, 148, 150, 260
 Baudot, J. A., 155
 Beardsley, M., 27, 257
 Beaugrande, R.-A., 18, 30, 124, 296, 297
 Békési Imre, 82, 110, 113, 127, 171, 173—177,
 179—190, 187, 197, 200, 201, 204, 215, 248,
 302—305
 Béládi Miklós, 276
 Benczédi József, 206, 287
 Bencze Ildikó, 260, 262
 Bencze Lóránt, 9—34, 179, 180, 201—205, 219—
 222
 Benkő Loránd, 276, 277
 Benkes Réka, 291—299
 Benkes Zsuzsa, 110, 113, 127, 148, 151, 171, 174,
 210, 215, 277—233, 305, 308
 Bense, M., 149, 150, 199, 200
 Berényi Pálné, 254—256, 263
 Bergson, H., 16, 17, 29, 30
 Bernáth Árpád, 236, 249
- Bernstein, M., 124
 Bernstein, L., 26, 30, 253
 Berszán István, 207—209, 216, 224—226
 Bevilacqua, A. F., 124
 Bierwisch, M., 193, 244, 253
 Bodnár György, 277
 Bognár Elek, 266
 Bojtár Endre, 300
 Bókay Antal, 212, 230, 233, 292
 Bolberitz Pál, 85
 Boldizsár Klára, 317
 Bolter, J. D., 160—162, 164—167, 172
 Bori Imre, 277
 Bouissac, P., 179, 181
 Sz. Bozóki Margit, 272—276
 Böhle, K., 124, 126
 Brassai Sámuel, 287
 Brekle, H. E., 244
 Breuer, D., 297
 Brockelmann, C., 9, 30
 Brown, R. W., 27, 30, 215
 Buda Béla, 279, 283
- Canals, C. I., 124
 Carlson, L., 24, 30, 259
 Carnap, R., 22
 Cassirer, P., 146, 150, 202, 296
 Chen, Ch., 124
 Chomsky, N., 240—242, 244, 250—252, 256, 290,
 312, 321
 Cicconi, S., 328
 Cicero, 11—13, 30
 Claassen, W., 124
 Cohen, J., 193
 Conklin, J., 124
 Contini, G., 298
 Corti, M., 298
 Coseriu, E., 297
 Costaz L., 9, 30
 Cranfield, E. E. B., 9, 30
 Croce, B., 298
- Cselnokov, V. M., 126
 K. Csilléry Klára, 270
 Csúri Károly, 35, 194, 236, 249

- Dániel Ágnes, 35—79
 Darvas Gábor, 111, 112
 Darcál, M., 328
 Davenport, E., 124
 David, J., 171
 Dávidházi Péter, 112
 Delehay, H., 9, 12, 13, 31
 Deme László, 173, 194, 260, 265, 266, 302
 Dementyeva, L. B., 125
 Demény Dezső, 112
 Derrett, J. D. M., 9, 25, 26, 31
 Derrida, J., 208, 209, 224
 Diószegi Vilmos, 272
 Dijk, T. A. van, 35, 146, 150, 238, 246, 248, 294
 Dorfmueller-Karpusa, K., 302
 Dömötör Tekla, 272
 Dressler, W. U., 18, 28, 124, 200, 296, 297
 Duchense, A., 309, 321
 Dupraz, M., 244
 Duró Lajos, 265
- Eaves, D., 125
 Eco, U., 196, 200, 298, 299
 Elekfi László, 277, 287, 288
 Élthes Ágnes, 260
 Emmet, W., 155
 Enkvist, N. E., 26, 27, 31, 297
 Eördögh Miklós, 253, 255
 Eördögh Tünde, 149
 Erdélyi Zsuzsanna, 276
- Fábián Pál, 266
 Fabriczius-Kovács Ferenc, 284
 Falus Róbert, 91, 112
 Farkas Edit, 289—291
 Farmer, L., 125
 Fehér Erzsébet, 277
 Fehér M. István, 86
 Fejős Zoltán, 272, 273, 275, 276
 Fekete Péter, 175
 Ferenczi Sándor, 84
 Figurovskij, I. A., 297
 Fillmore, J. Ch., 240, 244, 250, 251
 Fine, H. J., 28
 Firth, J. R., 258
 Fodor, J. A., 146, 150, 244
 Fodor Zója, 254, 263
 Fónagy Iván, 27, 28, 31, 91, 112, 175, 277
 Földi János, 290
 Fröhlich Ida, 268
 Frege, G., 22, 202, 251
 Freinet, C., 326
 Freud, S., 16, 31, 292, 293
 Futaky István, 278
 Fülel-Szántó Endre, 248, 258, 260, 263
- Gadamer, H.-G., 22, 31, 180, 181, 204, 205, 302
 Gál Béla, 317
 Gáldi László, 277
 Garavelli, M. B., 297
 Gárdonyi Zoltán, 93, 112
 Gereben Ágnes, 252, 253
 Gesenius, W., 9, 31
 Gloning, K., 28, 31
 Gnifka, J., 9, 31
 Gombocz Zoltán, 284
 Goodman, N., 220, 221, 226, 328
 Gorilovics Tivadar, 253
 Gould, E. A., 9, 31
 Görömbei András, 276
 Gráfik Imre, 201, 268
 Gránitz István, 297
 Grasersfeld, E., 294
 Graur, A., 247
 Greguss Ágost, 290
 Grétsy László, 279
 Greimas, A. J., 35, 196, 200
 Grice, H. P., 294, 302
 Grigorjev, V. P., 297
 Gross, M., 244
 Grundmann, W., 31
 Guiraud, P., 145—150
 Gulyás Zsuzsanna, 381—400
 Gunda Béla, 267—276
- Cs. Gyimesi Éva, 89, 110, 249
- Halász Gábor, 146
 Halász Katalin, 254
 Halliday, M. A. K., 146, 147, 150, 204
 Halmy Ferenc, 89, 110, 113
 Hammwöhner, R., 124, 125
 Hankiss Elemér, 149, 150
 Harris, Z. S., 245, 297
 Hartman, P., 239
 Harweg, R., 11, 14, 31, 146, 150, 244, 297
 Hasan, R., 146, 147, 150, 297
 Hegedűs József, 251, 262, 263
 Hegyi Füstös László, 91, 92
 Heidegger, M., 81, 85—87
 Hell György, 251, 256, 260, 264
 Helsel, S. K., 169, 172
 Heltainé Nagy Erzsébet, 279, 284
 Hérakleitosz, 85
 Hernádi Sándor, 228
 Hersov, L., 29, 33
 Herzfeld, M., 179, 181
 R. Hidasi Judit, 254—256, 270
 Hill, A. A., 147, 150
 Hilpinen, R., 33
 Hintikka, M. P., 19, 22, 23, 31, 33, 259
 Hjelmslev, L., 202, 253, 261

- Hockett, C. F., 317
 Hofstadter, D. R., 91, 92, 113
 Holland, N. N., 294
 Hoppál Mihály, 269, 270
 Horányi Özséb, 198, 200, 226
 Horváth Iván, 113, 289—291, 301
 Horváth János, 146
 Horváth Katalin, 262
 Hrushovski, B., 148, 150
 Huizinga, J., 20, 31
 Humbolt, W., 180, 181
 Huston, M., 125
 Huszár Ágnes, 279, 285
 Huszár Lajos, 90, 93, 102, 105

 Ihwe, J., 238—240, 243, 246—248
 Imdahl, M., 198, 200
 Imre Samu, 275, 277
 Ingarden, R., 244
 Inhelder, B., 28, 31
 Ipolyi Arnold, 272
 Isenberg, H., 244
 Iser, W., 293

 Jakobson, R., 14, 29, 89, 110, 193, 215, 253, 261, 262, 266, 290, 325
 Jakubinskij, L. P., 297
 Jankovics József, 276
 Jastrow, M., 9, 31
 Jenei Teréz, 305—310
 Joó Etelka, 276—278
 Joób Emőke, 271
 Cs. Jónás Erzsébet, 267—272, 310—314
 Juhász József, 116, 125

 Kakkuri-Knuuttila, M.-L., 21, 22, 31
 Kálmán Béla, 276
 Kálmán C. György, 293, 294, 302
 Kálmány Lajos, 272
 Kant, I., 113
 Kanyó Zoltán, 35, 91, 194, 249
 Karácsony Sándor, 284
 Károly Sándor, 198, 200, 302
 Károlyi Andrea, 262
 Kárpáti, P., 278
 Katz, J. J., 146, 150, 244
 Kearsley, G., 125
 Kelemen János, 250
 Kemény Gábor, 21, 31, 279, 286
 Kerkovits Andrea, 27, 32
 Kertész András, 213
 Keszeg Zsuzsa, 252
 Kiefer Ferenc, 81, 82, 180, 244, 250, 256, 302
 Király Sándor, 111
 Kiss Lajos, 273
 Kiss Sándor, 32, 253

 Klaudy Kinga, 257, 261, 310, 313, 314
 Klemperer, V., 263
 Koch, W. A., 244
 Koltay Tibor, 115—126, 171
 Kovács András Bálint, 111, 113
 Kovács Ferenc, 248, 254, 258, 260, 264
 Kovács Ilma, 261
 Köpeczi Béla, 87
 Kriza János, 278
 Kuhlén, R., 125
 Kuhn, T. S., 146, 150
 Kulcsár Szabó Ernő, 293

 Ladányi Péter, 81—85
 Lakoff, G., 251
 Landow, G. P., 162, 163, 165, 167, 171, 172
 Lane, W. E., 9, 32
 Láng László, 271
 Lausberg, H., 18, 19, 25, 32
 Lees, R., 244
 Leguay, Th., 309, 321
 Lengyel Dénes, 265, 266
 Levinsohn, S., 14, 32
 Lévi-Strauss, C., 252, 261
 Levy, J., 32
 Lévy, M., 28, 32
 Lichtenberg Emil, 112
 Longacre, R., 32
 Longree, G. H. F., 14, 198, 200
 Lotmann, M. Ju., 92, 270
 Lotz János, 290
 Lowth, R., 290
 Luby Margit, 272
 Lukovszki Judit, 255
 Lynch, G., 32
 Lyons, J., 18, 32
 Lyotard, J.-F., 165

 Maár Judit, 255, 298, 299
 Maclean, P. D., 25, 32
 Magyar Miklós, 248, 252, 254, 259, 261
 Malcolm, N., 16, 17, 32
 Maldonado, T., 172
 Marcus, S., 193, 194
 Masát András, 256
 Máté Jakab, 190—196, 212, 215, 248—265
 La Matina, M., 221, 328
 Maturana, H., 294
 McKnight, C., 125
 Melcsuk, I. A., 312
 Mérei Ferenc, 271
 Metzger, D., 17, 32
 Miko, Fr., 35, 146, 150, 297
 Minsky, M., 17, 32
 Molnár Ildikó, 287
 Molnár Judit, 252

- Montague, R., 22, 23, 250, 256, 262
 Moravcsik, J. M. E., 19, 32
 Móser Zoltán, 278
 Munkácsi Bernát, 272, 278
 Müller, W. G., 21, 32

 Nagy Ferenc, 198, 200
 Nagy Géza, 268
 Nagy L. János, 91, 105, 113, 174, 175, 182
 Nagy Pál, 199
 Négyesy László, 290
 Nelde, P. H., 264
 Nemcsics Antal, 111
 Nemes Nagy Ágnes, 92, 113
 Németh G. Béla, 146, 148, 151, 276
 Neumann, J., 19, 32
 Nielsen, J., 125
 Niiniluoto, I., 33
 Norman, D. A., 32
 Nöth, W., 197, 200

 Nyerges Judit, 276
 Nyíri Antal, 277
 Nyíri Tamás, 85
 Nyíró, Gy., 29, 32

 Ódor László, 254, 261
 Odorics Ferenc, 294
 Ohmann, R., 245
 Oláh Tibor, 264
 Olivi, T., 296, 328
 Oomen, U., 147, 151
 Orosz Magdolna, 252, 254, 256, 257, 259, 262

 Őrsi Ferenc, 32

 Palotásné Nagy Éva, 209—211, 229
 Pandolfi, A., 166, 172
 Papp Ferenc, 256
 Papp Tibor, 154—157, 170, 172
 Pappné Nagy Éva, 299—302
 Pastior, O., 309
 Peirce, Ch., 22, 32, 179, 181, 202, 262, 299
 Perec, G., 322, 324
 Petőfi S. János, 15, 35, 110, 113, 127, 148, 151,
 153—172, 174, 175, 182, 190, 193—196, 198—
 206, 209, 210, 212—236, 237, 239—242, 244—
 249, 256, 262, 294, 296, 302, 303, 305—309, 317,
 321—329, 379—380
 Piaget, J., 28, 31, 32
 Pilkington, A., 296
 Piumini, R., 309
 Cs. Pócs Éva, 272, 273
 Polányi Mihály, 178, 181
 Pollio, H. R., 28, 33
 Pollio, M. R., 33

 Pólos László, 262
 Ponge, F., 324
 Pongrácz Judit, 257, 261, 263
 Posner, R., 179, 181
 Postal, P. M., 244
 Poszler György, 259
 Poszpelov, Ny. Sz., 297
 Prónayné Morgos Edit, 251
 Propp, V. Ja., 253, 268, 270
 Pusztai István, 254

 Queneau, R., 154—157, 309, 312, 323, 325, 326
 Quintilianus, 12, 33

 Rácz Endre, 250
 Rada, R., 125
 V. Raisz Rózsa, 175, 209, 227
 Ramaiah, C. K., 125
 Rapoport, A., 19, 33
 Rastier, F., 196, 200
 Reichenbach, H., 244
 Reiss, K., 261
 Remzso Tibor, 125
 Richardson, J., 309
 Ricoeur, P., 293
 Riehm, U., 126
 Riesel, E., 145, 151, 243
 Riesel, H., 238, 246, 248
 Ringbom, H., 151
 Róheim Géza, 272
 Rosch, E., 251
 Rosiello, L., 298
 Rot Sándor, 256
 Roth, J., 169, 172
 Rouault, J., 244
 Roubaud, J., 155, 156, 291
 Russel, B., 17, 19, 25
 Rutter, M., 29, 33
 Ruwet, N., 325
 Ruzsa Imre, 23

 Saarinen, E., 33
 Salmond, S. D. F., 9, 33
 Salus, P. H., 27, 33
 Salzman, E., 113
 Sanders, W., 146, 151, 296
 Sandig, B., 297
 Santarcangeli, P., 278
 Sarbu Aladár, 33
 Saussure, F., 202, 207—209, 224, 226, 261, 262,
 298, 325
 Schmidt, S. J., 14, 15, 33, 200
 Schröder, H., 328
 Sebeok, Th. A., 25, 26, 33
 Sebestyén Gyula, 272
 Segre, C., 147, 151, 298, 299

Seuren, P. A. M., 240, 244
 Shubik, M., 19, 33
 Sík Sándor, 288
 Siptár Péter, 250, 253
 Skutta Franciska, 254
 Skwarcynska, St., 198, 201
 Snell, J. L., 21, 31
 Soergel, D., 244
 Solymossy Sándor, 272
 Somlyó György, 198, 277
 Sowinski, B., 198
 Sötér István, 276
 Sperberg, D., 295
 Sperrin, C., 155
 Spring, M. B., 169
 Stierle, K., 293
 Stoll Béla, 298

Szabó Anna, 254
 Szabó G. Zoltán, 278
 Szabó Zoltán, 145—152, 196—201, 216, 217, 232,
 249, 296, 297, 316
 Szabolcsi Anna, 250
 Szabolcsi Bence, 113
 Szathmári István, 198, 200, 201, 250, 276, 277
 Szederkényi Antal, 113
 Szegedy Maszák Mihály, 112, 113, 149, 151, 301
 Szemerikényi Ágnes, 169
 Szende Tamás, 26, 33
 Szépe György, 244, 258, 267
 Szepes Erika, 105, 270
 Szerb Antal, 146
 Szerdahelyi István, 105, 267
 Szidarovszky, F., 20, 33
 Szigeti Csaba, 89, 103, 110, 112, 113, 171
 Sziklainé Gombos Zsuzsa, 253
 Szikoráné Kovács Eszter, 287—288
 Szilágyi Ákos, 111, 113
 Szilágyi János, 289
 Szilágyi Mária, 254
 Szili József, 299, 301
 Szőke György, 277
 Szöllősy-Sebestyén András, 256

D. Takács Rózsa, 316—321
 Takács Zsuzsa, 254
 Talmy, L., 251
 Tarnay László, 194, 295, 296
 Taylor, V., 9, 33
 Teobaldelli, P., 328
 Tergan, S. O., 125
 Terracini, B., 298

Tessier, J. A., 125
 Thomka Beáta, 249

Thompson, G. L., 21, 31
 Tihanyi Vera, 259
 Titzmann, M., 148, 151
 Todorov, T., 259
 Tolcsvai Nagy Gábor, 174, 176—181, 314, 316
 H. Tóth Imre, 180
 Tóth Mihályné, 253
 Tóth Szergej, 127—143, 229, 316, 317
 Tóthné Szűcs Éva, 265—267
 Török Gábor, 81—88, 148, 151
 Turay Alfréd, 85

Ullman, St., 145, 151, 202
 Uszpenszkij, B., 113

Vajda Mihály, 81
 Válas György, 125
 Vannini, W., 166, 172
 Varga Magdolna, 105, 112, 113
 Vargyas Lajos, 276, 277
 Vass László, 35, 110, 113, 127—143, 171, 174,
 192, 195, 197, 201, 215, 229, 230, 233—236, 248,
 253, 296, 302—305, 308, 309, 316, 317, 331—378
 Veres András, 112, 113, 300
 Verschueren, J., 251
 Vidra Klára, 279—287
 Vigotszkij, Sz. L., 270
 Vinogradov, V. V., 35
 Voigt Vilmos, 267, 268, 289

Wacha Imre, 206, 207, 222, 232, 266, 279
 Wallmansberger, J., 124, 126
 Walter, B., 113
 Wartofsky, M. M., 146, 151
 Weinreich, U., 244
 Weise, G., 251
 West, M., 239
 Wienold, G., 19, 33, 294
 Wilks, Y., 27, 39
 Wilson, D., 295
 Windhal, S., 329
 Wingert, B., 126
 Wittgenstein, L., 19—22, 33, 81, 256, 259
 Wright, G. H., 302

Zalka Zsolt, 317
 Zammuner, V. L., 146, 151
 Zamponi, E., 309
 Zánthó Róbert, 316
 Zefirova, V. L., 126

Zsigmond, A., 23, 33
 Zsilka János, 249, 263
 Zsolkovszkij, A. K., 240, 244, 312

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Árpás Károly* Deák Ferenc Gimnázium, Szeged, József Attila sgt. 118/120. 6723
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Bencze Lóránt* Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, Zichy tér 3. 2072
- Benkes Réka* Eötvös Loránd Tudományegyetem Radnóti Miklós Gyakorlóiskola, Budapest, Cházár András u. 10. 1142
- Benkes Zsuzsa* Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Köznevelési Szakmai Irányítási Főosztály, Budapest, Szalay u. 10—14. 1884
- Berszán István* Babes — Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Str. Horea 31, Kolozsvár-Napoca 3400, Románia
- Bókay Antal* Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, Ifjúság útja 6. 7624
- Sz. Bozóki Margit* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Dániel Ágnes* Budapest, Tusnádi utca 38/A. 1125
- Farkas Edit* Janus Pannonius Tudományegyetem, magyar nyelv és irodalom szakos hallgató, Pécs, Ifjúság útja 6. 7624
- Gulyás Zsuzsanna* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Jenei Teréz* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Cs. Jónás Erzsébet* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A 4400
- Joó Etelka* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Német Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A. 4400
- Koltay Tibor* Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Központi Könyvtár, Gödöllő, Pf. 303. 2103
- Máté Jakab* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete, Budapest, Makarenkó u. 20. 1085
- Nagy L. János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Olivi, Terry* Via Gioberti 63, Róma 00185, Olaszország
- Palotásné Nagy Éva* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 2. sz. Gyakorló, Szeged, Szentháromság u. 72/74. 6725
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Letter e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Science Umane, Via Garibaldi 20, Macerata 62100, Olaszország

- Pappné Nagy Éva* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Raisz Rózsa* Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Eger, Eszterházy tér 1. 3301
- Szabó Zoltán* Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, Pf.: 452. 3545
- Szikoráné Kovács Eszter* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- D. Takács Rózsa* Embernevelés Szerkesztősége, Szentlőrinc, Kodolányi u. 13. 7040
- Tolcsvai Nagy Gábor* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1364
- Tóthné Szűcs Éva* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Tóth Szergej* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Török Gábor* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vidra Klára* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Wacha Imre* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fonetikai Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Az 1—4. számokat PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette, az 5. kötettől kezdődően e periodika szerkesztői PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ

Ez a periodika — a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén — azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaspecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közzlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

Előszó.....	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia — Didaktika.....	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilsztika.....	45
Diszkusszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS.....	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák — periodikák.....	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991)

Előszó.....	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása.....	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38

VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás.	
Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegsemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I)	73
Fónagy Iván—Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR)	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN)	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszéljünk a beszédéről! (K. FÁBIÁN ILONA)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA)	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilisztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zu Texttheorie	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíluselemzés és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA: A versorganizáció anticipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144

Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR)	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség — Dallamfejtés (SZÉKÉR ENDRE)	162
Dienes Dóra: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA)	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSENYI PIROSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés — műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMŐKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegten, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du texte — 1987	215
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemleclikkek válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992)

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszervezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ció! Ació! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Szövegvizsgálat 3—5. osztályban) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon — Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMŐKE)	138
Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán—Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásában (V. RAISZ RÓZSA)	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRI ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete (BENKES ZSUZSA)	166

Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI).....	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I. (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája.....	177
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte 1988.	177
Speciális bibliográfiák.....	184
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	186
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	186
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.....	197
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics.....	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie.....	204
Advances in Discourse Processes.....	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory.....	211
Speciális repertóriumok.....	216
Miscellanea.....	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai.....	229
 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (1992)	
Előszó.....	7
Tanulmányok — válaszok	9
ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya.....	9
BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemény a szövegtani kutatásról).....	19
BÁNNRÉTI ZOLTÁN: A visszakereshetőségi elv a grammatikában	27
BÉKÉSI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé.....	35
BENCZE LÓRÁNT: Néhány megjegyzés a szövegtani kutatáshoz.....	45
DEME LÁSZLÓ: Válaszok helyett.....	47
FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet.....	51
B. FEJES KATALIN: Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról	59
FÖNAGY IVÁN: A költői kutatásról	77
HONFFY PÁL: Hozzászólás a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorhoz	119
HUNYADI LÁSZLÓ: Szövegtan és számítógépes fordítás.....	121
Cs. JÓNÁS ÉRZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálati kapcsán	129
KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet.....	135
KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szövegelemzés.....	145
KONTRA MIKLÓS: Rövid és szelektív válaszok a szerkesztők szövegtannal kapcsolatos kérdéseire	153
LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében	157
R. MOLNÁR EMMA: Vélemények a szövegtani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre)	161
MURVAI OLGA: A szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójáról	167
PÉTER MIHÁLY: A szövegtani kutatásról (Válasz a kérdésekre)	171
PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban	177
V. RAISZ RÓZSA: Válasz a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorra	197
SZABÓ ZOLTÁN: A szövegpszemiotika időszzerű kérdései és megoldásra váró kérdései	199
SZENDE ALADÁR: A tankönyvi szöveg természetéről	211
SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól.....	219
TÖRÖK GÁBOR: Kritikusan, sok oldalról szembeülni a szöveggel.....	225
WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szövegműfaj, szövegforma, szövegtérképezés, szövegmondás).....	237

Áttekintések, recenziók	257
A szövegtani kutatás a 90-es években: a kutatási terület jövője [Text, 10—1/2. (1990.)] (PETŐFI S. JÁNOS).....	257
A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ).....	260
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ.....	271
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (a szövegkutatásról általában, a magyar szövegkutatásról, a szövegösszefüggőség kutatásáról).....	271
Speciális bibliográfiák (szöveg vs mondat, szövegösszefüggőség).....	272
(B) Speciális repertóriumok.....	274
van Dijk T. A. (szerk.): Handbook of Discourse Analysis 1.—4.....	274
R. R. K. Hartman: Contrastive Textology.....	276
M. A. K. Halliday—R. Hasan: Cohesion in English.....	277
M.—E. Conte—J. S. Petőfi—E. Sözer: Text and Discourse Connectedness.....	279
Miscellanea	281
Society for Text and Discourse (PETŐFI S. JÁNOS).....	281
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	285
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	293
A kötet munkatársai	297

6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II) (1993)

Előszó	7
Tanulmányok	9
BÁNRETI ZOLTÁN: A mellérendelés néhány szintaktikai problémája a magyarban.....	9
KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai.....	25
WACHA IMRE: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszó- laltatása. Áprily Lajos: A hiúz.....	35
PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: Az argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse.....	81
BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív—produktív megközelítés és intertextualitás.....	107
KLAUDY KINGA: Vissza a szöveghez!.....	133
ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései.....	145
DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai.....	157

Áttekintések, recenziók

MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez.....	177
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz. 2. 1967—1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé.....	205
Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (KISS ANDREA).....	218
Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában (JENEI TERÉZ).....	224
Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER).....	226
Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER).....	230
Kecskés András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET).....	233
Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET).....	235

Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70—71. (FARKAS EDIT)	238
Szöllősy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen (T. SOMOGYI MAGDA)	242
Dániel Ágnes: Szó — szöveg — szer — szervez (PÉTER MIHÁLY)	245
Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (MEZŐ GYÖRGYI)	248
Siklaci István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I—II. (VASS LÁSZLÓ)	251
Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzéséhez) (BARANYAI ZSOLT)	265
Péter Mihály: A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	268
Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia) (FÁBRICZ KÁROLY)	272
Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. (NAGY ÉVA)	275
Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (KISS ANDREA)	278
Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika (BÉKÉSI IMRE)	280
A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkeihez (VASS LÁSZLÓ)	282
A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról (SZABÓ FERENC)	284
Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (PETŐFI S. JÁNOS)	286
Alla ricerca della parola nascosta (=Az elrejtett szó nyomában). Szerk.: Carla Marelló (PETŐFI S. JÁNOS)	293
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	297
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (szemantika, pragmatika, cloze-technika)	297
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1989	297
Speciális bibliográfiák (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, fordítás, cloze-technika)	304
(B) Repertóriumok	311
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	313
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	318
Advances in Discourse Processes	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	328
Speciális repertóriumok	329
Arnim von Stechow — Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról (FARKAS EDIT)	339
Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (VASS LÁSZLÓ)	340
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	343
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	351
A kötet munkatársai	355

7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez (1994)

Előszó	7
Tanulmányok	9
KASS JÁNOS: Gondolatok a könyvillusztrációról	9

NAGY L. JÁNOS: Szembenező kódexlapok kommentárokkal.....	19
VASS LÁSZLÓ: Textológiai kalauz az <i>Esterházy-kalauzhoz</i>	29
NYÉKI LAJOS: Balázs—Bartók „ <i>Kékszakállú</i> ”-ja — nyelvész szemmel	39
KÖNCZEI CSILLA: Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez	51
BALÁZS GÉZA: A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása	69
R. MOLNÁR EMMA: Nonverbális jelek verbális kódja	85
*	
PETŐFI S. JÁNOS—MARCELLO LA MATINA: Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai	97
Utószó: Petőfi S. János és Marcello La Matina közös tanulmánya megbeszélésének kivonatos összefoglalása (VASS LÁSZLÓ)	128
*	
ALMÁSI ÉVA: Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez	131
BENKES ZSUZSA: Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére	143
Áttekintések, recenziók	157
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 12. 1988—1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka, 13. 1990—1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé	157
*	
Egri Péter: Érték és képzelet (Shelley, Turner, Field és Chopin) (TÖRÖK GÁBOR).....	174
János S. Petőfi—Terry Olivi (szerk.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality (SZABÓ ZOLTÁN).....	178
Marcello La Matina: La gratitudine come problema semiotico-filologico. Gli ex voto per San Nicola da Tolentino. In: <i>Interpretazione e gratitudine. XIII. Colloquio sulla interpretazione. Macerata 30—31 Marzo 1992</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	180
Rachel Fordyce and Carla Marella (eds.): <i>Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	181
Az OuLiPoi Könyvtár (SZIGETI CSABA).....	186
Petőfi János S. (szerk.): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana (PETŐFI S. JÁNOS).....	193
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	195
(A) Szemiotika és kommunikációelmélet	195
A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez	210
(B) Repertóriumok	213
Winfried Nöth: Handbook of Semiotics	213
Nelson Goodman: Languages of Art.....	214
Vilém Flusser: Hat Schreiben Zukunft?	216
Olivier R. Scholz: Bild, Darstellung, Zeichen.....	217
Rudolf von Laban: Choreutik. Grundlagen der Raumharmonielehre des Tanzes	218
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely harmadik konferenciájáról (FARKAS EDIT).....	219
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA.....	221
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	227
A kötet munkatársai	229

B150304

Kiadja: a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója
Felelős kiadó: Békési Imre

94-1680 Officina Nyomda. Felelős vezető: Varga Ferenc ügyvezető igazgató
Készült 36 (A/5) ív terjedelemben, fényszedéssel, ofsetnyomtatással
Példányszám: 1000

EF4 - m.

